अज्ञानाद्यत्कृतं पापं ज्ञात्वा यत्पातकं कृतं ५३ पूर्वजन्मार्जितं पापं इह जन्मनि यत्कृतं
तत्सर्वं विलयं याति कृते जागरणे मम ५४ सिध्यंति सर्वकार्याणि मनसा चिंतितानि च ।
द्वादश्यां वै चतुर्वर्ण्ये रात्रौ जागरणे कृते ५५ द्वादशीजागरेणैव मुक्तिं गच्छंति मानवाः न
तत्पुण्यं कुरुक्षेत्रे प्रयागे वसतां कलौ ५६ माहात्म्यं पठतां पुंसां यत्पुण्यं द्वादशीभुव नाश्व
मेधसहस्रेण कृतं तीर्थकोटिभवगाहनात् ५७ तत्फलं प्राप्यते पुत्र द्वादशीवासरे कृते पठेद्वा
शृणुयाद्वापि माहात्म्यं द्वादशीभवं ५८ सर्वपापविशुद्धात्मा स लभेत् शाश्वतं पदं सर्वे दुष्टाः
समायांत्यसौम्यास्तस्य सदा प्रजाः ५९ संततेर्न वियोगस्य द्वादशीपरकारणं मम कीर्ति
रुचिर्नित्यं न विपद्यति कर्हिचित् ६० रणे राजकुले चैव सर्वदा विजयी भवेत् धर्मोप
रि मतिर्नित्यं भक्तिर्मयि सुनिर्मला ६१ पातकैर्नैव लिप्यंत द्वादशीतो नरः प्रेतत्वं नैव तस्या
स्ति कृते जागरणे मम ६२ एकादशीविहीनस्य परलोके गतिर्न हि तस्मात्सर्वप्र
यत्नेन कलौ कार्यं हितार्थिने ६३ इति श्रीपद्मपुराणे मार्गशीर्षमाहात्म्ये द्वादशोऽध्यायः १२
श्रीभगवानुवाच ततः प्रभाते द्वादश्यां कार्यं मत्स्पर्शात्सर्ववृद्धैः मार्गशीर्षे शुक्लपक्षे यथावि

जागरंयेनकुर्वंतिकर्मणामनसागिरा ४१ नतेषांपुनरावृत्तिर्ममलोकात्कथंचन। प्रो
त्साहयित्वालोकान्यःकुरुतेजागरंनिशि ४२ प्राप्नोतिचक्रवर्तित्वंसत्यमेवप्राप्ततेसुत
सम्प्राप्तिताककुत्स्थेनराज्ञोजागरकारिणा ४३ स्वशान्त्याचैवदानेनप्राप्तंराज्यंसुदुर्लभं।
येकेचिज्जागरकाविप्रावाद्यकानर्तकास्तथा ४४ नर्तकीसंस्थितायांतिममलोकेसनातने
दुर्योनिषुगतैसर्वंकृत्वाजागरणंमम ४५ संप्राप्तेद्वापरेशल्वेसकामेमुनिसत्तम। नि
काममुक्तिमापन्नाःश्वपचाधर्मात्मजागरात् ४६ विवेकोनास्तिवर्णानांममजागरका
रणे नकर्मलोपावनेध्यानेनकर्मलोजानंतविजोत्तम ४७ नकर्मलोपावनेजाप्यमुक्तिकेजागरं
ममः द्वादशीदिवसेप्राप्तेयेकुर्वंतिहिजागरं ४८ तेधन्यास्तेकृतार्थावैकालिकालेन
लो संशयः मान्यपान्मानुषोकेद्वादशीभविमुखोनर ४९ व्रतीनागतान्वाप्रियातयेन्नरकेद्युति
स वरमेकोगुणोयुक्तःकिंजातैर्बहुभिःसुतैः ५० द्वादशीजागरात्सर्वान्तारयेद्वाहिपूर्
वजान् सप्ततलात्पततेभक्त्याममालेजागरोहिवै ५१ द्वादशीसमंवैपुत्रसकुलंतारयेच्छतं
स्वर्गगमागमनोपापंस्वर्गमकृत्स्यापिमक्षात्रो ५२ पापानिलयमायांतिकृतेजागरणेमम

प॰उ॰मा॰ मिच्छयोत्थितं १३ त्वयि सर्वे रसा नित्या स्थिता वरुण सर्वदा तेनेमां मृत्तिकां स्नाप्य पूतं कुरु
२६२ क्षमाचिरं १४ एवमुक्त्वा तथा तोयं प्रसाद्यात्मानमालभेत् त्रिः कृत्वा शेषमृत्तोया पिंडमालि
प्य विजैले १५ ततस्तस्मिन् नरः सम्यक् चक्रं च शुचि पचारतः स्नात्वा चावश्यकं कृत्वा पुनर्म
मलेवृजेत् १६ तत्राराध्य महायोगिन् देवं नारायणं हरिं केशवायनमः पादौ कटिं दामोद
राय च १७ जानुयुग्मं नृसिंहाय उरः श्रीवत्सधारिणे कंठं कौस्तुभनाथाय वक्षः श्रीपतये त
था १८ त्रैलोक्यविजयायेति बाहू सर्वात्मने शिरः रथांगधारिणे चक्रं शंकरायेति वारि
जं १९ गंभीरायेति च गदां प्रभो शान्तमूर्तये एवमभ्यर्च्य देवेशं देवं नारायणं प्रभुं २० पुनः
स्नात्वा ग्रतः कुंभांश्चतुरः स्थापयेद्बुधः जलपूर्णान् समाल्याश्च सितचंदनलेपनात् २१ च
त्वारस्ते समुद्रास्ते कलशाः संप्रकीर्तिताः तेषां मध्ये शुभं पीठं स्थापयेद्वस्त्रगर्भितं २२ तस्मि
न् सौवर्णं रौप्यं वा ताम्रं वा दारवं तथा अलाभे सर्वपात्राणां पालाशपत्रमिष्यते २३ तोय
पूर्णं च तं कृत्वा तु तस्मिन्पात्रे ततो न्यसेत् सौवर्णं मत्स्यरूपेण कृत्वा देवं जनार्दनं २४ वेद
वेदांगसंयुक्तं श्रुतिस्मृतिविभूषितं तत्रानेकविधैर्लक्षैः फलैः पुष्पैश्च शोभितं २५ ग

धुपचारतः १ अथमार्गशीरे मासि दशम्यां नियतात्मवान् कृत्वा देवार्चनं धीमानग्
ग्निकार्यं यथाविधिः २ शुचिवासाः प्रसन्नात्मा हविष्यमन्नं सुसंस्कृतं भुक्त्वा पंचपदं गत्वा
पुनः शौचं तु पादयोः ३ कृत्वाष्टांगुलमाशेत्क्षीरवृक्षसमुद्भवं प्रक्षिपेद्दन्तकाष्ठं तु त
तः स्वाचांतमपलः तः ४ दृष्ट्वाकाशानि सर्वाणि ध्यात्वा मां वै गदाधरं शं[illegible]खचक्र
गदापाणिं किरीटं पीतवाससं ५ प्रसन्नवदनांभोजं सर्वलक्षणलक्षितं ध्यात्वा पुनर्जले
दत्वा गृहीत्वा भानुमुद्यमे ६ ध्यात्वार्घं दापयेत्तत्र करतोयेन मानवः एवमुच्चारयेद्वाचं
तस्मिन्काले चतुर्मुख ७ एकादश्यां निराहारः स्थित्वाहं परमेत्तनि मोक्ष्यामि पुंडरीका
क्षशरणं मे भवाच्युतः ८ एवमुक्त्वा ततो रात्रौ मम मूर्तेश्च सन्निधौ जपेन्नारायणाय स्वपे
तत्र विधानतः ९ ततः प्रभाते विमले नदीं गत्वा समुद्रगां इतरां वा तडागं वा गृहे वा
नियतात्मवान् १० धारणं पोषणं त्वत्तो भूतानां देवि च सर्वदा तेन सत्येन मे पापं तावन्मो
चय सुव्रते ११ आनीय मृत्तिकां शुभ्रां मंत्रेणानेन माधवं वंदयेद्देवदेवेशं तदा शुभ्रां म
[illegible] १२ ब्रह्मांडोदरतीर्थानि करैः स्पृष्टानि ते वै तेन मां मृत्तिके स्पर्श मामलं मा।

लेखयित्वा मार्गमाहात्म्यं वै तावत् यदि वक्त्रीसहस्राक्षः सहस्राण्यपि भवंति वै ३९ स्नापुष्पवृक्षाणां
तुल्यं भवेद्यदि मतान्वतः तदा वै वास्य धर्मस्य फलं कथयितुं भवेत् ४० य इदं श्रावयेन्नित्यं
द्वादशीकल्पमुत्तमं शृणोति वा स पापेभ्यः सर्वेभ्य एव विमुच्यते ४१ इति श्रीपद्मपुराणे मार्गशी
र्षमाहात्म्ये त्रयोदशोऽध्यायः १३ श्रीभगवानुवाच ये त्वया वै कृतपूर्वप्रश्नाः प्रश्नविदां वर ता
न्वदाम्यहमेकमनसा निशामय सुनिश्चितं १ सत्ते मासे च देवा वै कीर्तिपुत्रोऽस्ति केशव तस्य पूजा
प्रकर्तव्या यथा पूर्वं प्रभाषितं २ बालरूपं केशवं कृत्वा तत्पत्नीं कीर्तिमेव च दंपती विधिव
त्पूज्यौ वस्त्राभरणादिभिर्नृभिः ३ दंपत्योः पूजनेनैव पूजितोऽहं न संशयः तस्मादवश्यं संपूज्यौ दं
पती मम तुष्टिदौ ४ दानं च विविधं कार्यं मम तुष्टिकरं परं गोदानं भूमिदानं च स्वर्णदानं
विशेषतः ५ वस्त्रदानं तथा शय्या तथालंकरणानि च सप्तदानप्रकृत्यं मम संतोषकारकं
६ सर्वेषामेव दानानां विशेषेणात्रिकं स्मृतं वसुंधरा तथा धेनुर्विद्यादानं तथैव च ७ एते
दानत्रिकं वत्स भवेत्प्रीतिर्ममातुला तस्मान्नरैः स कर्तव्यः सत्ते मासे त्रिकं शुभं ८ स्नान
स्य च विधिः सम्यक् पुराचोक्तो मयानघ पूजा स्नानं च दानं च विधिरेव न संशयः ९ मार्ग

३

यथार्थैश्च वस्त्रैश्च वेष्टयित्वा यथाविधिः रसातलगता वेदा यथा देव त्वयोद्धृताः २७ मत्स्य
रूपेण तद्वन्मां भवाद् उद्धर केशव । एवमुच्चार्य तस्याग्रे जागरं तत्र कारयेत् २८ यथावि
भवसारेण प्रभाते विमले तथा चतुर्णां ब्राह्मणानां च चत्वारो दापयेद् घटान् २९ पूर्वं
च बह्वृचे दद्यात् छन्दोगे दक्षिणे तथा यजुःशाखान्विते दद्यात् पश्चिमे घटमुत्तमे ३० उत्तरका
मतोऽथर्ववेदे दद्यादेष एव विधिः स्मृतः ऋग्वेदः प्रीयतां पूर्वं सामवेदस्तु दक्षिणे ३१ यजुर्वेदः
पश्चिमतो ह्यथर्वश्चोत्तरे तथा अनेन क्रमयोगेन प्रीयतामिति वाचयेत् ३२ मत्स्यरूपं तु
सौवर्णं आचार्याय निवेदयेत् गन्धपुष्पादिवस्त्रैश्च संपूज्य विधिवत्क्रमात् ३३ यस्त्वि
मं सरहस्यं च मन्त्रेणैवोपपादयेत् विधानेन विधिवद्दत्वा दत्ता कोटिगुणोत्तमे ३४ प्रतिपद्य
गुणे यस्तु मोक्षादि प्रतिपद्यते सप्तजन्मकोटिनैकेष्वत्यते पुरुषाधम ३५ विधानस्य प्र
वक्ता यो गुरुः शिष्याय [illegible] च्यते बुधैः एवं दत्वा विधानेन द्वादश्यां मासमर्च्य च ३६ विप्राणां भो
जनं दद्यात् [illegible] शक्त्या सदक्षिणं भूरिणा [illegible] नतः पश्चात्स्वयं भुञ्जीत ३७ नृत्यगीतस
हिता विप्रैर्वाग्यतः सपत्नीद्विजः अनेन विधिना यस्तु कुर्यान्मत्स्योत्सवं नरः ३८ तस्य पुण्यफ

पा॰उ॰मा
२६४

आप्यद्यंतु ते भवामीति न संशयः २१ अद्य स्व त्वं चतुर्वक्त्र न तान्नि ध्यावदाम्यहं एतद्गुह्यं मया
प्रोक्तं श्रेयोर्थं तव मानद २२ आक्रोशयति यः पितृन्स्वयं वा पुत्तरं त्विचेत् तथापि तेन न स्या वै
मम प्रीतिर्हि मानद २३ एवं कार्यं सदा पुत्र मार्गशीर्षे विशेषतः यदुक्तं भवता ब्रह्मन् भोक्तव्यं
किं कृताद्युतत् २४ भोक्तव्यं मम चोच्छिष्टं मम भक्तिपरायणैः पवित्रीकरणं पुत्र मासापात
कि नामपी २५ ममाशनस्यशेषं च यो भुनक्ति दिने दिने सिक्थे सिक्थे भवेत्पुण्यं चांद्रायणश
तं यत् २६ अवशिष्टं यथोच्छिष्टं भक्तानां भोजनेच यत् नान्यदेवभोजनं तेषां भुक्त्वा चांद्रायणं
चरेत् २७ अनर्पयित्वा यो भुंक्ते चैवान्नपानादिकं च यत् श्वानविष्टासमं चान्नं पानं च मदिरा
समं २८ तस्मान्ममार्पयेत्पुत्र चान्नपानादिचौषधं मम पैत्यरयामन्त्रान्मुच्यते शुचिकारकं
२९ तीर्थयज्ञादिकफलं कलिदोषविनाशनं ममोच्छिष्टं सुगतिदं अपि दुःष्कृतकारिणां
३० अन्येषां देवतानां च नगद्यो यच्च भक्षितं अभक्तानां च पक्वान्नं भुक्त्वा च नरकं व्रजेत्
३१ वक्तव्यं मम यत्प्रोक्तं तच्छृणुष्व समाहितः कथयिष्ये तव प्रीत्या ह्यपि गुह्यतरं मम ३२ मम
नाम प्रवक्तव्यं सततं चैव विशेषतः कलौ कलौ कीर्तिवक्तव्यं सततं प्रीतिकरं परं ३३ प्रतिज्ञेया

राम
२६४

शीर्षसमग्रंतुचैवभक्तेनयोनयेत् भोजयेत्[illegible]द्विजान् भक्त्यासमुच्चोयाद्यपिकिल्बिषैः १० कपि
भागिवः[illegible]ऽचनोवसुधान्यश्चजायते किमत्रबहुनोक्तेनशृणुगुह्यंपरंमम ११ इतमुख्यंब्राह्मणा।
श्चैववदनेममम्मानन्द ब्राह्मणा[illegible]ब्राह्मणे[illegible]ख्यो मुखंश्रेष्ठंनतयास्यवाहनं १२ ब्रा
ह्मणारव्यामुखंपुत्रइतकोटिगुणंभवेत् अग्न्यास्योब्राह्मणोश्चानांस्वतन्त्राब्राह्मणाःकिल १३ स
शर्करंसर्पियुतंपायसंशशिसंमितं तेनतंब्राह्मणामुखेममतुष्टिकरंसुत १४ शुभमोदकमंडूक
काकरसंसत्फेनिकपाघृतपूरयुतं यज्ञविप्रमुखेममतुष्टिकरंयदिचेच्छसिदारसुतादिसुखं
१५ मदुभक्तमपीत्तमगुडयुतंकुमुदोज्ज्वलकान्तिसुगंधितरं बहुगव्यघृतप्लुतमग्रजतुर्वदने
हवमेकुरुमासिसदे १६ कणिसंशयसर्पिरपिदधिशुचितंपयसोज्ज्वलयासितयासहितं मरिचैल
कचारुफलेरुचिरंकुरुसीकरमेवमतीवशुभं १७ व्यंजनानिचशुभ्राणिमनोज्ञानिप्रियाणि
च कर्तव्यानिसततंमासेब्राह्मणायचतनुमुख १८ प्रि[illegible]पाशिखरिणीकार्याह्यन्यंतेषांप्रियंचय
त् कृत्वासंभोजयेद्विप्रान् श्रद्धयापरयासुत १९ रसास्वादनपूर्वंवैभुंजतेद्विजयथायथा तथा
तथाममप्रीतिर्जायतेममसंकुलेमा २० तस्मात्तावत्तयाकार्यंयथातुष्यन्तिब्राह्मणाः तेनतुष्टे

वु
आपपौकदग्धानां भवरोगातिदुःखिनां भेषजं नास्ति मर्त्यानां श्रीकृष्णस्मरणं विना ४६
प्रयागे वै यथा गंगापुष्करं तीर्थांच नर्मदा सरस्वती कुरुक्षेत्रे तत्र श्रीकृष्णकीर्तने ४७ भवांभो
निधिमग्नानां महापापोर्मियामिनां तरीमानवानां वै श्रीकृष्णस्मरणं विना ४८ मृत्यु
कालेपि मर्त्यानां पापीनां मन्तुसिद्धानां पापिनां नास्ति पाथेयं श्रीकृष्णस्मरणं विना ४९ तत्र
पुत्र गयाकाशीपुष्करं कुरुजांगले प्रत्यहं मंदिरे यस्य कृष्णकृष्णेति कीर्तनं ५० जीवितंत
पं स्य साफल्यं मुखं तस्यैव सार्थकं सततं रसना यस्य कृष्णकृष्णेति जल्पति ५१ सकृदुच्चा
रितं येन हरिरित्यक्षरद्वयं बद्धपरिकरस्तेन मोक्षाय गमनं प्रति ५२ नाम्नोस्तु यावती श
क्तिः पापनिर्हरणे मम तावत्कर्तुं न शक्नोति पातकं पातकी जनः ५३ नाधिर्व्याधिर्भ
वेत्तस्य शरीरे चैव मानसे न च पापं नवैक्रू[illegible] कृष्णकृष्णेति कीर्तनात् ५४ स्राकृष्णे
ति वचः पथ्यं न त्यज्यं च कलौ नरः पापात्मकं वै न भवेत् कलौ तस्यैव मानसे ५५ श्रीकृष्णे
ति प्रलपतं दक्षिणाशापतिर्नरं कृत्वा मार्जयते पापं तस्य जन्मशतार्जितं ५६ चांद्रायणा
दैः पापपराकाणां सहस्रकैः यन्नापयाति तद्याति कृष्णकृष्णेति कीर्तनात् ५७ नान्या

चमेपुत्र जानेति सचराचराः मनसाकर्मणावाचायोमांशरणमागतः ३४ सवै सर्वमवा
प्नोतिकामनामैहिकान्नरः सर्वोल्लकं च वैकुंठमप्नियांकमलामपि ३५ कृष्णकृष्णेति
कृष्णेतियोमांस्मरतिनित्यशः जलेभित्वायथापद्मं नरकादुद्धराम्यहं ३६ विनोदेनापि
योमोनमोत्ताक्त्वोमाश्चुलादपि योमांभजतिसोवस्यमज्ञक्त्वानावसीदति ३७ येवैपठंतिहे
कृष्णेति मरणेपर्युपस्थिते तेपिपापयुतः पुत्र न पश्यंतियमं क्वचित् ३८ एवैवपसिपा
पाने कृत्वान्यपिचकृत्स्नशः अंतकालेचकृष्णेतिप्रोक्त्वामामेत्यसंशयः ३९ नमःकृष्णाय
महते विवशोपिवदेद्यदि। एवंपदमवाप्नोतिमरणेपर्युपस्थिते ४० श्रीकृष्णेतिकृतो
च्चारिप्राणोयोदिविसृज्यते दूरस्थःपश्यतितस्यस्वर्गतिप्रेतनायकः ४१ स्मशानेयदिरथ्या
यां कृष्णकृष्णेतिजल्पति म्रियते यदि चेत्पुत्र मामेवैतिनसंशयः ४२ दर्शनात्ममभक्ता
नां मृत्युमाप्नोतियः क्वचित् विनामत्स्मरणात्पुत्र मुक्तिमेतिसमानवः ४३ पापानलेन
दग्धस्य भयप्राकृतस्यपुत्रक श्रीकृष्णनाममेघोत्थैः सिंच्यतेनीरवद्बुधैः ४४ कलिकाल
मगेंद्रस्यतीक्ष्णाद्दंष्ट्रस्य किंभयं प्राकृतैः श्रीकृष्णनामदारुस्य वह्निदग्धः सनश्यति ४५

प०पु०मा०
२६६

ठेन्नुपः सर्वान्कामानवाप्नोति सम्मतः परमां गतिं १० इति श्रीपद्मपुराणे मार्गशीर्षमाहा
त्म्ये चतुर्दशोध्यायः १४ श्रीभगवानुवाच शृणु ध्याने चतुर्वक्त्र वक्ष्ये प्रीतिमान् भव
कृते नैव च सौभाग्यं लभते मानवो भुवि १ सुपद्मश्रीमदोद्यापनसंवीते हेमपत्तनासिरत्न
स्फुरन्मंडपांतः लसत्कल्पवृक्षादधोदीप्तरत्नस्थलाधिष्ठितांभोजपीठाधिरूढं २ महानील
नीलाभमम्लानतनालंगुरुस्निग्धवक्रांतविस्रस्तकेशं अलिव्रातपर्याकुलोत्फुल्लपद्मप्रमुग्धा
ननेमद्दिव्यदिवराक्षं ३ चलत्कुंडलोल्लासिसत्फुल्लगंडं सुघोणं सुशोणाधरं सुस्मितास्यं अनेका
मारस्फुलसत्कंठभूषोल्लसंतं हसेनवपुंडरीकं ४ समद्भूसरोरः स्थलेवन्यचल्लात्सुपुष्पागम
द्धापदाकल्पदीप्तं कटीरस्थले चारुजंघांतयुग्मे मिनद्धं कमत्किंकिणीजालदाम्ना ५ लसे
त्लसद्वंधुजीवप्रसन्नप्रभापाणिपालापादांबुजोदारकांत्या करे दक्षिणे पापसंस व्यत्लो
दध्याने नवं शुद्धसेव्यं गवीनं ६ महीभारभूतं मरातिमृधानेनलेरूत्तनादीन्निहतुं हतं प्रभुं गो
पिकागोपवृंदेनवीतं सुरेंद्रादिभिर्वंदितं देववृंदैः ७ सदा पूजयित्वाद्यमनुस्मरत्पुत्रकं संतदंगो
द्भवस्त्वादितं देववंद्यैः मक्तिमत्त्वैः सता मोदसे भगवानैश्वदध्यायि विमिश्रणादुग्धेनसः प्रीण

राम
२६६

भिर्नामकोटिभिः समन्ताधामभवेत्क्वचित् श्रीकृष्णेतिकृतोच्चारे प्रीतिरेवाधिकाधिका
५८ चंद्रसूर्योपरागेष्वक्षकोटिभिर्यत्फलं स्मृतं तत्फलं समवाप्नोति कृष्णकृष्णेतिकी
र्तनात् ५९ गुरुदाराभिगमनं हेमस्तेयादिपातकं श्रीकृष्णकीर्तनाद्याति घर्मतप्तं हिमंय
था ६० पुंसो यदि महत्पापै रागमनागत्यादिकैः मुच्यते चांतकालेपि सकृच्छ्रीकृष्णकीर्तना
त् ६१ अविशुद्धमना यस्तु कृविनोवाचारवर्तनात् मेतत्वं सोपि वाप्नोति ध्रुवं श्रीकृष्णकीर्त
नात् ६२ असती सा मुखे जिव्हा सतीयावनुरसातले नसाचेत्कलिकलेयश्रीकृष्णगुणवा
दिनि ६३ स्ववक्त्रे परवक्त्रे वा वाजिव्हा प्रयत्नतः कुर्यात्कलौ पुत्र श्रीकृष्णगुणकीर्तनं । ते
६४ पापवल्ली मुखे तस्य जिव्हारूपेण तिष्ठति यानचक्रि दिवारात्रौ गुणान् श्रीकृष्णसंभा।
वान् ६५ पतंता शतखंडसा सा जिव्हा रोगरूपिणी श्रीकृष्णकृष्णकृष्णेति श्रीकृष्णेति नजल्प स्म
ति ६६ कृष्ण कृष्ण कृष्णेत्यंतकाले जल्पन् जंतुर्जीवितं यो जहाति आघाःशब्दः कल्प
तेयस्य मुक्तोक्रीडनमेतिष्ठतो दोर्गणः सखा ६७ श्रीकृष्णनाममहात्म्यं प्रातरुत्थाय पठःप
ठेत् तस्यानंदप्रसादाता मवामेत न संशयः ६८ श्रीकृष्णनाममहात्म्यं त्रिसंध्यासु प

२० सचित्तवित्तदेहैश्च परितोषपरं गुरोः आश्रित्य मातृवत्पुत्रपरितोषकरं शुचिं २१ इद
शिष्याय शिष्याय मेऽहङ्कारानुनान्यथा यत्नाद्वनाय यावदेतस्मिन् देवताशापमाप्नुयात् २२ अ
तः पुत्रप्रवदणाम्नि गुरोरपि च लक्षणं २ मिस्तु लक्षणे युक्तो गुरुः शोभवमवेन तां २३ समचेता
सुप्रसान्तात्मा विमानः कृष्णसुदनेरणां साधुमतान् सदा लोके सद्गुरुः परिकीर्तितः २४ मनवृतध
रो नित्यं वैष्णवानां सुसंमतः सत्कथायुक्त आसक्तो मनो स्वरतः सदा २५ कृपासिंधुः सुसंपूर्णः
सर्वसत्वोपकारकः निस्पृहः सर्वतः सिद्धः सर्वविद्याविशारदः २६ सर्वसंशयसंछेत्ता न
लसो गुरुराहृतः ब्राह्मणः सर्वलोकानां कुर्यात्सर्वेष्वनुग्रहं २७ पूर्वोक्तलक्षणैर्युक्तः शिष्य
ईदृग्विधो गुरोः गृह्णीयात्पुत्र तं मंत्रं मार्गशीर्षे मतामते २८ वैष्णवानां व्रतानां च कुर्यात्स्वी
करणं बुधः मत्प्रियं श्रवणं पाठश्च श्रीमद्भागवतं परं २९ श्रीमद्भागवतं नाम पुराणं लोक
विश्रुतं शृणुयाच्छ्रद्धया युक्तो मम संतोषकारकं ३० नित्यं भागवतं यस्तु पुराणं पठते नरः
॥ प्रत्यक्षरं भवेत्तस्य कपिलादानजं फलं ३१ श्लोकार्धं श्लोकपादं वा नित्यं भाग
वतोद्भवं पाठं शृणोति यो भक्त्या गोसहस्रफलं लभेत् ३२ यः पठेत्प्रयतो नित्यं श्लोकं भागवतं सुत

7

येतं हि प्रातरेवाच्युमर्चते यो नरः प्रत्यहं शङ्खदासेवया मुक्तः लभेत्सो विरेणैव लक्ष्मीः स
मग्रा भित्तं प्रेत्य शुद्धं परं धाम समूयात् ८ मेघाये कोमलापाङ्गु त्रक्षादो लोकमनोहरः श्रीम
दामोदरस्यात्र द्विजः एन तस्या द्विकारण ९ अयोग्यावनदातस्मान्मत्र राजस्तवयात्तुतः ।
यत्नेन गोपनीयं वाररहस्यं शीघ्रसिद्धिदं ११ अलसं मलिनं क्लिष्टं दंभमोहसमन्वितं द
रिद्रं रोगिणं चैव क्रुद्धं रागिणं भोगलालसं १२ असूयामत्सरग्रस्तं शठं परुषवादिनं अन्या
यार्जितधनं परदाररतं सदा १३ विद्विषं वैरिणं नित्यं मत्तं पंडितमानिनं भूपव्रतं क्षि
प्रवृत्तिं पिशुनं दुर्गमानसं १४ वज्रासनं क्रूरचेष्टं अप्रगल्भं च दुस्स्वरं कृपणं पापिनं रौ
द्रं स्त्रीसक्तानां भयंकरं १५ [illegible]मादिवाधिके पुत्रे शिष्ये च न परित्यजेत् गुरुर्हि याचदीतदो
षः प्रायो गुरुमुपस्पृशेत् १६ अमात्यदोषो राजानं भार्यादोषः पतिं यथा तथा शिष्यकृतो
दोषो गुरुं प्राप्नोति संशयः १७ तस्माच्छिष्यं गुरुर्नित्यं परीक्ष्यैव परिग्रहेत् कायेन मनसा वा
चा गुरुशुश्रूषणोत्सुकं १८ अनन्यवृत्तिमास्तिकं [illegible] कृतज्ञं ब्रह्मचर्यव्रते नित्यं
व्रतसंकल्पयुक्तं १९ [illegible] परोपकारनिरतं परार्थं विगतस्पृहं

प॰ उ॰ मा॰
२९८

र्मेवमुक्तिना ४६ श्रीमद्भागवतं पुण्यं प्रायुरारोग्यपुष्टिदं पठतः शृण्वतो वापि सार्द्धं पापैः प्रमु
प्रमुच्यते ४७ नक्षत्रं नैमिनद्दक्षिणे श्रीमद्भागवतं परं सत्ये सत्यादिलोके शतैर्वास्वामिसदा
गम ४८ नागच्छन्ति यदा मर्त्या श्रीमद्भागवतं स्तुतं एकादश्यां विशेषेण नास्ति पापतर
स्तनु ४९ श्लोकं भागवतं वापि श्लोकार्धं पादमेव च लिखितं तिष्ठते यस्य गृहे तस्य वसा
म्यहं ५० सर्वाश्रमाभिगमने सर्वतीर्थावगाहने न तथा पावनं नृणां श्रीमद्भागवतं य
था ५१ यत्र यत्र चतुर्वक्त्र श्रीमद् भागवतं भवेत् गच्छामि तत्र तत्राहं गौर्यथा सुतवत्सला। तत्र
५२ मत्कथा वाचकं नित्यं मत्कथा श्रवणे रतं मत्कथा प्रीतमनसं नाहं त्यक्ष्यामि तं
नरं ५३ श्रीमद्भागवतं पुण्यं दृष्ट्वा नोत्तिष्ठते हि यः संवत्सरार्जितं पुण्यं विलयं याति पुत्र
क ५४ श्रीमद्भागवतं दृष्ट्वा प्रत्युत्थानाभिवन्दनैः सम्मानयेत तं दृष्ट्वा भवेत्प्रीतिर्ममातुला
५५ पदे पदेऽश्वमेधस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयः उत्थाय प्रणमेद्यो वै श्रीमद्भागवतं नर ५६
धनं पुत्रांस्तथा दारान् भक्तिं च प्रकरोम्यहं महाराजोपचारैस्तु श्रीमद्भागवतं स्तुत ५७ राम
स्पृशन्ति ये नरो भक्त्या तेषां वशो भवाम्यहं ममोत्सवेषु सर्वेषु त्वाद्यो भागवतं परं ५८ ममा २९८

अष्टादशपुराणानां फलमाप्नोति मानवः ३३ नित्यं मम कथा यत्र तत्र तिष्ठंति वैष्णवः कलिका
लेनरास्तेवै पठंति सदा मम ३४ वैष्णवानि शास्त्राणि ये पठंति गृहे नराः सर्वपापविनि
र्मुक्ताः भवंति सुरवंदिताः ३५ पठंति पाठयंति गृहे नित्ये शास्त्रं भागवतं कलौ आस्फोटयं पाणी
पापानि यांप्रीणामवाम्यहं ३६ यावद्दिनानि हे पुत्र शास्त्रं भागवतं गृहे तावत्पिबंति पित
रः क्षीरं सर्पिर्मधूदकं ३७ यच्छंति वैष्णवेभ्यश्च शास्त्रं भागवतं द्विजे कल्पकोटिसहस्राणि
मम लोके वसंति ते ३८ पठंति सदा गेहे शास्त्रं भागवतं नरः प्रीणितास्तैश्च विबुधा या
वदाभूतसंप्लवं ३९ श्लोकार्धं श्लोकपादं वा वरं भागवतं गृहे शतशोऽथ सहस्रैश्च
किमन्यैः शास्त्रसंग्रहैः ४० न यस्य तिष्ठति शास्त्रं गृहे भागवतं कलौ न तस्य पुनरावृत्तिर्याम्य
पाशात्कदाचन ४१ कथं ते वैष्णवा ज्ञेयाः शास्त्रं भागवतं कलौ गृहे न तिष्ठते येषां श्वप
चादधिकाद्विजे ४२ यत्र यत्र भवेत्पुत्र शास्त्रं भागवतं कलौ तत्र तत्र सदैवाहं भवामि त्रिदशैः
सह ४४ तत्र सर्वाणि तीर्थानि नदीनदसरांसि च यज्ञाः सप्तपुरी नित्यं पुण्याः सर्वे शिलो
च्चयाः ४५ श्लोकार्धं मम शास्त्रस्य हि यशोधर्मे जय पार्थिवनाः पापक्षयार्थं लोके शमोक्षार्थं च

मात्रेण पापं त्यक्त्वा दिवं व्रजेत् १० नाम्नापि गृह्णते यो स्याः स देवो वै न संशयः सदा कृतयुगं
तत्र सदा वै चोत्तरायणं ११ यः शृणोति चतुर्वक्त्र माथुरं मम मंडलं अन्येनोच्चारितं नै
व सोपि पापात्प्रमुच्यते १२ त्रिरात्रमपि ये तत्र वसंति मनुजाः शुभाः तेषां पुनाति संदर्शः
स्पर्शाद्वै पादरेणवः १३ यथा तूल समुद्भूत ज्वालयंति स्फुलिंगकाः तथा नश्यंति पापानि
दृष्टे मधुरापुरी १४ स्नानेन सर्वतीर्थानां यत्स्यात्सुकृतसंचयः ततोधिकतरं प्रोक्तं मधु
रा सर्वमंडले १५ चतुर्णामपि देवानां पुण्यमध्यापनाद्भवेत् तत्पुण्यं जायते तेषां मधुरां
स्मरतां सदा १६ अन्यत्रत्तिकृतं पापं तीर्थमासाद्य नश्यति तीर्थेषु यत्कृतं पापं वज्रलेपो भवे
दिति १७ मधुरायां कृतं पापं मधुरायां प्रणश्यति धर्मार्थकाममोक्षार्थं स्थित्वा तत्र लभे
न्नरः १८ अन्यत्र यद्दशाभिर्वर्षैः प्रारब्धं भुज्यते च यत् किल्विषं तच्चतुर्वक्त्र माथुरे दश
भिर्दिनैः १९ न विद्यते च पाताले नांतरिक्षे न मानुषे समं तु मधुरायां हि प्रियं मम सदैव
हि २० सर्वेषामेव तीर्थानां मधुरं परमं महत् बालक्रीडेन रूपाणि कृतानि सततं गो
पके २१ त्रिंशद्वर्षसहस्राणि त्रिंशद्वर्षशतानि च यत्फलं भारते वर्षे तत्फलं मधुरां

वैयेति मन्त्रायेर्मममेदेन सुवृत वस्त्रालंकरणं प्रेषैर्धूपदीपोपहारकैः ५८ वशीकृ
तो हरिर्वत्स सत्यं सत्यं हि पुरुषोत्तम ॥ इति श्रीपद्मपुराणे मार्गशीर्षमाहात्म्ये पञ्चदशोऽ
ध्यायः १५ श्रीब्रह्मोवाच कस्मिंस्तीर्थे हि देवेश मार्गशीर्षो विशिष्यते स्मृतः किं फलं च म
वेतास्मिंस्तत्सर्वं वदस्व मे १ श्रीभगवानुवाच मथुरं तीर्थं सुविख्यातमस्ति लोके परं मम
सुरम्या च प्रशस्ता च जन्मभूमिः प्रिया मम २ पदे पदे तीर्थफलं मथुरायां चतुर्मुख प
श्यंश्च नरः स्नात्वा मुच्यते घोरकिल्बिषात् ३ सर्वधर्मविहीना नानापुरुषाणां पुराधमा नर
कार्तिहरा पुत्र मथुरा पापनाशिनी ४ कलत्रघ्नश्च सुरापश्च चौरो भग्नव्रतस्तथा मथुरां
प्राप्य मनुजो मुच्यते घोरपातकात् ५ सूर्योदये तमो नश्येद्यथा वज्रभयान्नगाः तार्क्ष्यं
दृष्ट्वा यथा सर्पा मेघा वातहता इव ६ तत्त्वज्ञानाद्यथा दुःखं सिंहं दृष्ट्वा यथा मृगाः त पापा
नि नश्यन्ति मथुरादर्शनात्सुत ७ अक्रयामन्त्रिपुत्रस्य दृष्ट्वा मधुपुरीं नरः ब्रह्महापि
विमुच्येत किं पुनस्त्वन्यपातकैः ८ मथुरां स्नातुकामस्य गच्छतस्तु पदे पदे निराशानि व्र
जन्त्येव पापानि च शरीरात ९ अनुषंगेन गच्छेद्वा वाणिज्येनापि वा तथा मथुरां स्नान

प०३०मा०
२९०

पुक्तो न पश्यति । माथुरे विघ्नमानोपि संस्मृतिं भजते सदा ३४ मानुषीं योनिमतुलां लब्ध्वा भा
ग्यस्य योगतः । वृथैवोर्व्वुगतं ते यान्ति दृष्ट्वा माथुरां पुरीं ३५ स्वर्गो मतः सदैवं [illegible] लं ग्रन्तो भाग्यस्य
दौर्विध्यं श्रुतो मोदस्य मक्ति मा मथुरा नैव सेवते ३६ मथुरां च परित्यज्य योन्यत्र कुरुते रतिं
। मूढो भवत्य संसारी मोहितो मम मायया ३७ मथुरामपि संप्राप्य योन्यत्र कुरुते स्पृहां
। दुर्बुद्धेस्तस्य किं ज्ञानं से ज्ञानेन विजृम्भितः ३८ माता पितृ परित्यक्ता ये त्यक्ता निजबन्धुभिः
। येषां क्वापि गतिर्नास्ति तेषां मधुपुरी गतिः ३९ सारात्सारतरं स्थानं गुह्याद्गुह्यतरं परं मत्
मन्त्रेषु माणां मथुना परमा गतिः ४० न तत्तुल्यैर्न दानैर्न तपोभिर्न यज्ञ[illegible]पे न लभ्यंते वि
धैर्ये जैर्लभ्यं पदमनुभावतः ४१ सापि येषां स्थिरा भक्तिर्मयि सा येषु मत्कृपा रे या मे वात्ति
धन्यानां मथुरायां भवेद्रतिः ४२ या गतिर्योगयुक्तस्य ब्रह्मज्ञस्य मनीषिणः सा गतिस्त्यु
क्तः प्राणान्मथुरायां नरस्य च ४३ काश्यादिदृष्टौ यादिसंति लोके तासां तु मध्ये मथुरे व
धन्या यजन्मसौजीवन मुखतान्नपणं याव चतुर्धा विदधाति मुक्तिं ४४ न योगे यां गति
र्लभ्या मन्वन्तरशतैरपि अन्यत्र तेलया सात्र लभ्यते मत्प्रसादतः ४५ न पापेभ्यो भयं यत्र न

राम
२९०

यु

स्मरन् २२ सगामपवल्कुरुक्षेत्रे राहुग्रस्ते दिवाकरे ततोधिकं लभेत्पुत्र मथुरायां दिने दि
ने २३ पूर्णे वर्षसहस्रे तु तीर्थराजे तु यत्फलं तत्फलं लभते पुत्र सत्तो मासे मधौ पुरी ।
२४ पूर्णे वर्षसहस्रे तु वाराणस्यां च यत्फलं तत्फलं लभते पुत्र मथुरायां सत्तो दि
ने २५ गोदावरी द्वादशको नरो यः क्षेत्रे कुरुणां क्षितिदापकोयः षण्मासकान्साघय
ते गयायां समं भवेत्तो ध्दिनमेकं माथुरा २६ न द्वारका काशि कांची माया योध्या ह्यवंतिका
मथुरायाः समहेला नार्यांति षोडशीं कला २७ न द्वारका काशि कांची न माया यस्याः समं
तीर्थवरं न कर्हिचित् संतर्पिता यमुनाजलेन वांछंति वै पितरः पिंडदाने २८ मथुरा
यां ये प्रकुर्वंति पुरीसाचारणं दशं ये नराः तेपि विज्ञेयाः पापराशिभिरन्वितः २९ नद्धाम
धुरायेन दिदृक्षा यस्य जायते यत्र यत्र मतस्यापि माथुरे जन्म जायते ३० भूमेरजांसु गण
नाकालेनापि भवेत्स्तुत मथुरे यानि तीर्थानि तेषां संख्या न विद्यते ३१ कुरुभो कुरुभो वासं
माथुरायां पुरी प्रति वसामि यस्यां सततं गोपिकन्याभिरावृतः ३२ नरा संसारमग्ना ये शीदा
मेकांतु मस्करण यदिच्छेति सुखं सांद्रं वासं कुर्वंतु मत्पुरी ३३ स्मृतो लोको मत्तमेदानेत्र

विधिसंयुतं सर्वमासेषु पूर्णिमायां स्नानदानं च कारयेत् ५९ ब्राह्मणभोजनं प्रकर्त्तव्यं यथावित्तानु
सारतः वैष्णवानां विशेषेण तदाल्पभोजनं सदा ६० कोटिविप्रसमो ज्ञेयो वैष्णवो नात्र सं
शयः विप्रस्याप्यधिको ज्ञेयो वैष्णवो मम वल्लभः ६१ सर्वत्र समता ज्ञेया नातारतम्येन पुत्रक वै
ष्णवानां समो नास्ति कुतोऽधिकतरस्ततः ६२ एकस्यापि वैष्णवस्य भोजने सर्वदा चरेः स
देवस्तस्य महत्वाद्वशे तस्य भवाम्यहं ६३ तस्माद्वै वैष्णवस्यैव ब्राह्मणस्यापि विशेषतः भोजनं
सर्वदा देयं सदा चैव विशेषतः ६४ दुर्लभो वैष्णवालोके विष्णुभक्तिपरायणः ब्राह्मणो वैष्ण
वो लोके सुतरामेव दुर्लभः ६५ ब्राह्मणो विष्णुभक्तश्च पूज्यते त्परमेष्ठिकः तस्यैव भोजनादौ
नानादानानां पात्ररूपकः ६६ तस्माद्वै वैष्णवेभ्यश्च देयमानन्दमिच्छति तत्रैव वत्स संदेह।
यतो भवत्येव न संशयः ६७ पूर्णिमासु विवकर्त्तव्यं उत्सवं व्रतदत्तये वैष्णवैः सह संगमं।
गीतनृत्यादिभिः पुनः ६८ वाराणसी मथुरा पुत्र सर्वेमासे मम प्रिया ततः पातीर्थराजाख्या
स्तदभावे च पुष्करं ६९ पुष्करे मथुरायां वा दूर्णिकायां विचक्षणैः यत्र कुत्रापि वाराणसी
विधियुक्ता च पूर्णिमा ७० यत्र यत्र च मन्नाम्ना तत्र तत्रापि चाधिका स्नानदानं तथा

सर्वयज्ञा वै यस्मात् नभर्गवा समिर्ध त्रतन् क्षेत्रं कोन संश्रयेत् ४६ मथुरायां च मनुष्यत्वं यत
स्य पुण्यफलं सकृत् ॥ मथुरायां समागत्य यः कश्चित् म्रियते यदि ४७ अपि कीटः पतंगो वा
जायते स चतुर्भुजः । अपि कीटपतंगानां घाम मथुरायां मतानि मे ४८ कुलान्यतानि वक्षासे
पियान्ति परां गतिं मूकाजडाश्च बधिरास्तथा नित्य यमवर्जिताः ४९ कालेनैव मृता ये च माथु
रे मम लोकगाः सर्वं दृष्ट्वा पशुसुताः पातकानुविनाशिताः ५० लब्ध्वा पुमान्यत्रो ये च मा
थुरे मम लोकगाः सर्वे सत्यं मुनिश्रेष्ठ वै शपथपूर्वकं ५१ सर्वेभिः पृथ्वी नान्यत् माथुरा
याः समं क्वचित् त्रिवर्गदाता कामिनां मुमुक्षूणां च मोक्षदा ५२ भक्तिच्छा मे भक्तिदा करा
मथुरा नाम येह बुधैः एतादृशा मधुपुरी कर्तव्या मार्गशीर्षके ५३ तस्यामावै पुष्करं हि ।
कर्तव्यं विधिपूर्वकं जेष्ठं वै ब्रालकुंडं तु मध्यकुंडं च वै स्मृतं ५४ कनिष्ठं रुद्रदेवत्वं इति जा
नीहि बुधिमान् एवं स्नानं तथा दानं श्राद्धं वै विधिपूर्वकं ५५ पूजा च महती कार्या म
म प्रीतिकरी सुत एकादशं मते पुत्र सत्तोमासे मम प्रिय ५६ यस्यापः क्रियते पुण्यं मम प्री
तिकरं भवेत् स्वर्णदानं च गोदानं मल्लदानं च पुत्रकः ५७ धरादानं प्रकर्तव्यं पूर्णायां

प०उ०मा
२९२

तस्य तं महाभागः सर्वशास्त्रविशारदः पुराणमखिलं वेत्थ पाराशर्यप्रसादतः १ सर्वेषामे
व मासानां माहात्म्यं च त्वन्मुखाच्छ्रुतं अधुनेह महाभाग यनु मे त्वा[illegible]मुत्तमं २
मासानामुत्तमं प्रोक्तं मासं मार्गशिराभिधं अस्मिन्मासे कथं कार्यं हरेः पूजा तथा द्विजान् ।
३ कैः कैः द्रव्यैः पूजनीयो माधवो यदुनागमे एतद्वदितुमि[illegible]च्छामि वक्तुमर्हस्यशेषतः
४ सूत उवाच अतीव धन्यास्त्वयका यन्याः जातास्माश्च पावनं एतत्पृष्टं महद्धर्मा
त्स्नातुं पृष्टो मयाधुना ५ हरेः रूपधारणेन सर्वपापक्षयो भवेत् माहात्म्यश्रवणमात्रेण
नश्यन्ति पापानि संशय ६ तस्मात्स्नानमिकार्यं तथैव पुरुषैः सदा चापस्थे च पदमानौ स्ना
गच्छेत्पादेन नरः ७ पदे पदेऽश्वमेधं च प्राप्नोत्येव न संशयः योग च्छेद्रनुराधायां चापस्थे
दिवाकरे ८ [illegible]भागीरथ्यावगाहं च स्नानमात्रेण लभ्यते ब्रह्महत्या[illegible]दि तैर्वेत्यापा।
स्मरेद्देवकिनन्दनं ९ कृत्वा वहिस्थले दूरे मलमूत्रविसर्जनं मृत्तिकां चैव मादाय कृ
शौचं यथाविधिः १० दन्तधावनपूर्वेण कृत्वा कायमतन्द्रितः वहिर्जलेन तथा स्नानं
नित्यकर्म समाचरेत् ११ देवपूजां तथा कार्यां गन्धपुष्पाक्षतैस्तथा नैवेद्यं चैव दातव्यं

स

१२

राम
२९२

पूजां पूर्णापानं करोति यः ७१ बहिर्वर्षसहस्राणि रौरवे परिपच्यते तस्मात्सर्वप्रयत्नेन का
र्या पूर्णा विशेषतः ७२ मार्गशीर्षेण संयुक्ता ह्यनंतफलदायिनी यथा मे कथितं वत्स मार्ग
शीर्षं मम प्रियं ७४ करोति यो नरो भक्त्या तस्य पुण्यफलं शृणु तीर्थयुतेषु यत्पुण्यं तत्पुण्यं व्र
कोटिभिः ७५ सर्वयज्ञेषु यत्पुण्यं तत्पुण्यं समवाप्नुयात् अपुत्रो लभते पुत्रं निर्धनो धन
माप्नुयाच्च ७६ विद्यार्थी चैव तथा विद्यां रूपार्थी रूपमाप्नुयात् ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चस्वी क्षत्री
यो विजयी भवेत् ७७ वैश्यो निधिपतिर्लोके शूद्रः शुद्धिमवाप्नुयात् यद्दुर्लभं च दुःप्राप्यं
त्रिषु लोकेषु मानद ७८ तत्सर्वं प्राप्नुयान्मर्त्यो सत्यो मासेन संशयः पचवृतेषु कामेषु स
क्ता वैमानवाः सुत ७९ सुखासीने चतुर्वक्त्रे नित्यं नारदतोऽपुनः अतिलक्ष्मादिमं भक्ति
मे मम वश्यकरी शुभा ८० सर्वे संप्राप्यते पुत्र सत्यो मासेन संशयः मम प्रीतिकरं मासं स
र्वदा मम वल्लभः ८१ सर्वसंप्राप्यते पुत्रान् मत्प्रसादाच्च वै सुखं बहुना मत्प्रसादेन श्र
वणात्कीर्तनाच्च मे ८२ सर्वसंपूर्णतां याति न्यूनं चेद्यस्य संशयः इति श्रीपद्मपुराणे मार्ग
शीर्षमाहात्म्ये षोडशोऽध्यायः १६ ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ शौनक उवाच सू

प॰कुं॰मा
२९३

सेहरेः पूजाकर्यंकार्यासुरोत्तमः स्यातद्विस्तरतः प्रोक्तमपिचेदसितेदया १ हंसउवा
च चापस्यचपदानानो सर्वकामान्विलापच सूर्योदयेसमाप्यायनित्यकर्मोण्यथाविधि
२ ब्राह्मणान्भोजयित्वाथस्मरेद्देवकिनंदनं यज्ञाजपादिकंकार्यंनदोषोभोजनेकृते ३
ब्रह्मोवाच सूर्योदयात्पूर्वमेवकथंकुर्यात्नुस्राह्निकं इतितल्लक्षणंविविधिसर्वज्ञोसिमतोम
ते ४ हंसउवाच यथास्नानंयथासंध्यायथाश्राद्धादिसत्क्रिया तथैवचचतुर्मासेपूजाका
र्याहरेसदा ५ मासपूजास्वशक्त्यातुकालेकालेचपूजने अर्कवारेव्यतीपातेवैधृतेच
नचसंयुते ६ तद्दिनेचहरेपूजायथावित्तानुसारतः कृष्णपक्षेकृतेपूजापितॄणांतुष्टि
दाभवेत् ७ शुक्लपक्षेकृतेपूजादेवानांहर्षदोभवेत् कुटुंबभोजनेकार्येउद्वकालेनुपमज्जः
८ कुटुंबभोजनेशक्तोदंपतीभोजयेत्सदा तेनैवसर्वपापानिविलयंयांतिसर्वदा ९ चा
पस्यचपदाभानोब्राह्मणान्भोजयेत् विलयंसर्वपापानिस्मिवज्ञास्करोदये १०
अत्रैवोदाहरंतिममइतिहासंपुरातनं श्रोतॄणांसर्वमैश्वर्यंवक्तॄणांसप्पनाशनं ११ रे
वातीरेपुराराजासत्यसंघोऽइतिरितः परस्त्रीलोलुपोनित्यंतत्रदर्पेवद्वयपलबान् १२ त

73

राम
२९३

मुद्गभिक्षांश्च ओदनं १२ नवनीतं चार्पयित्वा मासपिष्टेन खाद्यकं सूपं च सर्पिषा
त्वा तु सर्वोपस्कर संयुतं १३ नानाशाकान्नपानं भक्ष्याण्यपि तथैव च दधिखण्डप्र
दातव्यं फलानि विविधानि च १४ ताम्बूलं दक्षिणां चैव आर्तिक्यं कृत्वा मनोहरं षोडशोप
चार पूजास्तु मन्त्राश्चैव प्रकल्पयेत् १५ रविरुदयवेलायां तत्र पूजां समारभेत् ब्राह्मणानां
तथा पूजां यथाशक्ति प्रकल्पयेत् १६ ब्राह्मणोसक्तभोक्तव्यं तदन्नं पन्निवेदितं द्विजातिरिक्तं
या भुक्तं तदन्नं विष्ठया समं १७ ज्ञानभक्तियुतो विप्रः सर्वपापक्षयो भवेत् तस्माद्यथा द्विजे
भ्यः तत्वनिष्ठाय धीमते १८ अन्नदः सर्वतोयानि अन्नदः सर्वदेवता दातव्यं चैव वचित्रा
न्नं वैष्णवाय द्विजातये १९ भक्ष्यं भोज्यं पृतं चैव सघृतं नवनीतकं ब्राह्मणं भोजयित्वा
तु स्वयं भुक्त्वा ततःपरं २० ताम्बूलं दक्षिणां दत्वा आशीर्वादांस्तथैव च एवं यः कुरुते भक्त्या।
सर्वपापैः प्रमुच्यते २१ एतद्व्रतं पुरा प्रोक्तं ब्रह्मणा चतुराननं हंसरूपी हरिःप्राद धनुर्मास
स्य मजसा २२ एतद्व्रतं कृत्वा तु सर्वपापैः प्रमुच्यते २३ इति श्रीपद्मपुराणे पंचरात्रा
गमे ब्रह्मा हंस संवादे धनुर्मासे तात्पर्य प्रथमोध्यायः श्रीवृन्दावनविहारिणे श्री ब्रह्मोवाच धनुर्मा

भार्यया पावन्मासं समापयेत् रात्रौ स्वापं समागते कृत्वा चैव विधानतः २५ भोजनं तुल
सीकले कृत्वा गच्छ त्वं स्वमंदिरं इत्युक्त्वा प्रययौ राजा जाहर्षेण समन्वितः २६ गत्वं जगाम
तच्छ्रुत्वा रात्रौ स्वापं समवेदिनि भानुरस्तंगते राजा तेन सपत्नीको द्विजोत्तमः २७ आह्वयामास
दूतेन रथं गत्वा गृहं प्रति ब्राह्मणस्तु तदा दृष्ट्वा राजदूतं समागतं २८ जगाम त्वरया युक्त
स्सभार्यो राजमंदिरं विप्रं गत्वा सपत्नीकं तदा राजा ब्रवीदिदं २९ प्रासादसप्तने कार्यं स्त्रीया
सह मया मुने इत्युक्तोऽस्मारुरोह प्रासादं सप्तखलं कृतं ३० सुष्वाप भार्यया सार्धं स्वेच्छया वि
प्रसत्तमः निशायां उत्थितो राजा ब्राह्मणो संगकारणात् ३१ आजगाम यमो पापादस्वर्वदंश्च
देव्यया यमदूतास्तदा जग्मु विष्णुदूतास्तथैव च ३२ यमदूता निराकृत्य विष्णुदूतास्तदा
ब्रुवन् अनेन च नु बो मासे ब्राह्मण्याः संनिमंत्रिता ३३ तेन पुण्यप्रभावेन विष्णुलोकमवा
प्तवान् सपत्नीकं ब्राह्मणं च यः कृत्वा भोजयेत्सदा ३४ तस्य पुण्यस्य विस्तारो वक्तुं शक्यो
दिवि वा भुवि इत्युक्त्वा प्राययुर्दूता विष्णुलोकमकल्मषं ३५ तस्माद्वैशाखनुबोमासे सर्वपु
ण्यप्रदायकः ३६ इति श्रीपद्मपुराणे पंचरात्रागमे पोषु माहात्म्ये द्वितीयोध्यायः २ श्री

74

स्यैवनगरे विद्वान् वेदशास्त्रविशारदः नाम्ना नारायण इति नित्यकर्मसुलोलुपः १३ अक
स्मात्कुष्ठरोगो मासि दैवेच्छया आगतस्तदा । पुण्यकाले तदा विदया ब्राह्मणो हर्षमागतः १४ देव
पूजा ततः कृत्वा स्वगृहे तु निरंतरं अपुरुणोदयवेलायां स्नानाचैव यथाविधि १५ निशान्ते
नवनीतं च भक्ष्यैर्नानाविधैरपि शाकैश्च विविधैश्चैव चोष्यैः खाद्यैः समन्विते १६ ब्राह्म
णान्भोजयित्वा च स्वयं भुक्त्वा द्विजोत्तमः तांबूले दक्षिणां दत्वा आशीर्वादान् गृहीत्वा च १७
एवं प्रतिदिनं विप्रो मासं चतुरंजसा एतच्छुश्राव यत्राजा स्वराष्ट्रे च महोत्सवं १८ स्वयं
कर्तुं मनश्चक्रे विप्रान्कैर्निमंत्रयेत् । विचार्यैवं पुनः पश्चात् ग्रामे नारायणाह्वये यो
राणिकं स्वग्रामस्य वेदशास्त्रविशारदं निमंत्रितार्थं विप्रार्थं राजा गत्वा महामनाः मंदि
रं तु तदा दृष्ट्वा शिष्यैः शतसमन्वितं २० धनुर्मासस्य माहात्म्यं श्रोतॄणामघनाशनं सुश्राव
मासमाहात्म्यं दंपती भोजनादिकं २१ वस्त्रालंकारदानं च ब्राह्मणानां च पूजनं विशाला
क्षीं पृथुकटिं घनीभूतपयोधरां २२ सिंहमध्यसमां दृष्ट्वा सध्वा मोहवशंगतः २३ वज्रोदर
पुरस्कृत्य समार्यं च द्विजोत्तम भोजनं मासपर्यंतं सपत्नीकं द्विजोत्तम २४ निमंत्रितेस

प॰ उ॰ मो॰
२९५

दत्फलं प्राप्नोत्येव न संशयः दधिखंडं च यो दद्याद्विष्णवायद्विजोत्तमैः १३ सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके स गच्छति मासान्नं यो द्विजेंद्राय स तु पीडादिनाशने १४ तस्मान्माधवप्रदातव्यं धनुर्मासि द्विजोत्तम गोधूमजं चैव यो दद्यात्तत्क्रं पापविनाशने १५ तेनैव मोक्षमाप्नोति नात्र कार्या विचारणात् पुंगीफलसमायुक्तं नागवल्लीदलैर्युतं १६ कर्पूरेण समायुक्तं दद्यात्तांबूलमुत्तमं तांबूलं तु यशो वैर्यं श्रियः प्राप्नोति मानवः १७ रोगी तु अपि विरोगी स्यात् निरोगी मोक्षमाप्नुयात् चापस्थे च पतङ्गे भानौ यो दद्यात्कंबलं द्विजात् १८ अपमृत्योः कालमृत्योः मुक्तो भवति तत्क्षणात् चापस्थे च पदार्थे वस्त्रदानं तु यो दद्यात् शीतातापद्विजायते १९ तस्य पुण्यफलं वक्तुं नाहं शक्तोस्मि माधवः सर्वपापवि निर्मुक्तो विष्णुलोके स गच्छति २० अन्नंव स्त्रं तु यो दद्यात् तत्व निशायस्वात्मने तस्य पुण्यफलं वक्तुं कः शक्तो दिवि वा भुवि २१ स्नात्वंगुडं सपुक्तं वष भोज्यादिकं सदा अपमृत्योः कालमृत्योः मुक्तो भवति तत्क्षणात् २२ कूष्मांडदानं यो कुर्याच्चापस्थे भास्करे सति न तस्य संततीहीनि जायते शतपौरुषी २३ नारिकेलफलं चैव विप्रवर्याय धीमते सप्तजन्मभवे विप्रो घनाढ्यो वेदपारगः २४ कुले स्त्र

राम
२९५

लोवाच धनुर्मासेत्तरेः पूजाकथंकार्या हरिरीत्तम पीतुद्रुवेले: एतद्विस्तरतः श्रोतुं इच्छा
मीचसदाममम १ हंसोवाच यथायथाशक्तिर स्थितयाकार्योमुरोत्तमः आलस्याद्यादिलो
भाद्वानरोतिनराधमः २ रोरवेनरकायांतियावद्दिद्राश्चतुर्दशः आलस्यादासतुविस्मृत्यो त
रिद्वाहोनसंशयः ३ यद्वस्तुलभतेयेन दातव्यंतुद्विजातये तेनैवास्तुकृतंलक्ष्मीविष्णुलोकम
लीयते ४ कोमलैस्तंदुलैर्दिव्यैर्मुद्गाश्चैवविमिश्रितैः लसल्लवणमिश्रैश्च मरीच्यादिसमन्वि
तं ५ श्रृंगवेरसमायुक्तं हिंगुजीरकमिश्रितं पाकंतुगोघृतेयुक्तं सर्वद्रव्यैश्चसंयुतं ।
६ गवांचदधिखंडंच नवनीतंसुमास्वरं तांबूलंकोमलैर्दिव्यैः पूगखाद्यादिसंयुतं ।
७ दक्षिणाश्चततोदद्यात्हरिस्तुष्टोभवेद्धिली यथाशक्त्यानरोयस्तु ब्राह्मणानांतुभोजनं ८
सर्वोपस्करसंयुक्तं तंडुलंचनिवेदयेत् श्लोकं नवनीतादि ब्राह्मणानांतुयोनरः ९ तेनैवस
र्वपुण्यानिलभ्यंतेनात्रसंशयः यापस्थेच यदाभानौ तंडुलंचप्रयच्छति १० पूर्णिमापुष्य
मावास्यानिदुरितंचैवविनश्यति मुद्गंचैवतुविप्राय मुरारेप्रीतिकारणात् ११ मुरारेर्लोकमा
प्नोतिब्राह्मणंकृत्वाकृतेपिच नवनीतंचयोदद्यात् श्रीकृष्णप्रीतिकारणात् १२ कोटमोरःपा

प॰३०पो

२६

वेत् एकस्मिन्नेव तिथि दिने मध्यान्हसमये द्विजः ११ आन्नार्थी समयः कश्चिद्धर्मराजगृहं
प्रति दृष्ट्वा च धर्मराजानं अन्नं देहीत्युवाच ह १२ श्रुत्वाब्रवीत्तदा वाक्यं स्नात्वागच्छ सुरोत्तम
इत्युक्ते च तदा विप्रः स्वयंपाकी त्वहं त्विति १३ इत्युक्ते प्राह स राजा वै नत्युक्ते द्विजोत्तम द्रोप
दीपाक कर्त्ता च भीमश्च परिवेषति १४ ब्राह्मणानां प्रजनेनतु स्वहं त्वितीं द्विजोत्तम तस्मान्मम
गृहे विप्र संदेहं न च विद्यते १५ इत्युक्ते धर्मराजेन तूष्णीं स्थित्वा मुहूर्त्तकं तस्मिन्नेव तिथि का
ले तु कृष्णोमित्यनपातिके १६ अब्रवीद्वाव दग्धश्चोक स्मात्तिष्ठत बांतिके राजा तदाब्रवीत्किं स्मा।
स्वयंपाकं करोम्यहं १७ इत्युच्यते स्वयं विप्रोस्थले चैव न विद्यते इत्युक्तवं ते राजानं ऊचे कृ
ष्णो जगत्प्रभुः १८ एवं चेत्तर्हि राजेन्द्र आज्ञां देहि द्विजोत्तमं शक्तिर्नास्ति सुखं गच्छ इति व
क्तुं न शक्यते १९ इत्युक्ते धर्मराजानं तदा कृष्णोब्रवीदिदं भोजनास्य स्थले विप्रः स्वयंपा
कं करोत्वथ २० तथास्त्वित्यब्रवीद्राजा ब्राह्मणोत्तर्षमागतः स्वयंपाकं च कुर्वीत सर्वोपस्क
रसंयुतं २१ विप्रः पाकं तदा विप्रो भुक्तवान् राजमंदिरे ब्राह्मणानां तदा पात्रं कृष्णमेयो
ग्येश्वरेश्वरः २२ विस्तायमास भगवान्नेकपात्रं विस्तायच राजा तदाब्रवीत्कृष्णं कथं

राम
२१६

सप्तभिर्युक्तो मोदते विष्णुमंदिरे तस्मादन्नं प्रशंसंति विष्णुप्रीतिप्रदं च यत् २५ इति श्रीप
द्मपुराणे पंचरात्रागमे पौषमासमाहात्म्ये त्रितीयो ऽध्याय ३ ८३ ब्रह्मोवाच हरेप्रीति
विधानार्थं ब्राह्मणान्भोजयेत् पूर्वस्मिन्नेव दिवसे दिने इत्युक्तं तु सुरोत्तम १ अनुक्तेन ग
हे नास्ति कर्थं कार्यं द्विजातिभिः एतद्बुद्धिमता भाग सर्वज्ञोसि सुरोत्तमः २ हंस उवाच ब्रा
ह्मणान्सत्तमाहूय यदि निमंत्रितस्सत्तमः तस्माद्द्विगुणं पुण्यं गृहं गत्वा निमंत्रिते ३ तद्वच
भोजने ज्ञेयं इति बुद्धि सुरोत्तम पाकं कृत्वा ब्राह्मणाय दत्वा पुण्यं च लभ्यते ४ तस्मात्पुण्याद्द्विगु
णं पुण्यं स्वयं पाकं कृते सति तस्माद्द्विगुणं पुण्यं आमदाने कृते सति ५ तस्माद्दशगुणं पु
ण्यं गृहं गत्वा समर्पिते आमं दत्वा द्विजेन्द्राय सर्वोपस्कर संयुतं ५ महापातकजस्तु मुक्तः स
र्वपापैः प्रमुच्यते महापातकसंप्राप्ते गच्छेद्वै स्नानमंदिरे ६ पाचयेद्वै स्नावस्थानं तद
भावे जलं पिबेत् इति ज्ञात्वा हि विप्रेंद्र सपत्नीकं द्विजोत्तमः ७ भोजयित्वा गृहं गच्छेत् स मुक्तो
भवति ध्रुवं भोजनाद्द्विगुणं पुण्यं स्वयं पाके कृते द्विजे ८ तदेव द्विगुणं प्रोक्तं पूर्वं रत्नक
पात्रं द्वापरे युगे [illegible] ९ ब्राह्मणानां सहस्रं तु प्रत्यहं भोजनं म

प.उ.पो. मेवच ६ श्रीसूक्तं तथा शीर्षं च विष्णोर्नामसहस्रकं अभिषेकं ततस्तैस्तैः कुर्यादाचार्यमुत्त
म ७ तत्रसारविधानेन नैवेद्यं तत्प्रपूजयेत् चित्रान्नं हितैर्वेताकं भोजनं तथा ८ ख गुसहि
र्जूरं बीजपूरं च नारिकेलं तथैव च बदरीकर्कटं चैव फलान्येतानि दापयेत् ९ तांबू
लं दक्षिणां दत्वा नीराजनमतः परं मंत्रपुष्पं ततः कुर्यादर्घ्यं सर्वं समर्पयेत् १० वैश्वदे
वं ततः कुर्याद्ब्राह्मणानां तु भोजयेत् एवं मासासिकां कुर्यात्पूजां चैव विचक्षणः ११ मासां
ते विधिवत्कुर्यादुद्यापनमतंद्रितः तिलाज्यैव तथा माषान्नवर्णा च ततः परं १२ पुरुषप्रा
स्यप्रमाणेन शृंगं च प्रकल्पयेत् वस्त्रेणावेष्टयेत्पश्चात्फलतांबूलसंयुतं १३ अभिम
ष्य ततः स्नातु पूरुषसूक्तं चैव विजपेत् आचार्यं मर्चयेत्पश्चान्मंत्रेणानेन दापयेत् १४ रामाय
सीतापतये नमोस्तु मुक्तिदायिने नमस्ते रघुवंशाय सीतायाः पतये नमः १५ इति संपूज्य
तां दत्वा आचार्याय कुंडे विने होमं तत्र प्रकुर्वीत तिलव्रीहिविधानतः १६ मंत्रराजेन वै
कुर्याद्धोमं अष्टशतं क्रमात् होमांते कांस्यपात्रं तु दापयेदाज्यपूरितं १७ ततो गोदानमे
कं तु आचार्याय प्रदापयेत् ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाद्यथा वित्तानुसारतः १८ एवं यः कुरुते

मदर्थमेचकुर्वाणो मयिसन्मस्यमामरः आतोवैवैष्णवोधन्योवैष्णवोनामकीर्तनुः
शंखचक्रोर्ध्वपुंड्रादिचिह्नितायघ्यविग्रहः अनन्यचेताभक्तितोमत्परः मत्परायणाः
पुनातिसकलांल्लोकान् नास्तोवैमात्रियस्ततः २

वैष्णवस्यकुलंधन्यं यः [illegible]
त्यधिक [illegible] पः सर्वानीय [illegible] वैष्णवोहि [illegible]
लोकान्यातिस्वपितृभिः सह [illegible]

तद्वित्तायच २३ इत्युक्त्वं तं राजानेवविस्मितोस्मिमहामते स्वयंनिर्वर्तितमकरोराजा
स्थामागमद्युते २४ पात्राण्येनीतमगमत् सहस्रंचपदामवेत् समासिसमवतजेक्त्वेम्मा
ततदानृप २५ नैतदाश्चर्यमन्वानोस्वयंपाकोमहत्फलं प्रपकेचैवस्वकरणादेवानां
तुष्टिकारकं २६ स्वयंपाकोविशिष्टोहिकृतेहत्चतुराननं दानेदद्याद्विजेन्द्रायकूष्माण्ड
ब्रह्मनिर्मितं २७ कूष्माण्डस्यप्रदानेनसंततिर्वर्धतेसदा धनुर्मासस्यमाहात्म्यंश्रुत्वा
मोक्षमाप्नुयात् २८ इतिश्रीपंचरात्रागमेहंसब्रह्मसंवादेपौषमाहात्म्येचतुर्थोध्यायः ४।
॥१॥ ब्रह्मोवाच धनुराशिगतेसूर्येकथंकुर्यान्महाविधिं ब्रूहिमेसंशयोमेयोब्रह्मन्कंज
महामुने १ नारदोवाच धनुराशिगतेसूर्येमहापूजांप्रकल्पयेत् संक्रांतिदिनमारभ्य
यावन्मकरगेरवौ २ वाचयित्वास्वस्त्ययनंपूर्वंशुचिर्जितेन्द्रियः संकल्पंकारयेत्तत्रप
यावत्चूलणादिने ३ आचार्यंवरयेदादौब्रह्मज्ञंवेदपारगं कर्मिष्ठंचविधिज्ञंचशा
न्तंदांतंकुटुंबिनं ४ ब्राह्मेमुहूर्तेचोत्थायस्नानंकुर्याद्यथाविधि देवार्चांकारयेत्पश्चाद्दशु
वेशकरंपरं ५ पौरुषंधर्मसूक्तंचवायुसूक्तंतथैवच [illegible]सूक्तंवामनंचवैकुंठविष्णु

प॰ उ॰ मा॰ तनुकेनैव पुराचीर्णं को विधिः कश्च देवता तत्सर्वं विस्तराद्ब्रूहि यत स्त्वं भक्तवत्सल ९ म
हेश उवाच अध्वरावभृथस्नातो मुनिभिः कृतमंगलः पूजितो नागरैः सर्वैः स्वपुरान्नि
र्गतो बहिः दिलीपो भूभृतां श्रेष्ठो मृगयापारसिको नृपः वनं वनं प्रसिद्धानुद्धैः तथाभूतैः
श्वपतिभिः गह्वरेषु च रम्येषु वनेषु विपुलेषु च उल्लंघितमहत्स्रोताः पुवा पंचास्य
विक्रमः १२ मुदा क्रीडति तैः सार्द्धं कुंजेषु मृगयालम्पटान् हन्यतां हन्यतामिव मृगो वेगान्ध
लायते १३ इति जल्पन्स्वकंठेष्वेषु स्वयं सुत्य त्यक्तं निवे इतस्ततः पुनर्याति क्वचित्पश्यन्व
नस्थली १४ विटपोत्तीर्णसंरंभलीनकेकिकलाकलौ हारिणीगणविभ्रम्धावद्ध
वकदिङ्मुखं १५ क्वचित्फेरवफेत्कारतारावविभीषणा खड्गपुष्टैः क्वचिल्लुंठमीदृशा। रा
नामिवदंतिना १६ क्वचित्कोटरसंदष्टोलूकनादविनादिनी क्वचिल्लुंमृगारिपदमु
द्राभिमंडिता च क्वचित्क्वचित् १७ शार्दूलनखनिर्भिन्न क्वचिद्दंतारुणारुणा पी
वरस्तनभारार्तसुस्निग्धाम्रदिवीगणैः १८ अवरोधाजिरक्षोणीः स मंथे यति क्वचि
त्क्वचित् क्वचिद्द्रक्षघनछायापावनपुष्पसुगंधिनी १९ क्वचिल्लतागृहद्वारं भंगयो

लाघुने दैहृर्थवितृल्लसंकुला

पूजां धनुर्मासात्मिकां परां सर्वज्ञो जायते पश्चादिह लोके तथैव च पुत्रपौत्रसमायु
क्तो धनधान्यसमन्वितः आयुरारोग्यसंयुक्तः स्त्रिनाशो भविष्यति एवं यः कुरुते श्रीमा
न् आचार्यविधिपूर्वकं हरिभक्तिसमायाय विष्णुलोके महीपते २१ इति श्रीपद्मपुराणे
माधवनारदसंवादे पौषमासपूजानामाशीतितमोध्यायः ८० १३२ ऋषय ऊचुः ।
सूत सूत महाभाग त्वया लोकहितैषिणा कथितं पौषमाहात्म्यं भुक्तिमुक्तिप्रदायकं १ अधुना
माघमाहात्म्यं वद नो लोमहर्षण श्रुतेन येन लोकानां संशयः क्षीयते महान् २ पुरा केन महा
भाग लोकेस्मिन् संप्रकाशितं माघस्नानस्य माहात्म्यं सेतिहासं तदा द्विज ३ सूत उवाच
साधु साधु मुनिश्रेष्ठाः पृष्टं लोकपरायणाः यत्पृष्टं च मुदा युक्ता महामाहात्म्यकथामुदुः ४ क
थयिष्यामि माघस्य माहात्म्यं पुण्यवर्द्धनं पापघ्नं शृण्वतां पुंसां स्नातानां चारुणोदये ५ ए
क कदा पार्वती विप्राः शंकरं लोकशंकरं पप्रच्छ विनयोपेता स्वच्छातच्चरणांबुजे ६ पार्वत्युवा
च देवदेव महादेव भक्तानामभयप्रद प्रसीद नाथ विश्वेश यत्पृष्टं तद्वदाधुना ७ श्रु
त्वा नाना विधा धर्मास्त्वयोक्ताः पूर्वमेव हि भो प्रभो अधुना श्रोतुमिच्छामि माहात्म्यं माघजं वद ८

विराजितं अंतर्ग्राहगणैः क्रूरं खलानामिव मानसं ३२ क्वचिच्छैवालदुर्गम्यं कूपाणां।
स्वच्छमंदिरं नानाविहगसंकीर्णमुपेतं दिवानिशं ३३ दातारमिव सर्वेषां शरणापन्नार्त्तित्राण
सनं तदंतिके मामेभिः स्वपदान्स्वपितृन्निव ३४ हरं तं सर्वसंतापहमिमामृतमिव चाह्नि
कं तं दृष्ट्वा भूजनग्लानिश्रांतको जलदं यथा ३५ तत्र पीतजलो राजा कृतमध्याह्निकक्रि
याः मुक्ताखेटकमांसानि सहाये सहितो नृप ३६ उवास सरसस्तीरे रम्ये पाश्चात्यपयंका। ली
याः ततः शरानेव बाणं दत्वा रात्रौ स्थितस्तटे ३७ आधाः संधानमास्थाय रुरुरुच्चुः ककुभां पथः
— एवं स्थिते पूर्वोरेषु वनेषु वि[illegible]पवा[illegible]गुरौ ३८ निशांते निर्गतो रूपः शूकरा स्तनुटे तटे
चरित्वा सरसीकंदानुपपाव्याधसंकुले ३९ राजा विद्धास्तदा क्रोडवाधे[illegible]वहवो हताः
बाणेनैव वराहास्ते विद्धाः पेतुर्महीतले ४० तान्दृष्ट्वा तु मुले नादं चक्रुर्व्याधाः सदर्पिताः
धावंतः प्रमुदा पुत्रो विलिख्यापत्र भूपति ४१ नानाद्रापमटैर्भूपो निसृतः सरसस्तटात् ल
स्वपुरं गंतुकामोसौ दृष्टवान्पथितापसं ४२ बाणैर्वृजिहतारीतं वैरखानसमते स्थितं निय
मैर्दुष्करै रूपैः परिक्षीणकलेवरं ४३ अस्थिशेषं महद्दीप्तं विस्फुरत्कार्कशत्वचं दधा राम

रण्यतोरण्यं अद्भिनिःसृतनिर्मोकनागभीममहाबिलां क्वचिदजगरैभीमां क्वचिन्निः
मुक्तसर्पिणीं क्वचिद्दावानलज्वालाशिखाव्याप्तमतीसृतां क्वचिन्निकुंजनिर्गच्छद्वृक
व्याघ्रत्रसज्जटाः विमुंचंतिशुनापृष्ठेशशकेषु क्वचित्क्वचित् पल्वलेषु च विश्रांताः पुनर्या
ति वनांतरं एवं खेलति राजेंद्रे व्याघ्रवर्गे च वल्गति २३ तत्रैकोलाहलोजातः सारंगानि
र्गतो वनात् स्फालवेगक्रमक्रांतदुर्गमार्गमहीतलः २४ कदाचिद्गगनारूढ कदाचि
द्भूमिगामतेः नतदालेदृतांपातिधन्विनापदगामिना २५ क्वचिद्दृष्टिपथपाति दर्शना
गोचरः क्वचित् वक्रश्रोत्रेतिगंभीरे कंटकिद्रुमसंकुले २६ प्रविष्टो विषमे रूपे राजापित
त्पदानुगः दूराद्दूरंतरं गत्वा देशादेशं च निर्जले २७ मृगदर्शनसंरंभात्संशुष्कगल
कंधरः ताम्रतालुमुखव्याधः श्रांतपतिः सबलध्वनिः २८ अतीवदीर्घमार्गस्कंधतृषार्त्तो
मध्यगोरवौ ददर्शाग्रेतडागं तु स्पष्टं पंकमपनिद्विं २९ पतनवादपतीरस्यमुत्तीर्णशी
तलोदकं विशालविकचांभोजमधुमत्तमधुव्रत ३० पद्मिनिपत्रपालाशेस्थूलतमरक
तैरिव स्वच्छंदमुच्छलन्मत्स्यपुच्छसाध्यमनोरमा ३१ चलज्जलचरोडिन्नवीचिराजि

प॰उ॰मा॰
२८०

20

ले स्नानेदं मुनिना पृष्टं कुशलं भूपतेर्यदा तदाब्रवीदितिराजा हर्षयन्मुनिमानसं सो
पि वै स्नानसेवनोत्कः प्रपच्छ मधुराकृतिः ५७ भगवंस्त्वत्प्रसादेन श्रुतो विस्तरतो मया ।
आचारो दृढनीतिश्च राजधर्माश्चये परे ५८ चतुर्णामपि वर्णानामाश्रमाणां च या क्रि
या दानानि तद्विधानानि यज्ञास्तद्विधयस्तथा ५९ व्रतानि तत्प्रदिष्टानि विष्णोरारा
धनं तथा अधुना श्रोतुमिच्छामि माघस्नानस्य यत्फलं ६० विधेयं यद्विधानेन तन्मे ब्रू
हि मुनेऽवद: वसिष्ठ उवाच सम्यग्पृष्टं परं श्रेयो लोकत्रयहितावहं ६१ निर्मलीकर
णं तेन मुनिना वनवासिना कदाचैः कामिमीनां यप्रत्यासन्नमखण्डिताः ६२ कामयते मगा
केते श्रोतसि स्नानुमेवच विना वह्निं विनायज्ञं द्रव्यपूर्णैर्निषिद्धे ६३ नाप्नोति सर्जति नि
स्नानं प्रातर्माघे च नदीजले गाम्भीरे यत्माविषस्वर्गे घेन्वादिकानि ये ६४ अदत्वेव च
तिचैणां कुमाघे स्नानं नराधिप: त्रिसप्ताहव्रते: कष्टे प्राके श्वनिजोत नु ६५ ग्रीष्मे ब्र
तिपस्वर्गंतपसि स्नानं सर्वदा हरेः पूजां तु वैशाखे तपः पूजा च कार्त्तिके ६६ तपो तो मम
माघादानं जप माघे विशिष्यते स्नानं ब्रह्मोतिपयोन्नोधराधीशा भवेत्क्वचं ६७ केवल्योत्पाद

राम
२८०

नेहारिणं चर्म्म वसाने मृदुवल्कले ४४ कुर्वाणेन [illegible]गनं जाप्यं नखलोमजटाधरं तं
वनाश्रमिणं दृष्ट्वा मार्गं दत्वा ससंभ्रमं ४५ प्रणम्य शिरसा राजा कृतप्रांजलिः स्थितः अ
पृच्छेन्मलंकारं द्विजो निष्क्रिलमभूमिप ४६ उवाच श्रूयतां [illegible] परोपकृतं त्वं
यथा किमर्थं गम्यते राजन्काले पुण्यतमे शुभे ४७ माघमासे विधायैव प्रातः स्नानं सरोवरे
प्रत्युवाच ततो राजा नाहं जाने द्विजोत्तमः ४८ माघस्नानफलं कीदृक् त्वं मे कथय विस्त
रात् इति नृपवचः श्रुत्वा प्राप्तवैरास्वानसौ मुनि ४९ भगवान्भृगुमहर्षिः शीघ्रं संप्रस्थिते तमो
प्रदः स्नानकालो महस्माकं न कथावसरो नृप ५० स्नात्वा गच्छ वशिष्ठं त्वं मा पृच्छ स्वकुले
प्रभुं इत्युक्त्वा तापसो मौनी प्रातः स्नानाय निर्गतः ५१ प्राप्य पावनं दिलीपोपि तत्र स्नात्वा य
थाविधि पुनः स नगरं वीरो गतो सौ दर्भपूरितः ५२ अंतःपुरं निवेद्याथ पवनप्रस्थकं पानं पः
प्रीत्या ताम्बूर पयसा स्नातः सुश्वेतछत्रचामरः ५३ सालंकारः सुवासाश्च संसृष्टो मंत्रिभिः सत्
ज[illegible]यशब्दान्पुरे श्रुण्वन्सक्तो मागधवंदिभिः ५४ वशिष्ठस्याश्रमं प्राप्य जीविकाय मनुस्म
रन् जसर्वं तत्र गत्वा स विनयाचारपूर्वकं ५५ दत्तासेनानतो तद्वेष्याशीर्भिः कृतमंग

वाच कल्लन्कदानगुर्विप्रो निजगाद मतीश्वरे २० तस्मै धर्मोपदेशं तु कथयन्तं कु
तूहले वसिष्ठ उवाच द्वादशाब्दं पुरा राजन्नतवर्षं वलाहकः २१ नदोद्विग्ना: प्रजा: क्षीणा:
गता: सर्वा दिशो दश खिलीभूते तदा मध्ये हिमवद्विंध्ययोर्नृप: २२ स्वाहास्वधावषट्कार
वेदाध्ययनवर्जिते सोपलावेतदा लोके लुप्तधर्मे च निष्प्रजे २३ फलमूलान्नपानीय
शून्ये वै नु मीमण्डले विंध्यपादतरुच्छन्नरम्ये वातराश्रमात् २४ सह शिष्यैस्ततो निर्गम्याद्रि
माद्रिं स गतो भृगु: तत्र प्रयाति कैलासे गिरे हिमवतो गिरि २५ मणिकूट इति ख्यातो हेमर
त्नशिलोच्चय: अनर्कस्फटिकै: श्वेतै: मध्ये नीलशिलो गिरि २६ भ्रांतिभि: सर्वत: शुभ्रो नील
कंठ इवाबभौ सर्वनीलशिलाछन्ने मेरे स्वांतरांतर: २७ स्फुरद्विद्युल्लत: कृष्णो जीमूत
इव राजते मूर्ध्नि नीलशिला: शैल: सौध: कांचनमेखल: २८ नारायण इवाभाति परीवी
तकंबर: पुष्पमेखला सुनीलाभो मध्ये भूध्रो शितोपल: २९ सतारक इव व्योम प्रभुश्चमेस
महीधर: लब्ध्वालम्नतनुन्नते शादीमि दिव्यौषधीधर ३० वज्रद्योतकरो नाति द्वितीय इव
चंद्रमा: स्नाघितं काम सुसंगीतै: किन्नराणां सकीचकै: ३१ रंभापत्रपताकाभिरुत्सवीवस

21

कायशुद्धिर्य्याचनमवेत्पुनः पदद्भूवरिवस्यासा विदिताद्दिव्यलोचनैः तदनन्तंतपो
दानं माघेमासिनयोत्तम सकामोवाप्रजायेचाद्दरयेतद्धिनापिवा कायशुद्धिव्रतीभूत्वा
चतुर्भ्यःस्नानजंफलं निरन्नास्त्राह्धितिःसस्तोमाघेद्वादशवत्सरे १० पुन्नागस्कंदादशादि
त्यंल्लमेत्रैलोक्यदीपकान् सुभागरोतिशिमाघ्याह्नानशीलाल्लरुंधती ११ शचीचरुपसपत्नी
प्रासादेसमभूमिके विमलीकृतशोभाढ्ये नक्षैकोललिताजिरे १२ दीपवर्णसमुच्छीनेरूपव
त्स्त्रीजनाकुले गीतवादित्रनिर्घोषेमंगलाचारशोभिते १३ वेदध्वनिपवित्रेचविद्यद्विप्रै
रलंकृते सुराद्यैनैरंतरंप्येसदातिथिनिषेविते १४ मुदितास्तेवसंतीन्द्रयेःस्नातंमकरे
रवौ येर्द्दत्तंवस्त्रधा माघेमुरारिश्चार्चितःस्मृतः १५ दृष्टवस्तपरित्यागान्नियमस्यतुपाल
नात् धर्मस्स्मृतिःसदामाघःपापमूलंनिकृंतति १६ काममूलःफलवारानिष्कामोज्ञानदःस
दा येलोकास्नानशीलानांयेलोकाविपिनौकसां १७ येलोकाविष्णुभक्तानांतेमाघस्नायिनांस
दा वेदलोकान्निवर्त्ततेपुण्यैरप्येःपरंतप १८ कदाचिन्न निवर्त्ततेमाघस्नानरतानराः
नातःपरतरंकिंचित्पवित्रंपापनाशनं १९ विद्याधरायसंगीतेमंजुगुणारत्नपर्वते राजी

प०उ०मा० २८२

भितः कालागुरुलवंगैश्च निकुंजैश्च लतागृहैः १०४ विराजते गिरिश्रेष्ठः सदापुष्पः सदाफ
लः तं दृष्ट्वा पर्वतं रम्यं तदुर्भिक्षपीडित १५ मगुश्चकार तत्रैव वसतिं [illegible] हृष्टमानसः तस्मि
न्मनोहरे शैले सफलेषु वनेषु च १०६ चिरकालं तपस्तेपे तपः सुनिरतो भृगुः एवं तिष्ठति
राजेन्द्र द्विजे [illegible] निश्चित्य वासिनि १०७ स्रुवती याथ ततो शैलात्सु विद्याधरदंपती समागत्य मु
नितस्थौ तौ च बाबतिदुःखितौ १०८ तद्विचेतौ न तौ दृष्ट्वा मधुवाक्यं द्विजोब्रवीत् वदविद्या
धरप्रीत्या युवां किमतिदुःखितौ १०९ श्रुत्वा तदा मुनेर्वाक्यं प्राह विद्याधरो मुनि श्रूयतां ता
पसश्रेष्ठ ममदुःखस्य कारणं ११० सुकृतस्य फलं प्राप्य प्राप्यवास्मि दशालयं लब्ध्वापिदेव
म तादत्तं सुखं व्याघ्रस्य मे वृतं ११ न जाने कर्मणः कस्य विपाकोयमुपस्थिते जायेयं मम कल्या
णी मधुवाणी सुरूपिणी १२ नृत्यगीतकलाभिज्ञा सर्वसद्गुणशालिनी यस्मिन्कुमारि यं तदे काले
वीं वल्लभा नया १३ विपंचीपरीवादिन्यातंत्रीभिः सप्तभिस्तथा वीणावादरसज्ञस्कतो षितो नार
दो मुनिः १४ श्रु [illegible] भावेन गायंत्या ग्रन्थपारकं कैरया विचित्रवाद्यनादज्ञो राजराजोपितो
षितः तस्याः कौतुकमिन्ना या वादयंत्या विपंचिका नानावक्त्रैः स्कंभिस्तिग्ध्वंतं श्रुत्वा पंचम राम

गति-

२८२

दाचलः हरितोत्पलवैडूर्यपद्मरागसिताश्मभिः रुक्महिममंडलैः सागरेंद्रचापैरिवावृ
तः सर्वधातुमयैर्दिव्यैर्नानारत्नैः प्रशोभितः ९३ सानिच्छालैरिवोच्छ्रैः सशृंगैः सर्वत्रवेष्टितः
तस्य मध्ये नितंबेषु मस्तकेषु शिलासु च ९४ विद्याधरादिसंवीतैः खपत्नीः कामविह्वलाः ।
निरुद्धैत मेरुन्नागी जितक्लेशा विरागिणः ९५ ध्यायंत्यहर्निशं ब्रह्म रम्यसानुगुहासु च ।
साक्षसूत्रकराः सिद्धाः अर्द्धोन्मीलितलोचना ९६ आराधयंतो भूतेशं सुंदरीसुंदरीषु च ।
मंदारकुसुमामोदसुरभीकृतदिङ्मुखः पतन्निर्झरणीवारि मंदारसुरवरः सदा ३ उपल्पका
मुखे लंघितनाकैः कलभैर्गजैः ९८ कस्तूरिमृगयूथैश्च तारुचित्रमृगैस्तथा विलस
द्भ्रमरीवृंदैर्विचित्रैः स्वादुद्रुमैस्तथा ९९ तदल्पारावतैः श्वेतैश्चकोरैः कलकोकिलैः राजते
सेर्मयूरैश्च सदा रम्यः सुपर्वतः १०० सेव्यमानः सदा देवैः गुह्यकैरप्सरोगणैः राज्ञोवाच
वज्राश्ममय शैलः सर्वसिद्धैश्च सेवितः १०१ भगवान् किं पञ्चच्छाय किं पदायाम सविस्तरः
वशिष्ठउवाच षड्विंशयोजनोच्छ्रायो यामस्तैकेदशयोजनः आयामाविस्तराभ्यां समूलेषो
डशयोजनः हरिचंदनमंदारलताराजिविराजितः १०३ देवदारुद्रुमैः कीर्णः शरलार्जुनशो

मुउदारंचक्रवर्तिने वासुदेवोदितस्तस्मैस्मरपन्नीलचेष्टिते ३० स्रतिचसुदरंरूपंकमनीयम
नोहरं येनतंचकमेदेवीउर्वशीदिवनायका ३१ इत्युक्तस्तुवीरोराजाकल्पकल्पः परंगतः इ
तिकर्मगतिंसात्वाकिंविद्याधररविघसे ३२ शीघ्रंमध्यचनदित्यप्राचीपापविनाशिनी
माघमासिकुरुस्नानंमणिकूटनदीतटे ३३ ऋषिसिद्धसुरैर्जुष्टेकथयिष्यामितद्विधिं तवभा
ग्यवशान्माघो टनिकटः पंचमेदिवेपौषस्यैकादशीशु क्लामारभ्यस्थंडिलेशयः माघनात्रेनि
रातारस्मिन्वारंस्नानमाचर ३५ त्रिकालमर्च्चदेवेशंत्यक्तभोगोजितेंद्रियः माघस्यैकादशी
शुक्लायावद्धिर्घं[illegible]घरोत्तम ३६ ततोनिर्दग्धपापस्त्वंद्वादश्यांपुण्यवासरे ऋमिषिच्यशिवे
स्तोयैर्मंत्रपूतैरतःपुनः ३७ कामवक्त्रोपमंवक्त्रंकरिष्यामितवानघ देवतावद नौभूत्वात्वंवीया
धरसत्तम ३८ अनयावरवार्णिन्यासार्द्धंक्रीडयासुखं ज्ञातमाघप्रभावंस्त्वमाघस्नानंस
दाकुरु ३९ इत्युक्त्वामगुरुणातस्मैसर्वज्ञेन महात्मना विद्याधरायराजेंद्रपुनर्माघउदाहृतः
३४० माघस्नानेसदायुक्तोमाघस्नानैरघक्षयः सर्वव्रताधिकोमाघःसर्वदानफलप्रदः मा
घोगर्जतियज्ञेभ्योमाघोयोगाद्वगर्जति तीर्थोद्गतपसोमाघोमोविद्याक्वरगर्जति पुष्क

उपोष्यैकादशीमाघे तैलाभ्यंग्यस्त्वयाकृतः द्वादश्यां प्रागभवे दैव तेन व्याघ्रमुखो भवत् ८ –

ध्वनिं तु तां समभिन्नरो मांचो ध्वुन्नमौलिं महेश्वरः शीलौदार्यगुणग्रामारूपयौवनसंपदा ।
१८ नानाप्रासादशीनाकिंकाश्चिदासीननितुंबिनी केयं देवमुखीरामा कांतं व्याघ्रमुखं पुमान् ।
१९ इति कुतूहलं सदाचित्पद्मा महादिसर्वदा इतिविद्याधरेणोक्तः श्रुत्वाचेक्ष्वाकुनंदन २०
त्रिकालज्ञो भृगुः प्राह प्रहसन दिव्यलोचनः शृणु विद्याधर श्रेष्ठ विचित्रं कर्मणः फलं २१
प्राप्तप्रज्ञात मुक्ति ति मुह्यति ज्ञानचेतसः मक्षिकापादमात्रं तु यथास्ति विषमं विषं २२ त्रि
पाद्यं वदिताल्पापि विपाको दारुणस्तथा उपोष्यैकादशीपुण्यां द्वादश्यां तैलसेवनात् २३
कुरूप प्राप्तवान् देहं पुरा हैहैक पुष्कराः ह्वालानकुरुं पसतेनदुःखेन दुःखितः २४ गिरि
राज्यं समागत्य देवतासरसस्तीरे स्थित्वाचपरम प्रियात्मा शुचिः स्नातः कुशासने २५ नवनी
लघनश्यामं नलिनायतलोचनं चिंतयामास हृदये निगृहीताखिलेंद्रियः २६ मासमात्र
निराहारस्तपसि पे सुदारुणे शंखचक्रगदापद्मधरं पीतांबरावृतं २७ कौस्तुभेन विरा
जंतं वनमालाधरं हरिं स्वल्पेन तपसा तुष्टः स प्रजन्मकृतार्चनं २८ संस्मरंस्तस्य रूप
स्पतदा प्रादुरभूत्स्वयं माघस्य शुक्लपक्षे तु द्वादश्यां मकरे रवौ २९ शंखाग्रेरभिषिच्या

प.उ.मा.
२२४

ति वशिष्ठ उवाच इत्याकर्ण्य भृगुः श्रुत्वा तस्मिन्नेवाश्रमे शुभे ५४ सहैव भृगुणा साधं गिरे
निर्झरिणीतटे यथोक्तविधिना स्नानमकरोत्पापनाशनं ५५ भृगोरनुग्रहात्सोपि संप्राप्य मन
सोभिते देववत्प्रावदनो भूत्वा मुमुदे तत्र पर्वते ५६ आजगाम भृगुर्विंध्यं तमनुग्राह्य तत्रर्षिः स मणि
मयगिरिसिंधोः स्नानमात्रेण माघे मदनवदनरूपो तत्र विद्याधरोऽभूत् ललितनिपमदेहो विंध्य
पादावतीर्णो भृगुरपि सह शिष्यै राजगामाथ रेवां अखिलभुवनसारं माघमाहात्म्यमेतद्द्विजव
र भृगुणोक्तं भवविद्याधराय विविधकलविचित्रं यः शृणोतीह नित्यं स रुचिरसकलकामा
न्देववत्प्राप्नुयात्सः ५७ इति श्रीपद्मपुराणे माघमाहात्म्ये वशिष्ठदिलीपसंवादे नामाध्या
यः वशिष्ठ उवाच अथ नामाघमाहात्म्यं प्रवक्ष्यामि नृपोत्तम पृष्टः कार्तवीर्येण दत्ता
त्रेय १ दत्तात्रेयं हरिं साक्षात् वसंतं सह्यपर्वते पप्रच्छ तं मुनिं ज्ञात्वा राजा माहिष्मतीपतिः ।
२ सहस्रार्जुन उवाच भगवन्योगिनां श्रेष्ठ सर्वधर्माः श्रुता मया माघस्नानफलं ब्रूहि
कृपया मम सुव्रत ३ दत्तात्रेय उवाच शृणु पतां राजशार्दूल इतिहासोत्तरं शुभं ब्रह्मलोके राम
पुराचित्तं नारदाय महात्मने ४ तत्सर्वं कथयिष्यामि माघस्नानफलं महत् यथादिशं २२४

रेवाकुरुक्षेत्रे वृन्दावने पृथूदके अविमुक्ते प्रयागे च गंगासागरसंगमे ४३ यत्फलं दशभिर्व
र्षैः प्राप्यते नियमैर्नरैः तत्फलं लभते माघे त्र्यहस्नानान्न संशयः ४४ स्वर्गभोगे चिरं राज्यो
येषां मनसि वर्तंते ते प्रत्यक्षप्रयागजले स्नानं कुर्युर्मकरे रवौ ४५ आयुरारोग्यसंपत्तिरूपसौ
भाग्यता गुणाः येषां मनोरथास्तेस्तु तत्प्राप्य माघमज्जले ४६ दारिद्र्यपापदौर्भाग्यपंकप्रक्षा
लनाय च माघस्नानान्न चान्योस्ति ह्युपायो राजसत्तम ४७ अन्यानि नानि कर्माणि सत्वा
स्वल्पफलानि वै फलं ददाति संपूर्णं माघस्नानं यथा तथा ४८ अकामो वा सकामो वा स्नात्वा
क्वापि वा द्विजोत्तमे अघं मुंचति दुःखानि माघस्नायी न विंदति ४९ पक्षवद्धे यथा चंद्रः क्षीयते व
र्द्धते तथा पातकं क्षीयते माघे पुण्यराशिश्च वर्द्धते ५० यथा चरवन्या जायंते रत्नानि विवि
धानि च स्नानात्पुण्यानि जायंते नराणां माघतस्तथा ५१ आयुर्वित्तं कलत्राणि संपदः प्रभवं
ति च कामधेनुर्यथा कामं चिंतामणिश्च चिंतितं ५२ माघस्नानं ददातीत्थं तत्तद्वत्सर्वान्कामान्मनो
रथान् कलेर्यापः परं स्नानं दिनैतापापनाशनं तथा ५३ द्वापरे च कलौ दानं माघ स्नानं सर्वयुगे
षु च सर्वेषां सर्ववर्णानां माघमासं च मत्पते ५४ माघस्नानं तु धर्मस्य धाराभिः खलु वर्ष

प.उ.मा.
२२५

र्जितं बुद्बुदा इव तोयेषु पुत्तिका इव जंतुषु १७ जायंते मरणायैव माघस्नानविवर्जिताः
अवैष्णवो हतो विप्रो हतं श्राद्धमयोगितं १८ अब्रह्मण्यं हतं क्षत्रं अनाचारं हतं कुलं सदं
भश्च हतो धर्मः क्रोधेनैव हतं तपः १९ अदृढं च हतं ज्ञानं प्रमादेन हता क्रिया दुर्भगा च हता
नारी ब्रह्मचारी तपाहतः २० अदीप्ताग्निर्हतो होमो हता शक्तिरसात्त्विकी उपजीव्या हता क
न्या स्वार्थं पाकक्रिया हता २१ शूद्रभिक्षा हतो यज्ञः कृपणस्य हतं धनं अनभ्यासहता वि
द्या हतो राजा विरोधकृत् २२ जीवनार्थं हतं तीर्थं जीवनार्थं हतं व्रतं हतं मंत्रा[illegible]त्रिवेदा

२५

ने हता लोकाक्षनक्तिका २३ अश्रद्धया हतं सर्वं यत्कृतं पारलौकिकं असत्या च हता वा
णी तथा पैशुन्यवादिनी २४ संदिग्धो हि हतो मंत्रो व्यग्रचित्तो हतो जपः २ हतो लोको हतो।
नूनं दरिद्राणां यथा नृप २५ मनुष्याणां तथा जन्म माघस्नानं विना नृप 'क[illegible]रवौ मा न
घे न स्नातो मुदिते रवौ २६ कथं पापैः प्रमुच्येत कथं स त्रिदिवं व्रजेत् ब्रह्महा देवहारिचस्तु
पो गुरुतल्पगः २७ माघस्नायी विपापः स्यात् तत्संसर्गी च पंचमः माघमासि रटंत्यापः कि
ञ्चिदभ्युदिते रवौ २८ ब्रह्मघ्नं वा सुरापं वा कं पतंतं पुनीमहे उपपातानि सर्वाणि पात

राम
२२५

यथातीर्थं यथाविधि यथाशक्ति यं अस्मिन्वै भारते वर्षे कर्मभूमौ विशेषतः ५ अमाघस्ना
पिनां नृणां निष्फलं जन्म कीर्तितं असूर्यं गगने यद्वत् अचंद्रमुडुमंडलं ६ तद्वज्जन्मा
तिसक्तं मे माघस्नानं विना नप कृतदानतपोभिश्च न तथा प्रीयते हरिः ७ माघमज्जन
मात्रेण यथा प्रीणाति केशवः नसमं विद्यते किंचित्तेजः सौरेण तेजसा ८ तद्वत्स्नानेन
माघस्य न समाः क्रतुजाः क्रियाः प्रीतये वासुदेवस्य सर्वपापविमुक्तये ९ माघस्नानं प्र
कुर्वीत स्वर्गलाभाय मानवाः किं रक्षितेन देहेन नसुपुष्टेन वलीयसा १० अध्रुवेणाशु
चिमता माघस्नानं विना भवेत् अस्थिस्तंभं स्नायुबद्धं मांसक्षतिजलेपनं ११ चर्मावनद्धं
दुर्गंधं गात्रं मुत्रपुरीषयोः जराशोकादिकं व्याप्तं रोगमंदिरमातुरं १२ रजस्वलमनित्यं च
सर्वदोषसमाश्रयं परोपतापार्तिकरं परद्रोहपरायणं १३ लोलुपं पिशुनं क्रूरं कृतघ्नं
द्वीकं तथा दुःपूरं दुर्धरं दुष्टं दोषत्रयविभूषितं १४ अशुचिश्राविसच्छिद्रं तापत्रयविमो
हितं निसर्गतो धर्महीनं तमाशतसमाकुलं १५ कामक्रोधमहालोभनरकद्वारसंस्थि
तं कृमिवर्चस्कमस्मास्थिपरिणामकसमाविलं १६ ईदृक् शरीरकं व्यर्थं माघस्नानं वि.व.

प॰ उ॰ मा॰
२२६

सेवे सुदारुणं विन्ध्यपादमध्ये कौरेवाकपिलसंगमे तपसा वर्त्तिनी स्त्री नारायणपराय-
णा ४२ सदाचारवती नित्यं नित्यसंगविवर्जिता जितेन्द्रिया जितक्रोधा सत्यवागल्पभा-
षिणी ४३ सुशीला दानशीला च देहशौचपराशालिनी पितृदेवद्विजेभ्यश्च दत्वा हुत्वा तथान-
ले ४४ षष्ठकाले तु सा भुंक्ते उञ्छवृत्तिं सदानघ कन्दमूलैः फलैः पत्रैः शाकैः कन्दादिकैर्वृतैः
४५ पुन्नागान्नपतिसा मासान्न्यमेव पाण्डुरोधसि स्वं तपातपस्विन्या वल्कलान्या सुभनेत्रया
४६ सुमाता सत्यशालिन्या ब्रह्मसंतोषमुक्तया षष्टिर्मासास्ततो याता रेवाकपिलसंगमे ।
96
४७ ततः सा तपसा क्षीणा तस्मिन्तीर्थे मृतानघ माघस्नानजपुण्येन तेन सा वैकुण्ठपुरे ४८
उवास बहुदा युक्ता चातुर्युगसहस्रकं सुदेवसुदनाशाय पश्चात्स तमुवाच पुनः ४९ तिलो-
त्तमा नि नाम्ना सा ब्रह्मलोकावतारिता तेनैव पुण्यलेशेन ब्रह्मणः पश्येकापनायया ५० स्त्रीयोनि-
जा वलारत्ने देवानामपि मोहिनी लावण्यपद्दिनी तन्वी सा मदस्मरसावरा ५१ निपुण-
स्य विधेः सृष्टिर्नूनमाश्चर्यकारिणी तमुत्पाद्य विधाता वै तुष्टान्तु जातवाददौ ५२ गच्छवा-
क्षिंगच्छ त्वं दैत्यनाशाय सत्वरं ततः सा ब्रह्मणो लोकात्त्रीण्यमादाय भामिनी ५३ गता

राम
२२६

कामिमहांतिच भस्मीभवंतीसर्वाणि माघस्नायीनि मानवैः कंपंते सर्वपापानि माघमासे
समागते ३० नाशकालोयमस्माकं यदि स्नास्यति वारिणा पावकाइव दिप्यंते माघ
स्नानेन रोत्तमा ३१ विमुक्ताः सर्वपापेभ्यो मेघेभ्यइवचंद्रमाः आर्द्रशुष्कं लघुस्थूलं नाम्ना
न कर्मभिर्कृतं ३२ माघस्नानं दहेत्पापं पावकः समिधं यथा प्रमादेवं चदुष्पापं ज्ञानाज्ञान
कृतं चयत् ३३ स्नानमात्रेण तन्नश्येन्मकरस्थे दिवाकरे निमग्नापापानिदिवं यांतिया
पिष्टापातिमुक्तो ३४ संदेहोत्रनकर्तव्यो माघस्नानं नराधिप सर्वेषां चिकारिणो माघेवि
ष्णुभक्तिपरायणाः ३५ सर्वेषां स्वर्गदो माघः सर्वपापनाशनः एतदेव परंतत्वमेतदेव
परंतपः ३६ प्रायश्चित्तं परंवित्तं माघस्नानमनुत्तमं नराजनोत्तराभास्ता माघस्ना
नेमतिर्भवेत् ३७ अध्यात्मज्ञानकौशल्यं जन्माभ्यासात्प्रधानयः संसारकर्दमालेपक्षाल
नायविशारदं ३८ पावनं पावनानां च माघस्नानं परंतपः स्नाति माघेन येराजन् सर्वका
मफलप्रदं ३९ तेषांपुन्यजंतेलोकान् सूर्यचंद्रसमप्रभान् आयुराजन्मताश्वर्यप्रभावं
माघस्नामजं ४० ऋषिकानामकल्याणीवृत्तान्नामवैस्नुजा बालवैधव्यदुःखार्तातप

३

नले स्थिता त्वादैत्यौ पुरोतस्यत्तद्रूपेण विमोहितौ विहायान्मधुनामत्तावूचतुश्च परस्परं
भ्रातर्विरम भार्येयं मम भास्तु वरवर्णिनी ॥६७॥ त्वमेवार्य भजे मां मे भार्यास्तु वरवर्णिनी इत्या
न्नदित्वा सरत्नौ मातंगाविव सौन्मदौ ॥६८॥ अन्योन्यं कालसंदिष्टौ गदयाजघ्नतुस्तदा पर
स्पर प्रहारेण गतासू पतितौ भुवि ॥६९॥ तौ मतौ सैनिके दृष्ट्वा कृतः कालाद्दलौ मदान् काल
रात्रिसमाकेयं ता किमेतदुपस्थितं ॥७०॥ एवं वदत्सु दैत्येषु दैत्यौ सुंदोपसुंदकौ पातयित्वा गि
रेः शृंगे ह्लादिनी वतिलोत्तमा ॥७१॥ प्रस्थिता गगने शीघ्रं द्योतयंती दिशो दश देवकार्यं ततः
कृत्वा सा गता ब्रह्मणः पुरं ॥७२॥ ततस्तु ब्रह्मदेवेन विधिना स्नानमोहिता स्थानस्तु परं देय
त्वं तवचेब्रानमेमया ॥७३॥ मुक्त्वा भोगाननेकांस्त्वं यावत्तत्पौवरे स्थितः इत्युक्ता ब्राह्मणेना
ज्ञान्मत्वा चाप्सरसां वरा ॥७४॥ मुक्ते धापिर्वलोके माघस्नानफलमद्भुत् तेन प्रयत्नतो राज
न्प्रग्रहयानैः सदा नरैः ॥७५॥ स्नानत्यं मकरादित्ये वांछद्भिः परमां गतिं स्नानेवाप्सा त्वतश्चा
सि पुरुषार्थ्यो सिद्धिकाम्न ॥७६॥ नाद्रिकं पातकं केचिन्माघमज्जतिपन्नरः तुल्यं पतिनतेना
त्र यज्ञाः सर्वे सदक्षिणाः ॥७७॥ माघस्नानेन राजेन्द्र तिथ्यै चैव विशेषतः नचान्यत्स्वर्गदं कर्म

27

पुष्करमार्गेण प्रवृत्तो देववैरिणो तत्र स्नात्वा तु रेवायां पवित्रे निर्मले जले ५४ परिधायांवरं
रक्तं वेधुकं कुसुमप्रभं रणत्पद्मलनी चारु सिंजन्नूपुरमेखला ५५ लोल[illegible]लमुक्तावलीकंठा
चलत्कुंडलशोभिता मालतीकुसुमापीडा कंकलोविटपिस्थिता ५६ गायंती सुस्वरं सानु
पाडयंती च वल्लकीं मूर्छयंती स्वरं सङ्ग सुस्निग्धं कोमलं क[illegible]ले ५७ इत्यंति लीला माला।
ला [illegible] राजंते शोककानने दृष्ट्वा दैत्यमहेंद्रो कलेवसुखदा हृदि ५८ तां दृष्ट्वा विस्मितः राज
स्मानं दैसेनिकैर्भृशं त्वरमाणैर्दृष्ट्वैव गत्वा सुप्रसुदद्यौः ५९ कथिता संभ्रमेणैव वर्णयि
त्वा पुनः पुनः हे दैत्यो न विजानीमो देवी वा दानवी नु किं [illegible]६० नागांगना तु पक्षीवासि रतं
सर्वदानुसा पुत्रोरत्नेषु जो लोके रत्नभूता हि सा बला ६१ वर्त्तते नाति दूरे सा अशोककेशो
कतारिणी गत्वा तां पश्यतु शीघ्रं मन्मथस्यापि मोहनी ६२ इति सेनापतीं तां तु श्रुत्वा वाचं म
नोहरां चपकैशोभूत स्यालक्ष्मा विततापज लसेवने ६३ उत्तमस्त्रीसहस्राणां त्यक्तात्मा
ज्ञाल शापात् शतभारापसीकूरो कालदंडोपमो गदां ६४ भिन्नाभिन्नां गृहीत्वा तौ जवेनाति
सुतेजसौ प्रत्रंगेणारस्य ज्ञातां हेतु वेडीवसेस्थिता ६५ राजन्नसंघुक्षयंती वदैत्य प्रेमिण्मणमथा

प० उ० मा०
२२२

त्रिकालं चार्चयेन्नित्यं वासुदेवं सनातनं ११ दानमाद्योदीप्रकोर्ंबडोदेवमुद्दिश्य माधवं इंदधनं
कंबलं वस्त्र उपानत्कुंकुमं घृतं १२ तैलं कार्पासकौषेयं च तूलीं तूलपटीं तथा अन्नं चैव यथाश
क्तिदेयं माघे नराधिप १३ स्वर्णं चैव यथाशक्ति दद्याद्विदविदे तथा तदन्नं सक्षयं राजन् समुद्र इव
सर्वदा १४ परान्नानि न सेवेत न त्यजेद्द्विप्रः प्रतिग्रहं एकादश्यां विधानेन माघस्योद्यापनं तथा ।
१५ [illegible] कर्तव्यं श्रद्धया युक्तो स्वर्गं वाञ्छया माघांते भोजयेद्विप्रान् यथाशक्ति नरा
धिप १६ देयाच्च दक्षिणां तेभ्यः आत्मनः श्रेयमिच्छता मकरस्थे रवौ माघे गोविंदाच्युत माधव स्ना ।
नेनानेन मे देव यथोक्तफलदो भव इमं मंत्रं समुच्चार्य स्नायान्मौनसमाश्रितः १८ वासुदेवं हरिं कृ
ष्णं माधवं संस्मरेत्पुनः तप्तेन वारिणा स्नानं प्रकृतं क्रियते नरैः १९ षडब्दफलदं तत्र मकरस्थे दि ।
वाकरे बहिःस्नाने तु वाप्यादौ द्वादशाब्दफलं स्मृतं २० तडागे द्विगुणं राजन् समान् घाश्च चतुर्गु
णं दशधा देवखाते तु शतधा च महानदी २१ शतं चतुर्गुणं राजन् महानद्योश्च संगमे सहस्रगु
णं तु पुण्यं सर्वत्र मकरे रवौ २२ गंगायां स्नानमात्रेण लभते मानवः फलं गंगायां अवगाहंति मा
घे मासि तपोधनाः २३ चतुर्युगसहस्राणि तेन यांति सुरालयात् शतेन गुणितं माघे सहस्रं राजस

98

रा० म०
२२२

न चान्यत्पापनाशनं न चान्यन्मोक्षदं मे त्रै माघस्नानसमं नृप ॥ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तर
खंडे वशिष्ठदिलीपसंवादे माघमाहात्म्ये नामाध्याय २ कार्त्तवीर्य उवाच हेतुना के
न विप्रर्षे माघस्नाने महाद्भुतः प्रभावो वर्णितो नूनं तन्मे कथय सुव्रत ॥ दत्तात्रेय उवाच
निसर्गात्सलिलं मेध्यं निर्मलं शुचि पाण्डुरं मलघ्नं पुरुषस्यापि पावकं दाहनाशनं आधा
रः सर्वभूतानां शोधनं जीवनं च तत् आपो नारायणो देवः सर्ववेदेषु कथ्यते ३ ग्रहाणां च यथा
सूर्यो नक्षत्राणां यथा शशी मासानां च यथा माघः श्रेष्ठः सर्वकर्मसु ४ मकरस्थे रवौ मा
घे प्रातःस्नाने तथामले गोष्पदेपि जले स्नाने स्वर्गदं पापिनामपि ५ योगो हि दुर्लभो राजंस्त्रै
लोक्ये सचराचरे अस्मिन्योगे त्वशक्तोपि स्नायाद्दिनत्रयं ६ दद्यात्किंचिद्यथाशक्तिं द
रिद्रः सर्वमिच्छति त्र्यहस्नानेन माघस्य धनिनो दीर्घजीविन ७ पंचवासरसंस्नानाद्दानि चंद्रवद्
द्भुते फले संप्राप्नुमनुजा द्विसप्तपुण्यपुण्यप्रदे सदा ८ सत्कार्यो स्ति यद्यपि सर्वो स्नानदानादिक
र्मसु कर्त्तारं दापयो लीक अस्तव साध्यते फले ९ अथातः संप्रवक्ष्यामि माघस्नानविधिं परं
तस्मान्माघे वहिःस्नायात् आसनं दिनसप्तकं १० ... ॥ आज्यतिलसमन्वितं

…यानि तीर्थानि सप्तपुर्यस्तथा शुभाः ३७ तेऽप्यास्तानि तु समायान्ति माघमासि नराधिप: सर्व
तीर्थानि कृत्वानि पापिनां संगदोषत: ३८ भवन्ति शुक्लवर्णानि प्रयागे माघमज्जनात् आकल्प
संचितपापं जन्मनि निर्धनैरेत्य च: ३९ तद्वेदस्मिन् माघे स्नातानां च्युतिताक्षिते वाङ्मनका
यजं पापं नरस्य तु दहेत् ब्रजेत् ४० प्रयागे माघमासे तु त्र्यहस्नानानि गौरवो प्रयागे माघमासे तु
त्र्यहस्नानेन मानुष: ४१ पापं पङ्काद्विंशति तिजीर्णोल्वचमिवोरगा: कुरुक्षेत्रसमा गंगा यत्र कुत्रा
वगाहिता ४२ तस्माद्दशगुणा पुण्या यत्र विंध्येन संगता तस्माच्छतगुणा गंगा काश्यामुत्तरवा
हिनी ४३ काश्या: शतगुणा प्रोक्ता गंगा यमुनासंगमे सहस्रगुणिता सापि भवेत्पश्चिमवाहि
नी ४४ सा राजन् दर्शनादेव ब्रह्महत्यापहारिणी पश्चिमे वाहिनी गंगा कालिन्द्या सह संग
ता ४५ हन्ति कल्पकृतं पापं सा माघेन पदुर्लभा अमृतं कथ्यते यत्र सा वेणी भुवि कीर्तिता।
४६ स्नातु माघे मुहूर्तं स्याद्देवानामपि दुर्लभा ब्रह्मविष्णुमहादेवरुद्रादित्यमरुद्गणा: गंध
र्वा लोकपालाश्च यक्षगुह्यककिन्नरा: अणिमादिगुणा: सिद्धा ये चान्ये तत्त्वदर्शिन: ४८ ब्र
ह्माणी पार्वती लक्ष्मी: शची मेना तथारति सर्वास्ता देवपत्न्यश्च तथा नागांगनास्तथ

त्तमः २४ निर्दिष्टं ऋषिभिः स्नातं गंगायमुनयोः पुनः दिने दिने सहस्रं तु सुवर्णानां नराधिप । २
२५ तेन दत्तं क्षितिं गंगायां यो माघे स्नाति सत्तमः पापानां भूरिरूपः स्यादपि नरोत्तम २६
प्रयागस्नानमात्रेण भवते सन्नरो दिवि सूनारतोपि यो मर्त्यः प्रमादेन स्नानमाचरेत् २७ माघे
मासि नरव्याघ्र सपापासिते पिरमपदं सितासितस्य या धारा सरस्वत्यापि गर्भिता २८ तं मार्गं
विष्णुलोकस्य सर्वत्र कर्त्ता समज्जते सितासिते तु यो मज्जेदपि पापशतैर्वृतः २९ मकरस्थे
रवौ माघे न स गर्भेषु जायते दुस्तरा वैष्णवी माया देवैरपि सुदुर्ज्जया ३० प्रयागे दहते सा
पि माघे मासि नराधिप तेजोमयेषु लोकेषु भुक्त्वा भोगाननेकशः ३१ पश्चाद्ब्रह्मणि लीयेत
प्रयागे माघमज्जनात् उपस्पृशति यो माघे मकरार्के सितासिते ३२ तस्य पुण्यं न संख्यातं चि
त्रगुप्तो लिखेत्फले सन्निमज्जति यो माघे मकरस्थे सितासिते ३३ तस्य पुण्यस्य माहात्म्यं वक्तुं
ब्रह्मापि न क्षमः सत्वत्सरशते स्नात्रे निराहारस्य यत्फलं ३४ प्रयागे माघमासे च त्र्यहं स्नानाच्च
तत्फलं स्वर्णभारसहस्रेण कुरुक्षेत्रे रविग्रहे ३५ यत्फलं लभते माघे मगार्के च दिनत्रयं राज
सूयसहस्रेण सोमराजन्समर्थकफलं ३६ सितासिते तु माघे वै स्नातानां भवति ध्रुवं इथि

संभृतं च मनोहरं ॥ त्वद्दर्शनविदुपातेन मम मन्मूर्छितं सुलोचने ॥ ६२ ॥ त्वद्गुणेन ग्रामसंप्रातिकूरं मे मा
नसं प्रभुमे ॥ नीरस्यमस्ति मा कोपमतद्वाचकुरुमर्दसि ॥ ६३ ॥ त्वं मे शीलवती भासि नाहं तिनिर्गु
णामवेत ॥ अप्सराउवाच ॥ अहमेता मयुराचार्हमोरक्षःकामरूपधृक् ६४ त्वमैश्वर्यागतानां पूर्वा
गास्त्वं नाम्ना कांचनमालिनी आई पारिकेशयने सुत्सातं सिता सिते ६५ गतव्यं तु मया रक्षः कै
लाशपर्वतोत्तमे यत्रास्ते पार्वती नाम्ना सुरासुरपूजिता ६६ वेणिवारिप्रभावेन रहसे कूरता
गता जाता हृदयेन पुण्येन गंधर्वस्य सुमेधसः ६७ कन्या काटिव्यरूपाहं तत्सर्वं कथयामि ते
। कलिंगाधिपते राज्ञो स्वहमासीच्च वेश्यका ६८ रूपलावण्यसंपन्ना सौभाग्यसुखगर्विता
। अन्यासां युवतीनां च तन्मुरे हर्षितमतिः ६९ नज्ञानानि मया रक्षो भुक्ता भोगान्यपेहया भो
हितेन पुरे सर्वं सपुण्यो वसे यदा ७० रत्नानि च विचित्राणि भूषणान्यद्भुतानि च वासां
सि विचित्ररूपाणि कर्पूरागुरुचंदनं ७१ एतद्वै पार्जितं सर्वं मया मोहनरूपया नाहं जाना
मि धर्मं वै स्वामिवासे स्थितासती ७२ आसेवं तु युवानो मे चरणौ कामपीडिताः मया ते वंचि
ता सर्वे सर्वस्वं नापि सा यया ७३ अन्यो नासेव्यभावेन मता के च न कामिनः इत्यमुनगरेर

३०

रे

४९ घृताची मेनका रंभा उर्वशी च तिलोत्तमा अप्सरसां गणाः सर्वे पितॄणां च गणास्तथा
५० स्नातुं मायांति ते सर्वे माघे वै पावने नराधिप कृते युगे स्वरूपेण कलौ प्रच्छन्नरूपिणः प्रया
गे माघमासे तु अहःस्नानेन यत्फलं भवेत् नाश्वमेधसहस्रेण तत्फलं लभते भुवि ५२ अहःस्ना
नफलं माघे पुरा कांचनमालिनी राक्षसायद्दोषपुण्येन तेन मुक्तः सपापकृत् ५३ ॥कार्तवी
र्यउवाच॥ भगवन् राक्षसः कोसौ का सा कांचनमालिनी कथं दत्तवती धर्मं कथयावासोऽञ्जलि
स्तपाः ५४ एतत्कथय योगींद्र अत्रीसंतानभास्कर ॥दत्तात्रियउवाच॥ शृणु राजन् विचित्रं
त्वमितिहासं पुरातनं ५५ यस्य श्रवणमात्रेण अश्वमेधफलं लभेत् अप्सरा रूपसंपन्ना
नाम्ना कांचनमालिनि ५६ प्रयागे माघमासे तु स्नात्वा या तु हिमालयं निकुंजे गिरिराजस्य ति
ष्ठति क्रूरराक्षसः ५७ दृष्ट्वा सा गगनारूढा तेनैव क्रूरराक्षसा तेजस्विनी सुदंता मानसुश्रोणि
दीर्घलोचना ५८ चंद्रानना सुकेशी च पीनोन्नतपयोधरा दृष्ट्वा तां रूपसंपन्नामुवाचेदं तु रा
क्षस कालकमलपत्राक्षि कुत आगम्यते त्वया आर्द्रं चैवमनेकस्मान् आर्द्रं चैकवरीकृतं कु
त्रापि गम्यते भीरु कुतसोऽद्रूगामिनी केन पुण्येन मया भवन्ते तेजोमयं वपुः अतीवरूपसंपन्ने

तेपावनक्षणादेवब्रूतासिनि प्रयागोविल्वपत्रानिपापतीर्थकृतेवीना ८८ शृणुभीरुपुराक्षा
कौशैतमस्यमुनेर्वधू हृष्ट्वाकामवशंप्राप्तस्तोगतोगुरुकामुकः ८९ तेनोग्रक्षनुपापेनतदे
वजनितंफलं अधिस्त्रीगंतुरिद्रस्यतस्याश्चपुरतस्त्रथा ९० कृतस्मितंगर्हितंजातंस्मृति
लज्जाकरंवपुः तद्दृष्ट्वाशापमातान्यातत्सहस्रमगाचिह्नकः ९१ अधोमुखस्ततोमूत्वादेवरा
जोविनिर्जितः विनिंदन्स्वकृतंकर्मसोभिमतःस्वलज्जया ९२ मेरोःशिरसितोयाढेशतयो
जनविस्तते तत्रगत्वानिविष्टस्तदिनामोरुतकोटरे ९३ तत्रस्थागर्हयन्नित्यमात्मानंमनसा मा
धतया धिक्कृताकामात्मतालोकेसद्यःपातकदायिनी ९४ यथादिनरकंयातिसर्वलोकवि
गर्हितः आयुःकीर्त्तियशोधर्मधैर्यंबधकारीतथा ९५ धिक्‌मनमयकुराचारंनिर्लज्ज
पापदायिनं देहस्थंकुंजरंशत्रुमसंतुष्टंसदावशी ९६ इत्येवंवादिनीप्रच्छन्नेवासवेपजवा
सिनि आखंडलेविनाभीरुदेवलोकोनशोभते ९७ तदादेवाःसगंधर्वाःलोकपालाःस
किन्नराः शच्यासहस्रसमागत्यप्रष्टुमैवहस्पतिं ९८ भगवन्वलभिद्देवोनिवज्ञानीमहे
क्वरं कतिवतिगतंकुत्रकुत्रवासगयामहे ९९ ननाकःशोभतेतेनविनादेवगणेःस

३१

मेयसकालो मेगतमस्तदा १४ प्राप्ते तु वार्द्धके काले शुशोच हृदयं मम न दत्तं न हुतं तप्तं न पू
जं न चरितं मया १५ नाराधितो मया देवश्चतुर्वर्गफलप्रदः न मया पूजिता देवी दुर्गा दु
र्गतिनाशिनी १६ सर्वपापहरो विष्णुर्न स्मृतो मोगलस्तथा न च संतर्पिता विप्रा न कृतं
प्राणिनां हितं १७ अणुमात्रं मया पुण्यं न कृतं च प्रमादतः पातकं च कृतं भद्र तेन संदह्यते म
नः १८ बहुधा च विलप्याहं ब्राह्मणाञ्शरणं गतः ब्राह्मणं वेदविद्वांसं तस्य राज्ञः पुरोहितं
१९ स च शिष्यं मयारब्धः कथं मे निष्कृतिर्भवेत् पापस्यास्य द्विजश्रेष्ठ कथयाशु मम सज्जितं
२० त्वमेव कर्मणां ज्ञाता शास्त्रज्ञो दीनमानसः पापपङ्केऽनिमग्नाच मामप्युद्धर कोविद २१
कुरु कारुण्यमेवारि दयावान् क्रीडसि सज्जना साधवः सर्वे साधुः साधुरसज्जने २२ ।
इत्युक्तो मद्वचः श्रुत्वा चकारानुग्रहं ममपि प्रोवाच प्रीतिकरं चापि सत्यधर्ममयं वचः २३ स
र्वं मनोगतं भद्र त्वदीयं संचिन्तितं मया नान्यमन्यत्प्रपश्यामि यत्ते पापप्रणाशनं २४ प्रयागे
न परं तीर्थं ऋषिभिः संस्मृतं च यत् किन्तु तीर्थस्वजे नीरुमनसा पापाशिवं कृते २५ प्रयागस्नान
शुद्धात्मा सर्वपापस्य सिनी ... प्रयागस्नानमात्रेण नराणां नाकोऽनसंशय २६ अन्यदेशाक

प॰ पु॰ मा॰
२५२

त्वदीयैरमलं मूषदेवगुरुस्तस्य प्रसन्नस्तु वरं ददौ ११२ क्षीणपापस्ततः शक्रः प्रसादेन सत्व
रं सहस्रनेत्रतां नीतास्तस्य हस्त्यस्तव ११३ तद्देवद्विजवाक्येन शुभे सशचीपतिः
लोचनानां सहस्रेण पंकजैरिव मानसे ११४ सुपर्वदारकैः सर्वैः ऋषिभिश्चाभिपूजितः
गन्धर्वैस्तूयमानस्तु गतः शक्रोऽमरावतीं ११५ इत्थं सद्यो विपापोऽभूत्प्रयागे पाकशासनः ।
अपि त्वयापि कल्याणि प्रयागे देवसेविते ११६ सद्यः पापविनाशाय तथा स्वर्गे ह्रदं तव इ

३२

ति तस्य वचः श्रुत्वा मे नितान्तं सुमङ्गले १७ तद्देवसंभ्रमापन्ना पादेन त्वा द्विजस्य वचस्त्या।
त्वां वेपुजने(?) सर्वदासा तदा सीहे(?)तनया १८ सकलान्विषयान्क्षोभि(?)पत्प्रासानिव स्फुटं ।
वपुश्च सर्वं विद्धं सिद्ध(?)शां निर्गताश्चवदे(?) १९ नरकार्णवसंपातदारुणान्तकवर्जिना हृद
ये कौशिकाय(?) ब्राह्मणस्य दासं तत्र मानया २० मयागत्वा कृतं स्नानं माघमासे सितासिते तस्य स्नान
स्य माहात्म्यं श्रणु वक्ष्ये निशाचर २१ कृतात्या पक्ष(?) जाता सप्तविंशति मिदिने शेषे मे
पदम्लूनपि(?) तेन देवत्वमागता २२ रममाणा तु कैलासे गिरिजायाः सखी तथा जाति
स्मरा तथा जाता प्रयागस्य प्रभावतः २३ स्नात्वा प्रयागमाहात्म्यं माघमासे व्रजाम्यहं इति

राम
२५२

त सत्पुत्रैरपि विनायद्वत्कुललक्ष्मी विना गुणैः १०० उपायश्चिन्तितो सर्वः स्वर्लोकेपि
नशोभते सनाथः सुप्रिया पुत्रैः कोमलामोह्यघुनावयं १०१ इति चिन्तां नचः श्रुत्वा गुरुर्मेचन
मब्रवीत् जानेयसापरोधेयं लज्जया यत्र तिष्ठति १०२ रभसारब्धकार्यस्य भुंक्ते समयवत्
फलं न एनं नीति परित्यागाद्दिग्गाह्विपाका सुमेयकराः १०३ स्मृता राज्यमदोन्मत्तः
कस्मात्वमथ चिन्तयन् कृतवान्निषमानं निद्दोहदमनयंकरं १०४ कुर्वेति वालिशापत्रैदे
वो परस्तु बुद्धयः उपरोधाय यथा जन्मस्पापादिना पुत्र निष्फले १०५ स्मृधुना तत्र गच्छाम यत्र श
क्रः सतिष्ठति इत्युक्त्वा निर्गताः सर्वे वृहस्पति पुरोगमाः १०६ दृष्ट्वा सरसि विस्तीर्णे स्वर्णपंक
जकानने तुष्टवुर्देवराजं ते प्रबोधो येन जायते १०७ ततो गुरोः प्रबोधेन निर्गतः पंकजोद
लात् दीनाननो विरूपस्तद्व्रीडाकुंचितलोचनः १०८ जग्राहत्वर एणांप्री गुरोस्तस्य।
प्रजन्मनः आदिसा नि क्रमिणं तिर्यक् दिशाय पश्या स्पर्शहस्पते १०९ देवराजवचः श्रुत्वा जगौ वि
प्रोहस्पतिः पुर्यात्मा न मात्रैणान् अन्य एणा दैवपातकात् ११० मुच्यस्व देवराज त्वं तत्र या
मत्वया सह गुरुपुरो धसा सार्द्धं सागरानलंके तदानः १११ ततो निसितासितनार्यसघोमुक्तो

प॰ उ॰ मा
२५३

कृतं किंतु पापं वज्रीभवेद्दृढं वज्रलेपेन पापेन तेनाभिजन्मराक्षसे ३६ रौद्रं क्रूरतरं पापं स
मृतं नित्यं प्रवर्तते द्विजातीन्सूक्ष्मरूपेण स्त्रियो बालादि सरीसृपः ३७ वारमेकमुल्कोहं चि
द्वरात्स ततः परं इदं तु दशमं जन्म राक्षसो यत्र भामिनि ३८ अतितानि सहस्राणि वर्षा
णां पंचसप्ततिः नास्ति मे निष्कृतिर्भद्रे तस्माद्दुःखसागरात् ३९ अत्र त्रियोजनं सुमुनि
जैन्तु त्विक्वतं मया: अनागसानां भूतानां बहूनां च क्षयः कृतः ४० कर्मणां तेन मे सुमुदव
ते सततं मनः त्वद्दर्शनसुधासिक्तं गतशैत्यं मनो मम ४१ तीर्थफलति कालेन सद्यः

33

संगः सतां खलु अतः सत्संगतिः सुमुखात्मा पत्रं निवेद्यते ४२ येन पुण्येन जातास्त्वं तस्मा
न्मोवदतत्परं अस्माद्दुःखोदधेः पारं कथय पापि सुलोचने ४३ सज्जनानां महाभूमिः सर्वे
षामुपजीविनी क्षीराब्धिश्चयवा पयोदस्तेस्तु साधन वकार्यकि ४४ इति तस्य वचः श्रुत्वा करु
णाकुलमानसः धर्मदानेमनः कृत्वा जगौ कांचनमालिनी ४५ करिष्ये निष्कृतिं रक्षः
इदानीं खलु मा शुच प्रतिज्ञां हि कृत्वा पतिपत्नि नव मुक्तये ४६ बहवो पि कृता माघा वर्षेव
यथाविधि अज्ञापूर्वं मया वत्स ब्रह्मक्षेत्रे सितासिते ४७ नानुवर्केसमर्पितं संख्या

राम
२५३

राक्षसपष्टं त्वया विस्मितचेतसा २४ तन्ममाकथितं सर्वं तव प्रीत्या विचित्रकं । म
त्प्रीतये चरित्रं च त्वं ब्रूहि मम राक्षस २५ कर्मणा केन जातोसि विरूपो तिभयंकरः
स्मशानालो दीर्घदंष्ट्रश्च क्रूरमायो गिरिगह्वरे २६ ॥राक्षस उवाच॥ इदं वदामि [illegible] गु
ह्यं वदति यच्छ्रुति प्रीत्यादितसं जनो मद्वृत्तं तु सर्वं त्वयि स्थितं २७ त्वया संभावितो नूनं
मन्येहं वामलोचने भाविनी निष्कृतिः सद्यः स्वस्यास्य क्रूरजन्मन २८ अतो वदा
मि ते मद्वृत्तं दुःखदं तपस्व यत्कृते निर्विघ्न सज्जने दुःखं पतः सर्वे सुखी भवेत् २९ शृणु सु
श्रोणि काश्यपोहं बह्वृचो वेदपारगः जातः पुरा तु द्विज श्रेष्ठ कुले महति निर्मले ३० रा
ज्ञो दुष्कृतिनो भीरुः सुवर्णं चातयाविशं वाराणस्यां कृतो घोरो मया दुष्प्रतिग्रहः ३१
बहुधा बहुवारं च निषिद्धो वेदपारगैः चांडालस्यापि नन्दको मया मद्वप्रतिग्रहः ३२ अ
न्यथ त्पातकं तत्र मया भूतत्वचेतसः तदन्नास्ति दुष्कृतं कर्म मया तत्र न यत्कृतं ३३ स्म
न्यश्वश्वत्थ पतो दोषः क्षेत्रस्य वरवर्णिनि कृतं यदणुमात्रं च तदपि मेरुतां व्रजेत् ३४ न धर्मे
व मया किंचित्संचितं तत्र जन्मनि नतो देवद् कालेन मतनसत्त्वैव शोभने ३५ अविमुक्ते

व प

प॰उ॰मा॰ २५६

वैराग्यभावरसिको मैत्रीयोगनिष्ठः प्रीत्या मया निगदितं तव धर्मजातं चित्ते निधेहि सकलं भवयो
गयुक्तः सत्यज्य राक्षसवपुः धृतदेवदेहो ज्योतिर्मयं व्रज यथासुखमाशु नाके ५९ श्रुत
धर्मस्वरूपो निष्ठः संतुष्टो राक्षसोब्रवीत् भवपुण्यदत्ता नित्यं सर्वदा शिवमस्तु ते ६० आचंद्रार्क
रमस्व त्वं कैलासे शिवसंनिधौ उमयाखंडितप्रेमतया सार्द्धं वरवरानने ६१ धर्मनिष्ठा तपो
निष्ठाः मातस्त्वं भव सर्वदा मा सक्तलोभशरीरा ते आपन्नार्तिकदाचन ६२ इत्युक्त्वानुप्रण
म्याथ सतां कांचनमालिनी जगाम राक्षसः स्वर्गं धर्मवित्सदृशः स्मृतः ६३ देवकन्यास्तदाग
त्याववृषुः पुष्पवृष्टिभिः तस्याः कांचनमालिन्या मूर्ध्नि हर्षसमाकुला ६४ तामालिंग्य ततः प्रोचुः
कन्यकास्तु प्रियं वचः कृतं भद्रे त्वया चित्रं रक्षसो हि विमोक्षणं ६५ दुष्टस्यास्य भयात्कश्चि
द्विसत्यस्मिन्कानने अधुना निर्भया ह्यत्र विचरामो यथासुखं ६६ श्रुत्वा तद्वचनं राजे
तेसौ कांचनमालिनी स्वकृतेनैव दानेन कृतकृत्या सती तदा ६७ तं राक्षसं कांचनमाली
नराग्गंधर्वकन्या परिमोच्या सत्वरं क्रीडंत्यप्सरोभिः प्रययौ हरालयं प्रीत्या सपूर्णा च परोपका
रया ६८ संवादमेनं वरकन्यकेरितं भक्त्या परः प्रशृणोति मानवः नो बाधते जातु सदा स

34

राम
२५६

धर्मस्य राक्षसः गुढो धर्मोऽस्तिकर्त्तोध्य इत्युचुर्वेदवादिनः ४८ अतो दानं प्रसंशंति मुनयो
वेदपारगाः सात्वं रे वर्षे लोभ दर्श किमेव स्य फलं भवेत् ४९ ददामि मा क्षं पुण्यं पतत्से।
वद्धा परा क्षसे अणु राजन् विचित्रं ह्यति प्रभावं मा वध धर्मजे ॥५०॥ तदैव प्रा ः पुण्ये ः सवि
मुक्तो राक्षसी तन्तु संभूतो देवताकारः तेजसा रविविग्रहः ॥५१॥ देवयानं समारूढो हर्षफु
ल्ललोचनः द्योतमानस्तदा व्योम्नि भासयन्प्रभया दिशः ॥५२॥ दिव्यरूपधरो भाति द्विति
यइव भास्करः ततोऽभिवंद्य मामसौ ताव काञ्चनमालिनि ॥५३॥ इदानीं मम कारुण्यात्स्व
सौदानुग्रहं कुरु शिक्षयाविधेहीमे देवि सर्वनीतिमयी शुभा ॥५४॥ सर्वं च धर्ममयो नूनं न
कुर्वं पातकं यथा पश्चात्वात्वदनुज्ञातः पञ्च यामि सुरालये ॥५५॥ दत्तात्रेय उवाच ॥ इत
त्श्रुत्वातु तत्प्रोक्तं प्रियं धर्ममयं वचः स्वातिप्रीता ब्रवीद्धर्मं राजन् काञ्चनमालिनि ५६
धर्मं भज स्वसततं त्यज हृतादिसां सेवस्व साधुपुरुषान् जहि कामशत्रून् अन्यस्य
दोषगुणकीर्तनमाशु मुक्त्वा सत्यं व दा च यद हरिं भज देवलोकं ददित्स्य मासरु धिरेच
मनस्त्यज लज्जा पा सुताधिपुत पा ममता विमुच पश्य निशं जगदिदं क्षणभंगनष्टं

प॰उ॰खं॰मा
२९५

...क्षामं भवंति हतध्वानपापिहनः स्नातैर्यथा पुण्यमवैति माघजैः ८ दुःखोपसंतापमसत्यवे
दनाया मीलनं यात्यपि पापकारिणः ये माघमासे वरतीर्थमज्जनं कुर्वंति चार्को दिनसूर्यमंडले
९ स्नात्वा च माघे तरि संचयेति स्वर्गाच्च्युता भूमितले यो भवंति भव्याः स्वरूपाः सुभगाः प्रियंवदा
धर्मान्विता मुदिरचनाः शतायुषः दीप्यानले काष्ठचयो यथा द्रुतो भस्मावशेषो भवतीह तत्क्ष
णात् स्नानेन माघस्य तथाधिलिप्यते द्रुतोपपापौघमहाघसंचयः १० कायेन वाचा मनसा

35

च पातकं ज्ञातमथाज्ञातमलं कृतं नरैः स्नानेन माघस्य च तीर्थसंभवं सर्वं दहेद्धि कु[...]रिवा
शुष्कं ज्ञातं ११ संभुज्यमाने यदि फलेनित्यपार्थिवैः प्रमादतो पीडनतोऽपि कुर्वाच न स्नानेति माघस्य
पतः प्रसह्य दैवाद्यतः संप्राप्य मेति निष्कंप तीर्थवृतैर्दानतपोभिरध्वरैः सार्धं विधाता तुलया
धृतो पुरा माघः प्रयागस्य तपो विधायरम्य माघो गरीयान् नतरएव सोऽधिकः १३ बालांवुपर्णा
शनदेहशोषणैस्तपोभिर्ये चिरकालसंचितैः यांते श्वसुं याति नरा न तां गतिं स्नानात्प्रया
ग गस्य हि यांति यां तिः १४ स्नातान्नराये मकरगे भास्करोदये तीर्थप्रयागे सुरसिंधुसंगमे तेषां गृ
हद्वार मलं करोति वेभंगावली कुंजरकर्णताडिता १५ यो [illegible] राजसूयाश्वमेधयज्ञतः स्ना।

राम
२९५

राक्षसे धर्मिमतिस्तस्य नश्यप्रजायते। ६९॥ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे वशिष्ठदिलीपसंवा
दे माघमाहात्म्येऽध्याय. ३॥ वशिष्ठ उवाच॥ कथितं माघमाहात्म्यं दत्तात्रेयेण भाषितं। अधुना
तं प्रवक्ष्यामि माघस्नानफलं महत्। सर्वव्रततपस्तुल्यं माघस्नानं परंतप। स्नानेन माघस्य वि
शुद्धमानसा धिन्नानि सप्तापि च मानवाः पान्ति नु दिविस्थाप्य कुलद्वयस्य वे स्वर्गं प्रयांति स्वय
मुज्वलाननाः २ वरैर्विमानैरुचिरैश्च कामगैर्यमानवाः पा[illegible]पकृतोपि सर्वदा सदा दुरा
त्वा चाररताविमार्गगाः ३ स्नात्वा तु माघे हरिमर्चयंति ये ३ मुंचंति ते पीतस्य घोघसंचयं सत्येन
हीनाः पितृमातृदूषकाः स्नाना अमाघाख्य मघवर्जिता ये प्रांभिकास्तेपि नराः स्फुतां गतिं ४।
स्नाने प्रयांति प्रस्तमाघसंभवेः पुण्यप्रतीर्थे पुच माघमासे स्नानं नराणां मदुर्लभं भुवि तस्मा
द्यतो ब्रह्मविशापदं नरैः ५ संप्राप्यते नात्र विचारणा मम माघे तपोदानजपप्रसेवनं स्नानं ह
रेः पूजनमक्षयं न तस्मा यथाशक्ति नरैः प्रयत्नतः ६ स्नात्वा पूर्व देवं वसनान्नकांचनं माघे
नदानामतपः सुरालये देवस्वदानानलभिलमीपगाः दीपाग्निवासांसि च चंदनेरः स
दा। सूर्यस्य लोके वसति प्रमाणये यज्ञैः सुदानैः सुतपोभिरुज्वलैः सुव्रतैश्च यो चेन पो गसेवया

प॰उ॰खं॰मा
२९६

तादितजलेस्नाशेतत्॥ असद्यन्योयः स्पृष्टा जातु मेनापालकतां हि सः॥ किमत्र बहुनोक्तेन स्वयं
तानमृपनिश्चितं॥ समुक्तं तु फलं पापं तीर्थमाघः प्रणश्यति॥ २९ स्नात्रमेकपदीक्ष्यामि सावधा
नमतिः श्रणु॥ पुरा देवद्युति विप्रो वेदपारग॥ ३०॥ पिशाचान्मोचयामास कस्तूरणां तु
नमानसः॥ दिलीप उवाच॥ कुत्र वा स्यस्थितो विप्रो नियमः कोस्य नामवत्। केनवाविस्मवीरति
के पिशाचश्च मोचिताः। एतद्विस्तरतः सर्वं कीर्तयस्व महामुने ३२ कौतूहलं महत्तत्र एवं श्रोतुं मेत्व
त्प्रसादतः॥ वसिष्ठ उवाच॥ आसीत्प्रश्रवणे रम्ये सरस्वत्या विनिर्गमे ३३ तत्राश्रमपदं तस्य

३६

शैलमाश्रितः शोभितं शालैस्तालैस्तमालैश्च बिल्वैर्वकुलपाटलैः ३४ चिचिणीचारुवि
ल्वैश्च नक्तचंपककांचनैः करंजैः कोविदारैश्च केशरैः कुंजराशनैः ३५ तिलकैः कर्णिका
रैश्चकुंभीरखर्जूरतिंदुकैः वानीरैः शेलुजंबीरैः पीलुदेवरवेतसैः ३६ साखोटैरारग्वधैश्च क
रस्ताररैर्बदरद्रुमैः धाराकदंबैः पालाशैरशोकैः शोकनाशिभिः ३७ जंबूनिंबकवैश्च क्षीरीकाक
रमर्दकैः बीजपूरैः सनारंगैः रंभाराजितैः ३८ पनसैः रसवद्भिश्च नालिकेरैः सदा फलैः स
प्तच्छदैः श्रीपर्णैश्च शिरीषामलकैः शुभैः ३९ कर्कंधुलकुचैरक्षैः पारिभद्रैर्वचादिभिः के

नाल्पफलं संप्रददाति चाधिकं पापानि सर्वाणि विलीयलीलयान् नेप्रयाग: सकाण्नेसमते
१६ अवंतिविषये राजा वीरसेनोभवत्पुरा नर्मदातीरमाश्रित्य राजसूयं चकार स: १७ बी
ड्शोरश्वमेधैश्चस्वराडिव विराजते स्वर्णभूषणमालाढ्यो रिजे सोपि यथाविधि १८ प्रददौ
धनराशींश्च द्विजेभ्य: पर्याप्तीयमानं वदान्यो देवताभक्तो गोप्रद: ससुवर्णद: १९ ब्राह्म
णोभद्रकोनाम सर्वहीनकुलस्तथा कृषीबलोदुराचारसर्वधर्मबहिष्कृत: २० सीर
कर्मसमुद्विग्नोवैधुनिश्चसमुज्झित: इतस्तत: परिभ्रष्टस्य निर्गतोवा तिपीडित: २१ दै
वत: सार्थमाविश्य प्रयागंससमागत: अर्धंमाघीपुरच्छन्नस्य स्नातो तत्र दिनत्रयं २२ अनघ:
स्नानमात्रेणभूत्वा द्विसद्विजोत्तम: प्रयागाञ्चलितस्तत्र पुनर्यस्मात्समागत: २३ सराजा
सोपि विप्रश्चविपन्नावेकदा तदा तयोर्गतिसमाहृष्ट्वा मयाशक्रस्यसन्निधौ २४ तेजोरूप
बलैसैन्यदेवयानं विभूषणं कल्पद्रुमंजरीमालागीतं नृत्यं समंतयो २५ इति दृष्ट्वा हि मात्त
लं सौत्रस्यलक्षणमुच्यते साध: सितासिते भूपराजसूयसमो भवेत् २६ धनु:त्रिंशत्सु विस्तीर्णे
सितनीलांबुसंगमे माघीन पुनरावृत्ति राजसूयीपुन: पवेत् २७ माघमासे यदाकोपि सि

रि ५२ स्वयं विगलितैः पुष्पैः फलैर्वृत्तिं समीहते अनुद्विग्नस्तपोनिष्ठो वेदवेदाङ्गपारगः ५३
धमनीविकरालोसाववस्थिमात्रकलेवरः इत्थं जगाम वर्षाणां ... तस्य तद्वने ५४ तदाजज्वा स
लशैलोसौ तपसा तस्य तेजसा सार्द्धं न शक्यते भूतैस्तत्पदं तस्य महात्मनः ५५ वैश्वानर इवाभा
ति प्रज्वलंस्तपसा द्विजः गतवैराणि भूतानि समजायन्त तद्वने ५६ मृगव्याघ्राखुमार्जारा निषः
क्रीडन्ति निर्भयाः अन्योन्यपि नियमस्तस्य ... प्रतामतिदुर्लभः ५७ नारायणं त्रिकालं स सपूज
यति नित्यशः पुष्पाणां तु सहस्रेणाधिकेनैव सुगंधिना ५८ वेदसूक्तविधानेन विष्णुध्या
नपरायणः विष्णोः संप्रीतये विप्रः कुरुते कर्म चाखिलं ५९ दृष्ट्वा चिरं वरदानाय संजातो वरदे
श्वरः एकदा मासि वैशाखे एकादश्यां महामुनिः ६० पूजां कृत्वा तेरस्या विचित्रामक
रोत्स्तुतिं तदैव खगमारूढो देववदेवो हरिः स्वयं ६१ आजगाम पुरस्तस्य तपःस्थस्यात्मितो
षितः तं दृष्ट्वा गरुडारूढं प्रलयाम्बुजलदच्छविं ६२ चतुर्बाहुं विशालाक्षं सर्वालङ्कारभूषितं
उद्धूतपुरलं कोविप्रः सादनं दललोचनं ६३ जगाम शिरसा भूमौ कृतकृत्यस्तदा सदा नम
मोति न तृप्तोऽसौ स ब्रह्माण्डोदरे पिबत् ६४ न सस्मार निजं देहं ... ब्रह्मानन्दमिवाभवत् ततः संभाषितः

ज

शुकशारिभिः चरंति विविधास्तत्र स्वापदाः काननोत्तमे सदा फलं सदा पुष्पं [illegible] पराग कणधूसरं आच्छन्ते काननं ४ /

तकैः सिंदुवारैश्च तगरैः कुंदमल्लिकैः पद्मेंदीवरकल्हारैर्मालतीयूथिकादिभिः आम्रनीरमणी
यलकद्रुमैर्नानाविधैर्नृप [illegible] मध्ये वने नदी याति पुण्यतोया सरस्वती ४१ कूजंती सारसास्त
त्र मदस्निग्धकलं सदा नदंति कोकिलास्तत्र कूजंति च मधुव्रताः ४२ वकुलोलाततलेषु पल्लव
नैः सर्वं मधुच्छन्नैः समंततः नवपल्लवसंजातमंजरीवरवल्लिभिः ४३ आश्लिष्टश्चामितोरण्यं प्रि
याभिरिव वल्लभः तस्याश्रमपदे यागे स्नात्वा रुजालालाप्रवर्तितं ४४ नवर्षत्यश्रमं पौत्रियः नशो यय
ति भास्करः वनं निरुपद्रवं चित्रं सदा सिद्धनिषेवितं ४५ आह्लादजननं नित्यं वने चैवं रूपधा
तस्मिन्वसति धर्मात्मा दिव द्युतिर्द्विजोत्तमः ४६ पुत्रः सुमित्रो विप्रस्य लब्धलब्धमातुराधिपः नि
यमः स्तूयतां तस्य सर्वदा नियतात्मनः ४७ ग्रीष्मेतु पंचाग्नितपाः रवौ न्यस्तविलोचनः वर्षका
ले वनियावद्धर्मी स्वभावकाशकः ४८ नातिप्रवादिनः कौपादु सप्ततिमवानिव विशल्यसुचदे
मंते कृते सारस्वते द्विजः ४९ उपस्पृशति काले सत्रिवाराणि निर्मले पितृदेवऋषीन्नित्यं संतर्प
पतिश्रद्धया ५० सजो जुहोति वैताने अग्नौ पातिथिपूजकः चांद्रायणविधानेन कालं नयति
सर्वदा ५१ ब्रह्मचर्यरतो नित्यं समत्वादी जितेंद्रियः मम नित्यं मम विज्ञातः प्रपदैः प्रार्थयन्नृ

नो
५
न
ति
वारि

प०उ०रं०रा०
२५८

महर्षेनुगृहीतोस्मि कथयापावनीकृतः श्रुत्वा विष्णुसेशिन्यां गंगयेवात्तमघौघे ॥ किंतु स्तोत्रं
तदाख्याहि प्रसन्नोयेन माधवः १९ तस्यानघ विप्रस्य महत्कौतूहलं मम ॥ त्वत्प्रसादाद्दत्तं विप्रम
न्येप्राप्तं मनोरथं २० महतीसंगतिः कस्य महत्त्वाय न कल्पते ॥ वशिष्ठउवाच ॥ कथयामि रहस्यं तेय
त्प्रस्तोत्रमुत्तमं २१ प्राग्गीतं सुपर्णेन गरुडान्मम चागतं अध्यात्मगर्भसारं तन्महोदयक
रं शुभं सर्वपापहरं भूयः स्वात्मज्ञानकरं परं ॐ नमो भगवते वासुदेवाय नमो विश्वाय चक्रिणे
२३ नमः श्रीप्रियाय पद्मनाभाय जगन्नाथाय तेजसे स्तोतास्तोता स्तुतिः स्तुतिः सर्वं जगद्विष्णुमयं सदा २४
तदा संस्तूयते केन भक्तिभेदकरीं नरः यस्य देवस्य निश्वासा वेदाः सांगाः सलक्षकाः २५ कास्तु
तिः प्रभुदेतस्य मत्वा प्रति मुखरो भवेत् चक्रवन्न मते सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरं २६ अतस्त्वं गीय
से देव चक्रपाणिर्वरप्रदः वेदो न वक्ति यं साक्षान्न च वाग्वेत्ति नो मनः २७ मद्विधः संकथं
स्तोति भक्तिमान्यः कथं भवेत् ब्रह्मादिब्रह्मविज्ञोऽत्वं त्वमेव ब्रह्मणां वपुः २८ स्पष्टब्रह्मनिदा
नं दृश्यं ब्रह्म त्वमेव च देहभावेन जागर्षि न निद्रासि निजात्मनि २९ सुखसंदोहवुद्धिरूपः
सत्वविज्ञो न संशयः महदादि द्विधा मा वा समयावैकारिकाणुगाः ३० त्वमेव नाथ तत्सर्वं ना

38

सन

प्रीत्यातिरिणा वै कवो मुनिः देवब्रुते विजानामि मन्तकस्त्वं मदाश्रयः सेन्म स्यात्लिकर्माणि मन्त्रा
वीमान्मनः स्यात् ६६ वरं ब्रूहि प्रसन्नोस्मि स्तोत्रेणानेन ते नघ इति श्रुत्वा हरेर्वाक्यं प्रत्युवाच स
तापसः ६७ देवदेवारविंदाक्षस्त्व मायाधृतविग्रहः त्वद्दर्शनात्सदा देवः दुर्लभो न परो वरः
६८ ब्रह्मादयः सुराः सर्वे योगिनः सनकादयः त्वां साक्षात्कर्तुमिच्छन्ति सिद्धाश्च कपिलादयः अहं
ममेति देहस्य मोहमूलाः शुभाशुभं सहेतुकाश्च दृश्येते त्वयि दृष्टे परावरे जनार्दन ७० कर्म
णो बुद्धेराविर्भूतं फलं मम पदद्वयोस्मि जगन्नाथ पूर्णधर्ये किमतः परं ७१ न वरार्थी हि देवेश त्व
त्पादपंकजं हृदि चिंतयाम्यनिशं भक्त्या लब्धं तेनांतरात्मना ७२ इदमेव वरं याचे त्वत्कथासु चिर
चलाममः अस्तु कैवल्यानान्यत्प्रार्थये नापरं वरं ७३ इति श्रुत्वा वचस्तस्य प्रसन्नहृदयस्त
दा प्रत्युवाच प्रसन्नात्मा एवमस्तु द्विजोत्तम ७४ अन्यस्ते तपसः कश्चिल्लब्धपूतो न भविष्यति
ये तत्पठन्ति स्तोत्रं ये पठिष्यंति मानवाः ७५ तेषां मद्विषया भक्तिर्निश्चला च भविष्यति ॥ च
र्मकार्यं च यत्किंचित्सांगं सर्वं भविष्यति ७६ ज्ञानेन परमां निष्ठां ते प्राप्स्यन्ति सर्वदा ॥ इत्यु
क्त्वांतर्हितो विष्णुर्देवदेवो जनार्दनः ७७ देवधुनिस्ततो पारमानाराधनपरो भवत् ॥ दिलीप उवाच

प० उ० मा०
२५५

बीजं विनाबीजं बीजं यो बीजमाषितः ४ स विश्वमूर्त्तिर्बीजं मे स्थितं विद्यासिनानतु त्रितनु
नैत्वघस्तः सृष्टिस्थितिलयेषु च ५ गुणैर्भवति कार्येषु स प्रसीदतु मे हरीः दर्शने येवतीर्णो यो
धर्मत्राणाय केवलं ६ प्रार्थितः सुरैः सर्वैः स प्रसीदतु मे हरिः ब्रह्मादित्वेन पप्रते प्राणिनाहृत्वं
य्दि रामलः ७ एको वसति यो देवः स प्रसीदतु मे हरीः इच्छां च क्रे स देवाग्ने परस्कस्यावहस्तया पूर्व
योदेवतास्ते स प्रसीदतु मे हरिः हलवगः खसप्रः स्वादिस्वातीतः स्वक्रियः खगः ९ कर्त्रे
ब्रूते स्वादिमुक्तातिस्वमूर्त्तिः स्वमरवाशनः पद्मासायमनुदायस्यसमयासेतं तज्जगत् १० जाड्य
दुःखमसत्त्वं च स मावनेवतन्मयः त्वत्स्वरूपे मोदते सर्वे त्वत्पदकामसुचिर्भवेत् ११ तत्संगतो
पासंगस्त्वं विकारस्तेन तेन हि योगज्ञानतचैतन्य चार्वाकास्त्वामुपासते १२ सौगतानुवते
तर्के स्त्वां बुद्धिं दारुणभंगुरं शरीरपरमात्मानं त्वां मन्यंते जिनदेवताः १३ ध्यायंति पुरुषं साक्षात्
त्वमेव प्रकृतेः परं जन्मनाशरहितं पूर्णं चित्सदानंदलक्षणं १४ त्वामौपनिषदा ब्रह्म चिंतयं
ति परात्परं त्वामाहुर्भूतानीदं त्वं च मनो बुद्धींद्रियाणि च १५ विद्याविद्ये त्वमेवात्र नान्यत्त्वत्तो
स्ति किंचनः त्वमीनिस्त्वंत्तविस्त्वंस्त्वक्रकर्त्ता नामेत्रः क्रियाफले १६ त्वमस्ति नास्ति वैकुंठत्वा

39

सांख्या

राम
२५५

नाल्वंमूढकल्पना केश: केशवरूपाभि: कल्पनातिसभिस्तया ९१ त्वमेवकृपयासेव्रल
नपुत्रादिभि:पुमानिव विदोषंतिगुरांचैकेयन्मूर्त्तमखिलंजगत् ९२ कावीनांभातियज्ज्ञानं
तंविष्णुंनौमिनिर्गुणं यस्मिनज्ञातेनकुर्वीतिकर्माचारप्रकृतेरिति ९३ निरीक्षणेजगन्नेत्रं
शुद्धब्रह्मनमामितत् खंखेचरंतंसन्मात्रयत्त्वंयोगादुपासते ९४ योगिन:सर्वभूतेषुस
द्रूपंनौमितंहरिं ब्रह्माहमितिगायंतियज्ज्ञात्वैकचराजना: ९५ पश्यंतोदिव्यपातुल्यंदेवं
तंनौमिमाधवं मायामोहोविविचित्राभक्तपाहंसमंतातूरणा ९६ दिलिपतेविधिल्वायनमस्तु
सेभिचिदात्मने प्रयाहिवाप्रयाणेवायन्नामसंस्मरतांनृणां ९७ सद्योनश्यंतिपापौघानमस्तस्मै

ने

चिदात्मने मोक्षानलेलसज्ज्वालाज्वलाल्लोकेषुसर्वदा ९८ यन्नामाभिधारकायांप्रवि
शानानुदह्यते यस्यस्मरणमात्रेणमोक्षंनैवकुर्वीति ९९ नरोगानैवदु:खानितमनंतंनमाम्य
हं कामयंतेप्रजानैवदेवा: पुरुषार्थं समनुस्थिता: १०० लोकमात्मैवपश्यंतोयेवृक्षेवचराज
ना: शाब्दार्थसंविदर्थज्ञाभिक्षोर्नास्तिपरोयदि १ सत्येनतेनसंसारोनमोऽस्तुशंतुमाधव ना
रायणोजगद्व्यापीयदिवेदादिसंमता: २ सत्येनतेनर्विघ्नविष्णुभक्तिममास्तुवै येन

नि

प॰उ॰ख॰मा

३००

सर्वाणि भूतान्यपहरेः पुरा २५ यथा त्रैते तेन सत्येन पुरस्तिष्ठतु मे हरिः यथा नारायणः
सर्वं जगत्स्थावरजंगमं २७ तेन सत्येन मे देवः स्वदर्शयतु केशवः मत्कीर्यया हरो मे स्ति तद्व
रिष्ठा गुरो यदि २८ ममास्ति तेन सत्येन स्वदर्शयतु केशवः तस्मै वं शपथैः सत्यैर्भक्तितस्त्या
नुचिंतयत् २९ दर्शयामास चात्मानं संप्रीतः पुरुषोत्तमः तदादस्यौ वरं तस्मै पूरयित्वा मनो
रथं ३० जगाम कमलाकांतः स्तुत्या विप्रेण तोषितः कृतकृत्यो द्विजः सोपि वासुदेवप
रायणः ३१ शिष्यैः सार्द्धं जपन् स्तोत्रं तस्मिन्नास्ते तपोवने कीर्त्तयेद्यइदं स्तोत्रं शृणुयाद्वा स
माहितः ३२ अश्वमेधस्य यज्ञस्य प्राप्नोत्यविकलं फलं आत्मविद्याप्रबोधं च लभते बालकाः
सदा ३३ न पापे जायते बुद्धिर्नैव पश्यत्यमंगलं बुद्धिः स्वास्थ्यं मनःस्वास्थ्यं स्वास्थ्यमैंद्रियकं
तथा ३४ न रोगो भवति सर्वेषां सम्यक् स्तोत्रस्य कीर्त्तनात् विचार्यायः पठेद्यस्तु शृणुयाद
पि मानवः ३५ स विघ्नपेद्यायानि लभते वैष्णवं पदं वांछितांल्लभते कामान्पुत्रान्पौत्राना
नुत्तमान् ३६ दीर्घमायुर्बलं वीर्य्यं लभते च सदा पठन् तिलपात्रप्रसहस्रेण गोसहस्रेण य
त्फलं ३७ तत्फलं समवाप्नोति यइमां कीर्त्तयेत्स्तुतिं महापातकयुक्तोपि स्तोत्रस्य पठना

राम

३००

मदं शरणं गतः त्वं कर्मफलदाता च दीक्षितानां क्रियाक्षये १७ त्वमस्तु सर्वभूतानां त्व
मेव शरणं मम पुंवतीनां यथा पूर्णिपूर्णानां च पुंवतो यथा १८ मानोभिरमते यद्वन्मनो मे र
२१ मतां त्वयि श्रीपिपापं दुश्चारं नरं त्वां प्रणतं हरे १९ नेक्षते किंकरा याम्या उलूका तपनं य
था तापत्रयमयो घस्तावत्पीडयते जने २० यावन्नाश्रयते मर्त्यो भक्त्या त्वत्पादपंकजे
येन स्पृशन्ति गुणजातिशरीरधर्मा येन स्पृशन्ति गतयः २१ स्वमिवेन्द्रियाणां येन स्पृशन्ति मु
नयो गतसंगमोक्षा तस्मै नमो भगवते हृदये करोमि यद्ध्यानसं च यन तूर्णवशीकृतागामि श्रु
त्येचारु गुणितां सुखमोक्षलक्ष्मी २२ आलिंगपूर्वरतङ्हतामसुखैकलोभा तस्मै नमोस्तु हृदये
मुनिसेविताय जन्मादिभावविकृतैर्विरहस्स्वभावो यस्मिन्नवंपरि धुनोति षड्ऊर्मिवर्गः २३ येता
डयति न सदा मदनादिदोषास्तं वासुदेवममलं प्रणतोस्मि हृद्यं स्थूलं विलाप्य करणं करणा
निदानं तत्कारणं करणकारणवर्जितं च २४ इत्थं विलाप्य यमिनः प्रविशन्ति यत्र तस्मै नमो
स्तु हृदये मुनिसेविताय यद्ध्यानसंगतमलं विजहात्यविद्यां यज्ज्ञानवह्निपतितं जगदेति
दाहं यज्ज्ञानमुल्लसदसि[illegible]तत्त्वांशरं [illegible] विशदबोधघनं नमामि चराचराणि

प॰ उ॰ मा॰
३०१

प्रातरुत्थाय योधीते शुचिर्विष्णुपरायणः। अक्षयं लभते भोगान् सिद्धलोके परत्र च ॥ ५१ ॥ दे॰ वधु-
तिप्रणीतं वै विष्णुप्रीतिकरं शुभं। विष्णुप्रसादजननं विष्णुदर्शनकारणं ॥ ५२ ॥ योगसारं॥ दंना-
मस्तोत्रं परमपावनं। यः पठेत्सततं मर्त्यो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ५३ ॥ इति ते कथितं स्तोत्रं गु॰ सर्व-
पापप्रणाशनं। अतऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि पिशाचानां च मोक्षणं ॥ ५४ ॥ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे
वशिष्ठदिलीपसंवादे योगसारस्तोत्रकथनं नामाध्यायः ॥ वशिष्ठ उवाच ॥ शृणु पते ये पिशाचाश्च
मोचिता स्तोत्रनंदने। आसीद्राजा चित्ररथो नाम द्राविडविषये पुरा ॥ १ ॥ सोमान्वये महादक्षः शूरः श-
स्त्रास्त्रपारगः। गजवाजिरथौघैश्च संपूर्णो विक्रमैः सदा ॥ २ ॥ स्वर्णैर्नानाविधै रत्नैः पूर्णकोशो
महाधनः। मध्ये नारीसहस्राणां स सदा क्रीडति भूपतिः ॥ ३ ॥ स्त्रैणः कामी सदा लुब्धः चंडकोपः स
पार्थिवः। न करोति वचश्च धर्म्यं सचिवैः समुदीरितं ॥ ४ ॥ विष्णुं निंदति सोत्यर्थं वैष्णवान्द्वेष्टि सर्वदा
कोसौ विष्णुः क्व दृष्टोसौ कास्तकेनैव कीर्त्यते ॥ ५ ॥ इत्थं न सहते विष्णुं स राजा दैवमोहितः। ना-
रायणं भजंते ये तान्पीडयति कोपतः ॥ ६ ॥ न ब्राह्मणान्न वेदांश्च वैदिकं कर्म न व्रतं। न दानं मंत्र-
तं दानं तु पाखंडास्थितिसंस्थितः ॥ ७ ॥ अनीत्या चंडदंडश्च प्रजापीडां करोति सः। निष्ठुरो निर्दयः क्रू-

राम
३०१

42

स

तैःकृतं ३८ प्रज्ञालक्ष्मीयशःकीर्त्तिज्ञानधर्मविवर्द्धनं दुष्टग्रहोपशमनं सर्वाशुभविनाश
नं ३९ सर्वव्याधिहरं पथ्यं सर्वारिष्टनिसूदनं दुर्गतिहरणं स्तोत्रं पठितव्यं जितात्मभिः
४० नक्षत्रग्रहपीडासु राजदैवभयेषु च। अग्निचौरनिपातेषु सर्वसंकीर्तयेदिदं सिंह
व्याघ्रभयं नास्ति नाभिचारभयं तथा भूतप्रेतपिशाचेभ्यो राक्षसेभ्यस्तथैव च ४२ पूतना
जंभकेभ्यश्च विघ्नेभ्यश्चैव सर्वशः न रोगः क्वचिद्भयं नास्ति स्तवेऽस्मिन्संकीर्त्तिते ४३ वासु
देवस्य पूजायां कृत्वा स्तोत्रमुदीरयेत् लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवाम्भसा ४४ गंगादि
पुण्यतीर्थेषु सर्वनैमित्तिकयागाति तां गतिं समवाप्नोति पठन्नुत्पापाभिमास्तकीर्त्तिं ४५ एकका
लं द्विकालं वा त्रिकालं वापि यः पठेत् सर्वदा सर्वकार्येषु सोऽक्षयं सुखमश्नुते ४६ चतुर्मासा
गवेदानां त्रिरावृत्त्या तु यत्फलं तत्फलं समवाप्नोति ह्यधीयानः सकृन्नरः ४७ अक्षयं
धनमाप्नोति स्त्रीलोके भवति वल्लभः पूजाविधितिलोकेस्मिन्नृत्यासे स्मरन् स्तौति ४८
सर्वदा सम्पदायुक्तो विद्वानेव न दैश्यति गोभिर्नित्तीपनैस्तोत्रं नित्यं यः कीर्त्तयेदिदं ४९ श्रीला
क्ष्मीः कालकर्णी च द्रु. स्वप्नदुश्चिंतितं सर्वं नश्यति मत्कृता नामैते लक्ष्म्यशुनास्तवे ५०

नैवैवलोकचारक्रमेवच एवं मेतेषु सर्वेषु पतित्वा पापकृन्नृपः २१ अविंदन्नरके घोरे सं
तापं यातनामयं विप्राणां दैवदोषेण युगानामेकसप्ततिं २२ मुक्त्वा च यातनां याम्यां नीतस्तीर्णो
नरकान्नृपः समये गिरिराजे तु पिशाचोभूत्तदा महान् २३ सभ्राम्यति दिशः सर्वा वने तत्र
स्मिन्बुभुक्षितः न पश्यत्यशनं तोयं भ्रमते च सदा गिरौ २४ कदाचित्पर्यटन्सोथ पिशाचः शो
कपीडितः स्वदपञ्चवतो ध्येप्रविवेशो भाविसत्फलः २५ विभीतकतरुच्छायां समाश्रित्य सुदुः
खितः तातं तोस्मीति चाक्रंदद्घोरं मुहुः पुनः पुनः २६ द्युत्तडुभ्यां मुह्यमानस्य सर्वेन्द्रवृत्ती
मम जन्मतोस्य दुरंतस्य कथमंतो भविष्यति २७ अतो पापसमुद्रेस्मिन् दुःखकल्लोलमालि
नि करालेवनेको मे तिमग्नस्य प्रदास्यति २८ इत्थं तस्य पिशाचस्य रोदनं दीनचेतसः देवद्यु
तिरधीयानः शुश्राव करुणामयः २९ समागत्य ततस्तत्र तं पिशाचं ददर्श सः विकरालमु
खं दीनं दीनचेतसं पिशाचं पिंगलेक्षणं ३० ऊर्ध्वमूर्धजकृष्णांगं यमदूतमिवापरं लोल
जिह्वां चलद्दृष्टिं दीर्घजंघं शिराकुलं ३१ दीर्घौष्ठं शुष्कतुंडं च गर्तास्यं शुष्कपंजरं अथानुको
तुकाविष्टः पप्रच्छ मुनिसत्तमः ३२ कोसि त्वं भीषणाकारः कुतो रोदिषि दारुणं अवस्थेयं कु

42

रः पुण्यकार्यपराङ्मुखः च्युताचारो च्युतद्वेषो च्युताग्निश्च च्युतक्रियाः सोनुशास्तिप्र
जाभूयः कालरूपश्च वापरः ९ ततो वद्धतियो काले स राजा पंचतां गतः वैदिके न विधाने
न नलभेचौर्ध्वदैहिकं १० अथ किंकारपूर्वेन पीड्यमानो भृशं तथा अयः कालमये मार्गे
तप्ताङ्गारप्रपूरिते ११ चंडार्करश्मिसंतप्तवृक्षछायाविवर्जिते तप्ताङ्गारप्रकीर्णे च वह्नी
ज्वालासमाकुले १२ लोहतुंडैश्च काकोलैर्दृश्यमानः सुदारुणैः वृकैर्दंष्ट्राकरालैश्च श्वभि
र्घोरैश्च भक्षितः १३ भयवनाक्रंदितमनोध्यानेनाकिल्विषकारिणा जगाम पार्थिवो लोक
मंतकस्य भयावहं १४ अथ भूयगति तस्मात् तस्मिंल्लोके सुदारुणे निरयान्निरयं यातुः पर्याये
ण समूपति १५ आदौ पपात तामिस्रे दारुणे भूरिदुःखदे पुनश्चैवांधतामिस्रे यत्र दुःखं च
दुःसहं १६ गतोनंतमसंतु [illegible] महारौरवरौरवं नरकं कालसूत्रं च महानरकमेव च १७ प
श्चात्समगमः सम्पालो [illegible] कुम्भं दुःखमूर्छितः संजीवने महावीचौ तापने संप्रतापने १८ पपा
तानंतरं राजा दुःखाग्निस्पृष्टमानसः संघातं चैव काकोलं कुड्मलं पूतिमृत्तिकं १९ लोह
संकुलमृजीषं पंथानं शाल्मलीनदीं प्रविश्य [illegible] मस्तामीसं [illegible] पुनः २० असिपत्रव

मे द्वेषयथं ययौ ॥ यन्मयासुकृतं कर्म विहितं पूर्वजन्मनि ॥ विष्णुद्वेषात्तिनादग्धं तत्सर्वं भ
स्मसादभूत् ॥ ४६ ॥ कथंचिदस्य पापस्य मुक्तिं प्रश्नामि चेदतः ॥ मुक्तानारायणेनान्यामर्चयिष्यामि
देवतां ॥ ४७ ॥ विष्णुद्वेषं चिरं भुक्त्वा मया नरकवेदना ॥ नरकान्निर्गतः सोहं पैशाचीं योनिमाग
तः ॥ ४८ ॥ अधुना कर्मवातैः कैरद्यानीतो त्वदाश्रयं ॥ येन त्वद्दर्शनो कांक्षे न व दुःखमयं तमः
४९ ॥ प्राप्यते मरणं यत्र वेष्टनं श्रीसुखं वद ॥ सत्तत्त्वनी यतेस्वे नकर्मणागलत्वस्तिना ॥ ५० ॥
इदानीमुचितं बुद्धि कर्मपेशाचनाशनं ॥ परोपकारकार्ये तिन धन्या मेदगामिनः ॥ ५१ ॥ दे
वद्युतिरुवाच ॥ श्रुतो मुलांति मायेयं देवासुरनृणामति यथा देतेद्यपिद्विषो जायते धर्मना
शनः ५२ सर्वपालयतेतात्ततां जगतां यो महेश्वरः आत्मा च सर्वभूतानां तं मूढो द्वेषिकः
ये ५३ भवंति सर्वकर्माणि सफलानि यदर्पणात् तद्भक्तिविमुखो मर्त्यः कीनयतोत्तिर्दुर्ग
तिं ५४ श्रुतिस्मृतिसदाचारविहितां कर्म केवलं सेवितव्यं चतुर्वर्णैर्जनैर्नारायणं सदा
५५ अन्यथा निरयं याति विमार्गागमसेवया अतो वेदविरुद्धार्थशास्त्रोक्तं कर्म संत्यजे
त् ५६ स्वबुद्धिरचितैः शास्त्रैः प्रतार्यंत्त च बालिशान् निघ्नंति श्रेयसो मार्गं लोकनाशा

43

तो नूतं किं वाहं करवाणि ते ॥३३॥ ममाग्रमप्रविष्टोसि दुःखमाजोनजंतवः । मोदंते केवलं
सर्वे वैष्णवे भुवने यथा ॥३४॥ वद त्वं सत्वरं मह्यं दुःखस्यैतस्य कारणं । कालक्षेपं न कुर्वंति प्राप्ते
र्थे हि मनीषिणः ॥३५॥ वशिष्ठ उवाच ॥ श्रुत्वैतत्पूजनप्रीतः पिशाचस्यकरोदनः उवाच
दीनया वाचा पुण्यया वनतत्परः ३६ सर्वांगव्यापि संतापं जस्तार त्वद्वचो मम ग्रीष्मे दावानल
लोकभूतवर्षं मेघ इवाचले ३७ यन्मेस्ति सुकृतं किंचित्तेन त्वं दृष्टोसि मो द्विजः महत्संचितपुण्या
नां सद्भिरेकत्र संगतिः ३८ इत्युक्त्वा कथयामास पूर्ववृत्तांतमात्मनः विष्णुदेवप्रभावेण आद
शामितामरंगात ३९ यन्नामग्रहणान्मुक्तो द्विस्मर्त्वा विष्णुपदं व्रजेत् पापिष्ठस्य तरोर्तस्मिन्
ममदेवो भवत् द्विज ४० पालयति मे तानि धर्मपालि जगत्त्रये योत्र मातुर्मृतानां तस्मि
न्दोषो मम भावत् ४१ कर्मणां फलदो यश्च सर्ववेदेषु पठ्यते तत्पोभिरिज्यते विप्रैः स मे देवप
दं गतः ४२ त्यक्तक्रियैः प्रियारन्नैः निःसंगैकचरैः श्चयः वेदांतपाठिभिश्चिंत्यः स मद्देवोस्य
रिद्विज ४३ ब्रह्मादयः सुराः सर्वे योगिनः सनकादयः महत्पदं समर्चयंतीत विष्णुतं देवमि
मो द्विज ४४ स्वाधिक [illegible] यस्य नास्त्यादि मध्यांतं स

प.उ.मा.
२०४

पप्रच्छ प्रणयादेवानुक्तः केरलको द्विजः ॥ ९ मुनि ॥ कश्चित्केरलदेशीयो द्विजो मुकुन्दो महामुने
१० एतत्कथय पत्नी तां तस्मै सत्यकरुणामयि ॥ देवद्युतिरुवाच ॥ पिशाचत्वमगात्पूर्वं यास्मि कथां कथय
तः शुभे ११ केरलो वसुनामा च ब्राह्मणो वेदपारगः दायादैर्हृतसर्वस्वस्त्यक्तो निर्धनो बन्धुवर्जितः
१२ जन्मभूमिं परित्यज्य महादुःखेन निर्गतः देशाद्देशं परिभ्रम्य काले न महता पुनः १३ प्र
विश्य स महारण्ये इष्टव्याधिप्रपीडितः गच्छंस्तीर्थानि रम्याणि क्षुत्क्षामो विंध्यपर्वते १४ दु
र्भिक्षेणानुमतिर्लेभे न दारश्चौर्यदैहिकं तेन कर्मविपाकेन तत्रैव गिरिगह्वरे १५ प्रेतभूतश्चि
रं कालमुवास निर्जने वने शीतातपपरिक्लिष्टो निराहारो निरूदकः १६ दिगंबरो नुपा
नत्को तातैनिकाध्यय नगिराः इतस्ततः परिभ्रम्य वापुस्ततः स केरलः १७ द्विजो न शरणं ले
भे न सुखं कुत्रचित्तदा संशोचति स्म दुःखार्तो नैव पश्यति निस्तजति १८ सर्वदा दत्तदाना
सोऽस्वत्वकर्मणः फलं तद्विजेहि तिनागतो ये गोविंदं नार्चयन्ति च १९ भजन्ति नात्मविद्यां
ये सुतीर्थे विसुखास्नाये सुवर्णं वस्त्रताम्बूलं रत्नमन्नं फलं जलं २० ब्राह्मणेभ्यो न प्रयच्छन्ति
सर्वतेऽकृतदानकाः ब्रह्मस्वं च परस्वं च स्त्रीधनानि हरन्ति ये २१ बलेन छद्मना वापि हि

राम
२०४

44

पक्के वले ५७ विष्णुं निंदंति विदांश्च तपो निंदंति सद्द्विजं तेन ते निरयं यांति स्त्रस्य चास्त्रानि षेव
णात् ५८ श्रूयमेवं यथा राजा ज्ञाविप्राणां निरयं गतः द्विवन्नारायणं देवं देवदेवं जगद्गुरुं ५९
तस्माद्विष्णुः सि देवेषु गोषु च ब्राह्मणेषु च सत्यज्येमुण्यकामो न वेदवाक्यं त्यजवृक्तिं यो -६०
इत्युक्त्वा कथयामास पिशाचाय द्विजंमुनिः प्रयागे गच्छ भो मद्र माघमासे विचारयन् ६१ तत्र ते
निष्क्रितामुक्तिः पैशाच्यान्नात्र संशयः तत्र स्तुता दिवं यांति स्फातिरेवा पुरातनी ६२ विज्ञता
ति नरस्तत्र प्राक्तनेकर्मदुष्कृते। प्रयागस्नानतो नान्यत्तु यत्तदाधिकं परं ६३ प्रायश्चित्तंत
योरूपं दानरूपं क्रियात्मकं यागं योगाधिकं विद्धि प्रयागं पापिनामपि ६४ स्वर्गापवर्गयो
द्वारं तत्पृथिव्यामनावृते सितासितोदा वेणी यातांस्त्वित्वानुवित्तापरा ६५ पापनेगडवंचस्य
छेदने वकुठारिका कोविप्रुस्तुते यो तेजो गिर्गगा यमुनसंगमः ६६ कोवराकी नणांतु छाया
पराशिस्तरणा द्युतिः मलीमसघनैर्छसी यथा नमसि चेद्रमा ६७ मातिपापमयालवन्तरो
वेणीजलाप्लुतः सितासितस्यामात्तात्पमतं वक्रुं न तेक्षमः ६८ यतीपकणासंस्पृष्टो मुक्तः
करलकोद्विजः इति लावांमुनेः श्रुत्वा पिशाचस्तुच्छमानसः ६९ मुक्तः दुःखद्रवप्रीतः

प.उ.मा.
३०५

मसैषीरित्युवाच तत् पानीयं पातुमिच्छामि त्वत्तः कार्पटिकोत्तमः नदास्यसि जलं चेत्त्वं मां प्रा
णा यास्यन्ति मेऽद्य ९५ इति प्रेतवचः श्रुत्वा पांथः प्रत्यात्तकौतुकान् कार्पटि उवाच सखेदः
स्वामिभूतस्त्वं कः शीर्णम्लानो दिगंबरः जीवशेषो मुमुर्षुश्च विकृतो भयवर्द्धनः ९६ प
च्छामः स्पष्टमस्मि त्वं निर्मांसोदरवान् कः इति तद्वचनं श्रुत्वा प्रेतो वाक्यमथाब्रवीत् प्रेत
उवाच शृणु धर्मिष्ठ ते वच्मि येनाहमीदृशो भवम् ब्राह्मणो दत्तदानोऽहं लौल्यमयोक्रियः ९७
९८ परान्नेन सदा पुष्टस्काकिणिष्टमुक्तस्वया मयादत्ता न भिक्षापि तत्कारणेन पुष्कलः
९९ न कृतो वैश्वदेवश्च प्रश्नशो न वलिर्वलिः मृतानां तु तर्पितो नो न हन्तापयसात्तथा १००
कदाचित्पितरो नैव तर्पिताः प्रेततामतः न वस्त्राच्छन्नकं तत्कापि पूजिता नैव देवता १ वर्षात
पपरित्राणं न दत्तं पादरक्षणं जलपात्रं मदत्तं च तांबूलं नौषधं तथा २ नगृहे वसतिर्दत्ता
ना नातिथ्यं कस्यचित्कृतं ग्रंथं रत्नं च नो धान्यं न दानान्न तोषितः ३ गवां ग्रासो न दत्तो वैन
रागोपरितोषितः नदत्ता नु कृता विप्रा द्विजास्त्रपितिला मया ४ पृथिव्यां तिलदातारो न संति
हिमवद्विधाः ग्यतिपातेन दत्तं हि किंचिद्दत्तं स्वल्पमहत्तं भवेत् ५ संक्रांतावुपरागे च न दत्तं

राम
३०५

45

लोकपरवंचकाः दांभिकाः कुहकाश्च ये वान्यवंचकवृत्तयः ८२ बालवृद्धातुरास्त्रीषु
निर्दयाः सत्यवर्जिताः अ[illegible]ग्निदा गरदा ये च ये चान्ये क्रूरसाहिणः ८३ अगम्यागामिनः
सर्वे ये चान्ये ग्रामयाजकाः पितृमातृस्नुषापत्यस्वदारत्यागिनश्च ये ८४ ये कदर्याश्च ये
लुब्धा नास्तिका धर्मदूषकाः त्यजंति स्वामिनं युद्धे त्यजंति शरणागतं ८५ गवां भूमेश्च रत्
नानां ये चान्ये रत्नदूषकाः मत्तादेन्वेषु सर्वेषु प्रतिग्रहरताश्च ये ८६ परद्रोहरताये च तथा
च प्राणिहिंसकाः परापवादिनः पापा देवतागुरुनिंदकाः ८७ कुप्रतिग्राहिणः सर्वे सम
वंति पुनःपुनः प्रेतराक्षसपैशाचतिर्यग्म्लेच्छकुयोनिषु ८८ न तेषां सुखलेशोस्ति इह लो
के परत्र च तस्मात्प्रयत्नान्निषिद्धार्थं विहितकर्म चाचरेत् ८९ यज्ञदानं तपस्तीर्थमंत्रदे
वगुरुं भजेत् विपाके कर्मणां ह्येषा पापबीजोत्थितांकुरः ९० कृत्वा धर्मोपदेशं च पुन
स्तस्मै द्विजोब्रवीत् इत्युक्त्वा स कैरलः प्रेतो वलेमनो गिरौ तदा ९१ स्मृतिवाञ्चिरं कालम
पश्यत्यपि कंवपि वत्सले द्विकरंडं च वै शीघ्रानीयतां ऽध्वक ९२ गायंतं प्रमुदा देवं पु
ण्यश्लोकं जनार्दनं ते हृष्टा [illegible] ९३ दर्शयामास चात्मानं

प॰ ३॰ मा॰
३॰६

लानि रसवंति च मूलानि च सुमेध्याणि मृदूनि मधुराणि च ११७ नानाविधानि तिष्ठंति मधू
नि स्वादूनि च शीतलानि सरांसि च संति वारीणि सर्वतः ११८ सुलभेषु पदार्थेषु सर्वेष्वेतेषु पर्व
ते नैवेह मशनं किंचिद्देवेनापि दत्तं सदा ११९ नानाकारेण जीवामि यथा जीवंति पन्नगाः पु
नर्जीवामि मो विप्र दैवयोनिप्रभावतः १२० बलेन पूर्णपानीत्या मंत्रयोगस्य विक्रमैः सदा
येष्वेवामि तैश्च नालं फलमतो नरः १२१ लाभालाभे सुखदुःखे विवादे मृत्युजीवने भोगे
रोगे वियोगे च दैवमेव हि कारणं १२२ कुरूपाः कुकुलाः मूर्खाः कुत्सिताचार निंदिताः शौर्य
विक्रमहीनाश्च दैवाद्राज्यानि भुंजते १२३ काणाः खंजाश्च मल्याश्च नीतिहीना धनिर्गुणाः
नपुंसकाश्च दृश्यंते दैवाद्राजेश्वरपूजिताः १२४ येदत्ताश्च तिला गावो हिरण्यं वसनानि च गो
रीकन्या च ये दत्ता ये दत्ता च वसुंधरा १२५ शय्यासनानि तांबूलं मंदिराणि वराणि च भक्ष्य
भोज्यानि दत्तानि चंदनानि पगरूणि च १२६ अटव्यां पर्वताग्रे वा ग्रामे वा नगरे पि वा पुरः
पुरश्च तिष्ठंति तेषां भोगाः प्रयत्नतः १२७ सत्यत्र पर्वते नोपि राक्षसा बलवत्तराः राक्षस्यश्च
पिशाचाश्च पिशाच्यश्चाति दारुणाः १२८ कदाचित्त्वकपोतिस्त्वक्का पिकापि स्वकर्मणा

राम
३॰६

46

सूर्यचंद्रयोः पर्वाण्यन्यानि सर्वाणि जग्मुः शून्यानि वै द्विज १०६ तिथयः कार्त्तिकी मुख्या
जाता वंध्यास्सदा मम पितृभ्यो नैव दत्तं च श्राद्धकाले मया शुचि १०७ द्विजानां न कृता प्रीतिर्म
न्वादिषु युगादिषु न दत्तं तिलतैलेन प्रदीपः कार्त्तिके मया १०८ न स्नातो माघमासे दंदरूपसौ
भाग्यकामदे अग्निं प्रज्वाल्य काष्ठैश्च स्नाता नो माघपौषयोः १०८ शीतार्त्तानां च विप्राणां
न कृतो जाड्यनिग्रहः माघनादिषु मासेषु न दत्तं शीतलं जलं १०९ मया न रोपितो ह्यश्वत्थो
यो नैव वर्द्धितः वैदिग्रस्ती न मया भुक्तिर्न कृता प्राणिनां क्वचित् ११० न प्राणी मयसंत्रस्तोर
क्षितः शरणागतः नोपोष्य हि त्रिरात्राणि नार्चितो मधुसूदनः १११ कृच्छ्रादिकं न पाराकं त
था चांद्रायणं द्विज स्नानं तप्तकृच्छ्रं च तथा सांतपनादि च ११२ व्रतान्येतानि पुण्यानि जुष्टा
८८ नि ब्राह्मणैः सुरैः चरित्वा न मया तानि दिहश्रं शोधितः पुरा ११३ इत्यपूर्वभवीयं च्चौम मजा
तो द्विजोत्तम पश्य विप्र मताक्रूरा मम मुत्तामत्र जन्मनि ११४ गतिश्च दुःखबोधार्थं मम पूर्व
स्य कर्मणः संति मांसानि सर्वाणि रक्तपूततानि वै ११५ फलान्यन्यानि शैलेस्मिन् शुष्कोस्य।
कानि सत्तमः मत्यान्न ... सर्वतः ११६ पुष्पाणि च सुगंधीनि फ

प०उ०खं०मा० रमहत्प्राप्तोगाहनोस्त्रवंचन १४१ सद्विनिर्गतितत्रैव फलभोजनकाम्यया वनोत्तरात्सम
३०१
द्वीपसारसोलक्ष्मणायुतः १४२ अगलः पुलिनेनद्याः सेवितं वज्रपादिभिः पीत्वा तत्रैव पानी
यं रसित्वा मार्गयासह १४३ सुप्तः पद्मपुटे वासे प्रवेश्य स्वशिरं सुखं एतस्मिन्नंतरे दुष्टः पाद
पादवतीयंच १४४ रक्ताननः सुरक्ताक्षो दंष्ट्री हृत्स्नेखोवली लोमशो दीर्घलांगूलः चल
श्वेषोप्यिवानरः १४५ यत्रासौ सारसः सुप्तस्तत्र वेगेन चागतः समागत्य च यावत्सारसं च र
णोद्गृह्णे १४६ कराभ्यां क्रूरपानुच्चा वपश्यतां कुटुपानिपणी उद्धीयोन्नीपते सर्वं गतास्थान्य
47
त्रैरेवचरा १४७ सारसी भीता भीताच्च विरावं कुर्वती स्थिता सारसो भग्ननिद्रश्च त्रासाच्चलि
तलोचनः १४८ अवलोकितवान् शीघ्रं तदोत्स्य शिरोपरं विलोक्य वानरं चैवं तुकाम
सुदारुणं १४९ तदासंभाषयामास गिरा मधुरया खगः अपराधे विना मां त्वं किं शाखामृग
बाधसे १५० सापराधा जना लोके बाध्यंते भूमिपैरिव नपीडपितु मर्हसि त्वं हिशाउत्तमाज
नाः १५१ अस्मानिति सकाम्साधून् परवृत्तिपराङ्मुखान् परापवादसंत्यक्तान् तस्मात्त्वं नान
पाचका १५२ दुर्वृत्तसंगतीनाज्ञद्विजान परसेवकान् शाखामृगविमेवांगु सर्वथा मा

राम
३०१

लभंते महापापानानि पर्वर्तितो वने वने १२९ इति श्रुत्वा तु ते प्रेता मामभयं भवतो भवेत् शु
चि गोविंदभक्तो त्वां न ते द्रष्टुमविक्षमाः १३० विष्णुभक्तिरतो नित्यं नारायणपरायणे न स्प
र्शंति न पश्यंति राक्षसाः प्रेतपूतना १३१ भूतवेतालगंधर्वाः शाकिन्यश्चापि कग्रहाः रेवत्यो
प वृद्धरेवत्यो मुखमंडलिका ग्रहाः १३२ क्रूराश्च मातापि च दुष्टा स्कंदग्रहाश्च ये तथा मातृग्रहा
भीमा ग्रहाश्चान्ये विनायकाः १३३ कूष्मांडसर्पाश्च कुंभांडपिशाचान्ये दुष्टजंतवः न पश्यंति प
रं विप्र वैष्णवं ब्राह्मणं शुचिं १३४ शुचिं रक्षंति नित्यानि पापिष्ठं पीडयंति ते रक्षंति च शुचिं
नित्यं ग्रहनक्षत्रदेवताः १३५ गोविंदनामसंकीर्तनाद्हृदि देवस्य तिष्ठतः शुचिश्च स्नान
शीलश्च त्वं सर्वज्ञाकुतोभयः १३६ एवं ब्राह्मणकालितास्मि भुंजानः कर्मणां फलं न शोचामि
तिमत्वाहं विमर्षश्च पुनः पुनः १३७ नंदनो नाम तीर्थं दृष्ट्वा यावज्जन्मालिनीतटे सारसोदीरि
घा तं वाक्यं श्रुत्वा तं परं ताम या १३८ तदहं श्रोतुमिच्छामि प्रब्रूहि प्रेतसत्वरं ॥प्रेतउवाच॥ ब्रवीमि सा
रसेवाक्यं शृणु कार्याविहितो तमः १३९ धूसराता मकदेशस्मिन् नदीरिस मुद्भवा सदाजल
शालीनाला मलदं निकुलाकुला १४० ... तस्यामी

प॰पु॰उ॰मा॰ मस्यापि पुराविहितकर्मणः भोगः क्रीडितलोके पुयालेच्छसि द्वारोरपि ॥ इत्युक्त्वा जन्मजा
३०८ नामि यथावत्तु सर्ह्तके प्राप्तसारङ्गदेहोपि ज्ञानस्य परितोषित ॥ १६६ ॥ प्रेता ऊचुः ॥ इति स्मृत्वा
कथां विप्रा वानरो व्याततसारस सम्यग्वेत्ति भवान्नूनं त्वं कथं पक्षितां गतः १६७ ॥ मारस उवाच ॥
कथयिष्यामि तत्कर्म येनाहं दुर्गतिं गतः पक्षियोनिं गतो येन तत्सर्वं श्रोतुमर्हसि १६८ धान्य
48 खारीशतं सायमुत्सृज्य दित्वया पुरा वहुभ्यो ब्राह्मणेभ्यश्च नर्मदापारवासिने १६९ पौरोहित्य
मयाल्लोभात्त्वेच्च पित्वा चुतान् द्विजान् किंचिद्दत्वा तु तेभ्यश्च गृहीतमखिलं मया १७० वि
प्रसाधारणं द्रव्यं गृहीत्वा त्यन्नपातकात् पतितः कालसूत्रे तं नरके रक्तकर्दमे १७१ चलत्कृ
न मिसुसंपूर्णे दुर्गंधे पूयफेनिले ख्यातनामेस्ति तत्र मग्नोस्मि लिहन्पूयमधोमुखः १७२ तथा वारि
महाम्नो ग्रैःभक्ष्यमाणश्च वापसैः कृमिभिः खाद्यमानश्च मग्नदेहो निरंतरं १७३ तस्मिन्नशा
णि तपके तेनिरुध्यासौ भवेत्तदा मुहूर्तोपि महाकल्पसमो जातो ममात्र वे १७४ पातनाश्चा
नुभूतेयं समास्त्रिनियुतं मया तदूर्ध्वं न च शक्नोमि दुःखं वाग्नरकं नारकं १७५ पौरोहित्यं म
हाघोरं पापदं च स्वभावतः देवोपजीवनं यत्र ब्राह्मणस्योपजीवनं १७६ राज्ञः प्रतिग्रहो घोर

राम
३०८

मनागसं १५३ जानामि तव जन्माहं नत्वं वेत्सि च मामिह इत्याकर्ण्य वचस्तस्य मुमोच
सारसं तदा १५४ चपलो वानरः शीघ्रमीषत्त्वं दूरे व्यवस्थितः ॥वानर उवाच॥ ब्रूहि मत्क
थं वेत्सि मम जन्मानि पुरातनं १५५ त्वं पूज्यो ज्ञानवान्ज्ञानी तिर्यक्चाहं वनेचर ॥सारस उवा
च॥ जानेऽहं तावकं जन्म ज्ञानिस्मानिमिषान्तरे १५६ त्वं हि विदिशाधिपो राजा प्राग्भवे पूर्व
तेश्वरः अहं पुरुषोत्तमो विप्रस्तव वंशे पुरोहितः १५७ तेन पृथ्वमिजानामि त्वां सम्यक्वानरो
त्तमः इमाश्च प्रजाः सर्वाः प्रपीडिता त्वया विवेकहीनेन नृशंसेन चपलाचने १५८ प्रजापीडन
पापेन वह्निज्वालेस्तु वानर प्राक्त्वं दग्धः पुनः क्षिप्तः कुम्भीपाके तिदारुणे १५९ पुनःपुन
श्च दग्धो नजातेन च पुनःपुनः नारकेण शरीरेण समास्त्रिरवतुं त्वया १६० कुर्वता दारुणा
न्शब्दान्रुदता च पुनःपुनः कुम्भीपाकानले तीव्रमनुभूता श्च यातना १६१ निस्तीर्णनर
को भूयः पापशेषेण सांप्रतं प्राप्तोसि वानरं जन्म येन मां तं तुमिच्छसि १६२ विप्रस्यापवनात्
वै पक्वानि भाफलानि च अनुज्ञां पाभुक्तानि त्वया पापाद्दुरात्मनात् १६३ विपाकः कर्म
णस्तस्य फलेसौ पसादारुणं वानरत्वं वनेवासो हि चपलता येन वर्त्तते १६४ अशुभस्य शु

प०३०रं०मा० तो ह्निकेनापि पंथायदु रवकं कः १८९ विरक्तानप्यो जितोद्धीरान्वीनावेदांगपारगान् न्यू
३०९ नारपिपगुरो नापिपुण्यापुण्यस्य कर्मणः १९० यदाती फलेज्ञात्वायदेशं कालं महेश्वरः इत्यं ह
विधिविधानज्ञा मायाज्ञात्वेश्वरस्यच १९१ नशोचंतिनतप्यंते नव्यथंते मनीषिणः नान्य
थाशक्यतेकर्तुं विपाकः पूर्वकर्मणां १९२ उपायैः प्रज्ञया वापि शास्त्रामरगुरैरपि पुराह्व
२ मूपतिर्जातः पश्चाज्जातोस्मि नार्कोर्ति विपाकः १९३ मधुनावानरोमूयो जन्मा प्राप्य स्थितादृ
शः इति मत्वा विशोकस्त्वं शारवामगयथासुखं १९४ प्रतिक्षांकुरुकालस्य परमं गोचकाननं । मा
स्वत्तन्यपाव मीशानमायावज्ञानेव्वमे १९५ सयायिष्यामि वैजन्मन्यचौर्यं मास्थायसारसं
नारदवानरउवाच ॥ मयात्वंपूजितः पूर्वंनोमित्वामधुनाब्रवे १९६ जातिस्मरोसिजानासिसर्वं
मेपूर्वदैहिकंतिबसारसंसारस्याशिवमस्फुसदानव १९७ त्वद्वाक्यगतमोतोसंविचरष्या
मिसर्वदा इत्थंरमाविचित्रं च पावनेपरमेद्विज १९८ पक्षिवानरसंवादं श्रुत्वापापाच्चनंदी
नदे तावन्समापिवोधोमूते न शोकः व्यपगतः १९९ इदानीजाह्नवी[illegible]तोयं मा ताल्पं
परमाद्भुतं दृष्ट्वात्रव्राह्मणश्रेष्ठत्वापापाचेजाह्नवीजले २०० पुनस्त्वत्तनुकामोहं तीवूलस्या राम ३०९

स्तेनदग्धाद्विजातयः तेषामपि स्तरेद्रव्यं पुरोधास्तेन नारकी १७७ राजा पत्क्रुरुते पापं पुरा

देहेन धीयते तस्य तेन पुरोधास्त्वगीयते तत्व दर्शिभिः १७८ देवाल्कयमपि प्राप्य उत्तरोत्तर त

कां बुधैः मया प्रदितदावीत्तशाकुनित्वमुपास्थिते १७९ दपिङ्गस्पतां वृक्षेनिः शेषेण संहितं के

स्यपत्तत्य पुरा कांस्य भाजने भगिनी गत्वात् १८० स्वाक्षिकाप मयादत्ते तेन मे सारसा गतिं

इयं च बालकी पूर्वं कांस्य चोरी सुदारुणा १८१ तेनैव सारसी जाता मन्नार्या धर्मचारिणी इयं च

नरते सर्वं कथितं कर्मणः फलं १८२ एतेच वतेमाने चाल विध्यमणु सांप्रतं स्यः तं तं सा भवि

ष्यति त्वं च तं सा भविष्यति १८३ हंसी पमपि मन्नार्या सारसी च भविष्यति देशे च कामरू

पे वै स्यास्या मोत्र यथा सुखं १८४ गोधानि भाविकल्पानी पश्याम त्वदनंतरं तत्र मानुष

जन्म प्राप्यापि दुर्लभं पुनः १८५ श्रेयस्तु द्विपरितेच प्राप्ति मिर्थं न साध्यते एवं सर्वान् शिवो

त्तेनतुन मोत्तपित्वा समापया १८६ सुखे युन त्विदुःखे ज्ञनास्मान पि च केवलं स्यं पुलोके प्रव

त्तङ्गमा गेगा विविधि विनिर्मितः १८७ धर्माधर्म समो त्पर्थं सुखः दुःख फलात्मकं सेवितैः

प्राप्तिनि सर्वेः सर्वदा वै पुनः पुनः १८८ देवासुर नर व्याघ्र कृमि कीटक लेवरैः नाति क्रां

प.उ.खं.मा. पल्लंकृमिकीटत्वं नानायोनिषु जन्मानि नानाव्याधिप्रपीडनं २१३ मरणं बालवृद्धाना

३१० मेघत्वं मूकतां तथा ऐश्वर्यं यद्दातृत्वं दारिद्रत्वं पाण्डित्यं मूर्खत्वं तातथा २१४ एताश्चान्याश्च नानालो

केभवंति कथामन्यथा तेधन्याः कर्मणः सौम्य न्यायमार्गार्जितं धनं २१५ सत्पात्रे श्रद्धया प्रयच्छंति

कुर्वंति च मनोहितं भूमिः रत्नानि हिरण्यानि गावो धान्यं गजाः २१६ रथाश्ववसनग्रामाः

सिद्धमन्नं फलं जलं कन्यादिमौक्तिकं धर्ममन्नं छत्रोपानद्वरासनं २१७ शय्यातांबूलमाल्यानि ता

लवृंतं वराजिनं सर्वमेतत्प्रदातव्यं लोकद्वयजिगीषुभिः २१८ दत्ते हि प्राप्यते स्वर्गे दत्तमे

वेह भुज्यते छत्रचामरयानानि वराश्ववरवारणाः २१९ हर्म्याणि वरशय्याश्च गोम

तीभ्योवरस्त्रियः रत्नाभरणमुक्ताश्च दासीदास्यो मत्ताकुलं २२० आयुरारोग्यसौभाग्यं कला

विद्यासुतैर्युतं दानस्यैव फलं सर्वं प्राप्यते भुवि मानवैः २२१ तस्माद्देयं प्रयत्नेन दत्तं भुपति ना

वृति धर्मिष्ठतनुपात्रेनागी, तेषां समगायत २२२ इति श्रुत्वा वचः प्रेतः प्रोवाच हृष्टा

तेमानसः मन्ये सर्वज्ञकल्पोसि सिपाय त्वं न चात्र संशयः २२३ देहि मे जीवनं वारि चातकाय राम

घनो यथा एतस्मिन्प्राणदाने हि मा विलंबं कुरुष्व भो २२४ ततः प्रेत्याहृत्य घटं वचनं ३१०

प्रपीडितेऽस्मिन्नेपि गिरौ दृष्टं मयाश्चर्यं महताद्भुतं २०१ गंगातोयस्य तेनाहं वोढ्यामि सु
जले द्विजः पारियात्रोऽभवत्कश्चिद्ब्राह्मणो ग्रामयाचकः २०२ अप्राज्ययाजनाद्विध्येसम्
तो ब्रह्मराक्षसः अस्मत्संगस्य लोभेन स्थितोऽसौ तापनात्के २०३ तस्यास्थीनि च पुत्रेणास्य क्षे
तानि द्विजोत्तमः क्षिप्त्वानयानीय गंगायां तीर्थे कनखलेमले २०४ ततः क्षणादेव मुक्तोऽसौ रा
क्षसत्वात्सुदारुणात् इति गंगाजलस्यालं माहात्म्यं तु महाद्भुतं २०५ साक्षाद्दृष्टं मयाते
न गांगेयं प्राप्यते जले पुरस्ताद्ब्रह्मकृतस्मात्तीर्थे तीर्थभूरिप्रलिप्सितः २०६ न कृतं तस्य प्रतीकारस्त
स्माज्जाप्याद्दोलक्षणः तेन मे प्रेतदेहस्य दुर्लभो मोदकभोजने २०७ सहस्रं च जपमव्यानां श्रुती
ते विध्यापवर्द्धते इति ते कथितं सर्वं हित्वा लज्जां गरीयसी २०८ इदानीं धार्मिकश्रेष्ठ जले
दानेन सत्वरं संतुर्प्य परमप्राणात् कंठमाजावलेविना २०९ दुर्लभमप्रेतभावेपि जीविते
प्राणिनामपि शरीररक्षणीयं तु सर्वदा सर्वयात्नैः २१० न दृष्टोऽति तनुत्यागमपि कुर्वाणः दि
शोषिताः देवधृतिरुवाच इति तद्वचनं श्रुत्वा विस्मयं परमागतः पथिकश्चिंतयामास।
कपापप्रेतसमुद्भवतां पापपुण्यफलं लोके प्रत्यक्षं खलु दृश्यते २१२ देवदानैर्मनुष्याणि व

प॰उ॰मा॰ मुक्तः प्रेतत्वाद्देरणीयानीयविंदुभिः २३६ ब्रह्मापि मे न शक्नोमि मन्येव कुमयां गुणान् गं
गातोयमहत्वादेवोपत्तेकिंकथमन्यथा २३७ अचिंत्यशक्तिर्गंगाभक्तिलभ्यातु यः पिबेत्
देवो भवेत्स सिद्धो वा गर्भे नैव प्रवेशयेत् २३८ न कालो न कलिः पंको दंभोलिर्नैव नारकः
तं प्रणमंति तं शक्रो गंगास्नातो हि यः सकृत् २३९ न तं पीडंति नैवैनं नैव तो मज्जयाध्वं
रैः सा मुक्ता जन्मिनो यास्यात्संदाकिन्याः स्थले भसा २४० पदंभः कणसंस्पर्शात्सुतनत्वं स्वगमत्
क्षणात् तं दंभः पूतदेहानां किं वल्पे कोत्र संशयः २४१ कायेन मनसा वाचा पापकोसुमरंजि
ताः नाशयाति नते घोरं पापं गंगोदकं विना २४२ सिद्धाक्षि सिद्ध्यस्तस्य स्वर्गस्तस्य स्वर्ग
गस्ता जिरं करस्थतस्य कैवल्यं यो गंगां सेवते सदा २४३ पदंभः स्पर्शनात्स्नानान्मुच्यंते प्रेतप
क्षसाः नरो व गाहते गंगां पालितं दैवमेव पदं २४४ यापादोपदिगंगायां कुरुते पितृतर्पणं
नरैस्यादिवं पातिस्वर्गस्थाब्रह्मणोंतिके २४५ न गंगासदृशी सिद्धिर्न गंगासदृशी मज्जा न
गंगासदृशी मुक्तिः गंगा सर्वार्थदायिनि २४६ सुपुण्यो भव पाप त्वं मा धर्मविमुखो भव ।
त्वयाद्य तारितः सद्यो गंगांबुकणदानतः २४७ इत्युक्त्वा प्रस्थितो नाके पिशाचः सन्निकेरले ।

क

51

राम
३११

न्यापुगर्भितं नगुकक्षेत्रणप्रेतापितरो ममतिष्ठत: २२५ तदर्थं सौराजस्यमयावारिसमाहृतं
तस्मिन्नासितपानीयं मद्यो संप्रार्थितत्वया २२६ न जाने धर्मसंदेहं किमत्र समयुज्यते
बलाबलं विचार्याथ करिष्ये प्रबलं विधिं २२७ वेदेभ्यो धर्मशास्त्रेभ्यो नान्तं मत्येन केवलं
प्रभ्रमे धादिपत्नेभ्यो सर्वेभ्यो धर्मिकेमते २२८ अभिन्नं दैवताभिज्ञप्राणिनां प्राणरक्षणं
इदं दत्वावरं वारिकृत्वा प्रेतस्य रक्षणं २२९ पित्रर्थं पुनर्दास्ये गमीष्यपावने जले इति
भिन्निर्दैवतानि च प्राणिनां प्राणरक्षणं २३० एषमे प्रबलो भाति युक्तो धर्मप्रदो विधि:
परोपकारत्मादन्यत्सर्वं निष्फलं स्मृतं बुधै २३० परोपकारनिर्दत्ताश्चपि प्राणान्दधि:पुरा: अथि:
प्रेतोपकारस्य किं न लब्धं मया पुन: २३१ दधीचिना पुरागीत: श्लोको पञ्चपदेषु धे: स
वैधर्म मयासार: सर्वधर्मेषु संमत: २३२ परोपकार:कर्तव्य: प्राणैरपिधनैरपि परोप
कारजे पुण्यं नस्यात्तक्रतुशतैरपि २३३ इत्युक्त्वा प्रददौ तोयं गंगायमुनसंभवं प्रेताय
प्राणरक्षार्थं सर्वमेवहितद्विज: २३४ प्रेतो पितजलं पीत्वा स्मृतिं विच्य शिरस्तथा विज
स्तो प्रेत:हर्तं हितं यदेतो मनन्यमानाग २३५ तदाश्चर्यं महद्दृष्ट्वा निजगाद सुकेरल: स्मृतोवि

प॰उ॰म॰
३१२

नृजतनयः समानमथास्थितोस्वर्गेसंतुष्टलयोमुने ३६० स्वर्योवैसतत्रमिस्तावत्तर्त्तुयवन्म. पमा
नसं यश्चेत्वाचम. पालतीर्थराजमिमंभुवि ३६१ इयंसामरवेदिवैयजमानस्यवेधसः
इंमानित्रीणिकुंडानिप्रदीप्तानिचवह्निना ३६२ स्वतप्तिगतोवह्निर्यःकेनापिनतप्यते।
सोवेरमकरस्थूलखंडयाचसुधारया ३६३ अत्रदेवस्यपत्निशतत्रप्राप्रमुदिरमशं।
संदिश्यायपात्वादुपयोग्राःसोमधारया ३६४ स्नाविर्भूतःस्वयंस्वत्रस्थलंकोमहेश्वरः
मूक्षयोयंसुरैःसेव्यस्वापातालजटोवटः ३६५ मर्कडस्तुनु नाकल्पेप्रविश्यपन्मुखेस्थितः।
लोकेजलाकुलेसोयंयोगशायीसुरोरिपुः ३६६ सोयंभगवतीशंभोर्वेणुमालललिताभशं।
सिध्यर्थंसमुतेसिद्धैर्मुक्तिमुक्तिफलप्रदा ३६७ स्नापिवांछतियोगंतुमुक्तिमार्गमनुत्तमं
स्वर्गहेतोश्चयःकेतुःसयंभागीरथीनदी ३६८ यस्याजललिप्तोलोकेविकतेनसलोकतां
लेभतेप्राणिनःसर्वेसानदीयमुनात्वयं ३६९ गुनयो पुण्यनद्योश्चस्वयंसंगमोनय य
त्रस्नात्वानदह्यते उत्पत्तिमरणाग्निना ३७० स्वविमुक्तोविमुच्यतेनरकात्ज्ञानजन्मनः
विनाज्ञानेप्रयागेस्मिन्मुच्यंतेसर्वजंतवः ३७१ इजेत्रैवमहायज्ञैस्सृष्टिकामःप्रजापतिः

राम
३१२

52

ग्राशीभिरभिनंद्यायवोपेद्य मेघुरंधुरं प्रेतविमोक्षपदो योपिपुनरादायतज्जालं गत
स्तनैवमार्गेणस्मरंस्तीर्थोदकौतुकं ॥वशिष्ठउवाच॥ इत्थंप्रयागमाहात्म्यं श्रुत्वाचतंमुनिंप्र
ति प्रयागेसस्ततसामाघेपिशाचः सत्वरंगतः ३५० स्नातःसितासितेसोपिमाघेमासिनृपो
त्तम पिशाचक्षीणपापस्तु पैशाचीविजहौतनुं ३५१ दिव्यदेहस्ततोभूत्वाभ्राविरेण
भूपतिस्तदा स्तूयमानोराप्सरोदेवैर्भक्त्यादिषविवर्जितः ३५२ गंधर्वैस्तूयमानस्तुना
कनारीस्तुपूजितः उत्तमेनविमानेनपुरंदरपुरीययौ ३५३ इतितेकथितंसर्वंपुराहृत्तंसकौ
तुकं इतिहासेनपुण्येनसद्यःपातकनाशनं ३५४ ज्ञानदंमोक्षदंचैवश्रुतंदुर्गतिनाशनं
श्रृणुनातुमयासार्द्धमिमाःपत्न्यःसुताश्चते ३५५ त्वंचात्रप्रयागेवैसर्वेसज्जतिमिष्टवः।
प्रयागंयातुतेसर्वेयदिसज्जतिसत्वरं ॥३५६॥ माघस्नानंप्रकुर्वीत्रदेवानामपिदुर्लभं तत्रमो
क्ष्यंतिपापानिशतजन्मार्जितान्यपि ॥३५७॥ महेशउवाच ॥ एवंवशिष्ठचक्रोज्ज्वकथामधु
सुधारसे पीत्वाप्रमुदितोराजानिस्तीर्णोस्तभवार्णवात् ३५८ प्रस्थितस्तेनसार्द्धंवैकाशंस
यदिदक्षिणां सर्षि दिलीपन्नृपालः स्नात्वावेणिजलेवरे ३५९ सहरंदेवभाःसोगसानंदे

प॰ पु॰ मा॰
३१३

त् शापं मुमोच सा तत्रैव स्नानतः सद्यः सितासिते ३८४ पूर्वं तु मुक्तिकामाद्याः कन्याः पंच सुता
मुनेः लोमशादेशतः स्नाता ऋषिसेव्ये सितासिते ३८५ प्राक्कालीनाघविध्वंसिवेणीजललवे
न तु लब्धवती मलालक्ष्मीलीनशापमलान्वपः ३८६ इत्यार्षेदिवचः सत्यमेतीदृपमलाप
तं कृत्वासौ व्यंठचिंतामिति तस्थुः स्नानापसाधमाः ३८७ प्रयागस्नानप्रदुःप्राप्यं ततस्तु नित्यं सिता
सिते मज्जाय परमया राजन् मकरस्थे दिवाकरे ३८८ माघी पंचदशी स्नात्वा ता कन्याः सद्य
दृश्यत् लोमशस्य प्रसादेन पैशाच्यं विजहुः क्षणात् ३८९ विमुक्ताः शापदुःखेन तनुस्वास्वाच
लेभिरे आत्मलाभात्तदा सर्वैमिघोरा[illegible]गं चोजिरे ३९० इष्टा वेदनिधिः पुत्रेता कन्या दिव्य
रूपिणीः तुष्टाव लोमशं प्रीत्या प्रसन्नेनांतरात्मना ३९१ ॥देवनिधिरुवाच॥ त्वदनुमतपोते
मतीर्णः शापमहार्णवः इदानी मुचितं ब्रूहि वालानां ऋषिसत्तम ३९२ ॥लोमश उवाच॥ कु
मारोऽधीतवेदोयं समापूनियतो युवा श्रोर्णं तु कामरागाणां मज्जानु कर पंकजे ३९३ ततो लो
मशवाक्येन स्वपितुर्वचसा तदा विवाहविधिनाचा गुब्रह्मचारी सुधार्मिकः ३९४ शु
के द्रव्ये स्वमैत्रैस्ता ऋषिभिः कृतमंगलः पंचनामपि कन्यानां पाणिंगृह्णा तु धर्मतः ३९५ मा

राम
३१३

53

अत्रावापस ऋषिसाम र्थ्यं ततः स पिंचचकार सः। ३१२ अत्र नारायणः सस्नौ पत्नीकामः सितासि
ते तदैव लब्धवान् लक्ष्मीं भार्याममितमेधने ३१३ उषित्वात्रैव षण्मासान् स्नात्वा विरूपाय
घेथया त्रिपुरं पातयामास एकबाणेन शूलधृक् ३१४ वासवस्य तु शापेन स्वर्गाद्भ्रष्टा पुरोर्व
शी स्वर्गकामा तु सा सस्नौ लेभे स्वर्गं ततो चिरात् ३१५ पुत्रं वंशधरं लेभे ययातिर्नहुषो नृप
पुत्रकामः प्रयागेस्मिन् स्नात्वा पुत्रं सितासिते ३१६ धनकामः पुरा शक्रः स्नात्वात्रैव नृपो
त्तमः धनदस्य तु निधीन् सर्वान् संजहार स्वमायया ३१७ नारायणेन रुद्रश्च ववर्धातां समपुते पुराः
स्नानात्तारः प्रयागेस्मिन् कृतवान् धर्मसंगतं ३१८ जैगीषव्योत्र संन्यासी सर्वधर्मरतो द्विजः
अणिमादिगुणान् लेभे योगसिद्धिं च दुर्लभां ३१९ कश्यपोत्र तपस्तेपे शिवाराधनतत्परः अस्मिं
स्तीर्थे नरव्याज ऋषीणां सप्तमोभवत् ३२० अस्मिन् क्षेत्रे पुरा विप्राः देवज्ञास्या परोक्षतो
योगस्य फलमस्मिं तु लेभिरे सनकादयः ३२१ अस्मिन् माघे तु ये स्नातु गंगायमुनसंगमे ता
रक्षैप्सिते व्याप्ता चोरिये सकलान्नाग्नौ ३२२ विंदंति कामिनः कामान् मुक्तिं यांति मुमुक्षवः
सिद्धिं तु साधका यांति प्रयागेस्मि[illegible]न्नवोतम ३२३ ऋषीकेन पुरा शप्तो गंधर्वो वायमोभवत्

प.उ.भा.
३१४

54

पुमान्सा भक्तिः पर मा मताः दयाधर्मपरो नित्यं विष्णुधर्मव्रतत्परः ३ फलमूलपयोत्ता
हीशश्च चक्रपद्मधारकः त्रिकालपूजयेद्विष्णुं सा भक्तिः सात्विकी स्मृता ४ उत्तमा सात्विकी
प्रोक्ता राजसी चैव मध्यमा कनिष्ठा तामसी चैव त्रिविधा भक्तिरुच्यते ५ श्रीहरौ तु प्रकर्त्त
व्या मुक्तिकामफलेप्सुभिः अलंकारैः प्ररूपैः प्राद्यं मम्मात्सर्यमेव च ६ ये कुर्वन्ति जना भक्तिं ता
मसी सा उदाहृता विषपानप्रतिसंधायायशस्वर्ग्यं सेवया ७ अर्चयेद्देवचैर्ये यो मापूज्य
कुभावः स राजसः कर्मक्षयार्थं कर्तव्या कृष्णे ज्ञानतत्परैः ८ विष्णोः सालोक्यसिद्ध्यर्थं सा
चैव तु सात्विकी अतो वै सर्वथा देवि सेसेव्यः सर्वदा हरिः ९ तामसेन तु भावेन तामसत्वं
विलभ्यते राजसो राजसेनैव सात्विकः सात्विकेन तु १० वेदाध्यायी रतः श्रीमान् रागद्वेष
विवर्जितः शंखचक्रधरो विप्रः सर्वदा स शुचिः स्मृतः ११ कर्मकांडप्रवृत्तो यः सर्वदा विष्णु
निंदकः निंदकस्तज्ज्ञानानां तु मतार्चंडाल उच्यते १२ वेदाध्यायरतो नित्यं नित्यं वैय
ज्ञयाजकाः अग्निहोत्ररता नित्यं विष्णुधर्मपराङ्मुखाः १३ निंदंति विष्णुधर्मांश्च वेदवा
ह्याः सुरेश्वरी कुर्वन्ति शांतिविबुधाः प्रहृष्टा सेमप्रकुर्वन्ति पितामहा याः १४ स्वसिद्धप्रयच्छंति

राम
३१४

नेदिन्यस्कृता सर्वाः कन्याः पंच मनोरथाः बभूवुः सुकुमारश्चतावपि चैव भुवतुः ३९६
दत्तानुज्ञो मुनिः सोऽपि लोमशस्तैर्नमस्कृतः जगाम स्वाश्रमं मेरुपर्वते सुरसेवितं ॥ ३९७ ॥
वेदनिधिस्ततो राजन् स्नुषाः पंच सुतैस्तथा पुरस्कृत्य मुदा युक्तो धनदस्य पुरीं ययौ ॥ ३९८
इति नृपवर माघस्नानसंजातपुण्या मुनिवरवचसा श्रीतीर्थराजे प्रयागे ॥ सकलकलुषमुक्ताः पंच गंधर्वकन्याः प्रलभमभिमतकामं मापुर्देवं च जग्मुः ॥ ३९९ ॥ परमिदमतितसे पावनं तीर्थमुत्तं वृजिनविपुलपद्देतुपः अरुणोदितनित्यं ॥ समभवति खलु पूर्णः सर्वकामैरभीष्टैर्जयति ससुरलोकं दुर्लभं धर्मनितिनैः ॥ ४०० ॥ इति तासामिदं श्रुत्वा पूजयेद्यस्तु पाठकं गोभिर्हिरण्यवस्त्रैश्च वृतनुल्याप्यतीतिसः ॥ ४०१ ॥ वाचके पूजिते यस्माद्विष्णुर्भवति पूजितः तस्मात्प्रपूजयेन्नित्यं यथादीक्षस्य फलेभवेत् ॥ ४०२ ॥ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे वशिष्ठदिलीपसंवादे माघमाहात्म्ये नाम अध्यायः ॥ श्रीपार्वत्युवाच ॥ श्रुतं कार्तिकमाहात्म्यं माघस्य च महा पापिनो अधुना श्रोतुमिच्छामि मुक्तिदं कर्म चोत्तमं ॥ १ ॥ अन्यच्च मे तिलस्य का प्रोक्ता वद विश्वेश्वर प्रभो येन विज्ञानमात्रेण नरा मुच्यन्ति पातकात् ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ तल्लीनचित्तः स

न् अनेन विधिना देवि ये नराः पूजयन्ति वै ६ भोगान्सर्वान्तत्र भुक्त्वा यान्ति विष्णोः स
नातनं अहमस्मि हि त्रिमूर्त्ति सर्वदा पापहारिणी ७ कैलासाद्येकलं देवि जायते पूजना
द्यतः तत्र गंगा च यमुना गोदावरी सरस्वती ८ तिष्ठन्ति च शिलायां च सर्वं तत्र न संशयः कि
मत्र बहुनोक्तेन भूयो भूयो वरानने ९ पूजनं मनुजैः सम्यक्कर्त्तव्यं मुक्तिमिच्छुभिः भुक्ति
भावेन देवेशि पश्चे यन्ति जनार्दनं १० तेषां दर्शनमात्रेण ब्रह्महत्तात्सुध्यते जनः दासभावेन ये स्त्र
त्रः पूजनं कुर्वते सदा ११ तेषां पुण्यं न जानंति ब्रह्माद्याश्च सुरेश्वरी भक्तिभावेन ये विप्रा
न् परिमभ्यर्चयन्ति वै १२ एकविंशकुलोत्तैस्तु तारितैर्जन्मसु शंखचक्रांकितो यस्तु
विष्णोः पूजनमाचरेत् १३ पूजितं तु जगत्सर्वं येन विष्णुः प्रपूजितः पितरः सर्वदं तस्मिन्
कुले जाताश्च वैष्णवा १४ तत्कुले तारितैस्तैस्तु यावदाभूतसंप्लवं सर्वं वदिवसो धन्या
धन्या माता पिता बांधवा १५ पितामहास्य च वै धन्या धन्या वै सुहृदस्तथा सर्वे धन्यतमा ये पा
विष्णुभक्तिपरायणाः १६ तेषां दर्शनमात्रेण महापापात्प्रमुच्यते उपपातकानि सर्वाणि
महापातकानि च १७ तानि सर्वाणि नश्यन्ति वैष्णवानां च दर्शने पावकाः स्वदीप्यते ये

55

मुनीन्द्रमुख्याः गोविंदभक्तिव्रततानराणां शुभान्यतानि तपिशाचपुत्रकाब्राह्मणादयोदेवग
णाःप्रसन्नाः लक्ष्मीस्थिरातिष्ठतिमंदिरेच्च गोविंदभक्तिव्रततानराणां गंगागयानैमि
षपुष्कराणिकाशीप्रयागंकुरुजांगलानि १६ तिष्ठंतिदेहेकलभक्तिपूर्वंगोविंदभक्तिव
ततानराणां एवमाधयेविद्वान्भगवंतंप्रियासह १७ कलकंत्योभवेन्नित्यंसविप्रोनात्र
संशयः क्षत्रियोवाथवैश्योवाशूद्रोवासुरसत्तमः १८ भक्तिंकुर्वन्विशेषेणविमुक्तिंयाति
वैनरः ॥ इति श्रीपद्मपुराणे स्वरखंडे पंचपंचाशत्तमो उमामहेश्वरसंवादे विष्णुभक्ति
महिमानाध्यायः ॥ श्रीपार्वत्युवाच ॥ शालग्रामशिलासुजाम्रतेयःसतिभूतले तासांचै
वमूर्तीनांपूजनेकातिचास्मृते १ ब्राह्मणैःकातिपूज्यास्तुःक्षत्रियैर्वासुरेश्वर सुवैश्यैर्वा
थशूद्रैर्वातिन्नोवदमहेश्वर २ ॥ श्रीमहादेवउवाच ॥ इयंसामहतीपृच्छापवित्राधर्मकार
णा यस्यादर्शनमात्रेणब्रह्महत्याशु ध्यतेसदा नद्भूतंसर्वतीर्थानांप्रवरंकूलितोदिते य
त्रैयस्सर्वदामुर्तिः शालग्रामशिलाशुभा ४ ब्राह्मणैःपंचपूज्यास्तुक्षत्रियैस्तथा वै
श्यैस्त्रिसः स्तथापूज्याएकापूज्याप्रयत्नतः ५ तस्यादर्शनमात्रेणशूद्रोमुक्तिमवाप्नुया

प॰उ॰मा॰
३१६

घासंप्रजापते १॥ श्रीमती देव उवाच॥ इष्टा न येन देवेशि स्मरे देवं तु नित्यशः तथा तुरे यथा यो
प तनय विष्णुं स्मराम्यहं २ लिमेनाकुलितेन विश्वेश्वर त्वां यथा तथा तव देवत्वे विष्णुं स्मरेति वि
षुधाद्वयः पतिव्रता यथा नारी पतिं स्मरति नित्यशः तथा स्मरेत लोकेशं विष्णुं विश्वेश्वरं स्मरं ४
भयार्तः शरणं यद्वदर्थलोभी यथा धने पुत्रकामी यथा पुत्रे तथा विष्णुं स्मराम्यहं दूरस्थो विप
यागते बालको मातृवं यथा बुभुक्षितो यथा बुभुक्षितः तथा विष्णुं स्मराम्यहं ६ हंसा मानसमिच्छं

56

ति स्नातपथः स्मरन्ति हरे भक्तस्य भक्तिमिच्छन्ति तथा विष्णुं स्मराम्यहं ७ वैष्णवाश्च यथा भक्तिं पशव
श्च तृणादिकानि धर्ममिच्छन्ति सन्तः तथा विष्णुं स्मराम्यहं ८ यथा व्यसनिनो मारं तथा विष्णुं स्म
राम्यहं पुण्यानां वल्लभो देवो यत्र ग्रामादि निर्वृति ९ ग्रापुण्यां छेतिवै जीवा तथा विष्णुं स्मराम्यहं
यामराश्च यथा पुष्पं चक्रवाका दिवाकरं [illegible] १० यथा मनवल्लभा मानि [illegible] तथा विष्णुं स्मराम्यहं
स्वप्ने ह्याकुलिना लोकादीपं वांछन्ति नित्यशः ११ तथा वै पुरुषा लोके स्मरणं केशवस्य च । य
था ग्रामा नीलिविग्रामेनिशा व्यसनिनो यथा १२ गतालस्या यथा विघ्ना तथा विष्णुं स्मराम्यहं मा
नगाः पार्वतीमूर्मिसिताननराजादिके १३ तथैव स्मरणं विष्णोः कर्तव्यं पापभीरुभिः सु

राम
३१६

नरा वै स्मृत्वा भुवि ॥१८॥ विमुक्ताः सर्वपापेभ्यो मेघेभ्य इव चन्द्रमाः । शार्ङ्ग शुष्कलचुस्थले वा ।
स्नानं कर्मभिः कृतं ॥१९॥ तत्सर्वं नाशमायाति वैष्णवानां च दर्शनात् । शमाधिकं च पत्यापत्रा
नाज्ञानकृतं च तत् ॥२०॥ तत्सर्वं नाशमायाति दर्शनाद्वैष्णवस्य च । निःपापत्वं दिवं यान्ति पापि
शायान्ति सुकृता ॥२१॥ दर्शनादेव साधूनां मयोक्तं नगाने दिनि । संसारकर्दमालेप प्रक्षालन
विशारद ॥२२॥ पावनः पवनानां च विष्णुभक्तो न संशयः । प्रपन्नविष्णुभक्तापेस्मरन्ति मधुसु
दनं ॥२३॥ ते तु विष्णुमया ज्ञेया विष्णुरत्र न संशयः । नवनील घनश्यामं नलिनायतलोचनं श
खचक्र गदापद्मधरं पीताम्बरावृतं ॥ कौस्तुभेन विराजन्तं वनमालाधरं हरिं २५ उत्फुल्लकुं
ण्डलज्योतिः कले । लोलवदनाम्बुजया ॥ विराजितकिरीटेन वलयाङ्गदनूपुरैः २६ प्रसन्नवद
नाम्भोज चतुर्बाहुविभूषितं । एवं ध्यायन्ति ये विप्रा विष्णुं चैव तु पार्वति २७ ते विप्रा विष्णु
रूपा स्युर्वैष्णवास्ते न संशयः । तेषां दर्शनमात्रेण भक्त्या वा भोजनेन वा पूजनेन च देवेशि वैकुं
ठं भवते फलं ॥२८॥ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखण्डे उमामहेश्वरसंवादे शालापूजने संख्यानामा
ध्यायः ॥ श्रीपार्वत्युवाच ॥ स्नाने तवाप्युदेवस्य कीदृशं स्मरणं स्मृतं येन कृत्वा न पुनर्मोक्ष मानु

प॰रंब मा॰
३११

रि तथा पितुः स्वितास्तैर्वैमन्नाविष्णोर्यथाविना भक्तिमेवाप्तं प्राप्य पुनर्दुःखं न जायते
२१ लोके तत्परमं पदं प्राप्य मोदते विष्णुसंनिधौ वा हित्वा ज्ञानयथाहंसो यथः पिबति नित्यसः
२२ एवं धर्मान्परित्यज्य विष्णोर्भक्तिं समाश्रयेत् सर्वान्धर्मान्परित्यज्य विष्णुभक्तिं समाश्र
येत् २९ तोयं वस्त्वा तु वस्तु एकान्तेकार्यकं यमवेत् प्राप्य देहं विनाभक्तिं क्रियते सर्वधाश्र
मः ३० विष्णुभक्तिं विनाधर्मानुपदेशं नियोजनाः ते पतन्ति सदा घोरे नरके नात्र संशयः
३१ बाहुभ्यां सागरं तर्तुं यद्वन्मूर्खोभिवाञ्छति संसारसागरं तद्वत् विष्णुभक्तिं विना नरः ३२
विष्णुभक्तिं परक्षेति कर्मणा पात्यानि यदि अकिंचनः स्यात्तायुक्तो मिरोधत्ते यथा स्यते ३३
तव भक्तो तथा देव मया त्रिः क्रियते स्वयं जन्मांतरे हि सा भक्तिर्मां महीपालकरोति हि ३४ त
क्ति यथाहि स्वल्पापि दृश्यते विविधं वने तद्वद्देवे तु सा भक्तिरणुमात्रा कृता मया ३५ सते
स्म स्म यते भक्तिः सन्तसैरपि बुध्यते तेषां च मध्ये देवेशि मात्रको भक्तः प्रजायते ३६ परेषां तु
ह्रि दासाति लोके बहुविधा जनाः स्वयमाचरते सोपि नरः कोटिषु दृश्यते ३७ पूजया तस्य
तभक्तिः जयेन परितास्यते एवं भावेस्ति देवादिदेवेशभक्तिस्तेनैवगम्यते ३८ सागरे च य

57

राम
३११

यं कांति रविर्योगात् वह्निस्तत्र प्रजायते १४ एवं वैस्यानुसंयोगात् तथैव भक्तिः प्रजायते । हिमरश्मि
संयोगात् कान्तिश्चन्द्रयोगाद् यथा भवेत् १५ एवं विष्णुसंयोगात् मुक्तिर्भवति शाश्वती कुमुद्वती य
था सोमं दृष्ट्वा पुष्पविकासते १६ तद्वद्देवं कलामि भक्तिमुक्तिप्रदां सर्वदा नृणां यथानलापासे
वेत्तानं सर्वीस्मरणं चरेत् १७ तेन स्मरणयोगेन न लोकं स्यामियात् गोपीभिर्जारबुद्ध्या सा
च विष्णोः स्मरणं कृते १८ ताभ्यस्तस्मै जपतां नीतास्तया विष्णुस्मरात् स्वपदं कोपि वैरस्वभावे
न चक्रस्वभावेन कैश्च न १९ केचापि लोभभावेन निस्पृहस्नेहवकेचन भक्त्या वा स्नेहभावेन
द्वेषभावेन वा पुनः २० केपि स्वामित्वभावेन बुध्या वा बुद्धिपूर्वकाः येनकेनापि भावेन चि
न्तयन्ति जनार्दनं २१ इहलोकसुखं भुक्त्वा यान्ति विष्णोः सनातनं स्वर्गं ते विष्णोः स्मरणात्तस्य
अच्युतलोमतदैष्यं २२ यद्दृष्टा पापिस्मरणं त्रिधा मुक्तिप्रदायकं न चनेन समक्रेन विपुला
विद्यया तथा २३ एकेन भक्तियोगेन समीपे स्थानेक्षणात् सानिध्योपि स्थितो दूरे नेत्रयोरं
जनं तथा २४ भक्तियोगान्नहस्त्वे तनकै स्नेवम नालनः इदं तत्त्वमिदं तत्त्वं तत्त्वमोहितो
देवमायया २५ भक्तितत्त्वपदप्राप्त तत्त्वं विष्णुमपादं इन्द्रादेरमतं प्राप्नं सुखायेश्वरासुं

श्रुतोगतोचकोऽव्ययः ५० प्रकृतिपुरुषतस्मात्निर्मितंतत्रिधाजगत् तयोर्द्वयोश्चसंयोगा
त्तत्वयोगोभ्यजायत ५१ सात्विकोविष्णुसंभूतिर्ब्रह्मावैराजसःस्मृतः शिवश्चतामसःप्रो
क्तःस्रुमिसर्वंप्रवर्तिते ५२ स्थापद्वंतीस्थितिर्लोकेकर्मबीजानुसारतः तदासंहरतेविष्णुः
सर्वान्लोकान्शेषतः ५३ निरंतसोतंदनंतंभगवान्विष्णुरव्ययः स्वेसर्वगतोविष्णुरा
दिमध्यांतएवच ५४ अविद्यापानजानंतिलोकावैकर्मनिश्चिताः वर्णोचितानिकर्मा
णिपः कालेषुप्रकारयेत् ५५ यत्कर्मविष्णुदेवत्वंनत्तिगर्नेश्चकारणं वेदांतशास्त्रमुनिभिः
सर्वदैवविचार्यते ५६ ब्रह्मज्ञानमिदंदेहंतदस्तपरिकीर्तितं शुभाशुभस्यकार्यंचकारणं
मनएवहि ५७ मनसाश्रुच्यतेसर्वंतदाब्रह्मसनातनं मनएवस्वदावधुर्मनएवसदा
रिपुः ५८ मनसानास्तिकाकेचित्मनसापतिताश्चके मन्येसर्वपरित्यागःवाह्येकर्म
स्यकारणं ५९ वेदांतसारमुनिभिःसर्वदैवविचार्यते ब्रह्मज्ञानमिदंदेहंतदस्त
परिकीर्तितं ६० शुभाशुभस्यकार्यंचकारणंमनएवहि मनसाश्रुच्यतेसर्वंतदाब्रह्म
सनातनं ६१ मनएवसदावंधुर्मनएवसदारिपुः मनसातारिताकेचित्वाह्यक

S 8

या पात: कूपे प्राणो प्रवेशने — यस्य भावो नित्य वच्च चिदानंद: स शिव: समस्ते शो भित दृश्य
ते ३९ सर्वं विष्णुस्तथा प्रोक्त: सोऽत: सर्वगतो हरि: वेदांतवेद्य: सर्वेश: कालातीतो घना
मय ४० एवं मां वेत्ति यो देवि स मुक्तो नात्र संशय: एकोऽहिं बहुस्यां इज्ञेयो बहुधा चाप्येकरू
पस: ४१ नामरूपवि[भे]देन जल्पते बहुधा भुवि चक्षुषा नरवैर्ज्योतिर्भावनाचक्षु
षेक्षते ४२ परमात्मा तथा चात्मा प्रसिद्ध स तु सर्वदा घटे घटे यथाकाशस्तस्मिन् भग्ने यथा ।
स्थित: ४३ रूपे रूपे तथात्मा हि भग्ने तस्मिन् स तु निश्चल: यथाकाशमये रूपं पतते प्रमुणा
विना ४४ कृमिभेदो मयो देहे पतते ह्यात्मना विना देहो भवति ब्रह्मणो ह्यवज्ञिनायो
तिष्ठ लेवल ४५ तद्वज्जीव: प्रपञ्चेन मत्वा वै एवं वेपके स्वप्नेनेता वतस्य पृथक् त: पश्यति नि:
ष्पुमं ४६ तथा ज्ञानविधियो मूढा: न ज्ञानेनित मोक्षं नि: स्वस्तु स्वरं निर्विकल्पं निराकारं
वेदांते: परिपृछते ४७ निराकाराच्च साकारं स्वेच्छया च प्रकाशते तस्मात् संजातमाकाशं नि:
शब्दगुणवाजिते ४८ आकाशाच्च मारुतो जात: सर्वं च तदा भवत् तत्वस्तु जायते ज्योतिर्ज्यो ब
तिषश्चाभवज्जालं ४९ तज्जले कनकागर्भ आविराड्डु विश्वरूपधृक् तस्य नाभिसरोजे च

ने ७४ रुद्रवस्त्रादिभिर्देवैर्दत्तैश्चार्योऽन्यसेवकाः अर्पितं नैव गृह्णाति प्रभोऽप्येवं तु किंचन ७५
अकिंचिनाय भक्ताय दातुं नालं यतो हरिः शरीरस्य कृत्यस्य तत्र ध्यानं कथं भवेत् ७६ साका
रं वस्तु वो ह्यागतां भक्त्या चेत्तस्य पूजां भक्त्या कथं सृजेत् साकारे कथ्यते बुद्धे ७७ शून्या न सर्वं कथं
यो निश्चाधारेण विना नरः साकारेण स्वयं स्वामि निराकारः सर्वप्रभुः ७८ साकारो हि सुखेनै
व निराकारो न दृश्यते सेवारसश्च साकारे निराकारे नैव रसः ७९ साकारेण निराकारो ज्ञायते स्वय
मेव हि हरिस्मृति प्रसादेन रोमाञ्चिततनुर्यदा ८० नयनानन्दशालिल मुक्तिदो सो भवेत्तदा
वाल्याच्च यत्कृतं पापं तत्क्षयं तु विनश्यति ८१ पूजादानव्रतैस्तीर्थैः जपहोमैस्तदर्पितैः निज
धर्मं परित्यज्य तपो घोरं कथं चरेत् ८२ स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः विधि
सन्त्यज्य शास्त्रीयं तपो घोरं कथं चरेत् ८३ आश्रमेण विना मूढो नैव सिद्धिमवाप्स्यति ब्रह्म
णा निर्मिता वर्णाः स्वस्वधर्मे नियोजिताः ८४ स्वधर्मेणागतं द्रव्यं शुल्कं द्रव्यं तदुच्यते शुल्क
द्रव्येण यद्दानं दीयते श्रद्धयान्वितं ८५ स्वल्पेनापि महत्पुण्यं तस्य संख्या न विद्यते नीचसं
गेन यद्द्रव्यं प्रानीतं गर्हितकर्मसु ८६ तेन द्रव्येण यद्दानं कृतं वै मनुजाधिपैः तत्फलं न भवे

59

मेनया [illegible] चरन् ६२ एवमेवकृतंकर्मकुर्वन्नपिनलिप्यते यथापद्मपत्रेयथानीरंलेशै
रपिनलिप्यते ६३ अग्निरग्नौयथाक्षिप्तः भक्त्याचतत्रप्रयोजने यथाभक्तिरसोज्ञातोनमु
क्तीशश्चतेनदा ६४ योगिरेवविधेर्विष्णुनप्राप्यश्चहजन्मनि भक्त्यावाप्राप्यतेविष्णुःस
र्वदासुलभोभवेत् ६५ वेदान्तैःप्राप्यतेज्ञानंज्ञानेननश्येयमेवच तत्त्वेयत्नंयदाप्राप्तंतदाशू
न्यमिदंजगत् ६६ खलेनप्राप्यतेविष्णोर्योगिरेवविधेश्चकिं सर्वेषामेवभावानांभावशुद्धिः
प्रशस्यते ६७ आलिंग्यतेयथाकान्तायथाभाग्यवस्तुयथाफलं उपानद्युक्तपादोहिवेत्तिवर्म
मयीमही ६८ बुद्धिर्यथाविद्यायस्यतद्वत्पंमन्यतेजगत् दुग्धेनसिक्तोनिंबोपिकटुभावंन
तत्यज्येत ६९ प्रकृतिंयान्तिभूतानिउपदेशोनिरर्थकः छित्त्वावैसत्कारंचफलंपत्रंकथं
लभेत् १० इन्द्रियाणांसुखार्थेनवृथाजन्मकथंनयेत् स्याल्पंवैदुर्लभंप्राप्यक्षिप्यतेचौ
षधंयथा ११ हन्यतेचागदस्तद्वत्वृथाजन्मकथंनयेत् निचानंचगृहेछित्त्वापुनःसेवांक
थंचरेत् १२ त्यक्त्वावैकुंठनाथंतंअन्यमार्गंकथंरमेत् भक्तिहीनेअस्तुवेदैःपठितैःकिंप्रयो
जनं १३ श्वपचोभक्तियुक्तःसत्रिदशैरपिप्रपूज्यते स्वकरेकंकणंवक्ष्यादर्पणैःकिंप्रयोजं

प॰उ॰खं॰
३२॰

नेरामनाम्नाविनश्यति सर्वत्रापिस्थितंतोयंमुक्तिदंतुसितासिते १०० एवमाचरतांकर्ममु
क्तिदंकेशवार्चने इन्द्रियाणांसुखार्थाययःकर्ममनसाचरेत् १०१ प्रवृत्तंकर्त्तानमन्येतकेवलं
देवमेवहि मनसासंस्मरन्जन्तुःप्रायश्चित्तंसमाचरेत् १०२ सपूर्व्वंकर्ममोक्षायश्रेयस्कंमेनव
न्ते प्रशंसन्तिनरास्तान्केचित्केचित्प्रेतपिशाचकान् १०३ केचिद्देवान्प्रशंसन्तिद्विजर्षीःकेचि
द्विरे केचिन्मेवैचसिद्धिंकेचिद्बुद्ध्यापराक्रमं १०४ उपमन्सादसंघैर्याःकेचिल्लीतिवलन्त
या भ्रतंकर्मप्रशंसाभिःसर्वकामानुवर्त्तिनः १०५ इतिमेनिश्चिताबुद्धिःकथ्यतेपूर्व्वसूरिभिः
यदापुण्यमयोजन्तुःपापंकिंचिन्नविद्यते १०६ ज्ञानेनैवहिविद्यंचैवतदापुण्यंसुखंभवेत् पा
पंपुण्यंसमंयस्यतदाकर्मसुविद्यते १०७ समेयोगेयदाप्राप्तंतदानंदंपदंव्रजेत् बाह्येसर्व
परित्यागोमनसासस्यक्ताभवेत् १०८ तद्व्यापारितंतस्यतेननत्यागमोगिनः बाह्येकरोति
कर्म्माणिमनसानिस्पृहोभवेत् १०९ त्यागोसौमध्यतोज्ञेयोनतुपूर्णफलंलभेत् बाह्यमध्ये
परित्यज्यबुध्यास्मन्यावलंबनं ११० त्यागःसउत्तमोज्ञेयःयोगिनामपिदुर्लभः क्रोधात्स
त्यजेत्येकेकेचिद्वादतमानतः १११ कष्टात्सर्वंत्यजंत्येकेत्यागाःसर्वेतुमध्यमाः स्वबुध्याःश्र

60

राम
३२०

नं वै नैव तत्फलभागिनः ८७ याद्दृशं कुरुते कर्म इंद्रियाणां सुखेच्छया । ताद्दृशं योनिमाप्नोति मूढो
हि ज्ञानदुर्लभः ८८ एतद्यत्कुरुते कर्म तत्परत्रोपभुज्यते पुण्यमाचरतः पुंसो नित्यदुःखं प्रजा
यते ८९ तदानापोनकर्त्तव्यं तत्कर्म पूर्वदेहिने पापमाचरतः पुंसो जायते दुःखमेव च
९० नकर्त्तव्यस्तदा हर्षः सुखे तत्र सुरेश्वरि रज्जुबद्धाश्च पशवः प्रभुणा स्वेच्छया यथा
९१ नीयते कर्म एवं च योनमनुजासृपि भुतले शाखामृगो वनचरो नत्यते च गृहे गृहे ९
२ एवं च कर्मणा जीवा नीयते सर्वयोनिषु । क्रीडतां कंदुकोयद्वत् प्रेर्यते प्रभुणेच्छया ९३
कर्मणा नातथा जंतुर्जीयते सुखदुःखयोः प्राप्तिः स्वकर्म निर्बंधो न शक्तो वंचनि ग्रहे देवा वैक
र्मनिर्बंधाश्चवयश्चतथापरे कैलाशे रुद्रदेहस्या भुजंगा विषभाजिन ९५ ग्रसमर्पाः सु
घामोनुः कर्मयोनिर्बलीयसी निरामदत्तमानाभोनुषैः स्फूर्वो हि कथ्यते ९६ तद्रथे सारथिः
पुंगः कर्मयोनि बलीयसी इंद्र युक्तो निराजार्थिं गजत्वं कर्मणागतः ९७ समर्थस्वामिना
तस्मिन् कर्मयोनिर्वृथा कृता रुद्रब्रह्मादयो देवा मानवाश्च सुरास्तथा ९८ तेसर्वे कर्मव
शाश्च विचरंति मतीतले कर्मणैव जगत्सर्वं विष्णुना निर्मितं पुरा ९९ तत्कर्म केशवाधी

कुब्जिकातारिता स्वयं ॥ १२४ ॥ त्रैलोक्ये दुर्लभः स्वप्ने सुलभो गोपमंदिरे गोपीभिश्च स्वपदामुक्तेन
दामेना तारिता स्वयं ॥ १२५ ॥ योगिभिर्गीयते नित्यं परमात्मा जनार्दनः अश्वत्थः पुरुषः श्रीमान्
दृष्टैतैर्दलिविस्मये ॥ १२६ ॥ एतत्स्मरणकं दिव्यं ये पठंति दिने दिने सर्वपापविनिर्मुक्ता यांति
विष्णोः सनातनं ॥ १२७ ॥ स्नानदानादिकं पुण्यं यत्फलं विष्णुसंनिधौ इह लोके सुखं भुक्त्वा परं पद
मवाप्नुयात् ॥ १२८ ॥ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे पंचपंचाशतिसंहितायां स्मरणाध्यायः ॥ श्री
पार्वत्युवाच ॥ द्वीपेस्मिन् यानि तीर्थानि तानि मे वद सुव्रत द्वीपानां द्वीपराजेयं सर्वदा मु
निमनिर्मितं ॥ १ ॥ संख्या यात्वं च तस्मिन् कृपां कुरु ममोपरि ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ सर्वगः
सर्वभूतेषु द्रष्टव्यः सर्वतो भुवि ॥ २ ॥ सप्तलोकेषु यात्किंचिद् दृश्यते सचराचरं तत्तु तेन विना
देवि न दृष्टं न श्रुतं मया ॥ ३ ॥ अतो विष्णुर्महादेवः केशवः क्लेशनाशनः तीर्थरूपेण वर्त्ते
त द्वीपेस्मिन् सुरेश्वरी ॥ ४ ॥ तानि तीर्थानि वक्ष्यामि सांप्रतं नात्र संशयः प्रथमं पुष्करं तीर्थं
तीर्थानां प्रवरं शुभं ॥ ५ ॥ वाराणसी द्वितीयं तु क्षेत्रं मुक्तिप्रदायकं तृतीयं नैमिषं क्षेत्रं ऋषीणां
पावनं स्मृतं ॥ ६ ॥ प्रयागं चैव तु र्यं तु तीर्थानामुत्तमं स्मृतं कामिकं पंचमं प्रोक्तं मुक्तिमं...

कृपायुक्तो नक्रो ध्यायादिवशंगतः ११२ कर्मणा ह्यवलिप्तोपि सुगतिं याति मानवः शुचिनां श्री
मतां गेहे धीमतां योगिनामपि ११३ योगाभ्रष्टस्तु जायेत कुले वै द्विजपूर्वके स्वल्पेनैव तु
कालेन पूर्णं योगं च विंदति ११४ चिदानंदपदं गच्छेत् योगभक्तिप्रसादतः पंकेनैव यथा पं
कं स्यात् रुधिरं रुधिरेण वै ११५ हिंसया कर्मजं कर्मपंकं क्षालयितुं क्षमः हिंसाकर्मसमायुक्तः
कर्मपंकमपाये क्षमः ११६ स्वर्गकामैः कृता यज्ञाः स्वर्गे ते चाल्पसौख्यदाः अनित्यानि तु
सौख्यानि भवंति च बहून्यपि ११७ नित्यसौख्यं न तेष्वस्ति विष्णुभक्त्या विना क्वचित् सार्वभौ
मसुखं राज्यं स्वर्गवासं तथा सुखं ११८ अन्यत् किंचिन्न वै शाम्य गर्भवासाद्बिभेम्यहं यावावैभि
घ्नते लोके सौख्यं नैव मिच्छते ११९ नानाकामसमायोगिभिर्विष्णुभक्तिर्न मिघते वको जलचरान् हं
न्ति मंडूकादीन्न वर्जयेत् १२० तथायमः सर्वं तत्ता वर्जयेत् कालेन कान् योरक्षति सततं तां च
सवै पालक उच्यते १२१ उपराधशतैर्युक्तं स्वस्थाने यत्र बासिता यथाकृतापराधस्य कर्म
णस्य कृपाकरः १२२ फलं च लभते चापराधकः किं करोति चेत् एवमात्मा च देहेस्मि
न् परवश्य कृपाकर १२३ प्राप्तो न यारः शनकैः मत्तैर्युक्तो नवा पिता व्याधस्य मुक्तिदाता च

प॰उ॰खं॰
३२२

केस्मृते १९ चाद्रंचंद्र पुदैशेनुर मणतीर्थंनायकं यमुनायांमगारव्यंतु करवीरे

कुरुक्षेत्रे २० विनायकेपवेतेवेउमाख्यंतीर्थमेवच गंगारोसंभास्करेदेशमत्ताकाले

महेश्वरे २१ तीर्थंस्त्रमयवेनामस्तमनारव्यंविंध्याकेदरे मंडपेविष्णुरूपंचस्वातत्तरव्यं

स्थानेसुपुरे २२ वेजलेयप्रचंडनामांचांडिकंसरकंटके सोमेश्वरंतथातीर्थंप्रभासपुष्क

रेतथा २३ देवमातृसरस्वत्यांपारावततटेस्थितं महालयेमहापद्मपयोष्णांपिंग

लेश्वरं २४ सिंहिकायांतथातीर्थंसोरवरविसंज्ञकं कार्तिकंकृतिकायांतुशांकरंशंक

रेगिरो २५ उत्पलावर्तकेनादिंबंसुमद्रासिंधुसंगमे गाणपत्यंततस्त्रैवंचैवतविघ्नसं

ज्ञकं २६ जालंधरेततःप्रोक्तंतीर्थंविश्वमुखंचयत् तारकंवैतारकंचैवपद्मततेवि

ष्णुसंज्ञकं २७ देवदारुवनेपौंड्रंपौष्कंकाश्मीरमंडले मौमंदितिमंदितिमाश्लेषचतुर्षिकंपी

षिकंपुनः २८ कपालमोचनंतीर्थंजातंमायापुरेतथा संखोद्धारततस्त्रैवदेवंवेश

विधारकं २९ पिंडवेपिंडनेनामसिद्धवेवैषानसंभवेत् स्वच्छोदेविष्णुकामंतुधर्म

कामार्थमोक्षदं ३० श्रीमधाचोत्तरेकूलेकुशद्वीपेकुशोदकं मनसंधेतेमकेटेतु

प

राम
३२२

धमानंद ७ वर्द्धमानसतीर्थे देवानां रम्यमेवच सप्तमं विश्वकायं तु प्रवरे पर्वते शुभे
८ अष्टमं गौतमाख्यं च मंदरे निर्मितं पुरा सदोत्कटं तु नवमं दशमं रम्यचैत्रकं
९ एकादशं कान्यकुब्जं पत्रातिष्ठति वामनः द्वादशं मलयं चैव कुब्जाम्रकं ततः
परं १० विश्वेश्वरं गिरिकर्णे केदारं गालिदायकं बाघे हिमवतः पृष्ठे गोकर्णं गोपकं त
था ११ स्थानेश्वरं हिमाद्रौ च विल्वले विल्वपत्रिकं श्रीशाले माधवं तीर्थं भद्रे भद्रेश्वरे
तथा १२ वाराहे विजयं प्रोक्तं वैष्णवं वैष्णवे गिरौ रौद्रं तु रुद्रकोटे तु पैत्र्यं कालिंजरे गि
रौ १३ कपिले कापिलं तीर्थं कर्कटे कर्कोटकं तथा शालिग्रामोद्भवं तीर्थं गण्डिकायां तु
स्वरी १४ नर्मदायां शिवाख्यं तु मायायां विश्वरूपकं उत्पलाक्षं सहस्राक्षं जातवेरैव
तगिरौ १५ गंगायां पितृतीर्थं च विष्णुपादोद्भवं तथा विपाशायां विपाकं च पाटलं पुंड्रव
र्द्धने १६ नारायणं सुपार्श्वे तु त्रिकूटे विष्णुमंदिरं विपुले विपुलं नाम कल्याणं मल
याचले १७ कौरवं कोटितीर्थे तु सुगंधं गंधमादने कुब्जाम्रके त्रिसंध्यं तु गंगाद्वारे हरि
प्रियं १८ शैलं विद्याप्रदं तु नद्यां सारस्वतं स्मृतं कालिंद्यां कालरूपं च सह्ये वैसाय

प.३.खं.
३२३

विमुच्येत यावदाहूतसंप्लवं १ वृत्तेणैव कृतः कूपो मत्तागंभीरसंज्ञकः कूपास्या निसृता देवी मात्ता पापौघनाशनी २ यथा गंगा तथैवेयं सरित्स्त्रेष्ठी सुरोत्तमैः अस्या दर्शनमात्रेण पापौघः शमयंति च ३ शृणु देवी प्रवक्ष्यामि तितात्तासं पुरातने यच्छ्रुत्वा पापिनो देवी विमुक्ताः कर्मबंधनात् ४ चंपकेनगरे चैव राजा राज्यं करोति सः सदा दुष्टो दुष्टरूपो जरानानां सुप्रपीडकः ५ अधर्मो धर्मरूपश्च विष्णुनिंदाकरः परः देवद्विजनिंदताच मात्रमापीविदूषकः ६ वेदनिंदापरः श्रीमान् मूर्खो वा निर्घृणः शठः परस्त्रीषु निरतः परदाराभिमर्शनः ७ विदारूपा तिनामा च संजाता मूर्खस्य च कदाचिद्दैवयोगेन आगतस्तां नदिपूति ८ स्नाखेटकस्समायुक्तः स्वयं कुष्ठी सुरेश्वरी महापापाद्यं जातो ब्राह्मणानां

नात च निंदकः ९ यथा बाद्दीदुरात्मा च शठो वै निर्घृणः पशुः वेदनिंदारतो नित्यं योगवादीना प्रदूषकः १० एवं विधो वने प्राप्य स्नानार्थं समुद्यतः अस्यादुर्नीपे राजा सो जलं पीत्वा गृहं गतः ११ तेनैवोदकपानेन गतं कुष्ठं न संशयः बुद्धिश्च निर्मला जाता तस्य ज्ञानविशेषतः। १२ विष्णोर्भक्तिः समुत्पन्ना तदा तस्य सुरेश्वरि ततः प्रभृति कालेन स्नानेवैकेन वान्य

63

राम
३२३

कुमुदे सत्यवादिने ३१ बदल्याम्राश्वकं तीर्थं विद्येषे वै मातकं स्मृतं चित्ते ब्रह्ममयं तीर्थं
तीर्थानां पावनं स्मृतं ३२ एतेषां सर्वतीर्थानामुत्तमं शृणु सुंदरी विष्णोर्नाममयं तीर्थं नाम्
तेन मविष्यति ३३ ब्रह्महत्यादि महारी बालाबालक्ष्मौ गोघ्नश्च मुच्यते नामसंमात्रेण प्र
साद्यात्केशवस्य तु ३४ कलौ द्वारवतीरम्याधन्यो देवो जनार्दनः ये पश्यंति नरा देवं भु
क्तिस्तेषां मुनिश्चला ३५ एवं धन्यातमं देवं विष्णुं सर्वेश्वरं प्रभुं चिंतयामि महादेवि वि
घ्नसंस्थो जनार्दने ३६ अष्टोत्तरं तु तीर्थानां शतमेतदुदाहृतं यो जपेच्छृणुयाद्वापि सर्वपा
पैः प्रमुच्यते ३७ तेषु तीर्थेषु यः स्नात्वा पश्येन्नारायणांतरं सर्वपापविनिर्मुक्तो याति वि
ष्णोः सनातनं ३८ जाग्रज्जातं महातीर्थं लोकानां पावनं स्मृतं ये गच्छंति नरश्रेष्ठास्ते पिय
ति परां गतिं ३९ शताश्वकं महापुण्यं श्रावयेत् तिलकर्मणि इह लोके सुखं भुक्त्वा याति
विष्णोः सनातनं ४० गोदाने श्राद्धदाने वा अश्वमेधशतानि वा पुनः देवार्चने विष्णोर्विधान
परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे उमामहेश्वरसंवादे जंबुद्वीपतीर्थना
माध्यायः ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ वेत्रवत्याः कमहात्म्यं वक्ष्यामि शृणु सुंदरी यत्र स्नात्वा

तत्पुरायेतत्पुरायं सुरसत्तमे। वेत्रवत्यां विशेषेण पंचत्वं यदि गच्छति ॥२६॥ सर्वे वै चतुर्भुजा भूत्वा
यांति विष्णोः परं पदं। पृथिव्यां यानि तीर्थानि ये देवाः पितरस्तथा ॥२७॥ ते सर्वे च संति तत्वेत्रव
त्यां सुरेश्वरि॥ किं मया बहुनोक्तेन भूयो भूयो वरानने ॥२८॥ पृथिव्यां न समं तीर्थं वेत्रवत्याः स
नातनि॥ अत्र तं विष्णुस्तापावृत्ता देवाज्ञापरमंबप ॥२९॥ तिष्ठंति देवताः सर्वे वेत्रवत्यां महेश्वरि
। एककाले द्विकाले वा त्रिकाले च विशेषतः ॥३०॥ स्नानं कुर्वंति ये तत्र ते मुक्तात्र संशयः ना

इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे उमामहेश्वरसंवादे वेत्रवतीमाहात्म्यं नामाध्यायः॥ श्रीमहा
देव उवाच॥ साभ्रमत्याः शृणु माहात्म्यं वक्ष्ये देवि यथातथं। कश्यपो वै मुनिश्रेष्ठस्तपो वै त
प्तवान्महत् ॥१॥ अयुतं वर्षपर्यंतं तेन तप्तं महत्तपः। अर्बुदे पर्वते रम्ये नानाद्रुमसमाकुले
तत्र गत्वा तपस्तप्तं ऋषिणा कश्यपेन च। यत्र वै सरस्वति स्वतिरम्या पवित्रा पापनाशिनी ३
एकस्मिन्दिवसे देवि गतोसौ नैमिषं प्रति। तदा ते ऋषयः सर्वे कथां चक्रुरनेकशः ४ तथा
तैस्तु द्विजैः शाप्यकृपवोसौ कश्यपो मुनिः। अतः कश्यपनः प्रीत्यै गंगा ह्यानीयतां प्रभो ५ म
वन्मामानुसा गंगा मा विश्यति सरिद्वरा। तेषां वाक्यं मुमाकर्ण्य नमस्कृत्य द्विजोत्तमान् द्व

मुः १३ निर्मलोवहुरूपाढ्योजातस्तत्रसुरेश्वरि इहलोकेसुखंभुक्त्वाकल्पायज्ञानेकशः
१४ विप्रेभ्योदक्षिणांदत्वासगतोवैष्णवंपदं इतिज्ञात्वातुमोदेवीवेत्रवत्यांविशेषतः १५
स्नानंकुर्वंतियेविप्रास्तेभुक्त्वानगानंदिनि राजन्योवाथवैश्योवाशूद्रोवासुरसत्तमे १६
यत्रस्नानंप्रकुर्वंतिमुक्तास्तेपापबंधनात् कार्तिकेवाथमाघेवागोघ्नोवावेदनिंदकः १७
सरितांसंगमेस्नात्वामुच्यतेदेविकिल्बिषात् समुद्रंमत्वासमेयत्रतस्याःसंगःप्रदृश्यते १८
तत्रस्नात्वाविशेषेणमुच्यतेब्रह्महासदा खेटकंनगरंदिव्यंस्वर्गरूपंतुवानघे १९ ब्रह्म
णातत्रवैदेवियोगाश्चवलवःकृता तत्रस्नात्वाचभुक्त्वाचपुनर्जन्मनविद्यते २० नद्वितीयां
समागंगाकलौदेविविशेषतः येनराःसुखमिच्छंतिपुण्यमिच्छंतियेनराः २१ स्वर्गमिच्छंति
येलोकास्तेवैस्नात्वापुनःपुनः इहलोकेसुखंभुक्त्वायांतिविष्णोःसनातनं २२ सूर्यवंशे
चयेजाताःसोमवंशेतथैवच आगतोवेत्रवत्यांतुस्नात्वानिर्वृतिमागता २३ दर्शनात्कर
णात्देवःस्पर्शनात्स्नानसंवरा स्नात्वाभुक्त्वातथादेविमुक्तिभागिनसंशयः २४ स्नात्वाजया
तथाप्रोक्तोमाद्यत्तत्फलमश्नुते गत्वावाराणशीतीर्थंमन्वाचेशयणेचरेत् २५ तत्रगत्वास

वैदिका मन्त्रास्सर्वे पापहारिणः अन्यान्यपि विधानेन सर्वपापहराणि वै १८ प्रयागस्तीर्थराज
श्च काशी पुष्करं तथा च नैमिषारण्यसंज्ञं तु तीर्थं चामरकण्टकं १९ उत्तमं बदरिकाक्षेत्रं अ
र्बुदारण्यमुत्तमं एवं विधानि दिव्यानि क्षेत्राणि विविधानि च २० ज्ञात्वा नित्यं तु देवेशि मया
विष्णोः प्रसादतः पूर्वं भागीरथेनैवं याचितो सन्तु पार्वति २१ तदद्दात्ति इयं गंगा विष्णोर्लोकम
नीस्मुना कश्यपाय पुनर्दत्ता ऋषीणां वचनान्मया २२ एवं वा काश्यपी गंगा रोगदोषहरा सदा
पापं कल्पते लोके युगे वै नामपूर्वकं २३ तदस्तं कपिलेत्याभिख्या सुन्दरी तत्वतः कलेः कलव
तिनामत्रेतायां गिरिकर्णिका २४ द्वापरे चन्दनानाम कलौ साभ्रमती स्मृता दिने दिने विशेषे
ण स्नानार्थं तु नराश्चये २५ सर्वपापविनिर्मुक्ता यान्ति विष्णुः सनातनं लक्षावर्त्तर्गो तीर्थं
सरस्वत्यां तथेश्वरी २६ केदारे च कुरुक्षेत्रे यत्फलं स्नानतो भवेत् तत्फलं तु नराणां नेत्रा
भ्रमत्यां दिने दिने २७ भवति निःसंदेहो व्यासस्य वचनं यथा नर्मदायाः परपक्षे तु प्रत्यक्षं वासु
रेश्वरी २८ अमावास्या दिने सम्यक् श्राद्धदाने च यत्फले नरस्तत्फलमाप्नोति सत्यावगाह
नात् २९ कार्त्तिक्यां कृत्तिका योगे श्रीस्थले माघवाससतः तत्फलं लभते मर्त्यो साभ्रमत्यावगा

65

आगतोऽर्बुदारण्ये सरस्वतीतीरसंनिधौ ॥ तत्र तप्तं तदा तेन तपः परमदुष्करं ७ आरा
धितो ऽहं तेन कश्यपेन द्विजेन वै ॥ प्रत्यक्षोऽहं तदा जातस्तस्य द्विजवरस्य च ८ वरं वरय
पते मद्दत्तं मनसीप्सितं ॥ कश्यप उवाच ॥ वरं दातुं समर्थोऽसि देवदेव जगत्पते ९ शिरःस्थि
ताऽद्य गंगा पवित्रा पापहारिणी मम देया विशेषेण मता देव नमोऽस्तु ते १० तदा दिव्य
योऽक्षयगङ्गाख्यं द्विजोत्तमः जटा मे कां परित्यज्य दत्ता गंगा तदा मया ११ तां गृहीत्वा
द्विजश्रेष्ठः स्वस्थानं हर्षितो ययौ केशरन्ध्रं नाम तीर्थं वासो वै कश्यपस्य च १२ गतस्तत्र तु
देवेशि मुनिभिः परिवारितः कश्यपेन समानीता काश्यपी शा सरिद्वरा १३ यस्या दर्शन
मात्रेण ब्रह्महत्या प्रमुच्यते किल ॥ पार्वत्युवाच ॥ स्नानमात्रेण किं पुण्यं तत्र तीर्थे वदस्व मे १४
विश्वनाथ कृपालस्त्वं दयाकर मम प्रभो दर्शने किं भवेत्पुण्यं स्नाने किं वद देवराट् १५
महिमा कीदृशो ब्रूहि तं सर्वं त्वं वक्तुमर्हसि ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ मया श्रुतान्यनेका
नि तीर्थान्यायतनानि च श्रीशैलोऽत्र प्रसादतन्नदः सागरगामिनः गंगा च यमुना रे
वा तापी वै नर्मदा तु नदी कावेरी तुंगभद्रा च कौशिकी गण्डिका तथा १७ कावेरि

प॰उ॰खं॰
३२६

मं ४२ यत्रास्ते देवदेवेशः स्वयमेव पितामहः गीतायाः पितृभिर्गाथाः श्राद्धमागमभीप्सुभिः
४३ अपि स्यात्स कुले पुत्रः यः कोपि गयां व्रजेत् यजेत वाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ४४
तथा वाराणसी पुण्या पितॄणां वल्लभा सदा यां वै समसमासाद्य स्यात् भुक्तिमुक्तिफलप्रदा ४५
समागता या च देवेशी विन्दुमाधवसंज्ञकः नित्यं तिष्ठति देवेशि वाराणस्यां विशेषतः ४६ अ
तो धन्यतमा ज्ञेया पुरी या मम सर्वदा पितॄणां वल्लभं तीर्थं पुण्यं वै विमलेश्वरं ४७ पितृ
तीर्थं प्रयागं च सर्वतीर्थसमन्वितं साभ्रमत्या दहके देवि स्नात्वा त्रिवचनान्मम ४८ वटेश्व
रश्च भगवान् माधवेन समन्वितः दशाश्वमेधिकं पुण्यं गंगाद्वारं तथैव च ४९ नन्दियो
गाश्च देवेशि साभ्रमत्यां वसन्ति हि नन्दा च ललिता देवि तीर्थं यत्सुपूधारकं ५० तथा मित्रप
दं नाम केदारं शंकरालयं गंगासागरमित्याहुः सर्वतीर्थमयं शुभे ५१ तीर्थं ब्रह्मसरस्त
द्वत् शतद्रुसलिले ह्रदे तीर्थं तु नैमिषं नाम स्नानं पापमसर्वदा ५२ साभ्रमत्युदके देवि
निवसन्ति न संशयः श्वेता वल्कलिनी पुण्या ततः श्वेताजिरण्मयी ५३ हस्तिमत्यपवार्त्त
न्नीनदी सागरगामिनी पितॄणां वल्लभा ह्येताः श्राद्धे कोटिफलप्रदाः ५४ तत्र स्नात्वा निदया

राम
३२६

66

तनात् ३० रम्यांश्रेष्ठतमादेवीपवीत्राघनाशिनि यस्यांवैसाभ्रमन्त्यांचरन्तेतिष्ठंनि
त्यस ३१ पर्वसंवत्सिनोयेचउत्तरेयेतथापुनः पश्चात्यादक्षिणात्याश्चसर्वेयांतिच
नित्यस ३२ तीर्थयात्राभिषेकेवरेवरकेब्रूलसंनिधौ स्नायांतिसर्वदादेविकार्तिकांचनस
शय ३३ तत्रश्राद्धंप्रकुर्वंतिलयावै विप्रभोजने नानाधर्मान्प्रकुर्वंतिनानाशास्त्राश्च य
नित्यस ३४ विविधानिचदानानिप्रकुर्वंतिजनाः सदाः चतुर्युगेषुसर्वेषुनाग्रकार्याविचा
रणात् ३५ पावक्रोधोपारे भुपश्चकाशीवानुशिजस्तथा मर्वांगिरास्तुपाकरावामेथावि
चपुनर्वसुः ३६ वंदीचगुणसंपन्नः प्राचीनर्षिणउपाश्रिताः उद्दत्रांयेमतामागामधुमन्नगु
स्वास्तथा ३७ श्वेतकेतुःकहोडश्चपुलस्तोदेवलस्तथा विश्वामित्रभरद्वाजौजमदग्निश्चवी
र्यवान् ३८ ऋचीकपुत्रगर्गश्चऋषिकवलकस्तथा देवशर्माचधौम्यश्चप्रास्तीकःकश्य
पस्तथा ३९ लोमशोनाचिकेतुश्चलोमतक्षैणरवच ऋषिरुद्रश्चवाल्मीकिर्भार्गवश्च्यव
नस्तथा ४० वालखिल्यादयोयेचसर्वेगच्छंतितत्रवै कृतस्नानानियात्राः सदाविष्णुप
रायणाः ४१ शंखचक्रधराः सर्वेतटेतिष्ठंतिनित्यसः पितृतीर्थंगयानामसर्वतीर्थवरंसु

प.उ.खं
३२१

67

तत्रविस्तरं सत्यतीर्थं दयातीर्थं तीर्थसिद्धिप्रतिग्रहः तस्मात्तीर्थे प्रयत्नेन स्नानं कुर्यान्न संशयः
१० प्रातःकाले मुहूर्त्तांस्त्रीन् संगवस्तावदेव तु तदा स्नानादिकं तीर्थे देवानां प्रीतिदायकं
११ मध्याह्नस्त्रिमुहूर्त्तः स्यात् स्युरपराह्णस्ततः परं पितॄणां प्रीतिजननं स्नानादिकं तीर्थके वो
त्रादितर्पणं सायाह्नः त्रिमुहूर्त्तः स्यात् श्राद्धं तत्र न कारयेत् राक्षसी नाम सा वेला गर्हिता सर्व
कर्मसु अह्नो मुहूर्त्ता विख्याता दशपञ्च च सर्वदा तत्राष्टमो मुहूर्त्तो यः स कालः कुतपः स्मृतः
१३ मध्याह्ने सर्वदा यस्मात् मन्दीभवति भास्करः तस्मादनन्तफलदः पितॄणां पिण्डदानतः मध्या
ह्नः खड्गपात्रं च तथा नेपालकम्बलः रूप्यं दर्भास्तथा गावो दौहित्रं कुतपस्तिला १४ पापं कुत्सि
तमित्याहुस्तस्य संतापकारकाः अष्टावेते यतस्तस्मात् कुतपा इति विश्रुता १५ ऊर्ध्वं मुहूर्त्ता
त् कुतपात् यन्मुहूर्त्तचतुष्टयं मुहूर्त्तपञ्चकं चैतत् श्राद्धकालोऽपि सिध्यते १६ विष्णोर्देहात्समुद्भू
ताः कुशाः कृष्णास्तिलाः स्मृताः श्राद्धस्य रक्षणायाय एवमाहुर्दिवौकसः १७ तिलोदकाञ्जलि
र्देयो जलस्थैस्तीर्थवासिभिः सदर्भहस्तेनैकेन श्राद्धमेवं न सिध्यते १८ साम्प्रमन्यानामचेये
रितितीर्थप्रवेशनं कारयित्वा मया देवि दत्ता वैकस्य पापचं १९ ममभक्तः कश्यपो सो वल्लभो

राम
३२१

पुत्रैः पितृहितायवै पाटलेवाऽवाख्यंच नगरं तत्र सुंदरी ५५ साभ्रमत्यांसदास्नाताः प्राप्नुयान्
मोविशेषतः तत्रस्नानेचदानंचयेकुर्वंतिनराभुवि ५६ इहलोकेसुखंभुक्त्वायांतिविष्णोः स
नातनं जंबूद्वीपंमतंपुण्यंयत्रपुण्यंविवर्द्धते ५७ तत्रार्याख्यंमतंपुण्यंसर्वकामफलप्र
दं नीलकंठमितिख्यातंतीर्थंनंदह्रदस्तथा ५८ तथारुद्रह्रदतीर्थंपुण्यंरुद्रमहालयं मं
दाकिनीमतंपुण्यंतथाच्छोदामतानदी ५९ साभ्रमत्यांवहंत्येतेस्वात्मनोदर्शनेकृते
धर्ममित्रपदंतद्वल्लेजनाथेश्वरं ६० क्षिप्रांनदीमतंमहाकालंतथाकालिंजरं गिरिं गंगो
द्भेदंतत्रोद्भेदंनर्मदाकारमेववा ६१ गयापिंडप्रदानेनसमानान्याहुर्मनीषिणः एतानिवृ
६
त्ततीर्थानिसाभ्रमत्युत्तरेतटे ६२ गुप्तिकतानिबोधिदेवैरिमूलपुरोगमैः स्मरणादपिलो
कानांपापघ्नीनिमहेश्वरि ६३ किंपुनःश्राद्धदानैस्तुस्नानदानांसुरेश्वरी ॐकारंपितृतीर्थं
चकावेरीकपिलोदके ६४ संभेदंचंडवेगायास्तथैवामरकंटके कुरुक्षेत्राच्छतगुणंप्रस्मि
न्स्नानादिकेभवेत् ६५ वालेश्वरीसंगमेदेविगलेश्वरपुरःसरं साभ्रमत्यापुरानीतंगणेस्तो
यंकुंडेवके ६६ एवमुद्देशतःप्रोक्तातीर्थानांसंगमोमया वागीशोपिनशक्नोतितीर्थानां

पा॰ उ॰ खं
३२८

सोऽहं तदा जातो वरार्थं वरवर्णिनि ९३ ब्रह्मदत्तसुपुत्रस्त्वं मवाक्यं च नरेश्वरि । यं पंचा
क्षयसे नित्यं तत्तं द्विज्ञिनसंशय ९४ तेनोक्तं मम देवेशं वांछितं प्रदिदीयते एकरुव्रवरो दे
व दीयतां मम सर्वदा ९५ मम नाम्ना तु देवेश ईश्वरः समजायते तेन वाक्येन संतुष्टो वरो
दत्तो मयानघ ९६ तदाऽहं तेन वै सार्द्धं निवासामि सुरेश्वरि अत्र स्थित्वा निराहारो भक्तिकु
र्वन् शोभनः ९७ ददामि वांछितान्कामान् यावद्दिनश्चतुर्दश अत्रागत्य तथे विप्रा रुद्रजा
प्यादिकं चयत् ९८ प्रकुर्वंति विशेषेण तेषां दद्मि सुपुण्यतत् स्त्रीसौख्यं पुत्रसौख्यं च लक्ष्मीव
[illegible]शीकरं पुनः ९९ पशरैश्वर्यमेवापि तथारोगादिनाशनं तत्सर्वं प्राप्यते शीघ्रं वांछितं वै
क[illegible]लौ युगे १०० अस्मिन् कलौ युगे घोरे मन्नामा भुवि पार्वती अत्रागत्य प्रकुर्वंति स्ना
न दानादिकाः क्रियाः १०१ ददामि वांछितान् अर्थान् सत्यं सत्यं सुरेश्वरि ब्रह्मदत्तं तु तन्नाम्नाद्वि
तीये ब्रह्मचारिणं १०२ गंगाधरं प्रतिष्ठाप्य उषित्वा दिनपंचमं स राजा गतवांस्तत्र स्वकेरा
ज्ये ततः पुनः १०३ ब्रह्मदत्तस्तु विख्यातो लोके वै परमो महान् राज्यं चकार च महेशो ह्यपुत्र
वर्षसहस्रकं १०४ ततः क्षितिपतिः काले च राज्यं भुक्त्वा स वै नृपः गतवान् शिवलोकं तं ब्रह्माख्य

राम
३२९

68

मम सर्वदा तस्मादत्राद्य यं गां गाम पापविपापनाशनी ७९ सा भ्रमन्ती महाभागे तीर्थे वै ब्रह्मचारिके आ
स्नानं च शनिष्ठाप्य तन्नाम्नाशंकरी त्वहं ८० स्थितो लोकहितार्थाय ब्रह्मचारी तु संज्ञके सा भ्रमन्ती मामुपकं
ठे ब्रह्मचारीश संज्ञके कलौ भक्तो विशेषेण स्नानं कुरुते यदा ८१ इह लोके सुखं भुक्त्वा याति शैवं पदं म
हत् ८२ मनुष्या व्याधिभिश्चैव पीडिता यदि गच्छति तस्याः पुनः स्पर्शनेन व्याधिर्दर्शनेन च महेश्वरी
८३ गत्वा वै तस्याः संस्थाने उपवासी जितेन्द्रियः पूजनं कुरुते भक्त्या पापैरिव न्नसु निष्फलः ८४
तदाहं योगिरूपेण दर्शने तस्य पार्वति ददामि वांछितान्कामान् सत्यं सत्यं वरानने ८६ म
मस्थाने विशेषेण समायांति च ये जनाः तेषां व्याधिप्रशमनं करोमि सुचिरादहं ८७ चतुराशी
ति तिसंज्ञेयो व्याधिः सर्जितो मया स सव्याधिः सकथितो मया ८८ स स व्याधिर्विनश्येत दर्शना
देव सुंदरी नलिंग च तेनैतत्र मामकं न गंगेनदिनि ८९ स्नानमात्रेण तत्रैव मामकं नात्र संश
यः एकस्मिन्नेव काले तु अस्यां भूमौ महत्तपाः ९० राजा वै सूर्यवंशीयो बृहद्दत्त स्कंधी यो वा
न् तेन राज्ञा तपस्तप्तं बहुतरं काले सुरेश्वरी ९१ पंचाग्निसाधनेनैव मकलं च बहु धातनः मा
सोपवासकादीनि तपस्तप्तान्यनेकशः ९२ एवं बहुतरं काले राज्ञा तप्तं तपो महत् पृत्य

प.३.खं. कालेऽस्मिन्सुंदरीतल्वलः पापेनदेवयोगात्स्वकुष्ठत्वं समासाद्यपतः ११८ निरीक्ष्यस्वशरी श
३९ रं तु विचार्य च पुनः पुनः किं कर्तव्यमिति ध्यायन्निति चिंतापरोभवत् ११९ कदाचिद्दैवयो
गात्स क्रीडार्थं गतवान्वने तत्र साभ्रमतीतीरे स स्नासाद्य स तिष्ठति १२० तत्रस्नानं कृतं तेन पी
स तं पानीयमुत्तमं तत्रस्नानेनैं पदिव्यशरीरं दिव्यसंज्ञकं १२१ स्वर्णवर्णमयीमूर्त्तिर्दृश्यते नगनं
दिनी तत्र देवतु संजातः स राजानात्रसंशयः १२२ दिव्यरूपमनुप्राप्य किं यत्कालं ततो नृपः
६९ राज्यं भुक्त्वा तु देवेशि गतो वै परमं पदं १२३ तदा तीर्थमिदं ख्यातं राजखड्गेति संज्ञकं अ
त्रस्नानं प्रकुर्वीत दानं यो वै ददाति च १२४ इहलोके सुखं भुक्त्वा याति विष्णोः सनातनं न
रोगे वर्त्तते तेषां न शोकस्य कदाचन १२५ प्रत्यक्षं कुरुते स्नानं खड्गस्मिन्राजसंज्ञके यो
नरः प्रा[illegible]प्नुयात्स्वर्गं भूलोके स च पूज्यते १२६ कृते सत्येश्वरं नाम त्रेतायां भुवनेश्वरः राजे
श्वरः समाख्यातो द्वापरे नगनंदिनि १२७ अस्मिन्कलियुगे घोरे गुप्तीभूतो यविष्वराट् ।
अतो वै तीर्थं संभूतं राजखड्गेति संज्ञकं १२८ पितृणां तर्पणं चात्र श्राद्धं यो वै प्रकुर्वते ते
नराः पुण्यकर्माणः पापिष्ठा परिकीर्त्तिता १२९ ब्रह्मघ्ना बालहंतारः स्नानं यत्र प्रकुर्वते । राम
३९

पदमुत्तमं १०५ देवोपीतत्रवर्त्तेममनामाभिधायकौ एकोपिब्रह्मचारीशश्चान्योगंगाधरः
स्मृतः १०६ ममस्थानेविशेषेणपूजांकुर्वंतियेजनाः तेषांसर्वंददाम्ये तद्वांछितंनात्रसं
शयः १०७ स्थानमेवसदालिंगंतद्वंचनाभिःसदा तत्रपुष्पंचधूपंचनैवेद्यंविविधंतथा
यः करोतिनरःप्राज्ञःससर्वंलभतेध्रुवं बिल्वपत्रैश्चपुष्पैश्चतथावाचंदनादिभिः १०८
पूजांकुर्वंतिमत्स्थानेतेषांसर्वंददाम्यहं यद्यदंप्रणुयान्नित्यंब्रह्मचारीकपालके ११० इह
लोकेसुखंप्राप्यव्रजतेशिवसन्निधौ यत्रगंगाधरोदेवोनित्यंतिष्ठतिभूतिदः १११ ब्रह्म
चारीशसंज्ञोस्मद्वितीयोवर्त्ततेसदा ताभ्यांध्यानसमायोगात्शिवत्वमश्नुतेध्रुवं ११२
दर्शनात्नश्यतिरोगःपूजनात्पापराशयात् स्नानात्तत्रतुदेवेशिमुक्तिःनात्रसंशयः ११३ न
श्रृणुसुंदरिवक्ष्यामितीर्थंचपरमाद्भुतं राजस्वङ्कुरइतिख्यातंसाम्प्रतंमत्याविशेषतः ११४ सू
र्यवंशसमुत्पन्नोराजालोकेतिनस्त्वथो दुराचारीतुपापात्माब्राह्मणोनोचनिंदकः ११५ गुरु
द्रोहीसदातुवेदनिंदकःसर्वकर्मणां परदाररतोनित्यंनित्यंविष्णुप्रद्वेषकः ११६ प्रजापीडन
कोनित्यंकरोतिबहुघाततः एवंविधःसदुरात्माप्यधिकोवर्त्ततेसदा ११७ कियान्त्येवंगते

कपालेशं प्रपूजयेत् ८ उपोष्य रजनीमेकां कृत्वा ब्राह्मणभोजनं तत्र वस्त्रान्नदानेन अ
ग्नितीर्थफलं लभेत् ९ तस्मिन् तीर्थे नृपः कश्चित् स्नानशनव्रतमास्थितः संत्यज्य देहमा
त्मीयं शिवलोकं व्रजेध्रुवं १० अस्मिन् तीर्थे पुरा स्नानात् सौदासो ब्रह्महत्यया । मोचितो विलज्जा म
नं प्राप्तवान्वै सुरेश्वरी ११ भागीरथीन्वये जातः सुदासाख्यो महाबली । तस्य पुत्रो मित्रसहः
सौदासेति च विश्रुतः १२ वशिष्ठशापतः प्राप्तः सौदासो राक्षसीं तनुं । साभ्रमत्यां कृतस्नानो
विमुक्तः शापजाद्भयात् १३ अत्र गंगा च यमुना गोदावरी सरस्वती ॥ नंदितीर्थे वसंत्येताः प
वित्राः पुण्यदाः सदा १४ गोदानेन भूमिदानेन च पृथ्वीदानेन तथैव च । कन्यादानविशेषेण कर्त्त
व्यं जानि मिनरैः १५ एतद्दानसमं प्रोक्तं साभ्रमत्यावगाहनात् ॥ पत्रे वै सकलान्येव पतिता
नीह भूतले १६ वैरिणास्पर्शितास्त्रेण शुक्लं च पातितान्यपि ॥ एतदाख्यानकं दिव्यं ये शृण्वं
ति नराः सदा १७ सर्वपापविनिर्मुक्ता विष्णोः सायुज्यमाप्नुयुः । कर्मणा मनसा वाचा ये स्तुवं
ति महेश्वरं १८ न तेषां विद्यते दुःखं यावदाहूतसंप्लवं ॥ इति श्री पद्मपुराणे उत्तरखंडे उमाम
हेश्वरसंवादे नंदीतीर्थमाहात्म्यं नामाध्यायः ॥ श्री महादेव उवाच ॥ अथ नंदिप्रदेशात्तु पश्चा

तेदीर्घेरहिताये च गच्छंति शिवसंनिधौ ॥१३०॥ नीलोत्सर्गं करिष्यंति साभ्रमत्यां नराश्च
ये ॥ ते वा वै पितरस्तृप्ता यावदाहूतसंप्लवं ॥१३१॥ इदमाख्यानकं दिव्यं राजखड्गेति संज्ञकं
ये शृण्वंति नरा देवि नतेषां विद्यते भयं ॥१३२॥ रोगादोषा विनश्यंति श्रवणात्पठनात्ततः ।
इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे उमामहेश्वरसंवादे साभ्रमतीमाहात्म्ये नामाध्यायः ॥ श्री
पार्वत्युवाच ॥ साभ्रमत्यपि यान् देशान् नंदिकुंडाद्विनिःसृतान् । गच्छंति पावयामास का
न्देशान्वद स्वमे ॥१॥ च कारकानि तीर्थानि विलेख्यार्बुदपर्वते ॥ सूत उवाच ॥ इति तत्त्रोदि
ते देव्या महेशः किल विस्मरात् ॥२॥ उवाच वचनं तां वै पार्वतीं विश्वमोहनीं ॥ श्रीमहादेव उवा
च ॥ नंदिकुंडगतं प्रथमं तीर्थोत्तरमयावनात् ॥३॥ कपालमोचनं तीर्थं मुनीभिः संप्रकाशितं ॥ स
र्वतेजोधिकं तीर्थं पावनात्पावनं परं ॥४॥ अत्र मया पुरा स्यक्तं कपालं ब्रह्मसंज्ञकं । कपालमो
चनं तीर्थं तत्र जातं हि पार्वती ॥५॥ पावनं सर्वभक्तानां प्रकटं लोकविश्रुतं ॥ कपालकुंडमाख्या
तं तत्तीर्थं तीर्थराजकं ॥६॥ तत्र देवास्तथा नागा गंधर्वाः किन्नरादयः ॥ निवसंति महात्मानः
तीर्थे वै निर्मले शुभे ॥७॥ त्रैलोक्ये विश्रुतं तीर्थं ज्ञानदं मुक्तिदायकं ॥ तत्र स्नात्वा शुचिर्भूत्वा

प॰उ॰खा॰
३३१

71

येस्नानं सर्वदा कलौ । तेन रापुण्यमा॰ जो द्विजा ययते नात्र संशयः ॥ गयातीर्थसमं तीर्थं विकीर्णं
पावनं परं ॥ १४ ॥ पितॄणां पुण्यदं नित्यं लोकानां दुःखनाशनं ॥ तीर्थादस्मात्परं तीर्थं श्वेतोद्भवमनु
नुत्तमं ॥ १५ ॥ यत्र श्वेता नदी जाता संस्पृष्टोदरभस्मना ॥ विख्याता त्रिषु लोकेषु सर्वपापप्र
नाशिनी ॥ १६ ॥ हरांगभस्मसंयोगात् जाता देवैः स्तमानिता ॥ तस्यां स्नातः शुचिर्दांतस्त्रीरात्रमु
षितः पुमान् ॥ १७ ॥ मत्काले स्वर्गं दत्वा रुद्रलोके महीपते ॥ पिंडं पितृभ्यो यो दद्यात् तस्यास्तीरे कु
शेस्तिलैः ॥ १८ ॥ सुतृप्ताः पितरस्तस्य भवंतीति न संशयः ॥ श्वेतगंगा महापुण्या दुःखदारिद्र्यमो
चनी ॥ १९ ॥ यत्र स्नानेन मोदंते विमुखं प्राप्यते नित्यसः ॥ तस्या वै संगमे पुण्ये नित्यं तिष्ठति पा
र्वती ॥ २० ॥ यत्र दानं प्रकुर्वंति स्नानं चैव तु सुंदरी ॥ तदनंतफलं तस्य भवेदेव नात्र संशयः २१
तत्र भूतेश्वरो देवः संगमे वसति ध्रुवं ॥ तत्र धूपं च दीपं च पुष्पमारार्तिकं तथा ॥ २३ ॥ ये कुर्व
ति नरश्रेष्ठाः तेज्ञेयाः पुण्यरूपिणः ॥ बिल्वीदलं समादाय यो ददाति शिवोपरि ॥ २४ ॥ वांछि
तं लभते नित्यं श्वेतायां शिवसन्निधौ ॥ २५ ॥ इति श्रीपद्मपुराणे [illegible]चपंचाशतिसातस्रसंहि
तायां उत्तरखंडे श्वेततीर्थनामाध्यायः ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ गच्छतीर्थं ततो गच्छेत्तीर्थपा

रामचं॰
३३१

साभ्रमतीनदी समायाताविकीर्णंचवनेविप्रर्षिसेवितं १ वङ्गधाजलवेगेनपर्वतानांच
रोधसः सप्तधाप्रविभक्ताचदक्षिणोदधिगामनी २ आद्यासाभ्रमतीपुण्याद्वितीयासेरि
कातथा तृतीयावल्लिनीपुण्याचतुर्थीचहिरण्मयी ३ सर्वपापहराप्रोक्तातस्मिन्नत्यथपं
चमी वेत्रवतीसाचषष्ठीवत्रेणनिर्मितापुरा ४ इयंसापरमादेवीवत्रकूपाद्विनिःसृता
वेत्रवतीततोजातामहापापप्रणाशिनी ५ भद्रमुखीशुभाप्रवासप्तमीलोकपावनी २
तैस्तुसप्तभिर्देवीतान्स्तान्जनपदान्सया ६ पवित्रीकृत्यचैकेनसप्तस्रोतापतिष्ठिता विकी
र्णतीर्थेयः श्राद्धंपितृनुद्दिश्यदास्यति ७ गयापिंडप्रदानस्यफलंतत्रविन्दति अवकी
र्णेऽन्यतापेचक्लृप्तपिंडोदकक्रियाः ८ तेविकीर्णेप्रमुच्यन्तेदत्तपिंडोदकक्रियाः तत्रश्राद्धं
तुयःकुर्यात्गयायांयत्फलंभवेत्ध्रुवं ९ तस्मात्सर्वविधानेनतत्रश्राद्धंसमाचरेत् अस्मिन्तीर्थे
विशेषेणसम्प्रतकृदयेद्विजा १० स्नानंकुरुतविप्रेन्द्राऋषिलोकामभीप्सवः इत्युक्तंकश्यपेना
पि द्विजान्प्रतिविशेषतः ११ यदिचेत्क्रियतेस्नानंसर्वदुःखापहंसदा तीर्थानांप्रवरंती
र्थं ज्ञानामृतमालयं १२ तीर्थमेतद्विकीर्णंचशुभदंरोगदोषहृत् कुर्वन्त्यत्रविशेषेण

प.उ.मा.
३३२

पूजनेनाकरोतिच १३ सर्वपापविनिर्मुक्तो याति विष्णोः परं पदं ॥ शिवाय विष्णुरूपाय विष्ण
वे शिवरूपिणे १४ नांतरं देवि पश्यामि श्री विष्णोः स्वप्रसादतः १५ ॥ इति श्री पद्मपुराणे उत्तर
खंडे उमामहेश्वरसंवादे वक्त्रागमनामाध्याय ॥ श्री महादेव उवाच ॥ साभ्रमत्युत्तरे कूले
अग्नितीर्थमिति श्रुतं तस्याश्चोत्तरपूर्वेण नातिदूरे कृतास्पदं १ तीर्थपालेश्वरं नाम चंडिय
त्र प्रतिष्ठिता पीठं तत्र योगमालिनां सर्वसिद्धिविधायकं २ यत्र ताः सर्वदेवानां कार्यार्थमात्तरः
स्थिताः परमं पदमासाद्य पलोकानुग्रहकारणात् ३ त्रिरात्रमुषितो भूत्वा तस्मिंस्तीर्थे दृढव्र
तः अग्निगच्छेत्तमीशानं देवेशं चंडिकेश्वरं ४ साभ्रमत्यां कृतस्नानो मातृतीर्थस्य संनिधौ । स
समाधिविधिना युक्तो गच्छेद्वै मातृमंडले ५ गोसहस्रप्रदानस्य फलं प्राप्नोति मानवः अ
ग्नितीर्थे नरः स्नात्वा चामुंडादर्शने कृते ६ न भयं जायते तस्य रक्षोभूतपिशाचजं गोक्ष
राच नदी यत्र साभ्रमत्या तु संगता ७ तत्र तीर्थे सहस्राणि तिष्ठंत्यपि सुरेश्वरी स्नात्वा तत्र प्रक
र्तव्यं तिलचूर्णेन पार्वती ८ पिंडानं दत्वा द्विजान् भोज्य अक्षयं पदमाप्नुयात् यत्र
कर्कदमो राजा पापिष्ठो दुष्कर खलः ९ मृगयां तं काररसं युक्तो द्विजानां परिनिंदकः

72

राम
३३२

त्रापरायणः त्रिविधं प्रमिति प्रोक्तं गुणैः सत्त्वेदनान्तरे १ त्रिविधं येन नरः स्नात्वा पूर्णिमास्यां समा
हितः संशयो नात्र कर्तव्यो मुच्यते ब्रह्महत्यया २ चतुरो वार्षिकान् मासान् स्थितिर्यस्य त्रि
विधये सोपि पुण्यो महाभागो रुद्रलोके महीयते ३ गण्डकीये नरः स्नात्वा कृष्णाष्टम्यां उपोषि
तः वकुलासंगमे स्नात्वा स्वर्गं गच्छति मानवः ४ तस्मिन् तर्थि नरः स्नात्वा वकुलेशं विलो
क्य च । गणेश्वरप्रसादेन गाणपत्यमवाप्नुयात् ५ इदं पवित्रं परमं पुण्यात्पुण्यविवर्द्धनं । स्ना
त्वा तु लभते पुण्यं गंगास्नानसमं नरः ६ अत्र स्थिता निराहारो जितेन्द्रियसमाहितः ।
जपत्येवं परं देवं गणेश्वरमनोहरं ७ स प्राप्नोत्यखिलान् भोगान् सत्यं सत्यं वरानने अ
त्र राजा सोमवंशी निष्कदन्तः सवीर्यवान् ८ तेन तपो महत्तप्तं बहुकालं सुरेश्वरि गाणपत्यं त
दा प्राप्तं श्रीगणेशप्रसादतः ९ वशिष्ठो वामदेवश्च कर्दमोऽ कौशिको मुनिः भरद्वाजो गि
रा चैव विश्वामित्रोथ वामन १० इत्येते मुनयः सर्वे पुण्यरूपा महेश्वरि नित्यं सेवां प्रकुर्वन्ति
श्रीगणेशप्रसादतः ११ अपुत्रो लभते पुत्रान् निर्धनो लभते धनं अविद्यो लभते विद्यां मो
क्षार्थी मोक्षमाप्नुयात् १२ किमन्यद्बहुनोक्तेन मया पार्वति वरानने यो त्र स्नानं प्रकुरुते ।

प·उ·मा·
३३३

73

२२ तेनदेवाभियोगेनमृतोवैप्रेतराडभूत् शुष्कास्योशुष्करूपश्चदीनवर्णःकरालकः २३
तेनपुण्याभियोगेनसंगतोगुरुणाश्रमे गंभीरात्मामहापापीदुष्टैःप्रेतैश्चसंयुतः २४ ऊर्द्ध्वरोमा
जटायुक्तःकालरूपोभयंकरः एवंदृष्ट्वातदादेवि विह्वलोवडवोभवत् कलोऽउचु अस्मि
न्नानीरमेरम्येस्थानेवैपरमाद्भुते अग्निपालेश्वरेतीर्थेनित्यंतिष्ठामिभूमिप २६ यजमान
स्त्वंममस्वामिन्कथंजातोसिप्रेतराट् दुरात्मादुष्टरूपश्चकालरूपोभयंकरः २७ केनक
र्मविपाकेनजातोवैभूतलेशुभे ॥प्रेतोउचु॥ शृणुवाडवमेपापंपूर्वजन्मनियत्कृतं २८ अ
हंककुर्दमोराजापुरेपिंडारसंज्ञकः तत्रस्थोहंमयादेव यत्कृतंतत्शृणुष्वहि २९ ब्राह्म
णांहिंसनंचैवपुरासत्याधिमायया प्रजानांपीडनंचैवजीवानांहिंसनंसदा ३० गोनां
चैवदुःखकर्ताहंब्राह्मणानांव्रतलोपन अस्मात्सर्वदानित्यंसज्जनानांप्रदूषकः ३१
विष्णुनिंदापरोनित्यंवैष्णवानांप्रनिंदकः दुराचारोदुरात्माचक्रु योनिनिरतःसदा ३२ य
त्रतत्रप्रभुंजावीनांदंशीचपरायणः तेनकर्माभियोगेनमतोवैद्विजहत्ततः ३३ प्रेतयोनिप्र
पन्नोस्मिदुःखजातोह्यनेकधा यस्यमातापितानास्तीयस्यस्वजनबांधवा ३४ तस्य

राम
३३३

गोघ्नो बालकहा चैव पापिष्ठो दुर्दमः सदा ॥१०॥ राज्यं प्रकुर्वतस्तस्य पुरे पिंडारसंज्ञके तदा मृ
तिः समापन्ना धर्मयोगसुरेश्वरी ॥११॥ मृतोसौ तत्र संजातः प्रेतरूपो महेश्वरी पीतास्यः शुष्क
तुंडश्च पीतरोमा च कर्कशः ॥१२॥ उच्चैस्तरो वक्रुरोमा क्षुत्पिपासाप्रपीडितः अन्यप्रेता दुरा
त्मानः राज्ञः संगतिमापवु ॥१३॥ राज्ञा सार्द्धं च गच्छंति लोकान्विजनवान्बहून् नोदकं स्वप
वाचान्नं न मार्गे दृश्यते कदा ॥१४॥ ते प्रेता दुष्टरूपाश्च विचरंति महीतले भुंजेति शवमांसं च पि
बंति रुधिरं सदा ॥१५॥ एवं कर्दमो राजा स्वदातैः परिवारितः कदाचिद्दैवयोगेन गुरोरा
श्रमम न्वगात् ॥१६॥ पूर्वजन्मकृतं पुण्यं तेन योगेन संगतः ॥ श्रीपार्वत्युवाच किं कृतं तेन वै पु
ण्यं वद विश्वेश्वर प्रभो ॥१७॥ अयं पापी दुरात्मा च ब्राह्मणानां च निंदकः सत्संगतिः कथं जाता तन्मे
विस्तरतो वद ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ एतेन नरदेवेन पूर्वजन्मनि यत्कृतं तत्सर्वं कथयिष्या
मि शृणु त्वं नगनंदिनि ॥१९॥ पूर्वजन्मन्यपादेवि ब्राह्मणो वेदपाठकः संपूज्य च महादेवं कृ
त्वा चातिथिपूजने ॥२०॥ भोजनं कुरुते नित्यं तस्मिन्सोवाडवसत्तमः तेन पुण्यप्रभावेन पिंडारसं पुरे
ज्ञके ॥२१॥ राजा वै तत्र संजातः कर्दमः इति श्रुतः कर्मणा मनसा चैव न कृतं पुण्यमेव च

प॰उ॰खा
३३४

संगमेश्च तत्रस्नात्वाचपीत्वाचनाप्नुभोगर्भसंभवं ४ नरनारायणौयत्रतेपस्तेतुरुत्तमं
हिरण्यासंगमेरम्ये महापापहरेशुभे ५ यत्रदेवाश्चयःसर्वेमज्जंतिवीतकल्मषाः वशि
ष्ठाद्याश्चयेविप्रावालखिल्यादयश्चये ६ यत्रमज्जंतिदेवावैशिहिरण्यासत्संगमे यत्रहि
रण्यायरूपंस्नानादेहभवतेध्रुवं ७ कपिलागोसहस्रस्यदानेनैवतुयत्फलं तत्फलंसमवाप्नो
तिहिरण्यासंगमेसदा ८ दशाश्वमेधेयत्पुण्यंग्रहणेचंद्रसूर्ययोः तदनंतगुणंपुण्यंहिरण्या
संगमेपुनः ९ तुलापुरुषदानेनयत्फलंसमवाप्नुयात् तत्फलंलभतेमर्त्योहिरण्यासं
गमेसदा १० हिरण्याक्षोमहादैत्यःतेनतप्तंमहत्तपः हिरण्यसदृशोतीर्थेशरीरंतदभवत्
रा ११ जलमेजयेनचैवकृतंस्नानंप्रयत्नतः ब्रह्महत्यागतातत्रहिरण्यासंगमेतदा १२
विश्वामित्रोपिराजर्षिस्नानार्थंचैवसमागतः स्नानंकृत्वाविशेषेणगतोसौमामकीपुरी
क्ष १३ ब्राह्मणोवाक्षत्रियोवावैश्योवाप्यसुरेश्वरी स्नानंयत्रकुर्वंतियेयांतिशिवालयं १४
इतिश्रीपद्मपुराणेहिरण्यसंगमतीर्थंनामाध्यायः ॥ श्रीमहादेवउवाच ॥ ततोदेवीप्रवक्ष्या राम
मिहिरण्यासंगमादनु धर्मावतीनदीयत्रसंगतासहगंगया १ तत्रस्नात्वानरोधन्यः ३३४

74

वतुगुरुर्मातागतिर्वैगुरुरेवच इतिज्ञात्वात्वनुमोब्रह्मन्मुक्तिंदातुंत्वमर्हसि ३५ ॥ कलेऽ
उवाच ॥ शृणुत्वंनृपतिश्रेष्ठ वचनंतवसुव्रत मुक्तिंप्राप्स्यतिसर्वेभवद्भिःसहनसंशयः
३६ एकादशपुरोगाश्चप्रेतायेतवसंगताः तेषांहिमुक्तिंदास्यामितीर्थेस्मिन्नविशेषतः
३७ तदावेतेनविप्रेणतीर्थेगत्वासुरेश्वरी सर्वेषेकारयामासतिलपिंडोदकक्रिया ३८ न
मासेनतिथ्यर्द्धेवितीर्थेगत्वापुनःपुनः कर्त्तव्यंश्राद्धकर्मादिब्रह्मणोक्तंपुरामया ३९ कृते
कर्मणिदेवेशिमुक्तास्तेतीर्थराजके विमानवरसंरूढास्तेगतामासकीपुरी ॥ ४० ॥ संगता
गेष्ठ्कारायत्रसाभ्रमत्याःसुरेश्वरी तत्रस्नानेचदानेचकोटियज्ञफलंलभेत् ॥ ४१ ॥ यत्राग्नितो
र्थवर्त्तेतकपालेश्वरसंज्ञके तत्रसामुक्तिदाप्रोक्तास्नातंसत्यंमवेक्ष्व ॥ ४२ ॥ इतिपद्मपुराणे
उत्तरखंडेअग्निपालेश्वरमाहात्म्यनामाध्यायः ॥ श्रीमहादेवउवाच ॥ देवमन्यत्प्रवक्ष्यामिहि
रण्यासंगमेमहत् यदासाभ्रमतीगंगासप्तस्रोतापुराभवत् १ तदासाब्रह्मतनयासप्तस्रोतेति
विश्रुता सप्तमेन हिरण्याक्षंश्रोतइत्युपिधीयते २ तस्मिन्तीर्थेनरःस्नात्वा पापीगति
मवाप्नुयात् आत्मनःमेनुमयोनेश्चैसत्यंज्ञानामपर्द्धतः ३ तस्यप्राकप्रमतीर्थंहिरण्या

प.३.सा.
३३५

शीचक्वापुमञ्चकार:सदा: अहोरात्रं सदा देवि विष्णुध्यानपरायण: १४ योगाभ्यासरतो नि
त्यं नित्यं च धर्मपरायण: तस्मिन्देशे तु वै देवि राजा वै विश्वमोहन: १५ गजाश्वरथपत्तीनां सं
पदो वसुधाभुवि सोमचंद्रेति विख्यात: पुत्रस्तस्य तु लेखया: १६ एकदा तु तदा देवि जगतो द्वा
रे वके वने तत्र गत्वा तदा तेन कृत्वा चाखेटकोक्रिया: १७ स्वात्मानं रमयामास स्वलोकै: प
रिवारित: क्रीडितेन तु तदा राज्ञि राज्ञि जाता सुरेश्वरी १८ तस्यां रात्रौ तदा राजा निसे धारवटके
वने तस्यां रात्र्यां व्यतीतायां मृत्तिवेत्रालसंज्ञके १९ तस्मात्स्थो विशेषेण चौरे गौवदुरात्म
ना तदा तद्देति शब्दो मृत्तक्रंगत:क्रंगते निच २० तदा राज्ञो भटा: सर्वे गंतु कामा: समुत्सुका:
चौरेणापहृतं द्रव्यं इत्येवं सं वदंति हि २१ निरीक्षमाणास्ते सर्वे तद्विहारं समागता:
ऋषिर्वै तत्र मौ ऽव्यासस्तपस्तपति नित्यस: २२ ध्यानेन तस्य समापुत्रोऽहं द्वेषो सौ तैर्भटै:सदा
अयं चौर:सदा पापी ध्यानं कृत्वा प्रतिष्ठति २३ ऋषिर्वै तत्र मौ वध्वा स्वंतु समायातो ज्ञात्वा
राजभटैस्तदा एवं विचार्य तै:सर्वैर्गृहीत्वा तं मत्ता मुनिं २४ राज्ञे निवेदयामास तं चौरं मुनि
सत्तमं अन्याय कारी आनीतश्चौरो येन पसर्वथा २५ अंत्राद त्तो दानेन शूलिकारोपणे
त

राम
३३५

त्रिदिवं यात संशयः। तत्र धर्मकृते तीर्थे ये पश्यंति स पुण्यभाक् २ श्राद्धं तत्र विधिः कुर्यान्मु
च्यंते पितृजान् ऋणान् ततस्तु मथुरातीर्थे सर्वपापप्रणाशने ३ स्नातव्यं मथुरातीर्थे देव
व्यो मथुरां हरिः यत्र विज्ञातवान् कृष्णो जरासंधमपाकुलः ४ कंसासुरवधे वृत्ते गन्तुकामः
कुशस्थलीं उषित्वा सप्तरात्रं तु सदेवः क्रंदनातटे ५ भोजवृष्ण्यंधककुले तीर्थे यादवपुंगवैः
मथुरातीर्थमासाद्य स्नानं कृत्वा विधानतः ६ मथुरादित्यनामानं यत्र स्थापितवान् हरिः
अष्टादशसहस्राणि विप्राणां यज्ञशालिनां ७ स्थापयित्वा पयो दत्वा यानानि विविधानि
च तत्र तीर्थे सहस्राणि तिष्ठंति चतुरस्वरी ८ श्राद्धं तत्र प्रकर्तव्यं पितॄणां हितकाम्यया।
नमेत भोजरासंधात् तत्तीर्थे वसतां सदा ९ इत्युक्त्वा तान् द्विजान् कृष्णः प्रययौ द्वारकां
पुरीं तस्मिन् तीर्थे नरः स्नात्वा मथुरार्कं प्रपूजयेत् १० माघस्य शुक्लसप्तम्यां कपिलां गोप्रद
ानतः चिरं सौख्यमभिभुक्त्वा तत्पदं मामनुत्तमं व्रजेत् ११ ॥**श्रीमहादेव उवाच**॥ अरुणसुंदरी वक्ष्या
मि इतिहासं पुरातनं येन श्रुत्वा मुच्यते लोके ब्रह्महत्यादिपातकान् १२ एकस्मिन्न वत्सरे
देवी मातृ[illegible] गंगाद्वारे महापुण्ये तपस्तप्तुं न दानवे १३ ब्रह्मचारी च फल।

प.उ.मा.
३३६

त्वां वंचतः श्रुत्वा मांडव्यो द्विजसत्तम ॥३९॥ उवाच वचनं तत्र सकोपो दारुणोल्बणं ॥ मांड-
व्य उवाच ॥ रे पापिष्ठ दुराचार किं कृतं वद सांप्रतं ॥ येन कृत्वा कृतं मे शूलीकायाः प्रचोदनं ॥
मम वाक्यात्प्रकोपेन त्वं शूद्रत्वमव सर्वथा ॥४०॥ किं यता कालयोगेन वंशे वै चंद्रसंज्ञके जातो
विदुरनामा त्वं विष्णुभक्तिपरायणः ॥४१॥ तीर्थयात्राभिषेणो व्रजतः साभ्रमती नदी यत्र च
गोमती संगो वर्त्तते च सुरेश्वरी ॥४२॥ तत्रैव कृतवान्स्नानं विदुरो धर्मरूपवान् स-
क्तं तत्र द्विजश्रेष्ठ त्वंचर्मवत्यां न संशयः ॥४३॥ एतस्मात्कारणाद्देवि यत्र स्नानं प्रकुर्वते ते नराः
पुण्यकर्माणो गच्छंति परमं पदं ॥४४॥ अत्र श्राद्धं च दानं च ये कुर्वंति नरा भुवि इह लोके प-
रामृद्धिं प्राप्य ते दिवि मोदते ॥४५॥ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे साभ्रमतीनामाध्यायः ॥ श्री-
महादेव उवाच ॥ कंबुतीर्थे नरः स्नात्वा कृत्वा वा पितृतर्पणं अर्चयेद्देवदेवेशं नारायण-
मनामयं १ दत्वा दानानि विधिवत् ब्राह्मणेभ्यो विधानतः विष्णुलोकमवाप्नोति तीर्थ-
स्यास्य प्रभावतः २ अत्र राजर्षिणा पूर्वं विश्वामित्रेण धीमता तपस्तप्तं विशेषेण प्रजा-
कामेन यो नरः ३ स प्रजां लभते नित्यं सत्यं सत्यं वरानने इति कंबुतीर्थमहात्म्यं त

राम
३३६

पुनः तदा तैस्तु भटैः सर्वैर्मि[illegible]लित्वा बंधने कृते २६ पश्चाद् शूलिकाप्रोतः तदा गाढ्व्रक
तस्तदा नद्गातेतेन तत्कर्म शूलिकायाः प्रतीदने २७ यतो योगसमारूढो विहमुर्ध्यानपरा
यणः शूलिकाप्रोतनेनाने कति चित्कालयोगतः ॥२८॥ मांडव्यो तेजसा विप्रोऽथ केन कर्मइदं कृ
तं त्रिकालज्ञानी सर्वं ज्ञातुं प्रजानन्त यचिंतयत् ॥३०॥ धर्मस्य च इदं कर्म न चान्यस्य कदाचन
योगारूढः सध मात्मा गतो सोधर्मसंनिधौ ॥३०॥ तत्र गत्वा उवाचेदं शृणु त्वं च धर्म सा प्रतं त्वे
वै धर्म इति ख्यातो लोके वेदे च सर्वदा ॥३१॥ शूलिकाप्रोतनं कर्म कथं वत्वया कृतं त
त्सर्वं श्रोतुमिच्छामि त्वत्तो दिव्यं न संशयः ॥३२॥ धर्म उवाच ॥ शृणुष्व त्वं द्विजश्रेष्ठ पूर्वजन्मनी
पातकं तद् हं कथयिष्यामि कृपां कुरु ममोपरि ३३ बालत्वे तु इदं कर्म पूर्वजन्मन पातकं ।
तच्छृणु त्वं महाप्राज्ञ भवेत्स्मिन् पातकं कृतं ३४ एकस्मिन् समये विप्र त्वं गतो व्यजने व
ने तत्र गत्वा त्वया विप्र जीवः शलभसंज्ञकः ३५ आरोपितः सवेशूल्यां कर्मणा तेन दुःखि
तः राज्ञा शूल्यार्पिते स्वर्गे वै कर्मणा तेन सुव्रत ३६ सर्वथैव प्रभोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभं ।
स्वल्पमात्रमिदं कर्म त्वया भुक्तं न संशयः ३७ सुखी भवतु विप्रेंद्र गच्छ त्वं त्तिपयेच्छया स्त

प॰उ॰सा
३३१

पंचवर्णं सप्रघारं ततो गच्छेत् तीर्थानां तीर्थमुत्तमम् १५ सप्रसार स्वतेनाम्ना यत्कृतं मुनिभिः
ते कृते त्रेतायुगे मन्कीर्तितार्थे कृतं मे किं महर्षिणा १६ द्वापरे पांडुपुत्रैस्तु सप्रघारं प्रवर्तितं
सप्रघारकृतं प्राप्तं तीर्थं हरजटाच्युतं १७ सप्तरूपाणि गंगायाः यानि लोकेषु सप्तसु
वर्द्धितानि पु[illegible]पाणि तीर्थे स्मिन्सप्रघारके १८ सप्रघारे कृतं स्नानं पितॄणां तर्पणादिकं
शृणु देवि प्रवक्ष्यामि इतिहासं पुरातनं १९ येन स्नात्वा देवदेवे शिवलोकं व्रजेद्ध्रुवं कौ
शीतकस्य पुत्रो वै [illegible] मे किं ना मेति विश्रुतः २० विष्णुध्यानरतो नित्यं विष्णुलोकप्रपूज
कः वेदाध्ययनकर्त्ता च सूनितो त्रपरायण २१ सुरूपा विश्वरूपेति स्त्रियो द्वे तस्य तु [illegible]त
जाते नाम्ना पुत्रविहीना भार्या द्वादेवि विशंकितः २२ किं कर्तव्यमिति ध्यायन्निति चिंताप
रो भवत् स्त्रियोर्विशस्य पुत्रेण हीनो यथा नरकं व्रजेत् २३ एवं चिंतां प्रकुर्वाणो न सुखं लभते
क्वचित् तदा स्वगृहमुत्सृज्य गतो वै गुरुसन्निधौ २४ नमो वै गुरवे तुभ्यं देवानामुपका
रिणे त्वं नाथः सर्वलोकानां ब्राह्मणानां च रक्षकः २५ यज्ञो त्वं प्रकर्त्ता च द्विजराज नमो
स्तु ते अपुत्रोऽस्तु विप्रर्षे किं कर्तव्यमितः प्रभो २६ वद त्वं तु यथा सर्वं पुत्रो भवति निश्चि

77

राम
३३३

नो

तोगच्छेत्सुरश्रेष्ठतीर्थंनामकपीश्वरं सेनिधौरक्तसिंतस्यमहापातकनाशने ४ व
ध्यमानेपुरासेतौरामरावणविग्रहे गृहीत्वापर्वतंश्रृंगं विशेषात्कपिभिःस्मृते ५ ना
म्नाकपीश्वरादित्यंचक्रुस्तीर्थमनुत्तमं यत्रतीर्थेनरःस्नात्वाकृत्वाचपितृतर्पणं ६ दृ
ष्ट्वाकपीश्वरादित्यंमुच्यतेब्रह्महत्यया तत्रस्नानेप्रकर्तव्यंचैत्रासप्तम्यांविशेषतः ७ ह
नुमत्प्रमुखैर्वीरैस्तत्रस्नानेपरादिनत्रयं कपितीर्थप्रभावोयंमवल्पेसहदीस्ति ८ श्रीसिं
तीर्थेनरःस्नात्वापूजयित्वाकपिश्वरं रूपवान्बहुभोगाश्चजायतेनात्रसंशयः ९ व
लेवांछतियोलोकेधर्मवापुत्रमेवच सर्वंसमनुलभेन्नित्यंकपितीर्थप्रभावतः १० इ
तिकपितीर्थमाहात्म्यंनाम एकधारंततोगच्छेत्तीर्थंपरमपावनं एकधारेनरःस्ना
त्वाएकरात्रमुपोषितः ११ स्वर्चयन्स्वामिदेवेशंकुलानांतारयेच्छतं स्वामितीर्थसमं
नैवतत्रतीर्थावगाहने १२ रुद्रलोकंनरोगच्छेत्तीर्थस्यास्यप्रभावतः यत्रस्नात्वाचपी
त्वाचब्रह्मलोकेचगच्छति १३ त्रैलोक्येपुण्यकंमाप्यास्तेऽस्मिन्संवसेतिहि नमयेवि
घतेतेघोरखड्गधारादिचयत् १४ तत्सर्वंमाभुनश्यंतितीर्थेह्येकप्रधारके इतिह्येकधारती

प.उ.मा. ३३८

78

मूमतीतीर्थं ब्रह्मवल्लेन सामहं पूज्यते ब्रह्मतीर्थं तत्प्रयागेन सम्मतं २ तत्र पिंडप्रदाने
नत्र विप्रघोदशवार्षिकी पितृणां जायते नूनं ब्रह्मलोकवचनं यथा ३ गयाश्राद्धसमं पुण्यं
ब्रह्मवल्ल्या विशेषतः अत्रैव सनकाद्याश्च स्नात्वा च विधिपूर्वकं ४ परं ब्रह्मेति ध्याना
त् विष्णुलोकमवाप्नुयुः पुष्करे चैव गंगायां क्षेत्रे चामरकंटके ५ तत्र गत्वा तु देवेशि
यत्फलं लभते नरः तत्फलं सर्वमाप्नोति ब्रह्मवल्ल्यां विशेषतः ६ चंद्रसूर्योपरागे च दानं
ये ददते नराः तत्फलं समवाप्नोति ब्रह्मवल्ल्यां सुरेश्वरी ७ दिव्यरूपधरास्ते च शंखच
क्रगदाधराः ॥ तीर्थस्यास्य हि गच्छंति स्नानं कृत्वा सुरेश्वरी ८ ध्यात्वा तु लसिजामालां ना
रायणमनुस्मरन् ॥ वैकुंठं दिव्यमानेन याति वै पदमव्ययं ९ इति ब्रह्मवल्लिमाहात्म्य
वृषतीर्थं ततो गच्छेत् षंडतीर्थमिति विश्रुतं ॥ तत्र स्नात्वा दिवं गावो गोलोके च पुरा स्थिता ॥ १० ॥ षं
डरूपेण धर्मेण पागावो लोकमातरः ॥ शापाज्ज्ञषा विलासेन षंडतीर्थमथोच्यते ॥ ११ ॥ श्रीपा
र्वत्युवाच ॥ शापो हि लोकमातॄणां गवां कस्य प्रभो मम वद तत् ॥ कथं लोकात्परीभवो कथं ध
र्मेण रक्षिता १२ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ पुराह मत्रेण गोलोके क्रीडता सह मातृभिः मुकुंत

राम ३३८

ते अपुत्रस्य गतिर्नास्ति स्वर्गो नैव च नैव च ॥२७॥ येन केनाप्युपायेन पुत्रस्य जननं चरेत्
इति वाक्यं तु संस्मृत्य त्वागतस्तव संनिधौ ॥ गुरुरुवाच ॥ गच्छ त्वं मुनिशार्दूल यत्र साभ्रमती
नदी तत्र गत्वा मुनिश्रेष्ठ पुत्रान्वै प्राप्स्यते ध्रुवं २८ तद्वाक्यं तु समाकर्ण्य नमस्कृत्वा तु
देववत् स गतोऽपि प्राजस्तु नदीं साभ्रमतीं प्रति मंकिर्नाम तु विप्रर्षिस्तत्र गत्वा त
पो महत् अः तप्यता तत्तदा देवि विविधं वह्ववर्षचतुष्टये तत्र तीर्थं कृतं तेन मंकिना ब्रह्मवादि
ना त्रेतायुगे तदा देवि तत्तीर्थमद्भुतं जातं तत्र न संदेहः पुत्रदं सर्वकामिकं ग्रह्या
पि मंकितीर्थमं नम्भतं नमविष्यति ३३ स वै द्विजवरो मंकिः पुत्रान्प्राप्य यथासुखं भो
गान्भानानाविधान्भुक्त्वा समगतो मंदिरं मम ३४ एतदाख्यानकं दिव्यं पवित्रं परमं महत्
पुत्रसौख्यादिकं सर्वं लभते श्रवणादतः ३५॥ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे उमा
महेश्वरसंवादे सप्तचत्वारतीर्थमहिमा नाम अध्याय श्रीमहादेव उवाच ब्रह्मवल्ली
महत्तीर्थं ततो गच्छेत्सुरेश्वरी तस्य तीर्थस्य सामर्थ्यं सावधानात्सुरोत्तमे पत्रसा

प.उ.सा.
३३९

79

ऋडतीर्थे सुरश्रेष्ठ तद्दनं तत्फलं स्मृतं तत्र गत्वा तु कर्तव्यं अपि पलाशपर्णपुटैः २६ तत्क्षणे सति
देवेशि पितृलोकं स गच्छति पंचनाम्नलकादिकं ये कुर्वंति प्रशोपरि २७ इह लोके सुखं
भुक्त्वा तत्र लोकं व्रजेन्निति २८ ॥इति श्रीपद्मपुराणे पंचपंचाशत्सहस्रसंहितायामुत्तरखंडे उमा
महेश्वरसंवादे ऋडतीर्थं नाम ध्यायः॥ श्रीमहादेव उवाच॥ ततो गच्छेत्महत्तीर्थं संगमेश्वरमु
त्तमं यत्र हस्तिमती पुण्या साभ्रमत्यादिसंगता शापं कौंडिन्यमुनिनः प्राप्य शुष्का भवन्नदी
वर्तीश्वर्षे तिनाम्ना सेलोके ख्यातिमुपागता २ ततोर्थं संप्रवक्ष्यामि पुण्यं त्रैलोक्यविश्रुतं।
सर्वपापहरं पुण्यं त्रैलोक्ये चापि विश्रुतं ३ यत्र तीर्थे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा देवं महेश्वरं मुच्य
ते सर्वपापेभ्यो रुद्रलोकं प्रगच्छति ४ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि इतिहासस्य कारणं यथा यस्य शुष्क
रूपा हि जाता शापस्य कारणात् ५ यत्र साभ्रमती पुण्या गंगा नाम महानदी तत्र हस्तिम
ती नाम गंगया सह संगता ६ तत्र रम्यं च मुनिना तपो वै परमं महत् एवं बहुगते काले त्र
बिणा परमात्मना ७ आराधितो हृषीकेशो नारायणो निरंजनः तदंस्यात्तटे तु देवेशि
वर्षाणां च बहून्यपि ८ गतानि च विशेषेण मुनेस्तस्य तु पार्वति कदाचिद्देवयोगाच्च

राम
३३९

पाशकृन्मूत्रपतितंनर मूर्द्धनि १३ ततस्तासादद्दौशापंतेनदोषेणावितरः नवसंज्ञाः स्व
लोकाच्च गावोयास्यथमेदनी १४ गावश्चतामगवतासंप्रसाद्यपुनर्द्दरं प्राप्स्यामहेपुन
र्लोकंइतिदेवंपपाच्चिरे १५ ययासाभ्रमतीतीर्थेब्रह्मवल्लीसमीपतः खंडसंज्ञह्रदेस्नात्वा
स्वर्गंवैप्राप्स्यपक्षकं वै १६ ततस्तस्मिन्ह्रदेस्नात्वागावोगोपतिनासहः स्वर्गंगताश्च
कृतमामहादेवसमीपतः १७ गोह्रदेतु नरस्नात्वाकृत्वावैपितृतर्पणं गवांलोकमवाप्नो
तिदाहप्रलयवर्जितं १८ तत्रस्थित्वानिराहारोगोपिंडंचददातिवै सनरः सुखमेधेतुयाव
दिंद्राश्चतुर्दश । १९ गवांकोटिप्रदानेनयत्फलंप्राप्यतेध्रुवं तत्फलंसमवाप्नोतिखंडतीर्थे
नसंशयः २० गृहीत्वाबृषभमूत्रंचतीर्थेयः पिवतेनरः तत्क्षणाद्देवसुह्रिः स्यात् खंडतीर्थेन
संशयः २१ खंडतीर्थाद्दक्षिणंतीर्थेनम्रतेनभविष्यति येगच्छंतिसुरश्रेष्ठ नराः पुण्यरूपिणः
२२ तत्रगत्वासुरश्रेष्ठगवांपूजनमाचरेत् वृषभंचततः पूज्यस्नानंकृत्वासमाहितः २
३ पूजानाद्वैनसंदेहोगोलोकेतुवसेच्चिरं तत्रगत्वाविशेषेणसोवर्णांगोपदंतिये २४
तेनराभुंजतेसौख्यंयावदिंद्राश्चतुर्दश । दशधेनूस्ततः कृत्वायोददातिद्विजातये २५ ।

प.उ.स्वा.
३४०

मार्गेण संशयः । तस्मिन्स्थाने महादेवि स्मृत्वा कैलाशमागतः ५ साभ्रमती महागंगा स्नात्वा
लोकहिताय वै तत्र स्नात्वा च पिबेत्तोयं कल्पान्ते तीर्थमुत्तमे ६ ततोऽहं च स्वकं स्थानं कैलाशं प्रति
गामिनी तदनन्तरं महापुण्यं तीर्थं [illegible] जातं महालयं ७ रुद्रमहालयमिति लोकख्यातिं ग
मिष्यति कार्तिक्यामथ वैशाख्यां ये गच्छन्ति सुरोत्तमे ८ न तेषां विद्यते दुःखं संसारे जंतु
नः इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखण्डे उमामहेश्वरसंवादे रुद्रमहालयतीर्थं नामाध्यायः ॥
श्रीमहादेव उवाच॥ देवि वैश्रवणे तीर्थे देवानामपि दुर्लभे खड्गतीर्थमिति ख्यातं सर्वपा
पप्रणाशनं १ खड्गतीर्थे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा खड्गेश्वरं शिवं न नरो दुर्गतिं याति स्वर्गलोकं
स गच्छति २ खड्गधारेश्वरं ये वै पश्यन्ति सुरोत्तमे कार्तिक्यां तु विशेषेण पूजनं तत्र कारये
त् ३ अथ विश्वेश्वरो देवः सर्वदा भुवि वल्लभे सर्वदाति सर्वेशो वाञ्छितार्थप्रदायकः वैशा
खे राज्यकामार्थी यः पश्यति तमीश्वरं तमर्थं लभते क्षिप्रं विश्वनाथप्रसादतः पुष्पैर्धूपैश्च नै
वेद्यैर्दीपैर्वा नगनंदिनि फलप्रदानैर्बिल्वैश्च विश्वेशं पूजयेत्ततः ६ धनधान्यप्रदं चाप्नु
पुत्रपौत्रादिसंपदः प्राप्नोति नात्र संदेहः श्रीविश्वेश्वरपूजनात् ७ इतिश्रीपद्मपु

40

राम
३४०

श्रीकालः समागतः ९ नदितत्रतुसंपूर्णकालयोगेनसुवृत्तेतत् कौडिन्येन ऋक्षवितास्या
नेत्यक्तं तदा निशि १० रात्रौ दुःखमहज्जातं स्वदेनिकरुणोरुदन् किंकर्तव्यमितिध्याय
न्नतिचिंतापरोभवत् ११ ग्रामाग्रं मोक्षिमता नदिश्रो ऋषिश्च समागतः सगतो वापियोगेनस्व
स्तिमत्यं सुरोत्तमे १२ फलानि चैव मूलानि पूलकानि बहून्यपि तानि तस्यागतान्येव
वारियोगेन सुंदरी १३ स कौडिन्यो ऋषिश्रेष्ठः शशापतां नदीं किल उदकेन विनात्वं च भ
विष्यसि कलौ युगे १७ सुंदत्वानु वै शापं तस्मिन्मत्या महेश्वरी गतासौ विप्रप्रवरो विमुलो
कं सनातने १८ अद्यापि वर्त्तते तीर्थं संगमेश्वरसंज्ञकं येदृष्ट्वा मुच्यते पापी ब्रह्महत्यादि
पातकात् १९ ॥इतिश्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे संगमेश्वरतीर्थनामाध्याय ॥श्री महादेवउवा
च ततो गच्छेत् वृद्धवैशितीर्थे रुद्रमहालये कदाचानुपसाक्षात् रुद्रेण परिनिर्मितं १ स्ना
नं तत्र च कर्तव्यं पितृणां तृप्तिकारणं तत्र श्राद्धप्रदानेन पितरः सपितामहाः २ तत्रासमान
मि गच्छेत् निरुद्रस्य परमं पदं वृषभस्तु जनेयस्मात् तत्र रुद्रमहालये ३ कार्तिक्यां मधवैशा
ख्यां रुद्रेणसह मोदते केदारे उदकं पीत्वा पुनर्जन्म न विद्यते ४ तत्रतु स्नानमात्रेण मुक्ति ए

प॰उ॰खा॰
३४१

स्नात्मनः सर्वपूरे पित्वा सु दासु स्वर्गः २ कराभ्यां रुधिराक्ताभ्यां श्रीपृष्ठाः केदारावचने क
त्वादत्वा द्विजातिभ्यो तीर्थयात्रां ततो गमत् ३ साभ्रमत्यास्तटे रम्ये गतो वै भ्रातृभिः सह । स्ना
नीतः साभ्रमत्याप स्वर्गो स्कंदनपादपः ४ सुरतु लिंगलयाजातः पुण्यो तीर्थप्रभावतः तत्र ।
स्नात्वा च पीत्वा च फलानि पितृतर्पणं ५ नरो निरयं गच्छेत् रुद्रलोकमवाप्नुयात् चंद
नेश्वरं ततो हृष्ट्वा विश्वेशलोकशंकरं ६ पूजयेद्धूपधाशत्या यत्र गत्वा न शोचति यत्रकैव
लं कौरजा पूजां कृत्वा ह्यनेकशः ७ सगतः शिवलोके तु यत्र गत्वा न शोचती मज्जनिश्चय
पापत्र यत्र देवः सनातनः ८ साक्षाद्विष्णुः परमात्मा नित्यं तिष्ठति सुविदः इदं साभ्रमतीध
न्या धन्या विश्वेश्वरः प्रभुः ९ यत्र तीर्थान्यनेकानि जातानि भुवि पावेति ग्रन्थवामदेवैः
पुण्यः फलैर्नानाविधैः शुभैः १० कर्तव्यमवैदाने च विधिना तत्र सुंदरी ११ इति श्री प
द्मपुराणे चंदनेश्वर मात्म्यं नामाध्यायः श्रीमहादेव उवाच जंबुतीर्थं ततो गच्छेत् स्ना
नार्थं पापनाशने कलिकाले च यत्सर्वं स्वर्गसोपानवत् स्थितं १ यत्र जांबवता पूर्वं द
शांगपर्वतोत्तमे स्थापितं कषितं जितं वै रामचंद्रेण रावणो निहतो रणे २ लब्धासीत

राम
३४१

राणेखड्गतीर्थनामाध्यायः ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ साभ्रमत्यास्तटे तीर्थं जयातीर्थमनुत्तमं
चित्रांगदवदनेनाम मालार्कं चोत्तमं शुभं १ कल्पपादपसंतानैर्मंदारैश्चोपशोभितं
वृतंनिंबकदंबैश्च काश्मर्यप्रत्यतिंदुकैः २ तस्मात्प्रदक्षिणे कुंडं योजनस्यातिविस्मयान्
पश्चात्संजायते कुंडं तस्य मालार्ककोत्तरे तु ३ यानुवेदोक्तविधिना नारी तत्राभिषि
च्यते सत्यावत्सा पत्नी वा वंध्या पुत्रं प्राप्नोति सा चिरात् ४ स्नानं स्नानं जपो होमः स्वाध्यायो
देवतार्चनं कृतं भास्करवारे तु मालार्के अक्षयं भवेत् ५ अत्र गत्वा तु देवेशि श्रीरवेर्व्रतमा
चरेत् इह लोके सुखं भुक्त्वा रवेर्लोके स्थितिं लभेत् ६ सत्यवत्सो हि राजर्षिस्तत्र गत्वाकरो
त्तपः स राजा प्राप्तवान् पुत्रं श्रीमालार्कप्रसादतः ७ अत्र गत्वा विशेषेण उपवासी जि
तेंद्रियः मालार्कं पूजयेद्यो वै मुक्तिभागी भवेद्ध्रुवं ८ वसिष्ठप्रमुखा विप्रा देवाः इंद्रा
दयः सदाः निवसंति सुरश्रेष्ठ मालार्के रविसन्निधौ ९ इति श्रीपद्मपुराणे मालार्क
तीर्थनामाध्यायः । श्रीमहादेव उवाच तीर्थादस्मात्परं तीर्थं मालार्कं तटस्थितं चं
दनेश्वरमागच्छेत् स्नात्वा मोक्षस्थानमनुत्तमं दुःशासनस्य पुत्रः पितृभिः सोमवंशजः पुत्रि

प॰उ॰मा॰
३४२

श्रीमहादेव उवाच॥ अस्मात्तीर्थात्परं तीर्थं इन्द्रग्रामे सिंलिख्यते यत्र स्नात्वा पुरा शक्रो विमुक्तो
घोरकिल्बिषात्॥ श्रीपार्वत्युवाच॥ केनेदं कर्मणा सक्र प्राप्तवान् घोरकिल्बिषं विपाप्मा च
कथं सोऽभूत् इति विस्तरतो वद ३॥ श्रीमहादेव उवाच॥ इन्द्रः सुरेश्वरः पूर्वं मुनिश्चासुरेश्वरः
अशस्त्रवधमन्योन्यसमयं [?] कृतः ४ अथ इन्द्रस्तु न मोवाणी [?] निर्दिशात् सा [?] मन्वन्तरे
तरे अस्मिन् स्थाने समोजायते ५ धवलेश्वर सोशानस्थाप्य पापा सरत्नेता इन्द्रनाम्ना
च तल्लिंगं विख्यातं पृथिवीतले ६ पूर्णमासस्पान्तपादर्शसंक्रान्तौ सूततरोतया श्राद्धे कृते पित्
णां तु तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ७ धवलेश्वर सामाधपः कुर्याद्विप्रभोजनं एकस्मिन् भोजिते
विप्रे सहस्रं भोजितं भवेत् ८ निराधपन् सिवासांसिदातव्यानि स्वशक्तितः मुक्ता गा [?]
णं देयावत्सा च पयस्विनी ९ अत्रागत्य तु यो विप्रो रुद्रजाप्यादिकं चरेत् तत्फलं को
टिगुणितं श्रीमहेशप्रसादतः १० यत्र तार्थे नरो भक्त्या उपवासादिकं चरेत् स एव सर्वका
मान् प्राप्य नास्त्येवात्र संशयः ११ बिल्वपत्रैः समानीय यः पूजयति तं प्रभुं धर्ममर्थं च कामं
च लभते मानवो भुवि १२ सोमवारे विशेषेण यः पश्यति नरोत्तमः तेषां रोगा न तापो वै श

४४

राम
३४२

तिसंष्ठायस्तानेतीर्थवरेशुभे स्थापितंतत्रलिंगंतुस्वनाम्नातुसुरेश्वरि ३ तत्रस्नात्वानरः
सद्योस्मृत्वारामेश्वरंतुजं जांबवतेश्वरंनत्वारुद्रलोकेमहीपते ४ श्रीमत्तामदेवउवा
च यत्रयत्रास्तिसोदेविश्रीरामस्मरणंकृतं भववंधविमोक्षोस्तिदृश्यतेसचराचरे ५ अतं
रामस्तुविज्ञेयोरामोवैरुद्रएवच एवंज्ञात्वातुदेवेशिनभेदोवर्ततेक्वचित् ६ रामरामे
तिरामेतिमनसापिजपंतिच तेषांसर्वार्थसिद्धिश्चभविष्यतियुगेयुगे ७ अतोस्तिसर्वदादे
देविश्रीरामस्मरणंवरं पश्चात्तुपुनर्देविनभवोजायतेक्वचित् ८ काश्यांस्थित्विवसन्नि
त्यंश्रीरामंकमलेक्षणं स्मराम्यहंसततंदेविमहत्याचविधिपूर्वकं ९ जांबवत्तातदापूर्वंस्म
त्वारामंसुशोभनं जांबवतमितिख्यातंप्रस्थापाजगतांगुरु १० तत्रस्नात्वाचमुक्ता
चकृत्वादेवस्यपूजनं शिवलोकमवाप्नोतियावदिन्द्राश्चतुर्दश ११ अत्राद्रिस्नान
मात्रेणयथाजांबवतोबलं तथावैबलमाप्नोतिश्रीविश्वेशप्रसादतः १२ अत्रगत्वातुमू
दानेपुमानपक्षकरोतिवै फलमनंतस्यगुप्तिंतंजांबवतेशदर्शनात् १३ इतिश्रीप
नपुरा उत्तरखंडेईश्वरनामकितिदेउमामहेश्वरसंवादेजांबवतीतीर्थमहात्म्यंनामाध्यायः

भ्रमन्नितटे २५ तत्र पीत्वा पयः सोऽथ मुखं गंडूषपूरितं कृत्वा चैकेन हस्तेन मृगमांसस-
मुद्वहन् २६ करेणैकेन पूजार्थं बिल्वपत्राणि चादधत् शीघ्रमागत्य लिंगं तेन यदा पूजा-
समीक्षत २७ पुष्पाणि तानि सर्वाणि विधूतानीतस्ततः स्नापनं तस्य लिंगस्य कृतं
गंडूषवारिणा २८ करेणैकेन पूजार्थं बिल्वपत्राण्यसार्पयत् द्वितीयेन करेणैव मृगमां-
संसमर्पयत् २९ दंडप्रणामसंयुक्तः संकल्पं मनसाकरोत् अद्यप्रभृति पूजां वै करिष्यामि
प्रयत्नतः ३० त्वमेव स्वामी च भक्तोऽहं अद्यप्रभृति शंकर एवं नियामको भूत्वा किराती
गृहमागमत् ३१ तथा प्रभाते समये देवायतनमागतः नंदी ददर्श तत्सर्वं किरातेन च य-
त्कृतं ३२ अप्यवस्थां च तां दृष्ट्वा अमेध्यं शिवसंनिधौ विधूनानि च सर्वाणि हिंसकेन
दुरात्मना ३३ चिंतायुक्तो भवन्नंदी जातं किं चित्रमद्य मे कथितानि च विघ्नानि शिवपू-
जारतस्य मे ३४ उपस्थितानि तान्येवमसमाप्य विपपात् एवं विमृश्य सुचिरं प्र-
क्षाल्य शिवमंदिरं ३५ यथागतेन मार्गेण नंदी स्वगृहमागमत् ततो नंदिनमालक्ष्य पु-
रोधा गतमानसं ३६ आवृणीद्वचनं तं तु कस्मात्त्वं गतमानसः पुरोहितं प्रति तदा नंदी

४३

मयि धवलेश्वरः रवौवारे विशेषेणार्चनं कुरुते तु यः तेषां मद्दिमातु मोदविनस्नातः
कार्हिचिन्मया १४ दूर्वापाचार्कपुष्पैर्वा कह्लारैः कोमलैः दलैः पूजनं कुर्वते पत्रैस्तेन
राः पुण्यभागिनः १५ श्वेतार्कपुष्पमानीय धवलेशं प्रपूजयेत् वांछितं लभते नित्यं धवले
शप्रसादतः १६ कृते वै नीलकंठस्तु सर्वपापहरः सदा त्रेतायुगे स विख्यातो हरो वै
भगवान्प्रभुः १७ द्वापरे सर्वसंज्ञस्तु कलौ वै धवलेश्वरः अत्राश्चर्यमभूत्पूर्वं तत्शृणुष्व सु
रेश्वरि १८ नंदिनस्तु पुरा वैश्य इद्रग्रामे समावसत् शिवध्यानपरो भूत्वा शिवपूजां च
कार सः १९ नित्यं तपोवनस्थं हि लिंगं धवलसंज्ञकं उवस्पुषसि व्याप्याय प्रत्यहं शि
व वल्लभः २० नंदा लिंगार्चनरतो बभूव तार्किशायेनादि यथाशास्त्रेण विधिना पुष्पार्चन
परो भवत् २१ एकदा मृगयालुब्धः किरातो भूत् हिंसकः पापी पापसमाचारश्चरन्स
भ्रमतीत के २२ अनेकश्वापदान्कोटिं तन्यमानान्मृगान्शशान् एवं विचरमाणो सौ कि
रातो भ हिंसकः वद्ध्दूपागतस्तत्र लिंगं सुपूजितं धवलेश्वरविख्यातं अनेकाश्च
र्यमंडितं २४ एवं संपूजितं लिंगं नानापुष्पैः फलैस्तथा एवं लिंगं समालिंग्य गतः सा

यामासचैचिरं ४९ पुरोधसानन्दानेदीसद्भ्याकुलचेतसा तेनदृष्टाः तदाविप्राः कथ्य
तोञ्चयथातथं ५० संपूज्यार्थेन ततः सर्वप्रिलिन्नाधर्मशास्त्रतः ऊचुः सर्वेतदाविप्रानेदिने
जातशंकिते ५१ रुशाविघ्नसमुत्पन्नेदुर्निवार्यसुरैरपि तस्मादानयलिंगत्वंस्वगृहेवैश्य
सत्तमः ५२ तथेतिमत्वासोनंदीशिवरूपोत्पाटनेमहत् कृत्वास्वगृहमानीयप्रतिष्ठा
प्ययथाविधि ५३ सुवर्णपीडिकांकृत्वाननवरंभासुशोभितं उपस्तैरनेकैश्चपूजयामा
सचैतदा ५४ सर्पायरिच्छुरापातः किरातः शिवमंदिरं यावद्विलोकयामासलिंगमेशंन
दृष्टवान् ५५ मौनेविस्तायसद्दसासक्रोशमिदमब्रवीत् हेशंभोक्वगतोसित्वंदर्शयात्मा
नमद्यवै ५६ यदिनोदर्शनेमह्यंत्यक्ष्याम्यघकलेवरं हेशंभोहेजगन्नाथत्रिपुरांतक
शंकर ५७ हेरुद्रहेमहादेवदर्शयात्मानमात्मना एवंसाक्षेपमत्युग्रैर्वाक्यैःक्रोशित्वास
दाशिवं ५८ किरातोसौक्षुरिकयाचोरोवैजठरंस्वकं विभिद्यास्तुततोनाशुमासोच्चैर्वै
रूपाब्रवीत् ५८ हेशंभोदर्शयात्मानंकुतोमांत्यक्त्वायास्यसि इतिक्षित्वाततोजाङ्गिमा राम
समुद्भूत्यसर्वतः ५९ तस्मिन्नगरेतंकरेणैवकिरातः सततसाधलिपत् स्वकंचहृदयंका ३४४

8.4

वचनमब्रवीत् ३७ अथ हृष्टदया विप्र पृष्ठमेध्यं शिवसन्निधौ केनेदं कारितं तत्र न
जानामीति किंचन ३८ ततो पुरोधा वचनेनेदिनं चाब्रवीत्तया येन विसंवलितं तत्र पु
ष्पादीनां प्रपूजने ३९ सोऽपि मूढो न संदेहः कार्याकार्येषु मन्दधीः तस्माच्छिवालयं कर्त्तु
मात्मा यास्यामि पुरस्तात्प्रभो ४० प्रभाते च मया सार्धं गम्यतां तच्छिवालयं निरीक्षणार्थं दुष्
टस्य तस्य दंडं करोम्यहं ४१ एतत् श्रुत्वा तु वचनं नेदीतस्य पुरो गमः आस्थितः स्वगृहे तेन क्रो
धयमानेन चेतसा ४२ तस्यां रात्र्यां व्यतीतायां प्रातः पुरोधसा गतः शिवालयं नेदीस
मेतेन महात्मना ४३ प्रक्षाल्य पूजनं कृत्वा नानारत्नपरिच्छदं पंचोपचारसंयुक्तं कृत्वा
वै ब्राह्मणोत्तमः ४४ एवं पामरं दृष्ट्वा जातं स्तूयमानस्य नेदिनः आयातो सौ महाकालस्त
था रूपो महाबलः ४५ कालरूपो महारौद्रो घनपाणिप्रतापवान् तं दृष्ट्वा भयसंत्रस्तो
नेदीतत्र न पश्यति ४६ पुरोधा क्षेत्र महत् सा भयभीतस्तदा भवत् किरातेन कृतं तत्र यथा
पूर्वं महिमस्खलं ४७ तां पूजां सपदा हत्वा बिल्वपत्रं समर्पयत् नैवेद्येन फलैर्नैव किरा
तः शिवमर्चयत् ४८ दंडवत्प्रणिपातं भूमौ उत्थाय स्वगृहं गतः ततः दृष्ट्वा महत् दाक्ष्यं चिंत

प.उ.मा
३४५

रा.तो दृष्ट्वा हृष्टेन नंदिना किरातस्तोतुकामोसौ परमेण समाधिना ॥ इत्यानीतस्त्वया शंभु
स्त्वं भक्तोसि द्विरत प ७३ त्वं च भक्तो ऽसि त्वत्प्राप्तो मां निवेदय शंकरं ॥ तत् श्रुत्वा वचनं तस्य कि
रातस्त्वरयान्वित: ७४ ॥ नंदिनं च करे गृह्य शंकरं समुपागत: ॥ प्रणम्य भगवान् रुद्र: किरा
तं वाक्यमब्रवीत् ७५ ॥ ब्रूहि कोसौ त्वयानीतो गणानामिह संनिधौ ॥ किरात उवाच ॥ तव भ
क्त: सदा देव तव पूजारतो ह्यसौ ॥ ७६ ॥ पूजनार्थं रत्नमाणिक्यै: पुष्पैर्मांसाद्यैश्च रक्षित ॥ जीवितेन
धनेनापि पूजितोसि न संशय: ७७ ॥ तस्माज्जानीहि भो स्वामिन् नंदिनं भक्तवत्सल ॥ श्रीमहा
देव उवाच ॥ जानाम्यहं महाभाग नंदिनं वैश्यवंशजं ७८ त्वं मे भक्त: सखा चेति महाका
ल महामते उपाधिरहिता ये च ये निष्कपटमानसा ७९ ते प्रियास्ते च मे भक्तास्ते विशि
ष्टा नरोत्तमा: श्रीमहादेव उवाच तावुभौ स्वीकृतौ तेन पार्षदत्वेन शंभुना ८० ततो विमा
नानि बहूनि तत्र समागतानि वै महत्प्रमाणि किरातवैश्यौ च सवैश्यवर्यौ उद्धारितस्तेन म
हाप्रभेण ८१ कैलाशलोकमापन्नौ विमानैर्वेगवत्तरै सारूप्यमेव संप्राप्तौ ईश्वरस्य म
हात्मन: ८२ नीराजितौ गिरिजाया पुत्रं चैतौ गणानुगौ उवाचेदं ततो देवी प्रहस्य गज

85

रा.म
३४५

त्वासाम्रमत्स्यानिमज्यतु ६० तथैवजलमानीयबिल्वपत्रैस्त्वे[illegible]रान्वितः पूजयित्वायथान्या
दे पौंडवन्नपतितोभुवि ६१ यदाध्यानस्थितस्तत्रकिरातःशिवसंनिधौ प्रादुर्भूतस्तदारुद्रःप्रम
थैःपरिवारितः ६२ [illegible]कर्पूरगौरोद्युतिमान्कपर्दीचंद्रशेखरः तंगृहित्वाकरेरुद्रः उवाचप।
रिसात्वयन् ६३ भोभोवीरमहाप्राज्ञमद्भक्तोसिमहामते वैरवर्णोच्च भोभक्तयतेमनसि
वर्त्तते ६४ एवमुक्तःसरुद्रेणमहाकालोमुदान्वितः पपातदंडवद्भूमोभक्त्यापरमयायु
तः ६५ ततोरुद्रंवभाषेदंनवरंप्रार्थयाम्यहं अहंदासोस्मितेरुद्रत्वमेस्वामीनसंशयः।
६६ एतत्स्वर्लोकेमत्र्यलोकेदेहिजन्मनिजन्मनि त्वंमाताचपितात्वंहित्वंबंधुश्चसखा
चमे ६७ त्वंगुरुस्त्वंमहामंत्रोमंत्रैर्वैद्योसिसर्वदा निष्कामवाक्यमाकर्ण्यकिरातस्यदाभवः
६८ दक्षोपार्श्वेदमुरुंत्वंधारयालत्वमेवच तदाडमरुनादेननादितेभुवनत्रये ६९ भेरी
भांकारशब्देनशंखानांनिनदेनच तदादुंदुभयोनेदुःपर[illegible]ताश्चसहस्रशः [illegible]७० नंदी
तेनादमाकर्ण्यविस्मयात्वरितोमयो तपोबनेयत्रशिवःस्थितःप्रमथसंवृतः ७१ किरा।
तोहितयाहृष्टोनंदिनाचतदामहे उवाचप्रसन्नोवाक्यंसनंदिविस्मयान्वितः ७२ कि

प॰उ॰सा॰
३८६

संशयः ५५ तेनदुग्धाभिषेकेनलिंगंतद्धवलीकृतं धवलेश्वरंनामततःसंजातंभुवि
सर्वदा ५६ जंतवोत्रसदादेविम्रियंतेकालनोदिताः तेवैशिवपदंयांतियावच्चंद्रदिवाक
रौ ५७ इतिश्रीपद्मपुराणेउत्तरखंडेउमामहेश्वरसंवादेधवलेश्वरमाहा
त्म्यंनामाध्यायः श्रीमहादेवउवाच तीर्थानांप्रवरंतीर्थंसाभ्रमत्यास्तटेस्थितं वा
लापइतिविख्यातंभुक्तिमुक्तिप्रदायकं १ तपस्विधारितंतीर्थंविबुधानांसमाश्रयं ता
त्रकन्यातपस्तेपेपरमंसुदृढव्रता २ कन्याकण्वमुनेःसाध्वीरूपेणाप्रतिमाभुवि वा
लाबालावतीनामकुमारीब्रह्मचारिणी ३ व्रतेचवारसाविप्रानियमैर्बहुभिर्युता मही
मेभास्करोभूयात्तुइतिनिश्चितभामिनी ४ समास्तस्यसमाक्रांतादशसाभूमतिस्तटे
चरंत्यानियमांस्तांस्तान्भक्त्यापरमदुष्करान् ५ तस्यास्तुमहतामताःसातेदृष्ट्वातपसा
वरिष्ठंब्रह्मचित्तमे वानप्रस्थविधानेनपूजयामासतंद्विज ६ उवाचरविभक्तासाक
ल्याणीतपोधनं भगवान्मुनिशार्दूलकिंमाहतापयसिप्रभो ७ सर्वंतुभ्यंयथाशक्ति
दास्यामिस्वतनुंविना सूर्यभक्तास्मितेपाणिंदास्यामिनकथंचन व्रतेस्वनियमे

राम
३८६

गामिनि २३ यथा त्वं तिमता देवतथा चैतौ न संशयः सा रुद्रेण च गत्वा च मोक्षस्य मा
र्गः सुपूजितैः २४ देव्यास्तद्वचनं श्रुत्वा किराता वैश्य एव च सर्वः पराङ्मुखो भूत्वा शंक
रस्य च पश्यतः २५ ऊचतुस्त्वरया युक्तौ गणौ रुद्रस्य पश्यतः उमा वध्वनुकंप्यो च भवता द्वि
त्रिलोचनः २६ तव द्वारी स्थितौ नित्यं भवाव त्तेन मानमः तयो र्भावं स भगवान् विदित्वा
प्रसन्नमवः २७ उवाच परया भक्त्या भवतौ रक्षको द्विते ततः प्रभृति तावेतौ द्वारपालौ बभूव
तुः २८ शिवद्वारि स्थितौ देवि मन्मायाञ्च शिवदर्शिनौ एकोनन्दी महाकालो द्वावेतौ शि
ववल्लभौ २९ यादृशास्तादृशा ह्यन्ये आराध्य च वल्लेश्वरं गतास्ते पि गणिद्वयतिनात्रका
र्या विचारणा ते ३० अत्र स्नानं च दानं च सान्निध्यं शंकरस्य च साभ्रमत्यां कृतस्नाना वव
लेश्वरपूजकाः ३१ ते रुद्रलोकं गच्छन्ति नात्र कार्या विचारणा अत्र स्नानं च दानं च ये कुर्व
न्ति नरोत्तमः ३२ धर्मार्थकाममोगांश्च भुक्त्वा यान्ति शिवालयं चैद्रसूर्योपरागे च पितुः सां
वत्सरे दिने ३३ यत्फलं लभते मर्त्यः तत्फलं प्राप्नुयाद्ध्रुवं सर्वमांल्का मद्भुवादे विनिस्य
मायाति सर्वथा ३४ आगत्य ते शिवे देवं समभ्यर्च्य यथा तथा सा गच्छति सुरश्रेष्ठ स्वर्गं प्रति न

प॰उ॰मा॰
२४१
त्रि

सावृतचर्यया यस्मादस्मि मतः कामो वा लेसं पद्यतां तव: २२ अस्मिं तीर्थे तपो युक्ता मज्जते त्वं
नित्यस्यासि ॥ इदं च तीर्थ प्रवरं तव नाम्नाच लक्षितं २३ वालाप इति विख्यातं सामन्मला
स्तटे स्थितं ॥ विख्यातं भुलोके पुण्यं लोर्षिभिस्तुतं पुरा २४ वालातीर्थे जर: स्नात्वा त्रिरात्र
मुषितः शुचि: ॥ रक्ता दिव्या मुखं वदन्नास्य यस्योदयनं प्रति २५ सूर्यलोकमवाप्नोति ना
त्र कार्या विचारणा ॥ सूर्यवारे पुसंक्रान्तौ सप्तम्यां तु विशेषत: २६ विषुवां वत्सयने वापि चं
द्रसूर्यग्रहे पि च ॥ स्नात्वा संतर्पयेद् देवान् पितॄन् प्रपितामहान् २७ गुडधेनुं तवा दद्या
त् एकं चैव धुरंधरं ॥ सयज्ञफलमाप्नोति न नरो निरयं व्रजेत् २८ वंधिता मुच्यते
रोगाद्वद्धो मुच्येत वंधनात् ॥ तीर्थेस्मिन् पिंडदानेन तृप्तिं यान्ति पितामहा: २९ ॥ श्रीमता
देव उवाच ॥ तथान्यदपि माहात्म्यं तीर्थस्यास्य तपोधने श्रूयतां पत्युरावृत्तं व्यासेन कथि
तं महात् पुत्रमन्दिरो वृद्धो जरया जर्जरीकृत: अस्सन्नो भारमुद्धोढुं सार्थवात स्नानमत्य
जत् ३१ सनिदाघे जलं पातुं जगाम च महानदीं देवात्तत्रैव निमग्नो सोततो मत्युवशं
गत: ३२ स्नातितास्य जले पुण्ये तीर्थस्यास्य प्रभावत: कान्याकुब्जेश्वरसुतो राजा

राम
२४१

87

क

आपितयोसि अतपोधन सूर्यस्तामथितल्वो मे देवस्मि भवनेश्वर १० इत्युक्त्वा तस्या
तु समपन्निवानिरीक्ष्यतां उवाच नियमस्यान्तां सोल्पन्निव भास्करः ११ उग्रं चरसि क
ल्याणि तपः परमदुष्करं यदर्थं च समारंभस्त्वयालितस्यैव तत् १२ तपसा लभ्यते स
र्वं सर्वं तपसि निष्ठति देवत्वं प्राप्यते भद्रे तपसो द्युम्नवच्च। १३ इमानि पंच सुभगे बदरा
णि प्रतिच्छ मे दत्वा सबदराण्यसौ पचोत्पुत्कारविर्ययौ १४ अथ ज्ञात्वा तु कल्याणी वृत्त
णी रवि बदराणामपक्वनं कारयामास भास्करः १५ ततः सा प्रेतावाला प्रांजलिर्विगत य
श्रमा पाकाय बदराणां सा पापकं समधिश्रयात् १६ अपचत् परमा देवि बदराणि महाप्र
भाः तस्याः पचेत्याः समातान् कालो गाच्च सुरेश्वरि १७ भस्मपुंजो महान् जातो दिनं चक्ष
यमन्वगात् हुताशनेन दग्धस्तु मे तान्येकाष्ठसंचयः १८ पादौ प्रक्षाल्य सा पश्चात्सावके
चारुदर्शने ददात्साबदरार्थं च स्वासनप्रीयकाम्या पादाग्रं पुनः १९ पादौ उपर्या धार्यते न घे
ष्यंस्याः कमैतत् दृष्ट्वा प्रीतो देवो दिवाकरः २० ततः संदर्शयामास कल्याणी रूपमात्म
नः उवाच परमप्रीतस्तां कन्यां सुदृढव्रतां २१ ॥सूर्य उवाच॥ प्रीतोस्मि बाले भक्त्या ते तप

प.उ.सा.
३४८

४४

ते देवासुरे युद्धे दैत्यैर्निधनं गते ददर्श च बृहत्काव्यो यत्र भार्गवनंदनः २ समारा
ध्य महादेवं दुर्द्धर्षं लोककारणं मृतसंजीवनीमाप विद्यांदित्र्यंबकात् ३ दे
त्यार्थमुशना तीर्थं विख्यातं जगतीतले काव्यतीर्थं कृतं तस्मान्नः पूज्य देवमहेश्वरं ४ दु
र्द्धर्षेश्वरं संज्ञं वै सर्वपापैः प्रमुच्यते अत्र वक्ष्ये तु ख्यातं त्वं पावनं नगनंदिनि ५ पुरा यदा
महायुद्धं वृत्रवासवयोरिह तदासुरैर्जिता देवा महेन्द्राद्याः सुरेश्वर ६ किंकर्त्तव्य
मिति ध्यात्वा गतास्ते ते गुरुं प्रति ॥ इंद्र उवाच ॥ अस्माकं त्वं गुरुः साक्षात् देवानां पालकः
सदा ७ अधीशस्त्वं वरः श्रीमान् कृपांकुरदयानिधे वृत्रेणातिजितास्तं च का गतिर्भ
वसुव्रता ८ श्रीबृहस्पतिरुवाच शृणु देवेंद्र वक्ष्यामि येन त्वं हि सदा सुखी मम वाक्य
रुचिं हृदये धेहि शुभा मा मात्मना ९ साभ्रमत्यां तदागच्छ तत्र गत्वा सुखी भव दुर्द्धराख्याप
त्र देवो नित्यं तिष्ठति भूतिदः १० ददाति वांछितान्कामान् सत्यं स[illegible]
त्यसुरेश्वरः ११ गुरोर्वचनमाकर्ण्य संगतस्तानं तीर्थं प्रति ११ तत्र स्नात्वा तु देवेशो महे
शं तमपूजयत् स्नानात्पूजनादेव संतुष्टः श्रीमहेश्वरः १२ वचः प्रार्थयसे नित्यं

राम
३४८

जातिस्मरोभवत् संस्कृत्यचक्षुवरंतांतत्प्रभावंतीर्थजंमहत् आगत्यतज्जलेस्नात्वाददौ
दानान्यनेकशः सुतत्रस्थापयामासदवदेवंमहेश्वरं अत्रतीर्थेनरःस्नात्वासंपूज्यम
हेश्वरं ३५ रत्नादिस्पमुखंवहस्वास्नबपापैःप्रमुच्यते सर्वासामप्यतीपुण्यारविक्षेत्रे
विशेषतः ३६ अस्यसंकीर्तनादेवमहतोपापसंमुच्यते स्नात्वामत्पुदकंयत्रएवंततःपश्चिमं
व्रजेत् ३७ प्रयागाख्यपितत्पुण्यंसर्वकामप्रदंमहत् दत्तंद्विजेंद्रमुख्येतेयदग्नोष्याभ्रक
तेजाप्यमितांदशेयस्मात् ३८ गोभूतिलाकांचनवस्त्रान्नप्राशनेवाहनच्छत्रदाने यंयं
वांछयतेकामंतंतंप्राप्नोतिमानवः ३९ श्रीमहेशप्रसादाच्चतीर्थस्यास्यप्रभावतः बा
लापेंद्रंइदंतीर्थंपुण्यपापंहरंसदा ४० यंदृष्ट्वामुनयःसर्वेवीतरागाःसदैवतु यत्रमात्रि
वनामेतिख्याताखपुण्यदंमहत् ४१ यत्रस्नात्वातुदेवेशिपुनर्जन्मनविद्यते गोदावर्या
स्नातस्नानेयत्फलंलभतेनरः ४२ तत्फलंलभतेदेविअत्रतीर्थेनसंशयः इति
श्रीपद्मपुराणेउत्तरखंडेबालपेंद्रतीर्थनामाध्यायः श्रीमहादेवउवाच अन्य
तीर्थंप्रवक्ष्यामिदुर्द्धर्षेश्वरमुत्तमं यस्यस्मरणमात्रेणपापोपिपुण्यवानभवेत् १ व

प॰उ॰सा॰
३४५

उत्तरखंडे उमामहेश्वरसंवादे दुग्धेश्वरमाहात्म्यं नामाध्यायः साम्ब

अस्मात्तटे गुप्ततीर्थं परमपावनं खड्गधारमिति ख्यातं कलौ गुप्तं भविष्यति १ यत्र

प्रसंगतः स्नात्वा पीत्वा वा पयो दृष्ट्वा पापैः सर्वपापविनिर्मुक्तो २ रुद्रलोके महीयते २

यत्र सा भगवती पुण्या कश्यपानुगता सती रुद्रस्य हि जटाजूटे धृता पातालगामिनी ३

खड्गधारेति विख्याता रुद्रस्तत्रैव संस्थिता यत्र स्नात्वा दिवं याताः पापिनोपि सुरेश्वरि

४ अत्रैव बोधनतरे लीनमिति तिता संपुरातनने किरातेन कृतं पश्चाद्व्रतं परमदुष्करं ॥ पार्वत्यु

वाच किं नाम वै किरातोभूत् किं तेन व्रतमाहितं तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि यथातथ्ये

न कथ्यतां ५ न चान्यो विद्यते लोके त्वां विना वदतां वर तस्मात्कथय मे देव सर्वं शुश्रू

षवोहितं ६ श्रीमहादेव उवाच आसीत्पुरा महाद्रौ श्रोंडो नाम दुरात्मवान् क्रूरः प्र

ढो नैककलिको मत्तानामग्रमयावहः ८ जाल्मेन मत्स्यान्दुष्टात्मा घातयित्वा निशं ततः मत्स्यैर्मृ

गान् आपदोक्ष कक्षसारान् शल्लकान् ९ खगान्नानाविधांश्चैव वधकोऽ श्च

राम
३४५-

न्त्रपातयेन्न पक्षिणो हानपाङ्कु श्रोर्षर्दिण स्त्र विशेषतः १० लुब्धको तिमहापापी दुष्टो

तत्सर्वं क्षितिदद्यात्पदं श्रुत्वा वाक्यं तु देवेशो ह्युवाच परमेव च ॥ इंद्र उवाच त्वं नाथः
सर्वलोकानां त्वमेव कारणं परं त्वत्तो विश्वं स्फुरो देवो सर्वदा लक्षसे मया ॥ यदि
त्वमेव प्रसन्नोसि विश्वेश्वर सुरेश्वर वज्रेहनमतादेव रूपकामो महात्मन १४ ॥ श्री
महादेव उवाच ॥ तव वाक्यं तु देवेश वज्रोसौ निहतो मया मया यद्दीयते शस्त्रं तद्
गृह्णीष्व सुरेश्वरः तेनैव चास्त्रयोगेन हन्यसे त्वं न संशयः ॥ इंद्र उवाच किमस्त्रं वद वि
श्वेश येन वज्रे क्षितितत्पदं वज्रादप्यधिकं किं तत् निर्मितं तु त्वया कदा १७ ॥ श्री महादे
व उवाच ॥ इदं पाशुपतं ह्यस्त्रं निर्मितं तु मया पुरा न दत्तं कस्यचिच्छस्त्रं तवार्थे रक्षितं म
या १८ अत्रस्नानात्त्वया देवपूजनं वै त्वया कृतं अतस्त्वं गच्छ येशस्त्रे येन वज्रं त्वं नि
हंस्यसि १९ श्रीमहेश प्रसादाच्च प्राप्तं महाबलान्वितः तेन पाशुपतास्त्रेण हतो वज्रो महा
बलः २० तत्सर्वं अत्र स्नात्वा तु दुर्वृत्ति शस्त्र प्रसादतः स्नानमात्रात्तु देवेशि पूजनादेव
संप्रते २१ तीर्थप्रभावात्संप्राप्तं सत्यं सत्यं वरानने एतज्ज्ञात्वा तु देवेशि तत्रैव स्ना
नमाचरेत् २२ दर्शनं तु महेशस्य सर्वपापप्रणाशनं - इति श्री पद्मपुराणे

प॰ उ॰ ख॰
२५०

90

त्वत्स्तुत्यानुवचनेचण्डांशोःस्वरूपवान् शिवरात्र्युपवासेनरात्रौजागरणेनच । अज्ञातःकर
णेऽज्ञातःस्नातःतेनघोरसुखिरलः यावत्तस्याभिरुद्रालकस्तावत्स्वर्गेवसेत्ततः २४ पुना
तत्रापश्चिलेसर्वेमासेसुरेश्वरी चण्डाङ्कुरोपिनाकेनक्रूराक्रान्तेनशङ्करात् २५ ननिवारितान्ति
चण्डेनचण्डांशुकुपितासदा नत्वंतस्यस्वपाकेषुकिमनेनाशुभेनतु २६ तयोक्तेभक्तिलक्ष्या
न्तेषुनैवदुरात्मना किंत्वंभक्षपितामुढमेविनाशूलमुक्तिना ॥पुष्पकोवाच॥ यत्तुनामभिरिते
चाल्मेकैर्नैवेद्यैर्नानावस्त्रोषितः किमनेनशरीरेणानश्यतोऽस्यतदापुना २८ येतुब्रह्मशरी २
रेवसर्वभावेनमामिति मूढानपापिनोजेयालोकद्वयवन्दिकृता २९ तस्मात्स्नानपरिपरि
त्यज्यकामदुरात्मने स्वस्यामवनिमर्शनतत्वबुध्यास्थिरामल ३० ... शरीरञ्चैवखड्ग
धारव्रतेनच त्यजितोयवदरारोहे किंचिद्विरंसीवनेमतेन ३१ ...
दतिकस्यके प्रागताश्वगताःस्तावत्वदनःशिवलोकिता ३२ विमानानिवहूनत्रश्यागा राम
तानितदंतिके दृष्टास्तैवततान्यैविमानानिगरणोत्तमा ३३ उवाचपरयामत्यापुष्पकोपि २५०
पिचतान्प्रति कस्मात्समागतायुयंसर्वेरुद्राक्षधारिणः ३४ सर्वेस्फाटिकसंकाशाःस

दुष्टजनप्रियः भार्या तथाविधा तस्य पुंश्चली च मतामता ११ एवं विहरतस्तस्य बहुकालो
व्यवर्त्तत एकदा निशि पापात्मा श्रीवृक्षोपरि संस्थितः १२ कालेन तु धनुःपाणिः शरं
संयोज्य कार्मुके एवं निशागता तस्य जाग्रतो निमित्तस्य हि १३ माघमासे सिता या वै च
दश्यां नगात्मजे श्रीवृक्षपर्णानि बहूनि तत्र संछेद्य पामरः श्वान्वितोपि १४ श्रीवृक्षमूले प
तितानि माने लिंगं च तस्योपरि तानि पेतुः श्रीवृक्षपर्णानि चैवं योगात् जातं स वै शिवपूजने
चरत् १५ गंडूषकारिणा तेन स्नपनं च महत्कृतं प्रज्ञाने ता च तेनैव पुष्कसेन दुरात्म
ना १६ माघमासे सिते पक्षे चतुर्दश्यां विधूदये पुष्कसोपि दुराचारो निष्पन्नो गतकल्म
षः १७ तस्य भार्या प्रवेशं च स्वागता तस्य संनिधौ निराशश्च निराहारो यत्रासौ पुष्कसः स्थि
तः १८ नष्टाप्तः प्रकरसेन समागतापि महिलापिता अशनार्थं च तस्य च श्रमन्नमादाय सामि
षं १९ तेन दृष्ट्वा प्रचंडसा स्वापानी क्रूरेणो च नाः सा तस्य भार्या नाथं वै जलमध्ये पपात
ता २० तावत्तयोर्नष्टयोः स्नात्वा एकादशी पूर्वं च मत्स्य- समानीतं त्वदर्थं च मत्स्यमांसं मया धु
ना २१ कस्मात्किमु पूर्वं तु मांसं पापैर्न दृश्यते नाशितं च त्वया मूढ कुंठ वेलायां तु तवः २२

प. ३. मा.
३५१

नाप्युपोषितं ४५ तेनोपवासेन च जागरेणानुष्ठानेन सो देवदेवो महात्मा तत्प्रसादाय
मत्तानुभावो ददाति सर्वान्वरदो वरांश्च ४६ एवमुक्तो नन्दा तेन वीरभद्रेण धीमता पुष्क
रोपि विमानाग्रमारुह्य तेन च पश्यतां ४७ गणानां देवतानां च सर्वेषां प्राणिनामपि त
दा दुन्दुभयो नेदुः भेरीतूर्याण्यनेकशः ४८ वीणावेणुमृदङ्गानि लास्यनावृत्तानि च जगु
र्गन्धर्वपतयो नन्दनं तुष्टुवुः सुरगणा ४९ चामरैर्वीज्यमानो दिव्यच्छत्रैश्च विविधैरपि सतो
ष्यैतेन मतंगनानीतः शिवसंनिधौ ५० पुष्करोपि तदा प्राप्तस्तीर्थस्नानशिवार्चनात् किं
पुनः श्रद्धया मन्याशिवाय परमात्मने ५१ पु[illegible]प्यादिकं फलं गन्धं ताम्बूलाक्षतमेव च ये
प्रयच्छन्ति लोकेस्मिन् तेषां ज्ञानात्र संशयः ५२ श्रीमहादेव उवाच तदा प्रभृति तीर्थं स्वर्गद्वा
रेति विश्रुतः एतत्तीर्थं कलौ गुह्यं भविष्यति सुरेश्वरि ५३ माघमासे पक्षे शारदे कार्त्तिके च
विशेषतः स्नानं ये प्रकुर्वन्ति मुक्तास्ते नगनन्दिनि ५४ वसिष्ठो वामदेवश्च भरद्वाजोथ गौ
तमः स्नानार्थं वै समायान्ति देवदेवं पिनाकिनं ५५ त्रियुगे वर्त्तते लिंगं कलौ नैव तु वर्त्त
ते विश्वामित्रेण ऋषिणा दत्तशापो वर्त्तते तदा ५६ पार्वत्युवाच कथं शापस्तु ऋषिणा

राम
३५१

वैचेशार्द्धशेखरः कपर्दिन स्तम्भे परिलवाससो भुजंगभोगैः ३[illegible] कृतहारभूषणः ३५
श्रीपान्वितारुद्रसमानवीर्याघपातयमोवदतांममोचितं पुल्कसेनतदापश्यानुत्सेरु
मपार्षदाः ॥गणाऊचु॥ प्रेषितास्मो वयं चंडशिवेनपरमेष्ठिना स्वर्गगच्छत्वरिभृत्वासस्थि
कोपान्मारुत ३७ लिंगार्चनेकृतेपश्चपाराज्ञोशिवस्यच तेनकर्मविपाकेनप्राप्तोसिपर
मांगतिं ३८ तत[illegible]योक्तोवीरभद्रैपाउवाचप्रहसन्निवः किंमयासुतेचीर्णंपापिनापुल्कसे
नहि ३९ मृगयारसिकेनैवमूढेनचदुरात्मना पापचारोह्यहंनित्यंकथंस्वर्गेवसाम्यहं
४० कथंलिंगार्चितंचापिकृतमस्तितदुच्यतां परंकौतुकमापन्नः पृच्छामिकृपयावद ॥
४१ वीरभद्र उवाच॥ देवदेवोमहादेवोयोगगाधरसंज्ञकः परितुष्टोघतेचंड समार्यस्य
उपापतिः ४२ प्रसंगिकत्व[illegible]याचापिकृतमर्चनमेवच कोलेनिरीक्षमाणेनबिल्व
पत्राणिचैवहि ४३ छेदितानित्वयाचंडपतितानितदेवहि लिंगस्यमस्तकेतानितेन
त्वंसुकृतीप्रभो ४४ तवैवंजागरोजातोमृगान्वेषपरिध्रुवं तेनैवजागरेणैवतुतोषजा
दीश्वरः ४५ छलेनैवमतामार्गकौलसंदर्शनेनहि शिवरात्रौत्रिदिनेव्याघ्रप्रसंगे

प॰उ॰सा॰
३५२

मूर्त्तिं सदा बुधः पूजनेक स्तैनित्यं वांछितं फलमाप्नुयात् ६९ धर्मार्थकाममोक्षाश्च लभं
त मानवो भुवि धूपं दीपं च नैवेद्यं तथा नैवेद्यवंदनादिकं ७० ये वै यंति च देवेशि लोकनाथं महेश्व
रं न दुःखं तु भवेत्तेषां सत्यं सत्यं वरानने ७१ इति श्रीपद्मपुराणे सनत्सादस्त्र संहिता
यां उत्तरखंडे उमामहेश्वरसंवादे साभ्रमतिमाहात्म्ये नाम अध्यायः श्रीमहादेव उवाच ।
खड्गधाराद्दक्षिणेन तीर्थं परमपावनं दुग्धेश्वरमिति प्रोक्तं सर्वपापप्रणाशनं १ यस्मि
न् तीर्थे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा दुग्धेश्वरं हरं पुमान् सद्यो विमुच्येत दुःखात्पापसमुद्भवात् २ दधि
ना तपस्तप्तं साभ्रमत्यास्तटे शुभे चंद्रभागा महत्पुण्या गंगया संगता यतः ३ तत्र स्नानं दानं
च जपः पूजा तपस्तथा सर्वं सफलतां याति दुग्धतीर्थप्रभावतः ४ श्रीपार्वत्युवाच दुग्धे
श्वरसमुत्पत्तिं श्रोतुमिच्छामि वै प्रभो महिमा दुग्धतीर्थस्य कथ्यतां च मम श्रीमहादेव उवा
च पुरा देवासुरे युद्धे दैत्यैर्देवाः पराजिताः पलायनपराः भूत्वा दधीच्याश्रममागताः ६ मु
क्तानत्राय धान्ये वगता देवा दिशो दश पश्चात्कोलाहलं श्रुत्वा दधीचो दैत्यसंभवं ७
पीतवांस्तानि शस्त्राणि जलेनाल्पान्यभार्गवः कालेन तेन सुराः सर्वे शस्त्राण्याप्यादानु

९२

राम
३५२

दत्तश्चैव सुरेश्वर तदहं ज्ञातुमिच्छामि त्वत्तो देव न संशयः ५७ ॥ श्रीमहादेव उवाच २
कस्मिन्समये देवि विश्वामित्रो महातपाः आगतः खङ्गधारे स्मिन्तीर्थे वै परमाद्भुते ५८ सा
श्रमत्वा कृतस्नानो दर्शनं कृतवान्मम तत्र तिष्ठति नित्यं वै पूजां कुर्वन्ननेकधा ५९ तत्र को
पि महादुष्टः कौलिकः पापरूप धृक् मासं दत्तं तदा तेन शिवस्योपरि भामिनि ६० दृष्ट्वा त
दपि मांसं च विश्वामित्रो पि वै पुनः अब्रवीच्च तदा तत्र दुष्कृतं पापिना कृतं ६१ न दत्तस्त
स्य दण्डो हि शर्वेण परमात्मना तस्माद्दत्तो हि निश्चितः शापं दास्ये न संशयः ६२ विचार्य तं तदा
स्य ते प्रश्नो हं देवि वै तदा अस्मिन्कलियुगे घोरे शून्यस्त्वं भव सर्वथा ६३ इति दत्वा च वै शापं
गतवान्मुनिसत्तमः तदा प्रभृति सो देवि गुप्तोऽहं ऋषिशापतः ६४ मम स्थाने विशेषेण पूज
नं कुरुते यदि तेषां हि दुरितं याति न शक्यते तत् संयतादपि ६५ मृण्मयीं मामकीं मूर्तीं कृत्वा ये
पूजयन्ति वै अत्र स्थाने विशेषेण मामके तु वसंति हि ६६ खङ्गेश्वर [illegible] इति नाम्ना
ख्यातः कलौ युगे कृते वै मन्दिरं नाम त्रेतायां गोरवः स्मृतः ६७ द्वापरे विश्वविख्यातः कलौ
खड्गेश्वरः स्मृतः दाक्षिण्यमार्गमाश्रित्य मम स्थाने सुरेश्वरः ६८ इति ज्ञात्वा तु तत्रैव कौ

प॰उ॰मा॰
३५२

प्रहस्योवाच विप्रर्षिः तिष्ठ क्षणमेकं कुरुः स्वपमेवच मोदेवास्यद्रूपास्य घकलेवरं २१
ब्रह्मलोकं गतः सद्यो पतीनावर्त्तते पुनः ततः सर्वे सुरास्तत्र दृष्ट्वा तेविलयं गतं २२
चिंतयातः सुरगणाः कथं चविशसामहे सुरभिं चाज्ञयामासतामुवाच शचीपति २३ क
लेवरं द्विजेंद्रस्य लिहन्त्वं वत्स मामम तथेतिच वचो मत्वा तत्क्षणादेव लिह्यतत् २४ निर्मां
सचैव कृते सघस्तया घेन्वा कलेवरं जगदुस्तानि चास्थीनि चक्रुः शस्त्राणि वै सुरा २५ तस्य
वंशोद्भवे त्वस्त्रमासी द्वृत्रशिरस्तथा शस्त्राण्यस्त्राणि कृत्वा सन् महाबलपराक्रमः २६ वसु
देवास्तु रापुत्र्या वज्रघातेन [illegible] नन्तत्पराः ततः सुवर्चा तु दधीच पत्नी संप्रेषिता यासुर
कार्यसिद्धये २७ विलोकयामास समेत्य तत्र मृतं पतिं देहमथो विशस्तं ज्ञात्वा तु तत्सर्वमम
थो सुराणां कृत्यं तदानी चचुकोप साध्वी २८ ददौ तदा शापममीतिवक्त्रा तदा सुवर्चा ऋषि
वर्यपत्नी अतो सुरा दुष्टतरास्य सर्वे यूयनेकशश्वा श्व तथैव लुब्धा २९ तस्मात्तु सर्वे त्वप्रजा
भवंतु सेंद्राः सुराश्च प्रवतीत्युवाच एवं सा पददौ तेषां सुराणां सा तपस्विनी ३० उपविश्याश्र-
श्वत्थमूले शाप्रमन्युपरस्तदैस्थित सा गर्भिसा सती सा च दधीचोदरं विददार हा ३१ निर्गतोऽज

राम
३५२

93

मुत्सुकाः गुरुणा सहिताः सर्वे परस्परमुदान्विताः नकुलैः सहसर्पाश्च क्रीडंतेति परस्परं ९
एवं विधान्यनेकानि साश्चर्याणि तदाश्रमे पश्यंतो विबुधाः सर्वे विस्मयं परमं गताः १०
ददृशुस्ते मुनिवरं आसनोपरिसंस्थितं पत्न्या सानुमत्या पुण्याभिः ललिता चंद्रभागया ११
वर्चसा परमेणैव भ्राजमानं यथा रविं विभावसो हितीपंचसुवर्चाभार्यया सह १२ यथा
ब्रह्मा स्त्रिया सावित्र्या तथासौ मुनिसत्तमः दृष्ट्वा सुरवरैः सर्वैः प्रणिपातपुरःसरं १३ चि
रंतनं पादे वा वदस्यातिपुरोगमाः त्वं दाता त्रिदलोकेषु विदितः पूर्वमेव हि १४ याचा
र्थं च वयं सर्वे त्वत्सकाशं समागताः भयभीता वयं सर्वे स्त्राणितो दानुमर्हसि १५ इत्यु
क्तो मुनिवर्यासौ देवानां दानमश्रमतां मतिः पीतानि तानि मो देवा जलेनास्य मंत्रतः १६ ।
ततो देवा ब्रुवन् विप्रं देवा तानो निधनाय च देवस्त्रीनिश्चराणि विप्र ददतानीहिति द्विजो वदत् १७
इत्युक्त्वा तान् स्वपत्नीसः प्रेषयामास वाश्रमे ततोवाच द्विजोत्कृष्टो देवान् स्मित्वा मत्तामतिः १८
पीतानि तानि मो देवगर्जाद्य यथातथं इत्युक्त्वा च द्विजो देवि योगमास्थाय योगवित् १९
ततो ब्रुवन् सुरा विप्रं समयं तं कलयन् गिरा त्वपि जीवति मो पूर्ण नकुलो स्त्रीनि लभामहे २०

प॰ पु॰ मा॰
३५४

तं ३ सोमेनात्र तपस्तप्तं कालेन बहुतरं किल। तस्माच्चंद्रेश्वरो नाम स्थापितो वै महेश्वरः
४ श्रीकण्ठापितपस्तप्तं चंद्रभागासमीपतः अतस्तीर्थाधिकं तीर्थं पावनं सर्वदानुवि ५
कलौ गुप्तं तु ऋषिणा कारितं वै सुरेश्वरि यत्र दृष्टे मम यल्लिंगं दृश्यते नात्र संशयः ६ अत्र स्ना
त्वा च पीत्वा च पीत्वा च कृत्वा वै शिवपूजनं येनराः संगमिष्यन्ति धर्मानर्थान् लभंति ते वशो
त्संगोधिकं कर्म ये कुर्वंति विशेषतः भुक्त्वा स्वर्गपदं ते वै पश्चात् यांति सदालयं ७ स्नानार्थं प्र
स्थयदेवि चंद्रभागाः समीपतः आगमिष्यंति ये लोकास्ते ज्ञेयाः पुण्यभागिनः ८ गत्वाप
रतटे ये वै दर्शयंति च तं शिवं चंद्रेश्वरेति नामानं श्रीहरं पापकृंतनं १० अत्र गत्वा विशे
षेण रुद्रजाप्याधिकं तथा ये कुर्वंति नरश्रेष्ठास्ते ज्ञेयाः शिवरूपिणः ११ सर्वदानु सुरश्रे
ष्ठ येत्र स्नानं प्रकुर्वते ते नरा विष्णुरूपाश्च विज्ञेया नात्र संशयः १२ येत्र श्राद्धं प्रकुर्वंति
तिलपिंडैर्न वा पुनः ते पि विष्णुपदं यांति पिंडदानप्रभावतः १३ अत्र दानं प्रकर्तव्यं स्नानं
वै विधिपूर्वकं यत्र स्नात्वानुमुच्यते ब्रह्महत्यादिकिल्बिषात् १४ तटेस्मिन् ये विशेषेण
दं तं आरोपयंति ते मताः शिवपदं यांति यावच्चंद्रदिवाकरौ १५ इति पद्मपुराणे

94

राम
३५४

द्राजर्षे दधीचस्य महात्मनः साक्षाद्रुद्रावतारोसौ पिप्पलादो महाप्रभुः ३२ पुत्रस्य जननी गर्भं उवाच नेमहत्तत् सुवर्चा तेन विप्पलाद चिरं तिष्ठास्य संनिधौ ३३ अश्वत्थस्य महाभागसर्वेषां शुभदो भव: तथेत्युक्ता च सा साध्वी सुवर्चा चानंदपूरिता ३४ पतिं प्राप्य गमत्साध्वी परमेणा समाधिना एवं दधीचपत्नी सा पतिना स्वर्गमास्थिता ३५ ते देवाः कृतशापास्तां देव्या न्मुनिसमुत्सुकाः आजग्मुश्चेन्द्रमुखाश्च महातां बलपराक्रमाः ३६ कामधेनुं प्रगृह्याथ प्रयोगं द्विजलोकयः मुनेः प्रभावात्तो दुग्धं लिंगं संपूजयन्ते ३७ दुग्धेश्वरमिति ख्यातं देवि साभ्रमतीतटे तदा प्रभृति तीर्थं तद्विलभ्नाम प्राप्रथितं भुवि ३८ अतुलं यस्य माहात्म्यं श्रवणात्पातकापहं ये नरा वै तीर्थं नरो भक्त्या दुग्धेश्वरं महाप्रभुं ३९ सोपि पापविनिर्मुक्तो याति रुद्रपदं महत्

इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे उमामहेश्वरसंवादे दुग्धेश्वरमाहात्म्यं श्री

महादेव उवाच दुग्धेश्वरस्य पूर्वेतु तीर्थं परमपावनं चंद्रभागेति वै नाम्ना नदी यत्र तु संगता १ तत्र चंद्रेश्वरो देवो नित्यं तिष्ठति पुण्यदः यो नरः सर्वदा व्यापी लोकानां सुखदो महान् २ अत्र स्नानं प्रकुर्वीत ध्यानं कुर्वीत नित्यशः तत्फलं प्राप्नुयान्नैव सामनसा शिवाचेना

प॰ ३॰ सा॰
३५५

संवादे पिप्पलादितीर्थनामाध्यायः   श्रीमहादेवोवाच पिप्पलादस्ततस्तीर्थमपि
च मंदार्कसत्तमं तीर्थं साभ्रमती नारे व्याधिदौर्गत्यविनाशने १ पुरा कोलाहले युद्धे दान
वैर्निर्जिताः सुराः वृक्षाणि वेदवप्रभाकरः पृथिवीमुत्सादा सुषमां प्राणपरीप्सया २ तत्र बिल्व
स्थितोसन्नः ग्रहस्थेदारिद्र्यमयः शरीरे भूत्सदत्तादौनि वेदेवप्रभाकरः ३ एवमादित्य
पादोग्धवत्वं देषु विबुधास्तथा यावत्कोलाहलो दैत्यो विष्णुना प्रभविष्णुना ४ ततो महा
न्वेलावत् स्थितास्ते वृक्षमाश्रिताः येनयेन दिवं वृक्षो विबुधेन समाश्रिताः ५ स तु तन्म
यतां प्राप्तस्तस्मात्तं न विनाशयेत् २ तिसृष्टैस्पविश्रामात् पिद्वमंदार्कमुत्तमं ६ तीर्थरा
गत्ततरे स्नानात् साभ्रमत्यास्तटे भवत् अत्र गत्वा विशेषेणांतरषिपदि पूजयेत् ७ पूजयि
त्वा सरश्रेष्ठे लभते वांछितं फलं अत्र द्वादशनामानि गत्वा ये वै पठंति च ८ ते नराः पुण्य
कर्माणो यावज्जीवेन संशयः आदित्यं भास्करं भानुं रविं विश्वप्रकाशकं ९ तीक्ष्णांशुं
चैव मार्तंडं सूर्यं चैव प्रभाकरं विभावसुं सहस्राक्षं तथा पूषणमेव च १० एवं द्वादशना
मानि यः पठेत्प्रयतः सुधीः धनं वै पुत्रपौत्रांश्च लभते नगनंदिनि ११ एकैकं नामनामा

राम
३५५

उत्तरखंडे चंद्रेश्वरचंद्रभागामहिमानामाध्यायः श्रीमहादेवउवाच दुग्धे

श्वरसमीपे षष्ठतीर्थंचातीवपावनं २ मंतत्पिप्पलादस्यनाम्नावैप्रथितंभुवि १ यत्रक

त्वातपःपूर्वंमातुर्वेदनतोमुनिः ३ त्पादपा मासकल्यावैऽवानलमितो २ पितुरान

एएमन्विष्ठन्दधीचस्यमहात्मनः तत्रस्नात्वाचपीत्वाचब्रह्महत्यांव्यपोहति ३ साम्र

मत्यास्तटे शुभ्रेपिप्पलादसुरेश्वरे तत्रस्नात्वातुमोदेविमुक्तिभागीभवेन्नरः ४ श्राद्धेपुण्ये

पिप्पलमलानकृतेंवाविधिपूर्वकं कृतेसतिमहादेविमुच्यतेकर्मबंधनात् ५ श्रीपार्वत्यु

वाच किमर्थंसातुकल्याणेउत्पन्नातांविधाय तयोवैकृतपापूर्वंकिंकृतंवदमेप्रभो ६

यत्पुत्रेणसानितापितुरानतं एएकारणात् श्रीमहादेवउवाच दधीचोऋषिवर्योसोत्व

गतस्तपकारणात् ७ अत्रतेनमहत्तप्तंऋषिणापरमात्मना तत्रकालासुरोनामविघ्नार्थंवै

समागतः ८ तेनविघ्नंवकृतरेकृतंयेनत्रसंशयः ततश्चंतुसुपुत्रेणाकस्तोडेनचधीमता क

त्साघृत्यादितातत्रतननार्थंसुरेश्वरी तयाबैनिहतोदैत्यःकोलोनामहासुरः १० तस्मा

तीर्थंमहज्जातंकलौशुभ्रंतुपावेति ११ इतिश्रीपद्मपुराणेउत्तरखंडेउमामहेश्वर

प.उ.सा.
३५६

९६

रीलीमै रवीभैरवाक्षीत्रलक्ष्मीदं वीजनपूया ९ नामानि वहु पौष्कानि नामानि वसुरेश्व
री ९ ये पठंति नराश्रेष्ठा स्तोत्रांनि शिवे संनिधौ श्रनिरुद्धकृतं स्तोत्रं ये जपंति मनीषिणः
१० मुच्यते कल्पवंधात्ते सत्यं सत्यं वरानने तीर्थानां परमं तीर्थं कोटराजिमितं भुवि ११
दर्शनादेव नश्यंति पापानां राशयस्तथा १२ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे कोटराती
र्थनामाध्यायः श्रीमहादेव उवाच अस्मात्तीर्थात्परं तीर्थं राजेति विख्यातं सप्तनद्यो व
हंत्यत्र चंदनोदकमिश्रितं अन्यतीर्थाच्छतगुणं स्नानं चात्र विशिष्यते देवानां प्रवरो देवो य
त्रास्ते वामनः स्वयं २ द्वादश्यां माघमासस्य दद्यात्तिलधेनुकं विमुक्तः सर्वपापेभ्यो कुला
नां तारयेच्छतं ३ पानीयमयपात्रं तिलैर्विमिश्रं दद्यात्पितृभ्यः प्रयतो मनुष्यः श्राद्धं कृतं तेन
समाः सहस्रं तस्य पितृत्पितरो वदंति तीर्थस्मिन् भोजयेद्यो वै ब्राह्मणान् गुडपायसैः ४ एक
स्मिन् भोजिते विप्रे सहस्रं भोजितं भवेत् इति श्रीपद्मपुराणे वामनतीर्थनामाध्यायः राम
श्रीमहादेव उवाच सोमतीर्थं ततो गच्छेत् गुह्यं साभ्रमतितटे पातालात्पत्र निर्गत्य कालाग्निरमे ३५६
वल्लभः सोमतीर्थे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा सोमेश्वरं शिवं १ सोमपानफलं साक्षात् भवति तात संश

स्त्वयोर्चयेत्तनरोभुविसप्तजन्मभवेद्विप्रोधनाढ्योवेदपारगः १२ क्षत्रियोलभते राज्यंवैश्योधनमाप्नुयात् शूद्रोवैलभतेभक्तिंतस्मात्सूक्तंपरंजपेत् १३ निंबार्कोत्पन्नमुत्तं रंतीर्थंनभाविष्यति अत्रस्नात्वाचपीत्वाचमुक्तिभागिभवेत्क्षवे इतिश्रीपद्म पुराणेउत्तरखंडेउमामहेश्वरसंवादेनिंबार्कदेवतीर्थंनामाध्यायः श्रीमहादेव उवाच तस्मात्दूरतरेदेविसिद्धक्षेत्रमनुत्तमं अनुरुद्धोयतःपूर्वंउषार्थेचित्रलेखया १ नीतोबाणासुरपुरेंनिवसितस्मगहेपुरा पापैर्वाणेश्वसंरुद्धःकोटराक्षीमथास्मरत् २ सा क्षात्पार्वतीशक्तिःसदारक्षणतत्परा साक्षात्साविधयामागता तत्रतीर्थेनरस्नात्वाबर्षमेकंप्र पन्नतः ३ कोटराक्षीमुखंदृष्ट्वालक्ष्मीमाप्नोतिपुष्कलां सिद्धतीर्थे नरःस्नात्वादृष्ट्वाकोट राक्षिणी ४ सिद्धपुत्रेणपानेनरुद्रलोकेमहीयते यस्यांवैकलबीरणादेवमुक्तःसोपी वरानने ५ अतोयेत्रप्रगच्छंतितेनराःमुक्तिभागिनः तत्रगत्वाविशेषणस्नानेकृत्वानुपा र्वती ६ कोटराक्ष्यास्ततःस्तोत्रं पठेद्वैबुद्धिपूर्वकं कोटराक्षीविश्वरूपामातामायावल्प धिका ७ त्रिपुरात्रिपुरघ्नीचशिवाहेशिवरूपिणी कन्यासारस्वतीप्रोक्तादुर्गादुर्गान्निता

प.३.स्ना.
३५१

गत्वा तु यो देवि यद्दाति फलादिकं यथाकामनया चैव तं तं प्राप्नोति चिंतितं १५ अत्रैव तीर्थे करवीरे अपारिजा
तेस्नात्वा पुनः ये चैव यांति च यं देवि श्रीमहेशं भयनाशिनं १६ ते लभंते सुरश्रेष्ठे शैवं पदमनु
त्तमं इति श्रीपद्मपुराणे सोमतीर्थनामाध्यायः श्रीमहादेव उवाच

९७

ततो गच्छेत्तु यो देवि तीर्थं कापोतिकं पुनः यत्र साभ्रमती तोयं प्राचीनं संप्रवर्त्तते १ पिंडं त
द्ददते ये तु यस्तत्र पितॄन् प्रणयपूर्वकं नन्वेः फलं स्नात्वा पुण्ये सदा पर्वणि पर्वणि २ काकादि
भ्यश्वादिभ्यो बलिं संददते तु यः यमस्य पंथानं सोपि सुखं निस्तारेन्नरः ३ तत्र तीर्थे
नरः स्नात्वा वैशाख्यां गौरसंभवे पूजयेद्देवमीशानं प्राचीनेश्वरमुत्तमं ४ आत्मानं ता
रयेत्सोपि पितॄन् यथा पिता महान् कपोतो यत्र चात्मानं दत्वा चातिथये मुदा ५ स्तुतो देवग
णैः सर्वैर्विमानेन दिवं गतः तदा प्रभृति तत्तीर्थं कापोतमिति विश्रुतं ६ तत्र स्नात्वा नरः
पीत्वा ब्रह्महत्यां व्यपोहति श्रीपार्वत्युवाच कपोतेन कथं दत्तं शरीरं च वद प्रभो निमित्तं किं

२

तथा देवनात्रं विधसुरेश्वरीः श्रीमहादेव उवाच अत्रैव तीर्थे तिष्ठे वै शिवदोषेपर सोम
तान् तस्यारण्या नेतानस्कहर्शे तेविपुला भुवि २ तत्र जीवा वसंतीह पक्षिणो वहवस्तु

राम
३५१

पः२ रूपवान्सुभगो भोगी सर्वशास्त्रविशारदः नरो भवति लोकेस्मिन् परत्र च शिवं व्रजे
त् ३ अत्र निर्जितासंवक्ष्यामि शृणु सुंदरी तत्वतः येन मुच्यते चात्र ब्रह्महत्यादि पातकात्
४ कौशीतकेन ऋषिणा तपस्तप्तं विशेषतः निराहारी सदैव प्रातः पर्णाशनस्ततः परं वायु
भक्षस्ततः कुर्वन्नात्मध्यानपरायणः ५ एवं बहुयुगं तत्र तपस्तेन महत्तपः ६ कदाचिद्दैव
योगेन सुप्रसन्नो महेश्वरः येन प्रार्थयसे विप्र तत्सर्वं प्रददाम्यहं ७ कौशीत उवाच
तव प्रसादाद्देवेश अत्र लिंगप्रजायतां अत्र सोमेश्वर इति ख्यातो देवो भवेद्ध्रुवं ८ यत्रा
स्नात्वा च मनुजाः वांछितं फलमाप्नुयात् अत्र स्नाने विशेषेण रुद्रजाप्यादिकं यदि ९
कारयेते नरया तेन रत्नोघमानयां लभते तिते अपुत्रो लभते पुत्रं निर्धनो लभते धनं १०
राज्यकामी तु नरः राज्यं लभते नात्र संशयः यदि मे त्वं प्रसन्नोसि तत्सर्वं देहि मे प्रभो ११ श्री
ईश्वर उवाच तदा चैव सुरेशेन सर्वं दत्तं द्विजन्मने तदा प्रभृति तत्तीर्थं सोमलिंगेति विश्रु
तं १२ ये स्नानैः बिल्वपत्रैर्यैर्यजंति सदा शिवं लभंते मानुषे देहे सौख्यं पुत्रादि संभवं १३
सोमवारे तथा प्राप्ते योगच्छति तत्रालयं वांछितं लभते नित्यं सोमलिंगप्रसादतः १४ अत्र

प॰ उ॰ सा॰
३५८

९४

च पापानि ब्रह्महत्यासमानि च गोतीर्थे तु ततः स्नानात् नश्यंति नात्र संशयः २ गवां क्रो
तनुं प्राप्य पूर्वपातकयोगतः यत्र तीर्थे ततः स्नात्वा मुक्तस्त्वं पुनरागता ३ तत्र तीर्थे नरः स्ना
त्वा दत्वा गो भोगवाञ्छितं गोमातृणां प्रसादेन मातॄणामनृणो भवेत् ४ गोतीर्थे तु न
रो गत्वा स्नात्वा गां तु पयस्विनीं ददामिति विप्रमुख्येभ्यः स याति ब्रह्मणः पदं ५ इ
ति श्रीपद्मपुराणे साभ्रमतीमाहात्म्ये गोतीर्थं नामाध्यायः श्रीमहादेव उवाच अत्र
तीर्थं महच्चान्यत् कश्यपाख्यं सुरेश्वरी यत्र ह्रदो महानासीत् नगदेवविनिर्मितः १ तत्र कुशे
श्वरो नाम देवो यत्र विराजते यत्र कुंडं तथा परमं कश्यपेन विनिर्मितं २ यत्र ह्रदो महाना
सीत् नगदेवविनिर्मितः तत्र स्नात्वा तु यो देवि न नरो निरयं व्रजेत् ३ अग्निहोत्रकरा विप्रा
नित्यं वेदपरायणाः निवसंति महादेवि काश्यपायां बहुश्रुताः ४ यथा काशी तथा चैवं
नगरी सा विनिर्मिता कश्यपेन यतश्चात्र तप्तं बहुतरं तपः ५ गंगा वै तपसा येन त्वत्रा
नीता राजयोद्भवः सा गंगा काश्यपी देवी महापातकनाशिनी यस्या दर्शनमात्रेण मु
च्यते दुष्टकिल्बिषात् गोदानं च शंसंति रथदानं तथैव च ६ श्राद्धं कृत्वा तु तत्रैव दा

राम
३५८

स्नापा कपोतेनगन्तं तत्र कारितं तनुसुरेश्वरि ९ तत्र तिष्ठति पक्षीशो नित्यं विष्णुपरायणः
कदूवेन समायुक्तो शाखायां वसतिध्रुवं १० एकस्मिन्वासरे देवि द्वादश्यां विष्णुवा।
सरे श्येनस्तत्र समायातो ह्यतिथिस्तेन भामिनी ११ कपोत मा देहि मांसं तव शरीरकं मम
नो चेत्प्राणं प्रदास्यामि इत्युक्तेन मानेदिनि १२ अथ वै वासरे विष्णोः सुधार्तो संसमागत
तः तस्माद्देहि मांसं ... तनुं सुधार्तो यमसप्रभो १३ श्येनोक्तं तत्तु वै श्रुत्वा कपोतो वै
भवो महान् तेनदत्तं तद्देवी शरीरं नात्र संशयः १४ तेन दानप्रभावेन तीर्थं जातं सुरोत्त
मे कपोतकं महत्तीर्थं पावनानां च पावनं १५ अत्र तीर्थं नरः स्नात्वा वै शिवपूजनं द कृत्वा
दाति चातिथिभ्यश्च मिष्टमन्नं सुरेत्तमे १६ इहलोके सुखं भुक्त्वा याति विष्णोः सनात
नं दत्वा वैस्व शरीरं तु कपोतो वै माहात्मने १७ स गतो विष्णुवं तत्र यावच्चन्द्रदिवाकरौ । तो
९ आगतो गत्वा तु भो देवि गंमृतिथिं जपेत्सदा १८ पूजते चातिथिं तत्र सर्वं चलमते ध्रुवं
इति श्री पद्मपुराणे उत्तरखंडे कपोततीर्थ नाम माहात्म्याय ॰ श्री महादेव उवाच ततोपरं प्र
वरं तीर्थं महापातकनाशनं गोतीर्थमिति विख्यातं काश्यपह्रदसमीपतः २ यानि कानि

रतीर्थं ॥ ततो गच्छेत् नरो भक्त्या वैघनाथेति विश्रुतं तत्र स्नात्वा नरः तीर्थे शिवपूजान

प॰उ॰मा॰ तत्परः १ पितॄन् संतर्प्य विधिना सर्वयज्ञफलं लभेत् विजयो देवसंभूतः सर्वपापक्षयं

३५८ करः २ यं दृष्ट्वा विविधान् कामान् प्राप्नुवन्ति नरा सदा ॥ इति श्रीपद्मपुराणे विजयना

थमाहात्म्यं ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ वैघनाथात्परं तीर्थं सर्वसिद्धिप्रदायकं ती

र्थानामुत्तमं तीर्थं देवतीर्थमनुश्रुतं १ विभीषणेन ब्रह्मसा तत्र स्नात्वा कर्मोजसा प्रा

रब्धो धर्मपुत्रेण राजसूयो महाक्रतुः २ जितं जयेदाक्षिणो जातेन कुलनन्दी पांडव सा

न्तमत्पास्तटे देवि पांडुरायेति विश्रुता ३ स्थापिता परया भक्त्या भुक्तिमुक्तिप्रदायिनि ।

स्नानं साभ्रमति तोयं पांडुरायां नमस्य च ४ अणिमाद्याः सिद्धयोऽष्टौ यामेधां मत्ताप

सी नरः प्राप्नोति वै नूनं नात्र कार्या विचारणात् ५ पांडुरायां नमस्कृत्य मुक्तभावेन मा राम

नवः संवत्सरकृतात् पूजा ज्ञानध्यानतत्त्वबुद्धिभिः ६ तत्र तीर्थे तनुं त्यक्त्वा पांडुरायां समी ३५८

[illegible]पतः कैलासशिखरं प्राप्य चंडेश्वरगणो भवेत् ७ पुरा तत्र नु मतान्तत्र तपस्तप्त्वा सुदुष्करं

समुद्रलवणेशाति जीलातीर्थप्रभावतः ॥ इति श्रीपद्मपुराणे पांडुरायातीर्थनामाध्यायः

नदेवंप्रयत्नतः कलौयुगेतथाघोरे महापातकनाशने १ कश्यपार्श्वसमंतीर्थंनभूतंन
भविष्यति पत्रवेदेवताःसर्वाःस्नपयोवीतकल्मषा ८ नित्यंतिष्ठतिदेवेशितीर्थराजप्र
सादतः इतिश्रीपद्मपुराणेमाभूमतितीरेकाश्यपह्रदमाहात्म्यंनामाध्यायः
श्रीमहादेवउवाच महालयंततोगछेत्तीर्थंपापहरंपरं महालयोयत्रवटोयत्रप्राची
तुचंदना १ महालयेनरःस्नात्वाकृष्णपक्षस्यामुपोषितः यस्तुकृष्णतिलान्दत्वान
सप्रेताभिजायते २ पितॄनुद्दिश्ययोदद्यात्उदकंमंतिलैःसह पूर्वजान्व्रतभावात्समोचयेत्
नात्रसंशयः ३ यस्तुनाम्नानरःस्नातिप्रेतत्वात्सविमुच्यते चतुर्दश्याममावास्यांप्रभाते
विमलोदके ४ तीर्थेमहालयेस्नात्वाहस्त्यमहालयंपदं महेश्वरप्रसादेनमहतेमयेनल
भेतमयं ५ इतिश्रीपद्मपुराणेश्रीमहेश्वरतीर्थमाहात्म्यं अतस्त्रीपात्परंतीर्थं
घटेश्वरमितिस्मृतं यत्रस्नात्वातुतंदृष्ट्वामुक्तिभागीभवेद्ध्रुवं १ यत्रसाभ्रमतीतीर्थंघटे
वैपरमोमहान् दृष्ट्वाचैवमहादेवंमुच्यतेनात्रसंशयः २ तत्रगत्वाविशेषेणसदापूजा
करोतियः मानसानिप्सितान्कामान्लभतेमानवभुवि इतिश्रीपद्मपुराणेघटेश्व

प.उ.सा.
२६०

ब्रह्मघोषनिनादितं संभापतियोजनं भमनत्संगमं दरं ६ श्रीमहादेव उवाच कस्मिंश्चैव तु भूर्लोके प्रश्नोऽयं सममस्तु
रा युधिष्ठिरेति विख्यातो राजा वै धार्मिको महान् ७ दृष्टवान्स तु मीक्षापद्धर्मिशो ज्ञानरूपिणो तेनोक्तं यत्तत्तदे विप्रवस्या
मि तन्मास्तत: ८ दश वर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च वृत्रवासयोर्वै युद्धं अभवल्लोमहर्षणं ९ ततः पराजितः शक्रः
कृत्वा वृत्रेण संविदं अद्रो हे सुरराट् त्यक्त्वाज मामशरण्यं मम १० वार्ते धाः संगमे पुरापितो षयामास शंकरं अर्थान्तरिक्षे हे
देवि दर्शनं दत्तवांस्तदा ११ मम गात्रात पतितं कश्यपी तटे भस्मगात्रे ति तत्स्वरूपं लिंगं देवविनिर्मितं भूतेश्व
रं भस्मगात्रं ब्रह्मणा संप्रतिष्ठितं तस्य वै दर्शनादेव ब्रह्मलोकं पालयं व्रजेत् १३ मुच्यते सर्व
पापेभ्यो ऽश्वमेधं कृत्वा युगादिषु ततस्तं सुप्रसन्नो मूर्ध्नि दृष्ट्वा प्रसन्नमतात्मने १४ पच्छ त्वं वांछसे
देवतास्सर्वे स्ति ददामि ते अनेन वज्रयोगेन शीघ्रं वृत्रं हनिष्यसि १५ ॥शक्र उवाच भग
वन् त्वत्प्रसादेन दितिजं च दुरासदं वज्रेण निहनिष्यामि पश्यात् तस्ते सुरोत्तमः १६
एवमुक्त्वा तदा इन्द्रो गतवांश्चासरं प्र तदा दुंदुभयो नेदुः देवसैन्ये विभवतः १७ मर्दुलो
किंडि मा श्रेवणभेरी तूर्याण्यनेकशः असुराणां च सर्वेषां हर्षि लोके मोमतानमत् १८
बलवान् मघवा चैव वज्रेणैनसमजायत तमविष्टतौ ज्ञात्वा क्षयपः पन्नगस्तपा १९
स्कंदे लिं शक्रमीशानं स्कंमाजपजपेति च गच्छतस्तस्य शक्रस्य पुत्रकामस्य संनिधौ २०

राम
३६०

200

महादेव उवाच अत्र तीर्थात्परं तीर्थं चंडेश इति विश्रुतं यत्र चंडेश्वरो देवो नित्यं तिष्ठति सन्मतिदः १ यं दृष्ट्वा
मुच्यते पापात् अज्ञानाद्यदि वा कृतात् सर्वाभिर्देवताभिश्च मिलित्वा नगरं कृतं २ चंडेइति विख्यातं नाम्ना वै
वमहेश्वरी २॥ इति श्रीपद्मपुराणे चंडेशतीर्थनामाध्यायः ॥ श्रीमहादेव उवाच अत्र तीर्थं गणपस्य ततो
भुवि साभ्रमत्यास्समीपे तु विख्यातं देवनिर्मितं १ तत्र स्नात्वा नरो देवि मुच्यते नात्र संशयः पुण्ये साभ्रमती तीरे ज
नानां हितकाम्यया २ पृथिव्यां यानि तीर्थानि सागरं तानि यानि च तानि सर्वाणि सत्यं च तीर्थे वै परमाप्नुते ३ श्राद्धं
करोति यस्तत्र रुद्रभक्त्या जितेंद्रियः फलं प्राप्नोति शुद्धात्मा सर्वयज्ञसमुद्भवं ४ पितृनुद्दिश्य यत्किंचिद्गणतीर्थे
प्रदीयते तत्सर्वं जायते दिव्यं गणनाथप्रसादतः ५ तस्मिन् तीर्थे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा विघ्नापदायपेत् सर्वलोकानतिक्र
म्य स गच्छेत् परमां गतिं ६॥ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे गणतीर्थनामाध्यायः ॥ श्रीमहादेव उवाच ततो गच्छेत्तु महादे
वि वर्तिग्रामागिरिकन्यया शक्रश्चैव तपा साभ्रमत्यासंगमे यत्र लब्धवान् १ तत्र स्नानं प्रकुर्वंति नरा नियतमानसाः दशा
नामाश्वमेधानां यत्फलं स्नानकर्मणि २ तत्र यः कुरुते श्राद्धं पिंडान्वै तिलचूर्णजान् पुनाति पुरुषो वंशान् सप्त सप्त परावरान् ३
संपूज्य विधिवत्स्नात्वा संगमे गणनायकं नैवेद्यैरभिभूयेत तत्क्षमानैर्न विहन्यते ४ श्रीपार्वत्युवाच कस्मिन्कार्ये समारं
भे समायातः पुरंदरः स्वर्गलोकादिमं लोकमेतदाख्यातुमर्हसि ५ वार्भ्रमोचनदी केन निरुक्तेन निगद्यते पुरंदरपुरंदेव

प.उ.सा.
३६१

नंदिनि ३२ सच्छिरस्का च पापिष्ठा मीनगंधा तिमिषं क्षणं सा निःक्रम्य महादेवि नाहूता स्थपा
यावता ३३ इंद्रमन्वेषयामास तदा वै सुरसत्तमे निर्गतवती ततः सा तु तं दृष्ट्वा शक्रं महौ
जसं ३४ कंठे जग्राह देवेंद्रं सुलग्ना साभवत्तदा स चातस्मिन्समुद्भूतो व्रताल्लोकतोम
ये ३५ निलिल्ये विशमघोसौ स्थितो नवर्षगणान्बहून् तथागतोतोसौ देवि निश्चेष्ट समप
घत ३६ तस्यात्ययोपनेशक्रः प्रयत्नं च चकार ह न शक्तो मुक्तमत्तादेवि वृत्तो सा मयो हि ह
तु ३७ तथागतीत मात्रस्ता देवेंद्रो निश्चरूपधृक् पितामहमुपागम्य शिरसा प्रत्यपूजय
त् ३८ ज्ञात्वा गतीं तु शक्रां तु द्विजप्रवर हत्यया वृत्तसंचिंतयामास तदा वै सर्वसत्तमै
३९ सा चिंत्यमाना ब्रह्माणं उपगम्याब्रवीद्वचः प्राप्तास्मि भगवन्देव त्वत्सकाशं हि
मानव ४० यत्कर्तव्यं मया देव तज्ज्ञातुं त्वमर्हसि तमुवाच महाभागे व्रतहत्यां
पितामहः ४१ स्वरेणा मधुरेणाथ संक्षेपेणाथ पातयं मुच्यतां देवराजोयं मत्प्रियं कुरु भा
मिनि ४२ ब्रूहि किं ते करोम्यद्य मत्प्रियं किमिहेच्छसि ॥ हत्योवाच ॥ शक्रादयगमिष्यामि
वचनात्ते मनोत्तमः ४३ देवदेव नमस्तेस्तु निवासं च ददस्व मे त्वया कृतेयमर्यादा

२०५

राम
३६१

ऽविभिन्नरूपमानस्वरूपमासीत्तदुर्भगरं ॥श्रीमहादेव्योवाच॥ वृत्रस्य सहसादेवित
दासंग्राममूर्द्धनि ॥२१ अशिवान्यथलिंगानि शरीरे तानि मे शृणु ज्वलितास्योभवद्वृ
रात्रेवर्णमनन्ततारं २२ गात्रकंपश्च सुमहान् श्वासः सोप्युपाव्रजापतरामेहुर्वश्वतीव्रोभवत्
श्वासश्चैव महतान्भूत् २३ निःपापत् महाघोरा उल्काः पार्श्वप्रपेदिरे गृध्राश्च वटाः श्येनकं
काकाश्चैवामुञ्चन्सुदारुणं २४ वृत्रस्योपरि ते सर्वे चक्रवत्परिबभ्रमुः ततः सगजमास्थाय इंद्र
स्तत्रसमागतः २५ वज्रहस्तस्तत्र शक्रस्तं दैत्यमादत् उमानुग्रमघोनादं समुमोच
सुरेश्वरः २६ वृत्रासुरस्य च ततः शक्रो वज्रमपातयत् स वज्रः सुमहातेजाः कालाग्निस
दृशो महान् २७ समुद्धस्य ततैवत्रे शक्रो दैत्यमपातयत् ततो नादः समभवत् पुनरेव सम
ततः २८ वृत्रे विनिहते दृष्ट्वा सर्वदेवभयंकरं पुष्पवृष्टिश्च महती इंद्रमूर्द्धि पपा
तह । २९ वृत्रं हत्वा स भगवान् दानवेशं भयंकरं स्तूयमानोमरैः सार्द्धं देवधानीं समा
विशत् ३० अथ वृत्रशरीरात्तु निर्गतं तेजउत्तमं ब्रह्महत्या महाघोरा रौद्रा लोकभयंक
रं ३१ करालवदना [illegible] विकृता [illegible] पिंगला कपालमालिनी चैव सुकृशा नग

तां मत्तो षष्ठिलक्षाश्च सिन्धुक्ष्मं मत्तां मनसि । ब्रह्माणं समपिसंपूज्य जगत्स्रष्टा पपात ह ॥५६॥ स्वा
ह्लादयामास सा देवं ततो लोकपितामहः । वाचा मधुरया प्राह त्वया त्वं धन्यासि सत्तमे ॥५७॥ इयं ब्र
ह्मपदं तु प्राप्ता ब्रह्मन् हत्या वराङ्गना । चतुर्थमस्या भागं च मयोक्तं संप्रतिष्ठय ॥५८॥ स्त्र्यु
वाच ॥ गन्तास्म्यहं तत्र नु ह्रीनादेवेश तव शासनात् । समीक्ष्य समयोस्माकं चिंतनीयः पितामह ॥५९॥
पितामह उवाच ॥ रजस्वलासु नारीषु यो वै मैथुनमाचरेत् । तं प्रयाया स्तु ति क्षिप्रं त्वेतु वो मनसो ज्व
रः ॥६०॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ तथेति हृष्टमनसा प्रत्युक्ताश्च सुरोगणाः । स्वानि स्थानानि संप्राप्य
रेमिरे शैलजे तदा ॥६१॥ ततश्च लोककृद्देवः पुनरेव पितामहः । अपः संचिन्तयामास ततस्ताश्च
समागताः ॥६२॥ ताश्च सर्वाः समागम्य ब्रह्माणममितौजसं । इदमूचुर्वचो देवि प्रणिपत्य पि
तामहं ॥६३॥ इमास्म देवं संप्राप्ताः त्वत्सकाशमरिंदम । शासनात्तव देवेश शाधि स्माजापय तत्प्र
भो ॥६४॥ ब्रह्मोवाच ॥ इदं वृत्रादनुप्राप्ता पुरुहूतं महापातकं । ब्रह्महत्याचतुर्थांश एष युष्माभिः
प्रतिगृह्यतां ॥६५॥ आप ऊचुः ॥ एवं भवतु लोकेश यदुक्तं वदसि नः प्रभो । मोक्षस्य समयं त्वं संचि
न्तयितुमर्हसि ॥६६॥ त्वं हि देवेश सर्वस्य जगतः परमा गतिः । कोन्योस्माभिः प्रसाद्यः कृच्छ्राद्वः

राम
२६२

102

लोकसंरक्षणार्थिना ॥४४॥ महादेव उवाच ॥ तथेति तां प्रतिज्ञाय हत्वा चापि पितामहः ३
पायमथ्यशाल्यस्य ब्रह्महत्यापनोदने ॥४५॥ ततो वह्निं समाहूय ब्रह्मा वचनमब्रवीत् शक्र
हत्याचतुर्थांशं जातवेदो गृहाण मे ॥४६॥ अग्निरुवाच ॥ मम मोक्षः स्यात्कोहेतु ब्रह्महत्या
कृतः प्रभो एतदिच्छामि विज्ञातुं त्वत्तो लोकपूजित ॥४७॥ ब्रह्मोवाच यस्त्वां ज्वलंतमासाद्य
न होष्यति नरः क्वचित् बीजौषधितिलान्नैश्च फलमूलसमित्कुशान् ॥४८॥ तदैव त्वद्गमि
ता च तत्रैव च निवत्स्यति ब्रह्महत्या हव्यवाहव्येतु ले मनसो ज्वरः ॥४९॥ ततः स परिजग्राह
तद्वचो हव्यकव्यभुक् पितामहस्य भगवान् तथा तद्दलमप्रियं ॥५०॥ ततो वृक्षौषधितृणा
न्याहूय स पितामहः इममर्थं महाभाग वक्तुं समुपचक्रमे ॥५१॥ ततो वृक्षौषधितृणौघस्तथै
वोक्तं यथा तथ्यं व्यथितान्यग्निवद्विभुः ब्रह्माणं वाक्यमब्रुवन् ॥५२॥ अस्माकं ब्रह्महत्या
याः कथं पतः पितामह स्वभावनिहतानस्मान् न पुनर्हन्तुमर्हसि ॥५३॥ वयमग्निं तथा शीतं
वर्षं च पवनेरितं सहामः सततं देव तथा छेदनभेदने ॥ ब्रह्मोवाच ॥ स्वकारणेन रोपयस्त
पुष्पच्छेदनभेदने करिष्यति महामोहात् स तामनुप्राप्स्यति ५४॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ त

प॰ उ॰ मा॰
३६२

कर्दमालेन निर्ययौ ॥ पार्वत्युवाच ॥ देवयज्ञवराहस्य साम्प्रतं प्रसन्न ॥ ९ ॥ निर्गमं कर्दमालेन
कूलितं मम विस्तरात् ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ सूतगर्भ क्रीडितमिदं वराहस्य हरेः पुरा ॥ १० ॥ तस्य
चैकपथि पिस्यामि ऋणु त्वं नगनंदिनि ॥ योयं वै भगवान् साक्षात् धृतवान् शूकरं वपुः ॥ ११ ॥ देवा
मा कार्यसिद्ध्यर्थं रूपं धृत्वा सुरेश्वर ॥ धृत्वा वै पृथिवीं निर्गतः कर्दमालयं तत्र तीर्थं महज्जात
वाराहं त्वं तु सुंदरि ॥ तस्मिन् तीर्थे नरो यस्तु मुक्तिभाक् स न संशयः ॥ १२ ॥ अत्र स्नात्वा प्रकुर्वीत पीत
णां मुक्तिहेतवे ॥ विमुक्तः सर्वतः सम्मं लोकं प्रयाति सुखदं मम तत् ॥ १३ ॥ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे
वाराहतीर्थं नामाध्यायः ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ अत्र तीर्थान्तरं तीर्थं संगमाख्यमिति स्मृतं ॥ य
त्र साभ्रमती गंगा मिलिता सागरं गता तु ॥ १ ॥ तत्र स्नानेन दानेन चैकतं (?) विधिपूर्वकं ॥ यत्र स्नात्वा
तु मुच्यंते महापातकिनो पि वा ॥ २ ॥ तत्र स्नात्वा प्रकुर्वीत संस्थानां च हितं मिष्टान्ना (?) ॥ यत्र वै तु कृते
श्राद्धे पितृलोके वसेद्ध्रुवं ॥ ३ ॥ यत्र वै सागरो देवो नित्यं मिलति गंगया ॥ ब्रह्महत्यात्र मुच्ये
त किं मन्ये हितरे रव (?) ॥ ४ ॥ यत्र तीर्थं न जानंति लोका वै मंदबुद्धयः ॥ तदा वै मम मनाग्या (?) च कर्त
व्यं तीर्थमुत्तमं ॥ ५ ॥ इति श्रीपद्मपुराणे संगमतीर्थनामाध्यायः ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥

त्र
203

राम
३६२
६

समुद्धरेत् ॥ब्रह्मोवाच॥ स्वल्पमेव मतिं कृत्वा यो नरो बुद्धिमोहितः स्नेहेन मूत्रपुरीषाणि कुर्या
त्सु प्रतिमोक्ष्यसे ६८ तमेव पापस्य निष्कृतं तत्रैव चाप्नोति वत्स्यतिः ततो भवितमोदाहृतिसत्यं
ब्रवीमि वः ६९ ॥श्रीमहादेव्युवाच॥ ततोऽपि मुच्यते देवि ब्रह्महत्यासुरेश्वरीः गतानि ब्रह्मो
देवैशोध्यमनन्दवशासनात् १० एवं शङ्कोण संप्राप्तं ब्रह्महत्यापुरायुगे अस्मिंस्तीर्थेत
पस्तप्त्वा कृत्वा त्रिदिवं ययौ ११ अस्मिन्मेघे ततः कृत्वा विपापस्समपद्यत। इति सामु
मौलीतीर्थवार्त्रघ्नीयं नगात्मजे १२ ॥इति पद्मपुराणे॥ ॥०॥ ॥०॥ ततः पदं देवनदी वार्त्रघ्नी
संगमान् किल प्रतिष्ठामब्रवीद्यासार्धं सागरं [illegible] नवरुणालयं १ समुत्क्षेपितवानाथवत्स्नाग
स्यप्रियवक्त्रमायां सामुत्पानुरागेण कृतवान् प्रियमेलकं २ मज्जनापि स्नुमज्जायावत्यस्या
सा नदी पुरा सा तामसमकरोन्मार्गे साक्षात् स्त्रीरूपधारिणी ३ तपोऽकृत संगमः पुण्यः सागर
स्यान्तरे तटे तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा मन्वन्तरं वारिदवातिथयः ४ नमस्कृत्य वरान् तपवरुणस्या
नमानुयात् प्रविश्य मगत्वा न्धिरत्नुः तेन मार्गेण सागरं ५ जित्वा वेदान्नवान् सर्वान्
देवानां परिपेपिनः दिवो वजवराहकसंक्षोभमकराले ६ क्रीडित्वा सुचिरं काले

प॰ उ॰ खं
३६४

प्रवक्ष्यामिव्रतंत्रैलोक्यदुर्लभं येनकृत्वामुच्यतेलोकोब्रह्महत्यादिपातकात् उत्पत्तिःस्वप्रकाशस्य
भक्तानांसुखहेतवे तिर्यग्योनिसमासोवैसंजातःपुण्यकारणं २ यस्यनामग्रहणान्देविमुक्ति
लाभतिशाश्वति सकलपरमात्माचकारणानांचकारणं ३ विश्वात्माविश्वरूपिश्चसर्वेषां
भगवान्प्रभु द्वादशार्काग्नितापेनसिंहेनमहात्मना ॥ ४ ॥ सएवप्रकटीजातोभक्तानांशमभी
प्सया ॥ श्रीपार्वत्युवाच ॥ अवतारास्त्वसंख्याताःकथितास्सुरसत्तमः नृसिंहास्तवपरंधामवद
विश्वस्वरोपमो येनविज्ञानमात्रेणसुखलोकमवाप्नुयात् ॥ ६ ॥ श्रीमहादेवउवाच ॥ हिरण्य
कशिपुंहत्वादेवदेवंजगद्गुरुं ॥ सुखासीनंतदुत्संगे स्थितोवचनमब्रवीत् ॥ प्रह्लादोज्ञानिनांश्रे
ष्ठः पितृहंतारमुत्तमं ॥ प्रह्लादउवाच ॥ नमस्तेभगवान्विष्णोनृसिंहाद्भुतरूपिणे ८ त्वद्भक्तो
ऽहंसुरश्रेष्ठत्वांपृच्छामिचतत्वतः स्वामिन्त्वंमयिममामिन्नाभक्तिर्जातात्वनेकधा ९ कथं
तेऽसप्रियोजातःकारणंवदमेप्रभो ॥ श्रीनृसिंहउवाच ॥ कथयामिमहाप्राज्ञशृणुष्वैकाग्रमान
सः भक्तेर्यत्कारणंवत्सप्रियत्वस्यचयत्पुनः पुराकस्यद्विजस्यापिसजातस्त्वनाप्यधीतवान् ११
नाम्नातुवसुदेवोहिवेश्यायामतिलंपटः तस्मिन्जन्मनितेनैवचकारसुकृतंक्वचित् १२

204

राम
३६४

संगमस्य समीपे तु सती र्थं त्रिलोकविश्रुतं आदित्याख्यं परं तस्मान्नभूतं न भविष्यति १ यस्य वै दर्शनं कार्यं स्नानं वै पुष्करे रातु पूजनं चार्कपुष्पैश्च करवीरैस्तथा पुनः २ तत्र श्राद्धं च दानं च कुर्युर्वै मानवाः सदा। इदं आदित्यकं तीर्थं पवित्रं पापनाशनं ३ दर्शनात् पुण्यदं तीर्थं महापातकिनामपि ४ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे सतीर्थमाहात्म्यं नामाध्यायः श्रीमहादेव उवाच तस्मात्तीर्थात्परं तीर्थं नीलकंठेति विश्रुतं तस्य वै दर्शनं कार्यं मुक्तिं वै वेत्तु तासदा १ विल्वपत्रैस्तथा धूपैः दीपैर्वा पसुरेश्वरी वांछितं लभते मर्त्यो नीलकंठस्य दर्शनात् २ उपवासपरो देवि निर्जने सो स्थितः सदा पप्रच्छांतिपे लोकास्तेषां तत्र ददाति च ३ कलौ सा तत्तदा देवि विख्याता काश्यपातीवै ४॥ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे नीलकंठमहात्म्यं नामाध्यायः श्रीमहादेव उवाच दुर्गया संगता यत्र देवि शाभ्रमती नदी संगमः सागरे स्नात्वा स्नानं तत्र समाचरेत् १ वीतदोषा भविष्यंति कलौ वै नात्र संशयः तत्र श्राद्धं प्रकर्त्तव्यं दुर्गायाः संगमे तथा २ तत्र गत्वा विशेषेण ब्राह्मणानां भोजनं दानं गो महिषीणां च कर्तव्यं विधिपूर्वकं ३ इयं धर्मा धर्म्यतमा पवित्रा पापनाशिनी यां दृष्ट्वा वापि मोदेत विमुच्यते पातकैर्नरा। यथा गंगा तथा वै पंचेयासाभ्रमती नदी कलौ देवि विशेषेण बहुकामफलप्रदा ५॥ यदि चेच्छतशो जिह्वा मुखे वै मामके सति।। तस्याश्चापि न शक्नोमि गुणान्वक्तुं कदाचन ६ ॥इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे साभ्रमतीमहात्म्यं नामाध्याय॥ श्रीमहादेव उवाच॥ शृणु देवी

प.उ.स्का.
३६५

मद्व्रतस्य फलं वक्तुं नाशशक्नोन शंकरः ॥ प्रह्लाद उवाच ॥ भगवंस्त्वत्प्रसादेन श्रुतं व्रतमनुत्तमं २४
व्रतस्यास्य फलं श्रोतुं त्वयि मे मङ्क्षि कारणं । श्रुत्वा तु नाश्नोमि इच्छामि व्रतस्यास्य विधिं परं ॥ २५ ॥
कस्मिन्मासे भवेदेव कस्मिन्वासरे प्रभो एतद्विस्तरतो देव वक्तुमर्हसि सांप्रतं ॥ २६ ॥ विधि
नापि न चैवाभिन्न सम्यक्फलमाप्नुयात् ॥ श्रीनृसिंह उवाच ॥ प्रह्लाद वत्स भद्रं ते शृणुष्वैकमना
व्रतं [illegible] वैशाखस्य सिते पक्षे तु चतुर्दश्यां समाचरेत् मम प्रादुर्भावसंयुक्तं न मसंतु
ष्टिकारणं . २८ शृणु पुत्र महोत्पत्तिं भक्तानां सुखवर्द्धने पश्चिमायां दिशायां च संजातं कारणं
105
तरान् २९ सोऽलिस्तान्मिदं क्षेत्रं पवित्रं पापनाशनं तस्मिन्क्षेत्रे तु विख्यातो ब्राह्मणख्यातो
ब्राह्मणो वेदपारगः ३० सारीत इति नाम्ना च ज्ञानध्यानपरायणः तस्य स्त्री तु महापुण्या सती
रूपा सदा प्रभो ३१ लीलावती तु नाम्ना च भर्तृसेवापरा सदा ताभ्यां तत्रो महत्तपं कालेवहु
तरं स्थित ॥ ३२ ॥ एकविंशयुगान्येव पातालत्र न संशयः तस्मिन्क्षेत्रे तु वेताभ्यां प्रसन्नो नाम
वृतदा ॥ ३३ ॥ नृसिंह उवाच ॥ पंचवर्षे स वलन् ततदक्षिमम संशयः ताभ्यां मुक्तं तदात
सौदीपते वेघरो मम ३४ तादृशो मम पञ्चस्तु लब्धु नैव भवान्विति तयोक्तं तु तदा वत्सपु

रा.म.
३६५

भुक्त्वा मधुधृतं चैव रुप्यासुरा मत्तालसः ॥ मद्व्रतस्य प्रभावेन भक्तिर्जातानवानघेः ॥ १३ ॥ प्रह्लाद
उवाच ॥ विस्तराद्वद देवेश कस्य पुत्रस्य किं व्रतं वेश्यापा वर्त्तमानेन कथं चिदिकृतं मया १४
ममोपरि कृपां कृत्वा सर्वं कथय साप्रतं ॥ श्रीनरसिंह उवाच ॥ सृष्ट्यर्थं तु पुरा ब्रह्मा चक्रे ह्येतद
नुत्तमं १५ मद्व्रतस्य प्रभावेन निर्मितं सचराचरं ईश्वरेणाव्रतं चीर्णं विधार्थं त्रिपुरस्य
च १६ व्रतस्यास्य प्रभावेन त्रिपुरस्तु निपातितः अन्यैश्च बहुभिर्देवैः ऋषिभिश्च पुरातनैः
१७ राजभिश्च महाप्राज्ञैर्विहितं व्रतमुत्तमं व्रतस्यास्य प्रभावेन सर्वैः सिद्धिमवाप्नुयुः
१८ मम तेषां प्रियप्रजातादिवि भोगाननेकशः भुक्त्वा मपि विलिनास्तु प्रह्लाद त्वं विशस्व
मां १९ कार्यार्थमवतारस्ते मच्छरीरात्प्रयज्यतेः न तेषां पुनरावृत्तिर्मेत्ता कल्पशतैरपि २०
दारिद्र्यो लभते लक्ष्मीं धनदस्य च याद्दृशी ततः कामी लभेत्कामं राज्यार्थी राजमुत्तमं २१
आयुः कामो लभेदायुर्यादृशं च शिवस्य च अवैधव्यकरं स्त्रीणां पुत्रदं भाग्यदं तथा २२
धनधान्यकरं चैव तथा शोकविनाशनं स्त्रियो वा पुरुषा वापि कुर्वन्ति व्रतमुत्तमं २३
तेभ्यो ददाम्यहं सौख्यं भुक्ति मुक्ति फलं तथा बहुनोक्तेन किं वत्स व्रतस्यास्य फलं स्थितिं ।

नैवल्सदंतधावनपूर्वकं ममाग्रेव्रतसंकल्पं समभक्तो विजितेंद्रियः ४८ स्वधादंते विधास्यामि
व्रतनिर्विघ्नतानय व्रतस्थेततनकर्तव्यंदुग्धसंभाषणादिकं ४९ ततो मध्यान्हसमयेनद्या
दौविमलेजले गङ्गेवादेवखाते वातडागेवाथशोभने ५० वैदिकेनतु मंत्रेणस्नानंकुर्या
द्विचक्षणः मृत्तिकागोमयेनैवतथाधात्रिफलेनच ५१ तिलैस्नविधिवत्स्नात्वापातुसर्वपा
पौघशांतये परिधायशुभेवस्त्रेनित्यकर्मसमारभेत् ५२ ततोगृहंविलिप्याथकर्यादष्टद
लंशुभं कलशंतत्रसंस्थाप्यताम्ररत्नसमन्वितं ५३ तस्योपरिन्यसेत्पात्रंतंदुलैःपरिपूरि
तं हैमीचतत्रतन्मूर्तिस्थाप्यलक्ष्म्यासमन्विता ५४ निर्माप्यशक्त्यास्वर्णेनस्नाप्यपंचा
मृतैस्ततः ततोब्राह्मणमाहूयस्वाचार्यनातिलोलुपं ५५ शास्त्रज्ञसमग्रतःकृत्वाततोदेवंसम
र्चयेत् स्वर्णपाकारयेतत्रपुष्पमूलवकशोभितं ५६ ऋतुकालोद्भवैःपुष्पैःपूज्योदंचयथा
विधि उपचारैःषोडशभिर्मंत्रैर्नियमेश्वरः ५७ ततःपौराणिकैर्मंत्रैःपूजनीयोविशेष
तः चंदनेचसर्वधूपंच नकुंकुमनिभंमितं ५८ कालोद्भवानिपुष्पानितथातुलसीदला
निच क्षीरसिंहलापपोदघातस्समुक्तोनात्रसंशयः ५९ कमलागुरुमयंधूपंसर्वेवाहरिव

प॰उ॰मा॰ २६६

206

राम २६६

ओहं तेन संशयः ३५ विश्वकर्मा त्वहं साक्षात् परमात्मा परात्परः उदरे हं न वस्यामि यत्नो।
वैहं सनातनः ३६ हारीतेन तदा चोक्तं भवत्वेवं न संशयः तदाप्रभृति वै क्षेत्रे स्थितो हं भक्त
कारणात् ३७ अत्रागत्य प्रकुर्वीत दर्शनं भक्तसत्तमः तस्याहं सकलां बाधां नाशयामि।
निरंतरं ३८ एतस्मात्कारणाच्चैव व्रतं वै विधिपूर्वकं ये कुर्वंति नरश्रेष्ठा न तेषां विद्यते
भयं ३९ बालरूपं ध्यात्वा तां ध्यांसत्ह विशेषतः पूजनं कुरुते राजन् सर्वे नारायणो भवेत् ४०
चतुर्भुजं महादंष्ट्रा कालरूपं दुरासदं सूर्यकोटिप्रतीकाशं यमकोटिदुरासदं ४१ सिंह
वक्त्रं मुखं यस्य नवच्छ्रागसंयुतं श्रीनृसिंहं दिव्य सिंह कालरूपं भवेत्सदा ४२ एवं ज्ञा
त्वा विशेषेण यः स्यानं मामकं व्रजेत् व्रतं पवित्रं परमं श्रीकदेवप्रदं महत् ४३ भुक्तिमु
क्तिप्रदं चैव भक्तानां च न संशयः येन वै क्रियमाणेन सहस्र द्वादशीफलं ४४ स्वातिनक्ष
त्रसंयोगे शनिवारे तु मद्व्रतं सिद्धियोगस्य संयोगे वणिजे करणे तथा ४५ योगैः सर्वै
श्च संयोग हत्याकोटिविनाशनं एतदन्यतरे योगे मद्दिने पापनाशनं ४६ विज्ञाय मद्दि
नं यस्तु लंघयेत् यस्तु पापात्मा तु पापकृत् स कला नरकं याति यावच्चंद्रदिवाकरौ ४७ प्राप्ते मद्दि

१०·३·० २६७

राजानाधक्षविध्यास्यमानना: १२ तानुद्धरस्व देवेश दुःखदाङ्गवसागरात् पातकार्णवमग्न
स्य व्याधिपिष्टांवुचारिभिः १३ जीवैस्तु परिभूतस्य मत्ताद्दुःखगतस्य मे करावलंवनं देहि शे
षशायी जगत्पते १४ वृतेनानेन देवेश भुक्तिमुक्तिप्रदो भव: एवं प्रार्थ ततो देवं विसर्ज्य च य
थाविधि १५ उपहारादिकं सर्वं गुरवे चार्यायापि निवेदयेत् दक्षिणाभिश्च संतोष्य ब्राह्मणांश्च वि
सर्जयेत् १६ मनध्यानसमायुक्तो भुञ्जीत सह बन्धुभिः अकिंचनोपि नियतं उपोष्यति चतुर्द
शी १७ सप्तजन्मकृतात्पापात् मुच्यते नात्र संशयः यइदं शृणुयान्नित्यं व्रतं पापप्रणाशनं
१८ तस्य श्रवणमात्रेण ब्रह्महत्यां व्यपोहति पवित्रं परमं गुह्यं कीर्तयेद्यस्तु मानसः १९
सर्वान्कामानवाप्नोति व्रतस्यास्य फलप्रदा यइदं कुरुते शान्ताः कालेमध्यान्हसंज्ञके २० ली
ऋषि लावत्यासदं श्रीनसिंहेलक्षणैन च पूजयेत्परया भक्त्या मुक्तिं प्राप्नोति शाश्वती २१ तस्मिन् क्षे
त्रेतु योगत्व श्रीनसिंहं प्रपूजयेत् वाञ्छितं लभते नित्यं श्रीनसिंहप्रसादतः २२ श्रीनसिंह महा
रुद्रो पंकालकोटिदुरासद भैरवेण हरातिघ्न वालरूपनमोस्तु ते २३ श्रीनसिंह्नाय रूपाय राम
वालाय वालरूपिणे व्यापकाय सुनेदाय स्वात्मप्रकाशरूपिणे २४ सर्वजीवात्मकायैव वि २६७

ल्लभे तरपेगुरवेदद्यात्सर्वकामार्थसिद्धये ६० महादीपःप्रकर्तव्यो ह्यज्ञानध्वांतनाशने म
हानीराजनेकुर्यात्घंटानादपुरःसरं ६१ नैवेद्यंशर्करांचापिभक्ष्यभोज्यसमन्वितं ददामि
तेरमाकांतसर्वपापक्षयंकरं ६२ नैवेद्यमंत्रः नृसिंहाच्युतदेवेशतवजन्मदिनेशुभे उपवासं
करिष्यामिसर्वभोगविवर्जितः ६३ तेनप्रीतोभवस्वामिन्पापंजन्मनिराकुरु रात्रौजागरणं
कुर्यात्गीतवादित्रनिस्वनैः ६४ पुराणपठनेनित्यंश्रीनृसिंहकथाश्रयं ततःप्रभातसमये
स्नानंकृत्वाह्यनंतरं ६५ पूर्वोक्तेनविधानेनपूजयेत्मांप्रतर्पयन् वैष्णवंकारयेच्छ्राद्धंमदग्रेस्व
स्यमानस ६६ ततोदानानिदेयानिवक्ष्यमाणानिपाप्नुयात् पात्रेभ्योसद्विजेभ्योहिलोक
द्वयजिगीषया ६७ सहिस्वर्णमयोदेवोममसंतोषकारकः गोभूतिलहिरण्यादिप्रदद्या
त्द्विजातये ६८ शय्यासतूलीकादेयासप्तधान्यसमन्विता अन्यानिचयथाशक्त्यादेयानि
ज न्निशाख्यया ६९ वित्तशाठ्यंनकारयेत्यथोक्तफलकांक्षया ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चात्ते र
भ्योदद्यात्सुदक्षिणां ७० निर्धनैरपिकर्तव्यं देयंशक्त्यानुसारतः सर्वेषामेववर्णानामधि।
कारोस्तिमद्व्रते ७१ महोत्सवविशेषेणकर्तव्यं नरनारीभिः ततःप्रार्थमंत्रः नवद्वंसेपेन
ना

नादिकविवर्जिते अनन्तदेवतानां च स्मरणं पूजने तथा एवमाद्यानि नियमाः प्रपन्नस्य प्रकीर्तिता इत्यादि
गुणयुक्ताय वक्ष्यमेमन्त्रमुत्तमं तस्मान्नारायणाख्यात् सूरिभिर्विष्णुः सनातनः देवता च श्रीयासार्धं [illegible] सत्य
सागरः सर्वलोकेश्वरः श्रीमान् शील सुभगस्तथा सर्वज्ञः सर्वशक्तिश्च सदापूर्णो जनार्दनः सर्वगः सर्वबन्धु
श्च कृपापीयूषसागरः श्रीमन्नारायणश्चास्य देवता समुदाहृता छन्दश्च देवी गायत्री पञ्च [illegible] विंशाक्षरात्मिका
हि दिसमन्त्रमुक्षरं त्रिपञ्चषड्गानि नियोजयेत् देव्या [illegible] मुदयाभिन्नां साध्यापिदिव्यरूपिणीं चे [illegible] शं त्वा दापत
पाणिने [illegible] द्वयनीयं मां कस्यचित् पासाद्य पूजयेन्मुपत सुचिः अनेन मन्त्ररत्नेन गं सयुक्तानि विध
नेः सहस्रसंख्या सा मे नो चैतेनु तेक्षिप्रजायते ब्रह्मोवाच: [illegible] सम्यगुक्तं त्वया नाथ रहस्यमिदमुत्तमं मन्त्ररत्नप्रभा
वं सर्वसिद्धिप्रदं नृणां पिता त्वं सर्वलोकानां माता त्वं गुरु [illegible] स्त्वमेव च त्वं चैवा [illegible] मीस्त्वाम्नाता गतिस्त्वं श्वरणं सुहृद्
त् अहं तु तव देवेश दासः शिष्यस्तथा सुतः तस्मान्मम दयासिन्धो प्रापयामिदमुत्तमं अधुना मन्त्ररत्नस्य दीक्षास
म्यग्विधानतः ब्रूहि सर्वज्ञ तत्त्वेन लोकानां हितकाम्यया श्रीभगवानुवाच: शृणु वत्स प्रवक्ष्यामि मन्त्रदीक्षाविधिं
परं आचार्यमाश्रयेत्पूर्वं मन्त्राश्रयणाय [illegible] आचार्यो वेदसम्पन्नो विष्णुभक्तो विमत्सरः मन्त्रज्ञो मन्त्रभक्तश्च सदा मन्त्रा
श्रयः शुचिः सत्सम्प्रदाय सम्पन्नो ब्रह्मविद्याविशारदः अनन्यसाधनश्चैव तथानन्यप्रयोजनः [illegible]
रागरहितो लोभविवर्जितः सद्वृत्तो शासिता चैव मुमुक्षुः परमार्थवित् एवमादिगुणोपेत [illegible] त
श्रीरि [illegible] पेय मुमुक्षुराचार्य इतीरितः एवमाचार्यपराधीनत्वं [illegible] शास्यति हृदि शाम [illegible]

न्य

णिग्रम्यो व्यापकानि च ततोऽप्युत्तमम् देवपुराणं पुरुषोत्तमं भगवन्नाममंत्रेण संसारोत्तारणं…णां तन्ममाच
क्ष्व तत्त्वेन सर्वलोकहितैषिणे कोऽसौ सर्वमंत्राणां पुरश्चरणवर्जितः सकृदुच्चारणान्मुक्तिं… परं नमि श्री
भगवानुवाच साधु वत्स महाभाग सर्वलोकहितैषिणा तस्माद्वक्ष्यामि ते गुह्यं येन तेन… पुनर्मंत्रं सर्वेषां…मं
त्राणां मंत्ररत्नं प्रभावतः सकृत्स्मरणमात्रेण दद्यातिपरमं पदं मंत्ररत्नं द्वयं नाम प्रपत्तिः शरणागतिः लक्ष्मीनारा
यणेतिह्नितं सर्वफलप्रदं न तस्मिन्मंत्ररत्नस्य प्रभावः कीर्तितो ध्रुवः तस्योच्चारणमात्रेण परितुष्यामि नित्यशः कु
लीनो वा तपस्वी वा वेदवेदांगपारगः यज्ञदानपरो वापि सर्वतीर्थनिषेवकः व्रती वा सत्यवादी वा पतितो ज्ञानवानपि ५५
। द्वयाधिकारी नन्वेतत्प्रयत्नेन विवर्जयेत् ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः स्त्रियः शूद्रास्तथा नराः तस्याधिकारिणः सर्वे
मम भक्ता यदि शरणपशरणानां च तथैवानन्यसेविनां अनन्यसाधनानां च वक्ष्ये मंत्रमनुत्तमं स्वातीनाम
भुक्तलं सकृदेव कृतो ह्येषो दर्शनात्मपि जन्तूनां देहान्तरनिवारणं स्वाधीनं जिह्वासु रसनी…जातो नीवापि प्रजायते ।
न सकृन्मंत्रोच्चारणे फलितं तत्फलं लभ्यते नादीक्षिताय वक्तव्यं नाभक्ताय कदाचन नास्तिकाय कृतघ्नाय न
सु पविरक्ताय च नर्चाक्षवेबाल्यानां सर्वस्वं… कामक्रोधविमुक्तस्य दम्भलोभविवर्जितः सोऽयं योग्योऽभिचारेण
मन्त्रिप्रयोगं न सेवते भक्तव्यं तस्माद्विधिवत् मंत्ररत्नमनुत्तमं देशकालादिनियमनहि… शोधनं न्यासमुद्रादि
कं तस्य पुरश्चरणकं न तु स्मरणात्कीर्तनात्तस्य सद्योऽप्याराधनं यथा… स्पर्शनं… मदनं नमः शरणं व्रजे सपिस
फलं न्यासं मत्वा विश्व… नामसाधनानां मंत्र… सकिंचन… मानः… सदा…द।

पद्म० ४८६

रंगद्विजाः सनत्कुमारमुनयः सप्तर्षयो रैवतसुर्षिगणा ब्रह्माधिकारिणः सर्वे मामाश्रिता देवं शरणं गताः सर्वलोकेश्वरः
साक्षाद्ब्रह्मा त्रिभुवनेश्वरः ममापि नारदस्यापि प्रोक्तं [illegible] ब्रह्मपुत्रः शौनकादिमहर्षीणां नैमिषारण्यवासिनां ।
नारदः प्रददौ मंत्रं प्रपन्नः शरणागति एतद्गुह्यतमं राजन्न जानाति महर्षयः देवताश्च न जानाति सिद्धसाध्याः स्मृ
ता मयापि प्राप्तं पितामहेन शक्तिपुत्रः पराशरः इन्द्रद्युम्नस्य पुरः अलं [illegible] नारदमुखाद्वयं राजन्नवापि वः पामि प्रपन्नतेश
रणागति सुप्रमाणं रहस्यं मंत्रं नास्ति सत्यं श्रीविष्णोः उपायं मंत्रं नास्ति किंचित् [illegible] तस्य सर्वश्रुतिः [illegible]
वे पुरा नारायणात्प्राप्य देवलो नाम मुनिपुंगवः तस्मै सर्वविज्ञानं सर्वधर्मं निक्षिपत ततः इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरख
ण्डे श्रीशिवदिलीपसंवादे विशेषोपदेशो नामाध्यायः दिलीप उवाच भगवन् सर्वधर्मज्ञ भक्तिसुधामयं श्रुत्वा तोने
[illegible] विष्णुभक्तिसुधामयं तृप्तोऽहं [illegible] सततं तां [illegible] निशेषं विष्णुभक्तिसुधापूर्ण
लिनाकि [illegible] भगवारण्यमपानके [illegible] उपास्यमाना नत्वततमु [illegible]
निभिः परमात्मनः वसिष्ठ उवाच साधु पृष्टोऽसि राजेन्द्र संसारे [illegible] वैकुंठस्य परेशस्य [illegible] तस्य स्वाव
दे इदमेव महाबाहो कैलासशिखरे पुरा [illegible] देवीशंकरं लोकपूजितं श्रीपार्वत्युवाच देवदेव महादेव
त्रिपुरहर सुरेश्वर विश्वात्मन् [illegible] समाचक्ष्व मुक्तिं दासं [illegible] उपास्यमेवाभ्यं [illegible] मानि जय तथा न
[illegible] स्वरूपं चतन्त्रिभिर्गुणादयः तस्य लोकस्वरूपं च [illegible] नानिवर्तते सर्वसिद्धि [illegible] नकारेतिमग
[illegible] पञ्चानानिवर्तते तत्र [illegible] येनके न चक्र [illegible] येन परं पद प्राप्नुवंति नराः पापाविम[illegible]

२०९

राम ४८६

शिष्यः सद्भिरुजानतः कले [illegible] जनासे पुत्रं शिष्यं संगुणान्विते श्रद्धापयेद्विधानेन मंत्ररत्नमनुत्तमम् वाद
चपाङ्गयोगमाधिकांहितिचिह्नसाधितं सदाचार्योपयतो व्रतत्रयी सोमसमाचरेत् सुदर्शनं [illegible] मंत्रं सुमनो नपु
कारयेत् शेषणानापिता [illegible] कास्यनापिप्रकारयेत् स्वाध्यायं चाप्यशेषेण रहस्यं विस्मृतो मम श्रद्धयेऽपि पुण्याहे
तत्त्वैकाविधानतः तद्दत्तस्यापायेदभिरत्नम [illegible] ध्यात्वा विधानतः आचार्यो गुरुपादस्य मंत्रेणापि हि मोहनः श्रवे
नरसतत्संग्राशतमधोत्तरंतु वा गुरुपालोऽरत्नेन [illegible] लयाम्येवैकारोवेः शुभेः मंत्रैरुकवन्नाद्यैः गुरुपालस्तचपा
पसंतासिनोनाष्टिपञ्चकं शेरवचाद्विजसत्तमः षड्वारेण [illegible] गुरुपादस्य विंशतिसंख्यया प्रतयेच्चकेमात्र
पमंत्रैर्णोर्णाकवे गुरुः कृत्वैवं नेत्रानेकमुच्चाद्वाक्षो देवीगणस्वपीः होमशेषं प्याप्यपुनः पूजासमाचरेत् केतनः
केलेशमाचर्यापमित्रोदप्र [illegible] सित मंत्रेणाभिमंत्र्य पात्रस्य मूर्ध्नि सिंचयेत् सितवस्त्रधारसमन्वितः प्राणेतवि
नयान्विते ऊर्ध्वपुण्ड्रधरं शिष्यं मंत्रमध्यापयेद्गुरुः मंत्रार्थं च प्रवक्ष्यामि हितिश्च विशेषतः लक्ष्मंत्रसन्नद्धचार्ये
पूजयेद्भूधराणिनिः अनेन विधिना मंत्रं यो धीते वै स्वसाङ्गुरोः ततः सर्वेषामेवपापविनाशनं पापसुरसत्तम नारद
लाभ कस्य मुक्त्वा विभाना रदेवदेवोत्तरः पितामहश्च कोणं कपिलात् तस्मै मंत्रं ददौ स्वयं सर्वलोकेश्वरो देवोऽत्र
लाभमपि ज्ञात्वा मुः ममापि विधिवन्मंत्रं प्रददौ मुनिसत्तमः तस्मात्त्वयमुनिश्रेष्ठः धारयित्वा सुदर्शनं नाराय
णापदं हेतोर्ह्यविशेषतो द्विजाः इत्युक्त्वा मुनयः सर्वे नारदेन सुरर्षिणा तुष्टाधिकारेणः सर्वेषां ताः विष्णोः परपदं
– तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र विष्णुमात्मजपनिमं श्रीमान्मागविधानेन धारयित्वा सुदर्शनं नारायणपदं [illegible]

वे२ तस्य५

पद्म० ४८७

सर्वेषामेव देवानां समाप्नुयुः फलान्नरः । पूजनीयो हरिर्नित्यं चक्रलाञ्छनो विशेषतः । तस्मान्नुत्रालक्षणो नित्यं वि
ष्णिवत्पूजयेत् हरिं तच्छिवैर्नैर किं यतः प्रोक्ता पा दयालोल्पसंशयः । शङ्खचक्राङ्कितं कृत्वा यो लक्ष्मीकोणो वा तु मूल
योः कृताग्निने व संतप्य संपार्श्य पनुतये चक्रं वा शङ्खं चक्रं वा तथा पचायुधानि वा धारयित्वे वाविधिवत् मूल
कर्म समाचरेत् अग्नितप्तं पवित्रं चक्रं धृत्वा वेणुजमूलयोः । त्यक्त्वा यमपुरं घोरं याति विष्णोः परं पदं चक्रचिह्नं वि
हितं रक्तपङ्कजपत्रिकेशवं तस्मैवै फलं याति पूजयाधिक अग्नितप्तं न चक्रेण बाहुलक्षणो बाहुमूलयोः ।
अङ्कयित्वा जयनात्र संसारान्नो क्रमसुखे सुदर्शनं धारयित्वा मुक्तिं तप्तं द्विजोत्तमः तवनीयविधानेन तच्चक्रं
सुयोजयेत् विष्णुचिह्नविहीनं तु यः स्वाङ्कं भोजयिष्यति अयमेव तितलं सर्वनिरयं गताः पितरोगता विष्णुचक्रो
ङ्कितं विप्रं पूजये शङ्खचक्राविहीनेन तु प्रयत्नेन विनिजयेत् दशाङ्गमूलमिहिर राज्य चक्राङ्कित
भुजाय वै पदत्तं चक्रहीनाय तत्सर्वं असुराय अग्नितप्तेन चक्रेण बाहुमूले तु लाञ्छिताः तेसर्वपापनिर्मुक्ता
याति विष्णोः परं पदं कृताग्नितप्तचक्राङ्कः शरीरे यस्य चिह्निते तस्याति पीतिपञ्चानि वसतिनात्र संशयः अ
धृत्वा विधिना चक्रं ब्राह्मणः प्राकृतो भवेत् न तस्य किञ्चिद्दर्शनात् अपि देवानुमतकिणः सर्ववेदविदो वा
पि सर्वशास्त्रविशारदः अधृत्वा विधिना चक्रं ब्राह्मणः पतितो भवेत् ऊर्ध्वपुण्ड्रविहीनस्य शङ्खचक्रादि
वर्जितः संगर्धतेषामारोग्य वा दिकुर्यात् खपचान्नात् प्रकृतिस्पर्शे रक्ततो वासुदेवो जनार्दन तथैव ।

२२०

राम ५० ४८७

याशंकचेतसः । विस्मयेन मयि प्रीत्या ब्रूहि सर्वं महेश्वर । इति पृष्टो महादेव्या सादरं त्रिपुरान्तकः । उवाच परमा
प्रीत्या नमस्कृत्वा जनार्दनं । श्रीरुद्र उवाच । साधु साधु महादेवि सर्वलोकहिते स्थिता । साधु पृष्टं त्वया देवि
ऽशेषं मातात्मसुतं मे । धन्यासि कृतपुण्यासि विष्णुभक्तासि पार्वति । परितुष्टोऽस्मि भद्रं ते शीलरूपगुणैः सदा । अ
हं वक्ष्यामि ते गिरिजे भगवद्भक्तिमुत्तमां । तत्स्वरूपं विधानं च स्वरूपं तस्य शार्ङ्गिणः । तत्त्वं नारायणो विष्णुर्वासुदे
वः सनातनः । परमात्मा परब्रह्म परंज्योतिः परात्परः । अच्युतः पुरुषः कृष्णः शाश्वतः शिव ईश्वरः । नित्यः सर्वगतः स्था
णुरुद्रस्था[illegible]पीश्वरः परः । यज्ञो यज्ञपतिः साक्षाद्ब्रह्मणः पतिरेव च । हिरण्यगर्भः सविता लोकेशो लोककृद्विभुः ।
ॐकारवाच्यो भगवान् श्रीमांल्लीलापतिः प्रभुः । उत्तमः शेषशायी पद्मनाभो हृतिः सहस्रमूर्धा विश्वात्मा सहस्रा
क्षः सहस्रपात् । स भूमिं विश्वतो वृत्वा ऽत्यतिष्ठद्दशाङ्गुलं । अनन्तः श्रीपती रामो गुणग्राही निर्गुणो महान् । सर्वलो
केश्वरः श्रीमान् सर्वज्ञः सर्वतोमुखः । तस्य लोकप्रधानस्य जगन्नाथस्य पार्वति । माहात्म्यं वासुदेवस्य पञ्चकोटितद्बु-
धीमिते अशक्येन मया वक्तुं वृत्तान्तं सर्वदेहिने । सर्वपापनिवर्तमध्ये वेदान्ते परिनिष्ठिते । तस्यापासनभेदानि संक्षे
पाद्वच्मि पृथक् पृथक् । अर्चयेत्तु वैष्णवप्रोक्तं । खचक्राकनकं हरेः । धारणं चोर्ध्वपुण्ड्राणां तन्मन्त्राणां परिग्रहः । अर्चनं
[illegible] जपध्यानं तन्नामस्मरणं तथा । कीर्तनं श्रवणं चैव वन्दनं पादसेवनं । तत्पादोदकसेवा च तन्निवेदितभोजनं । तदीयानां
च सेवा [illegible] व्रतानिष्ठितं । तुलसीरोपणं विष्णोर्देवदेवस्य शार्ङ्गिणः । भक्तिः षोडशधा प्रोक्ता भवबन्धविमुक्तये । वि

ल

भा० २

पृ.
४८८

श्रुतेन चास्ति तीर्थेन व्रतेन पुनीतीति न: पवित्रमार्गं न्द स्मिन पुनातीति न: येन वा: पवित्रेण स्नातास्तान् पुन

तेषां तेन स्तनस्य धारेण पावनमान्य: पुंसा प्रजापत्यं पवित्रं तत् शतो धाने तिरत्नमये व्रतं व्रह्मवेदस्मिन पूतं

तत्पुनीमहि स्मीमि चक्रे सनातं धारस्य मन्त्रामेन: तस्मिन [illegible] चक्रे देतामवोनातिपदपद्मे स्व

२२१

पक्षपक्षैस्तमानाविशोपनः घृतो देवुङ: क्रान्तचक्रधारी विष्णुपदं ध्यायति यो मनतामा [illegible] स्वरेण सद

नपृ३
नीचेन४

हृदस्थपरात्परं पाति विमुक्तचेता: येकंठलग्नतुलसीनलिनाक्षमालापेनाड्मूलपरिचिह्नितहि त

कैल शंखचक्रा: येषां [illegible] वालत्वादफलांसदृढदृढा: तेषां कथा: मुखनमाशु पवित्रयति द्विजस्य

तेषां विततपवित्रतस्य दक्षिणेन [illegible] पतेमुजेन स्य कृतस्य शोचाति निष्क्रियापयतोति तुजे चक्रं शंखं वा

ग५

चविनीधिलिजे परनपाठविलोमस्थानिरक्षति जना: सदा सोमानि सतत्पवित्रलाञ्छितो मूलेचवा

को: परमात्मनो हरे: सनातपिलाकवर्णं रमहनत्रपदं पाति परं शलोके स्वकं येतत्वचक्राद्येरालुतोवा

क्ष मूलयो: कलत्रापवमान मेवु पस्थादि पूजा संपूर्णं हितिषो पौर्वेसप्रोक्ताहाममान्यतरं तपा शंखचक्रादि

मिवांशमातरं वीतरागता वास्तांमंतरमापरपात्र देवंसमनुवाहते तस्माच्चक्रादिचिन्हं नुद्रयमवेक्ष्मव।

स्मरेत प्रातरं मातरं लोधादि वकुक्केस्वात्मदर्शने [illegible] सवेमृतदयाशांतिशिंद्रियार्थे वलोलुता पुत्रदारा

याल
पृ०
४८८

दूसंगत्वयोगाभ्यासरतिस्तथा स्वतन्त्यमक्तियोगनपरेशस्याभिषवणं तस्माच्चक्रादिहेतीनामकं तेवेक्ष

ब्राह्मणादिभिर्विष्णुचक्रं न धारितं यैस्तैः तस्मात्सु ति संसर्गपापोद्भवं दहते हरेः प्रतप्तं विष्णुपात्र चक्रं शंखं च भुजाग्र
लक्षणः तप्तेन वांकनं कुर्यात् ब्राह्मणस्य विधानतः स्मृतौ तस्मात् दिवसे धार्यं न ज्ञात्वा ध्यात्वैतत्पैव च हरेः पूजाधि
कारार्थं चक्रधारणं विधानतः वैष्णवत्वस्य सिद्ध्यर्थं ज्ञानविध्येविशेषतः प्रतप्तशंखचक्राद्या भुजाग्रे
रपि न लक्षणो देहे यो गतात्मा कृष्णो देहि लिंग्रिणा स्वचक्रधारिणा विप्रं दूरतः परिवर्जयेत् श्वपाकमिव
तल्लोके विप्रसवैष्णवं वैष्णवो नाम वर्णानां पापुमान् तिमुच्यते अथ तस्मान्तु विधिना चक्रं धार्यं विप्रैः श्रुमानतो
ब्राह्मणान्मन्त्रसिद्ध्यर्थानामित्र चमुक्रयो गश्रुप्राक्तना मतानामानो विष्णुचक्रेण लंछिताः विष्णुचक्रवि
नोदनात्तु दक्षिणे तु भुजे विप्रो विभृयाद्वै सुदर्शनं वामे तु शंखं बिभृयात् इति ब्रह्मवि[illegible]दो विदुः स्वं मते
पञ्चबिन्दुप्रोक्तं चक्रादिधारणं वर्ये वसानि पञ्चभिः सविप्राङ्गमानेते स्वतन्त्रतन्त्रेन्तदामोसूतेस[illegible]ताः
शंखशंलक्ष्म[illegible]मानं इति स्मृतौ पक्ष वशात्वापां चरणं पवित्रं वितनेत् पुराणं वाङ्गप्रपूर्ण तेन चक्रेण संतप्तं
रवः पातकावृष्टिं पवित्रं विष्णुचक्रेण जनस्य पदरेः स्वदन्ते न तप्तं तत्पर्यातेवानुपरमे पवित्रं चरणं
नेमि तरे स्मरं सुदर्शने ससमारं ग्रामं कृतमं लोकवार मतोजस तामानि विष्णुचक्रस्य पर्यायणनि वायुने

सं

प्रा० कृ० ना० ६

ता० ५

स

प० प्र०

व० ६

[illegible] त्रिपुण्ड्रं [illegible]

[illegible] त्रिपुण्ड्रं [illegible]

[illegible] ऊर्ध्वपुण्ड्रं विधानतः [illegible]

ऊर्ध्वपुण्ड्रं [illegible]

[illegible] ऊर्ध्वपुण्ड्रस्य [illegible]

[illegible] ऊर्ध्वपुण्ड्रं द्विजाधमः [illegible]

[illegible] ऊर्ध्वपुण्ड्रं [illegible]

[illegible]

[illegible] ऊर्ध्वपुण्ड्र [illegible]

[illegible]

[illegible] ऊर्ध्वपुण्ड्र [illegible]

[illegible] ऊर्ध्वपुण्ड्रस्य धारणात् [illegible]

वस्त्रं च शंखादिचिह्नितीनस्याद्वैष्णवस्तेनमन्यते । इति स्कंदपुराणे उत्तरखंडे सुदर्शनमाहात्म्ये नामा
ध्यायः ॥ श्रीसंकर उवाच ॥ ऊर्ध्वपुंड्रस्य माहात्म्यं वक्ष्यामि सुदर्शने धारणाद्देवदेवेश जनार्दनः तस्माच्च
स्पशरीरे तु ऊर्ध्वपुंड्रं धृतो भवेत् तस्य देहं समागतो विनलेनादिरस्मिन् सत्यं तत्र गतोपि धुसर्वे यत्रोर्ध्व
लोकः धारयेदूर्ध्वपुंड्रं यो महात्मा सर्वेषु वैष्णवः ऊर्ध्वपुंड्रधरो विप्रः सर्वलोकेषु पूजितः विमानवरमारुह्य
याति विष्णोः परं पदं धारयेदूर्ध्वपुंड्रं तु त्रिसंध्यासु द्विजोत्तमः सर्वपापविशुद्धः प्रमिश्रापूतेफलाशये ऊर्ध्व
पुंड्रधरो विप्रो दृष्ट्वा पापैः प्रमुच्यते नमस्कृत्य तथा मत्स्यानामन्नफलं लभेत् ऊर्ध्वपुंड्रधरो विप्रः श्राद्धभोज
नियथानि शंकल्पकोटिपितृरक्तस्य हत्वा नसंशयः ऊर्ध्वपुंड्रधरो यस्तु कुर्यात्स्नानं दृष्टमाने कल्पको
टिसहस्राणि गयाश्राद्धफलं लभेत् यज्ञदानतपश्चर्याजपहोमादिकं च यत् ऊर्ध्वपुंड्रधरः कुर्यात्तत्
सर्वं पुण्यमनंतकं ऊर्ध्वपुंड्रविहीनस्तु किंचित्कर्म करोति यः इष्टापूर्तादिकं सर्वं निःफलं स्यान्न संशयः
यच्छरीरं मनुष्याणामूर्ध्वपुंड्रविवर्जितं द्रष्टव्यं नैव तत्किंचित्श्मशानसदृशं भवेत् ऊर्ध्वपुंड्रधरो विप्रो
मत्स्यसुतो न वैधिकः नातिपरं धारयेद्विप्रः पदपंकजाच्च न विप्राणामूर्ध्वपुंड्रं स्यात्तिलकं तु मनीषिणः प
दाकारं तु वैश्यानां मध्यमांगे तु त्रिपुंड्रकं ऊर्ध्वपुंड्रं मृदा कार्यं कस्तूरीतिलकं तथा पद्माकारं तु गंधेन
मध्ये तु त्रिपुंड्रकं [illegible] मसमवेदि । विप्रा

ऊर्ध्वपुंड्र ।

सोवेन२

अ५

५६

वपि३

विंद

प०उ
४९.

113

र

दशांगुले श्वेतवादपुण्ड्राणि ब्राह्मणः सततं धरेत् तत्तत्पुण्ड्राणि तन्नाम्नि ध्यात्वा मंत्रेण धारयेत् संतरालेषु स
वै पुंडरीकं धारयेच्छ्रितं चक्रधारिणम् मतोपृष्ठे कपुंड्राणि द्विविंशांगुलानि ते एकपुंड्रं तु नारीणां स्वहृदयं च विधीय
ते ललाटे हृदि बाहौ च चतुःपुंड्राणि धारयेत् ललाटे हृदये चैव तु मौलेश्चैकं विधीयते ऊर्ध्वपुंड्रं ललाटे तु स
र्वेषां प्रथमं स्मृतं ललाटादिक्रमेणैव धारणं तु विधीयते मूर्तयो वासुदेवाद्याः स्मृताः पुंड्रेषु धारयेत् द्वयोः
तो विदक्षेणोत्तु स्मकं नारायणं धरेत् स्वपुंड्रविधिप्रोक्ताः सर्वे प्रांगिरसे मया स्मृतं स्वपद्मसंकाशो वेणुपत्रा
कृतिस्तथा पद्मकुन्दलसंकाशो सौक्षदंशितपस्मृतं मत्स्यमाग्नतां स्मृताः पुंड्रं हरिपदाकृतिः दशकारं बादे वि
धारयेद् ऊर्ध्वपुंड्रकं सुदर्शनेनांकितबाहुमूला स्वर्णोर्ध्वपुंड्रांकितसर्वगात्राः मालाधरैस्तादि भार विमुक्ता
रक्षन्ति लोकान् दुरितौघसंगात् इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे उमामहेश्वरसंवादे ऊर्ध्वपुंड्रनाम ध्याय
श्रीशंकर उवाच न्यासमथ प्रवक्ष्यामि येनैवाप्यते सायुज्यतां स्मयेत् सर्वेषामेवोपदिष्टेन मंत्रेण नवरागान्ति सर्वे
षामेवोपदिष्टस्य पूर्वं मंत्रवरस्य तु पुनश्च विधिना सम्यक् कृत्वा न्यासादयो न्यासं तु सहस्रशाखाध्यायी च सर्वयज्ञ
पुरोहितः कुले महति जातोपि न गुरुः स्यादवैष्णवः एकांतं च दयः स्वकः स्वाध्यायप्रति वैष्णवः सम्यगाचार्यकोवि
ज्ञेयो नववंशजनविदारकः आचार्यस्यपि त्वाद्यवत्संसेवया द्विज तस्य भक्तिं परिज्ञात्वा मंत्रमध्यापयेद्गुरुः।
कृत्वा तापादिसंस्कारान् पंचमं त्रमुदीरयेत् तापपुंड्रं तथा नाम मंत्रो यागश्च विधिना गुरुः पंचदध्यापयो

राम
४९.

रविकेऽन्यस्थैव मृदमाहरेत् पर्वताग्रे नदीतीरे बिल्वमूले जलाशये सिंधुतीरे च वल्मीके हरिक्षेत्रे
विशेषतः। विष्णुस्नानोदकं यत्र प्रवाहयति नित्यशः। पुंड्राणां धारणार्थाय गृह्णीयात्तत्र मृत्तिकां श्रीरंगवें
कटाद्रौ च श्रीकूर्मे द्वारके च प्रभासे नारायणाश्रमे नारसिंहे तुलसीवने गृहीत्वा मृत्तिकां भक्त्या विष्णुपा
दजलैः सह धृत्वा पुंड्राणि चांगेषु विष्णुसायुज्यमाप्नुयात्। पश्चिमे कपिलं ... मृत्तिका धारये
द्विजः तस्मिंस्तन्मृत्तिकाः ... पुंड्रस्य धारणे श्यामं शांतिकरं ... प्रोक्तं रक्तं वश्यकरं तथा श्रीकरं पी
तमित्याहुः ... वर्तुलं तिर्यगच्छिद्रं ह्रस्वं दीर्घं ततं तनुं वक्रं विरूपं बद्धाग्रं छिन्नमूलं
पदच्युतं ... लिकल्पितं ... पुंड्रमाहुरनर्थकं ...
नासिकामूले ललाटे तु लिखेत् ... मध्ये ... अंतराले प्रकल्पयेत् ... अंतरालं ... अंगुलस्या
त पार्श्वे ... अंगुलिमात्रकौ ... पुंड्रं अंतरं शुभं ललाटे केशवं ध्यायेन्नारायणमथोदरे व
क्षस्थले माधवं चैव गोविंदं कंठकूपके विष्णुं च दक्षिणे कुक्षौ बाहौ च मधुसूदनं त्रिविक्रमं कंधरे तु वामनं वामपा
र्श्वके ... श्रीधरं ... हृषीकेशं ... वासुदेवं तु मूर्द्धनि ललाटे पुंड्र ...
... कंठकूपके धारयेद् ... पुंड्राणि चतुरंगुलमात्रं ... कुक्षौ ... प्रोक्तं ... अंगुलं बा
... पुंड्रमष्टांगुलं ...

९२

रवेर्द्ध

क

प० ३
४९१

धादयस्तथा मनः पकारेणोक्तं फकारेण त्वक्तेजकृतिः बकारेण महान्प्रकृतिरुच्यते आत्मा सत्तु मकारस्तामसं
च विश्वप्रकीर्तितः देहं द्विपमनप्राणादिभ्योऽन्योऽनन्यसाधन मकच्छेदमन्तोसौ मकारो व्यः सचेतनः सर्वधारण
मात्मेनउकारेकोऽस्मिनुच्यते आशाय मपितमेवादकारेणो वचोच्यते भास्करस्य प्रभावद्वत्स्योनित्यानपायि
नी श्रकारेणोच्यते विष्णुः श्रीशः कारणकारणं श्रीशः सर्वलोकेशो भोगवीजपुरः पुमान् जगत्कर्ता जगद्ध

मी

र्ताऽस्य लोकबान्धव जगन्नाथेश्वरी नित्या विष्णोरनपायिनी माता सर्वस्य जगतः पत्नी विष्णोर्मनोरमा ज
गदाधारभूता श्रीरकारेणात्रोच्यते मकारेण तथोच्यते क्षेत्रज्ञः प्रत्यबेबुधैः ज्ञानस्वरूपो ज्ञानगुणाश्र
यः प्रकृतेः परः नजातो निर्विकारश्च एकरूपः स्वरूपभाक् अणुर्नित्यो व्याप्तिशीलश्चिदानन्दात्मकस्तथा
अहमर्थोऽव्ययः क्षेत्री भिन्नरूपः सनातनः अदाह्योऽच्छेद्योऽक्लेद्यः अशोष्योऽक्षर एव च एवमादिगुणैर्यु
क्तः शेषभूतः परस्य वै मकारेणोच्यते जीवः क्षेत्रज्ञः परवान्सदा दासभूतो हरेरेव नान्यस्यैव कदाचन एवं सदास
त्वमेवास्य मध्यमेनास्य मध्यमेनावधार्यते इत्येवं स्वार्थो ज्ञातव्योऽन्यार्थो नचापि विद्यते पुराणस्यार्थमेवश्रे
योऽन्यत्वेऽस्ति परस्वादासभूतस्य स्वातन्त्र्यं न विद्यते तस्मान्नाहमहंकारं मनस्यपि निवर्तयेत् सेवापा
ध्याय वक्तान्तं तदपि वानिषिध्यते स्वदेहकृतिर्मकारस्तालकारः लालितेवकः तस्मात्तन्मानसेवास्यकारो विनि
वर्तते मनसा सर्वसिद्धिस्यादन्यथा नाशमाप्नुयात् मनसा सदितं किंचित् तदहंकार उच्यते साहंकारेण युक्त

राम
४९१

मंत्रं शिष्यं निर्मलचेतसे चक्रेण विधिना तप्तं तापइत्यभिधीयते पुंड्रमूर्ध्वं यथा प्रोक्तं नाम चैव समनुच्यते ता
तो मंत्रं विधानेन शिष्यमध्यापयेद्गुरुः न्यासमष्टाक्षरं मंत्रं सन्न्यस्यैव समर्पयेत् न्यासमेवात्र परमं वैष्णवानां शु
भावने तस्मात्तु न्यासमेवैषां मानसिकमित्युच्यते न्यासविद्यापरोपस्क [illegible] उच्यते न्यासात्परं मंत्रं।
नास्ति सत्यं सत्यमिति न्यासद्वयप्रतिपत्तिः न्यासत्यागोपायानि बोधने दयोपदेशपूर्वं न्यासं सम्यक् समाचरेत् ध्या
त्वा कर्मणि न मंत्रेऽस्य सर्वमंत्रेषु नार्हति तस्माद्यामध्यात्मैव तस्मान्मंत्रमनुत्तमं श्रीमदष्टाक्षरं मंत्रं नान्यत्र स
र्वमंत्रेषु श्रेष्ठस्य स्वभावतः तस्मात्सर्वमंत्राणां बीजं येषां प्रोक्तं शुभं ॐकारः प्रणवं मूलं सर्वमंत्रेषु नायकः आद्यो स
र्वत्राणां नित्यमाश्रितात्प्रणवं तस्मिन् मूलमंत्रप्रतिष्ठितं ॐमित्येकाक्षरं पूर्वं अक्षरं नाम इत्यथ ततो नारायणा
येति चत्वारि यथाक्रमात् एवमष्टाक्षरो मंत्रो ज्ञेयः सर्वार्थसाधकः सर्वदुःखहरः श्रीमान् सर्वमंत्रात्मकः शुभः श्री
र्वं नारायणस्य देवतात्मीश रूपं च षष्ठं छंदः देवी गायत्री प्रणवं बीजमुच्यते नमस्तथापि तीशक्तिः कस्यपश्चोच्यते
मतो प्रथमं पादमोंकारं द्वितीयं नम उच्यते तृतीयं नारायणायेति पदत्रयमुदाहृतं अकारस्याप्यकारोऽस्य मकारं च र
ततः पदं वेदत्रयात्मकं प्रोक्तं प्रणवं मूलमाः परं अकारेणोच्यते विष्णुः श्री रकारेण उच्यते मकारस्तु तयोर्दासः
पंचविंशः प्रकीर्तितः वासुदेवस्वरूपं तदकारेणोच्यते बुधैः उकारेण त्रिपादस्यात्मरूपमुनिभिरुच्यते मकारेणो
च्यते जीवः पंचविंशाक्षरः प्रभुः पंचविंशं मतानि नव कवर्गो नव चवर्गो नोविंशमाच टवर्गो तवर्गो ज्ञानतः

प०३० तेऽस्य वेदे पिता येन तद्विदस्य तत्सर्वं व्याप्य नारायणः स्थितः। अयं हन्त पापप्रपुरुषः सर्वभूतान्तरस्थितः। दिव्यरूपः
७९२ सदा नित्यो हरिर्जो ऽयमच्युतः। यश्च दृश्यं चैव दृश्यं श्रोतव्यं श्रोतमेव च। स्पृश्यं स्पृश्यं च तथा घ्रातव्यं घ्रातव्यमेव
च। वक्तव्यं चैव वाच्यं ज्ञातव्यं ज्ञानमेव च विदित्वा जगत्। तस्य सर्वं हरिः श्रीयो नारायण उदाहृतः। सहस्रशीर्षा
पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात्। स लोकान्सर्वतो व्याप्य अत्यतिष्ठद्दशाङ्गुलं। यज्ञं तपश्च सत्यं च सर्वं नारायण
णो हरिः। उतामृतत्वस्येशानो यदन्नेनातिरोहति। अयं पुरुषो विष्णुर्वासुदेवोऽच्युतो हरिः। हिरण्यगर्भोऽयम
नन्तः शाश्वतः शिवः। य निर्विश्वं सृजति जगतः सर्वलोकेश्वरः प्रभुः। हिरण्यगर्भः सविताऽनन्तः सोऽस्य देव
र। भगवानिति शब्दोऽयं तथा पुरुष इत्यपि वर्तते निरुपाधिश्च वासुदेवोऽखिलात्मनि। इत्थं यो भगवान्विष्णुः परमा
त्मा जगद्गुरुः। शास्ता च राचरस्यैकोऽयं तेनोपरमा गतिः। यो वेदादौ स्वरः प्रोक्तो वेदान्ते च प्रतिष्ठितः। तस्य प्रकृति
लीनस्य यः परः स महेश्वरः। यो नाथकारोऽयं विष्णुर्विष्णुर्नारायणो हरिः। अयं पुरुषो नित्यः परमात्मा महेश्व
रः। यस्मिन्लोकेश्वर त्वं तु वासुदेवे प्रतिष्ठितं। अयं सोऽत्रिपादमूर्तेर्बुलीलया स्थितेश्वरः। विभूतिरूपमेश्वर्यं तस्य
नस्कलात्मनः। श्रीभूलीलापतिर्योऽसावच्युतः स उदाहृतः। तस्मात्सर्वेश्वरत्वं तु वासुदेवप्रतिष्ठितं। यो
सोऽयं जगत्स्वरो यज्ञो यज्ञभुग्यज्ञकृद्विभुः। अनन्तः पुरुषः स्वयं परमेश्वरः। यज्ञेश्वरो हव्यकव्यस्य भोक्ता २११
अपामाहारिरीश्वरश्च। तस्मिन्निधाना दयतोऽतिसर्वतो रक्षोऽस्य शोभा प्रेषुराश्रमभूताः। योऽसौ विराट्त्वमापन्नो ७९२

स्य तु रवे किंचिन्न विद्यते अहंकारविमूढात्मा कर्ताहमिति मन्यते तस्मात्तु सगुणस्य साक्षित्वात्प्रतिषिध्यते म
गवत्यरतेऽस्य सोनदयत्नात्मजीवनः तस्मात्साधनकर्तृत्वं चैतन्यस्य न विद्यते ईश्वरस्यैव सकलात्मता इति सचराच
रं तस्मात्स्वस्य सामर्थ्यं विधिनिषेधे सर्वदा ईश्वरस्य तु सामर्थ्यान्न लभ्यते तस्य विद्यते तस्मिन्न ... स्य भरः श्रीहे
तत्कर्मैव समाचरेत् परमात्मा हरिर्दासः स्याद् हं तस्य सर्वदा इत्युपाधिनियोक्तव्यस्तस्मै नाम स्वरस्य हि इत्येवं म
नसा युक्त महतां मम तो जितं देहस्य दमनं तिमूलेन सतो कर्मबंधने तस्मान्नाहंकारी मनसा वर्जयेद्बुधः अथ
नारायणशब्दव्याख्यानं कीर्त्यते श्रुति नारा इत्यापो नाम स्वनामपूर्वं शिरसो पुमान् तान्यवचनं तस्य तस्मान्नारायण
स्मृतः सर्वं किंचिद्विद्वत्वद्भूपते यत्रस्थाने जगत् यो यस्मिन्न्यस्थितानि तस्य सर्वे नारायणः स्मृतः नारस्येति सर्वं पु
सां समूहः परिकीर्तितः गतिरालंबनं तेषां तस्मान्नारायणः स्मृतः नराज्जातानि तत्त्वानि नाराणीति विदुर्बुधाः तान्य
वायनं तस्यैव तेन नारायणः स्मृतः कृतादिजगत् [illegible] न धार्यते पुनः स्थापितयनं सर्वे नारायणः स्मृत
तः चराचरं जगत्कृत्स्नं नारस्तस्य निधीयते तस्याः संगतिर्येन नारायणः स्मृतः नरो नरायणास्ते घातस्तस्य स्या
दयनं गतिः तेनासि [illegible] नित्यं नारायण इतिरितः प्रभवंति यथा लोकानन्तान्यो यत्युकेन वत् पुनर्यस्मात्
प्रलीयते तस्मान्नारायणः स्मृतः योवैनित्यं नित्यगुणैः भगवान् ईशः सर्वस्य जगतः सर्वे नारायणः स्मृतः
नारायणपरं ब्रह्म तत्त्वं नारायणः परः नारायणपरो ध्याता ध्यानं नारायणः परः स्मृतः यत्किंचिज्जगत्सर्वं दृश्य

प॰७॰
५९३

ऽति गुणासंघातस्तदवस्थात्मकं हरे ॥ पः पुरुषो विष्णुर्नारायण सुदाहृतः स ईश्वरस्य जगतां परमात्मा स
नातनः विश्वतः पाणिपादास्यश्रुत्यक्षान् विश्वतः प्रभुः विश्वानि भुवनान्यस्मिन् धामानि परमाणि वै धा
रयन्सोप्यविरत्नं नाभिं च महर्षिणां रुवं हृदन्तरे रूपायतः परः पुरुषोत्तमः इच्छयासद्योऽनादिदिव्यमंगल
रूपवान् हृदन्तरीरे विमानरूपो युवा कुमारत्वमुपेयिवान् हरिः सोऽप्ययोसौ जगतां जनन्या लक्ष्म्योल्लाया
चेजस्माघतां भुजस्वरूपं च जगदीश्वर्याकुर्वतीनात्ययोवनः कन्दर्पकोटिलावण्येन सत्येऽपरमे पदे भोगार्थं परं
सोमलीलार्थमखिलं जगत् भोगक्रीडतया विभूतिद्वयसंपर्स्थित भोगो नित्यस्थितिस्तस्य लीलासंहरतेक
दा भोगो लीलाउभौ तस्य धार्येते शक्तिभगवतया त्रिपाद्व्याप्तिपरं धाम्नि पादोस्येहाभवत्पुनः त्रिपाद्विभूति नि
त्यं स्यादनित्यं पादमैश्वरं नित्यं तद्रूपमीशस्यपरं धाम्नि स्थितं शुभं सच्चितेशाश्वदिव्यं सदायौवनमाश्रितं नि
त्यं संभोगमीश्वर्या श्रियाभूम्या च संवृतं नित्यैवैषाजगन्माता विष्णोः श्रीरनपायिनी यथासर्वगतो विष्णुस्तथाल
क्ष्मीः शुभाननि ईशानासर्वजगतो विष्णुपत्नी सदाशिव सर्वतः पाणिपादान्ता सर्वतोक्षिशिरोमुखं नारायणा जगन्मा
तासमस्तजगदाश्रमा यदपांगाश्रितं सर्वं जगत्स्थावरजंगमं जगत्स्थितिलयौ तस्या उन्मीलननिमीलनात् सर्वस्य
वामतालक्ष्मीस्त्रिगुणा परमेश्वरी लक्ष्यालक्ष्यस्वरूपासाव्याप्य कृत्स्नं व्यवस्थितः तोयादिरसरूपेणसैव लीलाव
पुर्भवेत् लक्ष्मीरूपत्वमापन्नाघनवंताय्यैहिमा एवं विश्वस्वरूपासा जगतः श्रीः सिताहरिः समस्तवेदवे

राम
५९३

हरिर्भूतिर्जनार्दनः संतर्पयति लोकांस्त्रीन् स्वपरमेश्वरः यत्पुरुषेण हविषा देवा यज्ञमतन्वत तस्माद्यज्ञात्समुत्प
न्नाये केचिन्मयादृताः तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतऋचः सामानि यज्ञिरे तस्मादश्वा अजायन्त गावश्च पुरुषादयः पुरुषस्य
तेजोरूपस्य सर्वे यज्ञमयस्य वै हरेः सर्वं समुद्भूतं जगत्स्थावरजंगमं मुखबाहूरुपादाभ्यां स्वस्ववर्णा यथाक्रमं पद
भ्यां पृथिवी तस्याः शिरसो द्यौरजायत मनसश्चन्द्रमा जातश्चक्षुषश्च प्रभाकरः मुखादग्निः शीर्ष्णो द्यौः वायुः प्राणा
त्सर्वमयो विष्णुर्नारायण इतीरितः एवं सृष्ट्वा जगत्सर्वं पुनः संहरते हरिः निजलीलासमुद्भूतं तावत्संहरणे श्रीमू
र्तानि सर्वं पुण्यानि रुद्रश्च यमं वरुणमेव च निगृह्यैव हरेर्यस्माद्धरिरित्युच्यते स्मृतो वैकार्णवीभूते मेया
वटदले पुमान् जगतः जठरे कृत्वा शेते तस्मिन् सनातनः स्मासादेको हवेचात्र विष्णुर्नारायणोऽव्ययः न ब्रह्मा न च
रुद्रश्च न देवा नेन्द्रपूर्वयः न द्यौर्मेघा वा पृथिवी न सोमो न च भास्करः न च नक्षत्राणि लोकानि न चाण्डं महदादयस्ते
यस्माज्जगद्धतं येन संसारं हरिणा स्मृतं सर्वं पुनस्तयासर्वं तस्मान्नारायणोच्यते तस्य दास्यं चतुर्थ्यं तं मन्त्रैः प्रोक्त
नुपर्वणि दासभूतमिदं तस्य ब्रह्माण्डं सकलं जगत् एवमर्थं विदित्वा यः पश्चान्मन्त्रं पुरो जपेत् स विदित्वार्थं मं
त्रस्य संसिद्धिं नाधिगच्छति इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखण्डे उमामहेश्वरसंवादे मन्त्रार्थो यत्रो नामाध्याय श्रीपार्व
त्युवाच विस्तरेण ममाचक्ष्व मन्त्रार्थं पदगौरवं ईश्वरस्य स्वरूपं च तद्गुणांश्च विभूतयः तद्विभागं परमं धाम सम्यू
क् हमेदानीं यथास्तरे सर्वमाख्याहि तत्त्वेन मम सर्वेश्वर ईश्वर उवाच शृणु देवि प्रवक्ष्यामि स्वरूपं परमात्मनः वि

प॰ ३
४९४

दस्येऽस्मवानुया एवंविदित्वा मे ज्ञार्थं न ह्रति समयगाचरेत् दासभूतमिदं तस्य जगत्स्थावरजंगमं श्रीमन्नारा
यणः स्वामी जगतां प्रभुरीश्वरः माता पिता भ्राता बंधुः निवासः शरणं गतिः कल्याणगुणावासः श्रीशः सर्वका
मफलप्रदः योऽसौ निर्गुण इत्युक्तः शास्त्रेषु जगदीश्वरः प्राकृतैर्हेयसंयुक्तैर्गुणैर्हीनत्वमुच्यते पंचमिथ्या
प्रपंचत्वेनात्र वैदांतगोचरे इत्युपमानमिदं सर्वमनित्यमिति चोच्यते अत्रापि प्राकृतेन रूपमंडस्यैव विना
शने प्राकृतानि रूपाणामनित्यत्वं तथोच्यते इममर्थं महादेवि प्रकृतेरूपं वदतः क्रीडार्थं देवदेवस्याविक्षोली
लाविकारिणः लोके अनंतुर्दश भुवसागरे द्वीपसंयुते भूते अनंतुर्दश [illegible] परिपूर्णेसि
दं ब्रह्ममंडं प्रकृतिसंभवं ब्रह्मेकं वरयोऽनुष्टं दशांतरगुणान्विते कलाकाष्ठादिरूपेण यत्कालः परिवर्तते काले
नैव जगत्सर्वं स्थितिसंहारकं भवेत् चतुर्युगसहस्रे च ब्रह्मणो दिवसं भवेत् तद्वत्रिंशत्वर्षाणि ब्रह्मणो व्यक्त
जन्मनः क्षये तु ब्रह्मणः प्राप्ते सर्वसंहारको भवेत् अंडमंडगं लोकान् दग्ध्वैनं कालवह्निना सर्वत्र नस्त्यधाविलीना
प्राकृतानि विनाशो येने शिना अंडकारणभूतानि प्रकृतौ लीनमाप्नुयुः सा सर्वजगदाधारा प्रकृतिर्हरिसंश्रिताः
तया जगत्स्व लीलया करोति भगवान् सदा क्रीडार्थं देवदेवस्य मायाजगन्मयी अविद्याप्रकृतिर्मायाम हा
या जगन्मयी अविद्याप्रकृतिर्माया गुणरूपमयी सदा सर्गस्थितिलयानां सा हेतुभूता सनातनी योगनिद्रा
माता माया प्रकृतिस्त्रिगुणान्विता अव्यक्तोच च प्रधानं च विष्णोः लीलाविकारिणः ज्ञानस्य मेलयोस्यातोप्र

राम
४९

227

दाक्ष्यलक्ष्मीरूपात्मेनन स्त्रीरूपमखिलं सर्वं तस्यैव वपुरुच्यते सौदर्य्यशीलवृत्तं च सौभाग्यस्त्रीपुंसस्थितं
तस्या रूपं च गिरिजासलिलं षाम्भु ऋद्धिरोषिता। यस्याः कटाक्षायात्तमाजं दशवृत्तलाशिवस्त्री दशपतिर्महेंद्रश्चेंद्र
श्चसूर्योघनदोयमोग्निः प्रभूतिमैश्वर्यमथाप्नुवंति लोकेश्रीः श्रीः कमलाविधामाना विष्णुप्रियासती पद्मालया
पद्महस्तापद्माक्षीपद्मसुंदरी भूतानामीश्वरी नित्या नित्या सर्वगता शुभा विष्णुपत्नी महादेवी क्षीरोदतनया
रमा अनंतलोकनाभी भूलीला सर्वसुखप्रदा रुक्मिणी च तथा सीता सर्ववेदवती शुभा सती सरस्वती गौरी शां
तिस्वाहा स्वधा रतिः नारायणी वरारोहा विष्णोर्नित्यानपायिनी एतानि पूर्वनामानि श्रुत्वा तु यः पठेत् म
हाश्रियमवाप्नोति धनधान्यकमकल्मषा हिरण्यवर्णां हरिणीं सुवर्णरजतस्रजां चंद्रां हिरण्मयीं लक्ष्मीं विष्णो
रनुपगामिनीं गंधद्वारां दुराधर्षां नित्यपुष्टां करीषिणीं ईश्वरीं सर्वभूतानां तामिहोपह्वये श्रियं एवं स्वरूपस
त्तायास्तु स्वरूपमानामहेश्वरी सर्वैश्वर्यसुखप्रदाता चावादीनां दिव्यौकसां अस्येशाना त्रिजगतां विष्णुर्विष्णुपत्नी स
नातनी यस्यापांगाश्रयं सर्वं जगत्स्थावरजंगमं यस्य वक्षसि सा देवी प्रभा सविवर्तिनी सर्वसर्वेश्वरः श्रीमान्।
अक्षरः पुरुषोव्ययः स वै नारायणः श्रीमान् वात्सल्यगुणसागरः स्वामी सुशीलः सुजनः सर्वज्ञः सर्वशक्तिमान्
नित्यसंपूर्णकामश्च नैसर्गिकसुहृत्सुखी कृपापीयूषजलधिः शरण्यः सर्वदेहिनां स्वर्गापवर्गसुखदो भक्तानां क
रुणाकरः श्रीमते निरवद्याय [illegible] मलापतेः इति स्वरूपसंसिद्धिः सुख

५०३
४९५

स्नाशंति सुसुखं प्रजाः अत्यंतमचारतत्वं ध्यानगोमि दीपमानस्य शार्ङ्गिणः तज्ज्ञाति परमं धाम गोभी विधि सुखवाक्यि यः अ
द्विस्पितमस्य परस्तात् ज्योतिरच्युतं अथातो ब्रह्मणो लोकः शुद्धसत्त्वसनातनः सामान्या विद्यते भूरे ख्यातिस्मात् प्राप्यं स्वो
पदे तस्य तु जोगरूढे कस्मिन् सुवानाग्नि सनातनो यतः स्वसारेणुवती मतिनो विष्णुरक्ष्मो अत्र पूर्वे च यत्साध्या विश्वा विश्व
देवाः सनातनः ते ह नाकं महिमानः सचत शुभदर्शिनं तत्पदं ज्ञानिनो विप्राः यांति संवासनाच्युतं तद्विष्णोः परमं धाम मोक्ष
इत्यभिधीयते तस्मिन्बद्धा विविमुक्ताः प्राप्यते स्वसुखं पदं यं प्राप्य न निवर्तंते तस्मान्मोक्ष उदाहृतः मोक्षं परं पदं लिंगं।
२२४ अमृतं विष्णुमंदिरं अक्षरं परमं धाम वैकुंठं शाश्वतं पदं नित्यं च परमं व्योम सर्वोत्कृष्टं सनातनं पर्यायवाचकान्यस्य प
रं धाम्नो व्यक्तस्य हि तस्य त्रिपाद्विभूतेः स्वरूपं वक्ष्यामि विस्तरात् इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे पंचपंचाशत्साहस्र्यां
संहितायां उमामहेश्वरसंवादे त्रिपाद्विभूतिकथनं नामाध्यायः श्रीमहादेव उवाच त्रिपाद्विभूतेर्लोकास्त्वसं।
ख्याः परिकीर्तिताः शुद्धसत्त्वमयाः सर्वे ब्रह्मानंदसुखाह्वयाः १ सर्वे नित्या निर्विकारा हेयरागविवर्जिताः सर्वे हिरण्म
याः शुद्धाः कोटिसूर्यसमप्रभाः सर्वे वेदमया दिव्याः कामक्रोधविवर्जिताः नारायणपदांभोजभक्त्यैकरससेविताः निरं
तरं सामगानपरिपूर्णसुखं श्रिताः सर्वे पंचोपनिषदस्वरूपा वेदवर्चसः सर्वे वेदमये दिव्ये पुरुषैः समाभिराहृताः।
वेदैकरससेताप्रायः शरत्पद्मप्रशोभिताः अ...तिपुरागादिरूपस्यावरसंयुताः सर्ववर्णादिनुशब्दानमयालोकवि राम
श्रुते विरजायाः परं व्योम्नो दैवं रुकेवलं स्मृतं तस्यान [illegible] सेविनो [illegible] संजाने दसुखवेदैकेव ४९५

ह्नतेरैवसर्वदा अग्रेच प्रकृतिस्थाने निबिडध्वान्तमध्यमे उर्द्धेतु सीम्नि विरजा निःसीमासुसनातनी तयाह्येतज्जगत्सर्वं।
स्थूलसूक्ष्माद्यवस्थया विकाससंकोचौ तस्याध्वान्तस्यास्सर्गलयौ स्मृतौ एवंभूतानि सर्वाणि प्रकृत्यन्तर्गतानि वै ततः
सूत्पन्नमिदं सर्वं प्रकृत्यन्तर्गतं महत् एवं प्राकृतरूपस्य विभूते रूपमुत्तमं त्रिपाद्विभूतिरूपं तु शृणु भूधरनंदिनि प्रधा
नपरमव्योम्नोरंतरे विरजानदी वेदांगस्वेदजनितैस्तोयैः प्रस्राविताशुभा तस्याःपरे परव्योम त्रिपाद्भूतं सनातनं अ
मृतं शाश्वतं नित्यं अनंतं परमं पदं शुद्धसत्वमयं दिव्यमक्षरं ब्रह्मणःपदं अनेककोटिसूर्याग्नितुल्यवर्चस
मव्ययं सर्ववेदमयं शुभ्रं सर्वप्रलयवर्जितं असंख्यमजरं नित्यं जाग्रत्स्वप्नादिवर्जितं हिरण्मयं मोक्षपदं ब्रह्मानं
दसुखाह्वयं समानाधिक्यरहितं आद्यन्तरहितं शुभं तेजसात्यद्भुतं रम्यं नित्यमानंदसागरं एवमादिगुणोपेतं तद्विष्णोः
परमं पदं न तद्भासयते सूर्यो न शशांको न पावकः यद्गत्वा न निवर्तन्ते तद्धाम परमं हरेः तद्विष्णोः परमं धाम शाश्वतं
नित्यमच्युतं न हि वर्णयितुं शक्यं कल्पकोटिशतैरपि हरेः परं वर्णयितुं न शक्यं मया च धाता च मुनींद्रवर्यैः यस्मिन्
पदेऽच्युत इश्वरोयः सोऽनन्त वेद यदि वा न वेद यदक्षरं वेदगुह्ये यस्मिन् देवा अधिविश्वानिवेदुः यस्तं न वेद किमृचा क
रिष्यति य इत्तद्विदुस्त इमे समासते तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्यन्ति सूरयः अक्षरं शाश्वतं नित्यं दिवीव चक्षुराततं।
अप्रमेयमशक्यं तद्भूतं ब्रह्मादिदेवतैः ज्ञानेन शास्त्रमार्गेण वक्ष्ये ते गिरिपुंगवे अहं ब्रह्मा च देवाश्च न जानन्ति म
हर्षयः सर्वोपनिषदां वाक्यमन्त्रैः ध्यानपूर्वकमस्तुतेः विष्णोः यत्तत्परमं पदं तस्यापि पादमात्रं पद्मयोनेर्महेश्वरः

प०७
५९६

नः कोटिसूर्यप्रकाशवान् प्रबुद्धपुण्डरीकाक्षः सुभ्रूलतः पुरांकितः सुनासासुकपोलाढ्यः सुशोभमुखपंकजः मुक्ताफला
भदंताढ्यः सस्मिताधरविद्रुमः परिपूर्णेन्दुसंकाश[illegible]शः सुस्मितानन पंकजः तरुणादित्यवर्णाभ्यां कुंडलाभ्यां विराजितः सुस्नि
ग्धनीलकुटिलैः कुंतलैरुपशोभितः मंदारपारिजाताढ्यः कबरीकृतकेशवान् प्रातरभ्युदयत्सूर्यप्रभाकौस्तुभशोभितः हा
रस्वर्णस्रगाशक्तकंबुग्रीवाविराजितः सिंहस्कंधनिभैः प्रोच्चैः पीनैरंसैर्विराजितः पीनदीर्घायतभुजैश्चतुर्भिरुपशोभितः ।
अंगुलीयैरनेककंकणकेयूरैरुपशोभितः बालार्ककोटिसंकाशैः कौस्तुभाद्यैः सुभूषणैः विराजितमहावक्षा वनमालाविभूषित
त्रिवलीतुन्दिलतनस्थानेनाभिपंकजशोभितः बालातपनिभःश्लक्ष्णपीतवस्त्रसमन्वितः नानारत्नविचित्राभिः कटको
र्भ्यां विराजितः सज्योत्स्नचन्द्रप्रतिमनखपंक्तिविराजितः कोटिकंदर्पलावण्यः सौंदर्यनिधिरच्युतः दिव्यचंदनलि
प्तांगो दिव्यमालाविभूषितः शंखचक्रगदापद्मान् बाहुभ्यां विराजितः वरदाभयहस्ताभ्यामितराभ्यां तथैव च वामांकस्थि
ता देवी महालक्ष्मीर्महेश्वरी हिरण्यवर्णा हरिणी सुवर्णरजतस्रजा सर्वलक्षणसंपन्ना यौवनारंभविभ्रमा रत्नकुंडल
संयुक्ता नीलकुंचितशीर्षजा दिव्यचन्दनलिप्तांगी दिव्यपुष्पोपशोभिता मंदारकेतकीजातीपुष्पांचितसुकुंतला सुभ्रूः सुनासा सु
सुश्रोणी पीनोन्नतपयोधरा परिपूर्णेंदुसंकाशा सुस्मितानन पंकजा तरुणादित्यवर्णाभ्यां कुंडलाभ्यां विराजिता तप्तकां
चनवर्णाभा सौम्यैश्चतुर्भिः संयुक्ता कनकाब्जभूषिता नानारत्नविचित्राढ्यकनकाम्बुजमालया हेमकांचनवर्णाभाकृते

राम
५९६

118

लेपरमंपदं निः अथसंख्या निर्वाणं कैवल्यं मोक्ष उच्यते श्रीशार्ङ्गिभक्तिसेवैकरसैर्भोगविवर्जिताः महात्मानो महाभागा
भगवत्पादसेवकाः तद्विष्णोः परमं धाम यान्ति नित्यसुखप्रदं नानाजनपदाकीर्णं वैकुंठं तत्परं पदं प्राकारैश्च विमानैश्च सा
धैरत्नमयैर्हृदस्पतीन् तन्मध्ये नगरी दिव्या साऽयोध्येति प्रकीर्तिता मणिकांचनचित्राढ्या प्राकारैस्तोरणैर्वृता चतुर्द्वारस
मायुक्ता तत्तु गोपुरसंवृता चण्डादिद्वारपालैश्च कुमुदः कुमुदाक्षश्च पुंडरीकोऽथवामनः शंकुकर्णः सर्वनिद्रः सुमुखः सु
प्रतिष्ठितः एते दिक्पतयः प्रोक्ताः पर्याप्तुतप्रभाननैः कोटिवैश्वानरप्रख्यैर्गृहपंक्तिभिरावृता आरूढयौवनैर्नित्यं दिव्य
नारीनरैर्युता अन्तःपुरं तु देवस्य मध्ये पुर्या मनोहरं मणिप्राकारसंयुक्तं वरतोरणशोभितं विमानैर्गृहमुख्यैश्च प्रासादैर्वि
भूषितं दिव्याप्सरोगणैः स्त्रीभिः सर्वतः समलंकृतं मध्ये तु मंडपं दिव्यं राजस्थानं महोत्सवं माणिक्यस्तंभसाहस्रजुष्टं र
त्नमयं शुभं दिव्यमुक्ताः समाकीर्णं सामगानोपशोभितं मध्ये सिंहासनं रम्यं सर्ववेदमयं शुभं धर्मादिदेवतैर्नित्यैर्वृतं वेद
यात्मकैः धर्मज्ञानमयैश्वर्यवैराग्यैः पदविग्रहैः ऋग्यजुःसामअथर्वाणः रूपाणि त्वेष्टितः क्रमात् शक्तिराधारशक्तिश्च वि
मलाश्च शयाशिवा धर्मादिदेवतानां च शक्तयः परिकीर्तिताः वसंति मध्यमं तत्र वन्हिसूर्यसुधांशवः कूर्मश्च नागराजश्च
वैनतेयोऽश्वरः छंदांसि सर्वमंत्राश्च पीठरूपत्वमास्थिताः सर्वाक्षरमयं दिव्यं योगपीठमिति स्मृतं तन्मध्येऽष्टदलं पद्ममु
दयार्कसमप्रभं तन्मध्ये कर्णिकायां तु [illegible] आसीनः परः पुमान् इंदीवरदलश्या

शंखचक्रगदापद्मशार्ङ्गखड्गहस्तैस्तथा कोशलेचतथा लोकाः सर्वेशास्त्रार्थसंयुताः एष सावरणः प्रोक्तो मंत्रार्थो मय
मक्षरं केंद्रपावकयोर्मध्यातिते अनंतेनारणोतथा वायव्यसौम्ययो ईशाने सप्तमं मुनिभिः स्मृतं साध्याश्च मरुद्गणाश्चैव वि
श्वेदेवास्तथैव च नित्याः सर्वे परं धाम्नि ये चान्ये च दिवौकसः ते वै प्राकृतनाके स्मिन् अनित्यास्त्रिदशेश्वराः ते हनां
के महिमानः सचंत इति वै श्रुतिः स्वे परं पदनित्यं मुक्ताभोगपरायणाः दिव्याभिर्मूर्तिभिर्नित्यं राजते विभुरीश्वरः तत
नाशयते स्पर्शेन शाश्वतो नपायकः यत्र गत्वा न निवर्तंते योगिनः संशितव्रताः द्वयेकमेव निर्वाणतत्वं यांति तद
व्ययं नवेदयज्ञाध्ययनैर्नदानैर्निवृत्तैरपि न तपोभिर्निरंतरैर्नान्यैश्च साधनकर्मभिः एकेन द्वयमेवेति तथा भक्त्या त्वन
न्यया ततस्य शाश्वतं दिव्यं प्रपद्येर्दृशतानने श्रीपार्वत्युवाच साधूक्तं परमेश त्वम् स्वरूपं भगवतस्त्वयो परंज्योतिस्थितो
देवः कथं प्रकृतिमंडले स्थितवान् किं निमित्तेन लीलया किं प्रयोजनेन अजसाम मये लोके संस्थितः परमेश्वर नित्यतु
ष्टैक मोक्षाय सो सोदते सततं सततनांविभुः नमस्कृत्य महामाया प्रहृष्टात्मा नगदात्मजा कृतांजलिपुटा भूत्वातुष्टाव परमेश्वरं । म
हामायोवाच नमस्ते त्रिजगत्कर्त्रे नमस्ते विश्वरूपिणे पुराणाय नमस्तुभ्यं जगदुत्पत्तिहेतवे श्रीभूलीलाधिपतय
नमो नारायणाय च नमो भगवते तुभ्यं वासुदेवाय शार्ङ्गिणे सर्ववेदस्वरूपाय विष्णवे व्यापिने नमः सहस्रमूर्तये तु
भ्यं अनंताय नमोस्तुते अच्युतायाविकाराय सुदर्शनाय वा स्वरूपिणे आदिमध्यांतरहितस्वरूपाय नमो नमः नमो हरे ।

तारकैरस्तकटकैरंगुलीयैश्च शोभिता भुजद्वयधृतोदग्रपद्मयुग्मविराजिता गृहीतमातुलिंगाख्यजांबूनदकरांचिता
स्थैर्यनित्यानपायिन्या महालक्ष्म्या महेश्वर: सोऽदत्तेपरमव्योम्नि शाश्वते सर्वदा प्रभु: पार्श्वयोरवनीलीले समासीने
शुभानने स्वर्णादिस्तुत्यपालाग्रेभुवि मलाधाश्चशरूप: विमलोत्कर्षिणीज्ञानाक्रियायोगा तथैव च प्रह्वी सत्या तथेशा
नामहिश्च: परमात्मन: गृहीत्वा चामरान् दिव्यान् सुधाकरसमप्रभान् सर्वलक्षणसंपन्ना सोऽदेवपतिमच्युतं दिव्याप्सर
गणाश्च पंचशतसंख्याश्च योषित: अन्त:पुरनिवासिन्य: सर्वाभरणभूषिता: पद्महस्ताश्च ता: सर्वा: कोटिवैश्वानरप्रभा: सर्व
लक्षणसंपन्ना: सीतांशुसदृशानना तामि: परिवृतो राजा शुशुभे परम: पुमान् अनंतविहगाधीशसेनान्याश्च सुरेश्वरै:।
अन्यै: परिजनैर्नित्यैर्मुक्तैश्चापरिसंवृत: सोऽदेवरमया सार्द्धं भोगैश्वर्यै: पर: पुमान् एवं वैकुंठनाथोसौ नयते वरसेपदे त
स्याहमेधाल्लोकाश्चवैशिष्टागिरिजेशुभे प्राच्यांवैकुंठलोकस्य वामदेवस्य मंदिरं आग्नेय्यां लक्ष्मीलोकस्य याम्यां
संकर्षणालय: सारस्वतं तु नैऋत्यां प्राद्युम्न: पश्चिमे तथा रतिलोकस्य वायव्यामुरवीदीप्यमानरूपवान्: ऐशान्यां
ऐशांतिलोकस्यात्मूयमावरणंस्मृतं प्रज्ञादापामहात्मान द्वितीयावरणंस्मृतं मत्स्यकूर्मादिलोकास्तु तृतीयाव
रणं परं सत्याच्युतानंतदुर्गाविष्वक्सेनगजानना शंखपद्मनिधीलोकाश्चतुर्थावरणं स्मृतं ऋग्यजु:सामाथर्व
णा: लोकादिषु महत्सुच सावित्र्या विहगेशस्य धर्मस्य चैव मखस्य च पंचमावरणं प्रोक्तं स्वपक्षयमसेवास्मृयं।

प॰उ॰
५९८

काशादभवद्वायुर्वायोरग्निरजायत । अग्नेरापः समुद्भूता अद्भ्यश्च पृथिवी मता । आकाशादीनि भूतानि सृष्टान्यौको-
नराणे वै शब्दस्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धश्च तद्गुणाः एकोत्तरगुणान्स्रष्टा जगदेडमहत्तमः अजनत्सर्वलोकान्वै स्वा-
पायचतुर्दश । ब्रह्मादिविबुधांस्तस्मिन्नसृजत्पुरुषोत्तमः देवतिर्यङ्नरान्मर्त्यस्थावरांश्च चतुर्विधं तथास्वेतमद्
सर्गस्त्रैतेषां जलजे जगति तत्र कर्मानुरूपेण त्रिदशादिषु योनिषु संस्थिताः प्राकृताः सर्वे आत्मानः प्रभवन्ति हि इति श्री
पद्मपुराणे उत्तरखण्डे परमव्योमादिवर्णनं नामो ध्याय पार्वत्युवाच विस्तरेण मयाख्यातिदेवसर्गमनुत्तमं ब्र
ह्मादित्रिदिवौकस्त्रिधाः कथं जाताः सनातनाः ईश्वरस्यावताराश्च विस्तरेणावदस्व मे श्रीरुद्र उवाच आकाश
निलतेजोम्भोभुवः सृष्टा यथाक्रमं तासां मध्ये सृजद्ब्रह्माण्डं जलमध्ये व आस्मिन्नेकार्णवीभूते जलमाकाश
च्छिदे शयानः सर्वभूतानि योगनिद्रां ययौ हरिः स जगत्सृष्टुकामस्तु योगनिद्रामुपेयिवान् तयारेमे चिरं काले सा
यया समधुसूदनस्तस्यां तु जनयामास कालात्मानमनुत्तमं ५ कलाकाष्ठादिभूतानां पक्षमासादिरूपिणं तस्मिन्का
ले हरेर्नाभिपङ्कजे कुड्मलाकृति ६ विकसन्सर्वजगती बीजभूतं समुद्भवे उदयादुद्भूतत्रोब्रह्मा चतुर्मुखा मति
७ सृष्टं जगत्सृष्टुकामस्तु रजोगुणविचोदितः तुष्टाव योगनिद्रायां शयानं परमेश्वरं ८ नमोस्तु विश्वरूपाय तेनुरूपं सर्वा
स्थित्यन्तहेतवे जगद्भूषणाय श्रीमते विश्वरूपिणे ९ नमो ब्रह्मण्यदेवाय गोब्राह्मणहिताय च जगद्धिता
यकृष्णाय गोविन्दाय नमो नमः १० प्रधानकालरूपाय पुरुषायेश्वराय च नमः प्रपंचरूपाय निःप्रपंचस्वरूपि

राम
५९८
२५

र्य गर्भाय ज्ञानाय परमात्मने ते सर्वभूतात्मने तुभ्यं सर्वभूताश्रयाय च बृहते ज्योतिषे तुभ्यं नमस्ते विश्वरूपि
णे नमः शुचिषदे तुभ्यं सूर्याय पुरुषर्षभे गगनाय हव्यभोक्त्रे च तस्मै यज्ञात्मने नमः नमस्ते प्रसवित्रे च सर्गस्थि
त्यन्तहेतवे । निर्गुणाय नमस्तुभ्यं सर्वान्तरवासिने अव्यक्ताय नमस्तस्मै विश्वाय लोकसाक्षिणे नारायणा
य ईशाय पूर्णाय प्रभविष्णुरूपमूर्तये अनन्तगुणपूर्णाय नमः सर्वार्थदायिने नमस्ते वासुदेवाय पंचात्मस्वरूपिणे
नमः पंचनवव्यूहभेदरूपाय ते नमः नमो यज्ञवराहाय गोविंदाय नमो नमः अविकाराय शुद्धाय हेयप्रति
भटाय च नारायणाय कृष्णाय नमस्ते हिताय ते नमः केशवाय नमस्तुभ्यं जगतां क्लेशहारिणे त्वमेव सर्वलोका
नां मार्गः पुरुषोत्तम प्रसीद देवदेवेश सर्वलोकहिताय वै मन्नस्य चेतनाः सर्वा नीतपो राशिश्चयाः हतदेव
ता निराकाराः सर्वेन्द्रियविवर्जिताः सर्वानुष्ठानरहिताः सततं दुःखभागिनः शेषा लोका ह्यदेवतास्तथा तु महेश
वः लीलाविभूति सर्वज्ञ यथापूर्वं प्रकल्पय चेतनाचेतनं कृत्स्नं जगत्स्थावरजंगमं यस्य धर्मोदितं यस्य लीला
यं परमेश्वरः धर्मो धर्मानुरवेदुःखं तस्मिन्निति विप्र संस्थितो मामभिष्टाय लीलां चिकर्तुं महेश्वर मानवं श्रीमहादेव
उवाच एवमुक्तस्तदा देवा पापं ब्रह्मा परमेश्वरः तस्यानिदिश्य मानायो जगत्सृष्ट्यर्थ च क्रमः योसौ प्रकृति पुरुषः प्रेष्य
वै सहिताच्युत। स एव भगवान्विष्णुः प्रकृत्यां प्रविवेश ह ससर्ज स प्रकृतौ ब्रह्म महतादि महदादाय तस्मात्पुरुषोत्तम
हृदाद्हंकारो प्रजापतिः तेभ्यः ... नाय तन्महाभूतानि तत्स्मात् स्व

प० ३०
४९९

मरुद्गणान् समस्तरोमकूपेष्वीरत्नान्योषध्यस्तथा २९ द्विदिशैला: समुद्राश्च गावाद्या: पशवस्तथा सुरवल्ली
ग्रामनगराः सर्वे वाहून्यान्यत्रियपत्ति ३० ऊर्ध्वं पश्चिमत: पद्मात् ब्रह्मा च भगवानायात् एवं सर्वं जगत्सर्वं भगवत्य नमस्वा
स्थितं ३१ विश्वरूपं तदा देवो ध्यात्वान्तर्मनसि स्थितः शक्त्या विना हरेस्तस्य नोत्पन्नो विघ्नतेयत ३२ तस्मात्सर्वं ज
गन्मूलं तो विष्णुरेव सनातनः सर्वरूपो व्यक्तरूप: सर्वरूपात्मा व्यवस्थितः ३३ सृष्टिस्थितिलयो [illegible] वृक्षात्स्वयमेव प्र
वर्तते षाड्गुण्यपरिपूर्णोऽसौ वासुदेवः सनातनः ३४ त्रिगुणात्मा तु नो रूपं चतुर्धा कुरुते जगत् प्रधानं ममूर्तिर्भ
गवान् सर्वैश्वर्यसमन्विताः ३५ विधिः प्रजापतीनां च कालस्य च जनस्य च अन्तर्यामित्वमापन्नः सम्यक् क
रोति हि सैव नित्यसाम्यं तेनैव दान्तो तस्य महात्मने प्रधानस्याः समर्गो सौ भूलोलोकपितामह ३७ जगत्सर्गस्थि
तेः सर्वं प्रकरोत्वेराससत्वं अग्निरुद्रश्च भगवान् शक्तितेजसमन्वितः ३८ मनूनां पार्थिवानां च कालस्य च ज
नस्य च स्थितिं करोति भगवानन्तर्यामित्वमास्थितः ३९ अस्य तर्यामित्वमास्थाय जगत्संहरते प्रभुः इत्यन्तर्या
म्यवस्था या अन्तर्यामित्वमात्मन ४१ मत्स्यः कूर्मो वराहश्च नरसिंहोऽथ वामन रामो रामश्च कृष्णश्च षाड्गुण्यप
रिकीर्तितं ४२ परावस्थाश्च देवस्य दीपाद्दुत्पन्नदीपवत् साऽऽववस्थानर्थस्य [illegible] गिरिजेऽधुना ४३ वैकुण्ठ
नलोके [illegible] विष्णुलोके मनुत्तमे श्वेतद्वीपं स्वरूपं तु क्षीरसागरमुत्तमे ४४ एवं चतुर्धा व्यूहं तु सम्यग्गुह्यं महर्षि।
मि ज्वालावर्णमधोत्तु वैकुण्ठं कारणाद्भुतम ४५ नानामणिमयादिव्यं विमानकोटिसंयुतं यद्धत्परमंधा

४९९

णे ॥ नारायणाय विश्वाय विश्वेशाय नमो नमः श्रीमल्लीलाधिपतये वैकुण्ठपरमात्मने १२ नमोऽस्तु वासुदेवा
य विश्वरूपाय शार्ङ्गिणे अयोनाय यतये विश्वनाथस्वरूपिणे १३ अनन्तकल्याणगुणपरिपूर्णाय ते नमः जगद्व
सर्वस्वपितिल्वपि सुप्रजन्मये हन्ते सर्वजगन्नाथ प्रपंचेऽस्मिन् चराचरे त्वमेककारणं कर्ता कार्यं च त्रिगुणोद्भव १५ स्र
वा धाता विधाता च त्वमेव परमेश्वरः जागर्षि प्रभुसत्वस्य स्तवनिशाकुवप्रभो १६ देवत्वयि स्थिता लोकान् समा
ष्टिपालनान्तकान् रूपमुक्तो हृषीकेशो भगवान्परमेश्वरः १७ उत्तिष्ठोऽशयनात्तस्माद्विमुक्तो योगनिद्रया नियम
योगनिद्रान्तो जगत्स्वकुंभ्रचक्रमे १८ अचिन्त्यस्तस्य यादेवो जगतां प्रभुरच्युतः चिंतयित्वा जगत्सर्वं सस्रजे स
यमास्तत्र १९ लोकांश्च सर्वान्सप्तैव सुगतमंगुहिरण्मेश्च सप्तद्वीपान्समुद्रान्तान् मेदनीभूधरैर्युतान् २० सदे
कार्णकदहेत्नाभिपद्मे सजन्म्प्रभुः तदकस्मध्ये चास्य स्थानमीश्वरः कृतवान्हरि २१ अथ नारायणोऽकस्तुदध्याव
धारात्स चेतसा ध्यानाते तस्य भालान्निस्वेदबिन्दुरजायत २२ सबिंदुर्बुद्बुदाकारः पृथिव्यामपतत्क्षणात् ता
स्मात्तु बुद्बुदात्सोऽदभुत्पन्नो हिमवानने २३ अधस्विन्नजलस्तोदंजटामुद्राम सिणेत किंकरोमीति देवेश मवोचे
विनयान्वितः २४ ततो नारायणो देवो मामित्याह मुदान्वितः कर्तासि जगतो सदृशो हरमीमदर्शन २५ नियो
ज्य मां नु सं कारैपुनरेव जनार्दनः तेनाज्ञप्तो मसजे चोहंस्तेभ्यो धीध्याना दाहारिणो २६ वासुपुत्रदशाग्र्यो ज्ञान
मिज्ञानी मुख तोसजत् नासाग्र्यो वरुणं मित्रमसृजत्सकजे दोणः २८ बाहुभ्यामार्यविलान्दैवान्सापरान्स

प.उ.
५५

र्थ्यस्मिन्नि: ६६ विमाने सुशुभे दिव्ये संस्थितो भगवान्हरिः तत्र चाधारशक्त्यादि धृतो वीठे हिरण्मये ६७ नानारत्नम
ये दिव्ये नानावर्णसमन्विते तस्मिन्नष्टदले पद्मे सत्राक्षरपदे शुभे ६८ कर्णिकायां सुरम्यायां लक्ष्मीबीजं सुभास्व
रे तस्मिन्बालार्कसाहस्रकोटितुल्यसमप्रभे ६९ देव्यो नारायणश्रीमान्नासीनः पंकजासने तस्य दक्षिणके पार्श्वे जग
न्माता हिरण्मयी ७० गृहीत्वा चामरान्दिव्यान्दिव्यमाल्यविभूषणा वसुधा च मातुलुंगस्वर्णपद्मकृते करे ७१ सा
ध्यात्वा चोर्ध्वबाहुभ्यां रक्तोत्पलद्वये सुकराभ्यां धृते देव्या धान्यपात्रयुगं तथा ७२ गृहीत्वा चामरान्दिव्यान्शक्ति
पा विमलादिका दलाग्रे च समासीनाः सर्वलक्षणशोभिता ७४ तस्या मध्ये समासीनो भगवानच्युतो हरिः शंखचक्र
गदापद्मपाणिर्दिव्यभूषणः ७५ केयूराङ्गदहाराद्यैर्भूषणैः सुशोभितः प्रातःसूर्यसहस्राभो कुण्डलाभ्यां विराजते ७६
श्रीवत्सकौस्तुभोद्दीप्तो नित्यैः सेवितपरमेश्वरः गमस्तवैकुण्ठनगरे नित्यमास्ते च भगवान् ७७ श्रीमदष्टाक्षरं मंत्रं सिद्धानां
वै मनीषिणाम् गच्छंति वैष्णवं लोकं नेतरेषां कथंचन ७८ इत्येवं प्रथमं ख्यातं कथितं ते वरानने द्वितीयं वैष्णवं लोकं शृ
णु वक्ष्यामि सुव्रते योगिनां च इति ख्यातो लोकाग्रो वैष्णवस्ततः तस्मिन्लोके विपुले पुराणपुरुषः सात्ममये शुभे ८० मध्या
ह्नसूर्यसहस्रयुगपद्भासितं तदा कल्पांते विलीयंते तत्तु लोकं महत्तरं ८१ ममब्रह्मादिदेवानां न [illegible] वराक्ष
ते सर्वकल्पद्रुमवनैः परिपूर्णं समंततः ८२ सुधाम्बुपरिपूर्णाभिर्दीर्घिकाभिः समन्वितं स्वर्णरत्नमयोद्यानैः पंक
जैः सुपशोभितं ८३ ज्वलदग्निनिभैर्दिव्यैर्भूषणैः कोटिभिर्वृतं सर्वलक्षणनिरंसामानि स्वकुजितैः ... ऋद्धि

राम
५..
११

मेरोर्दक्षिणलक्षणसंस्थितं तु ४७ तस्मिन्वैकुंठनगरे नानारत्नसमुज्वले मध्ये देववनानाम परमं रम्यमुत्तमं ।
४९ चतुर्द्वारसमायुक्तं हेमप्रकारतोरणं चंडादिद्वारपालाद्यैः कुमुदाद्यैश्च संयुतं ५० सहस्रयोजनैस्तुंगैः प्रास
देकोटिभिर्वृतं गैरिकधातोवृतं दिव्यैः भूमिः स्फटिकसंशोभिनिर्मितं ५१ स्त्रियश्च पुरुषाश्चापि तस्मिन्सर्वे लक्षणान्वि
ताः समरूपश्चतुर्भुजा विष्णोः सर्वालंकारभूषिताः ५२ मोदंते तत्र देवेश रामकृष्णादयो हि मनोरमे स्त्रियश्चित्तास
नीतेन विष्णुनासंगतास्तथा ५३ वत्समानं सुखं नित्यं प्राप्नुवंति पुनः पुनः स्वर्गस्थाश्च व्रजेतव्यः यथा सोमि च्छिमर
तो यथा संकर्षणादयः ५५ तथा ते पितृजा पतेः सत्यलोके पद्मजा पुनस्तेनैव यास्यति तत्पदं शाश्वतं परम् ५६
न कर्मबंधनं जन्मबंधनं वा विद्यते विद्यारतेनु चरत्वं हि मोक्षमाहुर्मनीषिणः ५७ तदा स्थानमसंशास्य वो
त्वने परिकीर्तितं सर्वबंधननिर्मुक्ता हरिदासा निरामयाः ५८ आब्रह्मभुवनेलोकाः पुनरावृत्तिलक्षणाः क
र्मबंधमपादः स्वामिन्नासरव्यानपश्यता ५९ ब्रह्मा पापफलादेविज्ञाननाशकस्तु तेवे सुखभोगेनु पन्नगाधि
पमिश्रीराते यथा ६० स्वर्गसंस्थानात्तरन्तु पापक्षीणकर्मणाः ईश्वराः कुपिताः पातायत्येव संसृतौ कार्यवन्धने ६१
तस्मात्स्वर्गसुखं देवि विवर्जापास्यसमसाधनं अनित्यं कुत्सितं दुःखमिश्रं योगी परित्यजेत् ६२ सततं स्मरि हि विष्णुसर्वदुः
खौघनाशनं नामोच्चारणमात्रेण प्राप्नुवंति परं पदं ६३ तस्मात्तु वैष्णवं लोकं जो हि संप्रार्थ्ये सुधीः मन्त्याल्व न
न्यथा देवं भजेतं कृष्णानुधिय ६४ सर्वपापविनिर्मुक्तो लोकं तेन वंसर्वकामदं तस्मिन्नादिमदेवत्वेयसहस्रं

कर्णोत्तंसकश्रीमाद्यविकुण्ठनामिना आस्ते यौवनानि सर्व्वलोकेषु सुन्दरी ३ तत्र क्रीडति लोकेशः पन्नगाः सह
निरन्तरं स्मरार्त्ता वासुदेवो न सर्व्वधर्मतः मनोहरः ४ क्रीडते सर्व्वलोकेऽस्मिन्नु सर्व्वकामप्रदो नृणां श्रुत्वा श्रीकृष्णो योऽल
क्ष्याः सत्तनव पारिताश्रिता ५ एषा चर्चस्त्रिकोणी सा ताप पाप पाले याशिल्याः देवांगनाः सुशीला चरंति
कामप्रदा स्मृताः ६ श्रीवैकुण्ठस्य गादा पञ्च राज्ञ देवै निर्मिलया पहितः पुष्कराकारे [illegible] समादीपले [illegible] ते ७
एवं द्वितीयं पञ्चमस्य कृष्ण दर्शने संक्षेपतो मया प्रोक्तं न शक्यं विस्तरेण हि ८ वादं शाद [illegible] य
जयेति सुर्लाव्यं ते प्राप्नुवंति सततं शाश्वतं शुभं मक्षयं ९ न वेदाध्ययने यज्ञैर्न व्रतैर्नोपवासतः न
प्राप्यं वै क्षणं वलोकं विना दास्यं न कुत्रचित् १० तस्मादास्यमहं हरेर्मत्विं भजेतानन्यमानसः प्राप्नोति परमां
सिद्धिं कर्मवेषाविचिती ११ एवं संप्रोच्यते देवि द्वितीयं व्यूहमच्युत तृतीयं तत्परिव्यूहं शृणु वक्ष्यामि पार्व
ति १२ नाना पाघ्नो हरेर्नृतीरे श्वेतद्वीपे महात्मनो संदर्शनाय योगात्मा सनकादि महात्मनाम् १३ सनन्दनः सन
दश्च तृतीयश्च सनातनः सनत्कुमारो जातश्च बोढुः पंचाशद्वत्सरा १४ सर्व्वे ते ब्रह्मणः पुत्रा योगिनस्तु महा
त्मसः विरक्ताः सर्व्वभोगेषु मुमुक्षवः सत्वगुणाः सदा १५ भगवद्दर्शनोद्भूतमुखैकरसमेविता नरनारायणा
घ्राणेश्व श्वेतद्वीपवासिताय १६ तेषां सद्दर्शनार्थाय तत्र संस्थितो हरिः श्रुत्वा शुक्लो सिंकाशो नानारत्नमयो
ज्वले श्वेतद्वीपे महायोगिभिस्त्रिभिर्भगवद्भिर्ते १८ तत्रैव नानारत्नमयानि यानि जातमयानि [illegible] सेतानकल्प

मिः ८४ उद्यानानि गंधवद्भिः पुष्पकैरपि शोभितं स्तनशोऽशोऽवर्षीयैर्दिव्यनारीनरैर्वृतं ८५ सर्वलक्षणशोभा
ढ्यैर्दिव्यकल्पविभूषणैः तत्रस्तु देशोऽस्य पुरदेशो बकमलापतिं ८६ मुदितैः पातनिःसार्द्धं जनैर्यैतिस्मयोभितः
तत्प्रसादेनालभ्य स्वेच्छुरुमनोऽस्मकामितानि सर्वदा ८७ गायंति परमानन्दकृष्णस्य चरितं महत् पद्मेक्षणापनस्त्वा
पमपारादराः शुभाः ८८ दिव्यरूपसमनोपेता क्रीडंति स्म सुपोषिताः शंखचक्रगदापद्मधराभूषणभूषिताः ८९
कांचिकाः पीतवसनाः पुरुषास्तत्र संस्थिता अन्यत्र स्वर्गनारीभिर्यत्र सोक्रीडमानयो ९० भवन्त्यनुदिनेन्द्रदेवहरि
भक्तिसुखरसप्लुः तन्मध्येतः पुरे रम्यवासुदेवस्य शोभिते ९१ चंदनागुरुकर्पूरकुंकुमामोदकसंयुते नानापुष्पचि
तानेत्रैः सद्भिः समलंकृते ९२ तन्मध्ये कमलाक्षस्य छायापापाकमलासने विचित्रश्लक्ष्णपर्यंकुसुमास्तरणा
संयुता ९३ दिव्यगंधसुशोभाढ्ये नानापुष्पपरिच्छदैः तस्मिन्मनोरमेदिव्ये समासीनस्त्रियासह ९४ इन्दुनीलस
दृग्देवेशो वासुदेवः सनातन सूर्यांशुकोटिसंकाशो दिव्याभरणभूषितः ९५ सुवर्णकुण्डलयुगलस्फु...
ताननः स्निग्धापतम्रुलावण्यकपोलाभ्यां विराजितः ९६ नीलकुंचितकेशाढ्यो रक्ताभ्रदन्त...कौस्तुभवत्स...
नातीकैर्वीकृतशेखरः ९७ स्निग्धबिंबफलाभोष्ठः सस्मितानलपंकजः स्थूल... ९८ ...कौस्तुभ...
जितः रक्तोत्पलाभिमश्लक्ष्णाङ्गुष्ठत्रिकरपंकजः इतराभ्यां कियोगा... ...कामोत्सवदतावलिविरा
घुलसीजीथ शिताम्रइवराजते ऽत्र क्रीडसि देवो सो वासुदेवः ... कल्पवृक्षवल्लि जनवासि १०० किन्न...
...९ ...रपारिजातादिदिव्य

प० ३०
५.२

यिनी तस्यैतास्सहस्रास्तत्र राजन्य ऽप्सरसो हरेः ३७ ईशानास्या महादेवी जाम्बवती कमलालया सत्यभामादिकाः श्रीम
पत्नाः शतपत्रमिव कीर्तिताः ३८ स्नुक्ताः सेषा ह्यन्तिः प्रज्ञा धारणा शान्तिरेव च स्मृतिः सन्ततिः सर्वे यथा वदन्ति कृ
र्मेनोन्मिषा ३९ दीप्तिश्चैवता श्रियः प्रोक्ताः सर्वकार्यस्य कारिकाः अनन्तवैनतेयादि देवता नित्यकिंकराः।
४० साध्यामरुद्गणाश्चैव सेविते नित्यदेवता पुरं दशविमाने पुनगरे पुवने पुच ४१ तस्मिन्सादेपल्लवेषु
भोगेश्वत्र नुरंजिताः क्रीडन्ति सततं नित्या हर्यानिच्युलवत्तीता ४२ येविष्णुमेत्र जप्पारः सततं सम्युपान्वि
ताः येवादशीव्रतेयुक्ताः स्तस्यदं प्राप्नुवन्ति वै ४३ नवैदैर्नैववदनैश्च न यज्ञैः व्रतैरपि प्राप्नुनरस्थानं तारिजे
विष्णुलोके सनातनः ४४ मनसा वाचान्येपाप्राप्नुरास्थानं विष्णुपदं नरः तस्मात्संपूजयेन्नित्यं महादेवं
जनार्दनं ४५ कीर्तनात्नाममात्रेण चक्षणान्नात्र जपेत्सवा नु कुर्यात्तन्मध्ये यो नन्ना सर्वत्रस्य कामदं ४६ स
व मुक्तांत्तवी यत्नु व्यहेतु परमात्मनः स्वरूपत्वं वसुके क्रिया यथा प्रोक्तं पुरातने ४७ अतः परं प्रवक्ष्यामि चतुर्थ
व्यहेम्भुनाम दिव्यो नरकार्यरक्षणार्थ्य दुग्धाब्धौ परमेश्वरः ४८ सुवर्णसुकोटिसे काशेसहस्रेस्यनशोभिते पूर्णेन्दुस
यैश्मप्रकादितदुग्धाब्धौ ४९ तस्मिन्ननन्तपर्य्यङ्के शेते सो विष्णुरेतेसुमे दिव्यासनसमासीनः पवना
मोच्युतो हरिः ५० नीलजीमूतसंकाशः पद्मपत्रायतेक्षणः विभूत्यत्को टिकिरीटेन विराजितः ५१ नानारत्नो
ज्वलैर्दिव्य कुण्डलाभ्यां विराजितः बालार्कसदृशाभ्यां स्तनो नवकौस्तुभेन स्थितः ५२ स्फुरद्रत्नाङ्गदभास्वत्

सेकां
राम
५.२

१९

लताकीर्णैश्चचन्दनद्रुमसमावृते १९ कल्पवृक्षैस्तथा लोपेतं नानाभोगाश्रयैर्युतं तन्मध्ये नगरी रम्या नाम्ना चैरावती।
शुभा २० नानारत्नमयैर्दिव्यैर्विमानैरुपशोभिता दिव्यस्त्रीपुंभिराक्रांता नानाप्रासादसंकुला २१ तन्मध्ये मंडपं दिव्यं
नानारत्नमयैर्दिव्यैः पुरं रम्यं रत्नद्रुमसमाकुले वालसूर्यनिभैस्तुंगैः प्रासादैर्बहुभिर्वृतं २१ तन्मध्ये मंडपं दि
व्यं माणिक्यकांचनशोभितं चंदनागुरुकर्पूरकुंकुमामोदवासितं नानाकुसुमशोभाढ्यैर्वितानैः समलं
कृतं तन्मध्ये रत्नपद्मे चन्द्रबिम्बमिवापरम् तन्मध्ये कर्णिकायां तु समासीनो जनार्दनः शुद्धजाम्बूनदप्र
ख्यो मुक्ताहारविभूषितः २६ सुवर्णपंकजप्रख्यपदयुग्मविराजितः संतानकनिभैर्नखपंक्तिविराजितः २७
षोडशाब्दवयोरूपयौवनेन विराजितः विशालभालदेशेन कुंकुमेन सुगन्धिना २८ रवितोर्द्ध्वसंकाशसं
तेनोपशोभितः मथितामृतफेनाभसूक्ष्मवस्त्रैर्वेष्टितः २९ मुक्तामणिमयाभोगमुक्ताकलापैर्विराजितः पद्मासनसमा
सीनो जगन्मोहनविग्रहः ३० वामांगसंस्थिता देवि तस्य दिव्यस्वरूपिणी तस्यैव सदृशी लक्ष्मीः शीलरूपगुणा
न्विता ३१ सर्वलक्षणसंपन्ना तप्तकांचनभूषणा ३२ दिव्यस्रग्वस्त्रसंवीता पीतानकुलेचितमूर्द्धजा चतुर्भुजे।
विराजंती केयूरांगदभूषिता ३३ मुक्ताहारैर्विराजंती मंदारांचितमूर्द्धजा श्लक्ष्णानानाप्रसूनालंकृ[illegible]
जिता ३४ कस्तूरीतिलकोपेता नानारत्नांचितमौलिका स्फुरत्कुंकुमसंपूर्णपीनोत्तुंगस्तनी [illegible] दि
व्यकुंकुमलिप्तांगी पद्ममालोपशोभिता वसुधाब्रह्माणीलिंग[illegible]करे [illegible]वीथवा

प०३०
५.३

ध्रुवे दीयो यथा वन्नत्र निविष्यति परां च स्यापरे शास्त्र मयूलं विमवादयः ४ नुला देवी स्तारास्त्र प्रलाविस्याधिकाः स्मृताः प्र
द्योषितारा देवस्यैव मगावरमालनः ५ प्रजापतीनथ द्रुलोमस्त्र सृष्टिं परमोत्तव मंगुमरीचिमत्रिं च दक्षं कर्दममेव च ६
पुलस्त्यं पुलहं चैवांगिरसं च यथाक्रतुं नव प्रजानां पतयस्तस्मिन्नाम यथाक्रमं ७ मरीचिर्भगवान्स्तत्र जनयामास कश्य
पं कश्यपस्याभवन्भार्याः स्वनन्ताः शुभदर्शनाः ८ अदितिश्च दितिश्चैव कद्रुश्च विनता तथा अदितिर्जनयामास देवा
न्शुभदर्शनान् ९ दितिश्चासुरमुख्यान् सा पुत्रांस्तामससंयुतान् महासुरान् शम्बूकं ... हयग्रीवो हिरण्याक्षो महाबलः एकोसे
न्यो महतस्ये वेदांस्तु प्रविवेशामहार्णवं १२ ततः सर्वे गणगच्छन् नयनं वक्ष सिवारणोम् ब्रह्मोवाच प्रसीद देवमेनाथ नाग
पर्यंकसंस्थितः १३ सर्वेषामस्य देवानां त्वमेव नयात्युत स्वाधे जगत्सृष्टौ वीजं मध्येत्वं सर्वतोधिकः १४ एते च प
शुनाय स्वत्स्व ... त्वमेव ... विद्रूपं जगत्स्त्वं सनातनं १५ त्वमनन्तोऽनादिर्भूतादिः प्रधानपुरुषोव्ययः
त्वमादिमध्यान्त ... जगतः परमेश्वरः १६ त्वमेव सर्वलोकानामाश्रयः पुरुषोत्तमः भूतादिस्त्वं महत्स्त्वं भूतसंघ
स्य कारणं १७ त्वमेकार्णवमाश्रित्य रमसे धाम ... वान् त्वमादिभूतश्चास्त स्वं त्वे चापु सर्वगो महान् १८ त्वमादि
रनादिश्च मनादिश्च त्वमग्निस्तेजसां निधिः त्वमापः सर्वजगतां जीवनः परमेश्वर १९ त्वं भूमिर्जगदाधारो भूध
रस्त्वं महामते सरितः सागरस्त्वं वै सर्वस्यादिस्त्वमेव च २० देवर्षिः सर्वभूतानि त्वमेव पुरुषोत्तमः त्वयैव प्रेरिता लोकाः स्वं स्वं
तेसां ... ध्वसा ... २१ देवेनोपद्रुता देवाः प्रविशाम हृदयो त्वे वेदाधारमिमं देवं सर्वे जगत्त्राहि जगन्मे २२ वेदाश्च ...

126

राम
५.३

ष्ठितलक्ष्मीभिः तामरकेयूरकटकैरङ्गुलीयैर्विराजितः ५३ शंखचक्रगदाशार्ङ्गखड्गहस्तैर्विभूषितः सुपुष्पफलशाखा।
ढ्यां कल्पकैर्विराजित ५४ माणिक्यविद्रुमशंखाढ्यनूपुरांघ्रिविराजितः अकलंकितचन्द्राभनखपंक्तिविराजितः ५५ आरूढयौ
वनश्रीमान् कोमलावयवोज्ज्वलः शरण्यः सर्वलोकानां सर्वलोकफलप्रदः ५६ सहशीतस्य देवी तु रूपशीलगुणादि
भिः तप्तकाञ्चनसंकाशा शुभ्रवस्त्रावगुण्ठिता ५७ मंदारकेतकीजातीपुष्पाञ्चितशिरोरुहा कस्तूरीतिलकोपेता रत्नाभरणशो
भिता। ५८ मृगाङ्कशकलोपमैः स्मितैरतिलोलैः सुविराजिता तनुमध्या विशालाक्षी पीनोन्नतपयोधरा ५९ चतुर्हस्तैर्विराजे।
तीसर्वाभरणभूषिता तु बाहुभ्यां धृता देवी तिमपद्मयुग्मं ६० इतराभ्यां समालिङ्ग्य भर्तारं निर्विशं स्थिता आलोकय
ती सततं श्रीदक्षां स्वकटाक्षकैः ६२ निरीक्षिता सा पादेन्या धन्या नेमस्ता शिवे तदेवाविमानस्थाः सिद्धचारणकिन्न
रा ६३ गायन्ति सततं देवीमानन्दाश्रुपरिप्लुताः देवैर्वर्ध्यमाने स्म ब्रह्मरुद्राभिः सुरैः ६४ सेव्यमानः सततं श्रीदेवानाम
भयप्रदो देवानामभयं दत्वा सर्वदैत्यश्च रोहरि ६५ राक्षसान् हंतु मारेभे जगतः स्वस्तये तदा एवं चतुर्थ्यूहस्तु हरेः प्रोक्त
स्तवानघे ६६ किमन्यच्छोतुकामासि त्वद्ब्रवीमि वरानने धन्याक्षिकलकल्यासि मक्तासि पुरुषोत्तमे ६७ इति श्रीपद्मपुरा
णे उत्तरखंडे विष्णुव्यूहभेदवर्णनं नामाध्याय श्रीपार्वत्युवाच भगवन्सर्वदेवेशो राक्षसानां मधुसूदनः जघान
केन रूपेण यथावद्वक्तुमर्हसि १ वैभवस्य च वीजस्य मत्स्यकूर्मादिरूपकं विस्तरेण समाख्याहि ममपुण्यमहेश्वरः २ श्री
पार्वत्युवाच महादेव उवाच शृणु देवि प्रवक्ष्यामि [illegible] मत्स्यकूर्मादिषड्रूपमवतारमकं हरे ३ दीयादन्स

प.३०
५.४.१

लोकास्त्रीन्निह्वामेकेन्वेवनन्नश्यासव: इति शापं स्मृत: शक्रो जगाम स्वपुरं पुन: १० ततः प्रभृति जगतां धात्री हरप्रिया
दत्वैतद्गेहमं स्त्रक्षीनगतालक्ष्मीस्तदानष्टं जगत्त्रयं ११ यदपाङ्गाश्रितं सर्वं जगत्स्थावरजंगमं तस्मात्तस्या
मनस्यार्थवस्यां सर्वं नष्टं तरं भवत् १२ ब्रह्मादित्रिदशा: सर्वे गंधर्वा दानवकिंनरा: दैत्याश्च दानवा नागा मनुष्या राक्ष
सास्तथा १३ पशवः पक्षिणः कीटा: सर्वे स्थावरजंगमा: तया लक्ष्म्या जगन्मात्रा ते सर्वे नावलोकिता १४ दा
रिद्र्येनैव निहता सर्वे दु:खभागिन: क्षुधितृषार्दिता देवा दुःखाकुलितचेतसा १५ नववर्ष जलधर: सर्वेषु
क्षा जलाशया सर्वे तथा द्रुमा: पुष्पफलपुष्पविवर्जिता १६ तदा देवा सगन्धर्वा दैत्यदानवराक्षसा: क्षुधितृषा
र्दिता जग्मुर्ब्रह्माणं समितौजसम् १७ ऊचुस्ते देवदेवेशं ब्रह्माणं लोकपितामहं देवा ऊचु भगवन्किं दारिद्र्यपा
सानां पापीडितं हि जगत्त्रयं १८ नष्टस्तेन वषट्कार: सर्वधर्मविवर्जितं क्षुत्पिपासार्दिता: सर्वे देवदानवमा
नवा १९ त्रातारं सर्वलोकेशं भवन्तं शरणं गता त्रातुमर्हसि देवेश क्षुत्पिपासार्दितान्जनान् २० इति ते षां
वचः श्रुत्वा सर्वलोकपितामह: उवाच परमप्रीतास्तान्सर्वान्हसितमानस: २१ शृणुध्वं देवता: सर्वा दैत्यग
न्धर्वमानवा महेन्द्रस्यापचारेण सर्वमेतदुपस्थितं २२ समुद्धृतमिदं घोरं जगत्सर्वं नकं महत् दुर्वासा सुमहाता
लुप्तक्रोधमवाप्तवान् तस्मात्त्यक्त्वेन्द्रेणेदं नष्टं लोकत्रयं सुरा: क्रोधरोषपरीतात्मा क्रोधेनकलुषीकृत २३
जगत्त्रयं च श्रीनष्टं सर्वमथ त्वित्था इदं तु तिः तस्याः जगतां धात्री लक्ष्मीर्नारायणप्रिया २४ ततः प्रभृति जगताद्दे

राम
५.७
२१

सर्व्वेषां धर्म्मशास्त्राणां पंडितः स्थिति वेदाश्च सर्व्वे देवानां नित्यं तस्मिन् भविष्यति २३ तस्माद्वेदान् समानीय त्वमेवार्द्दसि क
शव एवमुक्तो हृषीकेशो भूतानां परमेश्वरः २४ मत्स्यरूपं समास्थाय प्रविवेश महोदधिं तं दैत्यं सुमहाघोरं साकारेरू
पमास्थित २५ जघान विदपर्य्यज्वा नामरपूजितैः तं हत्वा सर्व्व वेदाश्च साङ्गोपाङ्ग समन्वितं २६ गृहीत्वा पूर्व्ववद्दे द
त्तस्मै ब्रह्मणे समप्रकाति श्रन्योन्यमाङ्गिताश्चेदग्रस्थितास्तेन रक्षया २७ अतःकाम गवन्तातेन व्यासरूपेण धीमता
पृथक् कृतास्समेवेदाव्यासेनैव महात्मना २८ एवं मत्स्यावतारेण रक्षिता सर्व्वदेवता श्रुतिप्रदानेन जगत्त्रयं तदा कृत्वा
निरातंकवमयोद्धरिः ३० इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे उमामहेश्वरसंवादे मत्स्यावतारो नामाध्याय श्रीरुद्र उवा
च पक्षौ र्म्भिनवविष्णोः सर्व्वलोकनमस्कृतं तद्वक्ष्यामि प्रिये सम्यक् शृणुष्वैकाग्रचेतसा १ अत्रिपुत्रो महातेजा
दुर्वासा इति विश्रुतः प्रचंडः सर्व्वलोकानां क्षोभकारी महातपाः २ स पर्य्यटन् हिमवन्तं ब्रह्मर्षिस्तपसो निधि न
षितस्तत्रवर्षेतु किन्नरीभिः सपूजिता ३ महेन्द्रं द्रष्टुकामोसौ स्वर्ल्लोकं प्रययौ मुनि तस्मिन्काले महातेजा गजारू
ढं महेश्वरं ४ ददर्श सर्व्वदेवैः पूज्यमानं शचीपतिं तं च दृष्ट्वा सहसा हृष्टात्मा दुर्वासाः सुमहातपाः ५ पारिजातस्रजं
तस्मै प्रददौ विनयान्वितः आदाय देवनाथोपि शिरसा तां स्रजं जगत्सु मूर्द्धनि ६ विन्यस्य तत्र देवेशः पुष्पयोनेयनेप्रति।
करेणादाय तां मालां मदात्क्षिप्तवान् गजे ७ पीडयित्वा थ त्वक्षेप स क्षिप्तां धरणीतले ततः क्रुद्धो महातेजा दुर्वासार
क्तलोचनः ८ प्रशशाप महेन्द्रं तं ससंत्रत्रैलोक्यश्रियापुनः यस्मान्नाशमेष्यन्ति ९ तस्मात्त्रै

प०उ०
५०५
128

युयं स्कंधा सर्वेपि विष्णुसुरपुरोगमा ४२ तत्रागत्य मंदरं शैलं निधाय क्षीरसागरे मंदरं घर्षयित्वा नागराजेन वेष्टितं
४३ कूर्मरूपं समास्थाय: इत्युक्ता देवताः सर्वा हरिणा पद्मलोचनेन ४४ साधुसाध्विति देवेशं स्तुत्वा ब्रह्मपुरोगमाः संस्तू
यमानो भगवानच्युत स्तुत्वा तं नमे ४६ अंतर्दधे च भगवान् सर्वलोकनमस्कृतः सर्वाधार सर्वदेव सर्वज्ञ सर्वप्रदर्शनः
४७ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे उमामहेश्वरसंवादे दुर्वासःशापकथनं नामाध्यायः शंकर उवाच ततः सुर
सुरगणाः सर्वे दानवाश्च महाबलाः उत्पाट्य मंदरं शैलं दधुः स्वमितविक्रमाः १ अनादिमध्यांतवपुर्विष्णुरूपः सनातनः अ
धारयद्विधि च असेषज्योति जगदीश्वरः २ तथैकेन भुजेनैव ईश्वरः संगोपयन् ततो देवासुराः सर्वे ममंथुः क्षीरसागरं ३ सर्प
राजेन सैवेष्टं घर्षयेत् मंदराचलं मथ्यमानेथ दग्धोब्धौ देवतेषु महाबले ४ तुल्यादन्नाथे लक्ष्याः सर्वेष्ट समत्त्वैः उत्पोत्थ
नियमेक्त्वा तोजेय श्रीसूक्तमिवच ५ सहस्रनामपठने चक्रु द्विज्याद्विजोत्तमा स्वाद्यपातुणुज्ञायां मथ्यमानेमत्ताबुधौ
६ उत्पोथ रूपधरसर्वेज गत्सु श्रीमंत्रमुत्तमं कांतामनाभजये जगल्लक्ष्मीनारायणं हरिं ७ ध्यात्वा समर्चयामासुर्द्विजाः प्रमु
निसत्तम ततस्तस्मिन्मुहूर्ते मथ्यमाने महांबुधौ ८ सर्पस्य तु प्रथमं कालकूटं महाविषं महत्प्रागि मदघोरं समस्वर्तानि
समप्रभम् ९ दृष्ट्वा प्रद्रुद्रवुः सर्वे भयात्ते देवदानवाः ततस्ताविद्रुतान्दृष्ट्वा भयार्ताः देवदानवाः ततस्ताविद्रुतान्दृष्ट्वा
वार्तां सुरसत्तमान् १० ततस्तानुत्तुवंवाक्यं मत्तत्रशुभेक्षणो भो देवगणाः सर्वे निमेतष्यं विषं प्रति ११ अहमेनं नपिध्या
मि कालकूटं महाविषं इत्युक्ता नारायणं देवं हृदये गरुडध्वजं उदक्यादि मसेकाग्रं शंखचक्रगदाधरं १२ श्रीमृत्युमिस

राम
२२
१०५

देविजगन्मातामहेश्वरी पदपांगलाद्दुग्धाब्धौस्थितमुत्तमम् तादेवीजगन्मातामहेश्वरी २६ नालोकितांज
गन्मात्राद्दुःखभागिनएवहि तस्माल्लक्ष्मीवपांगत्वाद्दुग्धाब्धौस्थितमुत्तमम् २७ तत्रनारायणंदेवमच्युतंपरं
सनातनं तस्मिन्प्रसन्नेदेवेशेशिवमेतद्भवेज्जगत् २८ इतिनिश्चित्यमनसावृत्तान्देवगणैर्युतः भरद्वाजादिमुनि
भिःसार्द्धंप्रययौपयोक्षीरसागरं २९ क्षीराब्धावुत्तरतटेब्रह्माद्याःसुरादिदेवता विष्णुंसंमच्छायामासुःपौरुषेणविधा
नतः ३० जपन्तपाक्षरंमंत्रंपौरुषंसूक्तमेवच ध्यायतोनन्यमनसोजुहुवुःपरमेश्वरं ३१ तुष्टुवुस्तवनैर्दिव्यै
र्नमस्कृत्यविविधैस्तथा ततःप्रसन्नोभगवान्स्वयंमाचदिवौकसां ३२ तेषांसंदर्शनेतस्थौतत्रपद्मनाभोमहाविधिः
वैनतेयंसमारुह्यसर्वदेवमयंविभु ३३ लक्ष्म्याजगतामीशोशंखचक्रंचकौमोदकीगदाधरं पीतवस्त्रंचतुर्बाहुं पुण्डरीक
निभेक्षणं ३४ श्रीवत्सकौस्तुभोरस्कंवनमालाविभूषितं किरीटहारकेयूरनूपुरैरुपशोभितं ३५ तुष्टुवुर्मस्तय
त्वात्तेनमस्कृत्यनिरंतरं ततःप्रोवाचभगवान्कृपयासर्वदेवता ३६ वरदोस्मिवरान्देवाःवृणीध्वमितिवा
क्यमब्रवीत् इतिश्रुत्वातदासर्वेदेवाब्रह्मपुरोगमा ३७ ऊचुः श्रीजलधौदेवमिदंचनमीश्वरं भगवान्मुनिशापेनसंप्र
तीदंजगत्त्रयं ३८ कृश्नपाशार्दिनसर्वंसदेवासुरमानुषं तस्माद्भवेनेत्तारणंपापानांसम्प्रवर्त्ततां ३९ त्वादिस
र्वेस्मिंल्लोकेनान्यःशक्तोभवेत्क्वचित् इत्युक्तौदेवतेसर्वेरच्युतःपरमेश्वरः ४० विचार्यतदुवाचेतान्दे
वान्ब्रह्मपुरोगमान् स्वप्नेनरिष्टनेत्रार्जितार्जितेनत्ताराः ४१ कपक्षदर्शनात्तस्माजगदेश्वर्यसंपततस्मा

प० ३०
५.६

वीसमुत्पन्नाशुभानने अनेनैनारायणेनैव तां जगन्नाद्दिसुलोचने ३३ ततः सुरासमुत्पन्नासर्व्वाभरणभूषिता वैनतय
स्यायाग्रभंमन्नास्सर्व्वलक्षणशोभिता ३४ ततः सुरगणादिव्यागंधर्व्वाश्चमहौजसा जज्ञिरेरूपसंपन्ना मधुगायनतत्पराः ३५
स्नाप्सर्व्वासर्व्वास्महस्राशो जग्गाहृष्टमानसः ततः प्रभातसमये वादस्वानुदितेरवौ ३६ मथ्यमानेपजस्तस्मिन्देवैरिन्दु
परोगमैः ततः प्रहृष्टवदनैस्त्रसमानासतर्षिभिः ३७ उत्पन्नाश्रीमहालक्ष्मीः सर्व्वलोकेश्वरीशुभा बालार्ककोटिसं
काशाकनकांगदभूषिता ३८ हेमांबुजसमासीनासर्व्वलक्षणशोभिता पद्मपत्रविशालाक्षीनीलकुंचितमूर्द्धजा
३९ दिव्यचंदनलिप्तांगीदिव्यपुष्पैरलंकृता नानारत्नमयैर्दिव्यैःस्वर्णैराभरणैर्युता ४० तनुमध्याजगद्धात्रीपीनो
न्नतपयोधरा चतुर्हस्ताविशालाक्षीपूर्णेन्दुसदृशानना ४१ वसुपात्रंमातुलिंगंस्वर्णपद्मयुगंशुभं बिभ्राणाहस्त
कमलैःसर्व्वाभरणभूषितैः ४२ अम्लानपंकजांमालांधारयंतीशुचिस्मिता ददृशुस्तां महादेवींसर्व्वलोकहितैषिणी
४३ ईश्वरांसर्व्वभूतानांमातरंपद्ममालिनी नारायणंजगन्नाथंनारायणहृदालयाम् ४४ तांविलोक्यमहालक्ष्मींप्र
हृष्टाःसर्व्वदेवताः अवादयंतपटहान्दिविदेवगणोत्सवे ४५ ववृषुःपुष्पवर्षाणिवनेदेवानिरंतरं जगुर्गन्धर्व्वप
तयोननृतुश्चाप्सरोगणाः ववुःपुण्यास्तथावाताःसुप्रभोभूद्दिवाकरः जज्वलुश्चाग्नयःशान्ताःप्रसन्नाश्चदिशो
दश ४७ अनंतरंशीतरश्मिरुद्भूतःक्षीरसागरे सुधामयूखवान्सोमःश्रियःभ्रातासुखावहः ४८ नक्षत्राधिपतिश्चा
मृतांशुर्वैलोकमातुलः ततोजग्राहहरेःपुष्पाणितुलसीलोकपावनी ४९ समुत्पन्नाजगद्धात्रीद्विजापरिशार्ङ्गिणोहरे

229

राम
५.६
२३

स्थितं देवं तप्तकांचनकुण्डले । एकांशमनुसाध्यात्वा सर्वदुःखहरं प्रभुम् १५ नामरूपं महामंत्रं सप्तलक्षणसमन्वितं
तद्धिमंत्रं महाघोरं साधकं सर्वभयंकरं १६ नामत्रयविभावाच्च विष्णोः सर्वगतस्य वै विघ्नदमनजीवलोकसंहारका
रिणं १७ अच्युतानंतगोविंद इति नामत्रयं हरेः यो जपत्प्रयतो भक्त्या प्रणवाद्यं नमोंतकं १८ तस्य मृत्युभयं नास्ति विष
रोगाग्निजं महत् नामत्रयं महामंत्रं जपेद्यः प्रयतात्मवान् १९ ततः प्रहृष्टास्ते दशास्कंद्वतुमासु विस्मिताः सा प्रण
म्य पुनर्देवाममन्युःक्षीरसागरं २० ज्येष्ठा देवी समुत्पन्ना रत्नसंग्रहासमाहता उत्पन्ना सा ब्रवीद्देवान्किं कर्त्तव्यं मयेति
वै २१ तामव्रुवंस्ततो देवीः सर्वे देवागणास्तथा यत्रांगना तत्र रम्ये कलहः संप्रवर्तते २२ तत्र स्थाने प्रयच्छामो वस
स्वाशाश्रुभान्विता परुषभाषणी नित्यं [illegible] च दत्यन्तवादिनः संध्याकाले तु ये पापाः स्वपंति प्रमलचेतसः २४ तेषां
वेश्मनि संतिष्ठ दुःखदायिनि केवले केशभस्मास्थितुषांगाराणि यत्र तु २५ तत्रैव सततं स्थाने भविष्यति न संशयः यस्य
वेश्म कपालास्थि भस्म केशादि विद्यते २६ तत्रैव सा शुभे नित्यं कालेनास्तनित्यशः अकृत्वा पादयोः शौचं यस्त्वाचा
मति २७ तेभ्यस्त्वं मत्तोऽपि विकलुषेण गृहे वसेः तुषांगारकपालास्थिवालुकावस्त्रचर्मिणि: २८ [illegible]
विष्यंति नराधिप नारस्य कपिलिनादयिते तेषां वेश्मसु नित्यशः २९ तिलपिष्टकलंजं च कलिंग शिग्रुजं तथा
क विद्राहं च बिल्वकोशातकीफले ३० अलाबुं च पलांडुं च ये खादंति नराधमाः तेषां गेहे च वस्थानं देवि दारिद्र्य
देसदा ३१ इत्यादिश्य सुराः सर्वे ज्येष्ठां चैवाकलिते [illegible] पुनः [illegible] सुसमाहिताः ततश्च [illegible]

प०उ०
५.७

ततः प्रोवाच भगवान् ब्रह्मा देवान् महामुनीन् व्यासदृष्टात्मा सर्वलोकहिताय वै श्रीभगवानुवाच शृणुध्वं मुनयः
सर्वे देवताश्च महाबलाः एकादशी महापुण्या द्वादशी मम वल्लभा २ अद्यप्रभृति नो लोकाः उक्ताः पूर्वं वीरे वाद
श्यां मुदितैर्मानोऽन्यथा प्रयायां परया युता ३ यं प्राप्य तिमिरं सन्न्यातुलस्या च क्रिया सत्त्व सर्वे ते वै विनिर्मुक्ताः प्राप्नुवन्ति परं मम
४ नाचिरेण तिथ्यावै मां वादश्यां पुरुषोत्तमे तेन पापविकर्माणि मम दुरत्यया एवमुक्तो तु भगवान् परमात्मा सनात
नः ६ संस्तूयमानो मुनिभिः प्रययौ कमलालयम् क्षीरोदस्यैशे [illegible] विमाने सूर्यसन्निभे देव्या सह विशालाक्ष्या
रमया परमेश्वरः ८ दर्शनार्थं सुरगणा [illegible] ततः सुरगणाः सर्वे कूर्मरूपं सनातनं [illegible] पूजयित्वा
यत्तु स्तुत्वा [illegible] नमः ततः प्रसन्नो भगवान् कूर्मरूपी जनार्दनः १० वरं वृणीध्वं देवाः [illegible] मनसि वर्तते ततो
देवगणाः सर्वे कूर्मं जनार्दनं ११ ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे हर्षनिर्भरमानसाः देवा ऊचुः शेषस्याधिगजाने च सदो पायम
हाबलः १२ धर्तुं महीं क्षितिदेवेश [illegible] भगवान् [illegible] १३ धारयामास धर
णीं सर्वां [illegible] १४ महर्षिभिरनुज्ञाताः स्वलोकान् प्रतिपेदिरे तदा प्रभृ
ति ते सर्वे देवा ब्रह्मपुरोगमाः १५ [illegible] योगिनो मुनिसत्तमाः विष्णोराज्ञां पुरस्कृत्य [illegible] परया युताः
१६ [illegible] जनार्दनः [illegible] १७ एतत्तु सर्वमाख्यातं दे
व्याज [illegible] किं भूयः श्रोतुमिच्छसि १८ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखण्डे उमामहेश्व
२४

१३०

राम
५.७

ततः प्रहृष्टमनसः पूर्व्वं देवादिवौकसः ५० तच्छैले पूर्ववत्स्थाप्य परिपूर्णमनोरथाः समेत्य मां ततः सर्व्वे शिवब्रह्मपुरोग-
माः ५१ कृत्वा नानाविधस्तोत्रं पूजयः श्रीसूक्तसंहिता ततः प्रसन्ना सा देवी सर्व्वान्देवानुवाच ह ५२ वरं वृणीध्वं मद्-
भक्ता वरदाहं सुरोत्तमाः ऊचुः प्राञ्जलयो देवा ऋषयो नम्रमूर्त्तयः ५३ प्रसीद कमले देवि सर्व्वलोकेश्वरप्रिये विष्णोर्विलो-
किताः सर्व्वे प्रभवन्ति दिवौकसः माता वरुणादिदेवानामैश्वर्यं त्वत्कटाक्षतः ५४ तदिच्छामस्त्वत्पादे [illegible] गम्यातन्व-
मोक्षकृते इत्युक्ता देवतैः सर्व्वैस्त्रैलोक्यमाता महेश्वरी ५५ एवमस्त्विति तान्देवानाह नारायणप्रिया ततो नारायणः श्री-
पतिः शंखचक्रगदाधरः ५६ तत्रैवाविरभूत्तूर्णं मध्ये क्षीरसागरे ततः प्रभृति देवा नमस्कृत्वा जनार्दन ५७ ऊचुः प्रा-
ञ्जलयः सर्व्वे प्रहृष्टवदनाम्बुजाः गृहीता देवी सर्व्वेरामहिषीं तव वल्लभाम् ६० अनेन सहितं रक्ष प्राप्य लक्ष्मी मनन्यगामिनी
इत्युक्ता मुनिभिः सर्व्वैर्देवाब्रह्मपुरोगमाः ६१ नानारत्नमयं दिव्यं पीठं बालार्कसंनिभं निवेश्य देवीं देवं च सम्मानं तदा
कृत्वा परिप्लुता ६२ दिव्याम्बरैर्दिव्यमाल्यैर्नानारत्नविभूषितैः उपाहृतैः फलैर्दिव्यैः सर्व्वं पापासुरीश्वरी ६४ सुसमता
पूजिता देवी तुलसीकोमलाम्बुजा तत्पादौ पादयुगलं मर्द्दयामास पंकजैः ६५ प्रदक्षिणत्रयं कृत्वा नमस्कृत्वा मुहु-
र्मुहुः तुष्टुवुः स्तुतिभिर्देवास्ते पूर्णास्तु विष्णवा ६६ ततः प्रसन्नो भगवान्सर्व्वदेवेश्वरो हरिः सर्व्वाभीष्टान्प्रदत्तो ऽभवरा-
न्देव्या मतम्प्रभुम् ६७ ततः शुभ्रवाः सुर मानुष्यां या लक्ष्मी कटाक्षाप्यैतन्दृष्टिजाः ताः देवाश्च ध्यानार्यपुता निरंतरं सु-
खं पुरं प्राप्य रत्नानयं मसौ ६८ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखण्डे [illegible] संवादे लक्ष्म्युत्पत्तिर्नाम श्रीभगवानुवाच

प०३०
५.७

ऋतुउपेक्षो या विचारयन् पूलपोविधनायां सूर्यस्योदयनं प्रति: न पीडस्यां तथा विद्धदशी परिविद्यते तथापि
चैव वावर्णपोषारणं तत्र नोदितं १८ शुक्ले सैकादशी चापि त्यजेदत्र न संशयः कलाप्येकादशी यत्र द्वादश्या
मुद्दितेरवौ १९ वर्ज्यैकादशी त्वयमा तत्रैवोपवसेद्द्विजः एवं विधिं नियम्याथ समुपोष्य हरेर्दिने २०
सायमायतयोरह्नोः सायंप्रातर्मुमुक्षमे तत्रोपवासं कुर्वीत त्यक्त्वा भुक्तिचतुष्टयं २१ दशा[illegible]म्यामेकभक्तं
तां कृत्वा नारीसंगमवर्जित अवनतल्पशायी चोपवसेच्छुचिः २२ धात्रीफलानुलिप्तांगः स्नानं संध्यां समाचरेत्
उपवासपरो भूत्वा रात्रौ संपूजयेद्धरिं २३ पाषंडिनं विकर्मस्थं पतितं श्वपचं तथा नावलोकेन्न संभाषेन्न

232

स्पृशेत्तद्दिनेऽव २४ स्पृष्टे स्नानं वस्त्रयो विप्रः सपाषंडः प्रकीर्तितः संध्योपासनहीनस्तु गीतविकर्मस्थस्तु कीर्तितः
२५ महापापोपपापाभ्यां स च पतित उच्यते अन्त्यजः श्वपच प्रोक्तो वेदेषु तत्र मुनिर्णय २६ रात्रौ संपूज्य देवेशं
जागरं च समाचरेत् गंधैः पुष्पैस्तथा दीपैः स्तोत्रैर्नानाविधैः शुभैः २७ जपैस्तोत्रैर्नमस्कारैः पूजयेत्केशिभक्ति
तः ततः प्रभातसमये तुलसीमिश्रितैर्जलैः २८ स्नात्वा सम्यग्विधानेन संतर्प्य पितृदेवताः पूजयेज्जगतामी
शं लक्ष्म्या सह जनार्दनं २९ कोमलैः कमलैः पत्रैः पुष्पैश्च वस्तुगन्धिभिः दीपान्नीराजयंतं च वारमेको नरेश्वरं
३० शतपत्रकृतां मालां तांपी सम्यक्कृत्वैव दयत धूपं दीपं च नैवेद्यं ताम्बूलं च समर्चयेत् ३१ शार्ङ्गिरासादितं
दिव्यं पायसान्नं समर्पयेत् कर्पूरेण च संयुक्तं ताम्बूलं च निवेदयेत् प्रदक्षिणां नमस्कारं कृत्वा भक्तिसमन्वितः ३२

राम
५.८

रसंवादे एकादश्युपवासकथनं नाम २१ पार्थ उवाच भगवन् श्रोतुमिच्छामि द्वादश्याश्च विधानकं विस्तरा-
त्पूजाविधानेन च कर्तव्यं तद्वद प्रभो १ एकादश्याः प्रभावं च सर्वपापहरं नृणां श्रावयेद्विस्तरेणैव मयि प्रीत्या म-
हेश्वर २ श्रीमहादेव उवाच शृणु देवि प्रवक्ष्यामि द्वादश्याश्च विधानकं तस्याः स्मरणमात्रेण संतुष्यत्याज्ज-
नार्दन ३ एकादश्यामनुप्राप्तायामनुपोष्य हि मानवाः सर्वपापैर्विनिर्मुक्ता यान्ति विष्णोः परं पदं ४ सप्तजन्मार्जितं
पापं ज्ञानतोऽज्ञानतः कृतं क्षणादेव क्षयं यान्ति द्वादश्यां हरिपूजनात् ५ अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि
नि च एकादश्युपवासस्य कलां नार्हन्ति षोडशीं ६ धर्मदा अर्थदा चैव कामदा मोक्षदा किल सर्वकामदुघा नृ-
णां द्वादशी वरवर्णिनि ७ एकादशीसमं किंचिद्व्रतं नास्ति शुभेक्षणे एकादशीं परित्यज्य योऽन्यद्व्रतमाच-
रेत् स करस्थं महाराज्यं त्यक्त्वा भैक्ष्यं समाचरेत् एकादशीदिने यैः पापं कृतं भवति प्रिये ८ एकादश्युपवासे
[illegible] विवर्जयेत् १० [illegible] पुराणानि [illegible] भूयो [illegible] न मोक्षं वै [illegible] च [illegible]
नी एकादश्युपवासेन [illegible] कृते [illegible] संभवः १२ एकादश्यां च प्राप्तायां मातापित्रोर्मृताहनि द्वादश्यां तु
प्रदातव्यं नोपवासदिने क्वचित् १३ गृहीतान्नेन वा सन्ति पितरश्च दिवौकसः एकादश्यां न भोक्तव्य-
[illegible] क्वचित् १४ [illegible] समये [illegible] मते [illegible] कर्मणि १५
दशमीमिश्रितां तां तु प्रयत्नेन विवर्जयेत् [illegible] द्वादशी मिश्रिता भवेत् १६ तां त्यक्त्वा द्वादशी

प०उ०
५.९

लसीकाष्ठमहात्म्यश्रवणात्पठनादपि इयत्तया परिच्छिन्नं यावन्नो शक्यते १३ तदिदं तुलसीकाष्ठमहात्म्यं बदस्य
ते विष्णुना तुलसीकाष्ठमहात्म्यं पवित्रं परमं शृणु १४ यत्कृत्वा मुच्यते पापात् मनसापि कृतात्त्वयत् यज्ञपुण्य
फलं तेषाम् लभ्यते सर्वाचेनादिषु १५ तुलसीपात्रे नित्यं पावनं परमार्थदं शरीरं दह्यते येषां तुलसीकाष्ठवह्नि
ना १६ यत्नात्तुलसीकाष्ठं तत् सर्वांगमहतो भवेत् नरो यत्कृते पापं तस्मात्पापात्प्रमुच्यते १७ तीर्थयद्दिनसंप्राप्तस्म
रणं कीर्तनं भवेत् यत्नापतेद्धि पापानि सिंदत्रसाद्वह्निया: १८ तुलसीकाष्ठदग्धस्य न पुनर्जनि: तुलसीकाष्ठदग्ध

732

स्य प्राणी नित्यं परमच्युतं यदि कं तुलसीकाष्ठशाकं त दाहकाले भवेन्मुक्ति: पापकोटिशतैरपि २० गंगातोयेन भि
ल न्ना हि पवित्रतायानि पुण्यतो तुलसीकाष्ठमिश्रात्तु यस्य प्रज्वलेत्तनु: २१ दह्यते तस्य तापं द्विजो कल्पपापानि कल्पको
ल टिशतैरपि दह्यमानेन तं दृष्ट्वा तुलसीकाष्ठवह्निना २२ दह्यते तस्य पापानि पश्यतो द्विजो कसो ज्वलतेत त्रैदे
त्येद्र तुलसीकाष्ठपावक: २३ होमं कुर्वन्ति ये तस्मिन् तुलसीकाष्ठपावके हुतेन तेन होमेन वाजपेयफलं भवेत्
२४ नैवेद्यं पच्यते तु तुलसीकाष्ठवह्निना मेरुतुल्यं भवेत्तन्नं तद्दत्ते केशवाय वै २५ तुलसीपावकेर्वदीपं तुलसी नै
कुरुते हरे: दीपदानसहस्रस्य फलं लभति नित्यशः २६ य: प्रयच्छति कृष्णाय तुलसीकाष्ठचंदनं नत्तेन सदृशो लो राम
के वैष्णवो विद्यते भुवि २७ तुलसीरद्धिलिप्तांग: कुरुते विष्णुपूजनम् पूजाफलं दिने सोऽत्यल्लीकवैष्णभतेन शा ५९
तवार्षिकं २८ विलेपनार्थं कृष्णस्य तुलसीकाष्ठवैरिका स्पर्शते निवते यावत्तावत्तस्य फलं शृणु २९ तिलप्रस्थ
२६

आराध्येन तु कृपया ध्वंतो ऽसत मद्वो तरंतया ३३ अनेन पुरुषसूक्तेन लक्ष्मीसूक्तेन पायसम् शाल्यन्नं भोजयेज्ज्ञात्वा
पंसुजीतवागतः ३४ ब्राह्मणांश्च सन्तोषमागतान् सर्वाभीष्टप्रदो भूत्वा इत्येतत्कथितं देवि व्रतानामुत्तमम् ३५ किमन्य
च्छ्रोतुकामासि तद्वक्तव्यं ब्रवीम्यहं ३६ इति पद्मपुराणे उत्तरखंडे उमामहेश्वरसंवादे वाडशीमहात्म्यं १२ पार्वत्युवा
च श्रुत्वाख्यानं तुलस्याश्च वद देव कृपां मयि पूजामाराध्य नेतस्या विस्तरेणैव कीर्तनं स होवाच पुरा कदाचिद्देवा
रिः प्रणिपत्य बृहस्पतिं व्यजिज्ञपन्महाभागं सर्वज्ञं वशिनां वरं १ भगवन्ब्राह्मणाः सर्वे त्रैलोक्ये मदगर्विताः दुर्वृत्ता
दुःखसंपन्नाः सदाचारविवर्जिताः संसारसागरे मग्नाः संकीर्णास्तरजातयः जातिभ्रष्टाश्च जायंते हीनाचाराश्च हिं
सकाः ३ मोक्षमार्गः ह्विलीनस्तो धर्मो ध्यानं च विनाशितः संपदश्च विनश्यंति क्षणमात्रेण नो गुरो ४ पुरुषार्थो भवि
ष्यति केनोपायेन सुव्रत ब्रूहि तत्त्वविदां श्रेष्ठ सर्वं संपत्प्रसादितं ५ बृहस्पतिरुवाच साधु पृष्टं त्वया देव त्रैलोक्ये ऽद्य
प्रवर्तते महत्स्यात्तुलसीदर्भागुणाः सर्वे त्वया उदिताः ६ सिद्धिस्थानं मया संदेहः सा लक्ष्मीः सर्वसिद्धिदा यतो वर्द्ध
ते तादेवी सकललक्ष्मीनाम गम्यते नरः ७ यत्र तिष्ठति सा देवि तत्र तिष्ठति संपदः तस्याः प्रभावं देवेश कल्पकोटिशतैर
पि ८ वक्तुं नालं मतो वक्ष्ये संक्षेपात्कथाः सनन्दिरा पकशिपोः पुत्रः प्रह्लादो ऽभूत्सुतापदे ए रोचना पजगादेवं
तुलसीकाष्ठसंभवं १० प्रह्लाद उवाच शृणु तो तुलस्याः महात्म्यं श्रुणु तत्पूजया पुमान् मुक्तिः सर्वोपि सिता लोगा नंतेमो
नस्यात्पुनः पार ११ आस्तीन्द्रितुलसीकाष्ठं भूषितमात्रेण धारयेत् सान्निध्यं कुर्वते तेन त्रिदेवा नारायणादयः १२ तु

प०३०
५१०

श्चैमवे ४१ सकृत्पूज्यते कृष्णैः सपद्ममास्यन्दमवेत् अयने विषुवे चैव ग्रहणे पंचपर्वसु ४९ अंतकालेऽ
पि दैनंदत्वंशं मानेनोन्नमः सयाति परमं धाम पुनरावर्तते न च ५० इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे तुलसीमाहा
त्म्ये नाम ध्यायः ब्रह्मोवाच सू. पत्रस्य तुलस्याः पूजा च माससमाहात्म्यमेव च शृणु संक्षेपतः सर्वं वक्ष्ये देवोत्त
रेश्वर ५१ आषाढमासि शुक्लायामेकादश्यां वृणीतीन्नरः सहस्रदलसंयुक्तं तुलसीदलपूजनात् ५० विल्व
पत्राचेनात्त्वपि केशवस्य प्रसादतः दारिद्र्यनाशनेघमेधयशो विद्यामवाप्नुयात् ५२ भाद्रपदे कार्त्तिके माघि
सहस्रतुलसीदलैः विल्वपत्रसहस्रैर्वा हरेः पूजा विमुक्तिदा ५२ शुभवारे तिथौ हत्वा सहस्रतुलसीदलं माघे
शुक्लचतुर्दश्यां मर्त्ये येत्नुरुषोत्तमे ५३ अनेनायनमेनयुक्ता विल्वैर्दुर्वा सहस्रकैः अणिमादिगुणान्सर्व्यनास
स्थाननाप्नुयात् ५४ जयंती रामनवमी विजयादशमी तथा पौर्णमासी चैव षष्टिर्ज्येष्ठ्या शुक्लपंचमी ५५
सितानवम्यांऽक्षयुतिकार्त्तिके कालतिथिः मार्गशिरशद्विनं चैव संक्रान्त्यमकरे रवौ एते काला महापुण्या
स्तथा मन्वादयोपि च ऽज्ञपेनमुगोविंदं विल्वैश्च तुलसीदलैः ५७ शतपत्रैश्च दूर्वाभिर्वनी नित्यमर्च
द्भिः तुलसीपत्रसंयुक्तं मंजरीभिः सहस्रकैः ५८ एतत्सहस्रफलं चक्तं ब्रह्मकल्पेन पापते किं च विश्वोप
देप्राप्य न पुनर्जन्म विंदति ५९ एकादश्यां महोरात्रं निराहारो नवेत्सदा विष्णुमाराध्य तत्तीर्थं पिवेन्नरो

५६

राम
५१

पुत्रे दत्वा यत्फलं वेदवादिने तत्फलं जायते पुंसां प्रसादाच्चक्रपाणिनः। यो ददाति च पितृभ्यो तुलसीकाष्ठ
चंदनं पितृणां तु भवेत्प्रीतिः आकल्पं च विधिकाशन ३१ तुलसीगंधमाघ्राय पितरस्तुष्टमानसाः प्रयांति गरुडारू
ढास्तत्पदं चक्रपाणिनः तुलसीकाष्ठवह्नौ तु पार्वणं कुरुते यदि सहस्रवार्षिकी प्रीतिः पितॄणां मा द्रवेत्सवरो ३३
तुलसीकाष्ठगंधैस्तु लेपयित्वा निमंत्रितान् भोजयेद्यस्तु विप्रांस्तैः परमात्मके ३४ तत्पाते पितरस्तस्य कल्पकोटिश
तानि तु भक्त्या तु तुलसीगंधैः शालग्रामशिलार्चने ३५ तत्पत्रतीर्थसमीपे ब्राह्मणो तु निमंत्रिते दत्वा भोजये
त्तस्य पितॄणां तृप्तिरक्षया ३६ निर्माय नारसीदि वै प्रतिमामर्चयेद्बुधः दिने दिने श्वमेधस्य फलमक्षय्यमश्नुते
३७ पात्राभावे तु ते विप्रसुभस्त्रैवाभ्यपारदारिके पंचपातकसंयुक्ते सदाचारविवर्जिते ३८ श्वपचे शूद्रभक्ते च कि
तवे पिशुने द्विजे कृतघ्ने नास्तिके वापि शूद्रसंगमलोलुपे ३९ भोजिते तुलसीमिश्रैर्नैवेद्यान्नैः सुतीर्थरूपका
मिनीर्थकैः नारायणमवाप्नोति पदमव्ययमच्युतं ४० रामकृष्णहयग्रीववामनेवाविशेषतः विधायैतु तुलसी
काष्ठैः प्रतिमां रूपकामिनी ४१ सीताभूमिमहालक्ष्मीतुलसीभुवनेश्वरी दुर्गाद्या देवताश्चापि तुलसीकाष्ठनि
र्मिताः ४२ अर्चिते तु फलं वक्तुं न जानाति परःपुमान् घृते तु तुलसीगंधे शालग्रामार्चिते शुभे ४३ जपे पूजयोत्स्नने ततः
स्याल्लिंतिमस्तूरगमेधजः घृतेन तु तुलसीगंधैश्चापि तेभ्योनि पाजितः ४४ जपपूजादिकं सर्वमनंतफलदं भवेत् पञ्च
सूत्रेच कण्ठे च कण्ठे शिरसि बाहुके ४५ दिने दिने श्वमेधस्य सहस्रफलमश्नुते यस्तु दधाति नित्यं तु तुलसीका

प०३ ५११

स्य वीक्षकस्य दारिद्र्यं ७७ सर्वविघ्नानि पापानि नश्यन्ति तुलसीदर्शनात् सर्वमासि पिबेत् ... ७८ पतितानां तु नारीणां सापराधाः ... तुलसीसेवनात् पुरा ७९ देवैर्दानवैश्च पुरा आदिदेवेन्द्र। पूजिता मया ... तुलसी पूज्या विशेषेण हरेर्दिने ८० संक्रान्तौ चतुर्दश्यां द्वादश्यां पर्वसु तुलसीप त्रं ... हरेः शिरः ८१ ... तुलसीतीर्थं ... यः पुमान् विष्णुसायुज्यमाप्नोति ... नवाप्नुयात् ८२ ... तुलसीपत्रं ... यः पुमान् ... पालीयस्य ... तुलसी बिल्वं ... पुनः पुनः ८४ ... गोवि न्द बिल्वपत्रेण ... विष्णुसायुज्यं नात्र कार्या विचारणा ८५ पुण्ये मासि विशेषेण शुक्लपक्षे ... दि ने यः पूजयेद्... तुलसी ... ८६ तस्य ... फलं ... द्वादश्यां माघमासे तु शुक्लायां पूजयेत् सुधीः ८७ ... तुलसी ... २२ कुलत्रयं ... विष्णुलोके महीयते ... मासि ... दिने ... परमां ... ८९ जन्ममृत्युजरादीनि ... चैत्रे ... कालेच ... ९० पा पमासान् ... परमां सिद्धिमाप्नुयात् ... ९१ ... वैशाखे ... मुच्यते ९२ ज्येष्ठे मासि ... दशम्यां ... ये

-रा० प० ५११ दि २८

लसीपुतं ६० विप्रोः प्रप्रसादतुलसीतीर्थवापि द्विजोत्तमः उपवासदिने प्राश्य प्राश्य पाद्मस्ति संयुतः उपासदिने य
स्तु तीर्थं वा तुलसीदलं न प्राश्य पादि मूढात्मा रौरवं नरकं व्रजेत् ६२ तुलसीतीर्थरहिता तिथिरेकादशी नरैः
स्नपितेसा न फलदा नान्नरक्षति केशवः ६३ तुलसीसेवनाद्देवदेवार्चे शूलपाणिना सर्वापदभिज्ञा दुर्गा रक्ष सं
नाशनक्षमा ६४ तथा चारुंधती साध्वी देवी [illegible] विधुरस्कृता सेवनात्तुलसीदेव्या रुक्मणी कृष्णवल्लभा ६५ प्रपसाः
जीविनी विघ्नांतु तुलसीसेवनात्कवि: सेवनात्तुलसीदेव्या योगीश्वपतिर्लं च योगीश्वति: ६६ ततारमारुति: सिंधुं शीघ्रमूच
रणक्षमः तुलसीसेवनाद्रामो रावणं हतवानिति ६७ तुलसीसेवनाद्देवदेवोविजितो द्विप: तारकं समरे हत्वा दे
वसेनाधिपो भवेत् ६८ तुलसीसेवनादेव वीरभद्रो महाबलः गजासुरं निहत्याजौ विघ्नेशत्वमवाप्नुयात् ६९
तुलसीपुसेवया चैव यमराजो विजितो द्विषाः जघान चासुरान् घोरान् दक्षं चाजयदध्वरे ७० सूतश्च तुलसीपुज्यालं
च विशौर्णः हरिर्दिने सर्वगोतेपुरातिन विष्णुनादेव संनिधौ ७१ पुरत्रयाणां दहने सामर्थ्यमवाप्नुयात् शिवः सा
ज तु यापञ्चास्सदहनात्पुरत्रये ७२ तुलसीपूजया ब्रह्मन् शेषो नागाधिपः स्वयं कुक्षिस्थं भुवनं ह्यस्यां समामणं ह
धारयन् ७३ तुलसीसेवनादेव पक्षिराजो महाबलः विष्णुवाहनतां प्राप्तो जगाम मुक्तिमुत्तमं ७४ सुराधनेदेवे
वैरी शोभो राघनेक्षपमः अथ लोपस्वदिग्जा गाय तुलसीसेवयान ७५ वसूवुर्मूनिधरणौ घटोपासः सुरायुधः
तुलसीसेवया देवो सावित्री [illegible] मंगला ७६ पातिव्रत्य [illegible] पतिं संजीवनक्षमा तुलसीसेवनादेव वा

प०उ०
५१२

135

११० विष्णुसायुज्यमाप्नोति नात्र कार्या विचारणा । उक्तेषु मासेष्वप्येकमासपूजाकरस्तु यः ॥ १११ स सर्वभोगान्
भुक्त्वेह मोक्षमेव प्रपद्यते एवं द्वादशमासान्तं पूजां नारी नरोऽपि वा ॥ ११२ करोति तत्फलं वक्तुं विष्णुनापि न शक्य-
ते ॥ ६४ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे तुलसीमाहात्म्ये नामाध्याय ॥ प्रह्लाद उवाच ॥ अपरां वक्ष्ये भूपो पि पूजामा-
हात्म्यमुत्तमं ॥ ११३ राजन् श्रीपुरो यस्य दीपं दत्त्वा दिने दिने प्रदक्षिणशतं कृत्वा नमस्कारशतं तथा ॥ ११४ धूपदीप-
दिनैवेद्यैः स्तोत्रैश्च विशेषतः तोषयेत्सत्रका माता वत्सरान्तेन यैलभेत् ॥ ११५ क्षीरेणेक्षुसारेण नारीकेलरसे-
न वा वर्धयेत्सततं देवीं विनिवेद्य च पायसं ॥ ११६ भोजयेत्तुलसीपत्रैः पयमान्नैर्नवाप्रितं वत्सरं भार्गवे वारे ध्यायु-
त्रेमवाप्नुयात् ॥ ११९ पुत्रेतिकथयिष्यामि कथां पापौघनाशिनीं पुराद्वारवत्याः श्रीमान् योध्यापि पतिः प्रभुः सर्वलक्ष-
णसंपन्नः समरेष्वनिवर्तकः सूर्यवंशसमुद्भूतः शूद्ररत्नद्वितः ॥ १२० षष्टिवर्षसहस्राणि राज्यं स वसुधातले स्व-
दैत्यान्केशवे भक्तिरतुलस्य महीपतेः ॥ १२१ केशवराधनेच्छिन्नानान्यद्वेदकदाचन एवं स्थितस्य भूमेर्नेनु नेशासति
गृहस्थस्य च ॥ १२२ अनलाभाद्राज्यस्यानुविज्ञानात्माहतरा एकदा स तु कौशल्यां प्राधानमहिषीं नृपः ॥ १२३ सुतः
पुरे समाहूय चिंतयामास दुःखितः षष्टिवर्षसहस्राणि गतानि मम शोभने ॥ १२४ अराति मूर्ध्नि पदं न्यस्तं दैवि मया
बलात् संपदोऽखिलाः प्राप्ताः सामन्ताः सेवकाः मम ॥ १२५ निर्विघ्नं विघ्नपाः सर्वराज्ये निहतकण्टके श्रावांश्चन
या किंचिदपि विलोकेन विद्यते ॥ १२६ तथापि पुत्रहीनस्य मम संपन्न शोभते चक्षुष्मानपि सोऽन्धः स्यादपुत्रे

राम
५१२

२९

तोषयित्वा यथाकालेन विष्णोर्वल्लभतामियात् ९३ आरभ्य द्वादशी शुक्ला मासषट्कं दानवेश्वर : ग्रीष्मकालिकपुष्पैश्च वीणा(?) कृत्वा
गौरीशार्धिनायकाः ९४ एकैकस्य फलेनैव पुत्रपौत्रादिसंपदः धनधान्यसमृद्धिश्च राज्यं वंशसमृद्धिता ९५ स्नान
वाप्यसु चिरं सौख्यं प्राप्नोत्यनुत्तमं शापेन परिहीनौ च समुद्धारे च चक्रिणः ९६ विशेषात् पूजिता देवी साललोक्या
दिफलप्रदा जपन्त्यामर्च्यैश्चात्रेण तुलस्याः पूजनेन च ९७ वंध्या च लभते पुत्रं केशवस्य प्रसादतः तथा भाद्रपदे मा

क्रि

सि गच्छामास सा हृष्टा ९८ तुलसीदलमिश्रेण नैवेद्येन वर्चोण भोजयेच्च पितॄन् भक्त्या विधिना पार्वणेन तु १००

त

सहस्रवार्षिकीं तृप्तिं पितरो यांति नान्यथा मत्स्यपौर्णमास्यां या भक्त्या तोरणवासरे १०१ निवेद्य देवदेवाय मासान्नं पायसं लो
केन पश्यति महान्नवमी संपूज्य तुलसीघृतपायसे १०२ पुरंध्री भोजयेद्दद्यो वंध्या पुत्रमवाप्नुयात् दीपमाले
पर्वतमाये कार्तिकेऽग्निवासरे १०३ निवेद्य पायसान्नं च सिद्धिमिष्टमवाप्नुयात् कार्तिक्यां पौर्णमास्यां च मत्स्यद्वीपसं
माचरेद्व्रतं १०४ ज्ञानविज्ञानसंप्राप्य विष्णुसेवाधिको भवेत् विष्णोरुत्थानदिवसे जागरित्वा निशां व्रती १०५
घृतमुख्यगुडक्षीरमिश्रान्नैः प्रतिपादकैः यथाक्रमं पूजयित्वा कुलकोटिसमन्वितं १०६ मरित्वा सर्वलोकेषु वि

च

ष्णुसायुज्यमाप्नुयात् चापरस्थे पद्मिनीनाथे प्रत्यूषे पूजयेन्नरः १०७ निवेद्य देवाय मुद्गान्नं सर्वलोकाधिपो भ
वेत् पौषाद्दशम्यां समभ्यर्च्य देवे शीघ्रं तत्पायसे १०८ समाराध्य महाविष्णुं त्रिलोकस्याधिपो भवेत् तथा मकरसं
क्रांतौ तन्मासे पूर्णिमादिने १०९ [illegible] संतोष्य जागरं कृत्वा महानैवेद्यदानतः

प०उ०
५१६

क्ष्मानिरंतरं जापयेत्सोऽपि दृष्ट्वैव वधनदीर्घैः सहस्रशः १४३ पूजयस्व जगद्धात्रीं सदा त्वं विशांपते तुष्टाहं पूजा
यानया मद्विद्याभिनवामजः १४४ इति दत्वा वरं तस्मै तत्रैवांतरधीयत उच्छायदेवी राजा च स्वप्ने दृष्टं महाद्भुतं
१४५ मंत्रिभ्यः कथयित्वा च सुतार्थी लोकमातरं तुलसीं पूजयामास स्त्रीलोकमातरः १४६ मगणे मंडपं कृत्वा कोर
ये वेदीं कृत्वा विधानतः संपूज्याथ नत्र तुलसीं क्षीरादिभिरवर्धयत् १४७ कौशल्या राजमहिषी तुलस्यर्चनत
त्परा मंगलश्री विधाय च वधूजनैः सयाम रदर्शिता १४८ विविधैरुपचारैश्च तथा ब्राह्मणभोजनैः तुलसीमंत्र
जाप्यैश्च तस्मा मंत्रजपैरपि १४९ सहस्राज्ञा वत्सरांते पूजयामास भक्तितः ततोः पूजाप्रभावेण तुष्टा साहरि
वल्लभा १५० प्रत्यक्ष मन्नाभ्यां पीतांबरधरा तदा पद्मकल्हारवदना पद्महस्ता चतुर्भुजा १५१ मंजुश्रीदाममंजी
राभ्यां खेला कुंचितमूर्द्धजा स्फुरत्कुंडलासंयुक्ता दृष्टा चेंद्रानिभानना १५३ अप्सरोभिरनेकाभिः सेव्यमानासमं
ततः तां लोकमातरं दृष्ट्वा तुष्टाव वसुधाधिपः १५४ यक्तिरथ उवाच जगद्धात्रि नमस्तुभ्यं विष्णोश्च प्रिय
वल्लभे यो च ब्रह्मादयो देवाः सृष्टिस्थित्यंतकारिणः १५५ त्वन्मयाः प्रजायंते मया नितं गत्स्या वरं जगन्मे त्वत्प्रसा
क्रमनंसानि कष्टैर्मुक्ति पदप्रदाः १५६ त्वत्पादपूजामकुर्वतां उर्मिलांकिं करे स्वार पस्तोप्रसन्ना त्वं देवि मन्दभाग्योजगा
तीतले १५७ त्वत्प्रसादेन पुत्रस्य मुखमालोकयाम्यहं प्रयच्छ मम पुत्रं त्वं रामवशोभनं १५८ तुलस्युवाच व

736

राम
५१३

३०

न विलोकयेत् १२१ बधिरः सोऽपि यः प्रीतिं न पुत्रवचनामृते बहुसाधनयुक्तोऽपि पितापुत्रहीनो ह्यसाध
नः १२२ पुत्रहीनस्य मे सुभ्रू संपदो मे न शोभना अंधकारमयं लोकं पश्यामि सुतवर्जितः १२९ किं करोमि क्व ग
च्छामि कुतो निर्वृतिरेष्यति इति चिंतासमाविष्टो राजानं प्राह भामिनी १३० ततः कौशल्योवाच अलं चिंताभिरेता
भिरंगत्वा पश्य हे नृभिः दहंति चिंता देहस्था आत्मानं च सुधाधिप १३१ चिंताभिर्विष्टमनसं चिंताभिर्वै सुखं कु
तः निराकुर्वंति भूपाले शात्रवश्चिन्तयाकुले १३२ तस्माच्चिंतां परित्यज्य विहरस्व यथासुखं आराधयामो गो
विंदं वांछितार्थस्य सिद्धये १३३ तस्य पूजाफलं राजन् पुत्राणि बांधवा आराधितो जगन्नाथो निर्वाणमपि यच्छति
१३४ किं पुत्रादिसंपत्तिमिह लोकसुखप्रदं इति तस्या वचः श्रुत्वा श्रीमान् राजा महारथ १३५ निरंतरं तया
सार्धं हरिं वस्मरमर्चयत् एकदा नरपालस्य तत्पत्न्या अपि सुप्तयोः १३६ स्वप्ने प्रत्यक्षतां प्राप्तः शंखचक्रगदाधरः
पीतांबरधरः स्रग्वी कौस्तुभाभरणः १३७ ततो राज्ञा च देव्या च स्मितपूर्वं विचक्रगदाधरः पीतांबरधरो मुदा वचः
श्रीभगवानुवाच तुष्टोऽस्मि पूजया सम्यक् युवाभ्यां भक्तियुक्तया १३८ वरं ददामि भद्रं वां वृणीध्वं जगतीपते राजोवाच
यदि प्रसन्नो भगवन् वरयोग्योऽस्मि वै विभो १३९ भवतः सदृशं पुत्रं प्रयच्छ मम सुव्रत श्रीभगवानुवाच मत्समः सर्वभू
तेषु नास्ति राजन् नृपसत्तम १४० अहमेवात्मजत्वं ते प्रपद्ये जगतीपते मन्त्रे आज्ञाः समस्ता मम मता लोकपूजिता १४१
मम प्रियोपदिमवानर्षपेतु लसीश्च या पयसे क्षरसे ना पिना से के लोके नच १४२ वर्षं प्रसाद्य पर्यंते नैवेद्ये

सर्वसंपत्प्रदायके १७५ तुलसी पातु मां नित्यं सर्वापद्भ्योपि सर्वदा कीर्तितापि स्मृता वापि पावयति मा
नवं १७६ नमामि शिरसा देवीं तुलसीं विलसत्तनुं यां दृष्ट्वा पापिनो मर्त्या मुच्यंते सर्वपातकात् १७७
तुलस्या रक्षितं सर्वं जगदेतच्चराचरं या विनिहंति पापानि दृष्ट्वा वा पापिभिर्नरैः १७८ नमस्तुलस्यतितरां
यस्यै बद्ध्वांजलिं कलौ कलयंति सुखं सर्वं स्त्रियो वैश्यास्तथापरे १७९ तुलस्या नापरं किंचिद्दैव
तं जगतीतले यया पवित्रितो लोको विष्णुसंगेन वैष्णवः १८० तुलस्याः पल्लवं विष्णोः शिरस्यारोपितं कलौ
आरोपयति सर्वाणि श्रेयांसि वरमस्तके १८१ तुलस्यां सकला देवा वसंति सततं यतः
अतस्तामर्चयेल्लोके सर्वान्देवान्समर्चयन् १८२ नमस्तुलसि सर्वज्ञे पुरुषोत्तमवल्लभे पाहि मां सर्व
पापेभ्यः सर्वसंपत्प्रदायिके १८३ इति स्तोत्रं पुरा गीतं पुंडरीकेण धीमता विष्णुमर्चयता नित्यं शोभनैस्तुल
सीदलैः १८४ इमं महार्थस्तवं नित्यं पुराणमुनिना कृतं यः पठेत्सततं भक्त्या सर्वं विष्णोः प्रियो भवेत् १८५ इमं
स्तोत्रं नित्यं तुलसीदलमुद्धरेत् स्वर्चयित्वा हरिं भक्त्या प्राप्नुयात्परमं पदं १८६ तुलसी श्रीर्महालक्ष्मीर्लक्ष्मी
र्विद्याविद्या यशस्विनी धर्म्या धर्मानना देवी देवदेवमनःप्रिया १८७ लक्ष्मीप्रियसखी देवी द्यौर्भूमिरचला च
ला षोडशैतानि नामानि तुलस्याः कीर्तयन्नरः १८८ लभते सुतरां भक्तिमंते विष्णुपदं व्रजेत् तुलसीकाय
रचितां महामालां च धारयेत् १८९ नरः प्रेत्य लभेत्ता हि दिव्यं लोकं मनोरमं तुलसीमंत्रतां देवीं ...

ल

137

य

यत

राम

रदात्संभ्रमस्त्वान्निपूजयालवसपते काष्टेः सुहृन्मनोहरैः पुत्रियामिष्टिमाहर १५९ यायसैर्विष्णुदिशमो
जपकुलचारिणः तेनप्रीतो मत्तो विष्णुस्तेपुत्रत्वामनुयातु १६० ग्रागामिचैत्रमासतेस्मात:पुत्रो भविष्यति
इति दत्वा वरं देवी सपत्नांतर्धितारे स्वास्तेनस्तुलसीकाष्टेः पुत्रकामेष्टिमाहरत् १६१ लेभे सच तुरःपुत्रान्रमा
सान्नारायणांशकान् रामंभरतमोजस्विलक्ष्मणं लक्ष्मवर्धनं १६२ शत्रुघ्नमपिशत्रुघ्नराजामसावलः मुक्तेस्य
कलान्मोमाने ते विष्णुपदेययौ १६४ मत्कल्पं तुलसीदिव्याः सुजलार्थपोजयेन्नरः विष्णुवायनकालेषु पु
ण्यवासमयालरे १६५ सुमाप मुथारांगेचैत्राद्रकाले विराघतः जपंत्या शिवरात्रौ च द्वादश्यां विष्णुवास
रे १६७ मत्तानमा श्रीरामनवम्यामपिसर्वदा सुमेषुवृत्तकालेषु शैवावाशाक्तिकेषु च १६८ तत्कोटिगुणितं
देव्याः प्रसादात्पुत्रजायते पुत्रदेवाप्यपुर्देव्याः प्रियाणां प्रक्षणंचदारदे १६९ विद्याप्रदमविद्यानां प्रधनानांध
नप्रदं क्षत्रियाणां जयकरं विशां वैशाज्यवर्द्धनं १७० द्विजानां च विशेषेण ज्ञानसिद्धिप्रदायकं मक्तिप्रदं चम्हा
णां स्त्रीणां सौमाग्यदायकं १७१ एतत्स्तोत्रपठेद्याः स्कलस्याः सन्निधानतः श्रायुरारोग्यमैश्वर्यं लभेतेतल्ल
दपयुः १७२ इतिश्रीपद्मपुराणेउत्तरखंडे तुलसीमहात्म्यनामाध्याय सूतउवाच प्रातरुत्थाययोमर्त्यो
गुडमेर्मुद्धस्तदारयीः तुलसीकीर्तनंकृत्वातस्यपुण्यंविवर्द्धते १७३ पुरागीतपुराणेषु पुंडरीकेणधीमता स्तोत्रंतु
लस्याः सुमहत्तानिबोधमहामते १७४ नमस्तुलसिकल्याणि नमो विष्णुप्रियेशुभे नमो मोक्षप्रदे देवि

सहितैः सर्वैः श्रीधर्मो वननामासाद्य समाहृत्य च पूज्य इति २०६ पश्चात् स्वमन्त्यापि महापापा समन्वितः चकार जी
वने घोरं बहुकाले दुराचारवान् २०७ ननानां पापविशुद्धानां न्यासस्त्रीणां च यद्विशेषं समागां च विशेषेण संख्या
वक्तुं न शक्यते २०८ ततः कृतनरः पापः पर्वते न्यवसत् व्रजन् तेन देशान् समस्तांश्च चकार महदाविजृम्भितः २०९ एकस्मि
न् सदिने कस्मिंश्चिद् गत्वा वने समागतः पर्वते लोपि कस्तूरि वनानि समागत्य तस्य २१० तावापके वनमध्ये स्थि
तं तत्र लोकप्रसन्नं ददर्श यामिनी मध्ये सितं मिति च क्रोधमतिः तदा २११ सितेपि च वसुधाकान्ते नागजितः पर्वतोपमः
तत्र हार्णविद्रुसर्वेषां क्रोधमाश्रित्य विगतः २१२ तदा पद्मराजा नरविगता पुण्यस्मो भवन् शान्तास्मिन् ततरेखा
पुष्कलसीकाननो स्थितः २१३ दृष्ट्वा तत्र समापातीते न पुण्यस्मो भवत् स्वर्थवैवरवनान्ते समाहूतास्तत्र समाग
तः २१४ करालवदनास्सीमाः स्वयं सुखसंयुताः सन्यतां सन्यतां पापो दह्यतां दह्यतामपि २१५ समागत्य
च बध्वैतं च कर्षणमार्गे घोरदुःखे ततश्चैवं समवाहृता शोकसमाकुलधराः २१६ प्रसेनाः सौम्यवदनाः पुण्डरीकाक्ष
वल्लभाः विसृज्यतामेनं घोरं यावच्च नादाप्नुयुपपत्कृतम् २१७ विष्णुप्रियो पि च पुण्यात्मा सवधिनी पतेः कथं दुःखमाप
म्नुतास्ते च क्रुद्धैर्न मोचयन्ते २१८ ततो युद्धमभूत्तेषां मन्योन्यपरमाद्भुतं पीडयित्वा चिरं कालं यमदूतान् पलायिताः
२१९ कृतान्तं ते तदा गत्वा यथावृत्तं न्यवेदयन् समास्थितो धर्मराजोपि महाक्रोधसमन्वितः २२० चित्रगुप्तं
समाहूय यमो ऽपृच्छत्ताजिनाथवत् स चित्रगुप्तमागताक् दृष्ट्वा लेख्यं समन्ताम्मतिः २२१ विचिन्त्य नापि सर्वं च कृत

138

नीश्रीहरिप्रिया १९० संनिधं धारयेन्नित्यं लक्ष्मीभूमिं च विंदति तुलसीस्थानमाश्रित्य मणिमालासमन्वि-
तः १९१ जपन् नृशाक्षरं मंत्रं सर्वपापैः प्रमुच्यते वाराहं च रमां भूमिं गौरीं दुर्गां सरस्वतीं १९२ गायत्रीं चाप
घोरं च शैवं शाक्तिं च वैष्णवं तथा सर्वाणि मंत्राणि योजयेद्यत्नतः शुचि १९३ कल्पकोटिशतावाप्यं फलं मासे
न विंदति तुलसीमूलमाश्रित्य यो वा तोयं प्रवर्तते १९४ तद्देशवासिनो भक्ताः किमु तत्सन्निगृहवासिनो तु
लसीवायुसंस्पृष्टः पापकर्मापि मानवः १९५ विष्णुसायुज्यमाप्नोति नात्र कार्या विचारणात् अत्रैते कथयि-
ष्यामि पुरावृत्तमितिहासिकं १९६ पुरा कश्चिद्दुराचारो योऽइकोना मलुब्धकः दिने दिने मृगान् हत्वा जीवनमा-
करोत् १९७ ब्रह्मस्वहरणं चक्रे बहुधा पातकैः परैः पैशाने च समाहृत्य चौरयामास सर्वशः १९८ धनं जनानवि-
प्राणां हत्वा हत्वा च तान् बहून् गो हत्वा वनिताहत्यां च कार च मदोद्धतः १९९ पिशिताशी च सर्वेषां भक्ष-
याभक्षपापकृत् वेगलग्नकन्यासक्तितो बहुकालेरतिमधात् २०० एवं स्थापयां घोरपापं वर्तमाने च लुब्धके दश
वर्षसहस्राणि द्वादशाब्दानि निर्घृणः २०१ शीर्णमापुर्महानद्यो शुष्काः कानन भूरुहः निर्मानुषं जगज्जा-
तं सर्वं भोजनतत्पराः २०२ एवं स तिसपापोऽपि वृक्षाशी दीर्घविग्रहः एकस्मिन् दिने सत्वानन्नमवाप्य क्षुधान्वि-
तः २०३ गृहमागत्य कोपः स्वतातं जरयान्वितं निहत्य सलिलं पत्न्या भक्षयामास निष्ठुरः २०४ परेद्युर्मा-
तरं चैव ननंदृं पितृष्वसुः स्वकां स्त्रियं एवं क्रमेण पुत्रांश्च पुत्रीं च ग्रासमाकरोत् २०५ ततः सर्वेषु नष्टेषु मातेमी

तैरपि पूरुषशतैर्निवेशितः २३१ विष्णोर्हितकराण्येव नामानि मांगल्यानि वै भव इत्थं कृत्वा मानवाः पुराणानामयमस्तव
२३२ कारणं मिलयंगच्छानि कारणानि तु सुपाराः स्मरणे च यथैवं हि रानायः सोऽपि सर्वान्याप्नोति सत्यवत् २३३ निष्क
लाभिक्षेत्रितीर्थस्थलं स्नानानि नाम स्मर्तव्यो पापानां नाशनः कृतघ्नो गोघ्नश्च यदि भक्त्या नुदन्त्यघम् २४ दुःकर्मी कारिण
ममवदुःशीलानां च शिक्षणं देवनैव स्थितिकारणं सदा तीर्थविफलो भवेत् २४१ पुंडरीकाक्षग्रहणं तु यो कुर्यात् कोऽना
मा तु व्यूहकः पितानां तु लेना चैव सर्वस्वं सत्यं विनाशकः २४२ नियमानां समद्दतं निरयं घोरवासिद्धं स्नानी तो
यमवदितोरध्यासितं तु दंद्युरः २४३ न पश्यामि सुखं दुःकर्मी कारणं पुत्रं त्वं कथंचित् कृतं तदधिकारणानि फले
नमः समूलो २४४ इत्युक्तः कार्तिकेन नार्थायिपुराणं मे शौरिणं वदात श्री भगवानुवाच शृणु त्वं संप्रवक्ष्यामि
वैवस्वतनसतोवलं २४५ किरातः पौंड्रकः सोऽपि पापानां नाशनं संशयः स्नानेन कृतपापं न किंचिदपि विद्यते २४६
स्नानेन नरकं कृत्स्नं मे त्वं कर्म वनं संशयः तथापि पुण्यं मुक्त्वा देवयोगानुराक्षितां २४७ स्नानकाले विचिंत्य तमे
नेदुःकृतकारिणं तुलसीकाननोत्थं तु पवमानः प्रयोदिवान् २४८ तथा पुत्रश्च संयोगादस्य पापस्य मुक्त्वा
यः त्वदुःतैः कृतं शमनाय त्वदाज्ञापारवर्तिभिः २४९ श्रीमद्भूते हरिनामे तोदस्य पापीयसां दास्यात् वैवस्वतस्य
यात्रं सेवेपात्र वसुव्रता २५० स्नाता स्नातो वा तुलसीस्थापिता बीनसंशयः महापातकयुक्तोऽपि पुनाति मुक्ति
ना २५१ तुलसीकाननजाः तोवा निवासः तोयतः तत्रस्थाः सर्वमनुजाः पापानां च संशयः २५२ मानुषं तु ले

क्रमानुध्यापितजने नाथस्य सुकृतं किं विधमापश्चतयो क्रूयान् २२२ एवमपि चितयासा सकपंडुष्कृ
तकर्मणः वैकुंठ प्राप्ति रागम्यतेतस्य स्यात्सुगतिः कथं २२३ सुकृतौ कृत कर्माण स्वर्गं वैकुंठमेव च गच्छंति वै न
मव्याप्ता भवेसो पापस्थ मिक्रिया २२४ इति संचित्य मनसा साधि उगुणादिभिः सह वैकुंठ परमं प्राप्य सर्वदेव नमस्कृ
तं २२५ नाकस्त्रीसंघ संवृष्टं नागपालिर्मनसा यते पारिजाततरुच्छाया क्रीडमान सुरवृन्दजं २२६ विद्युत्संघा
समा पानदिग्गीः राजवसंवृते विप्रसारूप्य संपन्नाऽगणनाथ समाकुले तत्रापि तप्य माने स्म मुनिभिः परिसेवि
ते २२७ सर्व च देवसंघात परि पूर्णे महास्थले सर्वैसौ भाग्य नितलपं सर्वदेव नमस्कृतं २२८ प्रासाद विमो
मेव ने द्वारस्थं दंडनायके दक्षोत्तमवे चैव दधाने गणसेवितं २२९ विहारे वै लोकनाथा पतन विज्ञापि
तो नकः स्वेन प्रविश्य सोताल्य वक्त्रीः कक्षाम नोरमा २३० स्फाटिके मंडपे दिव्ये समासीनं शंखचक्रगदापाणि
सरसीरुहलोचनं २३२ आहद्दं तं बालयजनं धूनत्छत्रं समावृतं शंखचक्र गदापाणि सरसिरुह लोचनं २२
महेंद्र नीलसंकाशं महानिधिनिषेवितं कस्तुरतसमुद्रं तैरलेकारैरलंकृतं २३३ प्रणाम्य तं रमानाथं पित्र
गुणादिभिः सह तुभ्यं च धर्मराजो सौक्तस्य मेन मुवाचह २३४ पद्म ना कमलाकांत कामधेनु स्वपाद
पः आप्ताय वैद्य जगतामादिर्मणेष भव २३५ कालांबुदश्या कालांबुदश्यामला कल्पवृन्तसमा
कुले सर्वे प्रासन्न निलय सर्व भूतावनप्रियः २३६ संगमाजंगमाजागमाबगादि हितए धृतमा च न मू
कार

प०३०
५२८

गिरिजे दिनो २८८ [illegible]नैर्निर्गत्य मागत्य पश्चाद्भागेन लीलया विनोदार्थं विभोस्तस्य संवृतानि स्मलो-
चने २८९ लोकस्य चैव यन्मे तौ लोचने पिहिते मयैतेन अन्धतमसः पिधानेन हते चेन्द्रार्कमंडले २९० मम
उत्तमस्तकत्रस्तेन तपसा परिवेष्टितं नष्टानि सर्वकार्याणि स्वाध्यायं जगत्त्रये २९१ हतास्त्वपरिपशवः
संत्रस्तकर्मीवर्जिताः युगपद्भ्रमतीते च तस्याः क्षणान्निनामभवत् २९२ ततो देवो महादेवस्तत्सर्वं ज्ञानचक्षु-
षा विलोक्य नीलनेत्रविक्षेपत्तीयलोचनेन तदा २९३ तेन किंचिज्जगत्सर्वं उच्छ्वासमगमत्क्षणे तेन दृष्ट्वा
च गिरिजा मुक्त्वा सनयने सती २९४ विनयावनता भूत्वा तस्य पार्श्वे व्यतिष्ठत तामेवं विलोक्य मालोक्य भा-
षे चेदं शेखरः २९५ अग्रजा मजेद विल्वपाकस्तनेन तं पिहितेत्याक्षि युग्मं मे पिहितौ शशिभास्करौ ।
२९६ युगपद्गतेमम मोनवक्षणामिवाभवत् लोके नष्टानि सर्वाणि त्वया पापमुपार्जितं २९७ प्रायश्चित्तं वि-
ना पापेन कदाचित्प्रशाम्यति प्रायश्चित्तैर्हि साकृता तस्मात्प्रायश्चित्तं कुरुष्व ये २९८ इति शंभोर्वचः श्रुत्वा वि-
पमाना गणपतिका शुष्कताल्वोष्ठजिह्वा सा परिम्लानमुखांबुजा । २९९ अज्ञानाद्वार्जितं पापं कथं तस्मात्
ली तं मया चिंतयेति महारं विरसापि स्मिकरोत्तदा ३०० पार्वत्युवाच नमस्ते जगदाधार स्वामी चेदार्धशेखर
अनुष्ठितं मया ज्ञानाद्भयात्पापं ज्ञानकौहीनया ३०१ नाशार्थं तस्य भगवन् प्रायश्चित्तं विशोधयन्तां कृता
संकर३वा र्थी कुरु मां देव प्रसन्नो भव शंकर ३०२ कल्याणि श्रृणु तत्तस्य प्रायश्चित्तं मयोच्यते पश्चाज्जं तु बधं कु राम
वा ३४ ५२९

संप्राप्य न सेवेतेऽल्पिमांद्यिये तेषां चैतस्तु तुलस्या नाम तरं न विलोकयेत् २५३ तुलसीवायुसंस्पृष्टे
र्जीर्णा पापं नरोत्तम परिहार्यं मया विद्धि त्वेतत्वद्दत्तामां प्रजातकः २५४ तुलसीस्मरणात् पुंसां तुलसीपत्रम
क्षणात् तुलस्या रोपणं विद्धि … तुलस्याः काष्ठधारके २५५ परिहार्यं मया विद्धि त्वां समर्यादं धारकं जना
न्मपूर्वमतियः पापं करोति सततं पुमान् २५६ तुलसीवायुसंस्पृष्टः सद्यात्ति मम सान्निध्यौ तुलसीयस्स
मालोक्य नार्चयेत्स मिवेदते २५७ तमेव पापकर्माणं प्रेतलोके निपीडय ये तुलस्याः स्फूर्पमालां यो व
… कुरुते नरः २५८ पापात्मा समवेतं वै वैवस्वत निपीडय ये ये कुर्वन्ति तुलसीमृत्तिका लेपनं यदा २५९
दुःकर्मनिरतान्नित्यं तान्निपीडय पापिनः शीघ्रं पिलपते गच्छ मन्ति योगं तथा कुरु २६० इत्युक्त्वा विससर्जा
ने देवो लक्ष्मीपतिः स्वयं यमो पि स्वपुरं गत्वा यथापूर्वं समवर्त्तत २६१ तस्मात्स्त्री तुलसीवायुस्पृष्टदेहा नरोत्तमाः
मुक्तिमेव प्रपद्यन्ते महापातकिनो पि च २६२ ॥० इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखण्डे तुलसीमाहात्म्ये नामाध्याय
प्रस्ताद्दुवाच तुलस्या रोपणं लोके ये कुर्वन्ति समाहिताः तत्पतित तेषां पापानि शुष्कापर्णानि चैव हि २६३
पुरा पुरा हरेर्ती … पुरातने पुरकैलासशिखरे नानाधातुविराजिते २६४ नृत्यमूपरसंयुष्टे हरि
… गणसंयुते कोकिलालापवाचाले वापिकासारसंयुते २६५ अतिरम्ये प्रदने पादपैरुपशोभिते गत्वा
समीक्ष्य सर्वज्ञं प्रसन्नवदनाम्बुजः २६१ माधवी मेड्यतत्र … निषसाद वरासने तस्य पश्चात् सताद देवी पार्वती

का पुण्यकोटिविमानारूढा सन्निधिं प्राप पार्वती ३०० तं केदारनाकौ दीतीरे वृन्दावनमकारयत् लिंगं च सैकतं कृ

त्वा त्वानतदं मिलिके ३०१ स्थापितं तुलसीपत्रैः श्रीपतेश्च सदा प्रियैः शमिमिश्चाज गन्धाद्यैः स्वविकां तुलसीं शुचि

३०२ पूजयामास विधिवल्लब्धवान् ज्ञानमानसा · फलस्यापि न पर्णस्य तुलस्याः सहते क्षयं ३०३ तस्मादपर्णा वि।

ख्याता कल्मिषुण्यपुण्यरूपा। विविधैरुपचारैश्च धूपदीपैर्विशेषतः ३०४ पूजां कृत्वा द्धर्पणतो बद्धा सतां सती

तस्याः पूजाविशेषेण तुष्टा साहरिवल्लभा ३०५ उवाच गाढमौलिस्थगिरिजां तुलसी तदा तुलस्युवाच। म

यि ते निष्ठा लाभक्तिर्हरिगौरि वरानने ३०६ स्मृतं त्वामिति को भेदो हरिशंकरयोरिव त्वमेवाहं वरारोहे मद्रूपा त्वं

न चान्यथा ३०७ हरिशंकरयोर्भेदं मा वयोश्च वदन्ति ये ते यांति पातकाः सर्वे यावद्दानन्तसंप्लवं ३०८ तस्मा

त्वत्करणादेव यांति पापानि संक्षयं तस्या लवकपं पापं विघ्नते भुवनेश्वरि ३०९ तथापि मम पूजाभिः शिशि

वलिंगार्चनेन च मध्याह्ने मम पत्रस्य तव पापमसंगात्क्षयं ३१० जन्मनि मध्ये सकृदापि यो मद्दलेनमद्दले नरस्तु

यांति क्षयं विष्णुमतापलनकको हि यः ३११ प्रीतिः पूजाविशेषेण मत्वत्येवमसमानचे निःपापेन्द्रसुतिष्ठगच्छके

ला स पर्वते ३१२ फलसारान्तपत्रपूजाके वल्ले नमवे लाम पुत्रमीश्वान संहर्षं प्रपद्यामि न संशयः ३१३ इत्यु

क्ता तद्दृष्टे देवी तुलसी पार्वती प्रिया श्रुथ शम्भुश्च सुप्रीतस्को लसी पूजया नया ३१४ विनश्यायां विधिव

त्वाग्निं जग्राह फाल्गुने उक्षाणं सहदर्त्वा सम्मान दृव वेषध्वजः ३१५ कैलासशिखरे गत्वा यथापूर्वं मवर्त्तत तस्मा

पोलंगाम: शशिशेखरे २८३ तस्मात्तुलसीपूजां विना सिद्धिर्न विद्यते पूजिता तुलसी देवी भक्तियुक्तेन चेतसा २८४ सत्यं गच्छति कैवल्यं पापतो नो किं मुच्यते पूजिता च पापानां नाशने हेतु: नान्यत् किंचिद्वरानने २८५ काशी भूमिसमा साध्वलं कैलासाद्युच्चिसिते श्री मत्सत्यव्रतक्षेत्रं काञ्ची गच्छ महत्पुरं २८६ कइति ब्रह्मणो नाम तेन ने वस्थ ये मच्चिता तस्मात्काञ्चीति विख्याता पुरी सर्वार्थदायिनी २८७ यत्र साक्षाद्रमानाथस्वयाम्यलकस्वेसिद्धिम श्री। स्तिवरदराजेस्वावनमालाविभूषित: २८८ तस्मिन्वरदराजस्य सन्निधौ तुलसीवने रोपयित्वा पतमना: पूजयस्व वरानने २८९ स्नात्वा रसालवृक्षस्य त्रसदा पुष्पफलान्वित: तन्मूले सैकतं लिंगं कृत्वा तद्गतमानसा २९० श्री मदेकवरनाथाख्यं लिंगं दक्षिणिसंयुतं स्नात्वा तस्य तुलसीपत्रै: पूजयस्व दृढव्रता। २९१ पूजयातुलसीदला: सत्यं लिंगार्चनेन च तुष्टो भवामि ते महत्वसंगतेन तसदाय: २९२ मधुना चतुरो मासान् पयसा मासपंचकं नारीके लोदकेनैकं वाच्यानुरसेनच २९३ प्रवर्द्धयस्व तां देवीं पापमात्मनि वेद्य च। षोडशोपचारैश्च पूजयप्रतिवासरं तेन सा तुष्टिमापन्ना पापान्निर्जित्य चूर्णमत् मत्समंतनये तुभ्यं प्रदास्यति वरानने २९५ तस्या: पूजाविधानेन। शिवलिंगार्चनेन च स्नात च प्रीतिमान्नर: प्रत्यक्षं का वासिषे २९६ आगामि फाल्गुने मासि पौर्णिमास्या वरानने २९७ प्रत्यक्षयिष्यामि शिवत्वात्सिगमिते प्रियेसदंश्चासक्त वपुत्रत्वं प्राप्नुया त्वमपुरवा लक: २९८ तस्मात्तत्रैंगत्वा व त्वं तुलसीपूजनेचर इत्युक्त्वा त्रिपुरारातिरंतर्धिमगमत्क्षणात् २९९ सापिकाञ्चीपुरीं प्राप्यातुलसीपूजनोत्सु

प

प०३
५१९

मावगच्छ माधव १३ निराकारोपि साकारः सगुणो निर्गुणोपि च गुरुर्भवाल्लघुश्चैव चरश्चापि तथाचरः विद्या
सर्वोपि सकलैर्योगिभिर्न उच्यते प्रसादं कुरु मे देव दुःखी सः साम्प्रतोधुना १४ सोपि नारदवचः प्राप्य सीदन्निति प्रमाय
या तस्मात्प्रसादं कुरु विमोहं मायाज्ञानमाहर १५ इत्थं प्रगतवचः श्रुत्वा संतुष्टः प्राह माधवः प्रसन्नोस्मि तवोसि
सर्वदैवस्यामि सेगुरो १७ विद्यास्यामि यदापन्नस्य दृष्टिकालविपर्ययः ब्रह्मोवाच प्रसन्नो यदि देवेश प्रहेन्ना
न परं तव १८ श्रुणु व्याप्तं मित्रन्यायां मद्येपायं माधव श्रीभगवानुवाच ज्ञानवानपि मन्मायां तर्तुं शक्तो न वै
भवेत् १९ दुरत्यया हि मे माया शंकरेणापि वापि च ममचाज्ञया हि मूढानां न किंचिज्जायते सुखं २० मीनादि मे माय
नार्थाय मम माया स्वेच्छयापि कुरुष्व तुलसीचित्ते तस्याः पूजां च संततं २१ तत्पूजोज्झितचित्तस्य किं कार्यं न च सिध्य
ति तत्पूजासीनचित्तस्य किं कार्यं घटते न च २२ पुरा पाद्मोदकेनैषा मच्चैव मवस्त्र प्रदान् शिवस्तत्पूजयाप
श्चात् स्वपदात्परं २३ तुलसीपूजया ब्रह्मन् रावणो नामनाधिपः स्वयं कुक्षिस्थभुवनं कृत्स्नसत्तामासथ्यधा
रयन् २४ सर्वेषामपि ज्ञेयं नासा पूज्या कार्यसिद्धये तव रामो मे माया मावा एषा चापि वा ए सा चापि रसे सयो
२५ पूजनीया विशेषेण शेषे परेषां किमितीर्यते तस्मात् सर्वप्रयत्नेन त्वा नारायण पदाज २६ ग्रंथे तस्य कर्त
त्वं तव समगमाविष्यति इत्युक्त्वान्तर्दधे विष्णुः पश्य प्रजापतेः २७ सत्यलोके समासाद्य तुलसीपि स्वीये तदंगणे
श्रारोप्य तुलसीदेवी पूजयामास भक्तितः २८ ततस्तस्याः प्रभावेण सृष्टिकर्तत्व माधवी तस्मात्संपूजनीया
३१

राम
५१९

वशिष्ठ(?) वीसा मुनिसत्तमः जगाम ब्रह्मलोकं सुपसुर्व मातर्लिलि: २ तत्रांतरे विधिर्वर्गात्सावित्र्या च [illegible]

त्यायो यस्मात्त्वयैव पार्वत्यास्यपि पूजिता ३११ तुलसीं पूजयेद्विद्वान् यथा मसुखमिच्छति पुत्रार्थी च विशेष
तः पूजयेद्दिनसत्तमा ३२७।५५ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे तुलसीमहात्म्यं नामाध्याय ब्रह्मदेव उवाच १
शृणु भक्तात्मसमन्यच्च शौमदेवस्यावैभवं सर्वपापप्रशमनं सर्वसौभाग्यदायकं १ कदाचिन्नयसौ वि[illegible]सत
दरात् चूतक्रीजसमासक्तो न जानन् मुनिमागतं २ स चापि वगणानाक्रुदःस्वप्नो। तत्रांतरे विधिर्वाग्या सावित्र्या च
पूजा विधिनार्त् शताशाय भारतानीचकमंडलुजलेन वै ४ ततो मम जानीयोवादयसमन्वितः विष्णुमाया
विमुलकस्मत वस् विष्णुचातुरी ५ गच्छन्तमिति मुनिः क्रोधाद्यस्मात्वीक्षापवारितन् ध्यानाधिनः स्वस्व
गायत्र्या च सहोत्तिष्ठतः ६ तमसा ज्ञात संपत्न्या च तां मुनिसत्तमः त्वं जलशापं क्रोधमिति प्रार्थयामा
सतापसं ७ मुनिसोप्यब्रवीद्ब्रह्मन्नूमच्छायो नाम्मथाभवेत् तत्र च्छने मिषारण्ये तपसाराध्यं केशवं ८
तन्मायया[illegible]ज्ञानविमुक्तो भविष्यसि न संशयः इत्युक्तोऽन्तर्दधे सोपि विधाता पि तथाव्यधात् ९ विधातरित्था
द्दृष्ट्वा नीतपक्षं सर्व्वभावा जगत्कं स्थिति संहारमध्यभूत् १० तत्रांतरे हरिस्तस्यां तपसाराधितो
भूत्वा सान्निध्यं वितता शुशंखचक्रगदाधरः ११ नमस्कृत्य सुरारातिं तुष्टाव स पितामहः योगिचिंतैस्तु
मध्ये यचिदानंदैकविग्रहं तौ १२ चतुर्दशजगत्कोलि सोधाधितनिजाधार निजस्वसुखं तत्क्षेवमाया

प॰उ॰
५२॰

143

त्वा चित्रचारित्रमसौ दिनी ४५ अथ छिन्नरहिता सापि देव्या कृत्स्नया यातदा मृजगुः स्वाश्रमात्याश्रमाद्द्य।
त्वा तस्मिन्कुशलात् ४६ गौतमः सोपि तच्छायापयश्चात्तपसमन्वितः अन्वेषयामास तदस्यास्तार्थे मुनेः सुतान्
४७ समागत्य च तद्देशं समनालक्ष्य तान्मुनिः ध्यानेनैव सुमालिन्या ज्ञात्वा नीतिस्म सर्वमेव ४८ अन्वेषुराश्रमं तस्य
गौतमः समुपाविशत् अर्घ्यादिभिश्च सत्कारैर्मुनिर्नेमस्यामचयत् ४९ स्वागतेनेन पृष्ट्वा तथागमनकार
णं उवाच गौतमः सोपि तस्यौ कुशलमुपतः ५० त्वत्सुतामेव मद्वत्सुमेतदागमनं मम तुलस्या राधिनाहस्याः
प्रभावैश्चितादृशो ५१ तत्र गच्छामि निजावासे पूतास्म्यस्याः सुदर्शनात् इत्युक्त्वा स्वाश्रमं गत्वा तुलस्यास
क्तमानसः ५२ पुत्रदारैः सहस्त्वाथैः प्रागतोत्तरमे ऽपि अथारोप्य तुलसीदेवीं तत्पूजामकरोन्मुनिः ५३ तस्मा
त्सर्वप्रयत्नेन सा पूज्या सर्वदा बुधैः पूजिता तुलसीदेवी सर्वान्कामान्प्रयच्छति ५४ नरेश॥ इति श्रीप
द्मपुराणे उत्तरखण्डे तुलसीमाहात्म्ये नामाध्यायः पुलस्त्य उवाच सुवेशोनाम राजासीदुरमारव्यपुरे श्वरः
विक्रमेण च वीर्येण नयेन विनयेन च १ तस्य भार्याभवत्साध्वी वसुसेनेति विश्रुता पतिव्रता महाभागा रूपेण
प्रतिमा भुवि २ तं स्वभार्यानवाप्य नरेश्वरराजा सुदत्तीसती तस्यां तस्याजनि सुता देवसेनासु मध्यमा ३ सम
गुल्फा सुकेशी तनु सुमुखी चारुदर्शिना बिम्बोष्ठी गजनासोरुः पीनोन्नतपयोधरा ४ बाल्यात्प्रभृति सा
तस्य मनः सर्वेश्वरे हरौ शार्ङ्गिणो विष्णोः पूजने चक्रे देवमवानाचनर्पणे ५ तुलसीपूजने नित्यं चकार प्रय
त्नतः

राम
५२॰

सा तुलसी विष्णुवल्लभा २९ यत्र गेहे तु सा देवी पूज्यते भक्तिमन्नरैः । तद्गृहं गच्छति त्याद्दुःस्वप्नानि तर
द्रिदुः ३० इतीदं कथयित्वा तु सिभी सदेव्याख्यं वै जनवं सुमालिनीति विख्याता वामदेवस्य नंदिनी ३१ विष्णुभ
क्तिसमायुक्ता तत्र सा पूजयत्सदा सा कदाचिन्मुनिश्रेष्ठं पितरं प्रत्यभाषत ३२ भगवन्नस्ति मे विघ्नो मे क्लिष्टं हृदय व
नंदिनी नान्यदेवेषु रमते मम चेतो निरंतरं ३३ किं करोमि प्रसादेन काश्चीवाहं गतिं लभे इति तस्या वचः श्रुत्वा
द जगौ मुनिसत्तमः ३४ आराधनात्सदा देव्याः सत्यं लक्ष्म्या लभते फलं पुंसां विशेषतः स्त्रीणां तुलसी देवताम
ता ३५ तन्नामाराधय पुत्रि लक्ष्मीप्रसंगेन मनुत्तमा तदा प्रभृति सा कृत्वा प्रीणयामास पायसं परं ३६ आराधयत्तुलसीदे
वीं तत्राराधयति स्म या सा कदाचित्सीदरात्तस्थौ कुमारास्त्वथ षोडशी ३७ समित्कुशार्थं तेनाश्रावने प्रा
पुरं तु तस्मिन् गौतमपुत्रो राम्ये समुपागतः ३८ गौतमस्नानविच्छित्ते स्नानादस्नौ भयत्तरः कुपितः
सोप्यसौ प्राप्य दृष्ट्वा विलमपो जलं ३९ शशाप तां भवेत्त्वं धात्रीमवेत इति गौतमः आशापश्यात्तस्य शापेन मुनि
पुत्री सदुःखिता ४० आजगाम ततः कालेनागुनिजाश्रमं समागतान्समुद्वीक्ष्य मुनिनिर्विण्णमानसः ४१
दिनं दृष्ट्वा स तातेनालया दुःखाकुलोऽभवत् सा तु नापितरं नत्वा हृष्टा शोकाकुलोऽभवत् ४२ स्वप्ने चक्रधरं ए
तत्र सो पितत्सो न्यवेदयत् विभो पूजार्थं मुख्या व्यपितरं सा त्यक्त्वा ४३ आसाद्य मंडपे देव्याः पुष्पासनपरस
न्तुलेत या मा ध्यायती नो दायदेवी माराधयत्तदा ४४ सापि प्रसन्नवदना मुनिपुत्री ध्यानेन दिने वितत्ता नदया तु

प०३०
५२१

श्वेतद्वीपमयं सम्यक् ज्ञास्यते भगवत्प्रिये ततः प्रणम्य समुनिं दक्षः स्वाश्रमं नेप्रति २२ ययातं समाचरेत्सो
श्वेतद्वीपार्थमुद्यमे स जगाद नमे ज्ञानं श्वेतद्वीपो मनोहरः २३ पृथ्वीपालिब्बदरीवन्नमुनयस्तत्र संस्थिताः श्वेतद्वी
पप्रयाताः स्वे तेन गच्छन्त्यसंशयं २४ अत्यैवं देवतारुद्रो जगाम बदरीवने ददर्श तत्र संस्थितान्मुनीन् विज्ञा
नदर्शिनः २५ स्तुतिभिः प्रीतस्तोषं तु सपर्यैर्व्याज्ञिरापतत् तेन सम्मुखं तान्मानीनः शंकाः खलु मोल्वया २६ जीव
तानेन देहेन गच्छेदस्य तज्ञ किं तु देव्याः प्रसादेन तुलस्या दृश्य सिनवा २७ इति तो मुनिर्भक्तिते जाः सस्याः
पूजाविधिं परां कथयित्वामि सस्य दक्षः सतेशारणमस्तमो २८ सतत्स्थ त्वादवदेवदत्तः स्योज्जितेशारणमन्वि
यात् ततः प्राहसत्ताभैवतेन तोषितः २९ हंतते कथयिष्यामि तुलस्यर्चनमुत्तमं स्माराध्य यम्या देवीयेन तुष्टि
स्मादीश्वरी ३० तुलसी श्रीसखि शुभे पापहारिणि पुण्यदे नमस्ते नारदनुते नारायणमनःप्रिये ३२ सप्तकौ
द्विजपंक्ते त्वा मे अस्या स्यमता मतो पूजयस्व महादेवी देवदेवनमस्कृता ३३ प्रांगणे तु तुलसीदेवी प्रतिष्ठाप्य य
थाविधि निर्गमिषेकैः सवर्ज्यैगंधपुष्पैः समर्चयः ३४ ततोऽनेन शरीरेण श्वेतद्वीपं गमिष्यसि तत्र प्रभाते संतु
ष्टः पूजयामास तां द्विज ३५ ततो मन्वन्तरं नागोनर नारायणकर्मे ताः प्राप्य मुनयः सर्वे स्वदेहमनिविलिख्य
ते ३६ द्विजस्तु श्वेतद्वीपं स्थितस्तेन विवेशाद्भुतमकोटरं सकोटरे दृष्टिप्रेरयन्स ददर्श हः ३७ कंडेदंडः श्वेतवदनेनन्त्य
ह्नांग विभूषितं वज्रदंष्ट्रं महादंष्ट्रं समल्वरूपशोभलमिमाकृतिं ३८ कपाटवक्षसंदीप्तं तेजसा सूर्यसंनिभं प

144

३५८

राम
५२१

तस्मती प्रपृच्छ क्रमशः सर्वान् श्वेतद्वीपं गताः किमु ६ तेनाम्यूचुर्न जानीमः श्वेतद्वीपं मनोहरं स्वर्विद्याम
सुश्रोणी सदा यौवनमाविशत् ७ तदा प्रभृति राजेन्द्र दानार्थं विलसमानसः स्वयंवरे मतिं चक्रे समाहूय नृ
ताः किमगत पार्थिवान् ८ सा नुतानागतान् दृष्ट्वा राजा प्रज्ञावती सती प्रपृच्छ क्रमशः सर्वान् श्वेतद्वीपं गताः कि
म ९ तेनाम्यूचुर्न जानीमः श्वेतद्वीपं मनोहरं सा तानुवाच भद्रं यो गच्छतो दियथासुखं १० ते तत्त्विनुर्बले
शाल्वानि सत्वा गच्छेत तस्य हृदये रचितो बुद्धिं निवर्त्यो निलयं गता ११ गुणाब्धिकितव कश्चित्क या मता
सितसत्व देव दत्तामि यो चित्रगीन लब्धुं रसम माविशत् १२ सा गत्वा राजभवने राजानं दिग्द्र्चिवान्
श्वेतद्वीपो मया दृष्टो महे कन्या प्रदीयतां १३ राजापि तं प्रविश्याल पुरे कन्याप्रदर्शयत् सातं प्रपृच्छ सुश्रो
णी श्वेतद्वीपः कथं विधः १४ स तया कथितं गदेवं श्वेतद्वीपं मनोहरं तत्र द्वीपं हरे वै रम्य सर्वं गंधर्वसेवितं
१५ गंधर्वैरप्सरोभिश्च सततं सेवितं वर्णितं नारदाद्यैर्मुनिगणैः सततं पर्युपासितं १६ गरुत्मता चाप्युषितं प
न्नगेन्द्रनिषेवितं इत्यादि वस्तुराशीनस्तुत्वा वर्णितं मया नाम १७ चेटी प्रत्योदयामास कन्दक्षमा स्मृतामि
तो सत्वामिमा उदितस्तं चक्रे शालाक्षो गन्तुं दृढं हि १८ श्वेतगुप्तमानेन मति मानम रोच समतपात चक्रे यमति
सत्यार्थमन स्वी मनसा पुनः १९ श्वेतद्वीपं मतो दृष्टा क्रव्य नामयोनिति स सकल्पं ततः शाल्वा केलास
मगमन्हरि २० स जगाम दृग्मासा लीनं दर्शनं तपसा निधिं स महा केशमा विशेषो रवतारो महानयं २१

एतन्माम्नानो द्विजः सोथ हर्म्यकक्ष्मिन्नि दुज्वले ५५ विविधे दुर्ध्येरामयवयान्तुलसीप्रियः २
घयासा नान्तु श्रीतोहरीम् दिरे पत्र पत्र दिव्याश्चर्यसो हृष्ट्वा विस्मितमानसः ५६ तेभिः पृष्टो यथावृत्तं देवदत्त
उवाच ह। तांस्तु सो शुश्रूषुन्तुलस्याः सर्वद्विजसत्तम वै ५७ ग्रामान्नसर्वत्र त्रुटीः सत्यासजन्ध्ये मत्ये ता।
स्तु सो ददेवीतप्रवच्यु द्विजोगमनकारणं ५८ सा तमानीयथामासमन्तुतत्रगतो भवत् यथारूपं तुसा च
पि दृष्ट्वा देवी सुतेन वै ५९ यथारूपा च सा हृष्टा पर्यंके परमार्चिता विस्मितः स द्विजो भक्त्या देवी सा मनिस्स्व
वत् ६० तयापृष्टो यथावृत्तं देवी विप्रो व्यजिज्ञपत् सा तच्छ्रुत्वैव तुलसी चेतसि दममासमायता ६१ अ
स्मान्नपानेदानस्ववरुद्धिवौ सेवनं देवसेनाराया वदत्तीनी पातस्थेति स्म ६२ श्रुत्वा तया तपोक्तं तद्द्विजो।
विस्मितमानसः देवसेनो तथारूपा मतोस्व कुङ्कमलेष्णुसे ६३ चित्रांशुकपरिक्षिप्ता हृष्ट्वा लोकि चिह्नकवान्।
ततो देवी मनेनैव तस्याक्षिप्तविधुः स्थिताः ६४ सनीमील्य तदा चक्षुर्पुनरेवोदमीलयत् ग्रामादथैवपुनस्त
त्रकृत्यावोपुरं क्षणात् ६५ सविस्मितः समागम्य राज्ञो पाश्रीनवैद्विज स्मा च वदीयथावृत्तं देवसेनां सवीक्ष
त ६६ सा देवदत्तं पप्रच्छ स्वैतद्दीपं कथं नु मे सो वदच्छूयतां यत्तु स्वैतद्वीपः किमद्भुते ६७ तेनदृष्टा तु तुलसी म
मऽप्रेमवती मता मत्वा देवसातत्र तत्रजः प्राणान्स्तु मध्यमा ६८ सुषेणोवसुसेनाचततो निमन्तदुर्बितौ दे
वदत्तो मतायानु तस्यो विविधिस्म मायया ६९ जानदग्निं मुनिश्रेष्ठं पप्रच्छ मुनिसत्तमं संपोगद्ध्या सात्रीतदेव
दत्त सुवाच ह ७० त्रितोनाम पिरमवतस्य शिष्यः पुराभवान् सोभवतुलसीभक्तस्त्वमस्मिन्नागिना

१४९

३२९०

क्षयेणेन मत्तोनापानयंतेघराधाराम् ३९ ततक्षं यामास मनसा गरुत्मानितितेद्विजः गरुत्मान्कोटरतरोर
प्यारोहत्सुधाविशत् ४० सुविदार्यं स्वचंचूभ्यां कोटरदेशं वनमं पन्नगः सोपि तुंडेन भोगेन द्विजगरुत्मतः।
४१ फणाविस्तीर्य नेत्राभ्यां मपश्यद्विनतासुतं ततस्तं सा दा पपतेजस्वी गरुत्मान्पन्नगोत्तम ४२।
खंडयित्वा न तदा शीघ्रं भक्षयामास वेगतः ततस्ते निर्भयाः सर्वे त्रिपन्नाघा मुनिसत्तमाः ४३ सुपर्णमूचुरत्या

प त्यवदंपीऽन्न यनवासिन स्त्रलेनमपिहितादेवदुष्टसर्वं तांत्रासा ४४ तवप्रसादादस्माकं निर्भयं पन्नगोद्भवर
गरुडउवाच युष्मांमित्राख्येमानेनमयाकार्यं कृतं द्विजाः ४५ चरंतु तापसा नित्यं काननेषु फलाशनाः
स्वस्तिनोस्तु गमिष्यामि श्वेतद्वीपमितः क्षणात् ४६ इत्येवं ब्रुवतस्तस्य कोटरोत्तार्क इति पृष्टिवेशाद्विजा
स्तस्माद्दिशालरुचिरांतरे ४७ उत्पपात ततो वेगाद्गरुडो वेगतोगतो लवणोदमतिक्रम्य ईक्षुरसमती
त्य च ४८ सुरासमसागरौ चैव दधिसागरमेव च क्षीराब्धिमगमद्दिव्यां क्षीरोर्मिधवलनिर्मलं ४९ गत्वा पुरा
णां प्राप्तः समतिक्रम्य सर्वतः स्वर्णप्राकारसंवीतां पुरीमन्सतसंवृतां ५० सर्वरत्नैर्नरैर्जुष्टां ददर्श तरिव
स्त्रीमो तत्र मध्ये सुमहद्धाम राजतयोजनमुच्छ्रितं ५१ दिव्यरत्नमयं श्वेतं नानामालापरिष्कृतं तस्य मध्ये
महद्दिव्यं क्षीरोर्मिधवलनिर्मलं ५२ भवनेरचितं तत्र ददर्शासौ सखवस्थसः द्विजोनेत्रेपतत्त्र्यकुलीकृतनेत्ररो
५३ ततः प्रकंपितः सोपि तपवनमुनिरुद्धो गरुत्मान्कलसीपीलैर्द्विजसत्तमाद्विजसत्तमः ५४ जानन्नगा

प० उ०
५२३

246

ध्रीवतितो गत्वा तुलस्या भवने शुभे वंदित्वा तुलसीं तत्र देवसेना मुदैक्षत ८८ तया भूता मनि घाँगीं कामिनी
मनुं कान्तिकां तां तुलस्या नुसमादाय नारदस्तां च योजयत् ८९ समं च विधिना तत्र प्रज्वाल्य तु ऊर्ध्वतो शाने स्वनु [illegible]
प्यनेनो देवांगनी दिनो दिव्यो हरिं गतः ९० देवदत्तस्तनो लोधा देवसेना मलि दिन्ता स्वर्गस्ततेन वस्त्रप्रणा तुल
सी सेवने रतः ९१ तुलसी सिवना देहरे दर्शनमा सवान् प्रल्लाद उवाच इत्थं वै तुलसी माहात्म्यं प्राप्नसी नु तु
माशानि ९२ धर्माधर्मा कामा मोक्षा प्राप्नो मि तुलसीं हि हरिह सत्येपरः सूत उवाच पेप ठेय इदमाख्यान
ति शिवत्वाय शुभे ।। पति बा ९३ तस्या सर्वो भवेत्कामः संसिद्धि इह जन्मनि इति श्री पद्मपुराणे तुलसी
माहात्म्ये देवदत्तदत्तो पाख्यानो नामाध्यायः प्रल्हाद उवाच आसीद्दूदवती नाम राजसिराजा राज्ञी बलो
चनः उज्जयिन्यां मुदारश्री देति शतो [illegible] १ स कदाचित्सम प्रार्थी वृधे मंत्रिभिरावृतः तीर्थया
त्राकृत मतिर्जगाम यमुनानदी २ तस्यां सांगमनामा गांसुशीली नाम नामतः तस्यां सगांसमुखा यायात्रा
कृतत्वरा ३ सोदं दतीत्तदा दृष्ट्वा रथेन [illegible] विराजसे जगाम तुम सचिवि सिद्धि द्वे [illegible] ४ सा गे
प्रतर्थितो [illegible] पतेपरमेतव वसिष्ठं [illegible] ५ [illegible]
[illegible] ६ स तु प्रच्छ [illegible]

नमः ११ श्वेतद्वीपे तु तुलसी संजाये पुण्ययोः किल तत्समीपे चामरधुदेवसेनो ऽभवत्तदा १२ तां लोका मदनाय
वः सा लोकाम हर्षोल्लासतः तयोस्तत्र मेको हृत्वा तां तु तुलसीं समुद्देशत १३ महर्षिशिष्यः मरायेऽन्नस्तो भूत मचैतसे
शशाप तुलसी चेटी भवत्युत्कृता मर्तिं दत्ता १४ ततः प्रसादयामास तुलसी मुनिसत्तमः तस्याः शापविमोक्षार्थं ।
सा तस्य प्रीतिमावहत् १५ देहान्तरगतं देवसेनापावेद्न विध्यति यावद्देनाशचीभूतामत्र स्यात वशिष्ठकः
१६ देहान्तरगतो भूयान् लोके मानुषसंज्ञिते तावद्देहा शचीभूतामत्र स्थास्यति शरीरं च चतथा भूतविध्य ।
ति १७ जातिस्मरा च सा तत्र भविष्यति नुमध्यमा सा च ते नैव रूपेण मम चेटी भविष्यति १८ सोऽप्यतेदन्मुनी
द्वेषोऽस्या लसि शिष्यकृतावती सब्दयोगमती भूतपरस्तपतिव्रता १९ आख्याता तावद्दरी पूर्वं मायायानवमताम
ते संसिद्धश्चापि तत्र [illegible] पूर्वजन्मागुरोहशा २० तुलसी श्रीसखि विष्णु मे पापहारिणि पुण्यदे नमस्ते नारदनुते
नारायणमनःप्रिये २१ इति मन्त्रजपन्नामस्तुत्वा मन्त्रैवता मते सर्वत्रैव वसे सिद्धिमविश्यति नसंशयः ८२ ततुत
श्रीनिराहतो ह्यद्येषां वाव सस्तम्भः ततः समागतः स नारदो महाहरः ८३ देवर्षे चानुवाच मनोहरं श्वेत
द्वीपस्त्रीवासो नारदोऽस्मि महामते ८४ ब्रामाने नु महद्दैव्या तुलस्या वीं हितो भवेत् तुलसी श्रीसखि विष्णु मे ७
पापहारिणि पुण्यदे ८५ नमस्ते नारदनुतनारायणमनः प्रिय इमं मन्त्रं गतप्राण स्वर्योमया नमस्वाप्स्यति
त ८६ तयोतिसंनमस्कारं प्रजग्मा तान्मुनं मन्तनु [illegible] आकाशगामे तो विसिद्धिमासाद्याने नतत्क्षणात् ८७ श्वेत ।

प०३०
५२४

कुर्युर्गृहे च ये नित्यं कलौ ते यमकिंकराः २१ सततं तुलसीकाष्ठैर्लोस्थापयामासमहाप्रियः शालिग्रामसहस्राणि
नित्यमर्चयेत्तु यः २२ शंखतीर्थततोयं जाह्निरसाधारयत्तदा सहस्रैर्नामभिर्नित्यं सूर्यचिया मासमर्चि।
मान् २३ प्रसादं तुलसीपत्रभक्षणं कृतवान्सदा नित्योपवासी राजेन्द्रः सदारस्तुलसीवने २४ मासौ
न मासमहातेजा सेवासरसौन्यच्छी: तेष्पामेति एं सम्बत्तविस्मितमानसा: २५ स राजा तुलसीदेवी सेवमा
राधयो वने तत सेवसरस्यांते सभार्या तीर्थसंगमे २६ निमज्य नानज्य तु सुखं समार्यो यौवनेगतः ततः
तुशीलात्तु सुखी भरतस्तु सुखं तुत २७ यस्या नाम्नानुसुचिरं भारते वर्षमुच्यते भुक्त्वा च भोगान्विपुलान्
पुत्रवान्वाप्य भूमिपः २८ तुलस्याः प्रसादेन कृत्वा राज्यमकंटकम् वैकुंठलोके विमलं प्राप्नुवान्सहते
भार्यया २९ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे तुलसीमाहात्म्यनामोध्यायः ऋषय ऊचुः श्रुतं नः सूत
ल सकलेसं सर्वमंगलम् तुलस्याः कवचं दिव्यं वक्तुमर्हस्यशेषतः १ सूत उवाच पुरा कैलासशिखरे नी
नाधानुविविशिते तारकस्य वधार्थाय कृतोद्योगः शिखिकेतु २ भगवंतमुमानाथं षण्मुखं प्रपतिस्तुतिः स्कं
देव स्कंद उवाच देव जगन्नाथ सर्वज्ञ करुणाकर तारकस्य वधार्थाय चंडवीर्यस्य शंकर श्रोतुमिच्छामि तत्त्व
नेपनस्य योहमात्तु यो सेनापत्याभिषिक्तोस्मि देवैरिन्द्रपुरोगमैः ४ तारकस्य वधार्थाय चंडवीर्यस्य शंकर
लेभे विश्वय सर्वतिं जनकथं हन्यामहेश्वर ५ तारकः खलु दुष्टात्मा मायावी बहुवीर्यवान् त्रैलोक्यं बाधते दे

147

सर्वोपद्रववर्जितः राजापृथ्वीमहाभागोनेमपुत्रः प्रजानवान् ७ याचाक्लिविविधैर्धामैस्तस्यास्यादपि
सुव्रत ततः पृहृत्यनगतीर्थयात्रागतोस्म्यहं ८ तत्र दृष्ट्वा महद्वसिष्ठौ विधिमैवमस्कमतीवते पुनर्ऽपि वो
वनेमाविवेदैवशोकमायाहि ९ राजोवाच केनोपायेन भगवन् कृष्णोऽहं भविता युवा सुशीलायाः
कथं नाम यौवनं भावितद्वद १० वशिष्ठ उवाच शृणु राजपते चित्रं पुनर्यौवनकारणं पितृसना
हितुलसीदेवे नदेवनमस्कृता ११ तस्याः प्रसादेन पुत्रो पुत्रवान्नाथ भविष्यति पुत्रश्च युवयोरेव भ
भरनाम्नाया १२ नमोऽहि भारतं वर्षं भविष्यति सुशाश्वतं ततस्त्वं शृणु राजेन्द्र कारणं कुलवर्द्धनं १३
तुलसीश्रीसखि शुभे पापहारिणि पुण्यदे नमस्ते नारदनुते नारायणमनःप्रिये १४ इति मंत्रमुच्चार्य नमः
स्कृत्वा क्रियास्व रवी अर्चयस्व मनोलाग श्रीसरवं भक्तवत्सल १५ ततस्तु मेन तोये न हरेः कुर्वन्निवेचनं तुल
सीमिश्रीनतीर्थपिबसिंचस्वकालतनु १६ स्नस्याः कनतवभार्यायाः सिंचवीर्ये नकार्ये के वनेषु सचिरं देव्या र
कारयस्व महीपते १७ तत्र देवं हरिं संस्थाप्य प्रतिष्ठाप्य महौजसं तत्रैव सकृदा वीरे स्वं मास्त्व नित्यं तु नश्वरः १८
एवं संवत्सरस्यांते पुत्रं लप्स्यसे ध्रुवं इति तस्य वचः श्रुत्वा राजा जिवद्रुतेपुरी १९ तत्रारम्य समासाद्य समा
भूमिंचकारतत्र स्वनित्रै योपणाम मासतुलसीबीजमुत्तमं २० कार्तिके रै बाल बालं तु गोक्षीरे रमिश्रे चने

३०५
५२५

सतः अनुष्टुप्छंदः तुलसी देवता स्मृतं २३ पीयोत्कामपतेमर्त्यैः सर्वत्र विजयी भवेत् तु
लसी श्री महादेवी शुभे पापहारिणि पुण्यदे नमस्ते नारदनुते नारायणमनःप्रिये शिरः पातु मत्स्यदेवि न
मः पंकजवासिनी २४ दृशौ मे पद्मनयना श्री सखी श्रवणे मम घ्राणं पातु सुगंधा मे मुखं च सुमुखी मम
जिह्वां मे पातु शुभदा कंठं विद्यामयी मम स्कंधौ कल्हारिणी पातु भुजौ मे पद्मिनी शिवा करौ पंकज
धारिणी पातु हृदयं विष्णुवल्लभा २६ पुण्यदा मध्यं मे पातु नाभिं सौभाग्यदायिनी कटिं कुंडलिनी पातु ऊरू
नारदवंदिता २७ जननी जानुनी पातु जंघे सकलवंदिता नारायणप्रिया पादौ सर्वांगं सर्वरक्षिका २८ २
संकटे विषमे दुर्गे भये वादे महाहवे नित्यं हि संध्ययोः पातु तुलसी सर्वतः सदा २९ इतीदं परमं गु
ह्यं तुलस्याः कवचामृतं मर्त्यानाममृतार्थाय भीतानामभयाय च ३० मोक्षाय च मुमुक्षूणां ध्यायिनां ध्यानयो
गकृत् वशाय वश्यकामानां विद्यायै वेदवादि
नां द्रविणाय दरिद्राणां पापिनां पापशांतये ३२ अन्नाय क्षुधितानां च स्वर्गाय स्वर्गमिच्छतां पशव्यं पशु
कामानां पुत्रेभ्यः पुत्रकांक्षिणां ३३ राज्याय भ्रष्टराज्यानामशांतानां च शांतये भक्त्यर्थं विष्णुभक्तानां
विष्णुः सर्वांतरात्मनि ३४ जप्यं त्रिवर्गसिद्ध्यर्थं गृहस्थेन विशेषतः उद्यंतं चंडकिरणमुपस्थाय कृतांजलि

राम
५२५

148

बालसेवाकामापियाच्यते ६ स्पर्शाद्दूते समग्राणि त्वं संग्रामे चेडविक्रमः सविदर्भाणि दिव्यानि शौर्य प्रत्य
पूर्वे मिलव ७ बलेन पुनः शौर्येण नहि पश्यामि तत्समं कथं तन्यामहं देशमो तपसा विक्रमेण वा ८ रयच
यो स्थापितया स्मृतच सर्वास्त्र कोविद नानाविद्या तपा देवबेतिदिव्यास्त्र संचयान् ९ एवं पतन्त्यामहं देशमो
प्रसादो सौतयाकुरु पुत्रः स्तवास्मिन्न बाहं संग्रामागतः १० देवकार्यरतश्चैव तस्मान्नापि क्रपाकुरु केनास्त्रेण
पराक्रमाय पालपसाथवा ११ बलेन नीतिमार्गेण हन्यादुः स्थितेः सुते श्रीशिवउवाच साधु पृष्टोऽस्मि
भोपुत्र स्मापितोस्मि त्वयाखलु १२ नमायया न शौर्येण न तपसा वा न ये न वा न कर्मणा न शस्त्रैर्वेतारकादे
र्धिकोपुरि १३ तयापि तारकं हन्मी येन त्वं पुत्र तच्छृणु पुक्तो त्वं पिलेनि त्वं मुपायं वनितं वधे १४ त
थापि गुणवत्क्रोधोनवत्क्रोमतया परे तुलस्याः कवचे दिव्यं त्रिगुणं जपपुत्रकः १५ उदिते भगवत्स्यकेतते
रान्त्याधि व्याप्ति सर्वतीर्थेषु वेदषु देवेषु विविधेषु च १६ यदपुण्यं तसत्तवानरः स्नापुरारोगयमे स्वयं
पुत्रपौत्र हिके यशः १८ स्त्रियो विनयमेव पति शांति मर्त्ति जनार्दने कवचेतन्न शोलेन लभ्यते पुरुषस्त्वितो १
९ ज्वरादि स्मार कुष्टादि मृत्युकुष्ठकपानि च भूतप्रेतपिशाचोऽस्य सद्यो विजयते नरः २० दुर्गे शेराजसे
वाधे नदी मा च परिक्रमे राजकोपे च संप्राप्ते जपन्मोम नवाप्नुयात् २१ पतिवश्यकरं स्त्रीणां नारीव
श्यकरं नृणां प्रजावश्यकरं राज्ञो द्विजानां सर्ववश्यकृत २२ तुलसीकवचेनास्यास्त्र हमेवऋषि

प०उ०
५२६

ते विष्णुभक्तस्य यो मर्त्यो जपतां च मनुत्तमं ५२ सोऽपि विज्ञानसिद्धिस्तु तस्य हस्ततले स्थिता वदुनो
कि न किं तत्र सर्वं तु सिद्धिर्भविष्यति ५४ तारकस्य वधार्थाय तत्काले जपपुत्रक सूत उवाच: एवं तेन वच
नमनं स्य मानसो यदेव स्य त्रिपुरहरस्य शक्तिरेति· तज्ज्ञात्वा षण्मुखः स वधीत्तारकं स शत्रुं स त्रिदश
पतिर्दिवं प्रविवेश: ५५ इति श्रीपद्मपुराणे तुलसीमाहात्म्यनामाध्याय: सूत उवाच अमृतोद्भवपुरा
तं तुलसीमाहात्म्यं सर्वपापक्षयकरं सर्वसंपत्प्रदायकं १ कश्चित्कौत्सद्विजः कश्चिद्ब्रह्मर्षिर्नामकः
स कदाचित्स्वलोकात्तीर्थयुक्तः पर्यटन्पिताशन: २ प्रातर्गतो ह्यटवीं मरिसंछिन्नतृणासं च यो भ्रमन्नस्य तत्र शाखाशाखीद
दर्श तुलसीवनं ३ पुष्पं पत्रं तरिं समापि तु यामे कोमलं सुमनोहरं सोऽचिंतयत्तस्य तोयं यदि मह्यं भवेदिदं ४ खा
धागत्वा तुलसीतरं धन्योऽस्म्यहं गृह्यामि तं गृहीत्वेन दास्यामि यद्येतदर्थिने ५ मत्वा गत्वाऽस्य गृहस्याधिकि
मर्थं वासः स्थलि एतस्मिन्नंतरे तस्य देवाल्लूर्णापूर्वीति किं ६ आगच्छ सर्पिमित्यूचुर्दश याम किंकराः ७
शैलमागत्य दिव्यं चमो यद्द्विजाधम: ७ नस्यशे तुलसीपूर्वं मया देव बलोऽयावद्दत्तो पुरोहित: पुरोहित: ।
इत्यागत्य नाधितं सर्पमायांते सोऽविदन्नपि ८ जगाद तुलसीपूर्वं मया देव बलाद्द्विज: ततः कृतस्त्रिदशगम्यवि
ष्णाग्रे कर्म सुदर्शने ९ अथ एव संवर्तयातं सर्वतो रक्षन्दन्नगात् स्वयं सर्प: पुरो गत्वा तद्यामराते प्रविशत् १० हंतु
तं तुलसी त्यागे यामस्य क्षरामम त्वमु: द्विजो यज्ञातं च मातः पलाशं सम सुह्रदन् ११ गतसागजालं च केमौ

४३ राम
५२६

ः ३५ तुलसीकानने तिष्ठन्नासि नो वा जपेदिदं सर्वान्कामानवाप्नोति तथैव मम संनिधौ ३६ मम प्रीति
करं दिव्यं तुलसीभक्तिविवर्द्धनं यस्याः मृतप्रजा नारी तस्या अंगे प्रमार्जयेत् ३७ सा पुत्रं लभते दीर्घजीवनं चा
प्यरोगिणं वंध्या वा मार्जयेदंकुशे मंत्रेण साधकः ३८ सा पिरामूले विद्यार्थी तेजसाभिमुखो रवेः क
न्यार्थी चंडिकागेहे शत्रुक्षयाय मम ४० श्रीकामो विष्णुगेहे च उद्याने स्त्रीजितो भवेत् किमत्र बहुनोक्तेन
शृणु सेनेश तत्त्वतः ४१ यं यं काममभिध्यायेत्तं तं प्राप्नोत्यसंशयः ममगोत्रगतस्त्वं तु तारकस्य वधेच्छ
या ४२ जपस्तोत्रं च मंत्रं च तुलसीगतमानसः मंडलात्तारकं हंता भविता सि न संशयः ४३ कुमारश्रणुत्वा

लो

नं वै तु तुलसीसंज्ञितं परं तुलसीश्रीसखि शुभे पापहारिणि पुण्यदे ४४ नमस्ते नारदनुते नारायणम
नःप्रिये इति मंत्रं समुच्चार्य तारकं हंता भविता सि न संशयः त्वं वधिष्यसि ४५ नातः परतरं किंचिन्मंत्रसि
द्धौ प्रशस्यते इदं वज्रमानि निक्षिप्तं तु इमं यथा स्वयं मनुं ४६ इति गर्गमहाप्रोक्तं तवस्तिदेन पुत्रका नाम्रतावाय
मःस्वं क्रायनाञ्ज्ञायमतालने ४७ न शक्यकृतघ्नायनत्वाशुस्त्रूषवेस्तुत नचैत्वाविष्णुभक्तायनशिव
देवबुजाये ४८ पंडितं मन्यमानाय नेदं वाच्यं कथंचन वध्याकं ... विदैवसंदेहोरोच्चाटने तथा ४९
नातः परतरं किंचित्सिद्धिप्रद्रुत्यकारणं संवारे यान्तिपुण्यं किं जगतां पुत्रदेवते ५० श्रुत्वेनं मंत्रराजेन
सैतारा मयखिलाप्रसाः रागोपशमनं शत्रुक्षयं वादेतथा जयं ५१ श्रुत्वेनं मंत्रराजेनशीघ्रं मन्येजिवघ

प०उ०
५२७

250

इति निश्चयः तत्र देवतीर्थमते च्छिनायां नियमकिंकराः २८ दर्शनेन मेघौघा गंगास्नाने तथैव च तुलसीदलसं
स्पर्शे सम्यगेते न सुंधनत २९ रोपणात्पालनात्सेकाद्दर्शनात्स्पर्शनादपि तुलसी दहते पापं वाङ्मनःकायसं
चितं ३० पक्षे पक्षे च संप्राप्ते द्वादश्यां मुनिसत्तम ब्रह्मादयोपि कुर्वंति तुलसीपूजनं दिने ३१ मणिकांचनपुष्पा
णि मुक्ताविद्रुमकानि च तुलसीपत्रदानस्य कलां नार्हंति षोडशीं ३३ पत्रफले च तदेकेन तुलसीविटपे
न च विष्णुजने सत्साक्तुलसीपत्ररोपयेत् ३४ सरोपको विष्णुगृहे साध्यं तद्देववन्ध्यैः तुलसीमंजरीभिर्यः कुर्याद्ध
रिकृतार्चनं ३५ न स गर्भगृहं प्राति मुक्तिभागी न संशयः पुष्करादीनि तीर्थानि गंगाद्याः सरितस्तथा ३६ वासुदेवा
दयो देवाः वसंति तुलसीदले आरोप्य तुलसीदेवीं संपूज्य तुलसीवनं ३७ वसंति मेदमानास्तिपत्रदेवस्य तुष्टु
जः स्वकाले विकाले वा त्रिकाले वापि यो नरः ३८ संपूज्य तुलसीदेवीं कल्पकोटिं न विष्णुति पयले गुप्ता
ते निर्घविष्णोः सालोक्यमाप्नुयात् ३९ इति श्रीपद्मपुराणे तुलसीमाहात्म्यं नामाध्यायः नारद उवाच यो
गाप्यते येन विधिना तुलसी पूज्यते सदा तथा चैव महादेव सम्यक्नुग्रहकारणात् १ महादेव उवाच शृणुष्व
वक्ष्यामि ... (पूजनविधिं) ... रोपयेत्तुलसीं मुने २ गृहस्थो गृहमध्ये वा गृहस्थोपवने
पि वा मुच्चोदेशाच तुलसीमध्ये पहुमिमानर ३ मूले च वेदिकां कुर्याद्वालवालसमन्वितां प्रातः संध्यावि
धिं कृत्वा स्नानपूर्वं दिने दिने ४ ~~मूले च वेदिकां कुर्याद्~~ गायत्र्यष्टशतं जप्त्वा तुलसीपूजनं ततः प्राङ्मुखोदं

४४

राम
५२०

नेदु यमभटास्ततोदैः तस्मात्साक्ष्यर्थं हत्वा गरुड ध्वरेस हि व्यहक् १२ तस्माच्चैकं पर्यंसा तुलसी तेन संचिता।
कौतुकात्तत्र तेन सिक्ता पूर्णा स्याद् धर्मानुगाः १३ स्वागतेतस्य चैकेनापरक्षो वीचुः स्वकारणं त्वलं भारं ततो विप्र
त्यजे तेन तुलसी मपि १४ सर्पदष्टमतं पश्चात्तत्कालमागमाय मम मंदिरं ततोऽस्य दययापि विप्रो रक्षो पापमच्छिन्नयत् १५ ततो
ज्ञानी च समुनिः प्रियान्प्राणांतकानुगान् स्मृतेव तास्य विप्रस्य रक्षो पापं यमानुगाः १६ नष्टे तेन तुलसी त्यागे
रक्षे च कैः द्विजप्पुर्वे उत्तेमवधि रक्षत्रु रे मत्री त्वास्य लक्षोमपि १७ मदर्थे तेन तुलसी रक्षणे तेन ततोऽस्मि वः स्म
पोचुः प्रेतराट् स्त्ता: किमस्म द्वयपापि सो १८ तत्रैरवात्यथा मा ट्टि वयं कालस्य किंकराः इतोऽत्र पापात्मा गस्य
पूर्णे मा पुरमतिस्त्वदे १९ तत्र स्थापि तुलसी तेन सर्वतो रक्षति भुवं नित्यं स नितो विष्णुः संस्पृष्ट तुलसी वने २०
क्षपि मेपत्र मेकां वा कश्चि द्रुत्नो पर्यये इति पादि स्थितो पत्रै वृक्षौ शाल्यसमर्पयेत् २१ तर्हि त्विच्छ तदेवा स्मान्म
स्मीकुर्यान्तसंशयः सुकृतौ दुःखानिवापितुलस्यापात्रे च पेऽहरि २२ तर्हि [illegible] के देहान्ते दिव्ययाने न विष्णु दूतेस
नीयते कस्मादितिनजानीमः स्त्रलस्याप्यपि येताहि २३ गच्छंत तुलसी हस्ते रक्षं तन्द्ववगच्छति स्वप्रे वेवसर्वे
पारक्षास्त्वा पातहिंसकं स्कृती २४ दीपनो तुलसी पूजा पूर्णा पुःस्यादयं ध्रुवं इत्युक्त्वा क्रोपतत्याक त्वासी
रक्षं तो द्विजं मुदा २५ यास्याद्रूत्वा सत्तोऽजगम्यस्त्वपो सर्वत्र पस्यातोः बोधयित्वा द्विजं मूढं स्वस्वकृतेतेनवबेलावा २६
सगत्वा वैकुंठं [illegible] तुलसी [illegible] ऽतिनायो नियमकिंकराः २७ तुलसी कानने पत्र गहेति

श्रि

प॰ ३॰
५२८

वे नारायणि जगन्माये तुलसि त्वं वराददे पानीयं प्रतिगृह्णीतां २० पानीयम् अमृते ऽमृतसम्भूते तुलस्य
मृतरूपिणि कर्पूरादिसमायुक्तं ताम्बूलं प्रतिगृह्णतां २१ ताम्बूलम् दक्षिणोदक्षिणा करे त्वं जनकानां प्रियंकरि कि
शामि ते सदा मर्त्यो विष्णुकान्ते प्रदक्षिणां २२ प्रदक्षिणा नमो नमो जगद्धात्र्यै जगदाद्यै नमो नमः नमो नमो जग गन्धात्रे
त्रै नमस्ते पूर्णसंस्थिते २३ नमस्कारः प्रसीद मम देवेशि कृपया परया सदा अभीष्टफलसिद्ध्यर्थं कुरु मे साध
नपूर्णे प्रार्थना इत्येवं मन्त्रयोगेन नित्यं प्रातर्विचक्षणश्चिन्तयेत् नरः मंत्रं ध्यानेन वा यस्तु पादेन पूजयेत् प्रयतो नरः २५
सर्वोपचारै रथवा चातुर्मास्ये विशेषतः पूजयेत् तुलसीं देवीं प्राप्नुयात् फलमीप्सितं २६ एकादशीपद स्नात
देवो व्रती नरः तत्रार्द्धविवक्कुरस्तु तुलसीपूजनेन सदा २७ इत्थं तुलसीपूजा महात्म्यं समुत्पान्नरः सकृदा
पिबते नित्यं स गच्छेद्वैष्णवं पदम् २८ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखण्डे तुलसीमहात्म्ये शिवनारदसंवादे पूज
न विधिनिरूपणं नामाध्यायः अथ प्रकारान्तु शतानन्द महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद नामोच्चारं कृते प
स्याः प्रीणात्यसुरदर्पहा १ पापानि विलयं यान्ति पुण्यं भवति चाक्षयं सा कथं तुलसी लोके पूज्यते वन्द्यते पिव
२ पत्रं त्यालादिजातिनानावृक्षं के न देव तुला सर्वं वदस्व भगवन् माहात्म्यं तुलसीभवं ३ शतानन्द उवा
च साधु पृष्टं महाभाग तुलसीसम्भवं फलं दर्शनेनापि यस्यास्त्यात्फलं कोटिगवाक्षितं ४ अपताचैव मा
हात्म्यं श्रूयतां पुंसो बलवद्धनं स्कन्दमुनिर्द्दिष्टं पद्मकूर्मस्वरूपेण महात्मना ५ पुरा नारायणो देवः क्षीरो

१५१

राम
५२८

स्नेहेनाविष्टचित्तप्रसन्नमानसः ५ ध्यायेच्च तुलसीं देवीं श्यामां कमललोचनां प्रसन्नां पद्मकल्हारवराभ
यचतुर्भुजां ६ किरीटहारकेयूरकुण्डलादिविभूषितां धवलांशुकसंयुक्तां पद्मासननिषेदुषीं ७ इति ध्या
नम् देवि त्रैलोक्यजननि सर्वलोकैकपावनि आगच्छ भगवत्यत्र प्रसीद तुलसि प्रिये ८ आवाहनम् सर्व
देवमये देवि सर्वदा विष्णुवल्लभे रत्नस्वर्णमयं दिव्यं गृहाणासनमव्यये ९ आसनं सर्वदेवमयाकारे
सर्वदेवनमस्कृते इदं पाद्यं गृहाणेदं तुलसि त्वं प्रसीद मे १० इति पाद्यम् सर्वतीर्थमयाकारे सर्वागमनिषेवि
ते इदमर्घ्यं गृहाणेदं देवि दैत्यान्तकप्रिये ११ अर्घ्यम् सर्वलोकस्य रक्षार्थं सदा सन्निधिकारिणि गृहाण तु
लसि प्रीत्या इदमाचमनीयकं १२ आचमनम् गङ्गादिभ्यो नदीभ्यश्च समानीतमिदं जलं स्नानार्थं तु
लसि स्वच्छं प्रीत्या तत्प्रतिगृह्यताम् १३ स्नानं क्षीरोदमथनोद्भूते चेन्द्रलक्ष्मीसहोदरे गृह्यतां परिधानार्थे
इदं क्षौमाम्बरं शुभं १४ वस्त्रम् श्रीगन्धं कुङ्कुमं दिव्यं कर्पूरागुरुसंयुतं कल्पितं मे मया देवि प्रीत्यर्थं प्रति
गृह्यताम् १५ गन्धम् नीलोत्पलसुकल्हारमालत्यादीनि शोभने पद्मादिगन्धवन्त्यत्र पुष्पाणि प्रतिगृह्यतां ग.
१६ पुष्पं धूपं गृहाण देवेशि मनोहारि सुगुग्गुलं आज्ययुक्तं च तुलसि मह्यं भोगप्रदायिनी १७ धूपम्
अज्ञानतिमिरान्धस्य ज्ञानदीपप्रदायिनि त्वदर्थं तुलसि प्रीत्या दीपोऽयं प्रतिगृह्यतां १८ दीपम् नमस्ते ज
गतां नाथे प्राणिनां प्रियदर्शने यथाशक्ति मया दत्तं नैवेद्यं प्रतिगृह्यतां १९ नैवेद्यम् नमो भगवति श्री

श्यमेवावा सुवर्णेन फलं पुण्यं यजज्ञ्ररस्तेन निर्मिते २१ मौक्तिकं वापि पूजायां मयानघ मंजिल्लस्य सर्वदा
सेवपुण्यायां पत्रायातं दलं वरं २२ मत्पूजायां मसदा देवी प्रीता स्यात्तव दर्शनात् शुक्लं मंगुथितं वापि शुद्ध
त्वद्दलमर्चने २३ क्षीरार्णवे चैव वैकुंठे हरिस्तत्र चैव नेमिष विलसत्तुलसीमूले सदा सन्निहितो स्मृतं
२४ पतिव्रता यावेदनेर्मक्तानां हृदयांबुजे भानुमंडलमध्ये च न तथा मूले वसाम्यहं २५ देवावामानुषा
वापि किंनरा राक्षसा पिवा ये मां पश्यन्ति विलोकयंति समस्तं सर्वदा २६ इत्युक्त्वा पुंडरीकाक्षः सर्वेषां मत्स्य
र्तिनां तुलसीसंपरिष्वज्य तत्रैवांतर्दधे हरिः २७ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन तुलसीं सेवयेन्नरः विमुक्तः सर्वपा
पेभ्यो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् २८ इति श्रीपद्मपुराणे तुलसीमाहात्म्ये शतानंद ब्रह्मसंवादे तुलस्य

पं उत्पत्तिर्नाम अध्याय सूत उवाच अतः परं प्रवक्ष्यामि सर्वमाहात्म्यं तुलसीगतं यस्याः कीर्तनमात्रे
ण प्रीतो भवति केशवः १ सितावाप्यसितावापि तुलसी विष्णुवल्लभा ललाटे धारयेद्यो वै तुलसीमूलम
त्तिका २ दशाश्वमेधजं पुण्यं स प्राप्नोति न संशयः तुलसीमंजरीभिर्यः पूजयेत्सार्वशताधिकं ३ तस्मा
त्कार्ये विष्णुपूजार्थं मत्सर्ये तुलसी बुधाः धन्यास्ते मानवा लोके येषां मंदिरगतः कलौ ४ शालिग्रामशिलार्ती
र्थं तुलसीदलमिश्रितं तुलसीपत्रमिश्रं वा ति धन्यास्ते करपल्लवाः ५ केशवाराधनार्थं तु रोपयंति
कलौ नराः ते पुण्यदर्शिनो लोके प्रयांत्यनंतदरं पदं ६ तुलसीवनसंप्रकृतं रजसा कृत्स्नं विमुच्यति किंकरि

ग॰ वनि केतनः क्षीरोदं कलशीकृत्य पीत्वा क्लेशं कृत्वाऽनुवासुकिं ६ मंथानं मंदरं कृत्वा ममंथ मधुसूदनः
क्षीरोदमथनोद्भूतं कल्पाद्रु सुरभिस्तथा ७ ऐरावतं च नागेंद्रं उच्चैःश्रवसमेव च कौस्तुभं च महालक्ष्मीसो
मं तथामृतं श्रमतेस्वोऽन्न वेदृष्ट्वा रूपयामुदितो हरिः हरेरानंददायिन्यस्तु कलशेमपतत्तदा तत्रोत्पन्ना तुल
श्यामला हरिवल्लभा ८ पश्चात्तु पुंस्कार्यः सर्वेषां चाधिदैवं कसौ क्षीरोदमथनोद्भूतान् कल्पादीन् विभ
गजध्वे १० तुलसीं कौस्तुभं लक्ष्मीस्वरूपमेव गृहीतवान् श्रीपंके कौस्तुभं लक्ष्मीं च हरिर्वक्षस्थले कौस्तुभं सं दधौ
११ स्थापादमौलिपर्यंतं तुलसीमालया व तस्तु भो हरिरुवाच दर्शनात्तव कल्याणि परकोटिकुलेऽस्मि १२ व
रं ब्रूहि वक्ष्ये भक्तं तव ते मनसि वर्तते तुलस्युवाच देवदेव जगन्नाथ सर्वदेवनमस्कृत १३ मयि पद्मस्थिते दे
वेश प्रीतिर्भवतु शाश्वती त्वया मम वचनेनात प्रातिज्ञा शाश्वती मयि १४ अतिपापप्रसक्तानां सुपातकि
नामपि अस्माच्छुभमदात् पादेवमुक्तिर्भवतु शाश्वती १५ अंतकालेऽत्र मत्पत्रं भक्षयेद्यदि पापकृत् तत्तस्यानुग्र
मायातु [illegible] प्रीति विवर्धये १६ अन्यच्च देवदेवेश पुष्पमाल्यादिकं हरिं दद्के मत्पत्रमिश्रितं पुष्पं यो ददाति
म नो हन १७ मयि प्रीत्या तस्या देवप्रियश्च पदं वये इत्युक्ता तुलसीदेवी तुष्टा तं केशवं प्रभुम् १८ भगवानुवा
च तथा भवतु कल्याणि प्रसादात्सर्वदेहिनां दर्शनात्तव देवेशि मुक्तिप्रदं तस्य वै १९ कल्हारं चापप
ंवामालतीचंपकादिकं करवीरं मल्लिकाद्यशतपत्रोत्पलादिकं २० त्वत्पत्ररहितं पत्तु पदेवाय

पु०उ०
२३

भिः कौन्तरीभिश्चानंदते २३ स्वर्गेपि मंगलार्थायरोपिता त्वं हरिप्रिये धर्मारण्ये गयायां तु रोपिता पितापितामहैः स्व
यं २४ रोपिता रामदेवेन लक्ष्मणेन च रोपिता सीतया पालिता भक्त्या देवि त्वं दंडकाजने त्रैलोक्यपावनी गंगा यथा शा
स्त्रेषु गीयते तथैव तुलसी देवी गीयते जगतीतले ऋष्यमूके निवसता हरिराजेन सेविता तुलसीवाटिका नाशाय कम
पासंग हेतवे २७ प्रणम्य तुलसीदेवीं सुग्रीवं तां प्रति कृतकार्यः प्रहृष्टः सन्नेतत् मानुपनरागत २८ तुलसीकान
ने दृष्ट्वापि मुच्यते पापपंचकात् सर्वथा मुनिशार्दूल ब्रह्महत्यापि विमुच्यते २९ तुलसीपत्रसंमिश्रं पत्नीयं शिर
सा वहेत् स गंगास्नानजं पुण्यं शतशो नु फलं भवेत् ३० तुलसीगंधाणां पाशक्तं विष्णोरर्चेन हितं तदा प्राप्नुरोया
निमाप्नोति हृदयेणागृहस्थो नतु ३१ उत्तमं स्वार्जितं पुण्यं मध्यमं पाल्यमुच्यते अधमं तु क्रयक्रीतं पारक्यं त्वध
माधमं ३२ देवालये नियुक्तं तु हीनं पुण्यं पुराकृतं तस्मात् स्वे प्रयत्नेन देवोद्याना निवर्जयेत् ३३ तस्मान्नीतं
पयनीतं स्वयं पतितं च देवारामोद्भवं पुष्पं गृहे देवापनार्हरेत् ३४ तुलसीकानने यस्तु स्नाने च कुरुते नरः
गयास्नानं कृतं तेन विष्णुना भाषितं पुरा ३५ यत्पापं यौवने बाल्ये कौमारे वार्द्धके कृतं तत्सर्वं विलयं या
ति तुलसीदलपूजनात् ३६ प्रतिमायां तिदेवेशो तुष्टो लक्ष्मीं प्रयच्छति कुरुते शत्रुनाशं च सुखं विद्यां प्रयच्छति
३७ तुलसीचतुसं तु यस्त्वत्ते मोक्षमवाप्नुयात् शुष्कं पर्युषितं वापि कार्यं त्वा तुलसीदलं ३८ अर्चनेवा
सुदेवस्य शुद्धं भवति सर्वदा तुलसीगृहसंकृत्वा पत्रपत्रकृजेति हि ३९ तत्र तत्र हरि यांति गोर्यया सुतव

153

म

रिष्यतिसकृष्णोयमोपिसद्धकिंकरैः ७ तुलसीदलेनदेवेशंपूजयंतीहयेनराः गंगास्नानफलंतेषांनित्यंभव
तिचाक्षयं ८ मातृशुश्रूषणरताः पितृशुश्रूषणेरताः तुलसीसेवनासक्ताः संयांतिपरमंपदं ९ दुर्ल
भापतिशुश्रूषा दुर्लभंविष्णुपूजनं दुर्लभातुलसीसेवा दुर्लभाप्राणिनांदया १० दुर्लभंरामचरितंदुर्लभा
सत्कथारतिः स्नानंदानंजपोहोमःस्वाध्यायःकेशवार्चनं ११ तुलसीहरतेपापंघ्नतासंकीर्तितापिवा तुलस्यमृ
तसंभूतेसदात्वंकेशवप्रिये १२ हरेराधनार्थंत्वांलुनामित्वांप्रसीदमे मोक्षैकहेतोधरणीप्रसूतेविष्णोः
समस्तस्यगुरोःप्रियेते १३ स्वाराधनार्थंमुदलेभवत्यालुनामिनित्यंतुलसीक्षमस्व १४ मंत्रेणानेनसंगृह्यतुल
सीदलमुत्तमं वासुदेवंसुसंपूज्यलभतेवैपरंपदं १५ प्रभावंतवदेवेशीगायत्रीसुरसत्तमाः मुनयःसिद्धगंध
र्वाःपातालेपन्नगेश्वराः १६ आचारणायशक्तोवाअमोघमनुजेश्वराः १७ नतेप्रभावंजानंतिदेवाःपद्मविका
कृते १८ गुणानांपरिमाणंतुकल्पकोटिशतैरपि नशक्यतेपरिज्ञातुंदेवेशिहरिवल्लभे वृंदावनसंभवेःपत्रैः
पूजयामियथातथा १२ तथाकृष्णमेवित्यंततोपास्यपरांगतिं रोपितागोमतीतीरेस्वयंकृष्णेनपालिता १९
जगद्धितायतुलसीगोपीनांरतिहेतवे तवेवृंदावनेचरसोतारोपिताविष्णुनास्वयं २० गोकुलस्यविवृद्ध्यर्थंकं
सस्यनिधनायच वसिष्ठवचनात्पूर्वंरामेणासरयूतटे २१ राक्षसानांवधार्थायरोपितात्वंहरिप्रिये प्रयागेवसतो
नित्यंप्राप्तोमाघवस्यच २२ पालितात्वंस्त्रियापद्म्यागंगाजलसमीपतः सर्वाभिर्देवताभिर्नित्यंपली

तन्मे निगदतः शृणु ६ तुलसीस्थापनस्यापि संकल्पोदेव मेनव तन्मत्रयार्जितैः पापैः तत्क्षणादेव नश्य
ति ७ यो नरस्तुलसीबीजं संस्थाप्याभिविवर्धते स सप्तकुलसंयुक्तो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ८ तुलसी
पत्रसंयुक्तं धीयते मस्तके जलं तस्य स्यात्सफलं जन्म तन्मे निगदतः शृणु ९ गंगादिसर्वतीर्थेषु स्नात्वा यत्फ
लमश्नुते तत्फलं समवाप्नोति मधुनाशनशासनात् १० करे यस्तुलसीपत्रं धारयत्यतिसान्नरः सतुब्रह्मपु
रं प्राप्य मोदते ब्रह्मवत्स्थितं ११ जन्मत्रयार्जितं पापं छित्वा स्वर्गे महीयते दद्यात्तु तुलसीपत्रं भक्त्या विष्णोः समा
हितः नरः सायुज्यमाप्नोति तस्यैव जतीयते हेमपुष्पसहस्राणि यो दद्यात् यो ददात्यर्हति तुलसीपत्रदानस्य कलां नार्ह
न्ति षोडशीं तुलसीमालया विष्णुमर्चयन्त्यघसर्वपर्वसु १४ तस्य पुण्यफलं वक्तुं कः शक्तो दिवि वा भुवि तुलसी
काननं यस्तु करोति द्विजसत्तम १५ द्वादशादित्यसंकाशे विमाने दिवि मोदते चदश्यातुलसीपत्रैः यः पूजां कु
रुते हरेः १६ स लक्षकृतुसौवर्णे विमानमधिरोहति ललाटे धारयद्यस्तु तुलसीमूलमृत्तिकां १७ तत्रैव नेत्रशि
रसि कर्णे च दक्षधारयेत् कार्त्तिके यस्तु वा दद्यात् यः पूज्य मधुसूदने १८ ततो नु रुते पूजां तुलस्यास्तत् शृणु
ष्व मे अतीतजन्मसाहस्रे यत्कृतं पापसंचयं २० तत्सर्वं सहसा दग्ध्वा परं सायुज्यमाप्नुयात् परेणालेपितं
पुण्यं तुलसीकाननं नरः २१ हृष्टस्तु मोदते नित्यं सारूप्यमाप्नुयान्नरः महापातकयुक्तोपि तुलसीपत्रभक्ष
णात् २२ सद्यस्त्वविशुद्धात्मा जायते नात्र संशयं तुलसीदलसंमिश्रमुदकं प्राप्यते यदि २३ सकलत्रयसंयु

कल पापानि रविसूनुरूपस्थितानि मूले व्रजवालमालपितवध्यस्थितानि ४० नश्यन्ति तानि तुलसीवनरो
पणेन गोकोटिदानसदृशफलमाप्नुवंति राजद्वारे सभामध्ये संग्रामे शत्रुपीडने तुलसीं [struck through: …]
[struck through: …] ॥ सारणाङ्कलिसर्वत्र विजयी भवेत् विष्णुमात्रे हासे
स्पृष्ट्वा आशिरात्राणपितामृता ४२ तुलसीविघ्नतायेन तस्य पुण्यमनंतकं तुलसीकाननं यत्र पुष्पाणि यवनानि
च ४३ वसंति वैष्णवास्तत्र यत्र संनिहितो हरिः इत्येतत्सर्वमाख्यातं शौनकाद्यामहर्षयः ४४ श्रोतव्यं पुण्यवर्धन
४४ यः पठेच्छृणुयाद्वापि सर्वपापैः प्रमुच्यते इति सर्वं मयाख्यातं शौनकाद्यामहर्षयः ४५ इति श्रीपद्मपुराणे
तुलसीमाहात्म्ये सूतशौनकसंवादे नाम अध्यायः मरीचिरुवाच पापघ्नानि अखिलाघसंघशमनी स्पृष्टा वपुः
पावनी रोगाणामभिवंदिता निरसनी सिक्तान्तकत्रासिनी प्रत्यासत्तिविधायिनी भगवतः कृष्णस्य संरोपिता न्यस्ता तच्च
रणे विमुक्तिफलदा तस्यै तुलस्यै नमः १ तुलसीपत्रमाहात्म्यं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः कथं त्रिलोकनाथस्य सर्वदा त्रि
प्रीतिकरं भवेत् २ गरुड उवाच शृण्वंतु मुनिशार्दूला भाषितं हरिणा पुरा तुलसीपुण्यकथनं नारदाय महात्मने
मयापि हरिणा प्रोक्तं पश्चाद्देवर्षिणार्पितं परमं महिमानं तं शृण्वंतु विप्रसत्तमाः ४ तुलसीदलमाहात्म्यं शृणुया
द्यः समाहितः तेनाधीतं श्रुतं तेन तेन सर्वमनुष्ठितं ५ वृंदावने यः कुरुते तुलस्या भक्तिसंयुताः अथर्ववेदन्ते क

प० उ०
५३२

भीत्यारोदयत् तदैव लुब्धको दुःखी ददर्श मृगमंतिके ३९ तं दृष्ट्वा पुरतः किंचित्स्वस्थचित्तोऽभवल्लुब्धकः तस्थौ
शंकितमना आददे धनुराततं ४० कलोककर्मिणो दृष्ट्वा निरीक्ष्य चकितो मृगः विवेश विपिने त्यक्त्वा
भीत्या तत्तुलसीवने ४१ तिरश्चामपि जंतूनां सर्वपापक्षयंकरः सुखपुण्यप्रभावेन पुण्यभूमिरवाप्यते ४२
यत्र यत्र कृते कर्मि शुभं वा यदि वाशुभं स तत्र रज्वा बध्वैव बलादेवेन नीयते ४३ ततो विभाय च व्याधेन

255

तत्रस्थं लुब्धको मृगं तमिवदेवाशकाघ्याः स घः प्रत्ययपुत्सदा श्रुणु वक्ष्यतं मुने चित्रे संप्राप्तोऽपि च दुर्गमे तुल
सीवने संयोग्यं गादिग्राघे रपि पूजितः ४४ ततस्तत्रास मोदाय लुब्धको दग्धमानसः न्यवर्तत गृहं गंतुं क
लत्रं चिंतयन्पथो ४६ ततो दावाग्निसंभूतो दाहवनमुच्छितं सोऽपि तेनैव निर्दग्धो मांसपिशिताशनः ४७
मृगोल कमृते तस्मिन्नाययुर्यमकिंकराः सारमेयगणोपेताः खङ्गतोमरपाणयः ४८ करालदंष्ट्राबदना
करालाद्भुतदर्शनाः छिंद्धि मे लुब्धकं दृष्ट्वा पाशहस्ताश्च निर्दयात् ४९ अतिदीर्घानूर्ध्वकेशान्कृष्णा
त्रिसमप्रभान् प्रज्वलद्वदवदनानंगारोपमलोचनान् ५० तर्जयंतस्ततिसर्वे लुब्धकं पाशपाणयः के
चित्ताडयामासुर्बबंधुः स्म तथापरे ५१ यमांतिकं यमभयलुब्धकं नेतुं घताः अत्रांतरे जगन्नाथः संसारार्णी
वतारकः ५२ सर्वपापक्षयकरो दयालुर्भक्तवत्सलः आनन्दं व्याधमिति स्वदूतान् हरिराज्ञयात् ५३
आययुस्त्वतदाशीघ्रं वैष्णवा विष्णुकिंकराः घोतयंतो दिशः सर्वाः सार्कोटिसमतेजसः ५४ किरीटिनश्च

राम
५३२

क्तो विष्णोः सालोक्यमाप्नुयात् कर्त्तकावरणं वापि तत्फलं निगद्यते २४ यावद्दिनानि तच्चिप्रतिष्ठं संस्पृशेद्
भुवि तावद्वर्षसहस्राणि विष्णुलोके महीयते २५ तुलसीमूलजातानि निष्ठिघ्रात् ब्रह्मन् तृणानि च तेन
जितानि पापानि कृतानि पमः स्वयम् २६ एवं कुमोदकं वापि प्रोक्षयेत्तुलसीवने तस्यैव सर्वपितरः
स्वानंदास्वर्गमाप्नुयुः २७ शृणु ब्रह्मन् मुने चित्रं तत्र तुलसीगौरवं परं वक्तुं लक्षशतेनापि नैव केनापि श
ते २८ इति तस्मिन्मंपुण्यं शृणुष्व सुसमाहितः विष्णुना नारदायोक्तं कश्चिच्चैव द्विजसत्तम २९ कश्चिल्लु
ब्धसमाचारः प्राणिनामंतकोपमः विचचार मदान्वरः पापरोद्रकर्मा मृगांतकः ३० न संतितस्य मित्राणि न प्रिया
णि न बांधवाः जनैः सर्वैः परित्यक्तः कांतारे विचचार ह ३१ स वागुरिकसंयुक्तो धनुष्मान् लुब्धको वने
विचचार च कुत्र च मृगान् दृशन् तदा द्विज ३२ एवं दिनान्यतीतानि लुब्धकस्य महावने ततः क्षुत्तृड्
परिश्रांतो वृक्षमूलमुपाययौ ३३ क्षुत्क्षामस्तीनवदनः शुष्ककंठोष्ठतालुकः चिंतयानः कलत्रं च न
मेने स्वसुखं तदा ३४ पंडितो वापि मूर्खो वा क्षुधितो वातुरोपि वा संसारासक्तचित्तस्तु स्वसुखं नावबुध्यते
३५ कुटुंबचिंतापरिपूरितस्य स्वदेहदुःखान्यपि सत्सुखानि दावाग्निदग्धस्य शरीरणास्तु यथाग्नितापः सुखशी
तलो भवेत् ३६ संचारितं मया रण्यं मृगो नासादितो मया कलत्रं म्रियते तत्र वनेयं कामप्रियास्यहं ३७ मृते म
य्य अद्विजनेकांतारे जंबुकादयः भक्षयिष्यंति मम पिंडं नि नमो प[illegible]तिर्बांधवाः ३८ क्षीये मानवलश्चाहं किं करो

प.उ.
५३३

प्राणाः ३९ पूजयन्ति सदा विष्णुं तेन स्याज्ज्याः सुहृत्तः। नित्यनैमित्तिकैर्देवं यजन्ति च नो जनार्दनं ११ अस्माभिर्न
विलोक्यास्ते न संक्रीडन्ति लोकाः पत्रपुष्पादिभिर्येऽस्य पूजयन्त्यपि दुर्लभैः १२ अर्चयन्ति न ते दक्षाः नराः कृष्ण
कृपान्विताः उपलेपनकर्तारः संमार्जनपरास्तथा १३ हरिसद्मनि संत्यज्यन्ते तेषां त्रिपुरुषैः कुले येन वा पतने वि
ष्णोः कारिते तत्कुलोद्भवे १४ पुंसां शतेनापवलोक्य अस्माभिर्दुष्टचक्षुषा यन्न वा भवनेऽस्मिन्वासुदेवस्य कारिते।
१५ नराणां तत्कुलजा अस्माभिः पूज्यन्ते सदा उदीरयन्ति नामानि विष्णोरमिततेजसः १६ अस्माभिर्दूरतस्त्याज्या
256
स्ते नराः विष्णुतत्पराः पंकपोषणकर्तारो विष्णोरायतने रताः १७ दीपं हैमं दापयन्ते वा पितिन स्याज्ज्यास्तु हृत्तः १८ इ
ष्टकाभिः प्रमदासेवे पूजलयस्तव नमस्कारं मतां विष्णोः सेन स्कू[illegible] निषेव। १९ लुब्धकोऽपि चैतावद्धर्मी
न् गत्वात्मानमचिन्तयत् धर्मे चैते तु न मयाऽकारि पितृकृतेऽकृते २० चिरं कृत्वानुतापश्च हरिनामान्युदीरय
न् निषिध्य सर्ववंधस्तद्[illegible]स्थितो विगतकल्मषः २१ जनार्दनस्य येनामवावन परमस्तुभं तस्य स्मरणा
मात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते २२ पोमूर्खं तु ध्यायन्पापानि कृत्वा मुक्ति न तो नरः ततो नुतापवान् विष्णोर्नामस्मृत्वा वि
मुच्यति २३ कृत्वा पापान्यसंख्यानि अनुतापी मर्वपदी यापश्चितं त्वनुतस्थे कं तुलसी स्मरणं परं २४ प्रायश्चित्ता
नि चीर्णानि नारायणपरास्तु च न पुनन्ति सुराभाण्डं गंगासंघातस्यापगा इव २५ अपवर्ते विष्णुहृत्तान्स्नानस्नुवन्त्यमकि
कराव पुण्याभिः सत्यमेवोक्तः पूर्वं तस्मु धार्मिका २६ किंतु रूपं विचाराणां विमुखा ऽन्तदे बहि इदं जगद्बाधते त

राम
५३३

त्करणाः कीर्तयन्तौ हरिस्कन्ति । तां दृष्ट्वा यमदूता ये ते जीतीना भयान्विता ५५ वित्तापलुब्धके दीनं किं
चिदर्षं प्रदुद्रुवुः । यथाक्रु लेलुब्धकं ते आश्वास्य हरिकिंकराः ५६ मेघगंभीरनादेन तान् चुर्यमकिंक
रान् । विष्णुदूता ऊचुः । भो भो यमभटाः पूयं चचार मतिवर्जिताः ५७ निःपापमेनं पुरुषं मुंचध्वं सावि ल
म्बः । यमदूता ऊचुः । किं देवा उपदेवा वा वासौम्यासौम्यस्वरूपिणः ५८ किमर्थं धर्मराजस्य किंकरान्नौ
निषेधथ कदाचिद्दपि नो नायो दृष्टौ मैवनीतेन दि ५९ सर्वे समाप्तुधर्मस्तदाज्ञाकारिणो वयं असौ
वीतीव पापात्मा तिलकः पुरुषाधमः ६० तस्मादेनं नेष्यामो धर्मराजस्य सन्निधिं देवदूता ऊचुः अतोक
थं धर्मं दृष्ट्वा मध्यमेस्य शतेमतान् ६१ अविचार्य समस्तानां पापानां कारणं ध्रुवं यत्कर्म नरः ओथस
माचरति नित्यशः ६२ ततदारते लोकस्तत्तमनुवर्तते पापो नवा अतो यमभटाः पूर्वं पापं च किं मनुष्ठितं
६३ स्थापितं पालनाचार विचार पतंदृष्टौ ते पूर्वेनुपापपुरुषे पापपोग्येनुशासन ६४ समुपेक्ष्य पापि
षु कदा मोक्षमवाप्स्यथ पू. पं धर्माधिराजस्य किंकराः पदि धार्मिके ६५ ब्रूहि धर्मस्य नस्तत्त्वं स्वर्गिणो नारकाश्च
ये इत्युक्ता विष्णुदूतैस्ते बिज्ञाय यमकिंकराः ६६ यमः प्रणीतधर्मान्निस्मृत्वोचुः सुसमाताः यमदूता ऊचुः वे
दप्रचोदितो धर्मस्तद्ध्यधर्मो विपर्ययः ६७ देवो नानाचरापणः साक्षात्स्वयं भूरितिसंशुम कवलेपजगन्ना
यं न नेतेस्मनुपाल्गिता ६८ अस्माभिः परिहर्तव्या [illegible] त्राणि संस्थिति पेनुमागवता [illegible] लोके तत्स्विन्नात प्रा

त्र०उ.
२३४

१५७

स्मरः पूर्णस्य देवदेवेशो मनसा परमेश्वरं १० सुमेधा उवाच श्रूयतां विप्रवक्ष्यामि तुलस्या उत्तमोत्क
र्षो परमो शापप्रसादेन नसे जातापापः पयोनिधौ ११ पुरा दुर्वाससः शापाज्जते श्रीः पुरंदरः समंथे थिरजलधिं
सुलोकेश्च सुरासुरैः १२ [illegible] कमलालय उच्चैःश्रवाः कौस्तुभः [illegible] धन्वन्तरि स्वयं १३
करात्मोत्कलशे विष्णुधारयन्नमृतं परं हर्षेनसादयश्चापि दिव्या औषधयः तथा १४ प्रजायंत द्विजश्रेष्ठक
लौ [illegible] निधापकाः ततः पीयूषकलशं [illegible] १५ प्राण्य शिरसा विष्णुर्ददौ धन्वन्तरिः स्वयं करा
त्मोत्कलशं पूर्णं धारयन्नमृतं परं १६ आनंदाश्रु मनसा संभूः पपात निर्मलं [illegible] तस्मिन्पीयूषकलशे
तदानंदाश्रुबिंदवः १७ पपात तुलसी संघः सा समजायत मंगला सर्वलक्षणसंपन्ना सर्वाभरणभूषिता १८
ल हरेर्लक्ष्मीदत्तुर्वेता तुलसी च समुत्थिता जगता तुलसीमंकमारोप्य प्रसन्नवदनो हरिः १९ पुनीहि लोकानखिला
निति तस्मै वरं ददौ ततोतीव प्रियतदा तुलसी जगतां पतेः २० सर्वलोकेषु विप्रेंद्र पूज्यापूज्यतरैव सा तु
लसीकानने यत्र तत्र तिष्ठति केशवः २१ तस्मात्पूजितायां तु पूजितो हरिरेव सः यस्य [illegible] तुलसीपत्रं
विष्णोः शिरसि विन्यसेत् २२ स हि देवगणैः सर्वैः पूज्यते देववत्सदा नारायणो जगद्धाता तां तुलसीं प्रणव
लभा २३ सत्यमुक्तं [illegible] यस्मात्तस्मादावासरक्षतु इत्येवं वदतस्तस्य [illegible] २४ आरा
दहस्यत महद्विमाने सर्वमंगले तदा तस्मात् [illegible] निर्गतौ पुरुषावुभौ २५ द्योतयंतो दिशः

राम
२३४

दुष्कृतन्भावितात्मभिः २७ आसाद्यतीव पापात्मा प्रविश्य तुलसीवने तदैव सर्वपापेभ्यो विमुक्तो नात्र संश-
यः २८ कोटिनिपातकयुक्तोपि तुलसीपत्रमध्यगान् सद्य एव विमुच्यात्मा विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् २९ इत्युक्त्वा वि-
ष्णुदूतास्तेन सार्धं यायास्तु लुब्धकं । विमाने स्थापयां चक्रु रक्तवस्त्रविभूषितैः किंकिणिभिः ३० ते सर्वे विष्णुभवने जग्मुस्तु-
रीतां तेजसः निर्जितार्यमकृतार्थ विविशुर्ये ममन्दिरं ३१ ततस्तुलस्यापन्नाम कीर्तनेनाप्यनिशं भवतो द-
र्शनेनैव सर्वपापक्षयो भवेत् ३२ गरुड उवाच इति श्रीहरिणा प्रोक्तं नारदाय महात्मने पुनरन्यत्प्रवक्ष्यामि ।
शृणु सर्वं महामुने ३३ इति श्रीपद्मपुराणे तुलसीमाहात्म्ये धर्मोत्तरे मरीचिगरुडसंवादे लुब्धकोपाख्याने
तुलसीस्पर्शमहिमावर्णनं नामाध्यायः गरुड उवाच इदं च शृणु विप्रेन्द्र इतिहासं पुरातनं यस्य संश्रवणमात्रेण स- २
र्वपापं प्रणश्यति १ पुरा कश्चिद्द्विजवरो तीर्थयात्रापरायणो वरमेधाख्यो चरन्तु पृथिवीमिमां २ सर्वभूतदया-
युक्तो सर्वतत्त्वार्थवेदिनां गंगायात्राप्रसंगेन जगाम तु दिशि मुत्तरां ३ गच्छन्ताप्येकदा विप्रो कान्तारेस्म विह्वलो तु-
लसीकानने तत्र ददर्श तु दिशि मुत्तरां ४ दृष्ट्वा तं वरमेधस्तु उवाच परया मुदा ज्ञातं तुलस्या माहात्म्यं न मया पृ-
च्छ्यते पुनः ५ वरमेधा उवाचः किमर्थं विप्रदेवेश तीर्थेषु वहु पूजितो स्थितेषु विप्रमुख्येषु पृष्टा मे कृतवानि त-
७ सुमेधा उवाच शृणु विप्र महाभाग साधु वाक्यमुदीरितं स्नानपानाद्यतेर्थो यदा यस्मिन् वरे व्रज ८ ततस्तौ
विप्रशार्दूलौ महाकौतूहलसंयुतौ वटं निरंतरदलं गत्वा छायासमाश्रितौ ९ ततो वदद्वरमेधं सुमेधागतवि

गोधिस्वघस्त्वं विमुक्तः पापस्य सिद्धये शापाद्धरेर्न मुनिना चिरकालं तु दुःखितः ४१ त्वं मुक्तो यदा तु मुनिश्रेष्ठ
मुक्तवान् घशापतः अथ मुनिवरः पूर्वं गुरुस्तु ज्ञ ब्रकार सः ४२ गुरोराज्ञा मनादृत्य ब्रह्मराक्षसतां गतः पुष्कस्य
सादादस्यापि ब्रह्मरक्षोपि विनिर्गतः ४३ तस्माद्युवा मत्स्वरमाणौ पूज्यौ पुण्यजनैः सदा तीर्थयात्राफलं सम्यक्
पुनाम्यौ मिलितौ सज्जनौ ततः ४४ उ तत्रापि पुष्करात् प्रागनिवद्धं चैतु दिने गंगायात्राप्रसंगे चरंतौ पृथिवीमिमां
४५ पुष्यार्कयोग गंगातटे गंगापुण्य मध्ये पतः ततो मानमास वृक्षाश्चतुर्दश मुक्तौ ४६ मौनी भो द्विजा
नाम गृहपापाद्विमोगान् मनोरमान् मत्कालतः स्वर्गपुरं गमिष्यथ न संशयः ४७ तयोरिति वरं दत्वा दिव्यरूप
धरो सुरो मत्हिमानमारुह्य जगामेति शा ४८ ततः परं तु संतुष्टो द्विजो तीर्थजान्हवी प्रति जग्मतुस्तु लसी
कार्तिके वैतो हरिनाम च ४९ यत्र श्रीतुलसीगेहे श्वास्थितिद्विजसत्तम तस्यैव नासिकारंध्रे प्रविशत्य च
तस्त्वयं ५० स एवं गतानां द्विजो पादमत्वे तद्दुःखीमं एवं प्रभावा सा देवी तुलसी पुण्यदायिनी ५१ इमांत तुलसी
गाथा माघकाले तु यः पठेत् सर्वे ते पितरस्तस्य यास्यंति परमां गतिं ५२ इदं पवित्रं परमं सर्वपापप्रणाशनं प
ठेत् प्रातः स्मरेद्देवैरपि पूज्यते ५३ गरुड उवाच इदं तु लस्याः परमं माहात्म्यं मे पापने स गुंथ ब्राह्मणेतस्मरणो।
ब्रापि सगंडो हेमंतं पदं ५४ सूत उवाच गरुडस्य वचः श्रुत्वा मोरी चिह्नान्कोत्तम कृतकृत्य मिलात्मानम
मन्ये मम ता गतिः ५५ यदिदं तु महाख्यानं तुलस्याः गौरवं महत् ज्ञात्वा तेपि द्विजा सर्वे परां मानं च मायुपु १

से

758

सर्वास्तेजसा शक्रसन्निभौ सर्वाभरणसंपन्नौ सर्वलक्षणलक्षितौ २६ श्वेतयंतौ सितौ दिशः सपरमा
लौ तरुणौ धारयंतौ तथांगदौ किरीटिनौ युवानौ तौ दिव्याभरणभूषितौ पूर्णामेचकतुल्लत्रवरसेधसु
धयोः वरसेधसुमेधौ तौ मनसा भयसागतौ २८ ऊचतुर्विस्मयाविष्टौ तावुभौ देवसन्निभौ वरसेधसुमेधा
ऊचतुः कौ युवां देवसंकाशौ भवतौ सर्वमंगलौ २९ नमस्कार्यौ तयोर्व्यासौ तावुभौ सुरस्तपिणौ इत्युक्तौ।
व्यासेनप्यांतौ वादव्यासस्य पादौ महाप्रभौ ३० पुनः प्रदक्षिणीकृत्वा नमस्कारं च चक्रतु तयोर्नेयुरुवाचेदं
प्रांजलि द्विजसत्तमौ ३१ युवामेवापि ता माता आवाभ्यां च तथाकरावरू सम्यक्कृत्योत यावाभ्यां नम
स्कार्यौ पुनः पुनः ३२ यत्प्रसादाद्विनिर्मुक्तौ ब्रह्मणा पादपंकरात् गच्छंतु देवलोकस्य आस्तिको नाम
नामतः ३३ अप्सरोगणसंयुक्तौ मंदपनंदनेवने रमिर देवव्वनितायया कालपयासह ३४ बहुकाले
विनालस्य नंदने सर्वमंगले तवमग्गल्यमाल्यानि पंतु सुनानि योषिता ३५ तपः प्रभावयुक्तस्य लो
मशस्याश्रमंततः दृष्ट्वाच तानि पुष्पाणि लोमशो मुनिसत्तमः ३६ चुकोपस समाविप्रः यथाग्निस्तेलसं
गमे यावद्धितीयस्य चं मे तास्तां वैपरतत्रना अयमेसुदुराचारः शापादेहितिसोब्रवीत् त्वबूलस्य सम
त्वावद्वृक्षो भवतिसा अथ शपन्सोम शमुनिः कातारि द्विजरने च्चिरं प्रसादितो महासौ यशायात्तु मपिकृत
वान् प्रसन्नवदनो भूत्वा कृपा चक्रे महातदा तुलसीपत्रमालाभ्यां विष्णोर्नामसहाया द्विजाः यदा अ।

नुमर्हसि मे प्रभो १६ सूत उवाच इति दैत्यान्तरपृष्टो हृष्टो जनवर्जित उवाच परमं गुह्यं यद्दाचरितं स्व
यंके शिव उवाच अपृथक्त्वाच्छरीरस्य पृष्टासि त्वं च सुव्रते नष्टच्छायाप्रभा सर्वे देवाः सर्वपापविवर्जिताः
१८ त्रयीधर्महता: सर्वे मन्नाइन्द्रपुरोगमा विष्णोः समीपमागम्य मयाली: शरणं गता: स्तोत्रैर्मानसिद्धैर्देवानां
तयोनिर्भूतकल्मषान् त्वमेवैतान्समदैत्यान् जेतुमर्हसि केशव २० इत्याकर्ण्य हरिर्वाक्यं देवानां च मयापि
तकं तान्समस्तास्य दिव्यलोकाममाह पुरुषोत्तम २१ श्रीभगवानुवाच त्वं हि रुद्र महाबाहो मोहनार्थं सु
रद्विषां पाखण्डाचरणं धर्मं कुरुष्व सुरसत्तम: तामसानि पुराणानि कथयस्व च तान्प्रति मोहनानि च शास्त्रा
णि कुरुष्व च महामते सधियस्तु क्राङ्क्षविप्रान्स्माभविष्यंति मद्वैय: सद्यस्तान् तान्समाविश्य कथयस्व च तामसा
न् २४ कणादं गौतमं शक्तिमुपमन्युं च जैमिनिं कपिलं चैव दुर्वासं मृकण्डं च बृहस्पतिं भार्गवं जामदग्न्य
च दृष्टो तास्तान्समाविशन् मावशक्त्या समाविश्य कुर्वतो जगतां शिवं त्वं च ब्रह्मा च निविष्टा तामस्य दा
क्षिपाम्महाप्रभु तामसास्ते भविष्यंति क्षणादेव न संशय: कथयिष्यंति ते विप्रास्तामसानि जगत्त्रये पुराणानि
च शास्त्राणि त्वत्प्रसादेन हर्षिता २६ कपालं चर्मभस्मास्थि चिह्नानन्यमरसत्तमः त्वमेव धृतवान् लोका न्
मोहयस्व जगत्त्रये पुराणानि च शास्त्राणि तेनयानाम्पुपतं शास्त्रं त्वमनकुरु सत्तमः केकालशैवपाखण्डमतानी
वादिभेदत: २८ अलक्ष्यं च मतैस्तस्य कुर्वे वेदबाह्ये नराधमा: मत्स्यास्थि धारिणा: सर्वे भविष्यंति विचेतस: ३०

४६ नमस्तुलस्यामृतसंभवायै नमस्तुलस्यै हरिवल्लभायै नमस्तुलस्यै परमोर्यदायै नमो नमस्ते जगदंबिका-
यै ४७ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे धर्मोत्तरे तुलसीमाहात्म्ये स्तवशौनकसंवादे तुलस्याः नामस्मरणमहि-
मानिरूपणो नामोध्यायः इति तुलसीमाहात्म्यं संपूर्णं श्रीपार्वत्युवाच पाखंडसंगिनां च संवादं वर्जये।
द्द्विजोत्तम उक्तं समासेन भगवन् स्वयं चापि [illegible] १ तत्र समासेन माख्याताः कीदृशास्ते [illegible] भुवि श्री-
महादेव उवाच यन्यदेवपरत्वेन वंदन्ते ज्ञानमोहिताः नारायणं जगन्नाथं ते वै पाखंडिनः स्मृता कपालभस्मा-
स्थिधराय ह्यवैदिकलिङ्गिनः २ ऋते वनस्थाश्रमाच्च जटावल्कलधारिणः अवैदिकक्रियोपेता स्ते वै
पाखंडिनः स्मृताः ४ श्रुतीः स्मृत्युदिताचारं यस्तु नाचरति द्विजः समस्त [illegible] विद्धि ब्रह्मपदे व तं ५ उद
स्थे वनाप्यं वगुहे [illegible] न स पाखंडीति विज्ञेयः सर्वेषु कर्मसु ६ [illegible] के वेदोदितं मह-
त्पुरुषं नारायणं देवं ब्रह्मरुद्रादिदैवतैः ७ समं सन्येन्निरीक्षेत स पाखंडी भवेत्सदा [illegible] मनोवा-
क्कायकर्मभिः ८ वासुदेवं न जानाति स पाखंडी भवेद्द्विजः किमत्र बहुनोक्तेन ब्राह्मणा ये ह्यवैष्णवाः ९ न
स्प्रष्टव्या न वक्तव्या न द्रष्टव्याः कदाचन श्रीपार्वत्युवाच भगवन् परमं गुह्यं श्रोतुमिच्छामि सत्तम १० मयि कृत्वा समाचक्ष्व म-
हेश [illegible] कपालभस्मास्थिधारणं [illegible] तत्त्व [illegible] देव गर्हितं केन हेतुना श्री-
चापल्येन देवेश श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः [illegible] महाप्रभावं कथितेन [illegible] चिह्नं [illegible]

प० ३०
५२३०

इमे मत्तमवञ्चनदुष्टाः सर्वे चराचराः भगवद्विमुखाः सर्वे वामकुलमसाहताः भस्मादिधारकास्तामसैः प्रत
पसोहताः माभिवञ्चनया चक्रुर्मांसासक्तकेदनादिभिः मत्तोऽवरप्रदानानि लब्ध्वा मृदवलोकुताः स्वतन्त्रविषया
सक्ताः कामक्रोधसमन्विताः ५१ सत्यदीमानानाकानिर्वीर्याजितादिवगणोत्सवः सर्वेधर्मपरिभूताः कालेनयो।
त्यधर्मागतिम् ५२ ये मे मतमवञ्चयधारं निदच्छीर्वीतले सर्वे धर्मेश्वररहिताः परपतितिनिरयेसदा ५३ इत्यदि
वञ्चितार्थो यद्दर्शितिमेदोविगर्हिता विष्णोराज्ञापुरस्कृत्य कृतं मम्मास्थिधारणं ५४ वा विचिह्नमिदं देविमोहना
र्थाय हविर्दिव्योरुम् ध्यायंत हृदये नित्यं ध्यानाद्देवं जनार्दनं ५५ जपन्नेव च तं मंत्रं तारकं ब्रह्मवाचकं सह
स्रनामसहस्रं विष्णोर्नाम पठन्स्मरन् ५६ षडक्षरं मंत्रमेतं रघुनाथकुलवर्द्धनं जपन्नेव सततं देवि सदानन्दसुधा
प्लुतम् ५७ सुखमाप्नोति केवल्यं सान्निध्यं तत्प्रभो ५८ एतत्ते सर्वमाख्यातं त्वया पृष्टं सुमानने किमन्यच्छ्रोतुका
मासि प्रोव्याद्य वच्छामि ६० इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखण्डे [illegible] नामाध्याय पार्वत्युवाच नामसानि
च शास्त्राणि समाचक्ष्व समासतः संप्रोक्तानि च यैर्विप्रैर्भगवद्भक्तिवर्जितैः १ तेषां नामानि क्रमशः समस्य च
द्वसुरेश्वरः श्रीरुद्र उवाच शृणु देवि प्रवक्ष्यामि तामसानि यथाक्रमं पठाच्छ्रवणमात्रेण मोहः स्याज्ज्ञा
निनामपि प्रथमं हि मयैवोक्तं शैवं पाशुपतादिकम् २ मच्छक्त्यावेशितैर्विप्रैः प्रोक्तानि च ततः शृणु कणाद
नतु संप्रोक्तं शास्त्रं वैशेषिकं महत् गौतमेन तथा न्यायं सांख्यं तु कपिलेन वै धिषणेन तथा प्रोक्तं चार्वाकम

260

राम
५३०

ते

ततमेतद्वचः श्रुत्वा प्रयतं तत्रैव न संशयः । तत्कृत्वा तु यथोक्तं च वासुदेवेन भामिनि सुमहद्ददनौ वभूवात्रवरान
ते नमस्कृत्वाथ तं देवमच्युतं परमेश्वरं ३२ त्वयोदितमिदं देव करोमि यदि भूतले तस्मान्नाशय मे नाथ म
विष्यति न संशयः ३३ तत्रैवं मया कुर्वे मेतत्कर्म संहरेश्वना त्वदाज्ञापि च नोल्लंघ्या एतत् दुःखकरं महत्
३४ एवमुक्ते ततो देवि समाश्वास्य च मां पुनः दत्तवान् कृपयासक्तं मालानामसहस्रकं हृदये मां समाधा
य जपमंत्रं समाख्याय ३५ क्षरं महामंत्रं तारकं प्रलयोज्वाले पजपेति तु मां सत्यानेवा मुक्ति ने संशयः इंदी
वरदलश्यामं पद्मपत्रविलोचनं ३७ शंखचक्रशार्ङ्गधरं सर्वाभरणभूषितं पीतवस्त्रं चतुर्बाहुं जानकी
प्रियवल्लभं ३८ श्रीरामाय नमः कृत्वा मंत्रमुच्चार्य उत्तमं सर्वदुःखहरं चैतत्पापिनामपि मुक्तिदं ३९
इमं मंत्रं जपन्नित्यं समस्तं लक्षं न विंशति मस्यादिधारणो यस्तु संभूतः किल्विषस्त्वपि ४० मंगलं तदमं
सर्वं मंत्रोच्चारणात् शुभान् नर्पितो नाशयिष्यामि पापं सर्वं सुरोत्तम मद्भक्ति देवच्छात्मनि ज्ञायते न तु सु
व्रत । मम नु सेवा श्रीपदं दिव्यं नामायं पुरुषोत्तम ४२ मदत्तो कृतमंत्रोल्यालं सर्वमेतच्छुभं तव इति संदिश्य मां दे
वि विसर्ज्य मरुद्गणान् विष्णुः स्थाने ततो देवि निहितः स्वाश्रमं प्रभुः ततो मां प्राप्य या मां सुदेवादि दुर्गमः
४४ चीर्णे कृतं हितं तद् यथोक्तं हरिणाधुना देवतानामितनाम्यां प्रवृत्तिः पावडि नागुम कपालचर्म मस्थि
धारणो वक्षृते मया नामसान्नि पुराणानि यथोक्तं विष्णुना शुभे पांडे शैवशास्त्राणि सम्यग्युक्तं मयानघे

प०उ०
५२८

तपोवने मनिश्रेष्ठा मने ब्रह्मराजसानिनि धर्मे सात्विका: मोक्षदा प्रोक्ता: ऋषिभिः सिद्धगणान्विता:
सात्विका राजसा प्रोक्ता तामसा: शुभदर्शने ब्राह्मं वैष्णवं हारीतं ब्रह्मवैवर्तकं तथा १९ मार्कण्डेयं ■:
रूपं च सात्विका मुक्तिदा: शुभा: ब्राह्मं च स्कान्दं तथा ब्रह्मवैवर्तं निविडं च २० कात्यायनं वै स्मृतं च राज
सा: स्वर्गदा: शुभा गौतमं वार्हस्पत्यं च सात्विकं च पराशरं तं शांख्यं चौशनसं चैतत्तामसानि निविडबुद्धय:
किमत्र बहुनोक्तेन पुराणेषु स्मृतिष्वपि २२ तामसा नरकायैव वर्जयेत्तान्विचक्षण: २तत्त्वे सर्वदा
ख्यातं प्रसंगात्तु मदर्शने २३ रोषं च परमं वा पस्याहरे वैजपामि मेशुगु इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे
२४ श्रीमहादेव उवाच हिरण्यकशिपुः पूर्वं कश्यपवंशो महाबलो दितिपुत्रो महावीर्य: सर्वदैत्यपति: पु
रा १ नाम्नातो जयविजयौ ख्यातौ पार्षदौ गतौ तस्मिन्नपि विज्ञाने योगीन्द्रा: सनकादि महाबलौ २ नारया
मास नुदे हरि सुन्दरी नो रक्षकान् ते: प्रशस्तौ महावीर्यौ द्वारपालौ सुरोत्तमौ ३ उत्सृज्य तत्र यिवासं च
पातौ देवस्य किंकरौ इति शापेतयोर्देत्वात तत्रात्मस्थं मुनिश्वरा: ४ देवस्त मर्षं ज्ञात्वा च नागच्छज्जगतीपति: तौ
दौत्या पापबुद्धी तत्र भगवान् भूतभावनः कृतवंतो महावीर्यौ च प्राप्य महात्मनौ नातिक्रमाणी यतिदंम
नश्चा द्वारपालौ कौ दास्य स्वसप्रजन्मानि गुवाम कोमनानंदौ सृमित्र तस्मात्या तीणीजन्मानि मजतोपिवा

पद्म
५३८

261

तिगर्हितं देत्यानांशनार्थीयविष्णुनाबुद्धरूपिणा बौद्धशास्त्रमसत्प्रोक्तंनग्ननीलपटादिकं मायावाद
मसच्छास्त्रंप्रच्छन्नंबौद्धमुच्यते मयैवकथितंदेवि कलौब्राह्मणरूपिणा अपार्थंश्रुतिवाक्यानांदर्शयन्
लोकगर्हितं ८ स्वकर्मरूपंत्याज्यत्वमत्रैवप्रतिपाद्यते सर्वकर्मपरिभ्रष्टैर्वैधर्म्यत्वंतदुच्यते परेशजी
वयोरैक्यंमयात्रप्रतिपाद्यते ब्रह्मणोस्यपरंरूपंनिर्गुणंदर्शितंमया सर्वस्यजगतोप्यत्रमोहनार्थंकलौ
युगे वेदार्थवन्महाशास्त्रंमायावादमवैदिकं मयैवकल्पितंदेवि जगतांनाशकारणात् सदाज्ञया
जैमिनापूर्वंवेदमपार्थकं निरीश्वरेणवादेनकृतंशास्त्रंमहत्तरं शास्त्राणिचैवगिरिजेतामसानिनिबो
धमे पुराणानिचवक्ष्यामितामसानियथाक्रमात् १२ ब्राह्मंपाद्मंवैष्णवंचशैवंभागवतंतथा तथैवना
रदीयंतुकुमारस्यंतुसप्तमम् १३ आग्नेयमष्टमंप्रोक्तंभविष्यंनवमंतथा दशमंब्रह्मवैवर्त्तंलिङ्गमेकाद
ाहंच शंस्मृतंवैवस्वामितास्यं द्वादशंचैवामनेचत्रयोदशम् १४ कौर्मंचतुर्दशंप्रोक्तंमात्स्यंपंचदशंस्मृतं षोड
शंगारुडंप्रोक्तंस्कंदंसप्तदशंस्मृतं १५ अष्टादशंतुब्रह्माण्डंपुराणानियथाक्रमं मात्स्यंकौर्मंतथालैङ्गंशैव
स्कान्दंतथैवच आग्नेयंचषडेतानितामसानिनिबोधमे वैष्णवंनारदीयंचतथाभागवतंशुभं गारुडंचत
पाद्मंचवाराहंशुभदर्शने सात्विकानिपुराणानिविज्ञेयानिशुभानिवै ब्राह्माण्डंब्रह्मवैवर्त्तंमार्कण्डेयं

इत्युक्तौ तौ महात्मानौ वैरिस्मृतौ परमेश्वरैः चिरकालेन सिद्धिं तु न समर्थौ स्वमानद ८ तस्माद्वैरायजन्मा

नि वैराजयेन्मानि क्रोधेन च पूजावदे देवत्वमेव निहतौ प्राप्स्यथो मम वैदंतिकं इत्युक्तौ द्वारपालौ तौ पूर्वजौ

तौ महाबलौ कश्यपस्य महात्मनो वीर्याद् दितिगर्भे महासुरौ १० हिरण्यकशिपुर्ज्येष्ठो हिरण्याक्षः कनिष्ठकः उभौ

तौ महाबलौ जातौ स्वप्रमाणशरीरतः स्यात् हिरण्याक्षो महाबलः ततः उत्पाट्य वाजसा हत्वा पृथिवीं सप्तद्वीपां धरां

ससागरद्वीपयुतां सर्वप्राणिसमन्विताम् १४ उत्पाट्य शिरसा कृत्वा प्रविवेश रसातलम् ततो देवगणाः स

र्वे चक्रुर्भृशं भयपीडिताः शरण्यं प्रययुर्देवं नारायणमनामयं ततस्तद्भूतं ज्ञात्वा शंखचक्रगदाधरः वरा

हरूपमास्थाय विश्वरूपो जनार्दनः अनादिमध्यान्तवपुः सर्वदेवमयो विभुः विस्तृतपाणिपञ्चको महादं

ष्ट्रो महाभुजः दंष्ट्रेणैकेन तं दैत्यं जघान परमेश्वरः १८ तस्याधारं सो सरो वेदवत्सौ वपुः सदा तं दृष्ट्वा देवा

ताः सर्वे क्रोडरूपं महत् हरिम् तुष्टुवुर्मुनयश्चैव भक्तिनम्रात्ममूर्तयः नमो यज्ञवराहाय नमस्ते शतबाहवे २०

नमस्ते देवदेवादि नवे विश्वरूपिणे भूतालनेन नमस्तुभ्यं ऋग्वेदवपुषे तथा सुधालनेन नमस्तोकायपसाम

वेदात्मयते नमः ॐकाराय नमस्तुभ्यं सर्वव्यापिने नमः २३ अचः स्वरूपिणे वेदवपुर्जुर्वेदमयाय च नमस्ते वे

दविदुषे विशिष्टेकस्वरूपिणे श्रीमल्लीलाविपनये जगत्स्थितेर्नमो नमः इत्यादिस्तुतिभिः स्तुत्वा देवा वाराहरू

पिणं २५ सर्वे पातालसुरालेशो गंधपुष्पादिभिर्हरिं समर्चयामानतो देवेत्वेतान् वरदः गंधर्वैरप्सरोभि

प० ३०
२४

को विष्णुः किं नु तत्त्वं च क आसीत् स्थितो हरिः श्रुत्वैवं मे स्वयं लोके त्रैलोक्याधिपतिर्यतः ३० मामेवाह्वयके
विंदत्वं जगत्तु दृशा सदा स्वयं शंकरं देवं हरं लोकगुरुं प्रभुं ३१ अर्चयन्तत्परः साधकः सर्वे स्वयं प्रदक्षि ।
त्रिपुरघ्नं रणे कृत्वा भस्मना दैत्यपूजिते ३२ पूजयित्वा महादेवं पाशुपत्यो क्रमागतः इति देवपतेर्वा
क्यं श्रुत्वा दैत्यपुरी हित्वा एवमेव मया भागकुरुपवचा पितुः श्रुत्वैवं जगत्तु केऽस्मादिदृ जगत्स्त्रिलोचनं
३४ तस्मात्परतो देवो नास्ति सर्वत्र प्रकीर्तितः पितामहापि तस्यैव प्रसादादीश्वरो भवत् इति तेनोपवचः श्रुत्वा
ब्रह्मादेन जगदेव सर्वत्र श्रुत्वा भगवान् यज्ञ कस्याप्यायामोहिते जगत् ३६ श्रुत्वा वेदान्तविदुषः सर्वलोकेषु पू
जिताः ब्राह्मणाः ऋषयश्चापि सर्वदेवे प्रदक्षिताः नारायणः परं ब्रह्म तत्त्वं नारायणः परं नारायणः परो
ध्याता ध्यानं नारायणः परं ३८ गतिर्विश्वस्य जगतः शाश्वतं शिवमच्युतं धाता विधाता जगतां वासु
देवः सनातनः विश्वमेवेदं पुरुषस्तद्विश्वमुपजीवति हिरण्मयवपुर्नित्यः पुण्डरीकनिभेक्षणः ४० श्री
मल्लीलापतिः सौम्यो निर्मलः शुभविग्रहः तेनैव सृष्टौ ब्रह्मेशौ सर्वदेवानां साक्षिभौ तस्यैवाज्ञापुरस्कृ
त्य वर्तेते ब्रह्मशंकरौ लीलामात्रावतिष्ठेते नामीशौ देवि शंकर ४२ लीलामात्रादगिनिष्क्रान्ताः परम सुखाव
निर्वचसः भास्मदिको हरिर्विश्वो देवो नारायणः परः ब्रह्मानन्देन बहानी न च वेदैर्दिवाकरे नवाघा

राम
२७०

५१

१६३

सर्वे वेदाश्च शास्त्राणि विविधानि च । कथं विस्मृतकालस्य गुरुणा सह देहजः ॥ २५ पितुः सामीप्यमागत्य
ववन्दे विनयान्वितः । तं परिष्वज्य बाहुभ्यां तनयं शुभलक्षणम् ॥ अङ्के निधाय दैत्येन्द्रः प्राह चेदं सुविस्मितः
पुत्राद्य चिरकालं त्वं गुरोर्गेहे निवेशितः ॥ २७ यदुक्तं गुरुणा विप्र तत्सर्वं च कथं स्मृतम् । इति पृष्टः सुधीः
पित्रा चैव प्रह्लादो जन्मवैष्णवः । प्राह दैत्यं तिरस्कृत्य प्रीत्या वचनं कलुषापहम् ॥ योऽसौ सर्वोपनिषदां मध्ये पुरु-
षः ईश्वरः ॥ २८ तत्रैव संगतं चित्तं नमस्कृत्वा ब्रवीमि ते । इति विश्रुत्य लक्षितं श्रुत्वा दैत्यपतिः कोपान्वितः उ-
वाच ततो गुरुं रोषात्किं त्वयोक्तं समागतौ । ममात्मजस्य दुर्बुद्धे तदिदं सकलं मीदरीम् । किमर्थमुक्तो बालो ना-
स्य मत्कार्यं बाललीलोचितं गृहस्थानां मद्विपक्षस्य स्तवं मम समागतः । बालेनापि कृतं त्वेतत् त्वया संशिक्षि-
तात्मजं सम्यक् कोपरितो विस्मृतदैत्यराट् क्रोधसंछिन्नः उवाच दैत्येशं केतुवद्यापेन द्विजसत्तमः २४ इति
राजवचः श्रुत्वा सर्ववेद्यमहौजाः सुतं प्रह्लादो पि मत्तमागस्तमुवाच मत्तासुरं रूपयद्दिवदेवस्य शिक्षितो-
स्मि दैत्येश प्रभो नान्यो गुरुर्मे त्वमति सर्ववपुरको हरिः ॥ २९ श्रीता मे जातपाश्वत्काद्यहं सर्वगईश्वरः हरि-
नो र्माधवः कर्ता नियन्ता सर्वदेहिनाम् । तस्मादन्योगसो विप्रो मोक्षव्योऽयं गुरुः प्रभो । इति पुत्रवचः श्रुत्वा हिरण्या-
कशिपुस्तितः ॥ ३२ तं बालं तेन मा च पित्वा स्वसुतं प्राह विस्मयः । किं वस्त्वयं मम स्वैव सिध्यावादी हि जन्मनः

पु० ३०
५४१

264

ततः सम्प्राप्य तं शत्रुं मत्वा सत्याशिरोरत्नहिंसा नीलोत्पलदलानीव पेतुः छिन्नाः शिरोऽथ सोऽप्यस्य
तं शात्रुं मे त्वं देत्यानन्दचक्षु शु: विस्मिता माऽभूत्वा सम्पृष्टः देवराजा निक्रमतः तादृग्विधं मत्वा त्वं दृष्ट्वा पु
त्रं मत्वा बले विस्मयं परमं गत्वा देत्यराट् क्रोधमूर्छितः ६२ आदिदेश ततः सर्पान्द्रष्टुं कामान्मता विधा[illegible]
वासुकिप्रमुखान्भीमान् खादयध्वमिति क्रुधा आदिष्टास्तेन राज्ञा ये ते नागाः सुमहाबले विस्मयं [illegible]
गत्वा देत्यराट् ज्वलिता स्याममुखाभीमास्ते चखादु कंधराणि गरुडध्वजमनसं तं विदस्य गरलायुधा निर्वि
षाश्च ततो दशना वभूवुः शिलाशरेण ६४ येन तेषां सहस्राणि छिन्नगात्राः सुविह्वलाः प्रदुद्रुवुर्दिशः सर्वा
व मेतीरुधिरं महाराज तादृग्विधान्सतान् दृष्ट्वा देत्यपतिस्तदा आदिदेश ततः क्रुद्धो दिग्गजान्समदा
न्वितान् ६६ निर्दिष्टास्तेन राज्ञा ये दिग्गजा ह्यमदोद्धताः परिवार्य पतं जघ्नुर्दन्तैः पुत्रं तैर्भेराम् आपदिग्गा
जदन्ताग्रैर्भिन्नमूलाः पतन्भुवि दन्तैर्विना कृता गाम्भयानीवि प्रदुद्रुवुः तान्दृष्ट्वा पुत्रं दृष्ट्वा दन्तः नद
दान्दन्तेऽधीरं सुशीलो यमवैष्णि भवी ग्रहदमाने तं स्थितं दृष्ट्वा राजा सुविस्मितः प्राह तं मेविप्र सोऽरं सर्वैर्मुक्तोऽत
ंरस्य नस्य विष्णोः प्रभावाद्वैषमप्युतं भवेत् अर्पणं तस्य देवस्य विषवानामतःसस्तुते ७० मापीदं योप
येऽर्चारूपैः कृतारूपैः सो हरिर्बालसेराजानस्यावधत्वमीदृशं च ततः सा जाश्च तत्राह देत्यराड्भिन्यायान्वितस्त्वं
यादिष्टोऽपरत्वेषु संप्रयुक्त्वं समागतः आगिन्या सर्वमतानामधिकं कीर्त्यमिहीयते पौसोऽसर्वगतो देवः सर

राम
५४१

वाहयिष्योच नाशं त्रांगिरादिदिवौकसः ४४ तस्य विष्णोः परं धाम सम्वादप्रयतिस्मृ रयः शृण्वे सर्वोपनिषदामर्थे हि
त्वाद्विजोत्तमाः राजा सोमांशया वापि किं वृथा व समागतः तेस ब्रूरक्षेके देवेभ्यः त्वा सर्वे स्वरंहरिं ४६ क
पाषेडमा भ्निस्य पूजयामि च शंकरं इन्दीवरदलश्यामं पद्मपत्रायतेक्षणं श्रीवत्सलक्षितोरस्कं सर्वा म
रगणसेविते सनत्कुमारं सर्वेशं नित्यानन्दसुखप्रदम् कौमोदकी मुसलं नारायणमिति मनः समनद्यः यमर्चयति
ब्रह्मेशाश्चाद्या देवतागणाः यस्य पन्नाकिनां शार्ङ्गदृष्याद द्वादिवौकसः ब्रह्मेन्द्र रुद्र वस्वाद्या यमर्चयन्ति ब्रह्मेशौ
मसोमघनाश्रिताः ५० यत्नास्मरणादेव पापिनामपि नामपि सत्वरं प्राप्याभिस्तु सुखेन वैनद्विजाः परमं
पदं इतितस्य वचः श्रुत्वा हिरण्यकशिपुस्ततः क्रोधेन महता विष्टो तत्वालोपिरिवापरो ५१ परितो
रवीक्ष्य दैतेयानित्याह क्रोधमूर्छितः भीषणैः शस्त्रसंघातैः प्रह्लादं पापकारिणं ५२ समासयाद्यात
यध्वेशत्रुपूजननत्परं रक्षिता च हरिस्त्वेति निरूप्यते तेन वात्सलात् शीघ्रं च तत्फलं तस्य पश्यं ये हरिस्सकं ।
तदाघातास्सा दैतेयाः हेतु दैत्येश्वरात्मजे ५५ परिवार्य महात्मानं तस्य दैत्येश्वरात्मजा प्रह्लादोपितथा
लिप्सः स्थानात् हृदयं यं पंकजे ५६ जपन्नष्टाक्षरं मंत्रं तस्थौ गिरिवापरः तेजसा परिवीराः स्फुलिंतो
मरश्चाकृतिभिः प्रह्लादस्यतनुस्तथ हरिसंस्मरणात् भृशं विष्णोः प्रभावाद् दैत्यस्त्रीमृत्युं तमसूरं

१०.३.
५४२

शब्दः स्तंभे संजज्ञे ततेम राम सर्वाणां शनिसंरावैः खमिव स्फुटितांतरं तेन शब्देन महता दैत्यश्रोत्रविद्यातिना
सर्वे निपतिता भूमौ छिन्नमूला इव द्रुमाः विस्मितः सभूतदैत्या मेने जगत्त्रयं ततः स्तंभे महातेजा निःक्रांतो वै महा
हरिः चकार सुमहाघोरं जगल्लयनिभं स्वनं तेन नादेन महता तारकाः पतिता भुवि नृसिंहवपुरास्थाय तत्रैवा
विराभूद्धरिः अनेककोटिसूर्याग्नितेजसा समाहृतः मुखं पंचाननप्रख्यः शरीरं मानुषाकृतिः दंष्ट्राकरालव
दनः स्फुरज्जिह्वाग्रसंयुतः ज्वालावलितकेशांतः सप्तालोतेक्षणो विभुः सहस्रबाहुभिर्दीर्घैः सर्वायुधसम
न्वितैः श्वेतो मेरुरिवाभाति बहुशाखनगान्वितः २२ दिव्यमाल्याम्बरधरो दिव्याभरणभूषितः तस्यैनं केशरीक्ष
पः संहर्तुं सर्वदानवान् तं दृष्ट्वा घोरसंकाशं नरसिंहं महाबलं जपशब्देन देवेशं नमश्चक्रे जनार्दनम् १०० दर्श
तस्य गात्रेषु नृसिंहस्य महात्मनः लोकान्समुद्रान्सद्वीपान्सुरगंधर्वमानुषान् अजांडानां सहस्राणि तु सदाग्रे तस्य दृश्य
ते तस्य नेत्रेषु सोमसूर्यौ च दयस्त्या कर्णौ वारश्चिनौ देवौ दिशश्च विदिशस्तथा ललाटे रुद्र... नभो वायुश्च
नासिके इन्द्राग्नी तस्य वक्त्रे तु जिह्वायां तु सरस्वती दंष्ट्रासु सिंहशार्दूलशरभाश्च महोरगाः कर्णे च दृश्यते मेरुः
स्कंधे ह्यपि महाद्रयः देवतिर्यङ्मनुष्याश्च बाहुष्वपि महात्मनः नाभौ चास्यांतरिक्षं च पादयोः पृथिवी तथा रो
मकूपेषु ऋषयः सर्वे पादपानि खपंक्तिषु जिह्वायां सर्वे वेदाश्च साङ्गोपाङ्गसमन्विताः आदित्या वसवो रुद्रा विश्वे
देवा मरुद्गणाः सर्वांगेषु प्रदृश्यंते गंधर्वाप्सरसश्च ये इत्थं विभूतयः दृश्यंते परमात्मनः श्रीवत्सकौस्तुभौ र

265

राम
५४२

वपरमेश्वरः तस्य सर्वगतत्वं वैधुरत्वं दर्शयन्नाह १० ऐश्वर्य्यशक्तितेजांसि ज्ञानवीर्यबलानि ११ परस्य
तस्य परमेश्वरस्य पेगुणाश्रितवृत्तयः समस्तदेवापुष्यनेन विशेषेणान्याधिदैवेकसौ समप्रतिपत्तिवलोलोकेनास्तिदे
वेश्रुकश्मनः इत्यानवरतेनेन सर्वमूर्तेश्च्यवच्युतो १२ प्राग्वास्सर्वभूतानां उज्जीयत्वेवमानदः ईश्वर
त्वं लभेद्दिहस्मो जितव्यावलवीर्यवतः १४ इति तस्य वचः श्रुत्वा प्रह्लादः प्राह विस्मितः हरेः प्रभावद्दै
त्यस्य कथयामास सुव्रतः योसौ नारायणः श्रीमानन्तरात्मा सनातनः वसनात्सर्वभूतेषु वासुदेवः स उच्यते
सर्वस्यापि जगतश्चात्मा विष्णुरित्यभिधीयते नकिंचिदस्मादन्यत्तु जगत्स्थावरजंगमं सर्वत्रविद्यदपि द
स्थस्सपूतात्मेव नान्यथा त्रिपाद्विभूतिः परव्योम्नि यादव्यक्तिः कलाद्भुता योसौ चक्रगदापाणिः पीतवासा
जनार्दनः योगिभिर्दृश्यते सम्यग्ज्ञानात्मना हृश्यते क्षितौ १४ इत्येव न शक्योयं वाच्ये मत्सरादेर्जनार्दनः दे
वतिर्यक्मनुष्येषु स्थावरेष्वपि जंतुषु व्याप्नोति सर्वभूतेषु सत्स्वपि महत्स्वपि इति प्रह्लादवचनं श्रुत्वा दे
त्यवरस्ततः १८ उवाच रोषताम्राक्षो मर्त्सयन्वसुतं मुहुः श्रुतोसौ सर्वगतो विष्णुरपि चेत्परमः पुमान् प्रत्य
क्षं दर्शयस्वाद्य वसुधाः किं प्रलापिते इत्युक्त्वासहसादैत्यः प्रासादस्तंभमात्मनः ताडयामास हस्तेन प्रह्ला
दमिदमब्रवीत् अस्मिन्दृश्यते विष्णुः यदि सर्वगतो भवेत् अन्यथात्वां वधिष्यामि मिथ्यावाक्यप्रलापि
तम् इत्युक्त्वासहसाखड्गमाकृष्यदितिजेश्वरः प्रह्लादोरसि चिक्षेप तस्तुरवेक्षनेत्रेरुषा तस्मिन्दैत्ये महा

प० ३०
५४२

देवी तत्रैवाविरभूत्तदा चतुर्भुजा विशालाक्षी सर्वाभरणभूषिता दुकूलवस्त्रसहिता दिव्यमाल्यानुलेप
ना तां दृष्ट्वा देवदेवस्य प्रियां सर्वे दिवौकसः ऊचुः प्राञ्जलयो देवीं प्रसन्ना कुरु ते प्रियं त्रैलोक्यस्याभयं स्वामी
पयाद्य यात्तथा कुरु इत्युक्ता सहसा देवी प्रियं प्राप्य जनार्दनं प्रणिपत्य नमस्कृत्य प्रसीदेति उवाच तम् तां द
ष्ट्वा महिषीं स्वस्य प्रियां सर्वेश्वरो हरिः रक्षः शरीरजं क्रोधं तत्याज प्रीतवत्सल्यात् अङ्कमारोपयत्तां देवी
समाश्लिष्य दयानिधिः कृपासुधार्द्रदृष्ट्या वै निरैक्षत सुरान् हरिः ततो जयजयेत्युच्चैः कृतवतां नमतां त
दा तद्रूपां दृष्टिं दृष्ट्वा नासानन्दः सम्भ्रमो भवत् ततो देवगणाः सर्वे हर्षनिर्भरमानसाः ऊचुः प्राञ्जलयो देवं न
मस्कृत्य जगत्पतिं द्रष्टुमत्यद्भुतं तेजो न शक्ताः स्म जगत्पते अत्यद्भुतमिदं रूपं वदृष्टपूर्वं किल जगत्त्रयसमाक्रा
न्तं तेजसा क्षणान्तरं तच्च द्रष्टुं स्थातुं न शक्ताः स्म सर्वे एवं दिवौकसः इत्यर्थितः सुविबुधैस्तेजः संहृतिभीषणं ।
उपसंहृत्य देवेशो बभूव सुखदर्शनः शरत्कोटीन्दुसंकाशः पुण्डरीकनिभेक्षणः सुधासपत्नस्मरापुंजविक्षो
दितिमिरः शुभः नानारत्नमयैर्दिव्यैः केयूरैः कटकान्वितैः बहुभिः कल्पकलस्य शाखाग्रैरिव सत्फले चतु
र्भिः कोमलैर्दिव्यैः रञ्जितः परमेश्वरः जपाकुसुमसंकाशैः शोभितः करपंकजैः शंखचक्रे गृहीताभ्यामु
द्बाहुभ्यां विराजितः वरदाभयहस्ताभ्यामितराभ्यां तु केशवः श्रीवत्सकौस्तुभोरस्को वनमालाविभूषितः ।
उद्यदादित्यकराभ्यां च कुण्डलाभ्यां विराजितः हारकेयूरकटकैर्भूषणैः समलंकृतः सव्याङ्कस्थप्रियापु

266

राम
५४२

स्कं वनमालाविभूषितं शंखचक्रगदाखड्गशार्ङ्गाद्यैर्द्युतिभिर्युतं सर्वोपनिषदामर्थैर्दृश्यादेत्येश्वरालजः
दर्पाङ्कजलसिक्ताङ्गः प्रणनाममुकुंमुदः देवेन्द्र स्तु हरिं दृष्ट्वा क्रोधान्नरसुरेशे स्थितः योद्धुं खड्गं समुद्यम्य न।
सिंहं तं समभिद्रवत् अथ दैत्यगणाः सर्वे तु ल घ्वसंज्ञामहाबलाः स्वान्यपृथ्वानि वादायहरिं जघ्नुः स्वरान्विताः
१९ पलालकाण्डानि यथा वह्नौ क्षिप्तान्यनेकशः तथैव भस्मतां याति रचितस्फुटैः नके सरिसदोद्भूतवह्निनाद
पवानशो निर्भस्मिताः दानवाः सर्वे निःशेषं तदभूद्बलं मघवत्प्रादेसानुगं हित्वा भस्मितं वीक्ष्य तद्बलं क्रोधादे
त्यपतिः खड्गमाकृष्याभिपपात खड्गहस्तं तु दैत्येन्द्रं जगाहे केनवाकुना पातयामास देवेशो यथा शारं भ म।
हानिलः २७ गृहीत्वा पतितं भूमौ महायं नकेशरी स्वोत्संगे स्थापयामास देवेशो दशासौ मुखं हरे विषक्ष नि
दाक्षं तपापं तथापि स्मबुद्धो वजं नरसिंहस्पर्शनेर्दैत्यो निर्भस्मितममूत्तदा अथ दैत्येश्वरस्याथ महत्स्त्रांत्रेनाकेशरी न
खैर्छिदारयामास तीक्ष्णैर्वज्रनिभैर्घनैः सनिर्भलालद्देहः पश्यन्ताकाशमुखं हरेः नखनिर्भिन्नहृदयः
कृतार्थो विजहावसून् तञ्जात्रशतधान्निस्थानखेस्सी देशो मेनाहरिः आह्ल ब्रह्मजाणि दीर्घा णि करसमस्कृतानुप्रि
यान् यूयं देवगणाः सर्वे मुण्वतपस्तपो घना वृन्दरुद्धपुरस्कृत्य शानैः स्तोत्रैः समावयुः तेप्रसादयितुं भीतास्चले
तं विश्वतोमुखं मातरं जगतां धात्रीं चिंतयामासुरीश्वरी २४ हिरण्ये गाद्यानि हरि सर्वोपद्रवनाशिनी वि
घ्नौघानि त्यानव धाङ्गी ध्यात्वा नारायणी मुमां देवी स्तु जपे भक्त्या नमस्कृत्य सनातनी २५ तेजिस्य मानसा

प॰उ॰
५४४

दशो मन्वन्तरे नित्यं धर्मरतः शुचिः स जित्वा सकलान्देवान्सेन्द्रांश्च समरुद्गणान् त्रैलोक्यं स्ववशं स्थाप्य राज्यं
चक्रे महाबलः अकृष्टपच्या पृथिवी बहुसस्यफलप्रदा गावः पूर्णदुघाः सर्वे द्रुमाश्च फलपुष्पिताः स्वधर्मनि
रताः सर्वे नराः पापविवर्जिताः अर्च्चयन्ति हृषीकेशं सततं विगतज्वराः एवं च कारयामास राज्यं दैत्यपतिर्ब
लिः महेन्द्रादित्रिदशास्तस्य किंकरत्वमुपस्थिताः एवं त्रिषु लोकेषु भुंजे बलदमीहितम् भ्रष्टराज्यसुतं दृ
ष्ट्वा तस्यापि भुजार्दितम् कश्यपो भार्यया सार्द्धं तपस्तेपे हरिं प्रति आदित्या सह धर्मात्मा पयोव्रतसमन्वि
तः स्त्रवेण मासं देवेशं पूजनात् मर्ज्जनी दिने ततो ... सहर्षः तत्रैवाविरभूत्तस्य देव्याः सह सनातनः तं दृष्ट्वा
पुंडरीकाक्षं शंखचक्रगदाधरं इंद्रनीलमणिश्यामं सर्वाभरणभूषितं स्फुरत्किरीटकेयूरकुंडलशो
भितं कौस्तुभोद्भासितोरस्कं पीतवस्त्रेणावेष्टितं श्रियासहसमासीनं मृगेन्द्रे महात्मानि तं दृष्ट्वा जगता
मीशं हर्षनिर्भरचेतसा दत्वा सदन नमस्कृत्य तुष्टाव द्विजसत्तम कश्यप उवाच नमो नमस्ते लक्ष्मीश स
र्वेश जगदीश्वर सर्वात्मन्नन्तसद्दृष्टे देवेश सृष्टिसंहारकारक १४ अनादिनिधनानन्तवपुषे विश्वधारिणे
नमस्ते वेदवेदाङ्गवपुषे सर्वचक्षुषे सर्वात्मने नमस्तुभ्यं नमः सूक्ष्मतराय च चतुरात्मन्नमस्तुभ्यं च
तुर्मूर्त्त नमोऽस्तु ते १६ पंचावस्थाय ते तुभ्यं नमस्ते पंचात्मक कल्याणगुणपूर्णाय योगिध्येयाय ते नमः
। नमो युवकुमाराय श्रीमूलीलाविधायि च नित्यमुक्तैकभोगाय परव्याप्तिस्थिताय च पंचात्मक

१६७

राम
५४४

को राजते नरकेशरी लक्ष्मीनृसिंहं तं दृष्ट्वा देवताः समहर्षयः आनंदाश्रुजलैः सिक्ता हर्षनिर्भरचेतसः ।
आनंदसिंधुमग्नास्ते नमश्चक्रुर्निरंतरं अर्चयामासुरात्मेशं दिव्यपुष्पसमर्पणैः रत्नकुंभैः सुधापूर्णैः स्नपयि-
च्य सनातनं वस्त्रैराभरणैर्गंधैः पुष्पैर्धूपैर्मनोरमैः दिव्यान्नैर्विविधैर्दीपैरर्च्चयित्वा नृकेशरिं तुष्टुवुः स्त-
वनैर्दिव्यैर्नमश्चक्रुर्मुहुर्मुहुः ततः प्रसन्नो लक्ष्मीशः स्तवाभिष्टान्वरान्ददौ ततो देवगणाः सार्द्धं सर्वे शरणा-
गतवत्सलः प्रह्लादं सर्वदैत्यानां चक्रे राजानमव्ययः ४९ अभ्यस्य मस्तके प्रह्लादममिषिच्यासुरोत्तमं द-
दौ तस्मै वरान्दिव्यान् भक्तिं चाव्यभिचारिणीं ततो देवगणैः सर्वैः स्तूयमानो नृकेशरी विकीर्णपुष्पवृष्टिभि-
स्तत्रैवांतरधीयत ततः सुरगणाः सर्वे स्वस्वस्थानेषु पेदिरे पुनश्चापरमां गां स्वान्बुभुजुः प्रीतमानसाः त-
तो देवाः सगंधर्वा निरातंका भवंस्तदा तस्मिन्नृहते महादैत्ये सर्वे एव प्रहर्षिताः प्रह्लादश्च ततः श्चक्रे राज्यं ध-
र्मेण वैष्णवः हरेः प्रसादाल्लब्ध्वा तु राज्यं वै वैष्णवसत्तमः बहुभिर्वत्सरैर्नाथैः स्वं पित्वा नृकेशरी काले हरिपदं
प्राप्य परयोगिगम्यं सनातनं एतत्प्रह्लादचरितं ये नु शृण्वंति नित्यशः ते सर्वे पापनिर्मुक्ताः प्राप्स्यंति परमां गतिं
एतत्ते कथितं देवि नृसिंहं वैभवं हरेः शृणुष्व चैव भवाव स्याजगुदेवि यथाक्रमम् ५८ इति श्रीपद्मपुराणे
उत्तरखंडे उमामहेश्वरसंवादे नृसिंहप्रादुर्भावो नाम ६ श्रीरुद्र उवाच प्रह्लादस्य सुतो पञ्च विरोचन इ-
ति स्मृतः तस्य पुत्रो महाबाहुर्बलिर्वैष्णवनरप्रभुः स नुक्तो धर्मविदांश्रेष्ठः सत्यसंधो जितेंद्रियः हरेः प्रिय

रा

सर्वदेवगणोपेतं मेखलाद्रिनदस्यादिचिह्नैरंकितमीश्वरं तं दृष्ट्वा देवताः सर्वे शतक्रतुपुरोगमाः स्तुत्वा समस्तैर्विविधैः
स्तवैर्नमश्चक्रुर्मुदान्विताः ततः प्रसन्नो भगवानुवाच सुरसत्तमान् किं कर्तव्यं मया वाच्यं तद्ब्रूथ सुरोत्तमाः ततः प्रहृष्टा
स्त्रिदशास्तमूचुः परमेश्वरं अस्मिन्काले बलेर्यज्ञो वर्तते मधुसूदन अपूर्वाख्यानमालोक्य तस्य दैत्यपतेः प्रभो १
पातित्वा त्रिदिवं लोकं तन्नस्त्वं दातुमर्हसि इत्युक्तस्त्रिदशैः सर्वै राजगाम बलिं हरिः प्राग्वंशे समासीनमृषिभि[illegible]स्त्या
द्भिमनृभिः अभ्यागतं तु तं दृष्ट्वा सहसोत्थाय दैत्यराट् अभ्यागतः स्वयं विष्णुरिति ज्ञात्वा समन्वितः पूजयामास वि
धिना निवेश्य कुशासने प्रक्षाल्य चरणौ तस्य प्राह गद्गदया गिरा धन्योस्मि कृतकृत्योस्मि सफलं मम जीवितम् त्वा
मद्य प्रियमतिथिं त्वा विप्रेन्द्र किं करोमि तव प्रियम् आगतोसि पवित्रेमां मनुद्दिश्य द्विजोत्तम ततः प्रत्यभाषितेशी [illegible] बलिं
दविदानवः ततः प्रहस्य मनसा तमुवाच महीपतिम् शृणु राजेन्द्र वक्ष्यामि ममागमनकारणम् अग्निकुंडस्य पृथिवीं
देहि दैत्यपते मम मया त्रिविक्रमपदोन्नानन्यदिच्छामि मानद सर्वेषामेव दानानां भूमिदानमनुत्तमं यो ददाति
महीं राजा विप्राय यांकिंचनायवै अङ्गुष्ठमात्रामपि वा स भवेत्पृथिवीपतिः न भूमिदानसदृशं पवित्रमिह विद्यते भू
मिदः प्रतिगृह्णाति भूमिं यश्च प्रयच्छति उभौ तौ पुण्यकर्माणौ नियतं स्वर्गगामिनौ तस्माद्भूमिं महाराज प्रयच्छ
त्रिपदीं मम एतद्दत्वा महीं दानं मा विशंक महीपते जगत्त्रयप्रदानेन साम्यमेव भविष्यति ततः प्रहृष्टवदनस्तथे
त्याह महीपतिः तस्मै महीप्रदानं तु कर्तुं मनेन महीपतेः तं दृष्ट्वा दैत्यराजानं तदा तस्य पुरोहितः उशना प्रत्युवाच

निर्विकल्पो योगिभिः परिकल्प्यते सदा पंचार्थतत्त्वविदुषां पंचसंस्कारसंस्थित पंचापरं स्वरूपं ते विज्ञेयं सत्त्वांतरैः
चतुर्धा परिदृश्यात्मन्निनियते कवयो विदुः त्वमूर्तिं जगत्सर्वं पुनीतितव किंकराः त्रयीमयाः कर्मनिष्ठाये द्विजा
भक्तवत्सलाः देवानंदयेक्षणा देवभवबंधविमुक्तये नमोस्तु त्रिजगज्जैत्रस्वयं धात्रे खिलात्मने धात्रेवि
धात्रे विश्वाय विश्वरूपाय मतेनमः नारायणाय कृष्णाय वासुदेवाय शार्ङ्गिणे विश्वबीजिस्मवेतुभ्यं शुद्धसत्त्वा
यते विनमः इत्यादिस्तुतिभिः सम्यक् स्तूयमानो महर्षिणा प्राहगंभीरया वाचा परितुष्टो जनार्दनः संतुष्टोस्मि द्वि
जश्रेष्ठ त्वया मत्तपसार्चित वरं वृणी●ष्व भद्रं ते करोमि तव वांछितं ततः प्रहृष्टो विकेशो मार्कण्डेयस्तु कश्य
पः पुत्रत्वं मम देवेश संप्राप्य त्रिदशान्सुरान् कुरुष्व बलिनादैत्यैत्रैलोक्यं निर्जितं बलात् इन्द्रस्यावरजो भूत्वा
उपेन्द्र इति विश्रुतः येन केन च मार्गेण बलिं निर्जित्य माधव त्रैलोक्यं मम पुत्राय देहि शक्राय शाश्वतं २
त्युक्तस्तेन विप्रेण तथेत्याह जनार्दनः स स्तूयमानस्तेन दर्शितस्तैर्वान्तरधीयत २ तस्मिन्नेव काले तु कश्यपस्य म
हात्मनः सुदित्या गर्भमासाद्य धर्मवान् भूतभावनः तस्मिन्काले बलिर्योगं दीर्घसत्रे महातपाः गुरुणा मत्रवि
भिः सार्द्धं मारमेत द्विधानतः ३२ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे उमामहेश्वरसंवादे वामनप्रादुर्भावोनाम
३१ श्रीशंकर उवाच अथ वर्षसहस्रांते सर्वलोकमहेश्वरं १ अदितिर्वामनं प्राद्वजे नयामासवामनं विष्णुम
च्युतं श्रीवत्सकौस्तुभौरस्कं पूर्णेन्दुसदृशाकृतिं सुन्दरं पुंडरीकाक्षमतिस्वाविलतनुं हरिम् वद्रवेषधरं देवं

प०उ०
५४६

न्योऽस्मि कृतकृत्योऽस्मि त्वां दृष्ट्वा परमेश्वरं लोकत्रयं त्वमेकोऽसि वेत जगताम्परमेश्वरं अथ सर्वेश्वरो विष्णु
र्द्वितीयं पदमव्ययं ऊर्ध्वं प्रसारयामास ब्रह्मलोकान्तमच्युतः सन सत्यगतेपत्ते सर्वदेवसमाहृतं पद्येन परिपूर्णा
मृदच्युतस्य शुभानने ततः पितामहो कृत्वा चक्रपद्मादिचिह्निते पदं तद्देवदेवस्य हर्षसंकुलचेतसा धन्योऽस्मीति
वदन् ब्रह्मा गृहीत्वा स्वकमण्डलुं मस्य प्रक्षालयामास तत्र संस्थित वारिणा स्खलत्प्रमभवत्तोयं तस्य विष्णोः प्रभाव
तः तत्तीर्थं मेरुशिखरे पापातविमले जले जगतां पावनार्थं वै चतुर्दिक्षु प्रवाहितं सीता चालकनन्दा च वक्षुर्भद्रा च
याक्रमं ततश्चालकनन्दा च मेरोर्दक्षिणतः स्मृता त्रिधा नाम्ना त्रिपथगा विष्णोस्तालोकपावनी स्वर्गे मन्दाकिनी
प्रोक्ता त्वधो भोगवती तथा मध्ये वेगवती गंगा पावनार्थं हि वनगा शिवा तां दृष्ट्वा मेरुमध्ये तु प्रस्रवन्तीं शुभान
ने स्नात्वा नत्वा पावनार्थाय शिरसा हृदमधारयं दिव्यं वर्षसहस्रं तु धृत्वा गंगाजलं शुभे शिवत्वमगमं देवि सर्वलो
के प्रपूजितः यावद्धि शिरसा गंगातोयं विष्णुपदोद्भवं धारयिष्यामि जगत्पूज्यो भविष्यामि न संशयः गंगा गंगेति यो ब्रू
यात् योजनानां शतैरपि मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ततो भागीरथो राजा गौतमश्च महातपाः तपसा त्
जयित्वा मां गंगार्थं समयाचत सर्वलोकहितार्थाय पतां गंगा वै ह्यवीः शिवा तयोरहं तां मदद्ां प्रीत्या देवि सरि[illegible]रा गौ
तमेन समानीता गौतमी तेन कीर्तिता भागीरथीति विख्याता तेन राज्ञा हि नायता प्रसंगात्ते समाख्यातं गंगाजन्म त्वनु
त्तमं ततो नारायणः श्रीमान् बलिलब्धत्रयपतिः प्रभुः रसातलं शुभे लोकं प्रददौ महाबलः सर्वं बाधानुवानीतु ना

२६९

राम
५४६

कं मा राजन्दीयतां मही एवं विष्णुः परेशो पदेवैः संप्रार्थितो नृप वंचयित्वा महीं सर्वां बलितः प्राप्तमिताग्रतः
तस्मान्मही न दातव्या तस्मै राजन्महात्मने श्रुत्वा मर्थं प्रपंचं स्त्वं च नात्म समर्पणे ततः प्रहस्य राजासौ तं गुरुं प्राह दै
त्यतः प्रीतये वासुदेवस्य पुण्यं सर्वं कृतं मया अद्य धन्योस्म्यहं विष्णुः स्वयमेवागतो यदि तस्य प्रदेयमेवाद्य मेदिनी
वितीर्णे च महत्सुखं तस्माद्दास्ये प्रपंचं च त्रिलोकीमपि माचिरं इत्युक्त्वा भूपतिस्तस्य पादौ प्रक्षाल्य भक्तितः ज्येष्ठि
तां प्रददौ भूमिं वतरं पूर्वप्रयाणतः परिणीय नमस्कृत्य दत्वा वै दक्षिणां वसु प्रोवाच तं पुनर्विप्रं प्रहृष्टेनांतरात्म
ना धन्योस्मि कृतकृत्योस्मि तव दत्वा महीं द्विज यथेष्टं तव विप्रेंद्र तं गृहाण महीमिमां २८ तमुवाच नृपं वि
ष्णुः राजेंस्त्वं समीपतः मापयामि पदेनां यत् पृथिवीं तव पश्यतः इत्युक्त्वा स्वर्वहूर्यन्तिविस्तारयत् परमेश्वरः त्रिवि
क्रमवपुर्भूत्वा जगाम पृथिवीमिमाम् पंचाशत्कोटिविस्तीर्णां ससमुद्रमहीधरां च सद्वीपां सदेवासुरमानुषा
म् उपपादेनैकेन वपुषा व्याक्रांत मधुसूदनः उवाच दैत्यराजेंद्र किं करोमीति शाश्वतः तावत्त्रिविक्रमस्य परमे
श्वरस्य महौजसः ितार्थमपि देवानामर्षीणां च महात्मनां नष्टपुमपि शाकं स्या वृत्तं गः शंकरस्य च तस्य दं पृथि
वीं सर्वां माक्रम्य गिरिजे शुभे अतिरिक्तं समभवत् योजनमात्रकम् दिव्यचक्षुर्ददौ तस्मै देवस्त्वरा ज्ञानसना
तनः तस्मै स दर्शयामास स्वकं रूपं जनार्दनः तद्विश्वरूपं देवस्य दृष्ट्वा दैत्येश्वरो बलिः प्रहृष्टतनुर्लोमसान्ने-
त्राश्रुपरिप्लुतः दृष्ट्वा देवं नमस्कृत्य स्तुत्वा स्तुतिभिरेव च प्राह गद्गदया वाचा प्रहृष्टेनांतरात्मना घ

त
वि
ले

१०७० ५४०

स्मीति पुत्रमुत्पादयामास महावीर्यबलान्वितं ॥ १३ विश्वामित्र इति ख्यातो बाधयामास पाकशासनमीश्वरम् परितु
ष्टेश्वरागेन सर्वलक्षणलक्षितं तस्मिन्कुले महावीर्यो भृगुस्तस्य पिता महत् नाम चापि ददौ तस्मै विश्वामित्रेश्वरा
बललक्षितम् ऋचीकस्य नाम सप्येयं तु राम इत्युक्तस्य शोभनं १४ जमदग्निः समुत्पन्नो जामदग्न्य इतीरितः तज्जाने
वान् वयः सोपि ववृधे द्विजपुंगवः उपनीतस्ततो येन सर्वविद्यासमन्वितः ततस्तप्तुं जगामाथ शालग्रामाच
लं प्रति दर्शीकरस्य पंतत्र वृत्तान्ते धिमसीतोजसं दर्पणपूरितनयो द्विजः विधिनापूर्ददौ तस्मै मंत्रं वैष्णवमव्ययं ल
ब्धमंत्रस्ततस्तस्मात्काश्यपान्मुनिसत्तमात् ततस्तप्तुं जगामाथ शालग्रामाचलं प्रति दर्शीकरस्य पंतत्र वृत्तान्ते धिमसि
तोजसं दर्पणपूरितस्तस्मिन्नारीचितनयो द्विजः पूजयामास विधिना सततं कमलापतिम् षडक्षरं महामंत्रं
जपन्नेव दिवानिशं ध्यायन्कमलपत्राक्षं विष्णुं सर्वगतं हरिं तपस्तेपे सुघोरं स बहुवर्षाणि भार्गवः
जितेन्द्रियस्ततः पतवान्तदानस्तो महातपाः १५ जमदग्निस्ततो विप्रर्षिः स्थितो गंगातटे शुभे चकार विधि
वत्कर्म यज्ञदानादिकं महत् धेन्वा पुत्रप्रसादादिन्द्रस्य संपूर्णकामस्य स सदः कस्यचित्त्वथ कालस्य हैहयाधि
पतिः प्रभुः विजित्वा सर्वराष्ट्राणि सर्वसैन्यसमावृतः भार्गवस्याश्रमं प्राप जमदग्नेर्महीपतिः समीक्ष्य तं म
हाभागं ववंदे मुनिसत्तमम् पप्रच्छ कुशलं तस्य महर्षेर्भावितात्मनः प्रददौ नृपतिस्तस्मै वस्त्राण्याभरणा
नि च सत्कृत्य पूजयामास राजानं जमदग्निर्महान् ततः पूर्वोक्तेन विधिना पूजयित्वा नृपोत्तमं स सैन्यायन्यो

राम ५४०

मानो याद सामपि राज्ञा न तु बलिं चक्रे यावदाहूतसंभूतं प्रतिगृह्य बले लोकान् बद्ध्वा वैष्णवे दैत्यान् महेन्द्रा
य ददौ पुनः स्वाकाश्यपो विष्णुरव्ययः ततो देवाः सगन्धर्वाः सरूपाप्सरसो जगुः तुष्टुवुः स्तुतिभिर्दिव्यैः पूजि
या मास पुष्करच्युतैः संक्षिप्य तन्महद्रूपं पतेयासेदर्शनाय वै सेव्यमानस्त्रिदशैस्तत्रैवान्तरधीयत हरिः इत्थं सुरादि
तः शक्रो विष्णुना प्रभविष्णुना त्रैलोक्यं महदैश्वर्यं मया पात्रिदिवेश्वरः एतत्ते सर्वमाख्यातं वामनस्य वै मयाद्भु
मे शोषयत्यैर्ममवैदैविन तच्यापाप्रियथाक्रमात् ६५ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखण्डे उमामहेश्वरसंवादे वामनप्रादुर्भावो
नो नामाध्यायः २८ ईश्वर उवाच महापुत्रो मतङ्गो नासीज्जामदग्निर्द्विजोत्तमः समस्तवेदवेदाङ्गपारगश्च महातपाः तप
स्तेपे स धर्मात्मा हिमवन्तं प्रति भामिनि सहस्राब्दं पर्यन्ते गङ्गायाः पुलिने शुभे ततः प्रसन्नः प्रददे भगवान्पाकशासनः व
रं कामधेनुं विप्रेन्द्र यस्य मनसि वर्तते ततः प्रोवाच विप्रर्षिः परितुष्टः शतक्रतुं सुरभिं देहि सर्वकामदुघां तदा सलक्ष्मा
सुरभीं देवि जामदग्निर्महातपाः उवास महदैश्वर्ये शक्रतुल्यपराक्रमः रेणुकस्य सुतां स्वां रेणुकां नाम नामतः उपये
मे विधानेन जामदग्निर्महातपाः तया सह स धर्मात्मा मारेमे वर्षाण्यनेकशः पौलोम्या शुभया देव्या यथा संक्रन्दनो
विभुः ततः स पुत्रकामस्त्वादिष्टिं चक्रे सुधार्मिकः इष्ट्या संतोषयामास पाकशासनमीश्वरम् परितुष्टः शचीभर्ता
तस्मै पुत्रं महाबलं महौजसं महाकायं सर्वशत्रुप्रतापनं अथ कालेन विप्रेन्द्रो रेणुकायामजीजनत् शुचि
[illegible]

इत्युक्त्वा प्रददौ देवः परशुं शत्रुघर्षणं वैष्णवं च महच्चापं दिव्यान्यस्त्राण्यनेकशः दत्वा प्रेषयामास
भगवान् जामदग्निं जनार्दनः महोत्कटं तपः कृत्वा वर्षाणां परवीरहा ततः पृथिवीं सर्वां सागरान्तां
द्विजोत्तमः पालयस्व च धर्मेण ... कालेन महता ततः कालेन मत्पदं चापि मत्प्रसादाद्गमिष्यसि
इत्युक्त्वान्तर्हितो देवो वरं दत्वा द्विजन्मने रामोपि चाश्रमं तस्मात्प्रययौ पितुराश्रमे पितरं निहतं दृष्ट्वा
भार्गवः क्रोधमूर्छितः निःक्षत्रां कर्तुमनघ स महीं नृपसत्तम कृत्वा जगाम हैहयपतेर्नगरं नृपसत्तम
तं क्रोधावेशज्वलनराशिं वाद्यति हैहयाधिपः तं दृष्ट्वा तनुरजं नाम मदगर्भ्या महौजसं जाज्वल्यमा-
नवपुषं कालाग्निमिव मेनिरे भयार्ता विद्रुताः सर्वे राजानं हैहयाधिपं राजा तु सुमहासत्वः सर्वायु-
धसमन्वितं दृष्ट्वा स राजा तं वाक्यं प्राह विस्मितचेतसा कोसौ मम पुरद्वारि स्थातुं शक्नोति कश्चिदि-
व इत्युक्त्वा पार्थिवेन्द्रोसौ किंकरांस्तु महाबलान् प्रेरयामास तं दुष्टं गृह्णीतेत्यादृतो मतिः ते गत्वा दृ-
ष्ट्वा वीरं समरं समं तान्युयुधुर्नरे तान् दृष्ट्वा सायुधान्सर्वान्पार्थिवान् स किंकरान् प्रसन्नः प्राह विप्र-
न्द्रो जामदग्निर्महाबलः भार्गवस्य सुतो रामः संप्राप्तोहं नराधमाः स्वपितुर्निधनात्सर्वान् हनिष्यामि न-
चोन्मान् कार्तवीर्यस्य रुधिरं मान्निवेतिलसंयुतं दास्यामि पितृदानेन चैतच्छिरः कमलेन वै इत्युक्त्वा
स महावीर्यः किंकरान्स्य महीपते राज्ञेः स ताडयामास परशुना हैहयात्मकं ८३ ततः क्रुद्धो महावीर

द्वापभोजनेप्रदत्तोमुनिः प्रार्थितास्तुरभिस्तेन भार्गवेन सुधीमता संपूर्णमन्नपानादि समर्थोऽसुवलात
दा अस्यमन्नपानादितपास्तथं मत्तेनतपाः सर्वेन्यायनयेन्द्राय प्रदद्वेमुनिसत्तमः तोहृष्टास्सवलोरा
जाकोन्नृदलसमन्वितः स्पत्तांचकारपापालातस्यांगविस्तदुष्मीतिः श्रयाचत्सुरभीतत्रजामदग्निनयो
तमःसर्वलोदेविदिमेविप्रकपिलांसर्वकामदां अन्यधेनुसहस्राणि दास्यामितवसुव्रतः इत्युक्तस्ते
नराज्ञापजमदग्निमेहात्तपाः नदेयासर्वलाराजन्मयानवमहीपते इत्यंचदेवदेवेशनशक्रेणपरिपा
लिता देवतानांघनेराजन्दातव्यास्याल्कथंमया इत्युक्तःसतदाराजाक्रोधेनकलुषीकृतःवला
क्रोयातस्तारत्नांसर्वेसैन्यसमोहृतः ततःक्रुद्धाजदामभागास्सवलावरवर्णिनि २९ जघानतस्यसैन्या त
नियशोःस्वरतलैरपि घातयित्वामुकुदैतैनतस्तेन्यंसवलावलात् अंतर्धानंगतादेवीयपोशरण
व स्वसैन्यनिहतंदृष्ट्वासोऽर्जुनःक्रोधमूर्छितःमुष्टिनाताडयामासभार्गवंद्विजसत्तमं ताडितस्तेनव
दुःखोविकलांगःप्रकोपितः पपातसहसाभूमौ ममारद्विजसत्तमाः हत्वामुनिवरंतत्रपापात्माहैहु
पार्थिवः मतासैन्यपरीवारोविवेशानगरंस्वकं रामस्तदेवदेवेशंपूजयामासभार्गवः तेनसंपूजितो
देवःप्रसन्नःप्राहकेशवः प्रीतोस्मितपसावत्सभवतोनियतात्मनः संप्रदास्यामितेविप्रमच्छक्तिंप
रमांशुभाम् आविशितायमछक्त्याजहिदुष्टान्पोनमान् भूभारकविनाशायदेवतानांहितायवै

पं० उ०
५५१

कार्त्तवीर्यवधं तानन्यान्राजपुत्रान्हत्वा वै मानान् महत्कुलोद्भवान् । हत्वा भूमनुवर्त्यां क्षत्रान् रामो नृ
पकुलान्तकः । सर्वांस्तु भूमितो वंशं नाशयामास वीर्यवान् । कृत्वा चोर्वीमनुनिःक्षत्रां जामदग्न्यसुतो बली
अश्वमेधं महायज्ञं चकार विधिवद्द्विजः । प्रददौ विप्रमुख्येभ्यः सप्तद्वीपवतीं महीं । दत्वा महीं स विप्रेभ्यो
जामदग्न्यः प्रतापवान् । तपस्तप्तुं ययौ सोऽयं नरनारायणाश्रमं । एतत्ते कथितं देवि जामदग्न्येर्महात्मनः । श
क्त्यावेशावतारस्य चरितं शार्ङ्गिणः प्रभोः । नोपास्यं हि भवेत्तस्य शक्त्यावेशान्महात्मनः । उपास्यो भागव
तश्रेष्ठैर्विप्रमुख्यैर्महात्मभिः । रामकृष्णावतारौ तु परिपूर्णौ हि षड्गुणौ । नपारवमानौ हरिर्नित्यपरवर्गौ
पूर्णोत्तमौ ॥ ९२ ॥ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे उमामहेश्वरसंवादे परशुरामविरचितंनाम २२ श्रीरु
द्र उवाच । स्वायंभुवो मनुः पूर्वं द्वादशार्णं महामनुं । जजाप गोमतीतीरे नैमिषे विमले शुभे । तेन वर्षसहस्रे
ण पूजितः कमलापतिः । भक्त्या वरं वृणीष्वेति तं प्राह भगवान्हरिः । ततः प्रोवाच हर्षेण मनुः स्वायंभुवो ह
रिं । पुत्रत्वं भज देवेश त्रीणि जन्मानि चाच्युत । त्वां पुत्रलालसत्वेन भजामि पुरुषोत्तम । इत्युक्तस्तेन लक्ष्मी
शः प्रोवाच सुमहागिरा । भविष्यामि न पुत्रत्वं यत्ते मनसि कांक्षितं । सर्वेषु च महत्त्रीणि त्वत्पुत्रत्वं तथैव स्थि
तिप्रयोजने कालोत्तरं रक्षणाय नमः । त्वयि जाते त्वं मयि जातो कांक्षितवस्तुतः । परित्राणाय साधूनां विनाशा
य च दुःकृतां । धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे । एवं दत्वा वरं तस्मै तत्रैवान्तर्दधे हरिः । स्व

१७२

ह

राम
५५१

६६

मः सत्यपराक्रमः वैष्णवं चापमाकृष्य ज्यानिनादमथाकरोत् ५४ तेन नादेन महता पूरितं भुवनत्र
यं देवानामपि संत्रासो बभूव महदद्भुतं ततः पावकसंकाशो राज्ञोऽग्रे सुमहाबलाः ताडयामास तान्वीरा
न्किंकरान्सुमहाबलान् हत्वा तु किंकरांस्तस्य पार्थिवस्य महात्मनः कालाग्निरिव संतप्तो सर्वमंतम
यंकरः श्रुत्वा तु किंकरान्सर्वान्हतान् रामेण धीमता हैहयाधिपतिर्वीरः क्रोधसंरक्तलोचनः नि
र्ययौ सहसैन्येन यत्रास्ते भार्गवो बली तं दृष्ट्वा घोरसंकाशं ज्वलंतं स्वेन तेजसा त्रस्ताः सर्वे जना
स्तत्र शोकमाना जनक्षयं ततो युद्धमभूद्घोरं रामस्य नृपतेस्तदा शस्त्रापातनैर्निमेषैर्मेघयोरिव वर्षि
ताः ततो रामो महातेजास्तत्सैन्यं नृपतेस्तदा निर्दहत्क्षणात्सर्वं वैष्णवास्त्रेण धीमता ततः परशु
ना तीक्ष्णेनामितविक्रमः चिच्छेद बाहुसाहस्रं कार्तवीर्यस्य दुर्मतेः नराशाकमहावीर्यो यो क्रूररणि
णे नृपतिः नष्टवीर्यो महाबाहुः पापेन स्वेन दुर्मतिः चिच्छेद तच्छिरः क्रुद्धो रेणुकातनयो बली मृत्ता
द्विभंगं वज्रेण यथा देवपतिर्बली हत्वा सहस्रबाहुं तं जामदग्न्यः प्रतापवान् जघान पार्थिवान्सर्वान्कु
द्धः परशुनाम्रघे रामं दृष्ट्वा महारौद्रं पार्थिवाः पृथिवीतले भयार्ता विद्रुताः सर्वे मातंगा इव केसरी । वि
द्रुतान्नृपिभ पालान् पितुर्निधनमन्युना जघान भार्गवः क्रुद्धो नागानिव खगेश्वरः निःक्षत्रं कृत
वान्सर्वं जामदग्निः प्रतापवान् ररक्ष भगवानेकः सूर्याज्ञाः सुमहत्कुलं मातामहस्यान्वयत्वात्प्रेम्णा

राक्षसो सो महावीर्यो वरदानानुगर्वितः त्रैल्लोकान्पीडयामास देवदानवमानुषान् तेन संबाध्यमाना स्म देवा
ब्रह्मपुरोगमाः मयाब्धौ शरणं जग्मुरीश्वरं कमलापतिम् ज्ञात्वाथ वेदनां तेषां ममयासनातनः उवाच त्रिदशान्स
र्वान्ब्रह्मरुद्रपुरोगमान् राज्ञो दशरथस्याहं तनयस्यामिरद्धाः कुले वधिष्यामि दुरात्मानं रावणं सहबांधवं मा
नुषं वपुरास्थाय तस्मिन्देवनकंटकम् नंदिरामाङ्गवेतोपि वानरत्वमुपागताः कुरुध्वं मम साहाय्यं गंधर्वाप्सर
सोत्तमाः इत्युक्ता देवताः सर्वा देवदेवेन विष्णुना वानरत्वमुपागम्य जज्ञिरे पृथिवीतले भार्गवेन प्रदत्तां तु मही
सागरमेखला दत्ता महर्षिभिः पूर्वं रघूणां सुमहात्मनां वैवस्वतमनोः पुत्रो राजाऽभूद्धि महाबलः इक्ष्वाकुरिति
विख्यातः सर्वधर्मविदां वरः तदन्वये महातेजा राजाजो दशरथो बली अजस्य नृपतेः पुत्रः सत्यवान् शील
वान् शुचिः स राजा पृथिवीं सर्वां पालयामास वीर्यतः राज्ये कुस्थापयामास सर्वान्पार्थिवसत्तमान् कौशल
के स्य नृपस्याथ पुत्री सर्वांगशोभना कौशल्या नाम तां न्याय्यमुपयेमे स पार्थिवः मागधस्य नृपस्याथ तनया च शुचि
स्मिता सुमित्रा नाम नाम्ना च द्वितीया तस्य भामिनी तृतीया केकयस्याथ नृपतेर्दुहिता तथा भार्याभूत्[illegible]प
पत्राक्षी कैकेयी नाम नामतः ताभिस्त्रिराजा भार्याभिस्तिसृभिर्धर्मसंयुतः रमयामास काकुत्स्थः पृथिवीं चानुपाल
यन् अयोध्या नाम नगरी सरयूतीरसंस्थिता सर्वरत्नसुसंपूर्णा धनधान्यसमाकुला प्राकारगोपुरैर्गुप्ता हेमप्रा
कारसंकुला उत्तमैर्नागतुरगैः सौम्यैर्दृष्टा यथा पुरी तस्यां राजा स धर्मात्मा उवास मुनिसत्तमैः पुरोहितेन विप्रेण

स्याम्नन्वप्रथमेजन्म मनोः स्वायंभुवस्य च रघूणामन्वये पूर्वं राजा दशरथोऽभवत् द्वितीयो वसुदेवोभूद् वृष्णीनाम
न्वये विभुः कलेर्दिव्यसहस्रात् दृष्टमात्रास्यात्यपादयोः शंभलग्रामके प्राप्य ब्राह्मणः संजनिष्यति कौशल्यास
मभूत्पत्नी राज्ञो दशरथस्य हि यदोर्वंशस्य सेवार्थे देवकी नाम विश्रुता हरिर्नृतस्य विप्रस्य भार्या देवप्रभा
पुनः एवं मातृत्वमानत्वमापन्नास्त्री त्रिजन्मनि शार्ङ्गिणः पूर्वं रामस्य चरितं वक्ष्यामितत्वसुव्रते यस्यस्मर
णमात्रेण विमुक्तिः पापिनामपि हिरण्यकशिपुहिरण्याक्षौ द्वितीये जन्मसंज्ञितौ कुंभकर्णदशग्रीवौ प्रजायेतां महाब
लौ पुलस्त्यस्य सुतो विप्रो विश्रवा नाम धार्मिकः तस्य पत्नी विशालाक्षी राक्षसेंद्रसुतानघे सुकेशितनया सास्या
त्सुमालेदीनवस्य च केकसी नाम कन्यासीत्तस्य भार्या दृढव्रता कामोद्रिक्तानुसा देवी संध्याकाले महामुनिं रम
यामास तन्वंगी यथेष्टं शुभदर्शना कामात्संध्यामवाप्य त्वा तस्यां जातो महाबलौ रावणः कुंभकर्णश्च राक्ष
सौ लोकविश्रुतौ कन्या शूर्पणखा नाम जाता निकृतानना कस्यचित्त्वथकालस्य तस्यां जातो विभीषणः सुशी
लो भगवद्भक्तः सत्यवान् धर्मवान् शुचिः रावणः कुंभकर्णश्च हिमवत्पर्वतोत्तमे महोग्रेण तपसा मां वै पूजयामा
सतुर्भशाम् रावणस्त्वपदुष्टात्मा स्वशिरः कमलैः शुभैः पूजयामास मां देवि दारुणेन च कर्मणा ततस्तं मधुवं सुमु
खेहृष्टे नांतरात्मना वरं वृणीष्व मे वत्स वत्स मनसि वर्तते ततः प्रोवाच दुष्टात्मा देवदानवरक्षसां अवध्यत्वमु
दितं सर्वे लोकजिगीषया २५ ततोहं दत्तवानस्मै राक्षसायदुरात्मने देवदानवयक्षाणाम् अवध्यत्वं शुभानने

प०उ०
५५१

संपन्नगर्भाः सर्वास्ता विरेजुः शुभवर्चसः तासां स्वप्नेषु देवेशः पीतवासा जनार्दनः शंखचक्रगदापाणिराविर्भू
तस्तदा हरिः ९ अस्मिन्काले मनोरम्ये मधुमासे शुचिस्मिते शुक्ले नवम्यां विमले नक्षत्रेदितिदैवते मध्याह्न
समये लग्ने सर्वग्रहशुभान्विते कौशल्याजनयामास पुत्रमाभरणाभूषितं उद्यद्दिनकरप्रख्यञ्चतुर्भुजाभ्यां वि
राजितं अनेकसूर्यसंकाशं तेजसा महता वृतं पुरुशस्य तनरम्यं दीपादुत्पन्नदीपवत् ईशानं सर्वलो
कानां योगिध्येयं सनातनम् सर्वोपनिषदामर्थमनंतं परमेश्वरम् जगत्सर्गस्थितिलयेतुभूतमनामयं शरण्यं
सर्वभूतानां सर्वभूतमयं विभुं समुत्पन्ने जगन्नाथे देवदुन्दुभयो दिवि १० विनेदुः पुष्पवर्षाणि ववृषुः सुरसत्तमाः
प्रजापतिमुखा देवा दिवि विमानस्थानभस्तले ११ तुष्टुवुर्मुनिभिः सार्द्धं हर्षपूर्णांगविह्वलाः जगुर्गन्धर्वपतयो ननृतु
श्चाप्सरोगणाः ववुः पुण्याः शिवा वाताः सुप्रभोऽभूद्दिवाकरः ज्वलन्त्यग्नयः शांता विमलाश्च दिशो दश ततः स
राजा हर्षेण पुत्रं दृष्ट्वा सनातनं पुरोधसा वसिष्ठेन जातकर्म तदकरोत् नाम चैतस्य ददौ रम्यं वशिष्ठो भगवान्सदा
क्षिपङ्कमलवासिन्यारमणो यन्मतः प्रभुः तस्मात्श्रीराम इत्यस्य नाम सिद्धं पुरातनं सततं नाम्नाऽभिरामस्य तुल्यमु
क्ति प्रदं नृणाम् विष्णुनाम समुत्पन्नो विष्णुरित्यभिधीयते एवं नामस्य दत्त्वाथ वशिष्ठो भगवानृषिः परिणीय तं नम
स्कृत्य संस्कृतिभिश्च संकीर्त्य नामसाहस्रं दैत्यघ्नकुलोत्तमः वसौ रामरत्नो दिव्यैरसस्यायैर्धनैरपि विप्राः संतु
ष्टयतच्चतर्पयामास भूसुरान् कौशल्या च सुतं दृष्ट्वा रामं राजीवलोचनं फुल्लहस्तारविंदाभं पद्महस्ताभुजान्वितं

राम
५५१

वशिष्ठेन महात्मना राज्यं चकारयामास सर्वं निहतकण्टकं: यस्मादुत्पत्स्यते तस्यां भगवान्पुरुषोत्तमः तस्मा
त्तु नगरी पुण्या साऽयोध्येति निर्मिता नगरस्य परं धाम्नो नामतस्याप्यभूच्छुभे यत्रास्ति भगवान्विष्णुः स देव परमं प
दं तत्र सर्वधीमवेन्मोक्षः सर्वकर्मनिकृन्तनः जाते तत्र महत्त्वविहीनो नराः सर्वे मुदं ययु स राजा पृथिवीं सर्वां पालयित्वा शु
भानैने स्वयजद्देवमेश्वा च पुत्रार्थी हरिमच्युतं तेन संपूजितः श्रीशो राज्ञा सर्वगतो हरिः ४९ वेदवेदेन तु यज्ञेन वर
दः प्राह केशवः तस्मिन्नाविरभूद्देवो यज्ञरूपो हरिस्तदा शुद्धजाम्बूनदप्रख्यः शंखचक्रगदाधरः शुक्लाम्बरधरः।
श्रीमान्वज्रभूषणभूषितः ५१ श्रीवत्सकौस्तुभोरस्को वनमालाविभूषितः पद्मपत्रविशालाक्षश्चतुर्बाहुरुदारधीः।
स व्यापकस्य प्रियासार्द्धं मा गिरासीत् परमेश्वरः वरदोस्मीति तं प्राह राजानं भक्तवत्सलः तं दृष्ट्वा सर्वलोकेशं राजा हर्षसमाकु
लः ववंदे भार्यया सार्द्धं प्रहृष्टेनान्तरात्मना प्रांजलिः प्रणतो भूत्वा हर्षगद्गदया गिरा पुत्रत्वं मे भजेत्याह देवदेवं जनार्दनं। त
तः प्रसन्नो भगवान् प्राह राजानमच्युतः उत्पत्स्येहं नृपश्रेष्ठ देवलोकहिताय वै परित्राणाय तस्यान्न पार्थिवाय ददौ हरिः।
इदं वै पायसं राजन्पत्नीभ्यस्त्वं वक्तुमर्हत देहि तेन तनयाः सुतः उत्पत्स्यन्ते महागजाः इत्युक्त्वा मुनिभिः सर्वैः स्तूयमानो जना
र्दनः स्वात्मानं दर्शयित्वा य तत्रैवान्तरधीयत ५२ स राजा तत्र दृष्ट्वा च पत्नीज्येष्ठा कनीयसी विभज्य पायसं दिव्यं प्रद
दौ तु समाहितः एतस्मिन्नन्तरे तु मध्यमे पत्नी सुमित्रा तस्य मध्यमा तत्समीपं प्रयाता तु पुत्रकामा सुलोचना तां दृष्ट्वा तत्र
कौशल्या कैकेयी च सुमध्यमा स्वार्द्धमर्द्धं प्रददतुस्ते तस्यै पायसं स्वकं तत्प्राश्य पायसं दिव्यं राजपत्न्यः सुमध्यमाः

रा

सीतायाः पुण्यं वद वद अथ लोकेश्वरी लक्ष्मीर्जनकस्य निवेशने शुभे क्षेत्रे हलोत्खाते सुनासीरे शुभेक्ष
णे बालार्ककोटिसंकाशा रक्तोत्पलकरांबुजा सर्वलक्षणसंपन्ना सर्वाभरणभूषिता धृत्वा वक्षसि दि
व्यांगी मालाम्लानपंकजां सीता मुखे समुत्पन्ना बालभावेन सुंदरी तां दृष्ट्वा जनको राजा कन्यां वेदमयीं
शुभाम् उत्संगे पुत्रभावेन पुपोष मिथिलाधिपतिः जनकस्य गृहे रम्ये सर्वलोकेश्वरप्रिया वर्द्धते सर्वलो
कस्य रक्षणार्थं सुरेश्वरी १०२ एतस्मिन्नंतरे देवी कौशिको लोकविश्रुतः सिद्धाश्रमे महापुण्ये भागीरथ्या
स्तटे शुभे ऋतुप्रवरमारेभे यष्टुं तत्र महामुनिः वर्त्तमानस्य तस्य तस्य यज्ञस्याथ द्विजन्मनः ऋतुविध्वंसि
नोऽभवन् रावणस्य निशाचराः कौशिकश्चिंतयित्वाथ रक्षार्थं वेशोऽन्न वेहरिम् आनेतुमैच्छत् स मोला
लोकानां हितकाम्यया स गत्वा नगरीं रम्यां अयोध्यां रघुपालितां नृपश्रेष्ठं दशरथं ददर्श मुनिसत्तमः रा
जापि कौशिकं दृष्ट्वा प्रत्युत्थाय कृतांजलिः पुत्रैः सह महातेजा ववंदे मुनिसत्तमम् धन्योऽहमस्मीति वद
न् ऐक्ष्वाकुकुलनंदनः पूजयामास विधिना निवेश्य परमासने प्रणिपत्य नमस्कृत्य किं करोमीत्युवाच तम्
ततः प्रोवाच हृष्टात्मा विश्वामित्रो महातपाः देहि मे राघवं राजन् रक्षणार्थं क्रतोर्मम सायं कल्प मस्कृ[illegible] मेय
न्ते राघवस्य समीपतः तस्मान्मखसंरक्षणार्थं दातुमर्हसि भूपते तच्छ्रुत्वा मुनिवर्यस्य वाक्यं सर्वविदांवरः
प्रददौ मुनिवर्याय राघवं सह लक्ष्मणं आदाय राघवं तत्र विश्वामित्रो महातपाः स्वमाश्रममगात्प्रीतः

तस्यश्रीपदकमलेपद्माङ्कुशचबरानने शंखचक्रगदापद्मध्वजवज्रादिचिह्निते दृष्टुवक्षसिश्रीवत्स।
कौस्तुभेवनमालया तस्याङ्गिसाजगत्सर्वंसदेवासुरमानुषं स्थितवक्त्रेविशालाक्षीभुवनानिचतुर्दश: ८२ नि
श्वासेतस्यवेदाश्चसेतिहासान्महात्मन: दीपानक्षत्रीनिरीक्षस्यजघनेवरवर्णिनि नाभ्यांब्रह्माशिवौतस्यकर्ण
योश्चदिश:शुभा: नेत्रयोर्वह्निसूर्यौचघ्राणेवायुर्मनोजव: सर्वोपनिदामर्यद्दृष्टातस्यविस्मृतय: कौसल्याभीतावरा
ताप्रणम्यचपुन:पुन: दर्शीनंपूर्णनयनाप्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् धन्यास्मिदेवदेवेशलब्ध्वातांतनयंप्रभो
प्रसीदमेजगन्नाथपुत्रस्नेहप्रदर्शय रूपमुक्तास्तथिकेशोमात्रासद्योगतोहरि: मायामानुषतांप्राप्यशिशुभा
वाङ्गुरोदस: अथप्रमुदितादेवीकौशल्याशुभलक्षणं पुत्रमालिंग्यहर्षेणस्तन्यंप्रादात्सुमध्यमा ८३ तस्या
स्तन्यंपयौदेवोवल्लभावासनीतन: उवासमानुषेलोकेजगद्भर्त्तामहाविभु: देशेतस्मिन्शुभेरम्येसर्वकाम
प्रदेनृणां उत्सवंचक्रिरेपौराहृष्टाजानपदानरा: कैकेय्यांभरतोजज्ञेपांचजन्याशचोदित: सुमित्राजनया
मासलक्ष्मणंशुभलक्षणं शत्रुघ्नंचमहाभागादेवशत्रुप्रतापनम् अनंतांशेनसंभूतोलक्ष्मण:परवीरहा
८४ सुदर्शनांशात्शत्रुघ्न:संजज्ञेमितविक्रम: तेसर्वेववृधुस्तत्रवैवस्वतमनो:कुले ८५ संस्कृतास्तेसुत:
सम्यक्वशिष्ठेनमहौजसा अधीतवेदास्तेसर्वेक्रमतवेदतत्त्वानृपा: शर्वशास्त्रार्थतत्वज्ञाधनुर्वेदेचनिष्ठि
ता: वभूवु:परमोदारालोकानांहर्षवर्द्धना: युग्मंवभूवतुस्तत्रराजानौरामलक्ष्मणौ तथाभरतशत्रु

प०३०
५५३

यजनपत्रायतेक्षणे उपाघ्राय तदा मूर्ध्नि तुष्टाव मुनिसत्तमः एतस्मिन्नन्तरे राजा मिथिलायाम्प्रधीश्वरः
वाजपेयक्रतुं कर्तुं मारेभे भूपसत्तमः तद्द्रष्टुं प्रययुः सर्वे विश्वामित्रपुरोगमाः मुनयो रघुशार्दूलसहिताः
पुण्यचेतसः गच्छतस्तस्य रामस्य पादाब्जेन महात्मनः अभूत्सपावनी भूमिः समाक्रान्ता महाशिला सापि रा
मापुरा मह्यातीगौतमेन द्विजन्मना अहल्या रघुनाथस्य पादस्पर्शात्सुमाभवत् अथ संप्राप्य नगरीं मि
थिलां मुनिसत्तमाः राघवाभ्यान्तु ते सर्वे बभूवुः प्रीतमानसाः समागतान्महात्मा गान्दृष्ट्वा राजा महाबलः प्रत्युग
म्य प्रणम्याथ पूजयामास मैथिलः रामं पद्मविशालाक्षं स्मिदीन्दुदलप्रभम् पीताम्बरधरं श्यामं कोमलाव
व यवोज्ज्वले अथ संधारितकंदर्पकोटिलावण्यसत्तमं सर्वलक्षणसंपन्नं सर्वाभरणभूषितं स्वस्य हृत्पद्म मध्य
गः परेशास्यतनुर्हरिः उत्पन्नदीपवद्दीप्ताः सौशील्यादिगुणैः परैः १३० तद्दृष्ट्वा रघुनाथं सजनकोहृष्टमा
276 नसः परेशमिव तं मेने रामं दशरथात्मजं पूजयामास काकुत्स्थं धन्योस्मीति त्रिभुवनन्नृपः प्रसादं वासुदेव
स्य विश्वामित्रे नरेश्वरः प्रादात्तु दक्षिणां तस्मै मनसा चिन्तयन् प्रभुः आत्मजे रघुवंशस्य ज्ञात्वा तत्र नृपोत्तमः
पूजयामास धर्मेण वसिष्ठो राघवेण शुभे अर्थानि समर्चयामास मधुपर्कादिपूजनैः ततो वसानियन्तस्य
रामो राजीवलोचनः मत्वा शैवधनुर्दिव्यं जितवान् जनकात्मजां अयोनिजा वीर्यशुल्केन सहिता परिता
पितः सुदापरमां जातस्मै प्रददौ मिथिलाधिपः केशवोऽभ्यर्चय मिव यथा पूर्वं महात्मा सह तत्प्रेसयामास

राम
५५३

प्रययौ द्विजसत्तमः ततः प्रभृत्यास्मि दशाः प्रयाते रक्षसत्तमे ववृषुः पुष्पवर्षाणि तुष्टुवुश्च महौजसः
स्तुष्या जंगा महत्वात्मा वैनतेयो महाबलः ग्रद्दश्य महतो भूतानां सोप्राप्य रक्षसत्तमम् ११५ ताभ्यां दिव्य।
च धनुषी तूणौ चाक्षयसायकौ दिव्यान्यस्त्राणि शस्त्राणि दत्त्वा च प्रययौ द्विजः ११६ ततो रामलक्ष्मणौ वी
रौ कौशिकेन महात्मना गच्छतौ ज्ञापितारण्ये राक्षसी घोरदर्शना नाम्ना तु ताडका देवी भार्या सुन्दस्य रक्षसः
जघान तु स्ता महावीरो बाणो दिव्यधनुश्च्युते निहता राघवेणाथ रक्षसी घोरदर्शना सञ्जाता तनु घोरस्या
दिव्यरूपा वभूव सा ज्वाज्वल्यमाना वपुषा सर्वाभरणभूषिता प्रययौ वै स्मवे लोके प्रणम्य च रघूत्तमं
तां हत्वा राघवः श्रीमान् कौशिकस्याश्रमे शुभे प्रविवेश महातेजा लक्ष्मणेन महात्मना ततः प्रहृष्टो मुन
यः प्रभुऋष्य रघूत्तमे निवेश पूजया मासुर ऋषिचैः परमासने कौशिकः कृतदीक्षस्तु यज्ञे यज्ञमनुत्तमं स्वा
रेभे मुनिभिः सार्द्धं विधिना द्विजसत्तमाः २३ वर्तमाने महायज्ञे मारीचो नाम राक्षसः सुबाहुश्च महातत्र
विघ्नं कर्तुमवस्थितः १२४ दृष्ट्वा तौ राक्षसौ घोरौ राघवः परवीरहा जघानैकेन बाणेन सुबाहुं राक्षसेश्व
रं पवनास्त्रेण महता मारीचं च निशाचरं सागरे पातयामास शुष्कपर्णमिवानिलः सरामस्य महावीर्य
दृष्ट्वा राक्षसत्तमः न्यस्तशस्त्रास्त्र उपस्तेन प्रययौ सहदाश्रमे विश्वामित्रे महातेजाः समाप्ते महति क्र
तौ प्रहृष्टमनसा तत्र पूजयामास राघवं समालिङ्ग्य महात्मानं काकपक्षधरं हरिं नीलोत्पलदलश्यामं लो

लोकानिमं चाथ स्वर्गं वा त्वन्मितेन च। तेऽहं स्थास्यामि रसं कालं यावद्रामस्य भार्गवः। ज्ञात्वा तं परमात्मानं प्रहृष्टो राम
मब्रवीत्। राम राम महाबाहो ज्ञातोऽसि त्वां सनातनं। जानाम्यहं च काकुत्स्थ तव वीर्यगुणादिभिः। १६६ त्वमादिपुरुषः
साक्षात्परं ब्रह्म परोऽव्ययः। त्वमनन्तो महाविष्णुर्वासुदेवः परात्परः। नारायणस्त्वमीशस्त्वमीशस्त्वं त्रयीमयः। त्वं काल
स्त्वं जगत्सर्वं मकारादस्य यत्त्वमेव च। स्रष्टा धाता च संहर्ता त्वमेव परमेश्वर। त्वमचिन्त्यो महद्भूतरूपस्त्वं महद्गु
ह्यकात् चतुःषड्पंचगुणवान् त्वमेव पुरुषोत्तमः। त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कारस्त्वमोंकारस्त्रयीमयः। व्यक्ताव्यक्तस्व
रूपस्त्वं गुणात्मा निर्गुणः परः। त्वामतुल्यात्मरूपं कं ब्रह्मवेदानामप्यगोचरं। पश्चात्प्रलप्तं कृतवानस्म्यायुधमस्तु तपाप्रमो
तक्षेम्यं त्वया नाथ कृपया केवलेन तु। तव शक्त्या न पाल्यं मे जित्वा दत्वा महीं द्विजे त्वत्प्रसादप्रसादे वैरी
लिमाश्रितो नैरकीं हन्तुमुक्तानु काकुत्स्थ जामदग्निमितात्तपाः। परिणीयन मस्कृत्य राघवं लोककर्तृकं महा
तकर्तुं कृतं स्वर्गं तदस्त्रायच्च वेदवत्। राघवोऽपि महातेजा ववन्दे स महामुनिम्। विधिवत्पूजयामास पाद्यार्घ्याचम
नादिभिः। तेन सम्पूजितस्त्वं जामदग्न्यो महातपाः। तपसे प्रययौ रम्यं नरनारायणाश्रमं। राजा दशरथः सोऽथ
पुत्रैर्दारैस्समन्वितः। स्वां पुरीं सुमुहूर्तेन प्रविवेश महाबलः। राघवो लक्ष्मणश्चैव शत्रुघ्नो भरतस्तथा स्वान्स्वा
न्दारान्मुदा राजंस्तेरिरे समानसाः। तत्र द्वादशवर्षाणि सीतया सह राघवः। रमयामास धर्मात्मा नारायण इवश्रि
या। तस्मिन्नेव तु राजा यः कालेदशरथः सुतम्। ज्येष्ठं रामं सुमहायोग्यं श्रेष्ठं स्त्रीत्याम महीपतिः। तस्य भार्या यथ कैके

177

राघवाय जनाधिप। पुत्राभ्यां सह धर्मात्मा मिथिलायां विवेश ह। वशिष्ठवामदेवाभ्यां प्रीतः सत्तमतीपतिः
ने उवास नैवरे रम्ये जनकस्य रघूत्तम। तस्मिन्नेव शुभे काले रामस्य धरणीसुताम् विवाहमकरोद्राजा मिथिलेन स
मर्चितः। लक्ष्मणस्योर्मिलानाम कन्या जनकसंभवा। जनकस्यानुजस्याथ तनये शुभवर्चसी माण्डवी श्रुतकी
र्तिश्च सर्वलक्षणलक्षिते भरतस्य च सौमित्रेर्विवाहमकरोन्नृप। निर्वर्त्योद्वाहिकं तत्र राजा दशरथो बली।
स्नुषाभ्यां प्रस्थितः श्रीमान्पौरैर्जानपदैर्वृतः। पारिबर्हं समादाय मैथिलेन च पूजितः। सुसुतः सस्नुषः सोऽथ स
स राजा बलानुगः। तदध्वनि स्थितो दीर्घां जामदग्न्यः प्रतापवान्। गृहीत्वा परशुं चापं सेषुं क्रुद्ध इव केसरी अभ्यधाव
त्वैकाकुत्स्थं योद्धुकामो नृपान्तकः। स प्राप्य राघवं दृष्ट्वा वचनं प्राह भार्गवः। राम राम महाबाहो शृणुष्व वचनं मम
बहुशः पार्थिवान्हत्वा सेपुरा भूरिविक्रमान्। ब्राह्मणेभ्यो महीं दत्त्वा तपस्तप्तुं महेन्द्रगतः। तव वीर्यबलं श्रुत्वा नराधिप श
ङ्कितं मम। येऽञ्चापाङ्कराघव वर्धमानं त्वया नृप। तस्माद्वदान्यप्रभुं मे दीयतां रघुसत्तम। इदं तु वैष्णवं चापं तेन तु
त्वमरिंदम। आरोपयस्व स्ववीर्येण निर्जितोऽस्मि त्वया यदि। अथवा त्वं जराशस्त्रं पुरस्ताद्बलिना मम रणेन सका
कुत्स्थ कातरोऽस्य च चेतसि। एवमुक्तस्तु काकुत्स्थो भार्गवेण प्रतापवान्। निर्वीर्यो नष्टतेजाश्च कर्महीनो यथा द्विजः
विनिष्टतेजसं दृष्ट्वा भार्गवं नृपसत्तमाः। साधु माधिवात काकुत्स्थं प्रशशंसुर्मुहुर्मुहुः काकुत्स्थस्य स्मेतं महच्चापं गृहीत्वा
आरोपयल्लीलया सह धायवाणं तच्चापे भार्गवः प्राह विस्मितः १८३ अनेन नर सुरर्मुक्ते नकिंक तैर्व्यन्तवद्विज देवि

१०३०
५५५

शरणार्थी जैमाम्गुवायस: शक्रपीडित: । तं दृष्ट्वा वायसं सर्वे सुग्रीवाद्या वदनवा: । नरक्ष्य: स्मनयं चानुमिति प्राज्ञमंनी
षिण: । भूयप्रावाचभगवान्वृत्तात्रिभुवनेश्वर: । मोमोवलिभुजोभ्युपेत मेव शरणं व्रज स्वरक्षकं । श्रीमान्स
र्वेशोकस्याानिधि: रक्षतेवक्ष मासारोवेत्सल: । शरणागतान् ईश्वर: सर्वभूतानां सो शील्याद्गुणान्वित: । रक्षिता
जीवलोकस्य पिता मास सखो सुहृत् । शरणं व्रज देवेशं नान्यत्रास्मरणो द्विज: । इत्युक्तस्तेन वालिभुग्वूलेणारक्षनेद
नं उपेत्य सहसा पूर्व मेनि पपात भयातुर: । पुणोसे शयमापन्नं दृष्ट्वा सीतायवसमसे त्राहि त्राहीति भर्तारमुवाचवि
नयाद्विभुं पुरत: पतितां देवी धरण्यां वायसं तदा तच्छिर: पादयोस्तस्य योजयामास जानकी समुत्थाप्य करेणाथ
कृपापीयूषसागर: रक्षेरामोगुणवान्वायसं दयार्दित: । तमाह त्वायसं रामो माभैरिति दयानिधि: । अभयं ते
प्रदास्यामि गच्छ गच्छ यथासुखं । प्रणम्य राघवापुत्र सीतायै च मुहुर्मुहु: । स्वलोकं प्रययावाशु राघवेणाभिरक्षित: । त
तो रामस्तु वैदेह्या लक्ष्मणेन च धीमता उवास चित्रकूटाद्रौ स्तूयमानो महर्षिभि: । तस्मिन्संपूज्यमानस्तु भरद्वा
जेन राघव: जगामाश्रमं सुविपुलं माश्रमे रघुसत्तम: । समागते रघुवरं दृष्ट्वा मुनिवरोत्तम: २२४ पूजयामास धर्मात्मा पुल
कस्य सुदायुत: । आसने सुशुभे मुख्ये निवेश्य सह सीतया अर्घ्यपाद्याचमनीयं वस्त्राणि विविधानि च गन्धपुष्प
दप्रीत्या भूषणं चानुलेपनं तस्य पत्न्यनसूयाति दिव्याम्बर मनुत्तमं सीतायै प्रददौ प्रीत्या भूषणानि च मतिंच दि
व्यन्नपानमध्याधि भोजयामास राघवं तेन संपूजितस्तत्र भक्त्या परमया नृप: उवास दिवसं तत्र प्रीत्या रामस्सल

दि

राम
५५५

॰यीपुरा दत्तवरा प्रिया स्मृत्वा चेतन पङ्क्तिं भरतस्याभिषेचनं विवासनं च रामस्य वत्सराणि चतुर्दश

स राजा सत्यबद्धश्च नाज्ञां मे राज्यादयोऽसुतं विवासयामास तद्दुःखेन हतचेतनः शक्रोपि राघवस्तस्मिन् राज्यं

संत्यज्य धर्मवित् दशग्रीववधार्थाय पितुर्वचनहेतुना वनं जगाम काकुत्स्थो लक्ष्मणेन च सीतया राजा पु

त्रवियोगार्तः शोकेन च मया रसः निपुज्यमानो भरतस्तस्मिन् राज्ये स मन्त्रिभिः नेच्छद्राज्यं स धर्मात्मा सोभ्रा

मनुदर्शायन् वनमागम्य काकुत्स्थं मया चेद्भ्रातरं ततः रामस्तु पितुरादेशान्नेच्छद्राज्यमरिंदमः स्वपादुके द

दौ तस्मै भरतायासौ प्रणतो तथा रामस्तु पादुके राज्यमवाप्य भरतः शुभे १९०० प्रत्यहं गन्धपुष्पैश्च पूजयेत्कैकेयी

सुतः तपश्चरणयुक्तो नन्दिग्रामे स्थितो नृपो नमः वनवासगमनेन तस्य राघवस्य महात्मनः तावद्व्रतपराः सर्वे बभूवुः पु

रवासिनः राघवश्चित्रकूटाद्रौ भरद्वाजाश्रमे शुभे रमयामास वैदेहीं मन्दाकिन्या जले शुभे कदाचिदङ्के वैदेह्या

शेते रामो महामनाः ऐन्द्रः काकः समागम्य तस्मिन्नेवान्तरे तदा स ददर्श जानकीं तत्र कन्दर्पशरपीडितः वि

श्री ददार नखैस्तीक्ष्णैः पीनोन्नतपयोधरं तद्दृष्ट्वा व्यापदं रामः कुशं जग्राह पाणिना ब्रह्मणोऽस्त्रेण संयोज्य चि

प क्षेप घ्नं स वायसं प्रति तत्तेजोरसंकाशं ज्वालामालासमाचितं तद्दृष्ट्वा काकः प्रदुद्राव विमुच्य न कान्तरं स्वरम् ते

काकं प्रत्यनुययौ रामस्यास्त्रं सुदारुणं त्रीन् सर्वांल्लोकान् भ्रममाणः पीडितः पुनः पुनः पुनर्ययौ काकः शरणार्थी

स रामं शुभाकरं वक्षोणा तत्र तत्र ततः स्नेनु प्रविवेश भयावहम् ब्राह्मणोमिन्द्रं रुद्रं च यमं वरुणं मेव च

प०३०
५५६

दण्डकेवने आगतोसि किं मैथिल्या सार्द्धं मम सुन्दरि कात्वं कस्य कुले जाता सर्वं सत्यं वदस्व मे इत्युक्ता ता
नु रामेणाब्रवीत्सा वाक्यं मन्दस्मिता २५८ अहं विश्रवसः पुत्री रावणस्य स्वसानघ नाम्ना शूर्पणखा नाम
त्रिषु लोकेषु विश्रुता इन्द्रादिदेवकान्ताः प्राप्नुवन्ति मम प्रभो मदर्थं पत्नी भविष्यसि सहस्रान्वै विचरामि महावने त्वां तु
दृष्ट्वा मुनिवरं कन्दर्पशरपीडिता त्वं तु कामात्वया सार्द्धं आगतास्मि मुनिर्मया मम त्वेन पत्नी लक्ष्मणो म
विन्तुमर्हसि इत्यन्ते च सती सीतामत्तुमित्तुं प्रचक्रमे इत्युक्त्वा राक्षसी सीतामत्तुमित्तुं वीक्ष्य चाब्रवीत् श्रीरामः ख
ड्गमुद्यम्य नासाकर्णौ प्रचिच्छेद रुदन्ती सा ततः शीघ्रं राक्षसी विकृतानना खरालयं प्रविश्याथ तस्य चैत्ये स्थितं स
तराक्षसानासन्न दूषणो त्रिशिरा हतः आजगाम सरामो रघुवंशानुसूदने तानथ सः कानने घोरैर्बाणैः का
लान्तकोपमैः निजघ्नानन्तकाद्यान्राक्षसांस्तलीलया खरं त्रिशिरसं चैव दूषणं तु महाबलं ततो निपा
तयामास बाणौघैः रघुवीरो विरोधहा निहत्य राक्षसान्सर्वान्दण्डकारण्यवासिनः पूजितः सुरसङ्घैश्च स्तूयमानो
महर्षिभिः उवास हर्षे रक्षो तया लक्ष्मणेनघ राक्षसानां वधं श्रुत्वा रावणः क्रोधमूर्छित आजगाम
जनस्थाने मारीचेन दुरात्मना स प्राप्य पञ्चवट्यां तु दशग्रीवः सराक्षसः मायाविना मारीचेन मृगरूपेण
राक्षसा अपकृत्य आश्रमाद्दूरे नीतो नु दशरथात्मजौ गतौ रसी नो रामस्य भार्यां स्वयं अभ्रकामयया छित्वा मार्गेणानु
तो हृत्वा जगाम पुष्पकेण रावणः ली रामस्य सो दृष्ट्वा तं युद्धे तेन राक्षसा तं हत्वा वा हुतवीर्यं खगराजः राजुवार

२
279

राम
५५६

स्तोत्रैः प्रभाते विमले रामः समुत्थाय महामुनिं परिणीय प्रणम्यापृच्छ्य गमनायोपचक्रमे अनुज्ञातस्ततस्ते
न रामो राजीवलोचनः प्रययौ दण्डकारण्यं महर्षिगणसंकुलं तत्रातिभीषणं घोरं विराधं नाम राक्षसं हत्वा
शरभङ्गस्य प्रविवेशाश्रमे शुभे स तु दृष्ट्वा ककुत्स्थं सद्यः संक्षीणकल्मषः प्रययौ रामसंस्तुतो ब्रह्मलोकं तु
गंधर्वाप्सरसान्वितं सुतीक्ष्णस्याप्यगस्त्यस्यागस्त्यभ्रातुरेव च क्रमेण प्रययौ रामस्तेष्वाश्रमेषु पूजितस्तथा पंच-
वट्यां ततो रामो गोदावर्यास्तटे शुभे उवास सुचिरं कालं सुखेन परमेण च तत्र गत्वा मुनिश्रेष्ठास्तापसा धर्म-
चारिणः पूजयामासू रामेरो रामं राजीवलोचनं मयं विज्ञापयामासुस्ते च रक्षोगणेरितं तानाश्वास्य तु काकुत्स्थो
ददौ चाभयदक्षिणां तेनु तुष्टैः पूजितास्तेन स्वाश्रमान् संप्रपेदिरे तस्मिन् स्त्रयोदशाब्दानि रामस्यासिन्निर्वपुः गो-
दावर्यास्तटे रम्ये पंचवट्यां मनोरमे कस्यचित्त्वथ कालस्य राक्षसी घोररूपिणी रावणस्य स्वसा तत्र प्राविवे-
शा दुरासदा सा तु दृष्ट्वा रघुवरं कोटिकंदर्पसन्निभं इन्दीवरदलश्यामं वदनपद्मायतेक्षणं प्रोन्नतांसं महा-
बाहुं कंबुग्रीवमतादनुं संपूर्णचन्द्रसदृशसस्मिताननपंकजं भंगावलीनिभैः स्निग्धैः कुटिलैः शीर्ष- क
जैर्वृतं रक्तारविंदसदृशोपपदतलतलांकितं निष्कलेकेन्दुसदृशनखपंक्तिविराजितं स्निग्धकोमल-
दूर्वाभसौकुमार्यनिधिं शुभं पीतकौशेयवसने सद्धेमाभरणभूषितं युवानमनवलेपं सजगन्मोहनविग्र-
हं दृष्ट्वा तं राक्षसी रामं कंदर्पशरपीडिता अब्रवीत्समुपेत्याथ रामं कमललोचनं कस्त्वं तापसवेषेणावर्तसे

प०३०
५५१

हत्वा रावणं राघवः क्रोधादुत्क्षिप्ततोयां भविष्यति तां ततो भयात्समुद्विग्ना पुरस्कृत्य महामुनीन् कृतांजलिपु
टादीना राघवं शरणं गता ततो महर्षयः सर्वे रामं प्राहुः स तेन त्वत्पादकमलोद्भूता गंगा त्रैलोक्यपावनी
त्वमेव हि जगन्नाथ शापान्मोक्तुमर्हसि ततः प्रोवाच धर्मात्मा शरणागतवत्सलः शबर्याः स्नानमात्रे
ण संगता शुभवारिणा मुक्ता भवतु सद्यः पापजंगेयपापनाशिनी एवमुक्त्वा तु काकुत्स्थः शबरीतीर्थमुत्तमं
गंगागयासमं चक्रे शार्ङ्गकोदण्डमहाबलः सततं मानवस्तत्र च तीर्थे यस्तोदके मज्जेत् तच्छरीरजं दुःखं ग
मिष्यति न संशयः एवमुक्त्वा तु काकुत्स्थ ऋष्यमूकं गिरिं ययौ ततः पंपासरस्तीरे वानरेण हनूमता ।

स

संगतेस्य वचनात्सुग्रीवेण समागतः सुग्रीववचनाज्ज्ञात्वा वालिनं वानरेश्वरं सुग्रीवमेव तद्राज्ये रामोऽभ्यषि
चत् संतु संप्रेषयामास दिदृक्षुर्जनकात्मजां हनुमत्प्रमुखान्वीरान्वानरान्वानराधिपः सलं
घयित्वा जलधिं हनुमान्मारुतात्मजः प्रविश्य नगरीं लंकां दृष्ट्वा सीतां हृताम्बुतां उपवासकृतां दीनां भर्तृशो
कपरायणां मलपंकेन देहस्थानीं मलिनांबरधारिणीम् निवेदयित्वाभिज्ञानं प्रवृत्तिं च निवेद्यतां समाश्वास्य
च वैदेहीं बभंजोपवनं तदा वनपालान्किंकरांश्च पंचसेनाग्रनायकान् सप्तमंत्रिसुतान् तान् ज्वराक्षवणां
स्यमुक्तेन तथा तोरणस्तम्भमुक्त्वा ब्रह्मणि जयास्तवपंककपिः तपादत्तमभिज्ञानं गृहीत्वा पुनरागमत् सोऽभिगम्य म
तेजा रामं कमललोचनं निवेदयज्जानकीं दृष्ट्वा सीतेति ततस्तु सुग्रीवसहितो रामो वानरैर्बहुभिर्वृतः

राम
५५१

णः प्रविवेशपुरीं लंकां राक्षसेंद्रो भिहृन्नात् अशोकमध्ये निकामध्ये निःक्षिप्य जनकात्मजां निधने रामबाणेन
कोशलपत्स्वगहे विराल् रामस्तु राक्षसं हत्वा मारीचं मृगरूपिणं पुनराविश्य तत्राप्यमुत्राश्रमं सौमित्रिणा ततः राक्षसाप
हृतां भार्यां ज्ञात्वा दशरथात्मजः प्रभूतशोकसंतप्तो विललाप सुतामतिः मार्गमाणो वने सीतां एषय गृध्रं महा
बलं विच्छिन्नपादपक्षं च पतितं धरणीतले रुधिरार्द्रं सर्वांगं दृष्ट्वा विस्मयमागतः पप्रच्छ राघवः कि
नकेन कृत्वजिघांसितः गृध्रस्तु राघवं दृष्ट्वा मंदं मंदमुवाच ह रावणेन हृता राम तव भार्या बलीयसा तेन रा
क्षसमुख्येन संग्रामे निहतोस्म्यहम् इत्युक्त्वा राघवस्याग्रे सहसा त्यक्तजीवितः २१२ संस्कारमकरोद्रामस्तस्य बु
लविधानतः स्वपदं च ददौ तस्मै योगिगम्यं सनातनं राघवः स्वप्रदेशेन स गृध्रः परमं केशवस्य पदं हरेः सामा सा
न्यरूपेण मुक्तिं प्राप्य खगोत्तमः २१४ मातंगवने ततो गत्वा मतंगस्याश्रमे शुभे अभिगम्य मतानामाशबरीं च
र्मचारिणीं सा तु भागवतश्रेष्ठा दृष्ट्वा तौ रामलक्ष्मणौ प्रत्युद्गम्य नमस्कृत्वा निवेश्य कुशविष्टरे पादप्रक्षालने
कृत्वा वन्यैः पुष्पैः सुगंधिभिः अर्घ्यपाद्यसमभ्यर्च्य हर्षनिर्भरमानसा फलानि च सुगंधीनि मूलानि मधुराणि
च निवेदयामास तदा राघवाभ्यां दृढव्रता फलान्यास्वाद्य काकुत्स्थस्तस्यै मुक्तिं ददौ पराम् ततः पंपासरोग
त्वा राघवः शत्रुसूदनः जघान राक्षसं तत्र कबंधं घोररूपिणं तं निहत्य महावीर्यो ददाह स्वर्गतस्तु सः ततो गोदा
वरीं गत्वा रामो राजीवलोचनः पप्रच्छ सीतां गोदे त्वं किं ताजानासि मे प्रियां नेराशैततस्मै सा गंगात्मसा

तः क्रुद्धो महातेजा राघवो राक्षसान्तकः । जघान राक्षसान्वीरान् शरैः कालानलोपमैः । प्रदीप्तैर्निशितैः काल
दण्डोपमैर्भीमैः छादयामास काकुत्स्थो दशग्रीवं च राक्षसं । स तु निर्भिन्नसर्वाङ्गो राघवास्त्रैर्निशाचरः । भयाद्द्राव
णो लङ्कां प्रति निशाचरः । जगाम मन्नपश्यन्नि वैदेहं माविशत् । ततो दह्यमानानीतो महेष्विमहाग्निभिः ।
तेन रामानुजस्याग्निर्लक्ष्मणस्य महात्मनः प्रवर्तत ॥ २१२ ॥ दशग्रीवस्ततो लेभे मनसा रिमेघकाक्षया । अथ वितते वानरेन्द्रैः स दमिचा
रा लङ्केश्वरियो: पुनर्युद्धाय पौलस्त्यो रामेण सह निर्ययौ । दिव्यस्यन्दनमारुह्य राक्षसैर्बहुभिर्युतः । ततः शतमखो
दिव्यं रथं दुर्धर्षसंयुतं राघवाय महातेजाः प्रेषयामास बुद्धिमान् । रथं मातलिनानीतं समारुह्य रघूत्तमः । स्तूय
मानः सुरगणैर्युयुधे रावणेन ॥ २१३ ॥ ततो युद्धमभूद्घोरं रामरावणयोर्महत् । सशाङ्किकमहातेजाः शस्त्रैरति
जीवकाः विमानस्थाः सुराः सर्वे हृष्टपुलकसंयुताः । दशग्रीवस्य चिच्छेद शिरांसि रघुनन्दनः । समुत्थितानि बहुशो वरदा
नात्कपर्दिनः । ब्रह्मास्त्रं मन्त्रयामास दग्धुं पापं दुरात्मनः । स सर्वजिद्राघवस्तु [illegible] कालाग्निसदृशप्रभं । तदस्त्रं राघ
वो [illegible] रावणस्य [illegible] विदार्य धरणीं भित्त्वा रसातलतलं गतम् । स एव [illegible] माने भुजगो राघवस्य करं प
कयौ [illegible] ततो देवगणाः सर्वे [illegible] निर्भरमानसाः । ववृषुः पुष्पवर्षाणि
महात्मनि जगुरौ [illegible] जगुर्गन्धर्वपतयो ननृतुश्चाप्सरोगणाः । ववुः पुण्यास्तथा वाताः [illegible] दिवाकरः । तुष्टु
वुर्मुनयः [illegible] देवगन्धर्वकिन्नराः । लङ्कायां राक्षसश्रेष्ठं [illegible] विभीषणं [illegible]

महोदधेस्तटं गत्वा तत्रानीकं न्यवेशयत् रावणस्यानुजो भ्राता विभीषण इतीरितः धर्मात्मा सत्यसंपन्न
महाभागवतोत्तमः ज्ञात्वा समागतं रामं परित्यज्य स्वपूर्वजं राज्यं सुतं च दाराश्च शरण्यं राघवं परिग
त्वा च ते रामो मारुतेर्वचनात्प्रभुः ॥ १ तस्मै दत्वाभयं सौम्य रक्षोराज्येभ्यषेचयत् ततः समुद्रं काकुत्स्थ
कर्त्तुकामः प्रपद्य वै सुप्रसन्नजलं तं तु दृष्ट्वा रामो महाबलः शार्ङ्गमादाय बाणौघैः शोषयामास वारि
धिं ततस्तु सरितां नाथः काकुत्स्थं करुणानिधिं प्रपद्य शरणं चैव मर्चयामास वारिधिः पुनराह प्रजल
धिं बन्धनं सेतोर्णराघवः उदधेर्वचनात्सेतुं सागरे मकरालये गिरिनिर्वाणतैर्नलः सन्तु मकारयत् ततोग
त्वा पुरीं लङ्कां सन्निवेश्य महाबलः सम्यगायोधनं चक्रो वानराणां च रक्षसां ततो दशास्य तनयः शक्रजि
न्नागसायकैः वबन्ध नागपाशैश्च तावुभौ रामलक्ष्मणौ वैनतेयः समागम्य तान्यस्त्राणि प्रबोधितौ च पल्व रा
क्षसान्निहतास्सर्वे वानरैश्च महाबलैः रावणस्यानुजं वीरं कुम्भकर्णं महाबलं निजघान रघो रामो बाणैरग्नि
शिखोपमैः प्रहस्ते नेकौङ्गजित्सुकृतः ततो रामानुजः पातयामास वानरैः हनूमता समानीतो महौषधिधरः
तस्यानिलस्पर्शात्सर्वेऽप्यसमुत्थिता ततो रामानुजो वीरः शक्रजेतारमाहवे निपातयामास शरैर्हत्वे
न्द्रधरोपमा निर्ययावथ पौलस्त्यो पौ ंराजेणसंयुग चतुरंगबलैः सैर्ड महत्भिश्च महाबलैः समेनतो भवद्यु
वानराणां च राक्षसां रामरावणयोर्गोकैर्भवत याः भीमविक्रम शस्त्रानिपातयामास लक्ष्मणो राक्षसेश्वरः त

प०३०
५५९

182

सौम्यकाकुत्स्थक्षीराब्धेरिवमाचिरं एतस्मिन्नंतरे तत्र लोकसाक्षी सपावकः आदाय सीतारा
मपार्श्वे ...संनिधौ अब्रवीत्तत्र काकुत्स्थं वह्निः सर्वशरीरगः इयं शुद्धसमाचारा सीता निष्क
ल्मषा विभो गृहाण माचिरं राम सत्यं प्रतवाभुवं ततोग्निवचनात्सीतां परिगृह्य रघूद्वहः बभूव
रामः संहृष्टः पूज्यमानः सुरोत्तमैः राक्षसैर्निहताये तु संग्रामे वानरोत्तमाः पितामहवरात्तेपि जी
वमानाः समुत्थिताः ततस्तु पुष्पकं नाम विमानं स्वर्जितं श्रीमान् रविसन्निभं भ्रातागृहीतं संग्रा
मे कौबेरं राक्षसेश्वरः तत्रापवापधृदेवैव ...मरणानि च तेन संपूजितः श्रीमान् रामचंद्रः ।
प्रतापवान् आरुरोह विमानाग्र्ये वैदेह्या भार्यया सह लक्ष्मणेन च वीरेण भ्रात्रा दशरथात्मजः र
क्षवानरसंघातैः सुग्रीवेण महात्मना विभीषणेन वीरेण राक्षसेश्च महात्मना तेषु तद्विमाने वैकुं
ठनिलयमुक्ते मे ...मपि तथा सर्वे समारूढास्ते सर्वे नरराक्षसाः अयोध्यां प्रस्थितो रामः स्तूयमा ।
नः सुरोत्तमैः भारद्वाजाश्रमं गत्वा रामः सत्यपराक्रमः भरतस्यांतिके तत्र हनूमंतं व्यसर्जयत् तनि
बाद्वालयं गत्वा गुहं दृष्ट्वा यथेत्सवं राघवागमनं तस्मै प्राह वानरपुंगवः नंदिग्रामं ततो गत्वा हृष्टा
ते राघवानुजं न्यवेदयत्तथा तस्मै रामस्यागमनोत्सवं भरतश्चागतं श्रुत्वा वानरेण रघू

राम
५५९

स्कुलोत्तमः रामस्यचाब्रवीद्वाक्यमभिषिच्यविभीषणं यावच्चन्द्रश्चसूर्यश्चयावत्तिष्ठतिमेदि
नी यावन्ममकथालोकेतावद्राज्यंविभीषणे गत्वासमपदंदिव्यंयोगिगम्यंसनातनं सपुत्रपौत्रः
सगणः संप्राप्नुहिमहाबल एवंदत्वावरंतस्मैराक्षसायमहाबलः संप्राप्यमैथिलींतत्रपरुषंजनसंसदि
उवाचराघवःसीतांगर्हितंबहु मातन्नातितांसाध्वीविवेशज्वलनंमहत् ततोदेवगणाःसर्वे।
शिवब्रह्मपुरोगमाः दृष्ट्वातुमातरंवह्नौप्रविशन्तींभयातुराः समागम्यरघुश्रेष्ठमर्द्धंप्रांजलयोब्रु
वं रामराममहाबाहोश्रृणुत्वंचार्त्तिविक्रम सीतातिविमलासाध्वीतवनित्यानपायिनी स्वच्छा
ज्ज्योत्स्नायथासाहिभास्करेणप्रभायथा सेयंलोकहितार्थायसमुत्पन्नामहीतले मातासर्वस्यज
गतःसमस्तजगदाश्रया रावणःकुम्भकर्णश्चतवपूर्वंपरायणौ शापात्तौसनकादीनांसमुत्पन्नौम
हीतले ३४३ तयोर्विमुक्तौवैदेहीगृहीतादण्डकेवने तौचमोक्षंवधंप्राप्तौत्वयाराक्षसपुंगवौ ३४४ ।
तौविमुक्तौदिव्ययातौपुत्रपौत्रसमन्वितौ त्वंविष्णुस्त्वंपरंब्रह्मयोगिध्येयःसनातनः त्वमेवसर्वदेवानां
प
मन्त्राधिनिधनोव्ययः त्वदहिनाराघवःश्रीमान्सीतालक्ष्मीःसनातनी मातासासर्वलोकानांपितात्वं
परमेश्वरः यथासर्वगतस्त्वंहितथाचैवरघूत्तम तस्मात्शुद्धसमाचारांसीतांसाध्वींदृढव्रतां गृहाण

प॰उ॰
५६

लोकपराजनगरीपर्थिराजकुत्रीराजः नमेव्यपितरं परिच्छिन्नयानः सुग्रीवमारुतिविभीषणाङ्गदपादसेवा
र...भवनं प्रविवेश रामः ३१८ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखण्डे उमामहेश्वरसंवादे श्रीरामस्यायोध्याप्र
वेशो नाम श्रीशंकर उवाच अथ तस्मिन्दिने पुण्ये शुभलग्ने शुभान्विते मंगलस्याभिषेकार्थं मंगलं चक्रि
रे जनाः १ वसिष्ठो वामदेवश्च जाबालिरथ काश्यपः मार्कंडेयश्च मौद्गल्यः पर्वतो नारदस्तथा एते मह
र्षयस्तत्र जग्मुर्नगरं अभिषेकं शुभं चक्रुर्मुनयो राजसत्तमं नानारत्नमये दिव्ये मणिपीठे शुभान्विते
निवेश्य सीतया सार्द्धं श्रियाऽऽह्वजनार्दनं सौवर्णैः कलशैर्दिव्यैर्नानारत्नमयैः शुभैः सुवर्णेन वसुसंसर्वती
र्थोदकैः पुण्यैर्मिश्रैः कल्पद्रुमसंपुतैः दूर्वाग्रतुलसीपत्रपुष्पगन्धसमन्वितैः मंत्रपूतजलैः शुभ्रैर्मुनयः संसि
तवृताः अजयवेदमानं तानं चतुर्वेदयान शुभान् अभिषेकं शुभं चक्रुः काकुत्स्थं जगतः पतिम् ९
तस्मिन्शुभतमे लग्ने देवदुन्दुभयो दिवि विनेदुः पुष्पवर्षाणि ववृषुश्च समंततः दिव्याम्बरैर्भूषणै
श्च दिव्यगंधानुलेपनैः पुष्पैर्नानाविधैर्दिव्यैर्देव्या सह रघूद्वहः अलंकृतश्च शुशुभे मुनिभिर्वेदपारगैः
छत्रं च चामरं दिव्यं धृतवान् लक्ष्मणस्तदा पार्श्वे भरतशत्रुघ्नौ तालवृन्तौ विरेजतुः दर्पणं प्रददौ श्रीमान्
राक्षसेन्द्रो विभीषणः दधार पूर्णकलशं सुग्रीवो वानरेश्वरः जाम्बवांश्च महातेजाः पुष्पमालां मनोहराम् ।
वालिपुत्रस्तु ताम्बूलं सकर्पूरं ददौ हरेः हनूमान्वर्तिकां दिव्यां हनूमान्दीपिकां दिव्यां सुषेणश्च

283

राम
५६

त्तम प्रहर्षमतुलं लेभे सानुजः सभृत्यजनः पुनरागत्य काकुत्स्थः हनुमान्मारुतात्मजः सर्वं श
शंस रामाय भरतस्य च वर्त्तितं राघवस्तु विनागम्याद्वनं ततः सहानुजः ववंदे भार्यया सार्द्धं भारद्वाजं
तपोनिधिं सानुसंपूज्य मासं काकुत्स्थः सानुजं मुनिः दृष्टो यक्षिणैः फलमूलाद्यैर्वै ततो रामरघोर
पि तेन संपूजितस्तत्र श्रमण्यमुनिसत्तमः अनुज्ञातस्समारुह्य पुष्पके सानुगस्तदा नंदिग्रा
मं ययौ रामः पुष्पकेन सुहृद्वृतः मंत्रिभिः पौरमुख्यैश्च सानुजः कैकयीसुतः प्रत्युद्गम्य नृपवरैः स
बलैः पूर्वजं मुदा संप्राप्य रघुशार्दूलं ववंदे सानुगो भृतः पूर्णानाम महातेजाः सीतया लक्ष्मणेन च ।
विभीषणं च सुग्रीवं जाम्बवंतं तथांगदं हनुमंतं सुषेणं च भरतः परिषस्वजे भ्रातृभिः सानुगैस्सर्वैः मंगल
स्नानपूर्वकं दिव्यमाल्यांबरधरो दिव्यगंधानुलेपनः आरुरोह रथं दिव्यं सुमंत्राधिष्ठितं शुभं संस्तूयमा
नस्सिद्धैः शौर्यैर्देवर्षिलक्ष्मणेन च भरतश्चैव सुग्रीवः शत्रुघ्नश्च विभीषणः अंगदश्च सुषेणश्च जांबवान्मारु
तात्मजः नीलनलश्च सुमना शरभो गन्धमादनः अन्ये च कपयः श्रूरा निषादाधिपतिर्गुहः राक्षसाश्च
महावीर्याः पार्थिवेन्द्रा महाबला गजानश्वान्रथानस्य मारुह्य बहुशः शुभान् नानामंगलवादित्रैः
स्तुतिभिः पुष्कलैस्तथा अक्षोभ्यो वानररक्षोभिर्निषादवीरसैनिकैः प्रविवेश महातेजाः साकेतपुरमव्यय श्री

प०३०
५६१

सत्यात्मने जगन्मातापितृभ्यां च जनन्यै राघवाय च नमः प्रपंचरूपिण्यै निष्प्रपंचस्वरूपिणे न
मो ध्यानस्वरूपिण्यै योगिध्येयात्ममूर्तये परिणामप्रकाशाभ्यां च सच्चिदेकेति नमो नमः कूटस्थ
बीजरूपिण्यै सीतायै राघवाय च सीता लक्ष्मीर्भवान्विष्णुः सीता गौरी भवान्शिवः सीता स्व
यं हि सावित्री भवान्ब्रह्मा चतुर्मुखः ॥ सीता शची भवाञ्छक्रः सीता स्वाहानलो भवान् सीता सं
हारिणी देवी यमरूपधरो भवान् ॥ सीता हि सर्वसम्पत्तिः कुबेरस्त्वं रघूद्वह नो देवी भवा

२. न्रुद्रो महाबलः सीता तु शोभना देवी चन्द्रस्त्वं लोकसौख्यदः सीता संज्ञा भवान्सूर्यः सीता रात्रिर्दि
वा भवान् सीता देवी महाकाली महाकालो भवान्सदा स्त्रीलिंगेषु त्रिलोकेषु यत्तत्सर्वं हि जानकी
की पुन्नामलांछितं यत्तु तत्सर्वं हि भवान्प्रभो सर्वत्र सर्वसर्वे देवे शरीता सर्वं च धारिणी तदा
त्वमपि च त्रातुं तच्छक्तिर्विश्वधारि तस्मात्कोटिगुणं पुण्यं युवाभ्यां परिचिह्नितं चिह्नितं शाश्वता

284

क्रिमांचरचरितं तत्त्वशान्तिदम् अवाराम जगत्पूज्यौ मम पूज्यौ सदा युवाम् त्वन्नामजापिनी देवी त्व
न्मंत्रजपवान्हम् मुमुक्षोर्मे तिशोकघ्नं पितुर्मुक्तिदं कनिवासिनं अद्य दिशामि मे चेतारक्षं ब्रह्मलदा
यकम् सूत त्वज्जानकीनाथ परंब्रह्मासि निश्चितम् त्वन्मायामोहिताः सर्वे न त्वां जानंति तत्वतः इत्यु
क्तः शम्भुना रामः प्रसादप्रवणोऽभवत् दिव्यरूपधरः श्रीमानद्भुताद्भुतदर्शनः तत्तयारूपमालोक्य

राम
५६१

छत्रेणोभे परिवार्य महात्मानं विरणैः समुपासिरे धृष्टिर्जयन्तो विजयः सुराष्ट्रो राष्ट्रवर्द्धनः अकोपो
धर्मपालश्च सुमन्त्रोष्टमन्त्रिणः एते राजानश्चान्ये नानाजनपदेश्वराः पौराश्च नैगमा ह
द्वाराजानपदायुपसते अन्येऽनेकैरमात्यैश्च मन्त्रिभिः पृथिवीश्वरैः राक्षसैर्द्विजमुख्यैश्च किंकरैश्च
समावृतः परमात्मा लिपपालीनो देवैः कमलापतिः नृपानृपवरः श्रीमान् साकेते सुखुलेनदा इंदी
वरदलश्यामेयन पद्मनिभेक्षणः आजानुबाहुः काकुत्स्थः पीतवस्त्रधरो हरिः कम्बुग्रीवः महोरस्कः वि
चित्राम्बरोत्सुकैः देवासनसमासीनः समभिषिक्तः रघूत्तमः विमानस्थाः सुरगणाः सर्वे मिमिरे मान
साः नुदुर्जेयपराष्ट्र गन्धर्वाप्सरसां गणाः अभिषिक्तं ततो रामं वशिष्ठाद्यर्षिभिः शुभे सीत
या देव्या नारायणं इव श्रिया अतिमर्त्यतयासीनं उपासितपदाम्बुजं दृष्ट्वा तुष्टाव हृष्टात्मा शंकरो
वृषभागतः कृतांजलिपुटो भूत्वा समानंदो गद्गदाकुलः दृष्ट्वान्सकलान्देवान्मुनीनपि च
वानरान् श्रीमहादेव उवाच नमो मूलप्रकृतये नित्याय परमात्मने सच्चिदानंदरूपाय वि
श्वरूपाय वेधसे नमो निरंतरानंदकंदमूलाय विष्णवे जगत्त्रयकृतानन्दमूर्तये दिव्यमूर्तये
नमो ब्रह्मेन्द्रपूज्याय शंकराय प्रदाय च नमो विष्णुस्वरूपाय महात्मने जगन्मातापितृभ्यां च ते
वेरूप नमो नमः उत्पत्तिस्थितिसंहारकारिणे त्रिगुणात्मने नमस्ते निर्गताघाय स्वरूपाय

५०३०
५६२

यं धर्म्मं स्वन्तर्मुलीनपालनजाम् ३ स वाल्मीकेराश्रमे पुण्ये गंगातीरे महावने विसस
र्ज महातेजा गर्भिणीं मुनिसंसदि सा महर्षेः परं त्राणं विज्ञाय सा मुनिरहनि स्थिता मुनि
पत्नीभिर्वाल्मीकिमुनिरक्षिता तत्रैवासूत यमलौ नाम्ना कुशलवौ सुतौ तौ च तत्रैव मु
निश्रेष्ठेन संस्कृतौ च ववर्द्धतुः रामोऽपि भ्रातृभिः सार्द्धं पालयामास मेदिनीम् यमादिगुणसं
युक्तः सर्वभोगविवर्जितः सूर्यवंश्यतनं विष्णुमनादिनिधनं हरिम् ब्रह्मचर्यपरो नि
785 त्यं शशास पृथिवीं नृपः शत्रुघ्नो लवणं हत्वा मथुरां देवनिर्मिताम् पालयामास धर्मात्मा
पुत्राभ्यां सह राघवः गन्धर्वान् भरतो हत्वा सिन्धोरुभयपार्श्वतः स्वात्मजौ स्थापयामास
तस्मिन् देशे महाबलौ पश्चिमे मद्रदेशे तु मनुजान् ख्वा चेलक्ष्मणः स्वसुतौ च महावीर्यौ न्य ६
स्य मित्रमहाबलः गत्वा पुरं नरं यो ध्यानु रामपादावुपास्पृशत् ब्राह्मणस्य मृतं
बालं कालधर्ममुपागतम् जीवयामास काकुत्स्थः शूद्रं हत्वा च तापसम् ततस्तु
गोमतीतीरे नैमिषे जनसंसदि इयाज वाजिमेधं च राघवः परवीरहा कांचनीं जा राम
नकीं कृत्वा तया सार्द्धं महाबलः चकार यज्ञान् बहुशो राघवः परमार्थवित् स्थपुतान्य ६६२

लिखाति स्तवेन रामुली केन देवकुलीभवेन्नरः

नरवानरदेवता मम पाममवाप्नोति न कश्चित्स्तुतिहन्यते मेत्तैवेन्नरः विमुक्तः सर्व्वपापेभ्यो
मत्स्वरूपसमस्कृते २ सोजयमवाप्नोति न कश्चित्स्तुतिहन्यते मृतवेतालकृत्यादिग्रहैश्चापि
न बाध्यते अपुत्रो लभते पुत्रं पतिं विंदति कन्यका आत्मतुल्यसुतः श्रीमान् जायते नात्र संशयः
निर्विघ्नं सर्व्वकार्येषु सर्व्वत्र मेषुवैन गा यं यं काममवाप्नोति मर्त्यः सुदुर्लभमनोरथं ब्रह्मा सालिग्रामे ले
ध्वा निस्त्वं वस्य प्रसादतः यत्पुण्यं सर्व्वतीर्थेषु सर्व्वयज्ञेषु यत्फलं तत्फलं कोटिगुणितं स्तवेनाने
न लभ्यते इत्युक्त्वा रामचंद्रो सौ विससर्ज महेश्वरं कृतानि दिवि देवानां सर्व्वान्विससर्ज स मार्ग
तान् सुग्रीवतामानवाः सर्व्वे नरवानरदेवताः विसृष्टा रामचंद्रेण प्रीत्या परमया युताः इत्थं
विसृष्टाः खलु ते च सर्व्वे सुखं तदा जग्मुरतीव हृष्टाः एवं य पठेः स्तवमीश्वरदर्शनं नाम ते श्वरा
= रामं स्मरंतो वर विश्वरूपम् ५२ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे उमामहेश्वरसंवा
दे विश्वदर्शनं नामाध्यायः २१ श्रीशंकर उवाच। अथ रामस्य वैदेह्या राज्यभोगान्मनोरमा
न् बुभुजे वर्षसाहस्रं पालयन्सर्व्वतो दिशः १ अतः पुरजनाः सर्व्वे राक्षसस्य गृहस्थिताम् गर्ह
यंतिस्म वैदेहीं तथा जनपदा जनाः लोकापवादभीत्या च रामः शत्रुनिवारकः दर्शयन्नानु

प.उ.
५६२

786

गोदिवं ययौ दासीगणैः पूर्वमागतैः सह कैकेयी जगदीश्वरी संप्राप्य परमं धाम योगिगम्यं सनातन
नं तत्र प्रविष्टां तु तां दृष्ट्वा सर्वमानुषाः साध्वसाद्विस्मितास्तेऽपि मुक्तैः सर्वं प्रचुक्रुशुः रामशोक
समाविष्टा संग्रहे तनयावुभौ मुनिभिः पार्थिवेन्द्रैश्च साकेतं च विवेश ह । अथ कालेन महता तामा
तरः संशितव्रताः कालधर्मं समापन्ना महर्षे स्वर्गं पुरी यदिरे दशाब्दसहस्राणि दशाब्दशतानि च
चकार राज्यं धर्मेण राघवः संशितव्रतः कस्यचित्त्वथ कालस्य राघवस्य निवेशने कालस्ताप
सरूपेण संप्राप्तो वाक्यमब्रवीत् रामराम महाबाहो ब्रह्मणा संप्रेषितोऽस्म्यहं पद्मयोनिरुवाचेदं श्रृणु
ष्व महतां मते हन्तुं मे कृतिकार्यस्य दानवो परिभाषितं तदन्तरे प्रविष्टो यः स वध्यो भविष्य
ति तथेति च प्रतिज्ञाय रामो राजीवलोचनः वास्यं कृत्वा तु सौमित्रिं कालेनाक्यं समाहृतः ।
दैवस्तेनाब्रवीद्वाक्यं रामं दशरथात्मजं शृणु राम यथार्थं तं समागमनकारणम् दशाब्दसह
स्राणि दशाब्दशतानि च वसास्मिन्मानुषे लोके हत्वा राक्षसपुंगवान् एवमुक्तः सुरगणैरवनी
तेऽस्मिन् भूतले तदयं समयः प्राप्तः स्वलोकं गमितुं त्वया सनाथास्तु सुराः सर्वे भविष्यन्ति त्वयानघ ।
एवमस्त्विति काकुत्स्थो रामः प्राह महामुनिं एतस्मिन्नन्तरे तत्र दुर्वासास्तु महातपाः राजद्वारमु
पागम्य लक्ष्मणं वाक्यमब्रवीत् मां निवेदय काकुत्स्थस्य रीघ्रं गत्वा नृपात्मजे तमसव्रवील्लक्ष्मण

राम
५६३

श्रौतानि वाजपेयानि च प्रभुः अग्निष्टोमं विश्वजितं गोमेधं च शतक्रतुं। चकार विविधान्यज्ञान्
परिपूर्णान् सदक्षिणान् एतस्मिन्नन्तरे तत्र वाल्मीकिः सुमहातपाः सीतामानीय काकुत्स्थमिदं वच
नमब्रवीत् अपापं मैथिलीं राम त्यक्तुं नार्हसि सुव्रत इयं तु विरजा साध्वी भास्करस्य प्रभा यथा अन
न्या तव काकुत्स्थ कस्मात्त्यक्ता त्वयानघः श्रीराम उवाच अपापं मैथिलीं ब्रह्मन् जानामि वचना
व त्तव रावणेन हृता साध्वी दण्डके विजने पुरा तं हत्वा समरे सीतां शुद्धामग्निमुखागताम् पुनर्गृहीता।
स्त्वयोध्यायां सीता मादाय पथ्यमंतः लोकापवादः सुमहान् मत्पुरे जनपुष्टः त्यक्ता मया सुमाचारान्नृपा
लवसन्निधौ तस्माल्लोकस्य संतुष्ट्यै सीता मम परायणा पार्थिवानां महर्षीणां प्रत्ययं कर्तुमर्हति
एवमुक्ता तदा सीता मुनिपार्थिवसंसदि चकार पूत्यर्थं देवी लोकाश्चर्यकरं सति यथाहं राघवाद
न्यं मनसापि न चिंतये २५ तथा मे धारिणी देवी विवरं दातुमर्हति यथैवं सत्यमुक्तं मे वेद्मि रा
मात्परं न च २६ तथा स्वपुत्रीं वैदेहीं धरणी संसदामपि ततो रत्नमयं पीठं पृष्ठे धृत्वा रवेगोश्वर
रसातलात् सदाविरभूद्दिव्या जननी तदा ततस्तु धरणी देवी तस्मात् गृह्य मैथिलीं स्वागतेना
भिनंद्य नामासने संन्यवेशयत् सीतां समागतां दृष्ट्वा दिवि देवगणा भृशं पुष्पवृष्टिमविच्छिन्नां
दिव्यां सीतामवाकिरन् सापि दिव्यासने तिष्ठन् पूज्यमाना सनातनी तेन तेय समाससत्व तस्मान्ना

ग... ज्ञामस्मि देशालये तैरेवमुक्तः काकुत्स्थो वाढमित्यब्रवीत्तत ऋषीव

निषादाधिपतिर्गुहः । अभिषिच्य सुतौ वीरौ शत्रुघ्नोपि महामनाः । सर्व एते समाजग्मुरयोध्यां रामपालि
तां । ते प्रणम्य महात्मानमूचुः प्राञ्जलयस्तथा । स्वर्लोकं गन्तुमिच्छन्तं ज्ञात्वा त्वां रघुसत्तम । आगताः स्म व
यं सर्वे तवानुगमनं प्रति । न शक्ताः स्म वयं राम जीवितुं त्वां विना प्रभो । तस्मात्त्वया खिलालोकसिद्धं विनिमि
णं राज्यं प्रशासच्च मेणमाग्रति ... यथाकृपाः । यावच्चंद्रश्च सूर्यश्च यावत्तिष्ठति मेदिनी तावत्त्वं वत्स सुग्री
वो काले मम पदं व्रज । इत्युक्त्वा स काकुत्स्थः स्वाङ्गं विष्णुः सनातने । श्रीरंगशायिनं सौम्यमिक्ष्वाकुकुल
देवतं समर्प्याप्तुदद्दौ तस्मै रामो राजीवलोचनः । तत्समयो बाच राघवः शत्रुसूदनः । सत्कथाः प्रचरिष्य
ति यावल्लोके हरीश्वर तावत्त्वमास मेदिन्यां काले मां व्रज सुव्रत । तमेवमुक्त्वा काकुत्स्थो जाम्बवन्तमथाब्र
वीत् ७२ द्वापरे समनुप्राप्ते यदुनामन्वये पुनः । भूभारस्य विनाशाय संभूतस्य मम भुवि करिष्यति तत्र
संग्रामं स्वयं मल्लूकसत्तम । तमेवमुक्त्वा काकुत्स्थः सर्वांस्तान् कपिवानरान् उवाच वाचं गच्छध्वमिति रा
मो महाबल । मविरोनैव गम्यं सह मम ततः कैकयीसुतः राघवस्यानुगमने निश्चितास्ते समाययुः ।
७३ ततः शुक्लाम्बरधरो ब्रह्मचारिपयोपरम् कुशान्गृहीत्वा पाणिभ्यां सक्तः प्रययौ पर रामस्य दक्षिणे
पार्श्वे पद्महस्ता रमागता तथैव धरलोकस्य गाणीदेवी दक्षिणे तरगा तथा वेदाः सांगा पुराणानि सेतिहा
सानि सर्वतः उँकारो थ वषट्कारः सावित्री लोकपावनी दृष्ट्वा स्त्राणि च तदा धनुरादीनि पार्थिव ।

शुभं कुरुष्व संग्राम निध्यामि तिद्विज ततः क्रोधसमाविष्टः प्राह तं मुनिसत्तमः शापं दास्यामि काकुत्स्थ रा
मं न प्रदर्शये तस्माद्ध्यमेयाद्धि पुराश्वमायन्त्र्यवेदयत् तत्रैवान्तर्दधे काले सर्वेषां भ्रततयाव
तः ४८ पूजयामास तं प्राप्य पूर्णमासि दुर्वाससमनः पः अग्रजस्य प्रतिज्ञाने विज्ञाय रघुसत्तमः तस्याज्ञा
मानुषं रूपं लक्ष्मणः सरयूजले विसृज्य मानुषं रूपं प्रविवेश स्वकालतनुं पूजयामास तस्मै सपुत्रकौ
टीदुःसमवर्च्यसे दिव्यमाल्याम्बरधरो दिव्यगन्धानुलेपनः नागकन्यास्ततस्तस्मै सहृतः समलं
कृतः विमानं दिव्यमारुह्य पूज्यमानो ब्रह्मवेदवदन् परं लोकानस्य गतिं सर्वविद्वान् रघुसत्तमः स्वयं
मयकाकुत्स्थः स्वर्गं गन्तुं मनीषितः अभिषिच्याथ काकुत्स्थः स्वात्मजौ चैव कुलेवो विनियम्यरथनागाश्व
सधनं प्रददौ तयोः कुशावत्यां कुशं तं च शरावत्यां लवं तथा पूजयामास धर्मात्मा राज्ये स्वे रघुसत्तमः अ
भिप्रायं तु विज्ञाय रामस्य विदितात्मनः आजग्मुर्वानराः सर्वे राक्षसाः समहाबलाः विभीषणोऽथ सुग्री
वो जाम्बवान्मारुतात्मजः नीलो नलः सुषेणश्च निषादाधिपतिर्गुहः अभिषिच्य सुतौ वीरो रामानुजा
श्च महात्मना सर्वे स्वतेसमाजग्मुरयोध्यां रामपालिताम् एते प्रणम्य मूर्ध्ना तानाभ्रातुः प्राञ्जलयस्तथा स्व
र्लोकं गन्तुमनघ कृतात्वा त्वारघुसत्तमः अभिप्रायं तु विज्ञाय रामस्य विदितात्मनः आजग्मुर्वानराः
सर्वे राक्षसाः सुमहाबलाः विभीषणोऽथ सुग्रीवो जाम्बवान्मारुतात्मजः नीलो नलः सुषेणश्च

प॰ उ॰
५६५

कल्पतरोः प्रभुः निजप्रसादमहातेजाः सर्वदेवैरभिष्टुतः २६ राघवानुगता ये च तेऽश्ववान
रमानराः स्वदेहेन सरयूतोयमुखेन तत्र ह जीविताः रामप्रसादात्ते सर्वे दिव्यरूपधराः शुभाः
दिव्यमाल्याम्बरधरा दिव्यमंगलवर्चसः आरुरोह विमानं तदसंख्यातं ज्वलद्दिनः सर्वैः परि
वृतः श्रीमान् रामो राजीवलोचनः पूजितः सुरसिद्धौघैर्निर्मितस्त्वमहात्मभिः प्राप योगास्थितं
दिव्यमक्षरं स्वपदं विभुः एतद्रामचरितं त्रैलोक्ये लोकाद्भुतं [illegible] यावत्तथा मन्त्यस्मरे
द्यामनुसन्दाचीने काञ्चिमार्जितान्यापात् ज्ञानतोऽज्ञानतः कृतात् विमुक्तो वैष्णवे लोके पुत्रदारस
बान्धवैः समाप्नुयाद्योगिगम्यमनायासेन नरः एतत्कथितं देवि रामस्य चरितं महत् धन्यो
स्मि तेन या देवी रामचन्द्रस्य कीर्तनात् किमन्यच्छ्रोतुकामासि तद्ब्रवीमि वरानने १६४ इति श्री
पद्मपुराणे उत्तरखण्डे उमामहेश्वरसंवादे श्रीरामचरितकथनम् २२ पार्वत्युवाच रघु
नाथस्य चरितं साक्षात् दिव्ययानितो श्रुत्वा धन्यास्मि देवेश त्वत्प्रसादान्महेश्वरः १ वासुदेव
सुतस्यास्य कृष्णस्य चरितं महत् श्रोतुमिच्छामि देवेश चरितं कल्मषापहम् २ श्रीरुद्र उवाच
शृणु देवि प्रवक्ष्यामि कृष्णस्यास्य महात्मनः चरितं वासुदेवस्य सर्वेषां फलदं नृणां यदूना
मन्वये देवि वसुदेव इतीरितः देवमीढस्य पुत्रोऽभूत् सर्वधर्मविदांवरः देवकस्य वन्दितसुतां दे

188

रा॰
५६५

अनुजग्मुस्तथा रामं सर्व्वे पुरुषविग्रहाः। भरतश्च शत्रुघ्नः सर्व्वे पुरनिवासिनः सपुत्रदाराः का
कुत्स्थमन्वगच्छन्महामतिम्। पशवः पक्षिणश्चैव सर्व्वे स्थावरजंगमाः। अनुजग्मुर्महात्मानं समीप
स्थानरोत्तमाः। येच पुरं प्रति काकुत्स्थस्य पर्यालयं गते प्रभुं तेतथानुगता रामं निवर्त्तिते नैकेनचैव अ
यवित्याजने गत्वा नदीपश्चात्स्फ रवौ स्थितानाम् सरयूं पुण्यसलिलां प्रविवेश समन्ततानुगः। ततः पितामह
तो ब्रह्मा सर्व्वदेवगणैर्वृतः। तुष्टाव रघुशार्दूलं मुनिभिः सार्द्धमस्तुवैः। अब्रवीत्तत्र काकुत्स्थं प्रविश्य स
रयूजले आगच्छ विष्णो भद्रं ते दिष्ट्या प्राप्तोसि मानद। भ्रातृभिः सह देवाभैः प्रविशस्व निजां त
नुं तैः स्तवीतां महातेजा देवाकारा समागतैः त्वं हि लोकगतिर्देव न सा केचित्तु जानते त्वामचि
न्त्य[illegible]मानमक्षरं सर्व्वसंग्रहं यामिच्छसि महातेजस्तां तनुं प्रविशस्व भो तस्मिन्[illegible]करांकी
शीघ्रं [illegible]प्रवृत्तिमिपावलिते उत्सृज्य मानुषं रूपं स्वां तनुं प्रविवेश ह। अथ शम्पाशंखचक्राम्भोरा
शुद्धभरतानुजौ तदाभितेन महात्मानौ दिव्यतेजसमा[illegible]तौ शं[illegible]खचक्रगदाशार्ङ्गपद्महस्ते
चतुर्भुजः दिव्याभरणसम्पन्नो दिव्यगन्धानुलेपनः दिव्यपीताम्बरधरः पद्मपत्रनिभेक्षणः युवा
कुमारसौम्यांगः कोमलावयवोज्ज्वलः सुस्निग्धनीलकुटिलकुन्तलः शुभलक्षणः नवदूर्वांकुर
श्या[illegible]पूर्णचन्द्रनिभाननः देवीभ्यां सहितः श्रीमान् विमानमधिरोहयत्। तस्मिन्स्थितासने दिव्ये मूले

प०उ०
५६६

निमलमान् सोऽसौ देवगणाः सर्वे किं निमित्तमिहागताः ततः पितामहः प्राह देवदेवं जगत्पते
पृथिवी भारपीडिता राक्षसा बहवो लोके समुत्पन्ना दुरासदाः जरासन्धश्च कंसश्च पूतना
धेनुकादयः दुरात्मनः प्रबाधन्ते सर्वलोकान्सनातनान् भारावतारणं कर्तुं पृथिव्यास्त्वमितो
र्हसि एवमुक्तो हृषीकेशो ब्रह्मणा परमेष्ठिना प्राह गम्भीरया वाचा जगतां पतिरव्ययः २२
श्रीभगवानुवाच अवतीर्य पृथ्वीलोके स्मिन्दानवानसुरान् अवनीभारमव्ययम् अपनेष्यामि
महाबलाः एवमुक्ताः सुराः सर्वे नमस्कृत्वा जनार्दनम् । स्वान् लोकान् समासाद्य परेशं वा ।
चिन्तयन् ततो नारायणो भगवान् परमेश्वरः समब्रवीत् निद्रां योगाक्षस्य बहुजान्सस माभी अवनीतले व
सुदेवस्य पत्न्यां तु देवक्यां सन्निवेशय । अनेनांशः सप्तमोऽस्य प्रविष्टः कुक्षिमाचिरं तस्याः सपत्न्यां रो
हिण्यां दद्यस्व शुभदर्शने ततोऽष्टमे ममांशस्तु देवक्यां संभविष्यति नन्दगोपस्य पत्न्यां तु यशो वि
दायां सनातनी त्वं चांशानि निद्रामतः भूता विद्युत्गत्वा महाबला तत्र संपूज्यमाना दिवि वै रिन्द्र
पुरोगमैः तन्यादैत्यान्हत्वा वीर्याश्च भासुर पुरोगमान् तथेत्युक्त्वा महामाया गाहित्वा हरत्सुतां
सदा पश्चाद्योगेन च देवक्यां षड्गर्भान्संन्यवेशयत् तान् सेद्धाननदा कंसो जातमात्रान्महाबलः
ततस्तु सप्तमो गर्भो ह्यनेनांशेन चोदितः वर्द्धमानेन तु गर्भं तं रोहिण्यां समुपानयत् गर्भसंक्र

राम
५६६

वकीदेवकपुत्रिणी उपयेमेविधानेन मथुरायांनृपात्मजः उग्रसेनस्यपुत्रोभूत्सर्वधर्मबहि
ष्कृतः कंसःक्रूरोमहाबलः तयोरथवरंतत्रचोदयामाससारथिः समागतेषुतेष्वेवंपथिरस्य
सुमोवहे अंतरिक्षेशरीरेणवाक्प्राहगंभीरयागिरा अस्यास्त्वष्टमोगर्भःकंसप्राणान्हरिष्य
ति तच्छ्रुत्वातुसंरब्धः कंसोपिभगिनींतदा तमब्रवीत्सुसंरब्धंवसुदेवःस्वबुद्धिना नहंत
व्यामत्ताभागभगिनीधर्मतस्त्वया गर्भान्देवसमुत्पन्नान्दास्येराजन्मताबले तथेत्युक्त्वा
दाकंसोवसुदेवंचदेवकीम् जिवंध्यास्वगृहेरम्येसर्वभोगान्वितेशुभे एतस्मिन्नंतरेदेविपा
पिनांप्रपीडिता जगामधरणीदेवीसदसंब्रह्मणोंतिकम् सत्वेतजगतामीशंब्रूताणापर
मेष्ठिनं १२ प्राहगंभीरयावाचाधरणीलोकधारिणी प्रजातेनराक्षसैर्घ्नंतुलोकानिमा
न्प्रभो १३ राक्षसाःपापकर्माणःसंस्थितानामपिसुव्रतः जगत[illegible]लान्धर्मान्विध्वंसंतोम
दावलाः अधर्मवचसःसर्वेनराःपापविमोहिताः स्वल्पमेव[illegible]तरंधर्मलोकेस्मिन्त्वदृ
श्यते धर्मोपिनवधतादेवशान्त्याशौचंदमेनच तस्माद्धर्मसमूहतनलोकधर्तुमुत्सहे इत्यु
क्ताधरणीदेवीतत्रैवांतरधीयत ततःसुरगणाःसर्वेब्रह्मरुद्रपुरोगमाः क्षीराब्धेस्तत्तरंकूले
मधिगम्यजगत्पतिं तुष्टुवुस्तस्तुतिभिःसर्वेमुनयश्चमहौजसः ततःप्रभुसन्नःप्राहतेशा सर्वास्तान्

प०३०
५६

स्तकुंभमौडतद्विपरीतमपातयेत् ततो गोप्यश्च गोपाश्च दृष्ट्वा तच्छकटं महत् विस्मयपरमजग्मुः
किमेतदिति शंकिताः यशोदा च तदा तूर्णं बालं जग्राह विस्मिता अल्पेनैव हि कालेन बालकौ
तौ पद्भ्यां वर्द्धमानौ यशोदाप्यास्तनपानेन पोषितौ जानुभ्यां सहहस्ताभ्यां रिंगमाणौ विचे
रतुः मायावी राक्षसस्तत्र कश्चित्कुत्सितवेषधृक् कृष्णं हृत्वा तु समाचरन्वो विचचार महीतले ।
ज्ञात्वाथ कृष्णस्तं रक्षो निजघान तलेन वै राक्षसेन स्वरूपेण निपात्य ममार च विचचार ततः सर्वं
गोकुलं मधुसूदनः नवनीतं जहाराशु गोपीनां च गृहे गृहे तदा यशोदा कुपिता दाम्ना मध्ये उरस्थ
ले निबबन्ध कृष्णं प्रययौ विक्रेतुं गोरसादिकं कृष्णं सा एकस्ततः कृष्णो दाम्ना बद्ध उलूखले यम
लार्जुनयोर्मध्ये जगाम घर्षणी घरं उलूखलेन गोविंदः पातयामास तौ द्रुमौ मारस्कंधौ नि
पतितौ स्वरेणाघरणीतले तेन शब्देन महता जग्मुस्तत्र महौजसः गोपवृद्धास्ततौ दृष्ट्वा विस्मयं
परमागताः यशोदापि समुद्विग्ना विमुच्य धरणीघरं तं विस्मितं समादाय कृष्णं प्रादान्महीतले ।
यस्माज्जिह्वया बध्यमानस्य दाम्ना मात्रा जगत्पतेः तस्मात्सर्वर्षिभिः सर्वै दामोदर इतीरितः कौतुकि
मरतौ प्राप्तौ विमुक्तौ यमलार्जुनौ ६० गोपवृद्धास्ततः सर्वे नंदगोपपुरोगमाः मत्वा स्थानमिम
मात्मा स्थानांतरमुपाययुः वृंदावनं महामुनिमम नायकाटं कृत्वा निवासं चक्रिरे सर्वे गोपा गोपी
प

राम
५६

790

देवक्यां तस्यां जातः स कृष्णोऽव्ययः कृष्णवसुदेवस्य च यमायापीश्वरयशोदाये रोहिण्यां चाग्रजो रा
मेऽनुजातः कृष्णो जगत्प्रभुः तं दृष्ट्वा लौकिकं बालं कृष्ण वाचानकदुंदुभिः नीत्वा व्रजे नंदपत्न्याः
यशोदायाः पुनिन्यस्य चावृतः गृहीत्वा दारिकां प्रादाद्देवक्यै प्रीतमानसः ज्ञात्वा कंसेन सा कन्या प्रक्षि
प्ताच शिलातले ३६ निर्दिश्य जातं तु लक्ष्मीविष्णोर्दिवं समुपाश्रिता ततो विस्मितचित्तेन प्रलंबा
द्यैर्महासुरैः संमंत्र्य प्रेषिता हंतुं पूतनाख्या कृष्णमर्भकं कंसेन प्रेषिता राज्ञा पूतना बालघातिनी
विषलिप्तस्तनं प्रादात्कृष्णायामिततेजसे कृष्णस्तु राक्षसीं ज्ञात्वा तां पयो गाढं स्तनं प्राणैः
सह ममौ तेजा राक्षस्याः यदुपुंगवः सा विष्णुलांगीसक्ता सा विच्छिन्नस्तनापुर्बंधना पपात विपमाना
सा ममार च तास्वना तस्याः शब्देन महता पूरितं च नभस्तले त्रस्ताः सर्वे ततो गोपाः दृष्ट्वा तां प
तितां भुवि कृष्णं च क्रीडमानं तं राक्षस्या महतोरसि समुद्धिन्नास्तत कृष्णमादाय तनयं तदा
रक्षोभिया तदा तस्मिन् गोपुरी ब्रह्मपूर्दनि समाजग्मुर्यशोमासतदा गोवालेन तदाननं नंदगोपः
मा समप्रेत्य सुतं दायमामिति भागवान्नाम नाम्ना तस्य सर्वांगेषु प्रमार्जनं कृत्वा तां तां रक्षीमीमा
वर्षि नृपस्य गोत्रजातं दत्वा गोपवृंदे व्याघ्रासि तेस्ता व्रजगोव्रजे कदाचिच्छकटस्याधः शयानो भ
गवान्हरिः प्रसार्य चरणौ तत्र रुरोद मधुसूदनः तस्य पादप्रहारेण शाकटं परिवर्तितं विध्व

प०३०
४६८

291

श्रुत्यन्तेऽपि वेदपुरुषो बुद्धेन महापुरुषश्च शारीरपुरुषश्छन्दःपुरुषो वेदपुरुषश्च चत्वा
रः पुरुषास्तेषु परात्परः पुरुषोत्तमः विमतवस्तवेषु लेन्यपि वायुरनिलादयः तव वाचा चास्मु
भूतौ क्ष्मावह्नी जगदीश्वरः अन्तरिक्षं च वायुश्च सूर्यो द्यौश्चादित्यस्तथाव्ययः दिशश्चन्द्रमाः
सर्वाः श्रोत्रे एतन्महेश्वरे ववानेत्र त्रयाञ्चाव श्लवरुणो मनसा ते महेश्वरः उक्तं महत्तिमीमां
सेयत्तद्बुले प्रकाशते तथैव वाचा ईश्वरे ध्येतद्देत वदेवमहाव्रते छन्दोगीयेन मस्यैतद्दिव्येत वायुरेव
तत् २३ आकाशमेसातदेवे वदे मोषधि ... वमेवच नक्षत्रेषु च सर्वेषु गृहेष्वेतत् स्थितवाकरे च
एवमूर्तेषु वमेव ब्रह्मेत्याचक्षते श्रुतिः तदेव परमे ब्रुत प्रज्ञातं परितो मते हिरण्मयो व्ययोऽस्त न
श्रुचिः ब्रह्मेत्यपि वैदिकान्यभिधेयानि तथैतान्यस्य न कश्चित् चक्षुर्मयः श्रोत्रमयश्छन्दोम
यमनो मयं वाङ्मय परमात्मानं परेशं सति श्रुतिः इति सर्वोपनिषदामर्थं ... कमलेक्ष
ण स्तोतुं न शक्नोमि ये त्वां तु सर्ववेदान्तपारग महापाराध्यमेतन्नि वल्लापहरणं मया कृतं तत्
क्ष म्यतां नाथ शरण्य गतवत्सल एवं स्तुत्वा नत्वा हरिं वेधाः प्रणम्य च पुनः पुनः वत्सान्नत्वा पुनस्ते
षां प्रथयो स्वयमालयं हृदि ध्यायन् सदा देवि गोपालरूपं हरिं विधिः उवाच सहितो देव्यौ सार्द्धं हृष्ट स्कन्धे मता
तयाः कृष्णेन सह ... व सार्द्धं पूर्ववत्सास्तथा भक्ताः आवापुरे कतांस्तत्र पश्यतां ... कसौ कृष्ण ...

राम
४६८

जनस्य च तत्रैतौ रामकृष्णौ तु वर्द्धमानौ सवत्सपालौ वत्सपालपुत्रौ वत्सान्पालयामासतुस्त
दा गोवत्समध्यगतः कंसबको नाम महासुर बकरूपेण तं दन्तेन मुमुचुस्तोत्र पद्मलोचनं तं दृष्ट्वा
वासुदेवो पि लोप्य मुखमालीढ्य लपा ताडयामास पद्मो तेन पातितो ऽयं महासुरः ततः कतिपया
हस्सु गोवत्सान्पालयन्वने छायापापां जेवृहत्सस्य प्रसुतौ पन्नगवतदा एतस्मिन्नंतरे देवो ब्रह्मा
देवमायोहितः दृष्ट्वा कृष्णं समागम्य सुप्तौ दृष्ट्वा पद्मलोचनौ वत्सान्नापश्यन्नवलत्वा जगाम स्व
दिवं पुनः प्रबुद्धो ऽसौ तौ समालोक्य विनष्टान् शिशुवत्सकान् गोवत्सान् गोपबालान् ब्रह्मणा गता इति वि
स्मितौ ज्ञात्वा कृष्णस्तत्कर्म प्रजापतिस्तदा तथैव सस्रजे बालान् गोवत्सान् वसनाननः यथा
वर्णा यथारूपं तथैव मधुसूदनः ससर्जे वत्सान् गोपालान् प्रथितान् जगतां प्रभुः दृष्ट्वा मायया स
मये गावत्सान् बाल्य मातरः स्वान् स्वान् वत्सान् अनुपागम्य यथा पूर्वं प्रवर्तिताः रावे संवत्सरे काले गते तत्र
त्वन्मनः प्रजापतिः पुनस्तत्रैव ददृशे वत्सान् सबालकान् कृताञ्जलिपुटो भूत्वा परिक्रम्य प्रणम्य च
भयात् उवाच गोविंदं ब्रह्मा त्रिभुवनेश्वरः नमो नमस्ते सर्वात्मन् तत्त्वज्ञानस्वरूपिणे नित्यानंदस्व
रूपाय प्रयतात्मन्नमस्ते सूक्ष्मरूपाय स्थूलतररूपः सर्वगतोऽव्ययः अनादिमध्यान्तस्वरूपाय प्रय
तात्मने तते नमोऽस्तु ते नित्यज्ञानबलैश्वर्यवीर्यतेजोमयस्य च महात्मने नमस्तुभ्यं पूर्णाय

प० ३०
५६९

४९२

रक्तरुधिरोक्षित ततः प्रदोषसमये गोकुले नंदनंदनः १०५ उवास समीपकन्याभिः क्रीडन्को-
सौ दिवसे सि अरिष्टो नाम दैत्येशो गत्वा तत्र वृषाकृतिः क्रोधेनैतु समागत्य जगर्जे च महास्वनेन
तेन दृष्ट्वा विद्रुताः सर्वे गोपालाः भयपीडिताः कृष्णोपि दृष्ट्वा तं रौद्रमागतं दनुजाधिपं तालेन हृष्टो
समुत्थाय शृंगं समग्रहीत्वा अपीडयत् स तु भग्नशिरः स्रोतोवद्भिर्मुखैः रुधिरं वमन् पपात भीमवेगेन नि-
नदस्त्यक्तजीवितः इत्थं हत्वा महाकायं महिषं दनुजाधिपं आह्लादयन् गोपबालान् स तत्रैवोवास
गोव्रजे ततः कतिपयाहस्सु केशी नाम महासुरः हयकायेन गोविंदस्य व्रजमुपाययौ स गत्वा गोव्र-
जे स्वमुखैर्हेषामथाकरोत् तेन शब्देन महता तापूरितं भुवनत्रयं भीताः सर्वे सुरगणाः शोकमा-
नाधुगत्क्षयं तत्र स्थाने मोहिताः सर्वे गोपा गोप्यश्च विह्वलाः लब्ध्वा ज्ञानं ते सर्वे विद्रुताश्च समं त-
तः गोप्यस्तु शरणं जग्मुः कृष्णं त्राहीति चाब्रुवन् नमत्त्वा नमेत अभित्याहत्य भक्तवत्सलः
समाश्वास्य ततस्तूर्णं मुष्टिनावामबाहुना ताडयामास शिरसि तस्य दैत्यस्य लीलया विभिन्न-
दंतनेत्रोसौ निननाद महास्वने महाशिला समुत्क्षिप्य तस्यांगे वै न्यपातयात् स तु चूर्णितसर्वा-
गो निनन्द भैरवस्वनं पपात सहसा भूमौ ममार च महासुरः केशिनं निहतं दृष्ट्वा दिवि देवगणा-
स्तदा मुमुचुः पुष्पवर्षाणि साधुसाध्विति चाब्रुवन् दुष्टशिशुत्वे दैत्यान् हरिः हत्वावलोकतारन्

राम
५६९

८६

वत्सपालैर्द्विप्रययौ नंदगोकुले ततः कतिपयाहस्सु गोपालैर्यदुपुंगवः ह्रदं गत्वाथ कालियस्य ।
तत्र स्थित्वा सुमहाविषं सहस्रशीर्षवालिनं नागराजानमच्युतः निर्विष्य फणिनां सहस्रपादैर्निकेन
लीलया प्राणसंशयमापन्नं चकार मधुसूदनः स कालियो लब्ध्वा संज्ञां [illegible] शरणं ययौ २२
सम[illegible] तदा [illegible] ततस्य [illegible] तस्याविवासयामा
स कालियो यदुपुंगवः [illegible] पुत्रदारसमन्वितः नमस्कृत्वाथ गोविंदं प्रययौ कालि
[illegible] पूर्व [illegible] नदीक्षिता [illegible] फलिनः पुष्पिता
[illegible] गोविंदं पालयामास सर्वदेवमयः प्रभुः स्व
समानवयोभिस्स्वगोपबालैर्यदूत्तमः वृंदावने मनोरम्ये सरामो विचचार ह तत्र हत्वा महाघोरं
[illegible] धेनुकस्य वने प्राप्य तालफलानि [illegible] धेनुकं पर्वताकारं खरस्वरूपं दुरासदं
। पादौ गृहीत्वा समुत्क्षिप्य तालेन निजघान ह तत्क्षणादेव तस्यालयस्य [illegible] निःक्रम्य [illegible]
[illegible] भांडीरं वटमागताः तत्र ते रामकृष्णाभ्यां [illegible] क्रीडां [illegible] लीलया [illegible]
महाराक्षसः रामस्वरूपं [illegible] रामो मुष्टिना तस्य मूर्ध्नि ताडयामास
[illegible] १२ [illegible]

प० ३०
५७.

श्रीपार्वत्युवाच धर्मसंरक्षणार्थाय जगत्यामवतीर्य सः परदाराभिगमनं कथं कृ[illegible]जनार्दनः
श्रीरुद्र उवाच स्वशरीरपरिष्वंगे भेदो नास्ति शुभानने सर्वं जगच्च तस्यांगे पृथगत्र न विद्यते स्त्री
पुंभेदनं वै तस्य पुरुषस्य [illegible]स्य महात्मनः नैसर्गिकत्वमहत्त्वादात्मेशत्वाज्जगत्पतेः तथाप्यद्भुतपाक्ष
त्वसामर्थ्याद्वाप्तिनः प्रभोः देवत्र नास्ति सुलेगो देवस्य परमात्मनः एवं तु काले तु संप्राप्ते नंदगोपपुरोग
माः गोपा महोत्सवं कर्तुमारब्धा गोपेन्द्रशासितुः तद्दृष्ट्वैव तु देवानिवार्याय शतक्रतुः तत्कालो गोवर्द्धनाद्वि
राजस्य कारयामास वीर्यवान् ततः क्रुद्धः सहस्राक्षो नंदगोपस्य गोव्रजे ववर्षं च महावृष्टिं सप्तरात्रं
निरंतरं गोवर्द्धनं समुत्पाट्य महाशैलं जनार्दनः गवां संरक्षणार्थाय धारयामास लीलया तस्याश्छायाया
धिरैः प्राप्य गोपा गोप्यश्च सुवृते ऊषुश्च सुसुखेनैव हर्म्यान्तरगता इव ततः शक्रः सहस्राक्षो भीतः संभ्रा
न्तश्च तस्मा वारयामास तेजर्षयोनदस्य तद्भुजकोपितं महाशैलं यथापूर्वं न्यवेशयत् गोवर्द्धनाख्यते
सर्वे नंदगोपपुरोगमाः परिष्वज्य च गोविंदं परं विस्मयमापयुः ततः शतक्रतुर्देवः समेत्य मधुसूदनं तु
ष्टाव प्रांजलिर्भूत्वा हर्षगद्गदया गिरा नमस्ते पुंडरीकाक्ष सर्वज्ञामितविक्रम त्रिगुणातीत सर्वेश विश्व
स्यात्मन्नमोस्तु ते त्वं परः स्ववषट्कारस्त्वमोंकारः क्रतुर्हविः त्वमेव सर्वदेवानां पिता माता च केशव अग्रे
हिरण्यगर्भस्त्वं भूतस्य समवर्त्ततः त्वमेवैकः पतिरसि पुरुषस्त्वं हिरण्मयः पृथिवीं द्यामिमां देव त्वमेव

[illegible]

राम
५७.

193

समुमोदसुखेनैव बलरामः समन्वित इन्दीवरदलश्यामः पद्मपत्रामरसौर्पुत्रा: कुंडलाभ्यां विरा।
जितः आमुक्ततुलमालः कस्तूरीतिलकांचितः सुस्निग्धनीलकुटिलेकवरीकृतकेशवान् ब
द्धैर्नानाविधैः पुष्पैर्वेष्टितवतंसकः रक्तारविंदशालक्तपादतलाधरः पक्षमध्यगशीतांशुकुं●
लेकभूलताननः हारनूपुरकेयूरैः कटकाभ्यां विराजितः वृंदवने मंदारम्येफलपुष्पविराजिते र
म्यं निनोदयन्वेणुं तच्छ्रुत्वा यदुनंदन आवधीरितकंदर्पकोटिलावण्यमच्युतं सर्वा गोपस्त्रियो
हृष्टा मन्मथसंतापपीडिताः पुरा मत्स्यः सर्वे दंडकारण्यवासिनः हृष्ट्वा रामं तस्मिन् तत्र भोक्तुमैच्छ
सुविस्मृतं तेस त्रीत्वमापन्नाः समुत्क मधुसूदने निष्पन्ने प्राप्य संग्रामे स्तनामुक्तिमवाप्नुयुः काम
क्रोधीन ते लोके निरयस्यैव कारणं हरिं समेत्य भावेन मुक्ता गोप्यो पुरा द्विव कामादजाद्याद्दे
याद्यापनजेति जनार्दने ते प्राप्नुवंति वैकुंठं किं पुनर्मुक्तियोगतः तस्य वै रागुव्व निष्क्रान्त वीरजन्या वल्ला
वांगनाः शायनकुस्थिताः सर्वा विकीर्णाम्बरमूर्द्धजाः त्यक्त्वा पतीन् सुतान् वधूं स्वस्व कालज्ञो कुं
लेखकं जगत्यतिसमाजमुकंदर्प्यशरपीडिताः समेत्य गोप्यः सर्वा स्त्री मुजे रालिंग्य केशवं वभुं=
जश्वाधरं दव्यः सुधामतनिवामराः तानि सर्वा स्त्री रालेशाः क्रीडयामास गोविंदे तेनापिताः स्त्रि
यः सर्वे निर्भया व्रजे इत्थं वरमा मासुरतन्यंतनि केशवः वृन्दावने सरस्य कालिंदीपुलिने तथा ।

ब॰ उ॰
५२१

294

मोपस्कृत समासन तः अयाकोपनयः स्याम त व काह्णप वीक्षणात् हिरण्मयात्मः पुरुषो हिरण्यवर्णा पद्मम
श्रु केशवान् अप्रणख्यात् सर्वं हिरण्मयात् मतव काम् पवीक्षोण्यसविता तत्त्विर एप भार्गश्च सोसर्व
गतोब्रह्मन्यूस्त्वाद्दित्यमस्थितः तद्देव स्य सवितुर्वरेण्यं भर्गोऽस्ति मः सदाधीमहि तेरूपा धियायो
नःप्रमाणिति हि नमस्ते पुंडरीकाक्ष श्रीशास वेशकेशव वेदान्तवेद्यव्यजेशाय ज्ञानरूपिन नमोऽस्तु ते न
मस्ते वासुदेवाय गोपवेषाय ते नमः तस्य वक्षसि नाथ वक्ष्यपराधं मयाकृतं त्वं क्षम्यतां जग
न्नाथ धरण्याम च्युत पुरुषोत्तम अल्पेनैव तु कालेन जहि कंसं दुरासदं देवानां हितकामा
य सुरवेस्या पमंदिनो इति संस्तुत्य गोविंदं सर्वदेवेश्वरो हरि सुधामृतेनाम्य षिंच दिव्यांवरवि
भूषणैः अच्छेद्य पिल्वातु दृष्टे राजगाममद्भिदिवपुनः गोपहे ज्ञात्वा क्षण्वकृष्ट्वा तअवशांतु तेन
पूजिताक्षे वपूर्ण्येमतुलं वपुः रामकृष्णो महावीर्यौ दिव्याभरणभूषितौ १२२ तदस्य वृ
जेरम्ये सुसुखेनैवतस्थतुः एतस्मिन्नंतरे देवि नारदो मुनिसत्तमः १२३ सत्कसा मथुराग
त्वा कंसस्यांतिकमाविशत् राज्ञा संपूजितस्तत्र समासीनः शुभासने सर्वं विज्ञाय यथा मासे
वेष्टितं शार्ङ्गिणस्त्व दावतानां समुद्योगंजन्मवे केशवस्य च तथा च वसुदेवेन पुत्रनिक्षे

राम
५२१

घृतवानसि आत्मा ८ः फलाय अस्यादेव जगदीश्वरः अवाप्तं तस्य त्रिदशैः प्रकाशं जगतां पते ।
१५८ अमृतं चैव मृत्युश्च छायातनवस्त्वनातनः तस्मै देवाय भवते विधेम हविषा वयं इमे वेत इमे पस्स
समुद्रं ताश्रिरसाम पा समुद्रस्स नापस्य प्रवाप्तस्तव केशव इमादिशः प्रतिदिशो वाहू यस्य तवाव्यय तस्मै
देवाय भवते विधेम हविषा वयं येन त्वया समारूढा पृथिवी व ऊर्जिता पुनः स्वर्लोकं संमितो येन त्व
या वृत्तं महेश्वरः त्वमंतरिक्षे रजसो विमानः सर्वसाक्षी सर्वगोऽव्ययः तस्मै देवाय भवते विधेम हविषा
वयं ये क्रन्दसी राजमाने तं प्रभासि गुणान्विते अभोदेतां च मनसा ऋग्वरं श्रीशासवेदा यत्राधिसू
र उदितो विभाति पूरवेदे तस्मै देवाय भवते विधेम हविषा वयं यदा हतस्ति विश्वमासीमायजना
र्दनः गर्भं दधाना सर्जयञ्जनयंती रश्नोवहत समवर्ततं देवानाम सुरेकोऽव्ययो विभुः तस्मै देवाय भवते
विधेम हविषा वयं यश्चापो महिना दक्षं पर्यपश्यत् प्रजापतिं यज्ञं दधाना सा त्रादौ जयंतीः दिविः पुमा
नु यो देवेश्वरः कवाली दधि देवः परात्परः तस्मै देवास्त्वयधर्मो जज्ञानाव्ययमीश्वरः यश्चक्षो हृत्
ति श्वायो जज्ञान सकलं जगत् तस्मै देवाय भवते विधेम हविषा वयं एतानि विश्वजाता
नि बभूवु परित प्रभो त्वदन्येन प्रजाध्यक्ष माविष्कृतमच्युत यज्ञामस्त्वां च यज्ञालंका

भरणभूषितं पद्मपत्रविशालाक्षं दीर्घबाहुं मनामं पीतवस्त्रेण संवीतं सर्वावयवसुंदरं गोपक
न्यापरिष्वक्तं दृष्ट्वा तत्र जनार्दनम् पुलकांकितसर्वांगो हर्षाश्रुप्लुतलोचनः स्वरूपधरं ततस्मा
त्प्रणनाम यदूद्वहं दर्शनमिच्छन् गोपालं परिरभ्य प्रणम्य च रोहिणीं रविंदसदृशो वक्त्रे च कौ…
ह्नितौ स्वमूर्ध्नि धृत्वा पादाब्जौ प्रणनाम पुनः पुनः कैलासशिखराभासं नीलांबरधरं प्रभुं शारदे
न्दुसदृशं मुक्तादामविभूषितम् बलरामं ततो दृष्ट्वा प्रणनाम स पादयोः हर्षेणा… वीरोप
… गतौ जगाम तु वीरौ तेनाक्रूरेण … नंदगोपस्य … समा
गतं … मासने २०७ … दानव
स्तेः … अक्रूरो राम … भरणानि च प्रददौ नंद
गोपाय यशोदायै च यादवः पृष्ट्वा कुशलं … मासीनः … कुशासने राजकार्याणि सर्वाणि सर्वा
णि संपृष्टो वाच बुद्धिमान् २१० अक्रूर उवाच एवं कृष्णो महातेजाः साक्षान्नारायणोऽव्ययः देव
तानां हितार्थाय साधूनां रक्षणाय च भूभारकविनाशाय धर्मसंस्थापनाय च कंसादीनां तु दै
त्यानां सर्वेषां निधनाय च संप्रार्थितः सुरगणैः मुनिभिश्च महात्मभिः देवकीजठरे जातः प्राह्णे को

295

पणं व्रजे निधनं राक्षसानां च सर्पराज्ञो विवाने धारणं गिरिवर्यस्य शतक्रतुसमागमे नि
वेदयित्वा कंसस्य सर्वं निरवशेषतः प्रययौ ब्रह्मभवनं पूजितस्तेन राक्षसा कंसः समुद्विग्न
मना मंत्रिभिः परिवेष्टितः मंत्रयामास तैः साकमात्मनो निधनं प्रति तद्बुद्धिमतां श्रेष्ठ मक्रूरं च
भीवत्सले उवाचात्महितकार्यप्रधानवेद्रोमत्तावलः मद्वधार्थं त्रिदशाः सर्वे शतक्रतुपुरोगमाः
विष्णोः समीपमागत्य मया नीराशरणं गताः स तेषामभयं दत्वा भगवान्भूतभावनः उत्पन्नो देव
कीगर्भे मां हंतुं मधुसूदनः वसुदेवोपि दुष्टात्मा वंचयित्वा मां निशि पुत्रं निःक्षिप्तवान्नीतेनंद
स्य सुदुरात्मनः बलेन वद्दुराधर्षो निजघान महासुरान् मां तु मयि संनद्धो भवेद्देवनसंशयः
स तु हंतुं नैव शक्यो मां सेंद्रैरपि सुरासुरैः उपायेनैव हंतव्यः समानीय मयाधुना मदोत्कटैस्तु मा
तंगैर्मल्लैश्च वरवाजिभिः यनकेनाप्युपायेन हंतव्यस्तु शत्रुभिर्दैवतु तस्मात्त्वं गोव्रजं गत्वा कृष्णं रामं
च पार्श्वव सर्वान्गोपालवृद्धांश्च नंदगोपपुरोगमान् उपनीयोत्कुधनुर्यागमिषेन यथातत्त्वं त
थेत्युक्त्वा पुंडरीकस्य रथमारुह्य वीर्यवान् प्रययौ गोकुलं रम्यं कृष्णसंदर्शनोत्सुकः महाभागव
तश्रेष्ठो गवां मध्ये व्यवस्थितं ददर्श कृष्णमक्लिष्टमक्रूरो विनयान्वितः नीलनीरदसंकाशं सर्व

तेचेष्टितेसुदुरात्मनः उपभोक्तुंधनुर्यागंरूपंसर्वंव्रजौकसः ध्वजादिरतीलांवैश्वोभ्वतेगंतुमर्ह
थः सहितारामकृष्णाभ्यांगोपाः सर्वेतदेतिकं कालेननिहतः कंसोभविष्यतिनसंशयः परित्यज्य
भयंतस्मात्क्रमिष्यध्वंनपात्रया इत्युक्त्वाक्रोसतदाक्रूरस्तूष्णीमासीत्सबुद्धिमान् २६० तस्यत
द्वचनंश्रुत्वादारुणंरोमहर्षणं नंदगोपमुखाःसर्वेगोपवृन्दाःभयातुराः प्रभाविरेमत्तादुःस्व

सागरेशोकमोहिताः तानाश्वास्यहरिस्तत्रदृष्ट्वाकमललोचनः नभीःकार्येतिसंप्रातरादसं
प्रतिवीर्यवान् विनाशायप्रयास्यामिकंसस्यदुरात्मनः मथुरांसत्तरामेणसहवृद्धिः सहसंगतः तत्र
हत्वादुरात्मानंकंसंदानवपुंगवं सर्वेश्वराभसान्तः [illegible] वापालयिष्यामिमेदिनी तस्माछोकंपरि
त्यक्त्वागच्छध्वंमथुरांपुरी एवं [illegible] वसुकोत्कहरिणासोपानंदपुरोगमाः मुहुर्मुहुः परिष्वज्यमहात्मा
णंप्रवव्रजिरे अप्रमेयाणिकंसोपिविचार्यसुमहात्मनः अक्रूरवचनाद्वैवगोपाः सर्वेगतव्यथा
दुग्धंदध्याज्यपायुक्तानि सूचीनिविविधानिच पक्वान्नानिसुहृद्यानिस्वदन्निमध्यकरणि च ।
अक्रूरायददोसोम्यपशीदाभोजनेवहुसहितोरामकृष्णाभ्यांनंदाद्यगोपसत्तमैः सुतृप्तिर्वोलोहर्षृ
ज्ञमयनेसमलेकृत। दत्तेयशोदयासोम्यंभोजनेकलुषापहं बुभुजेपादवंशेशोव्हन्तरोगाय

ले महति निशि। भयोत्कंसस्य देवेशमानीयानकदुंदुभिः तव गेहे तदा राज्ञो पुत्रं निक्षिप्य वानतरिं
तस्मिन्नेव तु काले वै यशोदा तु यशस्विनी कन्यां मायां शासुतं प्रसूता तु शुभाननां तयाः संमोहि
ते सर्वस्मिन् देवव्रजकुले प्रभुम मूर्छिता बाल यशोदा बालशायिने पट्टपुंगवे कंसं निहित्य ताकन्यामादाया
स्वगृहं यायौ तां तु निःक्षिप्य देवक्याः शयने वसुदेवस्ततः गमत् सा रुरोद ततः क्षिप्रं देवकी शयने स्थि
ता तस्याः श्रुत्वा सहसा कंसः कन्यामादाय सुव्रतः भ्रामयित्वा शिलापृष्ठे चिक्षेपोत्पपात वीर्यवान् स
मुत्पत्य ... सा कन्या साष्टभुजान्विता गगनस्थाथ सा कंसं प्राह गंभीरया गिरा यो नेता सर्वदेवा
नामीश्वरः पुरुषोत्तमः जातस्तव वधार्थं यो गोव्रजे दानवाधम इत्युक्त्वा सा महामाया हिमवंतं स
मागमत् तदा प्रभृति दुष्टात्मा भयाद्दुःखितमानसः दानवान्प्रेषयामास निधनाय महात्मनः बालि
मेव सता सर्वे लीलया नेन यौ माता ... निकमौ ... कृतवान्स ... मेश्वरः गोवर्द्धनादि
धारणं नागराजविवासनं समागमं मत्तं ... निधनं सर्वरक्षसां ज्ञात्वा देवर्षिणा ख्यातं मत्वा ...
... इतो नीलमतादुद्धृत ... मदोत्कटे मत्तनागे ...
स्यानयना ... यामास समाश्रितः। वसुदेवस्य दुष्टात्मा निग्रहं कृतवानसौ एतत्सर्वं समाख्या

बले सर्वस्य जगतो राजा भविष्यति न संशयः तस्माच्छोकं परित्यज्य सुखिनी भव सुंदरि इत्युक्त्वा
यातयाक्रूरो विसृष्टो यदुसत्तमः सहितो रामकृष्णाभ्यां मारुतो हरयोत्तमं प्रययौ मथुरां शीघ्रं स्तू
यमानोऽप्सरोगणैः नंदगोपमुखाः सर्वे गोपा ह्यक्रूरमन्वयुः पुनर्ग्रहीत्वा दध्याज्यं पयांसि विवि
धानि च तं प्रयातं तस्मिन् दृष्ट्वा गोकुले जायमाना योषितः शोकसंतप्तहृदया विलेपुः कमलेक्षणं
ता कृष्णं कृष्ण इति गोविंदेत्यारुदन्मुहुः [illegible] पूर्णे क्षणादीनी रुदत्यस्तत्र संस्थिताः अथाक्रूरो
रथं दिव्यं चोदयामास गोव्रजात् सहितो रामकृष्णाभ्यां मथुरां प्रतिपादवः उत्तीर्य यमुनातीरे कूले
स्थाप्य रथोत्तमे अवरुह्य रथात्तस्मात्स्नातुं तत्रोपचक्रमे तथा नाचस्यंके फलूनि मज्याथ जले शुभे
तत्राघमर्षणं सम्यग्जपन् भागवतोत्तमः ददर्श तौ जले तत्र रामकृष्णौ शुभान्वितौ रामं कोटींदुसंका
शं नीलांबरधरं प्रभुं दिव्यचंदनदिग्धांगं मौक्तिकाभरणोज्ज्वलं रक्तारविंदनयनं पुंडरीकावतं
सकं रामं ददर्श कृष्णं च नीलनीरदसन्निभं दिव्यपीतांबरधरं पुंडरीकायतेक्षणं तं दिव्यचंदना
लिप्तांगं नानारत्नविभूषितं दृष्ट्वा तत्र यदुश्रेष्ठो विस्मयं परमं गतः उत्थाय स्यंदने तत्र तौ ददर्श
महाबलौ पुनरप्यनुनिमज्ज्य जपन्नेव ददर्श हरिम् सुरौघाश्चौरीशाः शेषपर्यंके रमया सहितं हरिं सनका
द्यैः स्तूयमानं सर्वैर्देवैरुपासितं दृष्ट्वा तस्मिन् जले देवं विस्मयं परमं ययौ तुष्टावाथ यदुश्रेष्ठो हरिं सर्वं

हेप्रभो सोऽर्चयित्वा यथान्यायं दत्वाचमनं मधुसारस्ककर्पूरं सतांबूलं ददौ तस्मै हृष्टचित्ता स्वभूषया
तेदितकरैसंध्यामन्वास्य पादवः सन्दितोरामकृष्णाभ्यां मुक्ताक्षीरत्नमुत्तमं ताभ्यामेव तदाक्रूरः
शयने समुपाविशत् तस्मिन्सन्मभवने भौ वीरस्पिदीपवैराजिते श्लक्ष्णे विचित्रपर्यंके नानापुष्प
विराजिते तस्मिन् शेते हरिः कृष्णः शेषनारायणो यथा तं दृष्ट्वा सत्वसाक्रूरो हर्षाश्रुपुलकांकितः
चिंतयतामसौ निद्रां सुप्तं यः समुद्रीक्ष्य पैवे पादसंवाहने विष्णोर्भक्तिं भागवतो वत्तम् एतावतामेफ
लं जीवितं च सुजीवितं इदं त्रैलोक्यमैश्वर्यमिदं वै सुखमुत्तमं इदं राज्यमिदं धर्ममिदं मोक्षसुखं
परं महाभ्य मनसा स्मर्तुं शिवब्रह्मादिदेवतैः सनकाद्यैर्मुनीन्द्रैश्च वशिष्ठाद्यैर्महर्षिभिः तस्यास्य
पदद्वंद्वं परदवृक्षदोऽज्वले संस्पृशमि दुरालक्ष्याक रात्र्यां सुसुखपूर्वं दिव्यपालच्चं मया विष्णोः
श्रीपदाब्जयुगं वृंद्वं पुनर्व्यतीता सा क्षणाद्रात्रिः चिंतयतो हृत्या नंदगोरवाक् ततः प्रभाते मंगले दिवाग
तो तमैसंस्तूयमानो बुबुधे तस्मात् शयनाद्धरिः उपस्थापयन्त्यायं सस्तरामैएघीमता पपात
पादयो मातुः प्रणम्य चापरोचवपत् समुत्थाय यशोदानुदुःखहर्षसमन्विता स्वपुत्रं परम मुखं वीपुत्रो वीपुमणाहं
परिष्वज्ये माऽसंप्रदवो दैवीतनयमृत्पादह्वहृष्टा विसृजन्मनसा वारोसमालिंग्य मुहुर्मुहुः स्वकृपेऽपिपदशो
दाये प्रणम्य प्राहसाञ्जलिः प्रणिपत्यामिमतामगो प्रसादे कृतमेनवे रवकृतो मत्ताबाहुः कंसे हत्वा मत्त

प॰उ॰
५२५

नि लस्तथा चतुर्विधमिदं सर्वं जगत्स्थावरजंगमम् त्वत्तो नान्यद्वासुदेव जीमूतादमृतं यथा त्वं य
ज्ञस्त्वं वषट्कारस्त्वमोंकारो हविस्तथा त्वमेव सर्वदेवानामीश्वरः शाश्वतोऽव्ययः नाकारणं कारणा
द्वा कारणात्परमेश्वर धर्मत्राणाय देहेश शरीरग्रहणं तव मत्स्यकूर्मवराहादिर्वैभवत्वमुपागतः पासि
सर्वमिदं लोकं त्वमेव त्वन्मयं विभो इति संस्तूयमानोऽपि गोविन्दपूर्णोऽयं जगतां पतिः स्त्वारुरोह रथं दिव्यं

१९८

ताभ्यां सह तपद्रुतमः ततस्तां समासाद्य मथुरां देवनिर्मितां रामकृष्णौ पुरद्वारि निवेश्यातः
पुरं ययौ तयोरागमनं तस्य निवेदयन्नृपतेस्तदा राज्ञा संपूजितस्तेन ततः स्वगृहमाव्रजत् सूर्य
स्यास्तसमये रामकृष्णौ महाबलौ परस्परं करौ गृह्य मथुरां संसमागतौ गच्छन्तौ पथि मत्तावीथ्यां
राजमार्गं प्रद्रुतमौ ददर्शतु मत्तात्मानौ रजकं वस्त्ररंजकं दिव्यवस्त्रभृतं राजगेहमायान्तमच्युतः।
ययाचे तानि वस्त्राणि सह रामेण वीर्यवान् न ददौ तानि संबद्ध तस्मै रुषा वै वस्त्ररंजकः बहूनि कटुवा
क्यानि प्राह ततस्तत्क्षणनिस्थितः ताडयामास नेत्रकं करतलेनैव महाबल तत्रैव निहतो मार्गे वमन्वै
रुधिरं बहु तानि वस्त्राणि रम्याणि गोपालैः सह राघवैः धारयामास नुवीरो यथार्हं रामकेशवौ
मालाकारगृहं प्राप्य तेन हृष्टेन नमस्कृतौ सुगन्धिभिर्दिव्यपुष्पैः पूज्यमानौ मुदान्वितौ २०८

राम
५२५

गमीश्वरं ॥ अक्रूर उवाच ॥ कालात्मने नमस्तुभ्यमनादिनिधनाय च अव्यक्ताय नमस्तुभ्यमच्युता
य नमो नमः गोविंदाय नमस्तुभ्यं पद्मनाभाय शार्ङ्गिणे नारायणाय विश्वाय कृष्णाय वासुदेवाय ते न
मः विश्वरूपाय शाश्वताय नमो नमः पद्मनेत्राय नित्याय शंखचक्रगदाधराय च उद्यत्को
टिरविप्रख्यभूषणार्चितवक्षसे हरये सर्वलोकानामीश्वराय नमो नमः सवित्रे सर्वजगतां बीजाय
परमात्मने संकर्षणाय कृष्णाय प्रद्युम्नाय नमो नमः अनिरुद्धाय धात्रे च विधात्रे विश्वयोनये स
हस्रमूर्तये तुभ्यं बहुमूर्ध्ने ऊर्ध्वबाहवे सहस्रनाम्ने नित्याय पुरुषाय नमो नमः नमस्ते नाकशायिने
[नमस्ते] सोमरूपिणे केशवाय नमस्तुभ्यं पीतवस्त्राधराय च लक्ष्मीघनकुचाश्लेषविमर्दोज्ज्वलवक्ष
से श्रीधराय नमस्तुभ्यं श्रीशायानंतरूपिणे स्नानकाले पठेद्यस्तु देवं ध्यायन् सनातनं इमं स्त
वं नरो मनुजा मनस्तत्रिर्मुच्यते ह्यघैः सर्वतीर्थफलं प्राप्य विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् २० एवमेतज्जले देवं स्तु
त्वा भागवतोत्तमः अर्चयामास सजलैः कुसुमैश्च सुगंधिभिः कृतकृत्यस्ततोऽक्रूरो निर्गत्य यमुनाज
लात् समीपस्थरामकृष्णौ प्रणनाम अश्रुसमन्वितः तद्दृष्ट्वा प्राह गोविंदो नीतविस्मिततद्धरिः किमाश्चर्यं
जलेतस्मिन् दृष्टवानसि यद्भवान् अक्रूरस्तत्पदद्वंद्वं प्राह कृष्णं स्तुते जसे तव सर्वगतस्यापि महिम्ना
जगतः प्रभो किमाश्चर्यं दृष्टं के वा जगत्सर्वं त्वमेव हि त्वमाप त्वनंतो नवद्भि स्वभ्नं मिर

प०३०
५७६

स

स्तान् राजद्वारि स्थितं नागेंद्रं हिमाद्रिशिखरोपमं नाम्ना कुवलयापीडं कंसस्य जयवर्द्धनं देवकुंजरदर्प
घ्नं महाकायं मदोत्कटं दृष्ट्वा तं च मत्तनागं पश्चात्स्वइव केशवः करेणैव करेग्रहस्य समुद्गुत्तलम्ली
लया भ्रामयित्वा प्रचिक्षेप हरः एपो धरणीधरः स तु चूर्णितसर्वांगो निनदन् भैरवस्वनं पपात सह
सा भूमौ ममार च महागजः हत्वा दंतौ समुत्पाट्य गृहीत्वा रामकेशवौ मेरे रापोधनकर्त्तुं रंगविवि
शतुस्तदा तत्रस्था दानवा दृष्ट्वा गोविंदस्य पराक्रमं भीताः प्रविद्रुताः सर्वे राज्ञोतः पुरमाययुः कपाटौ
सुदृढौ बद्ध्वा तत्रोतस्थुः सहस्रशः दृढवंधकवाटौ स्तौ दृष्ट्वा कृष्णस्तु लीलया ताडयित्वा पदेनैव
पातयामास वीर्यवान् तेनाश्वाः पातितास्तत्र सेनानीकिन्यवस्थिताः तत्रस्था निहताः सर्वे चूर्णितांग
शिरोधराः ततः प्रविशन्नवने कंसस्यास्य महावलौ भ्रामयंतौ मत्तनागं गोपीनोरंगात्स्कंधौ दृढ
शातेमहात्मानौ मल्लौ चाणूरमुष्टिकौ कंसोपि दृष्ट्वा गोविंदरामे च सुमहाबले ३२५ भयमाविश्य चा
णूरं प्राह मल्लारं तदा अस्मिन्नवसरे मल्लो जहि गोपालकौ विमज्यतं व राज्यार्द्धमतं दास्याम्यनंतः
तस्मिन्नवसरे कृष्णो मल्लाभ्यां दृष्टपतेमत्तान् मध्ये वने च संग्रामं महता मृतरिवापरः कंसस्य दृष्टिविधे
संवर्त्तीग्निरिवास्थितः स्त्रीणां च साक्षान्मदनः पित्रोः शिशुरिवापरः त्रिदशानांतरि वे गोपानां तुस रि

२९९

राम
५७६

दतुस्तौ वरं तस्मै वांछितं तौ यदुपुंगवौ समागतौ पुनर्वीथ्यां यान्तौ च शुभाननौ कुब्जां स्त्रियं समालभा
गोपयंतं चंदनं भाजनं वक्रांगयष्टिं वनितां दृष्ट्वा गंधं मयाचतां प्रहसंतीं तदा ताभ्यां ददौ चंदनमुत्तमं
स्नादाय चंदनं दिव्यमुपलिप्य यथेष्टया तस्मै कांततरं रूपं दत्वा ह्यग्निसमागतौ निरीक्ष्य मार्गे
पौषिद्भिः सुकुमारौ शुभाननौ विवशानुमंत्तामानौ यज्ञशालां महानुगैः दृष्ट्वा समर्चितं दिव्यं का
र्मुकं तत्र केशवः लीलयैव गृहीत्वा य बभंज मधुसूदनः विमज्यमानं तद्दृष्ट्वा पेक्ष्य वाकंसः सुविह्व
लः आहूय मल्लान् चाणूरमुख्यान्प्रमुखान्दैत्यपुंगवान् विसर्जयामास त्रियामिं प्रातश्चा[illegible]दैत्यपुंगवं रामकृ
ष्णौ समायातौ सर्वदैत्य विनाशकौ प्रभाते मल्लयुद्धेन दन्यताम विशंकया यनेकेना प्युपायेन दं
तव्यौ बलदर्पितौ मदोत्कटो गजेन्द्रो पि मल्लैर्युद्धमुद्धेत्त पा निशि इत्यादिश्य ततो राजा सानुज
स्सचिवैः सह स्वा भवनमयात्स्वर्गं दिव्य प्रासादमत्युन्नतं वीरे वसर्वे मार्गे बुगजा सालानयोजयत् ।
मल्लान्मदोत्कटान्नागान्स्थापयामास सर्वतः ज्ञात्वा कंसोपि तत्सर्वं सततरामेण धीमता उवास रज
नी तत्र ग्रहे सानुगैः ततो रजन्या व्युष्टायां प्रभाते विमले सति शयनादुत्थितौ वीरौ रामकृष्णौ कृ
तौ ह्येकौ स्वलंकृतौ चेतौ मुत्का संग्रामाभिमुखौ कृत्वा को विनिर्गतौ गत्वा ततो ... स्थितौ विवमत्तगु

प॰उ॰
५७७

॰॰वीणाधरः पापात्यक्तजीवितः कृष्णेन निहते कंसे रामोपि सुमहाबलः तस्यानुजं सुनामानं मु
ष्टिनैव जघानतं धरायां पातयामास तं चापि धरणीधरः हत्वा कंसं दुरात्मानं सानुजं रामकेशवौ ।
पित्रोः समीपमागम्य मातुश्चैव प्रणेमतुः देवकी वसुदेवश्च परिष्वज्य मुहुर्मुहुः स्नेहेन महता युक्तौ मूर्ध्न्युपा
२००
घ्राणं चक्रतुः पुत्रलालसौ तयोस्तु परिदेवक्याः सानन्दाश्रुविलोचनौ [illegible] बभूवतुः ततस्तावुपि
तरौ रामकृष्णौ ववन्दतुः एतस्मिन्नन्तरे देवा दिवि दुन्दुभयो दिवि विनेदुः पुष्पवर्षाणि ववृषुः स्त्रियो दिवे
वेश्वराः ३५२ स्तुत्वा मधुसूदनं(?) देवा नन्दादिगोपाः ते [illegible] जनार्दनं परस्तवमनुप्राप्य गोलोकान्वा
८
न्यपोदिरे नंदगोपं नमस्कृत्य गोपवृन्दांश्च केशवः रामेण सह धर्मात्मा मुदा संपरिषस्वजे बहुरत्नधनं
तस्मै ददौ प्रीत्या जनार्दनः सर्वांस्तांश्च गोपवृन्दांश्च वस्त्रैराभरणादिभिः बहुभिर्धनधान्यैश्च पूजया
मास केशवः विसर्जितास्तेन कृष्णेन नंदगोपपुरोगमाः प्रययुर्गोकुलं दिव्यं हर्षशोकसमन्विताः मातामहं
समासाद्य मधुसूदनः उग्रसेनं यदुश्रेष्ठं ससंज्ञं संस्थापयद्(?) हर्षेण कंसस्यौर्ध्वदैहिकं अकारयत् प्रभुः सम्राजं(?) राज्ये संस्थापयदु
युगवान् राजानमुग्रसेनं तु कृत्वा धर्मेण मेदिनीं पालयामास धर्मात्मा वसुदेवसुतो हरिः ३५७ इ
राम
ति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे उमामहेश्वरसंवादे श्रीकृष्णचरिते कंसवधो नाम २३ श्रीम
५७७

स्थायथा वत्सन्तोरणादद्भुतस्तत्र सर्वं गतं तत्तरिं वसुदेवस्तथाक्रूरो नंदगोपो महामतिः अन्यप्रासादमा
रुह्य ददृशुः कंदनं महत् स्त्रीभिरंतःपुरस्याभिर्देवकी तत्र संस्थिता मुखं पुत्र सा ददर्श साश्रु
पूर्णेक्षणा शुभा ताभिराश्वासिता देवी भवनांतरमाविशत् ततो देवगणाः सर्वे विमानस्था नभ
स्तले तुष्टुवुर्जयशब्देन पुंडरीकाक्षमच्युतं जहि कंसमिति प्रोचुरुच्चैर्देव मरुद्गणाः एतस्मिन्नं
तरे तत्र तूर्यघोषविनिनादिते आसीत्तु महामल्लो वसुसिक्तो महाबलो चाणूरेण तु गोविंद मुष्टिके
न तु लायुधः युयुधाते महात्मानो नीलश्वेताद्रिसन्निभौ मल्लयुद्धविधानेन मुष्टिभिः पाद
ताडनैः बाहूत्क्रदनेचेरं देवानां च महापावकं चाणूरेण चिरं कालं क्रीडयित्वा जनार्दनः निष्पि
पात्ये मल्लस्य पातयामास लीलया स पपात महीपृष्ठे संवमन् रुधिरं बहु ममार च महामल्लो देव
कानंद दुःखदुः मुष्टिकेन तथा रामश्चिरकालमयुध्यत मुष्टिभिस्ताडयामास तस्य वक्षसि वक्षसि वीर्य
वान् भिन्नास्थिस्नायुबंधो सोपपात धरातले ततस्तु दुद्रुवुः सर्वे मल्ला दृष्ट्वा पराक्रमं कंसो महद्भय
तीव्रमाविवेश हृदनातुरः एतस्मिन्नंतरे वीरो रामकृष्णौ दुरासदौ आरोढुं तु महात्मानौ चिंत्य प्रासादमू
र्जितं ताडयित्वा तलेने कंसमूर्द्धि जनार्दनः अपातयद्धरापृष्ठे प्रासादशिखरादरिः स तु निर्जि

प॰ उ॰
५९८

भि मुसुरवोपपौ बलदेवोपि मुसलेलांगलेग्रस्ववीर्यवान नसैन्यंहंतुमत्तोवेमेमहेश्वरदुवाप
र: दारुकश्चरथंगीयुनोदयामासुर्जैतद्रणे तृणगुल्मलताकोतेकाननेगिनिभिवामिलः ततो
गदाभिः परिघैशक्तिभिर्भुजैरैस्तथा· वलेप्रच्छादयामासुर्जरासंघस्यसैनिका चक्रेणैवहरिस्त
णि तानिच्छिद्य चिछेदलीलया· वक्राणितूणकाणानिमत्तावह्निरिवार्चिषा १९ ततःशार्ङ्गसमायदा
पसायकैरवायैः शितैः चिछ्छदतानिसैन्यानिनप्राज्ञायत किंचन वक्रछिन्नास्यकमलाकेचित
त्तत्रमहाबलाः गदयाहृर्णिताः केचित्केचिदन्येमहारणे केचिच्छिन्नासिनाछिन्नास्तयान्येशर
ताडिताः लांगलाग्रहतग्रीवामुशलाहतमस्तकाः क्षणेनतद्वलैर्विनिहत्यमधुसूदनः शंखंद स
दध्मौपदुश्चाथशैलपाशानिनिभस्वनं शंखरवाभिनिर्भिन्नाःतद्यास्तेमहाबलाः योद्धाःसाश्वाः
सनागाश्चपतितास्त्यक्तजीविताः अक्षौहिणीसहस्त्रंतुसाश्वसरथकुंजरं क्षणेनैकेननिहतंतन्निः
शेषंतदभूद्दले निहतंवासुदेवेनप्रहत्यशार्ङ्गशार्ङ्गिणा ततोदेवगणाःसर्वेहर्षेनिर्भरचेतसः ववृषुः पु
ष्पवर्षाणिसाधुसाध्विति चाब्रुवन् सर्वपापवनीभारंविकुर्वाघराणीधरः संस्तूयमानस्त्रिदशैर्व
भौसंग्राममूर्धनि निहतेरवबलेदृष्ट्वाजरासंधोतिवीर्यवान् योद्धुमभ्याययौतूर्णंबलदेवेन

राम
५९८

२०१

ईश्वरउवाच अथोपनयनं नाम चकारानकदुन्दुभिः पुत्रयोर्वेदविधिना तस्मिन्वै रामकृष्ण
योः आचार्येण गर्गेण संस्कृतौ रामकेशवौ पठितौ वेदविद्यैः स्नापनैर्विमलैः शुभैः कृत
संस्कारकर्माणौ रामकृष्णौ महाबलौ सांदीपनेर्गृहं गत्वा नमस्कृत्य महात्मनः अचीरेणैव का
लेन शास्त्राण्यधीतस्माद्वौ द्विजपुङ्गवात् मृतपुत्रं समानीय ददतुस्तस्य दक्षिणां आशिषो वचनं लब्ध्वा
गुरोस्तस्मान्महात्मनः तस्मै पुण्यां मथुरां जग्मतुर्यदुपुङ्गवौ अथ कालेन निहतं कृत्वा केसं दुरास
दं ध्वसुरं स तस्यान्ने तालं नृपतेः शेरासि घो महाबलः अक्षौहिणीसहस्रैस्तु सेनानीकैर्महाबलैः कृ
ष्णं हन्तुं समागम्य सुरोध मथुरां पुरीं रामकृष्णौ महावीर्यौ विनिर्गत्य पुरोत्तमात् गजवाजिसमाकीर्णं तद्
लं धर्मपरायणौ संस्मार वासुदेवस्तु पूर्वं सृष्टं सनातनं तस्य स्मरणमात्रेण दारुको विमलः सारथिः सु
ग्रीवपुष्पकं नाम समानीय महारथं वाजिभिर्दिव्यपुष्पाद्यैरुह्यमानं सनातनं दिव्यपुष्पैरुपेतं तं शंखच
चक्रगदादिभिः वैनतेयपताकेन शोभितं देवदुर्जयं अवनीं प्राप्य गोविन्दं प्रणम्य स्तुतिसारथिः
प्रददौ स्यन्दनं शुभ्रं सायुधाश्वसमन्वितं दृष्ट्वा तं रथं कृष्णोपि पिपणीय महारथं आरुरोह गजेन्द्रेण
वस्तूपमानो मरूजंत्रोः चतुर्भुजवपुर्भूत्वा शंखचक्रगदासिमान् किरीटी कुण्डली स्रग्वी संग्रामा

राम

प० उ०
४२९

नियुतां अष्टसहस्रलक्षुंडरीकाक्षो यि द्रस्य मरावौती सुपुष्पान्मधुरायां तु पौरांस्तत्र जनार्द्दनः उद्धृत्य
सहसा रात्रौ द्वारावत्यां न्यवेशयत् प्रबुद्धास्ते जना सर्वे पुत्रदारसमन्विता। ते मृत्स्थितले विश्व
स्मयपरमयपुः वज्रनिर्घनधान्यो रत्नादिमवस्त्रविभूषणे। परिपूर्णां [illegible] रिवाभोगैरत्तमुख्ये समाह्व
ता। तस्मिन्मुहूर्त्ते संतस्थुर्दिव्यदेवगणा इव। यवनेन तदा योद्धुं रामकृष्णौ महाबलौ विनिर्ययतुराजौ
शोमपुराद्ध्यावर्त्ति स्तदा रक्षोलेपालमादौ मुशलं च महारथं जघान समदे क्रुद्धो यवनानां महा
बलं कृष्णस्तु शार्ङ्गमादौ स्वज्य बाणैरग्निशिखोपमैः निर्द्दग्धास्तद्बले सर्वे म्लेच्छा नादिवकोस्तुत निहत
तं स्वबलं दृष्ट्वा स कालयवनो बली युयुधे वासुदेवेन गदया यवनेश्वरः कृष्णोऽपि कदनं तेन कृत्वा चि
रमजामयः विमुखः प्राद्रवत्तस्मात्संग्रामात्कमलेक्षणः सोऽनुयातोऽतिवेगेन तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रुवन्
वेगात्कृष्णो गिरिगुहां प्रविवेश महामतिः यत्र च प्रसुप्तो राजासौ मुचुकुंदो महामुनिः अदृष्ट्वा तत्र य
पते संस्थितो भगवान्हरिः यवनोऽपि महावीरो गदामुद्यम्य पाणिना कृष्णं हंतुं समारब्धो गुहां तां प्रविवे
शाथ दृष्ट्वा शयानं राजानं मत्वा कृष्णं जनार्द्दनं पादेन ताडयामास मुचुकुंदं महामुनिं ततः प्रबुद्धो भ
गवान्मुचुकुंदो महामुनिः क्रोधात्संरक्तनयनो हुंकारं कृतवानसौ तस्य हुंकारशब्देन तथा क्रोध

राम
४२९

दुर्मतिः तयोर्युद्धमभूद्घोरं संग्रामेष्वनिवर्तिनोः रामो लांगलमादाय रथं तस्य ससारथिं । विवि
निपात्य रोषेण रेपत्तीत्वा तं महाबले ३ चापमुशलेन तु हंतुं तमुपचक्रमे प्राणसंशयमापन्नं
जरासंधं नृपोत्तमं कृते रामेण बलिना सिंहेनेव मत्तगजं स्वयं कृष्णो गजे प्राह न हंतव्य इति प्र
भुः मोचयामास धर्मात्मा जरासंधं महामतिः विमुच्य कृष्णवाक्येन शत्रुं संकर्षणो युवा । सा
नुजो रथमारुह्य स पुरीं प्रविवेश ह । सकालयवनं प्राप्य महावीर्यबलान्वितं पुत्रयोर्वसुदेवस्य समा
चष्ट पराक्रमं दानवानां वधं चैव कंसस्य निधनं तथा रुक्मिणीहरणं चैव तथा स्वस्य पराजयं स
र्वं निवेदयामास कृष्णस्य चरितं महत् २८ तच्छ्रुत्वा यवनं क्रुद्धो मत्तो बलपराक्रमैः म्लेच्छकोटिसह
स्रैस्तु संवृतो मदसंयुतः मगधाधिपतेस्तस्य सहायार्थं महाबले तेनैव सहितस्तत्र आजगाम मथु
रापुरीं २९ बलैरापूरयन् पृथ्वीं नानाजनपदान्वितां स निवेशयामास तां सेनां न्यरोधयन्मथुरापु
रीं कृष्णो पि चिंतयित्वाथ पौराणां कुशलं तदा यदा च सागरं भूमिं निवासार्थं जनस्य च विशायोज
नविस्तीर्णां दत्तो कृष्णस्य सागरः असृजत्तपसा मध्ये तत्र द्वारवतीं पुरीं बहुप्रासादसंपूर्णां हेम
प्राकारतोरणां नानामणिमयैर्दिव्यैर्गृहपंक्तिभिरावृतां ३० ... तथा रम्यैर्लोकैर्बहु

पुपुद्येरामञ्चक्ष्माभ्यांस्वबलेनसमाहृतः २ कृत्स्नेननिहतंसैन्यंसर्वंतस्यदुरात्मनः सप्रपातमहीपृष्ठे
मूर्छितोनामगन्धाधिपः चिरकालव्यासंज्ञांतुविह्वलांगोभयातुरः नशशाकरणेयोद्धुंरामेणमगधे
श्वरः कन्यामायप्रददौप्रीत्यानिर्मितांविश्वकर्मणा वज्रवैडूर्यरचितांवहुतासनविचित्रितां नानारत्ने
मयैर्दिव्यैःस्वर्णैश्चैरिवाचितां तंप्राप्यरम्यांतुसभांऽगसेनादयोनृपाः मोदंतेनैगमेःसार्द्धदिविदेवग
णाइव इक्ष्वाकुवंशसंभूतोरैवतोनामपार्थिवः कन्यांदुहितरंस्वस्यसर्वलक्षणसंयुतां रामायप्रददौ
प्रीत्यारेवतीनामनामतः उपयेमेविधानेनसरामस्तांचरेवतीं रमयामासचतयाशच्याइवसुरेश्वरः वि
दर्भराज्यधर्मात्माभीष्मकोनामधार्मिकः वभूवुस्तस्यपुत्राश्चरुक्मिप्रमुखपंचशुभाः तेषामवरजाकन्या
रुक्मिणीवरवर्णिनी कमलांशेनसंभूतासर्वलक्षणसंयुता राघवत्वेभवत्सीतारुक्मिणीकृष्णज
न्मनि अन्वेष्टेवावतारेषुविष्णोरेषासहायिनी हिरण्यकशिपुर्यश्चाक्षौसंभूतौद्वापुरेपुनः शिशु
पालोदंतवक्त्रइतिनामसमन्वितौ चैद्यान्वयेसमुद्भूतौमहावलपराक्रमौ १४ रुक्मिणींशिशुपालाय
दातुमैच्छत्तदात्मजः ततेश्चतिथिपितिंसानुदानानिविविधानिच १५ व्रतचर्यापराभूत्वाध्यापतीपुरुषोत्त
मे स्नात्वेशांस्वस्यः भर्त्तारमुवाससपितृमंदिरे कर्तुंतांशिशुपालायविवाहंपार्थिवोत्तम चकारयत्नंपुत्रे

प

निरीक्षणात् निर्दग्धो भस्मतां प्राप्य यवनस्त्यक्तजीवितः ततस्तु कृष्णमोद्दश्य राजर्षिः पुरतः प्रभुं नी
लोत्पलदलश्यामं पुंडरीकनिभेक्षणं शंखचक्रगदापाणिं पीतवाससं जनार्दनं दृष्ट्वा तं सहसो
त्थाय राजर्षिरमितौजसं अहो भाग्यमित्युवाच महामुनिः पुलकांकितसर्वांगः सानंदोश्रुजलप्लु
तः कृतांजलिः जय जय शब्देन प्रणनाम मुहुर्मुहुः ८१ धन्योस्मि कृतकृत्योस्मि दर्शनात्परमेश्वरः
अद्य मे सफलं जन्म जीवितं सफलं मम नमस्ते वासुदेवाय जगन्नाथाय शार्ङ्गिणे दामोदराय देवा
य नाथाय धात्रे यते नमः अधोक्षजाय नरपंचसिंहवपुषे नमः राघवाय नमस्तुभ्यं पुंडरीकेक्षणाय च।
अच्युतायाधिकाराय लयानंताय ते नमः एवं स्तुत्वा तु गोविंदं प्रणनाम पुनः पुनः संतुष्टो भगवान्प्रा
ह मुचुकुंदं महामुनिं वरं वृणीष्व राजर्षे यत्ते मनसि वर्त्तते सोपि मुक्तिं ययाचाथ पुनरावृत्तिवर्जि
तां तस्मै ददौ तदा कृष्णो दिव्यलोकं सनातनं राजा तु मानुषं रूपं विहाय च महामुनिः समानरूप
ते मास्थाय देवस्य परमात्मनः वैनतेयं समारुह्य शाश्वतं पदमाविशत् ८९ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे
उमामहेश्वरसंवादे श्रीकृष्णचरिते मुचुकुंदमोक्षो नामाध्यायः २४ रुद्र उवाच हत्वाथ यवनेनात्र मु
चुकुंदेन धीमता दत्वा तस्मै वरं मुक्तिं निष्क्रांतो यदुनंदनः ततश्च यवनस्याश्वबलं जरासंधः सुदुर्मतिः

प०३०
५८१

हेमनकदने चक्र रुक्मी क्रोधवशाद्बली धनुरुद्यम्य बाणौघैश्छादयामास शार्ङ्गिणं ततः प्रहस्य
गोविंदः शार्ङ्गमादाय लीलया जघानैकेन बाणेन रथाश्वांस्तस्य सारथिं रथध्वजं पताकां च विच्छेद
धरणीधरः विरथः खड्गमादाय चरणेन स उपस्थितः कृष्णस्तु खड्गं चिच्छेद बाणेनैकेन वीर्यवान् ततः स
मुष्टिमुद्यम्य कृष्णस्य वक्षस्यताडयत् तेजग्राहरणे वीरं निबध्य निबिडं हरिः तीक्ष्णं क्षुरप्रमादाय प्रहसन्म
धुसूदनः शिरसो मुंडनं कृत्वा मुमोच च जनार्दनः स तु शोकसमाविष्टो निःश्वसन्नुरगो यथा न विवेश पुरं
स्वीयं स तु तत्रैव चावसत् ॥ ३८ ॥ अथ कृष्णस्तु रामेण रुक्मिण्या दारुकेण च दिव्यं स्यंदनमारुह्य ययौ स्वं
समालयं ततः प्रविश्य नगरीं द्वारकां देवकीसुतः शुभेह्नि शुभलग्ने वै वेदोक्तविधिना हरिः उपयेमे नृपसुतां रु
क्मिणीं रूपभूषितां तस्मिन्नुद्वाहसमये देवदुंदुभयो दिवि ॥ ४१ ॥ विनेदुः पुष्पवर्षाणि ववृषुः सुरसत्तमाः वसु
देवोग्रसेनौ च तथाक्रूरो यदूत्तमः बलभद्रो महातेजा ये चान्ये यदुपुंगवाः चक्रुः कृष्णस्य रुक्मिण्या विवाहसु
खं परं नंदगोपाद्य गोपाश्च गोपालैर्गोपवृंदैः समागतः स्वलंकृताभिर्योषाभिर्यशोदा च समागता वसुदेव
स्त्रियः सर्वा देवकीप्रमुखास्तथा रेवती रोहिणी देवी याश्चान्याः पुरयोषितः सर्वास्तूद्वाहकर्माणि चक्रुर्हर्षसमन्विताः
सुराणामर्च्चले प्रीत्या कर्तव्यं तत्र देवकी हर्षानिर्भरयोषिद्भिः स्त्राकारविधिना तदा सर्वं सोद्वाहिकं कर्म उत्सवे

204

राम.
५८१

णा रु॰ क्मिणा सह धीमता पुरोहितसुतं विप्रं प्रेषयामास रुक्मिणी मुद्दिश्य कृष्णं भर्त्तारं कृ॰ लू॰ण्या चाका
पयो समे कृष्णे रामंच ताभ्यां विधिवदर्चितः एकान्ते सर्वं माचष्ट रुक्मिणी भाषितं तयोः तच्छ्रुत्वा राम
कृष्णौ तु तेन विप्रेण धीमता सर्वशस्त्रास्त्रसंपूर्णं रथमाकाशगं प्रभु आरुह्य सत्वरं मुख्यानन्दाहकेण सह
लेना विदर्भनगरीं लक्ष्मीं जग्मतुः पुरुषोत्तमौ राजानः सर्वराष्ट्रेभ्यो विवाहे द्रष्टुमागताः जरासंधमुखाः
सर्वे शिशुपालस्य धीमतः तस्मिन्नुद्वाहसमये रुक्मिणी रुक्मभूषणा दुर्गां समर्चितुं याता सखीभिर्नि
गराद्वहिः एतस्मिन्नेव काले तु संप्राप्तो देवकीसुतः रथस्यां तां च गृह्य बलवान्मधुसूदनः सहसा जं
रथमारोप्य ययौ तच्छ्रीनमालयं ततः क्रोधसमाविष्टा जरासंधमुखा नृपाः रुक्मिण्या राजपुत्रेण युक्ता यय
मुपस्थिताः अनुयाता रथैरश्वैर्गजैस्तुरंगैर्बलान्विताः बलभद्रो महाबाहुरेकएव रथोत्तमान् लांगले
मुशले गृह्य निजघान क्षणादरीन् रथानश्वान्महानागान् तथा पादचरानपि लांगलमुशलाभ्यां वै
निजघान बलाढ्यः तस्य लांगलपातेन चूर्णिता रथपंक्तयः नागाश्च पिष्टिताः सर्वे वज्रेणेव यथाचलाः
निर्भिन्नमस्तकाः सर्वे वमन्तो रुधिरं बहु क्षणेनैव हतं तस्मिन्बलरामेण वै तदा साश्वसनागं सरथं सप
दातं महारणे समन्तात्समरे तत्र स्कन्धकबन्धैः शोभिता पृथ्वी प्रभग्नाः पार्थिवाः सर्वे दुर्बुमर्मपपीडिताः रु

प॰ ३उ॰
५४२

केन बध्वा य ऋषभान्सप्त दुर्मदान् तां वीर्यशुल्कां जग्राह देवनयत्रायते यशः सत्राजितो महाराजन्तेन स्य
मन्तकश्च महीपतिः अनुजाय ददौ सोऽयं प्रसेनाय महात्मने ययाचे तन्मणिवरं कदाचिन्मधुसूदनः उ
वाच वासुदेवेन प्रसेनः प्रसभं तदा भारानष्टसुवर्णानि नित्यं प्रसवते मणिः तस्मात्कस्य न दातव्यं।
स्यमन्तकमिदं मया कृष्णस्तु तदभिप्रायं ज्ञात्वा तूष्णीमुवास ह कदाचिन्मृगयां कर्तुं कृष्णः सर्वैर्य
दुत्तमैः प्रविवेश महारण्यं प्रसेनाख्यो महाबलः तं सिंहो दृष्ट्वा यामासाद्य हत्वा रत्नं जहार सः तं सिंहं जा
म्बवान्हत्वा मणिं गृह्य महाबलः प्रविवेश बिलं तूर्णं दिव्यं स्त्रीभिर्निषेवितं तस्मिन्नस्तंगते सूर्ये वा
सुदेवः सहानुगः चतुर्भ्यामुदितां चैव दृष्ट्वा स्वपुरमाविशत् ततः सर्वे पुरजना कृष्णं प्रोचुः परस्परं त
त्वा प्रसेनं गोविंदो मृगयाव्याजेन कानने स्यमन्तकं मणिवरमग्रहीद्विशंकया तदाकर्ण्य हरिस्त
स्मिन्द्वारकाजनभाषिते स्वजनैर्लोकमध्यात्सर्वैर्यदुभिर्गहनं ययौ दर्शयामास तान्सर्वान्सिंहेन नि
हतं वने लब्ध्वा तं ऋक्षराजेन संस्थाप्य महतीं चमूं एकः शार्ङ्गगदापाणिर्जगाम महताजवेन दृष्ट्वा
महाबिलं कृष्णः प्रविवेश विशंकितः तत्र नानामणिवरज्योतिर्निर्मले गृहे सुतं जाम्बवतो धात्री
दोलामारोप्य लीलया सुखं मणिं चलादोलोपन्यायन्ती मुदा सिंहः प्रसेनमवधीत्सिंहो जाम्बव

२०५

राम
५४२

ति द्विजोत्तमैः ब्राह्मणान्भोजयामास वस्त्रैराभरणैः शुभैः उग्रसेनादयस्तत्र राजानश्च सुपूजिताः नंदगो
पादयो गोपाय यशोदा प्राप्य पोषितः बंधुभिः स्वर्णरत्नाद्यैर्वासोभिः सविभूषणैः पूजिताः संप्रहृष्टास्ततद्विवाह
महोत्सवे तौ दंपती समाश्लिष्य पुनस्ते जग्मिरे व्रजं वेदविद्भिर्विप्रमुख्यैराशीर्भिरभिनंदितौ तस्मिन्विवाहवेद्यां तु
शुशुभाते वधूवरौ ब्राह्मणेभ्योऽयाहृष्टोपि राजभः सहभार्यया वसुदेवदेवकीपुत्रो ज्येष्ठस्य भ्रातुरेव च २७
मौहूर्तिकं सर्वं निर्वर्त्य मधुसूदनः व्यसर्जयान्नृपान्सर्वान्पि च तत्र समागताः प्रस्थितास्ततः रिपुराजतत्र
पूजितान्नृपपुंगवाः ब्राह्मणाः सुमहात्मानो भिषवः स्वकमालयं रुक्मिण्या सह धर्मात्मा देवकीनंदनो व्य
यः उवास सुखं कृष्णः रुक्मिण्येव दिव्यहर्म्यतले शुभे तया वै रमयामास नारायण इव श्रिया सत्यभामा
नीसुतिभिर्दिविदेवगणोऽपि शुभ्रदन्तस्तनित्वक्कामासुखैनैव जनार्दनः श्रयोवासस्तु शोभायां द्वारवत्यां
सनातनः इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखण्डे उमामहेश्वरसंवादे श्रीकृष्णचरिते नाम रुक्मिणीविवा
हकथनं २८ श्रीरुद्र उवाच सत्राजितस्य तनया नाम्ना सत्या यशस्विनी पूर्वमेवेन संदत्ता भार्यार्थं कृ
ष्णस्य चापरा १ वैवस्वती महाभागा कालिंदी नाम नामतः तृतीया तस्य भार्यासीत् लीलीशास्वमुदा
स्थिता विंदानुविंदस्य सुतां मित्रविंदां शुचिस्मितां स्वयंवरस्थितां कन्यामुपयेमे जनार्दनः पाशेने

प॰उ॰
५८३

पुत्रीं कन्यारत्नं ददौ तस्मै भार्यार्थं समितिंजये । अन्येश्वमणिमुख्याश्च स्यमंताख्यं ददौ मणिं । तत्रैव
स्थितां कन्यां प्रहृष्टः परवीरहा ददौ तस्मै परां भुक्तिं प्रीत्या जांबवतो हरिः । गृहीत्वा तां नयंतस्य कन्यां जांब
वतीं मुदा विनिर्गत्य बिलात्तस्मात्प्रययौ द्वारकां पुरीं सत्राजिते ददौ रत्नं स्यमंताख्यं यदूत्तमः । दुहितं प्रद
दौ तस्मै सोपि कन्यां ये मणिमुत्तमं मासि मासि भाद्रपदे शुक्ले चतुर्थ्यां चंद्रदर्शने मिथ्याभिदूषणं प्राप्तं तस्मात्तम
पि विवर्जयेत् प्राप्य तद्दर्शनं तत्र चतुर्थ्यां शीतगोर्नरः । स्यमंतस्य कथां श्रुत्वा मिथ्यावादात्प्रमुच्यते ।
सुलक्षणा नाग्नजिती सुशीला च यशस्विनी मद्रराजसुता मित्रा कन्यकास्ताः शुभाननाः स्वयंवरस्थास्ताः
सर्वास्ता विरूपाद्यास्समुज्वलाः । एकस्मिन् दिवसे तास्तु उपयेमे यदूद्वहः [illegible] अष्टौ महिष्यस्ताः सर्वा रुक्मि
ण्याद्यास्समस्तोङ्गनः । रुक्मिणी सत्यभामा च कालिंदी च शुचिस्मिता मित्रविंदा जांबवती नाग्नजित्यः
सुलक्षणा सुशीला नाम तन्वंगी महिषी चोर्मी स्मृता भूमिपुत्रो महावीर्यो नरको नाम राक्षसः । जित्वा दे
वपतिं शक्रं सर्वांश्चैव सुरासुरान् आदित्यदेवमातुश्च कुंडले च सुवर्चसी बलाज्जग्राह दिव्यानि रत्नानि विवि
रा धानि च । एवं तां महदुःस्यंततयो वोश्चुः । अथो तयं माणिकादिघनेशस्य शंखपमनी घातया । स्त्रियश्च सुरस
श्चैव बहुतवान् क्षितिनंदनः । वज्रादितेस्तथा च बलाद्धृत्वा दिवौकसां त्यान्यानामरगान्यैषां समभामयविनि
र्मिता उवास सोमसत्यनगर्या विमले वरे ततो देवगणाः सर्वे पुरस्कृत्य शचीपतिं भयार्त्ताः शरणं ज

राम
५८३

206

ताहत: सुकुमारकुमारो दीप्त[illegible]स्य मे तनूज: तच्छ्रुत्वा वासुदेवोऽपरो संवत्सरो प्रतापवान्
तेन मादेन सहता निर्जगाम च जांबवान् तयोर्युद्धं समभूद्घोरं दशरात्रं निरंतरं मुष्टिभिर्वज्रकल्पै
श्च सर्वभूतभयावहं कृष्णस्य बलं [illegible] किंचित् तथा स्वस्य बलक्षयं [illegible] पश्यन् वचनं बुबुधे पर
मात्मन: सोऽपि रामोऽवतीर्णो [illegible] पुन: समागतो मम स्वामी [illegible] मम मनोरथं एवं ज्ञात्वा
ऋक्षराजो [illegible] निवर्त्य रणकर्म तत: प्राञ्जलि: प्राह गोविंद को भवानिति [illegible] निवर्त्य कदनं शौ
रि: प्रोवाच गंभीरया गिरा पुत्रोऽहं वसुदेवस्य वासुदेव इतीरित: मम रत्नं समंतात बहुतवास्त्वं मुनि
मेघ: तदीयं तच्च शीघ्रं मे [illegible] तच्छ्रुत्वा जांबवान् हृष्ट: प्रणनाम स दंडवत् परिक्र
म्य नमस्कृत्य विनयान् प्राह केशवं धन्योऽस्मि कृतकृत्योऽस्मि तव संदर्शनात्प्रभो २१ दासोऽहं पू
र्वजातेन त्वं किंपुन: दृष्टवानस्मि गोविंद कदनं पूर्वकांक्षितं मयेदं कदनं [illegible] त्यक्तं स्वामिना
त्वाया तत्क्षमतां जगन्नाथ करुणाकर शाश्वत: इत्युक्त्वा प्रणतो भूत्वा नमस्कृत्य पुन: पुन: नाना
रत्नमये पीठे निवेश्य विनयान्वितं शारदा[illegible] पाद्यं प्रक्षाल्य शुभारिणा मधुपर्कविधानेन पू
जयित्वा यदूद्वहं वस्त्रैराभरणैर्दिव्यै: पूजयित्वा विधानत: पुत्रीं जांबवती नाम कन्यां लावण्यसं

प.उ.
५८४

207

महतोऽपि सतेन भिन्नहृदयः पपात्तोऽथ महासुरः शक्रवज्रेणनिर्भिन्नो महाचलइवोन्नदन् ॥ उपगम्य
ततः कृष्ण समीपं तस्य रक्षसः भूम्या संप्रार्थितः प्राह वरं स्वाविलिराक्षसं सचाह राक्षसः कृष्णमग्रतोऽप
रि संस्थितः नमे कृष्ण त्वया रोगोऽस्ति नरकोहतपापि च अन्यलोकहिताथाय ह्यं तं वरमुत्तमं मम ताद
नितु मे कृष्ण सर्वभूतेश्वरेश्वर यन्न राम गलस्नानं कुर्वतिमधुसूदनः नेते यान्ति रयप्राप्तिर्भवत्वे
व म प्रभवत् एवमस्त्विति गोविंदो दत्तौ तस्मै वरं प्रभुः ततः पश्यन्दूरे साक्षात् शारदांबुजसन्निभौ चरणौ
वज्रवैडूर्यन्नूपुराभ्यां विराजितौ अर्चितौ विधिरुद्राद्यैः सिद्धैर्मुनिसत्तमैः त्यक्त्वा प्राणान्महीपुत्रः
सारूप्यं समगमद्धरेः ततो देवगणाः सर्वे हर्षनिर्भरमानसाः ववृषुः पुष्पवर्षाणि तुष्टुवुश्च महर्षयः प्र
विश्य नगरं सतस्य कृष्णः कमललोचनः बलाहृतेनगरही तानि रत्नानि त्रिदिवौकसां ७५ कुंडले दे
वमातुश्च तथैवान्यैः अश्वोदयं ऐरावतं गजं श्वेतं प्रदीप्तं मणिपर्वतं सर्वमेतद्यदुश्रेष्ठो ददौ शक्राय वृ
त्रिणे पार्थिवान्सर्वराष्ट्रेभ्यो जित्वा सो नरको बली कन्याः षोडशसाहस्रं हृतवान्नरकस्तदा सामाति
रुद्धाः स्ताः सर्वा नारकांतःपुरे सदा दृष्ट्वा कृष्णं महावीर्यं कंदर्पशतसन्निभं भर्तारं ब्रविरे सर्वाः प
तिं विश्वस्य सर्वगं एकस्मिन्नेव काले तु गोविंदो नररूपवान् तासां करग्रहं चक्रे विधिना पुरुषोत्तमः
नरकस्य सुताः सर्वे पुरस्कृत्य महीं तदा गोविंदशरणं जग्मुस्तान्रक्षह्वणानिधिः तद्राज्ये स्थापयत्तां

राम
५८४

गमुः कृपामल्लिकष्टकारिणा कृतोपितदुपक्रान्त्यसर्वं नरकचेष्टितं देवानां नामभयदत्वाविनेतयव्याचि
तवान् तस्मिन्क्षणे हरेस्तस्य वैनतेयो महाबलः ॥५१ प्राञ्जलिः पुरतस्तस्थौ सर्वदेवनमस्कृतः तमारुह्य
द्विजश्रेष्ठं सत्यभामासहकेशवः संस्तूयमानो मुनिभिः प्रययौ राक्षसालयं प्रदीप्यमानमाकाशे यथा सूर्य
स्य मण्डले राक्षसैर्वेष्टितं मेरुशृङ्गं दिव्यैरामरणैर्युतं ददर्श तत्पुरं कृष्णो दुर्गं वज्रादिशैरपि तदावृणोति भगवा
न्वीक्ष्य चक्रेणावीर्यवान् चिच्छेद तेजसा दिप्तमासीच्च दिवाकर ततस्ते राक्षसाः सर्वे शरतरोषसत्त्व
सः उद्यम्य शूलानि तदा युद्धायाभिमुखा ययुः ततस्ते तोमरैर्दिव्यैर्भिण्डिपालैः सुपट्टिशैः केशवं ताडयामा
सुपरालौ रिव पावकं ततः स शार्ङ्गमादाय भगवान् [illegible] गरुडध्वजः दिव्यास्त्राणि चिच्छेद बाणैरग्निशि
खोपमैः तेषां शिरांसि धरा नागानश्वांश्च वृतरथिनः चक्रेणैव प्रचिच्छेद वीर्यवान् पुरुषोत्तमः केचिच्चक्रेण
संछिन्नास्तथान्ये शरताडिताः गदयाभिहताः केचिद्राक्षसास्समराजिरे एवं ते राक्षसाः सर्वे पातिता धरातले
शङ्खोत्स्पृष्टे नवज्रेण निर्भिन्ना इव भूधराः निहत्य दानवान्सर्वान् पुण्डरीकायतेक्षणः पाञ्चजन्यमपूरयत्।
शंखं प्रदध्मौ पुरुषोत्तमः ततः स नरको दैत्यो धनुरादाय वीर्यवान् दिव्यस्यन्दनमारुह्य ययौ युद्धाय के
शवं तयोर्युद्धमभवद्घोरं तुमुलं लोमहर्षणं वज्रमिवाग्निसाक्षात् [illegible] परिचवधिनौ तौ ततोऽर्कचक्रेण
नवासुदेवः सनातनः तस्य राक्षसस्य मुरस्य धनुश्चिच्छेद वीर्यवान् ससर्जास्त्रं महतादीप्तं नरकस्य

प०३०
५८५

एवमत्वाचले कृष्णश्चिच्छेद चक्रेणातान्यस्त्राणि दिवौकसां वैनतेयश्च संक्रुद्धः पक्षपातैर्वि
र्येवान् पातयामास तान्देवान्तूलानीव मारुतः ततः क्रुद्धः स तस्माद्देवानामीश्वरः प्रभुः २९
मुमोच सहसा दीप्तं वज्रं कृष्णं जिघांसया जग्राह तं कृष्णस्तु वज्रं तस्मै नैकेन लीलया ततो भी
तं सहस्राक्षो नागेन्द्रादवरुह्य सः प्रांजलिः पुरतः स्थित्वा नमस्कृत्य जनार्दनं प्राह गद्गदया वा
चोऽस्तौत्वां स्तुतिभिश्चैव: देवयोग्यमिदं कृष्ण पारिजातं त्वया पुदत्तं मम सुराणां च कस्यास्य पतिमा

208

नुषे ततः प्रोवाच भगवान् सहस्राक्षमुपस्थितं शच्यावमानिता सत्या तव गेहे सुरेश्वर अदत्वा पारि
जातानि सत्यायै सा पुलोमजा स्वयमेव स्वशिरसि धारयामास तेप्रिया अस्या निमित्तं देवेन्द्र पा
रिजातो हृतो मया अस्यै प्रनुक्तं दातुं मया सुरगणेश्वर त्वं गेहे पारिजातस्यापयामीति वासव त
स्माद्गच्छ नन्दातव्यः पारिजातः सुरेश्वरः देवतानां स्थितार्थाय प्रापयिष्यामि भूतले तावत्तिष्ठतु
देवेन्द्र पारिजातो ममालये मयि स्वर्गगते शक्र गृहाण त्वं यथेच्छया एवमुक्त्वा पदुञ्ज सहस्राक्षे
वज्रं पश्चात्स्वयं एवमस्त्विति गोविन्दं नमस्कृत्य स वज्रभृत प्रययौ स्वपुरं दिव्यं सह देवगणैर्हरिः ततः कृ
ष्णोपि सत्यया देव्या गरुडोपरि संस्थितः सेव्यमानो मुनिभिर्द्वारवत्यां विवेश ह सत्याया निकटे राम
स्थाप्य पारिजातं सुरद्रुमं रमयामास भार्याभिः सर्वाभिः सर्वगो हरिः निशासु तासां सर्वासां गेहेषु ५८५

न्सर्वां पृथिव्यां यानानां गौरवात् वैनतेयं समारुह्य सत्यभामासहायः केशवः स्वर्लोकं प्रययौ ततः दृष्ट्वा देव
मातरं प्रविश्य नगरीं तां च दिव्यां राजा जनार्दनः अवरुह्य द्विजश्रेष्ठात्सत्यभामासहमहाबलः ववंदे मातरं
तत्र बद्धाञ्जलिर्दिवौकसां सपरिष्वज्य वासुदेवं भामामदितिः पुत्रवत्सला निवेश्यासने मुख्ये अनुपूजयामा
समर्चितः आदित्या वसवो रुद्राः शतक्रतुपुरोगमाः तत्र संपूजयामासुर्यथावत्परमेश्वरं सती गृहे समा
गम्य सत्यभामा यशस्विनी तया समर्चिता दिव्या मासीना सुखासने तस्मिन्काले सुपुष्पाणि पारि
तस्य किंकराः शच्यै देव्यै ददुः प्रत्यापदस्त्राक्षेण चोदिता प्रगृह्य तानि पुष्पाणि शची देवी सुमध्यमा ।
नीलनिर्मलकेशेन ववंध स्वस्य मूर्द्धनि अवमन्य शची तत्र सत्यभामां यशस्विनीं अनर्हां मानु
षीं चेयं देवार्हकुसुमस्य मे इति कृत्वा मतिं तस्यै न ददौ कुसुमानि सा विनिःक्रम्य गृहात्तस्मात्सत्या
कोपसमन्विता समेत्य कृष्णं भर्तारमुवाच कमलेक्षणा एषा शची पदुं श्रेष्ठपारिजातेन गर्विता ।
आहत्वा मम गोविंद ववंध स्वमूर्द्धनि सत्यभामाभाषितं श्रुत्वा वासुदेवो महामहाबलः उत्पाट्य पारि
जातं तु निवेश्य गरुडोपरि आरुह्य सत्यभामां च वैनतेयं महाबलं प्रययौ द्वारकां रम्यां नगरीं देव
कीसुतः ततः कोपसमाविष्टो देवराजः शतक्रतुः रुद्रैर्वसुभिरादित्यैः साध्यैश्च मरुतां गणैः ऐरावतं रा
समारुह्य प्रययौ युद्धाय केशवं ततो देवगणाः सर्वे परिवार्य जनार्दनं ववर्षुः शस्त्रवर्षाणि मेघा

धनस्त्रीवः तयातिप्रीतिसंप्रयुक्तया पाययासु रंजयामास एवं मासमात्रं निरंतरं तयानिरुद्धे रमम
णे कदाचिद् दैत्यः पुरनिवासिनः सोऽहंद्वे दैत्यस्त्रियो ज्ञात्वा राज्ञे निवेदयामासुः स राजा क्रोधताम्राक्षः प
रं विस्मयं गत्वा तमिसानयतेति पुरः किंकरान्प्रेषयामास तेपि लज्जेन प्रासादमारुह्य राजपुत्र्याः
शयने संस्थितमनिरुद्धं गृहीतुमाजग्मुः स तान् असुरमुख्यान् दृष्ट्वा प्रासादस्तंभमेकं हेलयोत्पाट्य नि ९
पुत संख्याकान् किंकरान्मुद्गरमात्रेण व्यक्तमेन चूर्णितगात्रांश्चकार अथ दैत्यपतिर्निहतान्
किंकरान् दृष्ट्वा क्रोधं तत्तले गत्वा असौ श्रीकृष्णपौत्र इति देवर्षिणा प्रोक्तो धनादायमेवानिरुद्धं ही
नेत समीपमाजगाम अनिरुद्धोपि विद्रोद्गमापति सहस्रबाहुं राजानं दृष्ट्वा तत्परिघं ग्रामपाल्वं बाणा
स्यापरि चिक्षेप सच स्वचापनिर्मुक्तेन बाणेन तं परिघं चिच्छेद अनंतरं सुरगास्नायेन अनिरुद्धं निवि
डं बध्वा स्वान्तःपुरे निवेशयामास अथ कृष्णो व्यवं विविधमेव देवर्षिणा ज्ञात्वा बलदेवप्रद्युम्न
सहितः स्वसैन्ययाविलंबमेव समारुह्य बाणस्य भुजवनं छेत्तुमाजगाम बलिपुत्रेण पुरा शंकरो
र्चितः प्रसन्नो वरं वृणीष्वेत्युवाच तमीश्वरं बाणो मम पुरद्वारि रक्षार्थं सदैव विशतु समागतं ।
परसैन्यं जेतव्यं स्वयं वरं ययाचे ततः तथेत्युक्त्वा शंकरोपि तस्य पुरद्वारि सपुत्रः सगणः समासीन
स्तस्मिन्नेव तु काले सैन्यपासमागतं वासुदेवं दृष्ट्वा वृषभमारुह्य सर्वायुधोपेतः सपुत्रगणः सं

मधुसूदनः विश्वरूपधरः श्रीमानुवासससुखप्रदः ॥१३॥७२ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे
उमामहेश्वरसंवादे वासुदेवविसकथने ॥ रुद्र उवाच ॥ रुक्मिण्यां कृष्णस्य प्रद्युम्नो मद
नोऽभिजज्ञे ग्रासो मदनःस्त्रासमं तं महाबलः शंबरं जघ्निवान् तस्य रुक्मिण्याः सुतायामनिरुद्धोऽप
ज्ञे सोऽपि बाणपुत्र्यामुषा नाम कन्यामुपयेमे सा तु स्वप्ने नीलोत्पलदलश्यामं पुंडरीकनिभेक्ष
णं महाबाहुं विचित्राभरणोपेतं पीतवाससमावपुष्करारविंदवक्त्रं यथा वदुपेतं जयप्रबुध्य तं पुर
तो न दृष्ट्वा मदनेन पीडिता भ्रांतचित्ता त्वं मां तुल्य त्यक्त्वा क्व यासि इति बहुधा विललाप ततस्तस्याः सखी चित्र
लेखेति नाम कन्या तां दृष्ट्वा तथावस्थां गतां विलोक्य किं निमित्तं विभ्रांतचित्ता असीति पप्रच्छ सापि स्वप्नलब्धं प
तिं यथावद्वृत्तं चकथ तत्सापि सकलदेवमानुषादिपुरुषान् सर्वान् निखिलं लिखित्वा तस्यै दर्शयामास यदुवंशे भूलो[illegible]
न्कृष्णस्य प्रद्युम्नानिरुद्धादीनपि सम्यक् लिखित्वा दर्शयामास सा तेषां कृष्णमप्युग्रसेनं प्रद्युम्नानं
तरमनिरुद्धं दृष्ट्वा सस्मय इत्यालिलिंग। अथ चित्रलेखा वज्रीभिमवतीं द्वारवतीं ग
त्वा राजीवतः पुरे सुषुप्तमनिरुद्धं दृष्ट्वा गृहीत्वा मन्त्रशक्त्या तां बाणस्यांतःपुरे चैतत्प्रसादादिवृत्तं तस्या
बाणपुत्र्याः प्राप्य ताश्चिताजोपसोऽपि प्रबुद्धोऽतिरम्ये नगयावके संस्थिता। सूषा सर्वलक्षणान्विता विचि
त्राभरणवसनगंधमाल्यालंकृता कांचनवर्णा सुकेशी सुजानतस्तनी दृष्ट्वा गाढमालिंग्य करिणा पाणि

मुमोच मधुसूदनः मुहुर्मुहुर्व्यर्जं मध्ये नेत्रमास्तो न विमोहितः पपात मूर्छितो भूमौ शंकरस्त्रिपुरे
श्वरः पितरं मोहितं तद्दृष्ट्वा शक्तिमुच्च महावीर्यवान् योद्धुमभ्याययौ कृष्णं षण्मुखः शिखिवाहनः
हुंकारेणैव तं कृष्ण स्वकाराच्च पराङ्मुखं जिह्वापद्मश्रृंखलानि त्रिलोचनं महास्वनं पाञ्चज
न्यं स्वदध्मौ प्रतापवान् कृष्णेनानेन जितं कृत्वा सात्मजं शंकरं तदा बाणः स्यन्दनमास्थाय प्र
ययौ युद्धाय किरातं स दृष्ट्वा सत्वरं साक्षात्कृष्णं गरुडोपरि संस्थितं छादयामास गोविंदं नदुशरास्त्रैर्वृष्टि
भिः गदाभिः परिघैः शूलैः शक्तिभिस्तोमरैरपि भिंडपालैश्च खड्गैश्च चक्रैर्बाणैर्निरंतरं तानि स
र्वाणि चिच्छेद चक्रेणैव जनार्दनः ससर्ज तस्य बाहूनां छेदनार्थं सुदर्शनं तद्बाहुकाननं तस्यां
च्छिन्नं चक्रे सहस्रधा एतस्मिन्नंतरे देवी पार्वती संशितव्रता हरेः समीपमागत्य कृतांजलिरभाष
त । कृष्ण कृष्ण जगन्नाथ नारायण परानिधे दासस्य मितं वद देवेश पूर्वं भावय दुत्तम । त्वया दत्तं वरं सत्यं चेत
दाक्षीशालपर्वते सौभाग्यं शाश्वतं सौम्यं पुंसत्वेन महात्मना तव मुखं संतत्तत्वस्य नाम्ना मन्यतं मवि
मो गौरीसौभाग्यदातेति मुनिभिः परिकीर्तितं तत्सत्यं कुरु गोविंद गरुगरुडध्वज शाश्वतं । तस्मात्सम प
तिदेव त्वं जीवयितुमर्हसि एवमुक्तस्ततो देव्या कृष्णः कमललोचनः स्वस्त्रं संहरयामास येनासौ मो

ततो योद्धुं निष्क्रम्य क्रोधोपितं भूतपतीं गजचर्मकं भस्मधरं ज्वलितोग्राक्षं पिंगल
त्रिलोचनं त्रिशूलधरं सर्वभूतगणसंहर्तारं सर्वभूतभयावहं संवर्ताग्निप्रभं युद्धाय सम
न्वितं समस्तगणावृतं त्रिपुरांतकं दृष्ट्वा सेनानी दूरे दृष्टोऽनिवेशो बलभद्रप्रधानः सदितः सेनन्द्रोऽस
हसन्निवघाङ्कुमारेण प्रथमं तदनू बाणसंग्रामे शंकरयास्तदा पिनाकशार्ङ्गनिर्मुक्तैर्बाणैः सर्व
र्लोकाय मे रामो पिगजवक्त्रेन प्रथमं फल्गुना मारेनच युयुधाते महावीर्यौ सिक्त विववलोत्कटौ
विनायकः स्वदंतेन जघानोरसि यादव रामो मुशलमादाय तस्य दंतमताडयत् निर्भिन्नदंतः
सहसा प्रदुद्राव स्ववाहनः तदाप्रभृति लोकेस्मिन् नप्रदंतो गणेश्वरः देवदानवगंधर्वैरेकदंत इतीरि
तः प्रद्युम्नस्कन्दयोर्युद्धं चकार शिखिवाहनः गणान्विद्रावयामास मुशली मत्तलायुध क्रोधेन सुचि
रकाले युद्धं सोनी ललोहितः तापज्वरसमुद्दीप्तमस्मिन्संयोज्य शापके कोपान्मुमोच तद्दसोन्
शौरिः रक्तलोचनः ततदस्त्रं वारयामास क्रोधनः शीतज्वरेण तु ताभ्यां तद्दृक्षिरामं तु विसृष्टौ ताविमौ
ज्वरौ विश्रान्तु मानुषे लोके तयोरवाजयामनं हरिशंकरयोर्युद्धे ये नु स्मरणं पीति मानवाः तेस
र्वे ज्वरनिर्मुक्ताः प्राप्नुवंति निरामयं ततः सतु हृषीकेशो मदनास्त्रं दुरासदं नियुज्य वाणं भूतेश

सर्वे तदा रुद्रसंज्ञानमात्मानं प्रददे तद्वद्यपन्नन: मनो वाचैव मुक्तिश्च स्मृतिः संकल्प एव च । तपश्च
ऋतं च कामोदरा इत्यादि ते प्रभो भवंति नासदो यानि प्रज्ञानस्य च रूपाणि च एष त्वं परमं ब्रह्म लोकेश त्वं वै
प्रजापतिः एष त्वमिंद्रो रुद्राश्च एष त्वं सर्वदेवता एतानि सर्वभूतानि त्वमेव परमेश्वरः सुतानि त्राणि
जीवा पुरस्था यानि सनातन: जरायुजान्यंडजानि स्वेदजान्युद्भिज्जानि च अश्वा गावश्च पुरुषा हस्तिन
श्च नराणि च पक्षि चित्राणि जातं च जंगमं चैव तन्न त्वं स्थावरोपचलेनाथ सर्वे त्वा नसिता इव त्वां
हि सर्वगतं चैव वदंति ऋषयो हरिं त्वयैव प्रेरिता लोकाश्च वर्तंते साध्वसाध्वसु तस्मा पाहि तं पद्म
पराच्च मिदं प्रभो क्षमस्व करुणासिंधो गुणे: शुभ्र तस्मै भवन नमस्ते पुंडरीकाक्ष गोविंदाच्युत माध
व वासुदेव जगद्वंद्य नारायण नमोस्तु ते नमस्ते जित जगत्स्वामिन्नृसिंह करुणाकर श्रीश सर्वग
त श्रीमान्मन्यात्मन्नमोस्तु ते निजवक्षस्थवैकुंठनित्य मुक्ताचित प्रभो ८२ जयी नाथ नमस्तुभ्यं राम
राजीवलोचन भूभारकविनाशाय ब्रह्मानंदस्वरूपिणे विहाय वेजिह्मवेतु मध्ये नमस्ते पद्मनंद
न एवं स्तुत्वा यशोविंदं प्रणिपत्य उमापतिः ८४ प्रांजलिः प्राह भूतेशो वाक्यं गंभीरया गिरा । श्रीरुद्र उ
वाच भयादत्रु वरो ह्येष बाणो बलिसुत प्रभो अभयं च दत्तवान् तस्मै पुराणो नाथि वरं अम सत्वं पद्म श्रेष्ठ
लोकातुल्य महसि तस्मादेव न बलिसुत त्रातुमर्हसि सम्प्रियं तथेत्युक्त्वा च भगवान्बाणं बलिसुतं तदा

211

क्षितिपतिः क्लेशात्तेन विनिर्मुक्तः सर्वभूतपतिः शिवः उत्थाय प्राञ्जलिर्भूत्वा तुष्टाव जगतां पतिं ॥
श्रीशंकर उवाच ॥ नमस्ते जगन्नाथ भगवन् पुरुषोत्तम परेश परमेशान अनादिनिधनाव्यय ती
व्रवीर्य मनुष्यपुरारीरग्रहणात्मिका सर्वस्य तव कश्चैव प्राय माया लक्ष्म्यैव तत् प्रदेमे नमस्ते प्रस
सीद मम शाश्वत प्रसीद मे जगन्नाथ स्वामिन् प्रसीद अच्युत केशव त्वमेव जगतां नाथः स्रष्टा धाता त्वं
जगद्गुरुः त्वमेव चिदचिद्वस्तुरूपं ब्रह्म सुरेश्वर त्वामनादिस्त्वमनन्तस्त्वमीश्वरस्येश्वरश्च त्वमहं त्वम्प
रब्रह्मप्रत्यगात्मा त्वमेव हि समस्तामरवर्यस्त्वं मम त्वं च सुरेश्वर त्वं सर्वेशः सर्वयोनिस्त्वं सौरीत्यत्र
तव प्रभो तवाज्ञा समुत्पन्नो हतस्थापालयते चैव तव नाममल्पगौरवात् जराक्षते परं धाम्नि रुचि नित्य
सुराश्रये प्राप्य विष्णो निधेहि मे स्वं दास्यकर्मणि नान्यथा यस्त्वां न वेद लोकेऽस्मिन् मूढः सर्वभावनः
परं परेश्वरं धाम विदुर्यस्य मनीषिणः तवैव समासते पुत्रास्त्वत्पदं त्रिदशेशः संस्थानं मानं यमजस्तेद्धरे
ननु नित्यप्रपन्नं तव तस्यैश्वर्यं सुकेशी चावस्था चश्वरते नव मिथुनानि तव प्लक्ष्यबुवतेप दुराशाश्वत ।
जीवयेते न प्रभुनन्परेण वात्मनात्वया तस्माच्छरीरादुत्क्रम्य प्रयात तव केवलं अमुत्मिके परे स्वर्गे
त्वया दत्तममानघ प्रज्ञाने चैव विज्ञाने मध्या मह्वद्धि सन्यायाद्धति सर्वान्कामानवाप्नोति अमृतं स

मा

१०३०
५८

वासुदेवत्वं न विद्यते इत्युक्तो व्याघ्रस्तु तस्मान्नैव जगाम गरुडयताकापुंडरीकपरमारोप्यचतुरंगाक्षौहि
णीबलेन द्वारकामेव तत्र पुरद्वारि स्वर्णयाने स्यंदने समारूढो नेशंखचक्रगदापद्मस्तस्य पौंड्रकं ददर्श
क्षणेन· अथ शार्ङ्गमादाय संवर्त्ताग्निप्रभैर्बाणैस्तथा गजपदातियुक्तं तदक्षौहिणीबलं मुहूर्तमा
त्रेण निःशेषं ददाह शरसैकेन तस्य तत्सार्वकं ततः द्वितीयेन शिरः सच्चममार तस्य पौंड्रकस्य सु
तो दंडपाणीरिति वासुदेवो भगवता निहतं स्वपितरं श्रुत्वा माया चामत्सुनाशामादिव· स्वपुरोहितेनाभि
पुत्रो माहेश्वरेण क्रतुना शंकरमियाज स तु प्रसन्नः कृत्याजिघांसया समर्थं माहेश्वरीं कृत्यां तस्मै सप्री
त्या च दत्तवान् स काशिराजसुतो माहेश्वरीं ज्वालाकुलोपचितविग्रहां संदीप्तसटाकालायापिंगलने
त्रोज्ज्वलत्करालवदनां त्रिशूलहस्तां भस्मांगरागालिप्तां नरमुंडमालाविभूषितां सर्वदेवभयंकरीं रु
द्रदत्तां समीक्ष्य सपुत्रदारबांधवसहितं कृष्णं मार्जसीति प्रेरयामास सा तु सर्वलोकान्यावत्ता सर्व
च्वीस्वतेजसा निर्दहंती प्रलयपावकानिनिर्भरस्वं नयती द्वारकामवाप तत्रत्याः सर्वे जनास्तां दृष्ट्वा मता
प्रलयमिति निवेदयामासुः· कृत्यापि प्राकारतोरणा स्थिता महतरोषेण कृत्यां तथाविधां दृष्ट्वा स कल्पास्का
ज्ञा निवारणसमर्थं सहस्रारं सुदर्शनं तस्याः कृत्याया महत्सामुमोच सा तु कल्पमार्ककोटिसमवर्चसे रा
लंघ्यजनोऽजितं सकलदीप्तास्त्रयुतं शिरसा प्रणम्य पूर्णं सकलजगत्प्रलयस्थितिसमर्थं सहस्रारं सर्वदेव

राम
५८

प्राणसंशयमापन्नं छिन्नबाहुमसृक्क्षितं सोत्सृज्य चक्रं गोविंदो मुमोच करुणानिधिः मोचयित्वा
बलिसुतं शंकरः संस्मितस्ततः वृषभमेनं समारुह्य पार्वत्या सहितः प्रभुः ययौ च वसतिस्थानं कैलाश
धरणीधरः स तु रामं नमस्कृत्य रामकृष्णौ महाबलौ तामंबां वै नगरीं गत्वा मुमोच दनात्मजं वसोरा
रभरणौ दिव्यौः पूजयित्वा यथार्हतः उषां संप्रददौ तस्मै कृष्णपौत्राय शौरये नुवाच रामकृष्णौ तम
निरुद्धं यथाविधि बाणेन पूजितौ तत्र प्रहृष्टमनसस्थितौ तदा उषया सहितं तत्रानिरुद्धं जनार्दनः आ
रोप्य स्यंदने दिव्ये पुनर्द्वारवतीं ययौ तदा रामकृष्णौ समस्तसैन्यया सहितौ हरिः प्रविवेश पुरीं रम्यां
विद्रुमैः शोभितां च अनिरुद्धो बाणपुत्र्या नानारत्नमये गृहे अनिशं रमयामास नानाभोगैर्मुदा
न्वितः ९६ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे उमामहेश्वरसंवादे बाणासुरसंग्रामः २८ श्रीरुद्र उवाच
अथ पौंड्रको वासुदेवः काशिराजो वाराणस्यां विविक्ते वा दशवर्षं महत्तरां महत्तपं निरात्तरः पंचाग्निरंज
जापयोरश्वरं काले शंकरं स्वनेत्रकमलेन पूजयामास ततः शूलपाणिरुमापतिः प्रसन्नो वरं
वरेणेत्यब्रवीत् स तदा असौ पंचवक्त्रं सर्वभूतपतिं शिवं प्रसन्नं वरदं मां त्वं वासुदेवमानं किरीटलक्षित
कुंतलं पीतवस्त्रं कौस्तुभधारिणं दिव्यचिह्नान्यपि मह्यं देहीति याचितः शिवः सर्वमर्पितं तस्मै प्रददौ स तु वासु
देवोऽहमिति सर्वलोकान्मोहयामास कदाचित् स्वर्गादागतः काशिपतिं नारदो मुनिः स्वयं वसुदेवसुतं मजित्वा।

५०३
५९१

म्लानिरुजाङ्कुरादिभिः प्रत्यहंसे पूजित षोडशसहस्रभार्याभिरष्टाभिर्दिव्य महिषीभिश्च वि
श्वरूपधरो दिव्यरत्नमयो नानारत्नांतरे सुसुरतरु कुसुमांचित श्लक्ष्णांतरयायं केयूरम
स श्रयरा मक्कक्षमसतीर्थ्यो विप्रो बाल सखो सदात्यंत दारिद्र्यपीडितो मुष्टिमात्रयाचनाप्त
पृथुकान्जीर्णवाससि निबध्य वासुदेवद्रष्टुं श्रीमतीं द्वारकानगरीमाजगाम स तु रुक्मिणीप
तेः पुरद्वारि क्षणं तूष्णीं तस्थौ कृष्णोपि समागतं ब्राह्मणं ज्ञात्वा नमस्कृत्वा करं गृहीत्वा रत्नांत
रे स्वासने निवेश्याभयादेव मानेरुक्मिणी हस्तगतसुवर्णकलशजलेन पादौ प्रक्षाल्यम
धुपर्केण पूजयामास सुधामृतोपमैरन्नपानाद्यैस्तर्पयित्वा तस्य जीर्णवस्त्रांतरे या
चनाप्तपृथुकान्स्वयमेव हस्तेन गृहीत्वा प्रत्यसनुजाग्राक्तिकमन पृथुके भक्षिते तस्मिन्नेव
क्षणे तस्य वहुधनधान्यवस्त्राभरणसंभृतं सप्तदेश्वर्यमभूत् स तु कृष्णेन विसृष्टो मम किं
चिद्वस्त्रं वा धनं वा कृष्णेन न दत्तमिति मन्युना स्वपुरं विवेश अग्रयवहुधनधान्यपूतं स्व
गृहं दृष्ट्वा तत्स्वप्नवदिति वदन्प्रहृष्टेनांतरात्मना दिव्यवस्त्राभरणादिना भार्ययास सत्सर्वा

273

राम
५९१

अथ शिशुपालं निहतं श्रुत्वा दंतवक्त्रः कृष्णेन योद्धुं मथुरामाजगाम कृष्णस्तच्छ्रुत्वा रथ
मारुह्य तेन योद्धुं मथुरामाययौ तयोर्दंतवक्त्रवासुदेवयोरत्र राज्ञे मथुरापुरद्वारि यमुनातीरे संग्रा
मः समवर्तत कृष्णस्तं गदया तं जघान स तु चूर्णितसर्वांगो वज्रनिर्भिन्नमत्तधर इव गतासुः ख
नितले पपात सोऽपि हरेः सायुज्यं योगिगम्यमित्याह नंदमुखं शत्रुच्छते पदमवाप इत्थं जयविजयौ स
नकादिशापवशाज्जन्म केवलं भगवतो लीलार्थं संजातौ वद तीर्थं जन्मत्रये पि तेनैव निहतौ ज
न्मत्रयानंतरं मुक्तिमवापतुः कृष्णोपि तं हत्वा यमुनामुत्तीर्य व्रजं गत्वा सोत्कंठौ पितरावभि वाद्य आ
श्वास्य ताभ्यां साश्रुकंठमालिंगितः सकलानपि बंधून्प्रणम्याश्वास्य परं नेवस्त्राभरणादिभि
रसंतर्पयामास कालिंद्याः पुलिने रम्ये पुण्यवृक्षसमावृते गोपनारीभिरनिशं क्रीड।
यामास केशवः रम्यकेलिनैव गोपवेषधरो हरिः बहुप्रेमरसेनात्र मासद्वयमुवास ह अथ तत्र नंद
गोपादयः सर्वे जनाः पुत्रदारसहिताः पशुपक्षिमृगादयश्च वासुदेवप्रसादेन दिव्यरूपधरा वि
मानमारूढाः परमं वैकुंठलोकमवापुः कृष्णस्तु नंदगोपव्रजौकसां सर्वेषां परमनिरामयं पदं
पदं दत्त्वा देवैः संस्तूयमानो द्वारवतीं श्रीमतीं विवेश तत्र वसुदेवोग्रसेनसंकर्षणप्रद्युम्न।

ग

क्षितितद्विराजद्वारिण्यासीत्तुवाच तस्मिन्कालेऽर्जुनः कृष्णं द्रष्टुमागतस्तथाविधे पु
त्रशोकेन विलपंतं दृष्ट्वार्जुनोपि कालधर्ममुपागतं पंचवार्षिके दृष्ट्वा कृप
याविष्टस्तव पुत्रं संजीवयिष्यामीति ब्राह्मणायाभयं दत्त्वा प्रतिश्रुतवान्ब्राह्मणस्त
तिनाश्वासितो दृष्टवान् अथैतं ब्राह्मणशिशुं बहुभिः संजीवनास्त्रैरभिमंत्र्य स्वल।
न्नजीवित दृष्ट्वा ह्यथाप्रतिज्ञामप्राप्य बहुशोकसमन्वितस्तेनैव प्राणांस्त्यक्तुमैच्छत्
कृष्णस्तत्सर्वं ज्ञात्वा ततः पुरा द्विजस्य कृष्णस्तं वैदिकं प्राप्त तव पुत्रान्सर्वान्दास्यामी
त्युक्त्वाश्वास्य वैनतेयमारुह्यार्जुनसहितः स्वयमप्यारुह्य दिविदेवगणैः संस्तू
यमानो द्वारवतीमाविवेश तस्मै ब्राह्मणाय पंचवर्षवयःस्थान्षट्पुत्रान्कृष्णोसौ प्यदत्त्वैत
समन्वितः कृष्णस्तं वर्द्धयस्वेत्याशिषः प्रापश्चार्जुनस्तस्य सफलां प्रतिज्ञामवाप कृष्णेन
सार्जुनसहितो वैकुंठलोकमाजगाम तत्र दिव्यमणिमंडपोद्देशे देव्या सह समासी।
नारायणं दृष्ट्वा कृष्णार्जुनौ नमश्चक्रतुः स तौ बाहुभ्यां परिष्वज्य। किमर्थमाग

न्कर्माण[illegible] भुक्त्वा हरिसंतुष्टेन वसुविधपञ्चानि ग्रहत्वा तत्प्रसादेन परमं नित्यं स्वर्गसु
खमन्वा[illegible]प अथ धृतराष्ट्रतनयो दुर्योधनः पाण्डुतनयान्कपटेन द्यूतव्याजेन राज्य
मपहृत्य [illegible] स्वराष्ट्राद्विवासयामास ते तु युधिष्ठिरभीमार्जुननकुलसहदेवाः स्वपत्न्या
दौपद्यासह मत्स्यराज्यं गत्वा तत्र द्वादशाब्दान्स्थित्वा संवत्सरपर्यंतमज्ञाताः सर्वे मत्स्य
देशाधिपतेर्विराटस्य : निवेशने स्थित्वा वासुदेवेन सहायेन धार्त्तराष्ट्रान्योद्धुमा
जग्मुः तेषां धार्त्तराष्ट्राणां पाण्डुपुत्राणां नानादेशाधिपनृपैः कुरुक्षेत्रे महता पुरापि देवा
नामपि भयंकरो महासंग्रामोऽभवत् अथ श्रीकृष्णेनार्जुनसारथ्यं कुर्वन् अर्जुनेन स्व
शक्तिमानेरूपतेन दुर्योधनभीष्मद्रोणप्रमुखान्सर्वान्नृपाधिपानेकादशाक्षौहिणीदल
सहितान् कुरुक्षेत्रे हत्वा पाण्डवान् राज्ये स्थापयित्वा निःशेषेण सर्वभूभारमोपास्य स्वां
पुरीं प्रविवेश एकस्य चित्त्वप कालस्य कतिपयान्तानि वैदिको ब्राह्मणो मृतं पंचवार्षिकं बा
लं मृतं दृष्ट्वा राजद्वारे निधाय बहुशो विलपन् बहून्याक्रोशवाक्यानि कृष्णं जगाद हे कृष्ण त्वमा
कौरं भुत्वा लक्ष्मीमुवासः सन्तु मम पंच पुत्राः पूर्वं हताः अयं तु षष्ठः एकेन कृष्णेन जीवयि

तत्र तन्मुशलावशिष्टं कनिष्ठांगुलिमात्रं मत्स्यो जग्रास तं मत्स्यं निषादो गृहीत्वा तदु
दरस्थं मुशलखंडमादाय बाणाग्रे फलमकरोत् कदाचित्सर्वे यादवा रामकृष्णप्रद्युम्न
दयो भगवता प्रेषिता वारुणीं पीत्वा मत्ता बभूवुः परस्परं वीरणं नीत्वा वक्षन्याक्रोश
वाक्यानि वदंतो युद्धं चक्रुः क्षयं च गतास्तत्काले कृष्णः पुरुषोत्तमः कल्पतरुच्छायायां शयनं चका
र स निषादो धनुर्बाणं गृहीत्वा खेटकवृत्तिं जगाम एवं निःशेषं यदुकुलजीवितास्तु सर्वे स्वा
स्थान् त्रिदिवान् प्रपेदिरे एवं मुशलेन संहृत्य सर्वं स्वयमेको देवो बहुगुल्मसमाकीर्णमहा
द्रुमच्छायायां सुप्तश्चतुर्विधव्यूहगतं वासुदेवात्मकमात्मानं चिंतयन् जानूपरि पदं ध
त्वा तत्कालप्रभावेन चक्रवज्रध्वजांकुशादिचिह्नितं प्रतिरिक्तं तं मत्वा हरेः पादकम
लं दृष्ट्वा विव्याध तदनंतरं श्रीकृष्णं सल्वासु मत्वा भयात् प्रवेपमानः कृतांजलिपुटो मह
दपराधं मामपहरेति तमिति प्रणनाम श्रीकृष्णस्तत्पार्श्वे तं दृष्ट्वा सुधामयाकरौ पीतमुत्था
प्य भगवतानश्राप्तापराधं कृतमिति वदन्भयपीडितं मा स्वास्य पुनरेवं कुर्वन्तं मां नु वाच त
तो योगिगम्यमपुनरावृत्ते शाश्वतं सर्वोपनिषदमपवर्गमवलोकं प्रददौ असौ तस्मिन्ने

२८५

नाविलुवाच भगवन्वेदितं कस्य तनयान्मम दितीत्पयाचत सनत्कुमारायप्राप्ताद्दावपः
सुस्थितान्नृबालणापुत्रान् कृष्णापसंदद्दौ श्रीकृष्णो पितान्वेन तस्कंधे समारोप्य तद्व
पंसमन्वितो नमस्कृत्य युधिष्ठिरपार्थिवि लितास्वां पुरीं जगाम कृष्णस्य षोडशसहस्रभार्या
स्वपुत्रसाहस्रं पुत्राञ्जज्ञिरे तेषां पुत्रपौत्रसंख्या वक्तुं न शक्यते अत्रापि श्लोकः अष्टो
शतानि पुत्राणां सहस्राण्ययुतं तथा पूर्णकामः प्रथमस्तेषां सर्वेषां रुक्मिणीसुतः अन्यस्मिं
न्नेपीदिवे रिपंप थिनीसंख्या न भूवन् पुनरप्यवनी भारशंकया कृष्णो संस्थिता न बिशापव्या
जेन संहर्तुमैच्छत् कदाचित्सर्वे कुमाराः शलेव यच्चाकृषः मारा नर्मदायां विस्तृते माजग्मुः त
त्रैतमेतं कः एवमतर्धिरं स्वराजावन्त्याः पुत्रं पो बिध्द बंधं कृत्वा तस्योदरे कांस्यमुष्टिसमुर
लेव ब्राह्मं षेः समीपमागत्यासर्वे नमस्कृत्वाय पत्नीरूपं सांबकुमारं तस्य पुरतो निधाय अ
स्य गर्भे स्त्री वा पुरुषो वा भविष्यतीति नूत्तीत्यूचुः सन्तुमनस्त्वातद्धिज्ञात्वा तानमर्षमया ।
सर्वानने वमुशलेन यूपं सर्वे निहता भवतेत्युवाच सर्वे समुद्विग्नमनसः कृष्णस्य समीपमेत्य
धिरेणां कन्तकमति निवेदयामासुः कृष्णो पितदायसंमुलचूर्णीभूतं तद्रे निपातयामास ।

प०उ०
५९४

२७६

वत्तरेः समीपं जग्मुः ते सर्वे वसुदेवोग्रसेनाक्रूराः सर्वैव पुरस्त्र्यस्तत्काल सनातनं वासुदेवं स
माजग्मुः रेवती च बलभद्रशरीरं परिष्वज्याग्निं प्रविश्य तस्मिन्देहं त्प्राप्य दिव्यविमा
नारूढा भर्तुः स्थाने संकर्षणलोके दिव्यमवाप। तथैव प्रथक्कृष्णेन सह रुक्मिपुत्री तथा नि
रुद्धेन उषापि सर्वा अष्टपाद्यवस्त्रियः स्वस्वभर्तृशरीराणि संपूज्याग्निं प्रवेशं चक्रुः तेषां स
र्वेषामर्जुन और्ध्वदैहिकं कृतवान् तस्मिन्काले दिव्यवाजिसमायुक्तं सुग्रीवाख्यकं सर्व
लोपेतं दिव्यस्यंदनमारुह्य दारुको व्याजगाम पारिजाततरुर्देवसभा सुधर्मा च मोचितदेवेंद्र
लोकमयातां तस्मिन्समये द्वारवतीपुरि मत्तो मैहेदधौ निमग्नाभूत् ततः सर्वाः षोडश सह
स्रभार्या अर्जुनेन सह इंद्रप्रस्थं गच्छंती दस्युभिर्जगृहुः पूर्वं देवगंधर्वयोषितो अष्टावक्रं मत्तं
मुनिं दृष्ट्वा जहसुस्तद्वचसं न शापाद्वेश्या भविष्यथ ततस्ताभिः प्रसादितः पूजितश्च तत्प्रसादा
त्सर्वे लोकेष्व नमस्कृतवासुदेवं भर्तारं अवाप्याप्यदस्युहस्तोगता अभवन् अर्जुनोपि दस्युभि
र्निर्जितः शोकसमाविष्टो मम भुजबलं सर्वं कृष्णेन सह निर्यातमिति मत्वा अद्य मम भाग्य।
क्षय इति वदन्स्वा पैसंद्धारथिरैनिःशेषविनिवृत्तजाः स्वपुंडरीजगाम एवं ब्दितापीयस

राम
५९४

न

वमुहूर्त्तेमानुषंरूपंविलाप्यपंचोपनिषन्मयंकलपुत्रदारसहितोदीप्तिमयंवैष्णवंलोकं
दिव्यंविमानमास्थायसत्वरंस्वर्लोकं कृतिसहस्रैः दिव्याप्सरोगणाकीर्णंहिरण्मयंवास्तु
देवलोकंजगाम तस्मिन्कालेदारुकोरथमारुह्यविविक्तोपसमीपंविवेशकृष्णोपि
म[illegible]स्वरूपमर्जुनंपूर्वमानयस्वेतिप्रेषयामाससत्वरमनोजवस्पंदनमारुह्यार्जुन
समीपमाजगाम अर्जुनस्तदारुह्यपरीणीयनमस्कृत्वाकिंकरोमीतिवक्रंजलिर्भूत्वा
च पार्थीत्स्वर्लोकंपास्यामिस्त्वंतुद्वारवतींगत्वातत्रस्थाःरुक्मिण्याद्याःकृष्णभार्याःआनीयम
च्छरीरंप्रेषयसहसारुकेनसहितोनगरीमाजगाम एतस्मिन्नंतरेदेवाविमानस्थानभ
सिसंस्थिताः स्वर्लोकेपिपासुकाः संहृष्टाःसंमिलितिः साधेस्त्वाबुद्धवाणीवचनं। कृष्णो
पिमानुषदेहंसंन्यस्यसकलजगत्स्थितिसंहारहेतुभूतंसकलदेवत्रयंअप्रतर्क्यमिचोगि
ध्येयंमनोमयंवासुदेवात्मकंदेहंधृत्वाविनतेयमारुह्यमुहूर्तमात्रेणस्वर्गमानोजगाम। ।
अर्जुनोवासुदेवाग्रसमागमेरुक्मिण्यादिमहिषीभ्यस्तत्सर्वंकथयामास तच्छ्रुत्वाद्वारव
तीमुत्सृज्यताः पुराद्धर्तिर्निःक्रम्यसर्वास्ताः कृष्णवक्त्रंमावसुदेवाग्रसेनसहिताः शीघ्रमे

प॰उ॰
५९५.

२१७

रयद्युच्चः कृष्णाय वासुदेवाय हरये परमात्मने प्रणतक्लेशनाशाय गोविंदाय नमो न
मः इमं मंत्रं जपन्देवि भक्त्या प्रतिदिनं नरः सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकमवाप्नुयात् सर्व
बादेवमेवा नामीश्वरोसौजनार्दन रक्षणाय च लोकानामवस्थांतरमेति वै त्रिपुरं
तु कामेन मया संपूजितो हरिः बुद्धरूपधरः श्रीमान्मोहयामास तं द्विपून् मोहितास्तेन
शास्त्रेण सर्वधर्मविवर्जितान् नारायणास्त्रेण मया निहता देवशत्रवः अवतीकला
वंते ब्राह्मणस्य निवेशाह निष्पति तथा बौद्धान्म्लेच्छान्भगवान्जनार्दनः तवैता वै भवावस्थाः
सर्वाः प्रोक्ता जगत्पते किमन्यच्छ्रोतुकामासि तद्ब्रवीमि शुभानने १४४ इति श्रीपद्मपुराणे उत्त
रखंडे उमामहेश्वरसंवादे श्रीकृष्णचरितं श्रीपार्वत्युवाच भगवन्सर्वमाख्यातं भवा वै
वस्थितं हरेः श्रुतास्मि रामकृष्णाभ्यां चरितं च मतिविस्मितं अहो रामस्य चरितं कृष्णस्य
चामितात्मनः श्रुत्वा त्वां मम देवेश आकल्पांतरशतैरपि तृप्तिर्नैवेति भूतेश चैतेनोत्तरिकथामृत
सुखेन श्रोतुमिच्छामि विष्णोर्माहात्म्यमुत्तमं तत्पूजनविधिं देव श्रोतुमिच्छाम्यहं तथा
श्रीरुद्र उवाच शृणु देवि प्रवक्ष्यामि हरेस्तु सुमहात्मनः स्थापने च स्वयंव्यक्तं द्विविधं त

राम
५९५

वन्देदेवानां समस्तभूभारं विनाशमप्यदुर्वंशावतीर्य सकलराक्षसविनाशं कृत्वा महात्मनावि
चोधीभारमपिनाशयित्वा नंदव्रज द्वारकामथुरानिवासिनः सर्वान्स्थावरजंगमान्का
लभवबंधेभ्यश्च पित्वा परमस्वर्गं साऽग्रतेयोगिगम्यं तिरमयेसर्वेवताःराः स्युः कृष्णस्य
चरितं महत्। भूभारस्य विनाशाय प्रादुर्भूतो रमापतिः। एतत्कृष्णस्य चरितं दुष्टानां नाश
हेतवे। श्रीकृष्णेन करुणासिंधुर्वैकुंठे मोदते सदा। एतदद्भुतमिदं देवि कृष्णस्य चरितं शुभं
संग्रहेण मया प्रोक्तं तव सर्वफलप्रदं। वासुदेवस्य चरितं यः पठेद्धरिसन्निधौ स्मरेद्वा शृ
णुयाद्वापि स याति परमं पदं। महापातकयुक्तो वा तथोपपातकसंयुतः। बालकृष्णस्य चरि
तं श्रुत्वा पापैः प्रमुच्यते। द्वारवत्यां समासीनं रुक्मिणीसहितं हरिं। स्मरन्नेव महादेवं श्रय
मनेनाप्नोत्यशेशायं संग्रामे संकटे दुर्गे शत्रुभिः परिवेष्टिते नेतारं सर्वदेवानां ध्यात्वा सु
विजयी भवेत्। यः स्मरेज्जोपकन्याभिः क्रीडंतं गोव्र जेप्सुमे सर्वकामानवाप्नोति सौ
भाग्यं चैव विंदति। महोपसर्गरोगाद्यैर्युक्तोपस्मारसनाशनं। जोतारे च महतारो द्रीकृत्पोका
शीपुरे स्थितां किमत्रबहुनोक्तेन सर्वकाले शुचासुभिः। कृष्णस्यधनमङ्गल्यैवं मंत्रमुच्चा

पं.उ.
५९६

दंडकेमाधुरांतः वेंकटादौ महेंद्रे च श्वेताद्रौ गुरुडाचले कांच्यामनंतशयने श्रीरंगे वास
वाचले नारायणाचले सीम्पिवारादिवानाङ्क्रमे एवमाद्याः स्वयंव्यक्ताः सर्वकामफलप्रदाः स्वयमे
दिसान्निध्यं यस्मिन्याति जनार्दनः तस्मिन्नेव स्वयंव्यक्तं वदंति मुनयः शुभाः महाभागवतश्रेष्ठै
र्विधिनास्थाप्यकेशवं मंत्रेणाकुर्पालसांनिध्यं स्थापनं तु द्विविधोच्यते तस्मिन्संपूजयेदेवं ग्रामेषु च
गृहेषु च शालग्रामशिलायां वानुगृह्णार्चांसंस्क्रियते अर्चने मंत्रपठनं पाणियोगो महात्मनः नाम
संकीर्तनं सेवा तत्क्षेत्रे रंकरं तथा नदीपारायणं चयीनवधा विघ्नेष्णे ततत्कर्मविधानं च विप्रस्य
सततं स्मृतं माहात्मभागवतः श्रेष्ठो ब्राह्मणो वै गुरुर्नृणां सर्वेषामेव लोकानां नामसंपूज्यो यथा हरिः।
तापाद्रिपंचसंस्कारान्वितस्याकर्मकारकः अर्थपंचकविधिप्रोक्तो महाभागवतः स्मृतः तत्तत्कर्म
विधानेष्वपाक्षत्रियस्यावीधीयते तत्क्षेत्रे रंकने सेवा तदीपानां च पूजनं मंत्रवर्णस्य मंत्रं तथा वप
नामसंकीर्तनं हरेः वदनं तु विशाप्रोक्ता षट्कर्मस्याविधानतः नामसंकीर्तनं सेवा ह्यर्चेवं वंदनं
तथा समर्चा च तदीपानां पंचेज्याः शूद्रजन्मनः साधारणेन सर्वेषां मानसेज्या न णाप्रिय स्वाधि
कारा गुरुणापंचकार्याचेज्या जगन्मते अन्यदेवतामंत्रैरनन्यफलसाधकैः चिदचिद्भूलनत्वेशै

२१८

रा.म.
५९६

त्प्रकीर्तितं शिलामृद्दारुलोहाद्यैः कृत्वा प्रतिकृतिं नरैः श्रौतस्मार्त्तागमप्रोक्ता क्रियासंस्था
पनेति यत् तत्स्थापनमिति प्रोक्तं स्वयंव्यक्तं हि मे शृणु यस्मिन्सन्निहितो विष्णुः स्वयमेव
नृणां भुवि पाषाणादावैशालिके स्वयंव्यक्तमिति स्मृतं स्वयंव्यक्तं स्थापितं वा पूज
येन्मधुसूदनं देवतानां महर्षीणां मच्चेनार्थं सनातनः स्वयमेव जगन्नाथः सान्निध्यं
याति केशवः यस्य यस्य हि मूर्त्तौ संयत देवादिरहं भुवि तदेव पूजया रम्ये तस्मिन्नेव रमे
सदा श्रीरंगशायी देवेशो विधिवर्च्चः सुरोत्तमः स एव इक्ष्वाकुनाथानां तपसा विरभूद्भुवि ।
समाधिकार्यशे पूज्यो माधवः कलुषापहः यत्र यत्रान्तरे रच्चा स्वयंव्यक्ता सनातने तत्र
तत्र समागम्य परमेशे सन्नवस्थितः नाष्टांगयोगे यज्ञे शामर्च्चायां विदेन ये वक्त्राविवयं प्रा
प्यदद्वावरमीप्सितं सर्वावस्थानु सोलभ्य यमर्च्चायं लभ्यते जनैः प्रज्ञानामपि स्मानि ध्यं सर्व
दा पृथिवीतले जंबूद्वीपे महापुण्ये वर्षे वै भारते शुभे प्रचार्यास निध्यो विष्णुर्नतरे शुकदा
चन तस्मात्तस्माज्ज्ञानं भारतं वर्षं मुनिभिस्सिद्धदर्शिरपि सर्वितं सततं देवितया यज्ञक्रियादिभिः भारते ।
स्मिन्महावर्षे मिलितौ । तत्र इंद्रद्युम्ने तथा कौर्मे सिंहाद्रौ कदलीवने कृतस्रौ च यो द्विकि

प०३०
पृ१८७

२१७

हुध: अष्टाविंशतिवाथवासतमष्टोक्षरं चवा प्राशयदमिमंत्र्याप्य जलं मंत्रेणैव वैष्णव: आच
म्य तर्प्पयेद्देवान् ऋषीन्मानपितॄंस्तथा नि: पीन्यवस्त्रमाचम्य धौतवस्त्रेण वेष्टित: विमला
मनति कार्यमादाय द्विजसत्तम: मंत्रेणैवाभिमंत्र्याथ ललाटादिषु वैष्णव: धारयेदूर्ध्वपौड्रा
नि यथा संख्यमतंद्रित: उपास्य विधिवत्संध्यां सावित्रीं च जपेद्बुध: संपतालात् गृहे गत्वा पा
दौ प्रक्षाल्य वाग्यत: आचम्यैकाग्रमनसा पूजामेडयमाविशेत् रम्ये शुभ्रतरे पीठे पुष्पौपचयशो
भिते तस्मिन्निवेश्य देवस्य देवं तं लक्ष्मीनारायणं प्रभुं पूजयेद्विधिविनाशमगोविधिनाद्वि
ज: कुर्यान्नत्वा पश्चात्तेच विष्णो: प्रपतमानुष: यथोपदिष्टं गुरुणा तथा कुर्वीत वैष्णव: ज्ञातवे
र्वा नसंप्राप्नोत्याराधनस्मान्नमुच्यते पंचरात्रविधानेन च दिव्यागमपितीरितं क्रियालोपे न कर्त
व्यं विष्णोराराधनं परं आसनाद्यासनाद्यर्घ्यं पाद्यं गंधपुष्पाक्षतादिभि: धूपैर्दीपैश्च नैवेद्यैस्ताम्बू
लाद्यैर्नमस्कृतै: कुर्यादाराधनं विष्णो यथाशास्त्रं मुदान्वित: प्रक्षाल्य च पुरुषसूक्तेन मूलमं
त्रेण वैष्णव: आसनं तु यथा दद्यात्पुष्पकेनस्तु नदा दीपार्घ्यं च मनसानेमाचस्यैव विमलैर्जलै:
मंगलद्रव्यसंयुक्तैः तुलसीदलमिश्रितै: दद्यात्ततु पचारं तु मूलमंत्रेण वैष्णव सुवासितेन धूपे

राम
पृ१८७

वीतरागैर्मुमुक्षुभिः गुरुभक्तिसमायुक्तैः सुप्रसन्नैः सुसाधकैरभिवृद्धैर्गौरितरैश्चापि द्विजनीचो
द्धरिः सदाऽयथोचिताचवर्णस्य कार्यो इज्यप्तरेणैव एणां वर्णाश्रमानुरूपं च कर्तव्यं वैः शुभैः
श्रुतिस्मृत्युदितं सम्यक् दिने दिने समाचरेत् श्रौतिस्मार्त्युक्तकर्माणि नातिक्रामेत बुद्धिमान्
श्रुतिस्मृत्युक्तकर्माणि नातिक्रामेत बुद्धिमान् श्रुतिस्मृत्युक्तमाचारं यो न सेवेत वेश
वः पच्यपापेऽस्मात्पलो रौरवे नरके वसेत् तस्माद्वर्णानुरूपं वै कुर्याद्धिग्मांज गल्पते तस्मात्स्म
त्युक्तमाचारं यो न सेवेत वैकुर्याद्वैमानवाः सदा स्वाधिकारं निरीक्ष्यैव कर्म कुर्याद्वतंद्रितः शमो
दमस्तपः शौचं सत्यमामिषवर्जनं तथास्तियमेवादिं च सर्वेषां धर्मसाधनं तस्माद्वर्णानुरूप
ण पूजयेन्मधुसूदनं राज्ञानेते समुत्थाय नु प्रस्थ रपयथाविधि नमस्कृत्वा गुरून् चस्य संस्मरेद
च्युतं हृदि सहस्रनामभिर्भक्त्या कीर्तये द्वाग्यतः शुचिः वहिर्गामात्समुल्लस्य मलमूत्रं यथावि
धि स्नानादनु तुलसीमूलमृत्तं संयुतां मूलमंत्रेणाभिमंत्र्य गायत्र्याशु मानने मंत्रेणैवानु
लिप्तांगः स्नायात्कृत्वाघमर्षणं हरिपादोदकाया गंगां त्रागह्वसुनिर्मले निमज्ज्याशु जपेन्मूलं मध
मर्षणमानुत्तमं आचम्य मार्जनं कुर्यात्स्तोत्रौः पौरुषक्तं कमादथ प्रक्षाद्य शुनिमज्याप्य मूलमंत्रं जपे

प॰उ॰
५९८

220

दिलोकपालाञ्छ्रतथा चमीदिदेवता: सोतव्या: क्रमशस्तस्मिन्संपूज्या श्चविशावृत:। य
तद्वैकुण्ठे तोमन्तुमत्सभागवतोत्तम: नित्यार्चने विधौ नित्यं कुर्वीत सुसमाहित:। गत्वार्चने
गृहद्वारि पंचपञ्चविधानत: कृत्वा बलिं विधानेन प्रक्षाल्य चरणमनेत्रं रेत् उपविश्यासने
शुभे कृष्णाजिनकुशोत्तरे मंत्रगोपं प्रकुर्वीत भोगार्थं सुखमासन: सम्यक्पद्मासनासीनो
भूतशुद्धिं समाचरेत् प्राणायामत्रयं कार्यो मंत्रेणाविजितेन्द्रिय: उदङ्मुखस्तत: कृत्वा
हृत्पंकजमनुत्तमं किंकासं तस्य कुर्वीत विज्ञानरविणा हृदि तत्कर्णिकायां वह्न्यर्कश
शिविम्बान्यनुक्रमात् रूपं च पीठमयं तस्मिंश्चिन्तयेद्देवपीठं नम: नानारत्नमयं पीठं वितेवानु
परिचिन्तयेत् तस्मिन्देव्या समासीनं कोटिदिशीतांशुसंनिभं चतुर्भुजं सुंदराङ्गं शंखचक्रगदा
धरं पद्मपत्रविशालाक्षं सर्वलक्षणलक्षितं श्रीवत्सकौस्तुभोरस्कं पीतवस्त्रधरं प्रभुं विचित्रा
भरणैर्युक्तं दिव्यमण्डलमंडितं दिव्यचंदनलिप्ताङ्गं दिव्यपुष्पोपशोभितं तुलसीकोमलदले
वनमालाविभूषितं बालार्ककोटिसदृशं कान्त्या देव्या श्रिया सह सर्वलक्षणलक्षण्या समं।
श्लिष्टतनुं शिवं एवं ध्यात्वा जपेन्मंत्रं समाहितमना: शुचि: सहस्रं शतवारं वा यथाशक्त्यथवा

राम
५९८

नलेनैनकुर्यादभ्यंजनेततः कस्तूर्याचंदनेनापिकुर्यादुद्वर्तनादिकं सुगंधवासितैस्तो
यैः स्नाप्यमंत्रपूतैः शुभैः वस्त्रैराभरणैर्दिव्यैरलंकृत्यपर्यायविधि मंत्रपद्धतितोद्भवाऽजं धूपधा
स्रूवासितं सुरभीनिस्पुष्पाणि मन्त्र्यामस्तकेषु निवेदयेत् धूपं दशांगमगुरुं दीपं च सुमनोह
रं नैवेद्यं विविधं दद्यात्पायसापूपमिश्रितं कर्पूरं नु सतांबूलं मन्त्र्याचैव निवेदयेत् दीपैर्नी
राजनं कृत्वा पुष्पमालां समर्पयेत् संकीर्त्य नामभिः पुष्पपञ्चादीन् समाचरेत् ततो नैवेद्यशे
षेणानुलिप्य द्विमंडले प्रत्यहं पौरुषं सूक्तं मंगलं मंगलाह्वयं स्तोत्रं समाचरेत् ततो नैवेद्यं घृत
माज्यसंमिश्रं तत्र विप्रा वेदिकानले प्रोक्ते नमंत्ररत्नेन तु हुत्वा द्विधिः शुक्लजोंजूनदानिमं
दः शंखचक्रगदाधरं समस्तवैष्णवैदांतसांगोपांगपुतं पूर्णं देव्याश्रियासमासीनं ध्यात्वा सतो म
समाचरेत् एकैकामाज्जलिपञ्चानां नामभिस्तु हुत्वा द्विधिः नित्यानमन्त्र्यासमुद्दिश्य महाभाग
वतोत्तमः मूलीलाविमलाधाश्च शक्तयः प्रथमेकमात् अनंतविहमेन्द्रादिदेवतास्त
दनंतरं वासुदेवादयः पश्चात्तथा शक्त्यादिदेवताः मूर्तयः केशवाद्याश्च तथा संकर्षणादयः
मत्स्यकूर्मादयः पश्चात्तथा चक्रादिहेतयः कुमुदाद्यपश्चाद्विदशास्तथा चेन्द्रादिदेवताः इन्द्रा

पं०३०
५९९

परांमुखं तथा क्रूरं शास्त्रस्थानं देवस्य परितो च्युपेत् ततो भुक्त्वा वशेषेण वलितं मोविनि. ये पत
तो मंत्रेव प्रकुर्वीत तच्छेषेणैव वै सदा । ततो निवेदितं सम्यग्देवाय पौजनुत्तरोक्तवि: पितृभ्यः श्राद्धं पितद
घातस्य वमानस्य सायुधात् प्राणिनां पीडनं यत्तद्धि दुःखानि निरयापवे ग्रंथ तं चैव पत्रिकावित्तस्य रक्षे
गच्छते नरः सोपि तद्वि द्विजाग [illegible] त्रिजौ नरकस्यैव कारणं लशुनं मद्यपानादि मूलकं गृंजनं तथा

221

तिलपिष्टं तथा शिग्रुं बिल्वं कोशातकीं तथा अलाबुं चैव वार्ताकं बीजालीकानि च एवमन्यान्य
भक्ष्याणि मांसाद्यानि वै नरः खादन्नरकमाप्नोति विचित्रमाशिवं तथा अवैष्णवानां पक्वान्नं

४४

पतितानां तथैव च अनर्पितं तथा विष्णोः मांससदृशं भवेत् पुष्करादि सन्तानं परस्राधं च रात्रिजं
पाप्मानं निरयं याति पूयशोणितभोजनं एते संलापनस्पर्शसहवासाभिन्नरा: तोयपानं च वनि
रयं विरूप मूत्र क्रमिभोजनं पतितानां च संसर्गात्पाषंडानां तथैव च सर्व पत्रस्य मोक्षार्थं पुराणं पु
रुषोत्तमं ज्ञात्वा सर्वाः प्रकुर्वीत नित्यनैमित्तिकक्रियाः पक्षराधसमुद्भूता श्रीकृष्णा डागमे [illegible] स्वाः
नार्चनीयाः सदा देवि स्वर्गलोकमभीप्सुभिः पक्षराधसमुद्भूतानामर्चनेन वर्जितः येयद्विज: पोशाच
मवाप्नोति कल्पकोटिशतत्रय तस्मात्पक्षसमुद्भूतानामर्चनार्चनं प्रति विघ्यते कल्पकोटिसे

राम
५९९

पिच मनसे वार्चनं कृत्वा विरमेत्तत्र भक्तितः तद्दिपानैवेद्यपन्नत्स्यात् तस्मिन्काले समागतान्
तर्प्य पित्वान्नपानाद्यैरण्यन्यजान्विसर्जयेत् सर्वं पित्वा पिन्द्वेवान्नतर्पयेच्च विधानतः सपू
ज्यातिथिमत्याश्च भुंजीयातीच दम्पती यक्षराक्षसभूतानां मद्यमांसैर्च्चनं वर्जयेत्सदा
यो मत्ता कुरुते विप्रः स चाण्डालो भवेद्ध्रुवं यक्षाणां च पिशाचानां मद्यमांसभुजां तथा दिवौ
कसां तु भजनं सुरापानसमं स्मृतं ब्रह्मराक्षसवेतालयक्षभूतार्चनेन नरः कुंभीपाकमहाघो
र नरकं प्राप्नुयाद्धनं कोटिजन्मकृतपुण्यं यज्ञदानक्रियादिकं सद्यः सर्वं लयं याति यक्षभूता

कार्च्छ

दिपूजनात् यो विष्णुपुरुषो वापि यक्षभूतादिपूजनात् कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि
नि च क्रिमिर्भूत्वा यविष्टायां पितृभिः सह मज्जति यक्षाणां च पिशाचानां तामसानां दिवौ
कसां निवेदितान्नं यो ज्ञाति पूर्णरात्रिमगमनवत् स याति नरकं घोरं कालसूत्रमघोमुखः
पितृभिः सह कल्पान्तमुषित्वा तत्र दारुणे लिसन्मूत्रपुरीषे च कृष्णास्य सूचिमुखे तथा क्रिमिभि
र्भक्ष्यमाणो गात्रावदाहत सत्प्लुवं यक्षाद्भूतो विदूरे भुंजीयते तान् सर्वथा तस्माद्यक्षादिकानां च
देवानां नामवृद्धेन न त्यजेत् स्वतंत्रपूजनं पञ्चदेवादिकानां नाम पिन्यजेत् सर्वे पित्वा जगद्वंद्यं दनाग

प०३० हरिः

रक्तैर्नेत्रसुमैः सद्गुरौ मित्रपत्रैरर्चनं विधिना हरेः स्मरणं कीर्तनं विष्णोः सेवा च परमात्मनः प्रणा
मस्तस्य पुरतस्तत्पादीयामां च पूजनं प्रसादतीर्थसेवा चा भक्तिर्नवविधा स्मृता सापि त्रिधा कृता सि
द्धिः सामान्या सर्वदेहिनाम् एतच्चतुष्पदं विधं सत्यज्ञं वैष्णवं उपायं तु स्मृतं ब्रह्मलग्नं बलेवेत
वैष्णवः उपायसत्या बालं स्वयं जपेत् कामं नित्यानां नाधिकं नरः कुर्वीत भगवत्प्रीत्यै महाभागवतोत्तमः
२२२ त्रिकालमर्चयेद्विष्णुं मन्त्रमात्रे पुरश्चरणमन्त्रसिद्धिः त्रिकालविशेषेण पूजयाद्विधिना शुभे प्रकृत्य हं
कार्त्तिके मासि जीती पुष्पैः समर्चयेत् दद्याद्दरवंड दीपं च पिपता मात् तु व्रतः ब्राह्मणानुभो
जयित्वा ते हरिसायुज्यमाप्नुयात् धनुर्मासे देवेशं मासमेकं निरंतरं अर्चयेद् तुलसीदलैर्
विकरवीरैः सितासितैः धूपदीपैश्च नैवेद्यैर्यथाशक्त्या निवेदयेत् धनुर्मासान्ते वैष्णवान्वि
प्रान् भोजयेत् कुसुमसहितः सहस्रवार्षिकीं पूजां प्रति नित्यमवाप्नुयात् माघे वै पूजयेद्देवं शत
पत्रैर्मेतोत्पलैः पूजयित्वा विधानेन दद्यात् फलसंयुतं गुडोदकं च मन्त्रावेतस्मिन्देवि निवे
दयेत् लक्ष्मीपुत्रो जगन्नाथः प्रीतो भवति पार्वति शुक्लैः मलैः पाटलैः कुमुदोत्पलैः अर्चयित्वा कृ
दधिके शासक्तं चूतफलैर्युतं निवेदयित्वा मन्त्रावेगवां कारि प्रदो भवेत् वैष्णवान् भोजयि राम हरिः

सस्राणि कल्पकोटिशतानि च रौरवं नरकं याति पदाभूतगणार्च्चनात् रौरवाच्चक्रादिमि
भिन्नैस्तैर्नैः प्रियतमैर्हरेः रहितः सर्वधर्मेभ्यः प्रच्युतो नरकं व्रजेत् अगम्यागमनाद्धि
सा परद्रव्यापहारणात् अभक्ष्यभक्षणात्सद्यो नरकं समवाप्नुयात् परस्त्रीपाणिगृहीतां च
हित्वान्यां पोषितं व्रजेत् अगम्यागमनं तद्धि सद्यो नरककारकं पतितानां च सर्वेषां स्पर्शाच्चपा
वेशनात् तथैव च विकर्मस्थानां च तथा पात्येवानरः पुनः संसर्गिणां च संसर्गितः संसर्ग
मपि त्यजेत् वृष्णिवंशकुलमेकं तु वर्जयेत् पापसंयुते एकान्तीसंत्यजेत्तान् महापातकसंज्ञिते
तथैव परमैकान्तीतद्देशमपि वर्जयेत् स्वकर्मज्ञानमत्याद्यैः साधनैवेषिवं स्मृतं हरे
राज्ञानुरूपेण कर्मज्ञानादिमाचरेत् स एकान्ती भवेद्विप्रो वासुदेवपरायणः अर्चकं त्वेव।
मनः पापवर्ज्यं सम्यक्परित्यजेत् एकान्तीसंत्यजेत्सा संसर्गद्दूषणान् मनसापि च तथैव परमैका
न्तीतद्यद्यपि परित्यजेत् नित्यनैमित्तिकं काम्यकं त्वेतु त्रिविधं स्मृतं ज्ञानं तथैव लोके।
स्मितत्वं निमित्तं संप्रतितं कृत्वा कृतं विवेकं च परमं लोकस्यचिंतनं तत्प्राप्तिसाधनं चिह्नो
स्वरूपं ज्ञानमेव च सत्यं त्वितो भवेद्भक्तो नवधा सा प्रकीर्तिता सुदर्शनोर्ध्वपुण्ड्रादि तद्विहीनः

प०३०
६१

वैष्णवान् भोजयेद्विप्रान् स्वशक्त्या दद्याच्च दक्षिणां कुलकोटिं समुद्धृत्य वैष्णवं पदमाप्नुयात् स
र्ववेदेषु शास्त्रेषु एवं भागवतोत्तमं वैष्णवैरनुवाकैर्वा सप्तरात्रं निरंतरं सुमपुष्पांजलिसंतस्तनुते
मं च प्रत्यहं तच्चर्चयेत् प्रीतये वा भगवतः प्रतिश्लोकं पठेद्बुधः अथवा मेवस्कन्दितसप्तरात्रं निरंतरं
अष्टोत्तरसहस्रं तु जुहुयात्तिलविष्णप्रयोजेत् विशेषेणार्चयेद्विद्वान् महाभागवतोत्तमान् अते
वानस्य पंकुर्याद्यथाविभवसारतः वैष्णवैरनुवाकैर्वा कुर्यादेवमथो द्विजः तत्र स्नात्वा विधा
नेन यथाशक्त्या द्विजोत्तमः कुसुमैर्गन्धसारैश्च पादौ प्रक्षाल्य सत्कृतः अर्चयेद्धूपपुष्पाद्यैर्वस्त्रो
मरण्यादिभिः ताम्बूलेन फलैर्वापि यथाशक्त्या समर्चयेत् भोजयित्वान्नपानाद्यैः प्रणम्य च
पुनः पुनः आसीमान्तमनुव्रज्य नमस्कृत्य विसर्जितं पुनः प्रणम्य भक्तानाम् यदानेन तत्र निवर्तितः
गृहं प्रविश्य देवेशं पूजयेत् प्रयतात्मवान् एवमभ्यर्चयेद्विप्र सम्यक् पापवर्जितः मनुद्वितः तदी
यांश्च विशेषेण पूजयेत्सर्वदा भुवि आराधनानां सर्वेषां विष्णोराराधनं परं तस्मात्परतरं देवि
तदीयानां समर्चनं अर्चयित्वापि गोविंदं तदीयान्नार्चयन्तु यः न स भागवतो ज्ञेयः केवलं दांभि
कः स्मृतः तस्मात्सर्वप्रयत्नेन वैष्णवान्पूजयेत्सदा सर्वं तरति दुःखौघं महाभागवतार्चनात्

राम
६१

223

त्वाथ सर्वमाप्नुयात् आषाढे देवदेवेशं लक्ष्मीभर्त्तारमच्युतं श्रीपुष्पैः सम्पूज्य यत्नेन पयसान्नं
निवेदयेत् मासान्ते भोजयेद्विप्रान् नमस्ते भागवतान्समान् षष्टिवर्षसहस्रस्य पूजाप्राप्नोत्यसं
शयं नभोमासमभ्यर्च्य विष्णुं पुन्नागकेतकीदलैः अर्चेत्त्वाच्युतं भक्त्या नमूपोज नमो भागवं भवेत्
दद्याद्धूपयान् भक्त्याथ शाकैराज्यतिलमिश्रितान् ब्राह्मणान् भोजयेत्तद्वत् सर्वमानेच्छुमाप्नुयात् न
भस्यामभ्यर्च्य देवेशं कुन्दकुरवकैरपक्षीरान्नं गुडसंमिश्रं भक्त्या तत्र निवेदयेत् गवांकोटिप्रदानस्य
प्रश्यत्फलमाप्नुयात् नीलोत्पलैरिषे मासि पूजयेन्मधुसूदनं भक्त्या निवेद्य तस्मिन् क्षीरसा
द्रूपमिश्रितं कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च वैष्णवं लोकमाप्नोति मुदितः स्वजने
र्वृतः ऊर्जे मासि तथा देवि कोमलैस्तुलसीदलैः पूजयित्वाच्युतं भक्त्या पुण्यमवाप्नुयात् दी
राज्यशर्करीपेतमन्नं नैवेद्यपायसं तथा अपूपं चक्रं सर्वं भक्त्या समर्प्य निवेदयेत् अमांपामथवा
रे च वैष्णववर्जितत्वं च रविसंक्रमव्यतीपाते ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः विरोधे [illegible] चैव द्विजमय
पाशाल्लावरानने गुरोरुत्क्रान्तिदिवसे जन्मदेवषु तथा परे इष्टे च वैष्णवी कुर्यात्तथा वै द्विज
सत्तमः दद्यात्पुष्पांजलिं तत्र प्रत्यहं च वेदसंमितं पारणं चापि कुर्वीत च तरुणा पायसेन वा ।

प०३०
६.२

224

निसत्तमं पार्वत्युवाच भगवंस्त्वत्प्रसादेन समग्राराधनं हरेः करिष्यामि द्विजश्रेष्ठ मनु
ज्ञातुमर्हसि इत्युक्तस्तया देव्या वामदेवो महामुनिः तस्यै मंत्रवरं श्रेष्ठं ददौ स विधिना गुरुः नाम्नां
सहस्रं विष्णोश्च प्रोक्तवान्मुनिसत्तमः निवेदयित्वा पूजया विधानमपि द्विजः उवाच पर
मप्रीत्या सर्वांतां संशितव्रतां अर्चयित्वा हृषीकेशं प्रत्यहं नित्यं वरानने सहस्रनामपठनं कुरुष्व ना
व तपनेतरं इत्युक्ता तेन गुरुणा प्रहृष्टेनांतरात्मना पूजयित्वा नमस्कृत्य पुनरापाल्य माल
ये यथोक्तं गुरुणा तेन वामदेवेन पार्वती ततः कालेतिप्रयाते तु वाद्यं यांढ्वृषभध्वजः कैला
शशिखरे रम्ये विष्णुमाराध्य शंकरः उपविष्टस्ततो भोक्तुं पार्वतीं शंकरोब्रवीत् पार्वत्येहि मया
सार्धं भोक्तुं भुवनवंदिते तमाह पार्वती देवी जप्त्वा नामसहस्रकं ततो भोक्ष्याम्यहं देव मृत्युंजय तो
भवताप्रभो ततस्तां पार्वतीं प्राह प्रहसन्परमेश्वरः धन्यासि कृतकृत्यासि विष्णुभक्तासि पार्व
ति दुर्लभा विष्णुभक्तिर्भोगघोयविनेश्वरि राम रामेति रामेति रमे रामे मनोरमे सहस्रनामभि ना
नाम२ स्तुल्यं रामनाम वरानने रकारादीनि नामानि शृण्वतो मम पार्वति मनः प्रसन्नतां याति रा
मनामाभिशंकया रामेत्युक्त्वा महादेवि भुंक्त्वा सार्धं मया घना। ततो रामेति नामोक्त्वा सहता

राम
६.२

एवमुक्तो मया देवि विष्णोराराधनं परं । नित्यं नैमित्तिकं चैव व्रतदानानि च पूजनं । पौरुषं तस्य पा
घातस्य फलं साधनमेव तत् । तस्याविस्मय देहं च कर्मा घिपि चतुष्टयं । तव प्रोक्तं मया देवि किमन्य
च्छ्रोतुमिच्छसि ॥ १२६ ॥ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखण्डे उमामहेश्वरसंवादे ईशरूपकथनं नामो
ध्यायः ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ एवमुक्तातु सा देवी पतिना शूलपाणिना । प्रणिपत्य महात्मानं उवा
च प्राञ्जलिस्तदा । साधु साधु त्वया नाथ विशिष्टं धर्ममुत्तमं । गुह्याद्गुह्यतमं विभो । स्वरूपं परमा
त्मनः । धन्यास्म्यनुगृहीतास्मि सर्वदेवनमस्कृत । श्रुत्वैनात्मात्मनो तव प्रसादाद्देवेश मेम चैव पा
मि सनातने । ततस्तद्वचनं श्रुत्वा समवस्थित पुरांतकः । समालिङ्ग्य वदद्देवीं प्रहृष्टेनान्तरात्मना

प.प.३० साधु साधु महादेवि साधु साधु वरानने । अर्चयस्व त्वमीशेशं लक्ष्मीभर्तारमच्युतं । कृत
कृतोस्म्यहं मद्देवेश मया भार्या त्वया । गुरुणा तत्त्वचार्येण वामदेवेन धीमता । अनुज्ञाता चैव प
रवेशपुराणपुरुषोत्तमं । गुरूपदेशमार्गेण पूजयित्वैव केशवं । प्राप्ताप्तिं कांक्षितं सर्वं नान्यथा
मूधरात्मजे ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ एवमुक्ता तदा देवी वामदेवान्तिकं नृप । जगाम सहसा तस्मात् श्रावि
पूजनलालसा । समेत्य तं गुरुं देवी पूजयित्वा प्रणम्य च । विनीता प्राञ्जलिर्भूत्वा उवाच मु

प० ३०
६२

225

दात्माभवबंधैकभेषजं दूषणत्रिशिरोहंता त्रिमूर्तिस्त्रिगुणात्मकः त्रिविक्रमस्त्रिलोका
त्मापुण्यचारित्रकीर्त्तनः त्रिलोकरक्षकोधन्वीदंडकारण्यपुण्यकृत् अहल्यापाव
नश्चैवपितृभक्तोवरप्रदः सुमित्रापुत्रसे जितेंद्रियोजितक्रोधोजितलोभोजगद्गुरुः
ऋक्षवानरसंघातीचित्रकूटसमाश्रयः जयंतत्राणवरदः सुमित्रापुत्रसेवितः सर्वदेवाधि
देवश्चमृतवानरजीवनः मायामारीचहंताचमहाभागोमहाभुजः सर्वदेवस्तुतःसौ
म्योब्रह्मण्योमुनिसत्तमः महायोगीमहोदारः सुग्रीवस्थिरराज्यदः सर्वपुण्याधिकफ
लः स्मृतः सर्वाघनाशनः आदिपुरुषः परमपुरुषः पुण्योदयोमहासारः पुराणपुरुषोत्तमः स्मि
तवक्त्रोमितभाषीपूर्वभाषीचराघवः अनंतगुणगंभीरोधीरोदात्तगुणोत्तरः मायामानुषचारित्रो
महादेवादिपूजितः सेतुकृज्जितवारीशः सर्वतीर्थमयोहरिः श्यामांगः सुंदरः शूरः पी
तवासाधनुर्धरः सर्वयज्ञाधिपोयज्वाजरामरणवर्जितः शिवलिंगप्रतिष्ठाता सर्वावगुण
वर्जितः परमात्मापरंब्रह्मसच्चिदानंदविग्रहः परंज्योतिः परंधामपराकाशः परात्परः
परेशः पारगः पारः सर्वभूतात्मकः शिवः १०८ इतिश्रीरामचंद्रस्यनाम्नामष्टोत्तरंशतं

त
धीरो
ना ३
राम
६२

स२

व

मुंचाघपर्वती ततो मुक्त्वा महादेवी संमुनासत्तसे स्थिता पप्रच्छ शंकरं तौ रं देवं प्रीतिपूर्व

२ नामसाहस्रनामभिस्तुल्यं राममनामसन्त्वपादितं तस्याप्रराणि नामानि संति चेद्रावणादिविष: कथ

ता मम देवीश तत्र मे मन्क्रिरुस्थिता श्रीमहादेव उवाच शृणु नामानि वक्ष्यामि रामचंद्रस्य

पार्वति लौकिका वैदिकाः शब्दा ये केचित्संति पार्वति नामानि रामचंद्रस्य सहस्रं तेषु

चाधिकं तेषु चात्यंत मुख्यं हि नामाष्टोत्तरशतं विशेषकैकनामैव सर्ववेदाधिकं

मतं तान्नामसहस्राणि रामनामसमानि च पत्फले सर्ववेदनाम आणोस्य पत:प्रियेत

त्फलं कोटिगुणितं रामनाम्नैव लभ्यते नामानि शृणु रामस्य मुख्यानि शुभदर्शने ऋषिभि:प

तानि रिगीतानि वक्ष्यामि ते प्रिये ॐ श्रीरामो रामचंद्रश्च रामभद्रश्च शाश्वत: राजीवलोचन: श्री

मान् राजेंद्रो रघुपुंगव: जानकीवल्लभो जैत्रो जितामित्रो जनार्दन: विश्वामित्रप्रियो दांत: श

रणत्राणतत्पर: वालिप्रमथनो वाग्मी सत्यवाक् सत्यविक्रम: सत्यव्रतो व्रतफल: सदा हनुम

दाश्रय: कौशलेय: खरध्वंसी विराधवधपंडित: विभीषणपरित्राता दशग्रीवशिरोहर: सप्त

तालप्रभेत्ता च हरकोदंडखंडन: जामदग्निमहादर्पदलनस्ताडकांतकृत् वेदांतपारो वे

प० उ०
१६४

226

नीती उवाच सम्यक्पृष्टं त्वमेव कैलासपतिनासह एतत्ते सर्वमाख्यातं गुह्याद्गुह्यतमं नृप रुद्र
प्रोक्तानि शास्त्राणि पिता मम तान्येव पार्थिव संमोहनार्थं लोकानां प्रोक्तवान्वृषभध्वजः र
हस्यं प्रोक्तवान्देव्या इदमेकं हरः प्रभुः यथार्थं सर्वगुह्यं च सारं सेतत्स्मृतं नृपते देव्याः प्रीत्यै
महादेवः कथयामास तत्परः उमामहेश्वरं राजन्संवादमिदमद्भुतं यः पठेच्छृणुया
द्वापि भक्तियुक्तेन चेतसा स सर्वबंधः सर्वज्ञो महाभागवतो भवेत् सर्वकर्मविनिर्मुक्तः प्रा
प्नोति परमं पदं धन्यः खलु भवान् लोके पार्थिवेंद्र महाबलः त्वदन्वये हरिः श्रीमान्पुराणः पु
रुषोत्तमः उत्पत्स्यते दाशरथिः सर्वलोकहिताय वै तस्मादिक्ष्वाकवः पूज्याः सुराणामम
पि पार्थिवः येषां जातो हि भगवान् रामो राजीवलोचनः २१ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे उ
मामहेश्वरसंवादे समाप्त दिलीप उवाच कथितं भवता ब्रह्मन् सर्वकर्मसमुच्चयः सामा
न्यं च विशिष्टं च स्वरूपं परजीवयोः स्वर्गापवर्गौ कथितौ साधनं चैतयोरपि इदन्योस्य
दो द्विजश्रेष्ठ त्वत्प्रसादान्महागुरो एकमन्यं द्विजश्रेष्ठ पृच्छामि त्वां कुतूहलात् कथ
यस्व यथातथ्यमपि वात्सल्याद्गौरवात् महाभागवतश्रेष्ठो रुद्रः स्मृतिपुरंदरकः कस्माद्द्विज

राम
१६४

घ

मा यां स्तुपद्धवाः पठितो भक्तिभावेन रत्नरत्न गिरिसंभवे पठेत्परमया भक्त्या तस्यैव वश्यं जगत्त्रयं यत्कामं प्रकुरुते तत्तदाप्नोति [illegible] ॥४५॥

गुह्याद्गुह्यतरं देवि तवस्नेहात्प्रकीर्तितं यः पठेच्छृणुयाद्वापि भक्तियुक्तेन चेतसा सर्वैः
प्रमुच्यते पापैः कल्पकोटिशतोद्भवैः जलानि स्थलतां यान्ति शत्रवो यान्ति मित्रतां राजानो दा
सतां यान्ति वह्निः स्तोयायते सौम्यतां ग्रहानुकूल्यं च मृतानि सद्यो यान्ति चलां श्रियः अनुग्र
हं प्रयान्ति शान्ति [illegible] कीर्तिनात् कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च वैकु
ण्ठे मोदिते नित्यं दशपूर्वैः सदैव परैः रामं मन्त्रं वदस्व मे पत्नी त्वं पीतवाससं सकृद्वेति ना
मभिर्दिव्यैर्नित्यं संसारिणो जनाः रामाय रामभद्राय रामचन्द्राय वेधसे रघुनाथाय नाथाय सी
तायाः पतये नमः इमं मंत्रं महादेवि जपन्नेव दिवानिशं सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुसायुज्यमा
प्नुयात् इति ते रामचन्द्रस्य माहात्म्यं [illegible] जपन्नेव दिवानिशं सर्वपापविनिर्मुक्तो वेदसंमितं
कथितं वै मया सुभ्रु तव प्रीत्या ह्यनुमंत्रितं तेषां त्वां शंकरे शोकं मत्तात्मं परमात्मनः श्रोतुं त्वया
हि मे न स्यात्कल्पायुतशतैरपि धन्यासि कृतकृत्यासि सर्वमुक्तं त्वया [illegible] नव त्वत्प्रसादज
जन्म२ रे भक्तिर्जन्मनि चास्तु मे वशिष्ठ उवाच एवमुक्ता सभर्त्तारं गौरी भगवती तदा रामाय रामभद्रा
य रामचन्द्राय वेधसे रघुनाथाय नाथाय सीतायाः पतये नमः इमं मंत्रं जपन्मंत्रं सर्वास्तुपा
प्रहर्षमतुलं लेभे आनन्दाश्रुपरिप्लुता प्रणम्य साह देवेशं भर्त्तारं वृषभध्वजं ॥० श्रीमाहात्म्यमतुलं रामस्य परमात्मनः ॥४५॥

प०३०
६.५

२२७

ष्वरः सेव्यो देवताश्रेष्ठ इत्यन्ये प्रोचिरे द्विजा तेषां विवदतां तत्र मनुः स्वायंभुवोब्रवीत् स्तु
द्धसत्वमयो योसौ कल्याणगुणवान्प्रभुः पुंडरीकेक्षणः श्रीमान् श्रीपतिः पुरुषोत्तमः विप्रा
णां वेदविदुषां एकः स्वार्चितः प्रभुः विप्राणां नतरेषां स्यात्तस्य ज्ञेयाः समर्चिता इतितस्य वचः
श्रुत्वा सर्व एव महर्षयः भृगुं तपोनिधिं विप्रं प्रोचुः प्रांजलयस्तथा ऋषय ऊचुः अस्माकं
संशयच्छेत्तुं त्वं समर्थोसि सुव्रत ब्रह्मविष्णुमहेशानां मूर्तिकं व्रज सुव्रतः गत्वा तेषां समी
पं तु तथा हृष्ट्वा तु विग्रहान् शुद्धसत्वगुणं तेषां यस्मिन्संपश्येत मुने स एव देवो विप्राणां नेत
रस्य कदाचन शुद्धसत्वमयः साक्षाद्भूतये यः सेमविष्यति तीर्थप्रसादवान् लोके । पविप्रा
णां स भविष्यति देवतानां पि लगणाञ्च तस्योच्छिष्टं सुपावनं तस्माद्यादि मुनिश्रेष्ठ विबुधानां
निवासने । क्षिप्रं कुरु मुनिश्रेष्ठ सर्वलोकहिते प्रजो एवमुक्तस्तातस्तूर्णं कैलासं मुनिसत्तमः
जगाम सवामदेवेन पद्मासनेन हं वृषभध्वजः गत्वा द्वारमुपागम्य शंकरस्य महात्मनः शूल
हस्तं महारौद्रं नंदिनं दृष्ट्वा ब्रवीद्द्विजः सम्प्राप्तो भृगुर्विप्रो हरं द्रष्टुं सुरोत्तम निवेदयस्व मां शीघ्रं
शंकराय महात्मने तस्य तद्वचनं श्रुत्वा नंदी सर्वगणेश्वरः उवाच परुषं वाक्यं महर्षिममि

नि

वि

राम
६.५

ष्ठितं रूपं प्राप्नुवान्सत भार्गवया योनिलिंगस्वरूपं च कं यं स्यात्सुमतात्मनः पंचवक्त्रश्चतुर्बाहुः
शूलपाणिस्त्रिलोचनः कथं विगर्हितं रूपं प्राप्नुवान्द्विजपुंगवः एवं सर्वे समाचख्युर्मित्राव
रुणनंदनः श्रीवशिष्ठ उवाच श्रृणु राजन्प्रवक्ष्यामि यन्मां पृच्छसि गौरवात् विष्णुरुद्रप
पुंसो बुद्धिः श्रोतुमिच्छा जायते स्वायंभुवो मनुः पूर्वं मंदिरे पर्वपर्वतोत्तमे जगाम मुनिभिः सार्द्धं दीर्घ दे
सत्रमनुत्तमं तस्मिन्समागताः सर्वे मुनयः संशितव्रताः नानाशास्त्रविदः श्रेष्ठा बालसूर्याग्नि
नलप्रभाः सर्ववेदविदो विप्राः सर्वधर्मपरायणाः वर्तमाने महासत्रे मुनयः क्षीणकल्मषाः
अन्योन्यं पृच्छुर्देवतातत्त्वं मिथः प्रोचुस्तपोधनाः विप्राणां वेदविदुषां कः पूज्यो देवतावरः ब्रह्मवि
ष्णुमहेशानां कोऽस्त्यतो मुक्तिदो नृणां कस्य पादोदकं सद्यो मुक्तोऽभिषेचपावने कोऽव्ययः
परमं धाम परमात्मा सनातनः कस्य प्रसादं तीर्थं च पितॄणां तृप्तिदं भवेत् तेषां संमुनिप[illegible] दि
र्वाणां विप्राणां इति वादो महानभूत् रुद्रमेकमिति प्रोचुः केचिदत्र महर्षयः ब्रह्मैव पूज्य
इत्यपरे न्येव वदंति मुनिसत्तमाः स्वयं नारायणादन्य इत्यन्ये प्राहुरुत्तमाः योऽसौ सर्वगतः श्रीमान् श्री
पतिः पुरुषोत्तमः अव्ययः पुंडरीकाक्षो वासुदेवः परात्परः अनादिनिधनो विष्णुः स एव परमे

प.उ. ६६

तस्मात्त्वं सर्वलोकानामपूज्यस्त्वं समाप्नुहि एवं शप्त्वा महात्मानं ब्रह्माणं कोपपूजितं जगाम स
तस्माद्विप्रो भगवन्मंदिरं भृगुः प्रविश्य वैष्णवं लोकं क्षीराब्धेरुत्तरे तटे तत्र स्थितैर्महाभागैः
पूज्यमानो यथार्हतः तत्रानिवार्यमाणस्तु प्रविष्टोंतरः पुरं द्विजः प्रविश्य तस्मिन्विमले वि
मानेर्विसनिभे शय्यायां नागपर्यंके ददर्श कमलापतिं लक्ष्मीकरसरोजाभ्यां मृज्यमान
पदद्वयं तं दृष्ट्वा मुनिशार्दूलो भृगुः कोपसमन्वितः सव्यपादं प्रचिक्षेप विष्णोर्वक्षसि रोषितः तू
र्णमुत्थाय भगवान्धन्योस्मीति वदन्मुदा तस्याभ्यां चरणौ तस्य पीडयामास तर्पितः शनैर्म्मृदि
त्वा तत्पादं मत्कृत्वाकुंठ सोब्रवीत् धन्योस्म्यद्यैव विप्रर्षे कृतकृत्योस्मि सर्वदा त्वत्पाद
स्पर्शनादद्य मे गंगे संभविष्यति समस्तसंपत्समवाप्तिहेतवः समुत्थिताः पल्लवलघुमर्केतव त्वपा
रसंसारसमुद्रसेतवः पुनंतु मां ब्राह्मणपादपांशवः विप्रपादरजो यस्य देहे तिष्ठति सर्वदा
गंगादि सर्वतीर्थानि तस्य तिष्ठंत्यसंशयः इत्युक्त्वा स तत्सोन्मादपदं मासाद्य जनार्दनः भक्त्या सम
र्चयामास दिव्यस्रक्चंदनादिभिः तं दृष्ट्वा मुनिशार्दूलो हर्षोत्कंपपूर्णोश्रुलोचनः उत्थायासनमु
त्स्याने प्रणनाम दयानिधिं कृतांजलिपुटो भूत्वा हर्षोन्माहेभयमहातपाः श्रीभृगुरुवाच ॥

तो ऽत्मसे ग्नसा निर्घ्यप्रमोस्तस्य देव्याः क्रीडति शंकरः निवर्हे स्वमुनिश्रेष्ठ यदि जीवन्तु मिच्छ
सि एवं निराकृतस्तेन तत्रातिष्ठन्महातपाः महद्भिर्दिव्यसहस्रान्यस्मिन्गतस्तदारि महेशितुः
नौरीशृंगमम तो सौ यस्मान्नामचमन्यते पैनिलंगस्वरूपं चेतस्मात्तस्य भविष्यति ब्राह्मणेण
ना मा पंजालिता तमसा समुपागतः श्रूयतां ब्रह्मन् एवं त्वमापन्नो ह्य पूज्यो सौ विमनाः तस्मादन्नज
लेपुष्यातस्मिंदत्ते तविसत्पथा निर्माल्यानस्यत त्सर्वं भविष्यति नसंशयः एवं व्राह्वाम हता ते
जाः शंकरो लोकपूजितः उवाच गणामत्युग्रं नंदि शूलधरं नृपाः रुद्रभक्तान्स्यपीके यम
स्मलिंगानि धारिणः तेषां वैडल्वमापन्ना वेदवाह्या भवंतु वै एवं सत्यमुनिस्तत्र रुद्रवि मू
पुरस्तत के जगाम ब्रह्मलोकं वै सर्वलोकनमस्कृतं तत्र देवैः समासीनं ब्रह्माणं परमेष्ठिनं दृष्ट्वा
प्रांजलिनादेवं प्रणम्य समस्तामति प्रणम्य पुरतस्तस्य तूष्णीमास महातपाः तं दृष्ट्वा मुनि
शार्दूलेरजो गुणसमावृत नाचपामास धातासौ महर्षिं समुपागतं प्रत्युत्थानं प्रियं वाक्यं न
कृतं तस्य वेधसा एवं सर्वोऽवमतस्तातस्यौ तत्राबुजासनः तं दृष्ट्वा रजसा द्विरक्तो महर्षिः पंक
जासनं व्याजहार सत्तितेजा वाक्यं लोकपितामहं रजसासमहता द्विक्रोयस्मान्मामवमन्यसे

पु०उ०
१६७

रानेयमश्नुते तस्मात्वमेव विप्राणां ज्योनान्योस्ति कश्चन मोक्षाय: पूजयेदन्यान् स पाखंडी भ
[illegible]विष्यति त्वयि स्थितायस्या: श्रीमन् वासुदेव: सनातन: विष्णु: सर्वगतो नित्य: परमात्मा महेश्वर: त्व
मेव सेव्यो विप्राणां ब्रह्मण्य: शुद्धसत्ववान् पूजनीयो ब्राह्मणानां विशुद्धसत्ववान् पूज्यत्वाद्ब्राह्मणा
नां विशुद्धसत्वगुण[illegible]यपि स[illegible]र्वेषामेव देवानां ब्राह्मणत्वमवाप्नुहि त्वामेवाहि सदा विप्रा मर्चंति जं
पुरुषोत्तमो ब्राह्मणास्तेन मद्भुक्ता नान्यास्तत्र न संशय: ब्रह्मण्यो देवकीपुत्रो ब्रह्मण्यो मधुसू
दन: ब्रह्मण्य: पुंडरीकाक्षो ब्रह्मण्यो विष्णुरच्युत: ब्रह्मण्यो भगवान् कृष्णो वासुदेवोच्युतो हरि: ब्र
ह्मण्यो राघव: श्रीमान् रामो राजीवलोचन: ब्रह्मण्य: पद्मनाभ: सत्तथा दामोदर: प्रभु: ब्रह्मण्यो मा
धवो यज्ञस्तथा त्रिविक्रम: प्रभु: ब्रह्मण्यश्च हृषीकेश: पीतवासा जनार्दन: नमो ब्रह्मण्यदेवाय री
वासुदेवाय शार्ङ्गिणे नारायणाय श्रीशाय पुंडरीकेक्षणाय च नमो ब्रह्मण्यदेवाय वासुदेवाय वि
ष्णवे कल्याणगुणपूर्णाय नमस्ते परमात्मने नमो ब्रह्मण्यदेवाय सर्वदेवस्वरूपिणे वाराहवपु
घा षे नित्यं त्रयीनाथाय ते नम: नमो ब्रह्मण्यदेवाय नागपर्यंकशायिने राजीवदललेत्राय राघवाय न राम
मो नम: मायया मोहिता: सर्वे देवाश्च ब्रह्मपरस्तवनो जानंति महात्मानं सर्वलोकेश्वरं प्रभो त्वां १६७

तो रूपमत्तो शांतिरस्तो ज्ञानमत्तो दया अस्तो मुनिर्मलाक्षांतिरस्तो सत्वगुणांतरे नैसर्गिकं शुभंस
त्वं तस्येव गुणावारिधे नान्येषां विद्यते किंचित्सर्वेषां त्रिदिवौकसां ब्रह्मण्यश्च त्वमेव पुरुषो त्तम:
ब्राह्मणानां त्वमेवेशो नान्य: पूज्य: सुरस्तु कश्चित् येऽर्चयंति सुरानन्यांस्त्वां विना पुरुषोत्तम: तेषां रौ
द्रत्वमापन्ना: सर्वेलोकविगर्हिता: विप्राणां वेदविदुषां त्वमेवेज्यो जनार्दन: नान्य: कश्चित्सुरा
णां तु पूजनीय: कदाचन अनर्च्या ब्रह्मरुद्राद्या यार्जन्मसु विनिश्चिता: त्वं शुद्धसत्वगुणवान् पू
जनीयोऽग्रजन्मनां त्वत्पादसलिलेसर्व्वं पितॄणां च दिवौकसां सर्वेषां भूसुराणां च मुक्तिदं कल्म
षापहं त्वद्भुक्तोच्छिष्टशेषं वै पितॄणां च दिवौकसां भूसुराणां च सर्वं स्यान्नान्येषां तु कदाचन
इतरेषां तु देवानाम् अन्नं पुष्पं जलं तथा अस्पृश्यं तु भवेत्सर्वं निर्माल्यं सुरयासमं तस्माद्वि ब्रा
ह्मणो नित्यं पूजयित्वा सनातनं त्वत्तीर्थं भुक्तमन्नं च भजेत्तेवानिशं बुध: नान्यदेवस्तु वीदोत ब्रा
ह्मणो न च पूजयेत् नान्यप्रसादं भुंजीत नान्यायतनं विशेत् न ददाति स्तियो विप्र: पितॄणां श्राद्धक
र्मणि त्वद्भुक्तमन्नं तीर्थं च तत्सर्वं नि:फलं भवेत् कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च पत
ति पितरस्तस्य नरके पूयशोणिते निवेदितं तत्व वि[illegible]ये याजुह्योति [illegible] देवतानां पितॄणां च तृप्ति

पं०३०
६२

र्भुक्तं पितृगणाज्ञा कृकर्मणि अश्नंति पिरसास्यविन्मूत्रे स ततं द्विजाः तस्माद्विष्णोः प्रसादो वै सेव्य
सेवितव्यो वै द्विजन्मना इतरेषां तु देवानां निर्माल्यं गर्हितं भवेत् सकृदेव हि योऽश्नाति ब्राह्म
व णो ज्ञानदुर्बलः निर्माल्यं शंकरादीनां स चांडालो भवेद्ध्रुवं कल्पकोटिसहस्राणि पच्यते न
रकाग्निना। निर्माल्यभोजी द्विजः श्वपाकादीनां देवौकसां रक्षोयक्षपिशाचान्नं मद्यमांससम
स्मृतं तद्भुक्त्वा नैवोक्तव्यं देवानामर्जितं हविः तस्मादन्यत्परित्यज्य विष्णुमेव सनातनं पूज
230 यध्वं द्विजश्रेष्ठा यावज्जीवं मतं द्विजाः तद्विष्णोः परमं धाम मन्यतो गतसंशया तापादिपंचसंस्का
रैर्न विष्टाशुभचेतसः गृप्रांर्हं ततरि सम्यगर्चयध्वं द्विजर्षभाः वक्रांकितभुजा विप्रा मन्वंत्स्व प्राक्ते
नाः शुभाः चक्रलांछनहीनास्तु प्राकृताः सामलासस्मृताः तस्माद्भक्तिसमस्तपापैर्युदहतं
हरेः व्रतप्राविमध्याह्नके शैरवचमतमूलयोः उत्पुंड्राणि चांगेषु ...कस्तोकामागतः वैष्णवं अ ग्र
वरत्नेन विधिना पूजयेत्तमं तस्य प्रासादमेवाच कुर्यान्नित्यं मतं द्विजः तस्मान्नराणां द्विजा यो त्रिद
शानकं येन लक्ष्मदा तमेव सर्वयत्नेनातानामोक्षारं परमेश्वरं ज्ञात्वा वैजुबुपादगाजपै स ततं द्विजाः
वशिष्ठ उवाच २ एवमुक्तास्ततस्सर्वे जनवद्धः श्रीरामकल्पभोः नमस्कृत्य महात्मा...उ चुः प्रा राम
६८

त्वां न जानंति भगवन् सर्वे वेदविदोपि हि नामरूपगुणैः शीलाचारित्रैरपि दुःखितैः प

रत्वस्य च कं सत्वं तत्ववेदितुमीश्वर मतर्षिभिः प्रेषितो सागतोस्मि तवांतिकं तव शीलगुणान् ज्ञा

तुं चरणौ मम केशव दत्तवक्षा द्विजो गोविंद तत्वं तत्वं कृपानिधे एवमुक्त्वा भृगुर्देवं पुराणं पश्चेतुं डे भृ

गुः दिवौ महर्षिभिस्तत्र पूज्यमानो महात्मभिः पुनर्जगाम हंसो यय जन्मभिः भूमोक्षां यां समा

गतं मतात्मानं तत्र दृष्ट्वा महर्षयः प्रत्युत्थाय नमस्कृत्य पूजां च कुर्विधानतः तेषां विज्ञापयामा

स तत्सर्वं मुनिपुंगवः रजस्तमो गुणो द्विजौ विधात्मानौ सुरोत्तमौ सप्तो मयानपूज्यौ तो विप्रा

णां मध्रि सत्तमाः ग्रब्रह्मणः त्वसापन्नो गर्भितेरूपमास्थितः सप्त कैलासशिखरे शंकरस्त

मसा वृतः शुद्धसत्वमयो विष्णुः कल्याणो सुगणसागरः नारायणः परं ब्रह्म विप्राणां दैवतं श्रु

तिः ब्रह्मण्यः श्रीपतिर्विष्णुर्वासुदेवो जनार्दनः ब्रह्मण्यः पुंडरीकाक्षो गोविंदो हरिरच्युतः स एव

पूज्यो विप्राणां नेतरः पुरुषर्षभः मो तापः पूज्य पदनं सपापांडीभूविष्यति स्मरणादेव कृष्णस्य वि

मुक्तिः पापिनामपि तस्य पादोदकं सेव्यं मुक्तिच्छिश्च पावनं रूपं पवर्गादिनृणां ब्राह्मणानां वरो

पतः विष्णोर्निवेद्य तं नित्यं देवेभ्यो जुहुयाद्धविः पितृभ्यश्च ददेत् दद्यात्सर्वं साक्षात् यानदयाक्षरे

णां न पश्यन्नम: पुण्य पद्मगृहं राजा प्रजीवित्वा यावदंता तस्मात्संप्राप्य मंत्रोसि विष्णुना द्विज

सत्तमान् अर्चयित्वा त्वमेकैको यावज्जीवमतंद्रित: काले हरिपदं प्राप्य योगिगम्यं सनातन

इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे उमामहेश्वरसंवादे मनुदृष्टाक पतनं नामाध्याय: रामराम

रामरामरामरामरामरामरामरामरामरामरामरामरामरामरामरामराम

सूत उवाच इदं पद्मपुराणं च ये शृण्वन्ति नरोत्तमा: ते पुण्यभागिनो ज्ञेया: पृथिव्यां सर्वयोगिन: १ यत्पुण्यं ग्रहणे सूर्ये कुरुक्षेत्रे च पुष्करे तत्पुण्यं लभ्यते तस्य यो शृणोतीह पापकं २ काश्यां पुण्यं तु यत्प्रोक्तं गयायां पुष्करे तथा तत्कोटिगुणितं पुण्यं यो शृणोतीह पापकं ३ नैमिषे च कुरुक्षेत्रे दंडके बदरिकाश्रमे यत्पुण्यं कविभि: प्रोक्तं तत्पुण्यं पाद्मके स्मृतं ४ ये शृण्वन्ति नरो भक्त्या पुराणं पद्मसंज्ञकं तेषां जन्मसु जन्मसु स्यात्संतति: सत्यं वदाम्यहं ५ पद्मपुराणकं श्रुत्वा महापापी नरो पि वा स्त्री वा पापयुक्तापि सर्वपापै: प्रमुच्यते ६ मद्यपो मांसहारी च महाकुलादि [illegible] तथा सर्वपापै: प्रमुच्यते तच्छ्रुत्वा पद्मपुराणकं ७ अपुत्रो लभते पुत्रं [illegible] धनं तथा सुखं तत्सर्वफलमाप्नोति श्रुत्वा पद्मपुराणकं ८ श्रुत्वा पद्मपुराणं तु [illegible] दद्याद्द्विजन्मने गोभूहिरण्यवस्त्रादि [illegible] एवमनंतकं ९ पुत्रपौत्रधनं धान्यं [illegible] तत्सर्वफलमाप्नोति श्रुत्वा पद्मपुराणकं १० पद्मपुराणकं श्रुत्वा पूजयेद्वाचकं पाठकं गोभूहिरण्यवस्त्रैश्च विष्णुतुल्याय तोषित: ११ वाचके पूजिते यस्माद्विष्णुर्भवति पूजित: तथा ते पूजयेन्नित्यं यदिच्छेत्सत्फलं शुभं १२ पद्मपुराणकं श्रुत्वा यदिच्छेच्छुभमात्मन: पुस्तकं वाचकायैव दद्यात्सर्वं शुभमिच्छता १३ पुराणपुस्तकं दत्वा यत्पुण्यं फलमाप्नुयात् [illegible] हासने स्थाप्य पुस्तकं [illegible] १४ दद्याद्वा वाचके यो वै विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् य: पठेत इदं नित्यं श्रुत्वा चैवावधारयेत् १५ प्रमुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति [illegible] १६ पद्मपुराणश्रवणान्न लभते च न संशय: अष्टादश [illegible] प्नोति श्रुत्वा पद्मपुराणकं पद्मपुराणकं श्रुत्वा दानं दद्यात्स्वशक्तित: १८ वैकुंठलोकमाप्नोति विष्णुना सह मोदते १९ इति श्रीप

९३३

जलपस्तदा भगवन्नृशंशायपृष्टे त्वमेव द्विजसत्तम त्वमेव लोकगतिर्ब्रह्मन् त्वमेव पर
मा गतिः त्वमेव परमो धर्मस्त्वमेव परमं तपः त्वत्प्रसादादहं विप्र भविष्यामीति नान्यथा स्वस्त
स्वामनुगं विप्र सर्वस्व महत्यय तस्मात्संप्राप्य मंत्रा विपूजयामास्सुच्युतं एतत्ते संमाख्यातं प्रसंगा
त्पार्थिवोत्तम रामस्य तत्त्वकमलस्पर्शनाद्दिन पोत्तमः मविच्छत्यमलं तत्त्वरूपं लोकं विगति
तं राघवः सर्वदेवानां पावनः पुरुषोत्तमः स्पर्शाद्दृष्टाद्भक्ते नैव विमलाः शंकरादयः सर्वेषामपि
देवानां पितामाताजनार्दनः ज्ञाता च सर्वलोकानां नावात्सल्य गुणसागरः तमेव शरणं गच्छ य
दीच्छेः परमं पदं एतत्ते सर्वमाख्यातं पुराणं वेदसंमतं ब्रह्मणा कथितं राजन्नरनुस्मार्य मनुवेत्तरं
। यस्त्विदं शृणुयान्नित्यं यः पठेद्वा सुसमाहितः शृण्वन्मुक्तिः श्रीसंस्पर्शजायते तस्य सर्वदा विद्यार्थी
लभते विद्यां धर्मार्थी धर्ममाप्नुयात् मोक्षार्थी लभते मोक्षं कामार्थी लभते सुखं वादयाश्च वर्णा
के च संक्रान्तौ यस्तथा शृणोति सर्वमावास्यां पौर्णमास्यां पठेद्भक्तिसमन्वितः श्लोकार्द्धं श्लोकपादं
वा पठेद्यस्तु समाहितः अश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयं इत्येतत्कथितं गुह्यं पुराणं संहि
तां लोके श्रुत्वैव यस्त्वहं हरेर्ती केशवपदी यास्यतिपरं पदं फलदं सूत उवाच एवमुक्तो वसिष्ठेन गुरु

नप ५